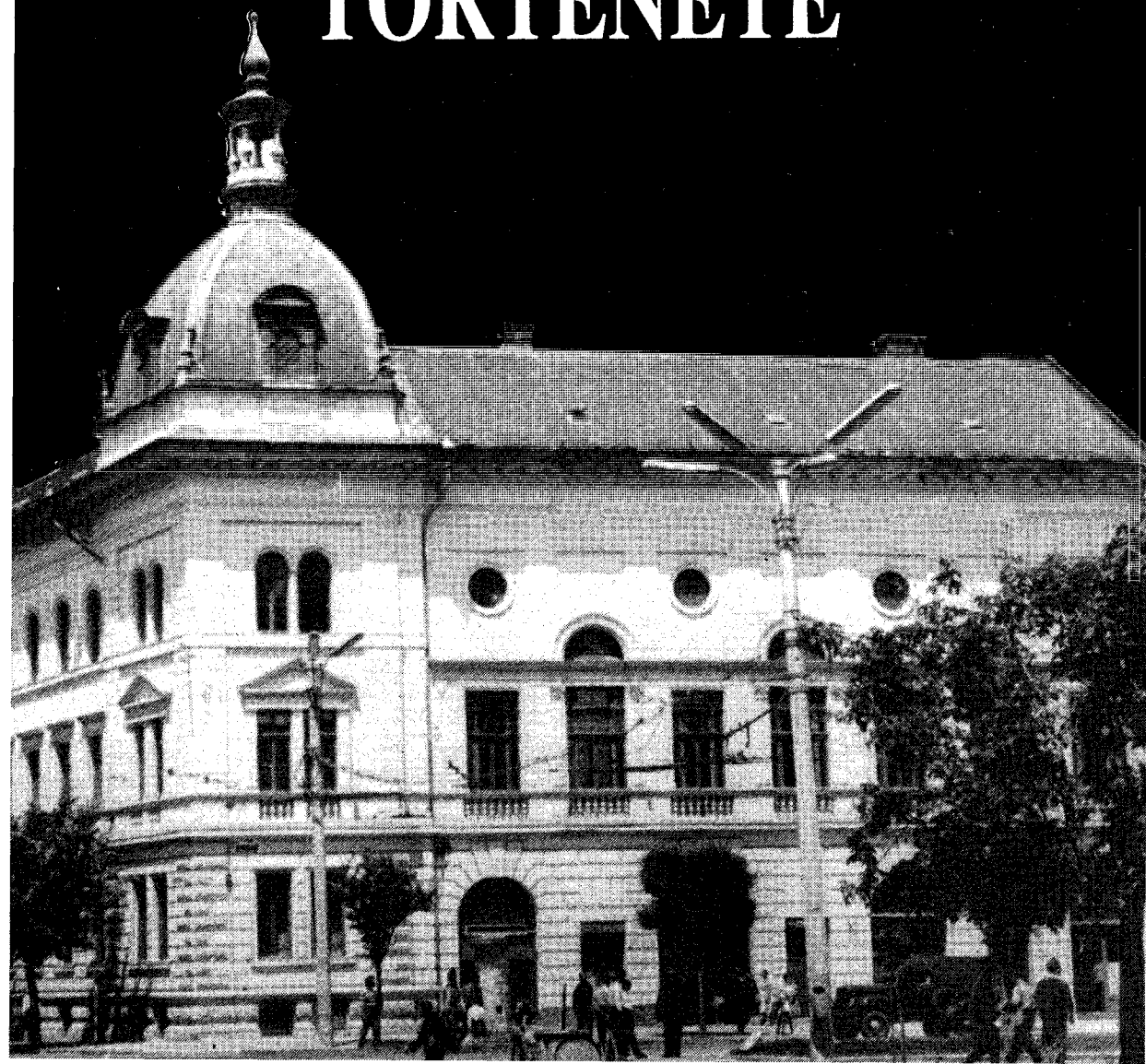

Nagy Géza

A KOLOZSVÁRI
REFORMÁTUS
THEOLOGIAI FAKULTÁS
TÖRTÉNETE

**Lektorálta
és az előszót írta
Gálfy Zoltán**

Nagy Géza

A Kolozsvári
Református Theológiai Fakultás
története

Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása
Kolozsvár, 1995

A könyv szerkesztője: Hatházy Ferenc
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
Számítógépes szedés, tördelés: Venczel Géza
Készült a Református Egyház
Misztótfalusi Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István

Köszöntjük az Olvasót,

amikor kézbe veszi ezt a művet. Hosszú évekig készült. Közben kisebb, nagyobb tanulmányok születtek id. Nagy Géza tollából. Az életműnek tekinthető alkotás számára az adatgyűjtés megszakítás nélkül folyt. Naponta találkoztunk Velé a könyvtárban kicsi jegyzetfüzetével a kezében. Egy ilyen gazdag adatgyűjtést csak megszakítás nélküli szorgalommal lehet végezni. Nagy Géza nem gondolhatta, hogy ez az értékes alkotás a legalkalmasabb időben – a Theológiai Fakultás Kolozsvárra helyezéseinek centenáriumán jelenik meg. Amikor a Fakultás utolsó száz évére emlékezünk – egyben id. Nagy Gézára is emlékezünk.

A könyvben keveset és szerényen ír önmagáról, noha az eseményeknek olyan résztvevője volt, mint a korszak több más jeles képviselője.

Kutyfalván született 1887. május 21-én. Kolozsvárt hunyt el 84 éves korában, 1971. április 5-én. Marosvásárhelyt és Kolozsvárt tanult. Berlinben és Baselben folytatta tanulmányait. Székelyszenterzsébeten lett lelkipásztor, majd Bikalon, ahonnan 1926-ban hívták meg Kolozsvárra teológiai tanárnak. Elsők között ismerte fel a reformatori teologia értékeit. 1927-ben írta tanulmányát: *Barth teológiájának előzményei, kritikája és jelentősége*. Tanulmányok, önálló kötetek követték ezt a munkát. Közöttük két posztumusz mű: *A Magyar Református Egyháztörténet XVII-ik századi anyaga* és *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*. Az első műből egy válogatás jelent meg csupán 1985-ben. A másodikat, íme, most veszi kézbe teljes egészében a Tisztelt Olvasó. Miért örülünk ennek a megjelenésnek?

a) Mert ünnepi alkalommal jelenik meg, a Fakultás kolozsvári korszaka centenáriumán. Csak a kolozsvári korszakot öleli fel, 1895–1945 közötti időben. Bizonyos vonatkozásokban eljut egészen 1949-ig. Tudjuk, hogy ezt megelőzően a Fakultásnak volt egy gyulafehérvári (1622–1658) és egy enyedi (1662–1895) korszaka. Így a centenárium évében egy 333 éves főiskola utolsó évszázadának felét öleli fel ez a mű. Várat magára az utolsó évszázad második felének bemutatása. Reméljük, erre is megérnek a feltételek és tárgyilagosan feldolgozott formában előttünk fog állni a Fakultás egész története. P. Szathmáry Károly, Váró Ferenc és Nagy Géza művei majdnem három évszázados történetét tárják elének ennek az erdélyi tudományos tűzhelynek.

b) Egy viharos fél évszázad története rajzolódik ki a Fakultás eseményeinek háttérében: Erdély történelme két világháború viharában, kisebbségi sors, gazdasági krízisek, harc az anyanyelvért, küzdelem az akadémiai önállóságért. Lélekben való benső hanyattatások, végletek harca dül a sorok, az adatok mögött. Bukások, kudarcok, túlélések, felemeltetések, gondok és örömök, fájdalmak és vigaszok váltogatják egymást. Mindig, minden abban a reménységben, hogy a zordon tél után jönnie kell a tavaszi napsugárnak. Nagy Géza mindezt a történelem adataival érzékeli és érzékelteti. Egyszóval Erdély fél évszázados történelme sejlik fel a sorok között. Egy fájdalmasan zsúfolt, terhes korszak.

c) Ebben a sajátos keretben kel életre Református Egyházunk benső világa. Hitünk nagyjai élednek fel és hagyják ránk testamentumukat két veszített háború utáni sorsunkban. Az első tanári kar (Kecskeméthy, Kenessey, Molnár Albert, Ravasz László, Pokoly József) tudósi és emberi kiválósága közvetlen hatást gyakorolt Nagy Gézára, hiszen tanítványuk volt. A második tanári nemzedéknek a két világháború között ő maga is tagja lett. A korszak tehát, amelyet feldolgoz, az ő életének is darabja volt, személyes élmények gazdagították a tudományos felmérést.

d) Ez a személyes kapcsolat alakít ki Nagy Géza magatartásában egy sajátos vonást: senkiről nem beszél szeretet nélkül vagy egyoldalú elmarasztalással. Azokról sem, akiről tudjuk, hogy a velük való személyes kapcsolat nem volt felhőtlen. Tárgyilagosan, a szeretet türelmével méltányol minden értéket – és azt, ami értéktelen, meg sem említi. Örül a belmissziói mozgalmak fellendülésének, az egyházi sajtó gazdagodásának, az igeszerű ígérdekezésének, iskoláink növekvő számának, a Fakultás lelki és anyagi megerősödésének. Ugyanakkor nem akar mindent eldöntő bírónak lenni minden kérdésben. A kultúrprotestantizmus és a kegyességi irányzatok vitáját a jövőre bízza. Örül annak, hogy a nagyenyedi lelkészkonferencia mind a Makkai, mind a másik álláspont érveit meghallgatja, elfogadja

azzal a szándékkal, hogy ami jó, azt beépíti az egyház jövődjébe. Figyelmezteti a történetírást: ne akarjon mindenben a maga feltételezett igazsága érdekében érveket csoportosítani és ítélni. Vannak dolgok, amiket érettebb időkre kell halasztani.

e) Az iskolák sorsa erős száakkal kötődött Nagy Géza szívéhez. 1940-ben 498 református elemi iskolánk és 16 középiskolánk volt. Ebből Belső-Erdélyben 358, a Királyhágómelléken 140. Ez a szám keveset változott, és 1948-ban 480 elemi iskolánkat és 21 középiskolánkat államosították. Ezeket tartotta a Fakultás bölcsoinek. Szeretettől átmelegedett mondatok tanúskodnak erről.

f) Az adatközlés gazdagsága mellett a theologiai gondolkodás ívei magasodnak a száraznak tűnő adatok fölé. Nagy Gézát, a szisztematikus theologust ismerjük meg ezekben. Azt a szerzőt, aki Barthról az első ismertetést nyújtotta. Ezekben érezzük a berlini tanulmányút hatását Julius Kaftan, Reinhold Seeberg és főleg Adolf von Harnack nyomán. Főleg ez utóbbitól tanulta meg a történész megbízhatóságának aranykövetelményét és az elemzések pontosságának igényét. Ahogyan Nagy Géza e korszak legjelentősebb hazai theologiai alkotásait (önálló műveket, téziseket, vizsgadolgozatokat) ismertet – igazolása annak, hogy felkészült rendszeres theologus is volt.

g) A mű lapjairól felénk tekint egy mélységesen hívő, őszinte és alázatos ember. Akik ott ültünk biblióráin, éreztük ezt. A kevés szóban, szerényen megfogalmazott sugárzó hit magabiztos képviselője volt Nagy Géza. Adolf Schlatter volt a biblikus professzora Berlinben. Rajta kívül a kutyfalvi parókia és Nagy Domokos lelkipásztor atyai házána lelkülete is meghatározta jellemét. Hallottuk, hogy egy alkalommal váratlanul toppant be valaki a theologiai lakásának szobájában egyedül tartózkodó professzorhoz. Térdre roskadva imádkozott. Barthról frott tanulmányában olvassuk: „Ezt a halálosan beteg, megváltás után esengő világot semmiféle kábítószerrel, injekcióval nem lehet meggyógyítani... az igazi gyógyszer az Istenhez való radikális megtérés, a benne való teljes bizalom.”

h) Nem vesz könnyű olvasmányt kezébe a Tisztelt Olvasó. Éppen ez adjon elszánást a vele való foglalkozásra. Időszakokra való beosztást látunk, amelyben az adatok gazdagsága néha szétfeszíti a keretet. Eltolódnak, máshol igényelnek helyet a közben előkerült és feldolgozásra váró adatok.

Két megállapítás összegezésével adjuk át az Olvasó kezébe a művet.

Az egyik magától a szerzőtől származik, amely szerint a Kolozsvári Theologiai Fakultást három dolog jellemezte: 1. a reformátori örökség, 2. az állami abszolutizmus elleni küzdelem, 3. az újreformátori theologiaival való kapcsolat.

Ezt egészíti ki a másik, amely Makkai Sándor püspöki felelősségéből származó igény: „Lelkészképzésünk legyen történeti, nemzeti, szociális és karitatív.”

Isten áldása legyen az Olvasón!

Az Úr 1995. esztendejének március havában.

Dr. Gálfy Zoltán

Bevezetés, felosztás

IRODALOM: Az egyes korokra vonatkozólag legfőbb források a fakultás irattára s az értesítőben megjelent igazgatói évnvtői és évtzáro beszédek, az intézet működéséről és az ifjúsági egyletről szóló beszámolóok, a tanári kari és előljárosági jegyzőkönyvek, az egyházkerületi közgyűlés és igazgatótanács határozatai, a hivatalos lap (Protestáns Közlöny, Erdélyi Protestáns Lap, Református Szemle) s az egyházépítő és tudományos folyóiratok (Az Út, Kálvinista Világ, Kiáltó Szó) megfelelő évfolyamai. A tanárok és hallgatók irodalmi alkotásai, személyes visszaemlékezései. Együttes munkáik: Jézus korának vallási és politikai pártjai. Kolozsvár 1896. – Háború és élet. 1914. – Jézus Krisztus jó vitéze. 1916. – A mi vallásunk. 1917. – Öt prédikáció a reformáció 400-ik évi emlékére. 1917. – Maradj velem (Imakönyv). 1924. – Istennek nagyságos dolgai. 1930. – Theologiai tanulmányok. Kecskeméthy-emlékkönyv. 1935. – Niebergall erdélyi emlékfűzet. 1934. – A világot legyőző hit. 1942. – Az idő határán. 1946. Továbbá Az Út kiadásában megjelent „Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből” c. fűzetek. Összefoglaló dolgozatok a következők: MÁRKUS JÁNOS: Visszapillantás a theologiai fakultás történetére. Prot. Közlöny 1895. 361. – POKOLY JÓZSEF: A kolozsvári ev. ref. theol. fakultás. PARÁDI KÁLMÁN: Az ev. ref. erdélyrészi egyházkerület fő-, közép- és elemi iskoláinak állapotrajza c. műben. Kolozsvár 1896. – MAKKAI SÁNDOR: Az erdélyi ref. egyházi irodalom 1850-től napjainkig. Ref. Szemle 1925. (Külön is.) – TAVASZY SÁNDOR: Múltunk öröksége és örökségünk szelme. Uo. 1925. – Eine reformierte theol. Fakultät in den Südkarpathen (A professzorok német nyelvű tájékoztatója). Basel 1934. – GÖNCZY LAJOS: Az erdélyi lelkészképzés utóbbi húsz éve. Az Út 1942. – Az egyes korszakok elején külön bibliográfia található.

„Akadémiánk ma tényleg azoknak a lelkipásztoroknak nevelő iskolája, akik magukat teljesen és lelkiismeretesen Istennek szentelik” – írja Kálvin 1563-ban Mercier párizsi professzornak, akit a genfi theologiai akadémia ótestamentumi tanszéke számára meg akar nyerni (J. Calvins Lebenswerk in seinen Briefen. Auswahl von R. Schwarz. Tübingen 1909). E nyilatkozatban benne van minden református theologiai képzés célja: Isten szolgálatára teljesen, tehát *hittel* és lelkiismeretesen, *azaz tudományosan* felkészíteni az Anyaszentegyház ifjúságát. Ha a célkitűzés fényében nézzük a kolozsvári theologiai fakultás történetét, úgy látjuk, hogy az némi árnyalatbeli, főként a korszellem által sugallt eltéréssel mindig igyekezett a kálvini célkitűzésnek megfelelni. „Ez új intézmény főcélja – írja az 1895. május 19-én kelt igazgatótanácsi tájékoztató – nemcsak az erdélyi ev. ref. egyházkerületben, hanem egész egyetemes egyházunkban a lelkészi pályára lépendő ifjaknak módot és alkalmat nyújtani arra, hogy egyetemi színvonalon álló tudományos s annak kiegészítésétől gyakorlati képzést sajátíthassanak el s egyszersmind a protestáns lelkésztől méltán megvárható társadalmi műveltségre tegyenek szert.” Az ezen év november 3-án tartott felavatási ünnepélyen Tisza Kálmán konventi elnök így látja az intézet feladatát: „Nevelni lelkészeket, kik a hazaszeretet és hitbuzgóság mellett felruháztassanak a tudomány összes fegyvereivel, hogy ezzel a mai időben hála Istennek egyedül érvényes fegyverrel meg tudják védni egyházunk tanait és igazait minden, akár egyenes, akár titokban mért támadás ellen.” Az ünnepély igehirdetője, Molnár Albert pedig ezt mondja: „Emelve ez intézet a vallástudománynak, és pedig kapcsolatban e hazarész egyetemével. Jelölül annak, hogy a valódi tudomány és a valódi vallás egymással harcot nem folytatnak. Mert az örök igazságok között örök béke van. Emelve ez intézet a református papképzésnek. – Mint fog kiszállni innen nemzedékek végtelen sora s viszi népünknek a felvilágosodást, erkölcsöt és jólétet. Emelve ez intézet az egész nemzetnek. És emelve a protestantizmusnak, mely maga is örök eszményiség és örök reform.”

Mint látjuk, e nyilatkozatok a reformátói hangok mellett magukon hordják a múlt század második felében uralkodó *liberalizmus* bélyegét is. Elsősorban feltűnik ma előttünk a véges viszonylatokat emberi képességgel, egzakt módszerrel kutató *tudomány* nagy tekintélye. Ennek színhelye az egyetem, s az új intézet egyik főrendeltetése az, hogy ezzel összhangban keresse az igazságot. Tehát a hit mellett a felvilágosodás és kultúra fáklavivője is legyen. Ez

a körülmény, mint látni fogjuk, egész napjainkig éppen elég gondot okoz a fakultás professzorainak, és a fejlődés egyes korszakait döntő módon meghatározza. A másik liberális vonás a *hazaszeretet* ápolása. A keresztyénség itt nem lesz ugyan hazafias frazeológiává, de egyház és haza, gyülekezet és nép, építés és honmentés párhuzamos, egyenértékű fogalmak, s ez időnként hivatásbeli összeütközésre, meghasonlásra vezet. A harmadik jellegzetes vonás az *esztétizmus*. A protestantizmus az igehirdető professzor szerint örök eszményiség, idea és ennek megvalósításáért végzett fáradozás, reform. Ez pedig – mint tudjuk – a platói filozófiában, minden műalkotásban, az esztétikus életben is feltalálható. A felavatási ünnepről szóló beszámoló Szász Gerőnek, a kolozsvári költő-lelkésznek tollából dicséri Molnár Albert beszédének átgondolt formáját, magasan szárnyaló költészetét, filozófiai lelkének báját. Ez az elpihenés az örök szép birodalmában a későbbi fejlődés folyamán is sokszor kiütközik.

Szerencsére ezek mind mellékes vonások. Az intézet soha egy percig sem feledte el azt, hogy neki *Isten szolgálatára* alaposan és lelkiismeretesen kiképzett lelkipásztorokat kell nevelnie. Még a liberális Tisza Kálmán is hangoztatja, hogy „egyházi téren a fejlesztésnek és vizsgálódásnak hatása abban van, hogy az egyház a Bibliától el nem térhet; a gyakorlati életben pedig nem szabad oda vinni a fejlesztést, hogy a ma meglévő egyház erejében, összességében meggyöngyíttessék, szétforgácsoltassék”. *Az új intézet munkáját tehát megköti a kijelentés igazsága és az egyházépítés érdeke*. Ez pedig reformatori program. A fakultás első igazgatója, Kenessey Béla olyan kiforrott keresztyén lélek, hogy ebből a programból egy tapodtat sem enged. Mellette liberális professzorok is vannak, sőt Erdélyben még ez az irány az uralkodó, s ő mégis – Barth előtt egy negyedszázaddal (1896. okt. 1.) – így nyitja meg a tanévet: „Az ifjú papnövédekkel tapasztalatokat kell tétetni... azonban nem úgy, hogy... örökké csak kritikát hall, hanem be kell vezetni abba a felséges világba, mely az üdvösség világa, és abba a közösségbe, amely az Isten gyermekeinek társasága. *A kijelentés szellemébe kell az ifjakat belevinni*, arra a magaslatra helyezni, amelyről a kijelentés tekinti az alant zúgó életet. A kijelentés egy olyan felséges dóm, amely nagy arányaival... arra, aki belép, valami olyan mély benyomást gyakorol, hogy bizony nem jut eszébe kritizálni, ha csak melléje nem szegődik valami német tudós kalauz, aki azt mutogatja neki, hogy ez a – nincs a helyén, vagy ez a – nem olyan, mint a másik.”

Ha összehasonlítjuk ezt a beszédet a többi igazgatói évmegnyitókkal és bizonyoságtelekkel egész napjainkig, látjuk, hogy a fakultás feladata öt évtized alatt alig változik. Tavasz Sándor pl. 1925-ben az intézet nevelői munkáját a sajátos és egyetemes kitekintésű kálvinista szellemben, a *kegyesség és tudományosság* magas követelményének megvalósításában látja (Múltunk öröksége... 1925). Révész Imre pedig a *föltétlen igazság keresésében*, mely nem tűr semmi nagyképtiséget, amelyet hagyományi és tekintélyérvekkel nem lehet elhallgattatni (Három kolozsvári este. 1941). Csak azt a kérdést nem látjuk még eléggé tisztázva, hogy miben látják a fakultás hivatott munkásai az igazságot: a kijelentésben, vagy a tudományos kutatás végeredményeiben is? És hogy a kettő milyen viszonyban van egymással? S miképpen határozza meg ez a viszony az itteni nevelő munkát és az egyházi életet? Ha e kérdéseket felvetjük, akkor látjuk, hogy a fakultásnak mégis változatos történeti élete van, mert a *hit és tudomány viszonya a nevelésben és egyházépítésben változó*. Így lesz ez a történet nem csak az erdélyi theologia fejlődésének, hanem a lelkipásztori eszmény és gyülekezeti munka kialakulásának a beszámolója. E szempontok alapján négy korszakot különböztetünk meg, melyek a következők:

- I. Útkeresés (1895–1909),
- II. Vallástudomány és egyházépítés (1909–1925),
- III. Reformatori szintézis (1925–1940),
- IV. A közsiklára épült ház (1940–1949).

I. Útkeresés

(1895–1909)

1. Történeti előzmények. Theologusnevelés Erdélyben 1895-ig

IRODALOM: ZOVÁNYI JENŐ: Magyar protestáns lelkészképzés a 16. században. Ker. Magvető 1944. – RÉVÉSZ IMRE: Magyar ref. egyháztörténet. I. Debrecen 1938. – POKOLY JÓZSEF: Az erdélyi ref. egyház története. IV–V. Budapest 1904. – KISS ÁRON: A XVI. században tartott magyar ref. zsinatok végzése. Uo. 1881. – MOKOS GYULA: A hercegszöllősi kánonok. Uo. 1901. – KONCZ JÓZSEF: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története. Marosvásárhely 1896. – P. SZATHMÁRY KÁROLY: A gyulafehérvári-nagyenyedi Bethlen főtanoda története. Nagyenyed. 1868. – GÁL KELEMEN: A kolozsvári unitárius kollégium története. I–II. Kolozsvár 1935. – TÖRÖK ISTVÁN: A kolozsvári ev. ref. kollégium története. I–III. Kolozsvár 1905. – BRASSAY KÁROLY: Geleji K. István élete és munkája. Hajdúnánási ev. ref. főgimn. Értesítője. Hajdúnánás 1901–1903. HERPEI JÁNOS: Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövetele előtt. Erdélyi Múzeum 1943. – KREMMER DEZSŐ: Apáczai Cs. János élete és munkássága. Budapest 1912. – DOMJÁN ISTVÁN: A gyulafehérvári akadémia 1657-i tanrendje. Erdélyi Múzeum 1896. – Egyháztörténeti Adattár. Szerk. Nagy Géza. Kolozsvár 1933. – Hermányi Diénes József Emlékirata. Kiadja Kelemen Lajos. Kolozsvár 1925. – Uő.: Nagyenyedi Demokritos. Kiadja Györgyfalvy Kálmán. 1941. – KISS FERENC: A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium történelme. Székelyudvarhely 1893. – NAGY GÉZA: Borosnyai Z. János püspök élete, naplója és levelei. Kolozsvár 1943 (Kézirat). – Uő.: A Bibliáról való felfogás az erdélyi ref. theologia történetében. 1938. Uo. Kézirat. – KOÓS FERENC: Életem és emlékeim. I–II. Brassó 1890. – Emlékkönyv dr. Kovács Ödön ref. theol. ak. tanár tanárságának 25 éves ünnepéje alkalmából. Kiadják tanítványai. Nagyenyed 1894. – BODOR JÁNOS: Utam a csernátoni mesteri parókiától a zajzoni parókiáig. Kolozsvár 1936. – NAGY GÉZA: Szász Domokos emléke. Erdélyi Múzeum 1938. – Egyházkerületi konventi és zsinati jegyzőkönyvek, tantervek, szabályzatok a XIX. század második feléből.

a) A reformáció kora

Erdély református egyháza a XVI. században, mint általában a magyar protestáns egyház, nem rendelkezik kellő számú tanult igehirdetővel. A mindegyre ismétlődő beháborúk, a török és német seregek felvonulása nagymértékben hátráltatják a század elején még virágzó városi és káptalani iskolázást. A lelképásztorok tekintélyes része itthon nyeri kezdetleges kiképzését, s alkalmazásuknál az előljárók megelégszenek, ha a liturgiával (szentségek kiszolgáltatása, olvasás, éneklés) tisztában vannak s a legfontosabb hitcikkeket, egyházkerületi teendőket ismerik. A paphiány pedig általános. A Nagy-Alföld egyes vidékein 1565-ben 50 falut is lehet lelkész nélkül találni, Erdélyben pedig 5–7 gyülekezet alkot egy „megyét”, egyetlen plébánossal, illetve később prédikátorral. A városokban természetesen külföldön: Bernben, Krakkóban, majd Wittenbergben tanult, jól képzett lelkészek vannak. Nem csoda, ha az 1557-i (febr.) gyulafehérvári országgyűlés a műveletlenség, vadság (barbarias) folytonos növekedése miatt panaszkodik. S ennek feltartóztatására még ez évben a megszüntetett zárdák helyébe három protestáns középiskola felállítását és állami segítyezését mondják ki, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt és Nagyváradon.

E három középiskola közül a kolozsvári 1568–70-ben – Basilius István és Félégyházi Tamás vezetése alatt – a református és unitárius hitvallás közt ingadozik. S mikor végre unitárius lesz, a reformátusok harmadik középiskolája a katolikus Báthoryak alatt Gyulafehérváron működik. Mindenikben tudós, külföldön tanult rektorok tanítanak, akik a triviális jellegű oktatásban részesült ifjúságnak a retorikai osztály bevégezése után *filozófiai (jogi) és theologiai tanfolyamokat* tartanak. Nagyváradon Sárvári Gergely és Károlyi Péter,

Marosvásárhelyen Laskói Csókás Péter és Baranyai Decsi János, Gyulafehérváron Ilosvai Benedek, Debreczeni Miklós és Kassai Zsigmond Dávid magyarázzák a héber és görög Bibliát, a Heidelbergi Kátét, sőt saját theologiai és filozófiai műveiket is. Ránevelik az ifjúságot a tudományos gondolkozásra, az egyház hitének erősítésére, védelmezésére, és gondosan fegyelmezik. Ha pedig valaki nem jut el a híres mesterek elé, megelégszik egy-egy kisebb városban működő *triviális iskola (partikula)* elvégzésével. Ilyenek vannak Désen, Nagyenyeden, Fogarason, Szászvároson, Déván, a Székelyföldön pedig Udvarhelyen, Sepsi-szentgyörgyön és Kézdivásárhelyen, hol az említett tudós rektorok tanítványai vezetik be a növendékeket a klasszikus műveltség és hittudomány elemeibe. Az egyház pedig a lelkészhiányra való tekintettel nem állít fel a leendő tanítók és lelkészek számára túl magas követelményeket. Ha a Szegedi Kis István baranyai kánonai (1555 k.) megelégszenek azzal, hogy „tudja az magyar írást, értse az keresztyénségnek fundamentumát, olvassa a magyar Bibliát”, nálunk az 1562-i tarcal-tordai hitvallás az Isten Igéjének tiszta, hasznos magyarázatát, a tiszta erkölcsi életet és a szorgalmas munkát írja elő (XIV–XVII.). S természetesen az egyetemes egyháznak a generális zsinaton végbemenő elhívását, mely ott a papi vizsgából és felszentelésből áll. Az 1567-i debreceni nagyobb cikkek, melyeket Erdélyben éppúgy használnak, mint a hercegszöllősi kánonokat, még hozzátézik, hogy a tudósabbak latin és magyar, a tudatlanabbak pedig magyar Bibliát vegyenek és használják a megpróbált tudósok magyarázatait is (XLII.) Az 1606-i marosvásárhelyi kánon 2. pontja ezt és a prédikációk írásbeli kidolgozását újból megköveteli. Tehát nehezen tudják betartani.

Az élet különben e mozgalmas napokban ismét elmarad a kitűzött cél mellett. A képzettség még mindig hiányos. Méliusz „bokorból szököllő, hajdú, trágár” prédikátorokról beszél, „akik választás, próbálás és hivatal nélkül csacsogtak”. Előfordul az is, hogy iparosok és kereskedők, tehát képzett, de világias gondolkozású emberek lesznek prédikátorok. Ezek természetesen nem végeznek alapos igehirdetést, s rendszeren egy-egy prédikációskönyvből, a Kulcsár Györgyéből vagy „lutheránus és pápista szerzőktől kotyvasztják gyalró beszédeiket s a földet az éggel összezelegytük” (Geleji). Szükség van tehát arra, hogy a kánonok a hitbéli eltévelyedéseket s ezek erkölcsi eredményeit (gazdálkodás túlhajtása, uzsora, tánc, rágalmazás stb.) szigorúan büntessék.

b) Akadémia és kollégiumok

A lelkipásztorképzés ügyét főként Bethlen Gábor karolja fel és emeli főiskolai rangra (1622). Gyulafehérvári kollégiuma öt középosztályból, hároméves filozófiai és filológiai, végül „legalább egy”, de tulajdonképpen 2–3 éves theologiai kurzusból áll. A theologia tehát a többi tudományok koronája. Professzorai: Alstedius János Henrik, Bisterfeld János Henrik és Piscator Filep Lajos mind theologusok, de fizikát és filológiát is adnak elő. Az 1630-i tanterv, az uralkodó *ortodoxia* szellemében, még a tantárgyakat (exegézis, dogmatika, vitatkozás, gyakorlati igehirdetés), 1656-ban pedig a tankönyveket (Amesius, Wollebius) is előírja. A filozófiában a metafizika mellett fizika, matematika, gyakorlati filozófia (etika, jog), a filológiában a latin, héber és görög nyelvek. A disputációk a mai szemináriumok ősei. A tanulóktól megkövetelik a kegyes, tiszta és szorgalmas életet. Az 1655-ben ide érkező Basire Izsák Schema c. tanmenete csak beosztja, rendszerezi az eddigi tananyagot: hétfőn a héber exegézis, kedden a dogmatika, szerdán a kételyek megbeszélése és színjáték, csütörtökön a metafizika, pénteken a vitatkozások tartandók. A görög nyelv (exegézis is) szorgalmasan, tehát állandóan gyakorlandó. A szombati és vasárnapi szónoklati gyakorlatok megmaradnak.

Az új tanrendszer nemsokára minden vonalon érezteti hatását. Nagyváradon 1636-tól 1660-ig, Kolozsváron pedig 1652-től 1654-ig szintén három professzor működik, s a főiskola a középosztályoktól elkülönül. Váradról viszi ezt a rendszert magával Debrecenbe a török megszállás elől diákjaival bujdosó Martonfalvi György – úgyhogy itt is azután három tanszék és két akadémiai osztály (filozófia, theologia) lesz. Utóbbin két előadó működik. Sajnos a

professzorok száma a török-tatár dúlás miatt mindegyre lepad kettőre, egyre. Kolozsvárt pl. 1654-től 1656-ig és 1662-től 1665-ig egyedül Porcsalmi András tanít, azután pedig rendszeresen kettő. A gyulafehérvári kollégium 1659-ben Kolozsvárt, 1661-ben pedig ismét otthon próbál tovább működni Ékezdívásárhelyi Péter vezetése alatt, de utóbbi helyen a tatárok ismét feldúlják. E válságos évekre esik a *puritanizmus* feltűnése és Apáczai heroikus kísérlete, midőn Kolozsvárt 1656-tól 1660-ig a theológián és filozófián kívül fizikát, matematikát, geometriát és jogtudományt is tanít az ifjúságnak. 1658-ban készíti el Barsai fejedelem számára a gyulafehérvári akadémia tervét, ahol egy előkészítő filozófiai kar után három fakultás: jogi, orvosi és theologiai működne 5–5 évfolyammal. A nagy koncepciót eltemeti a fejedelmek pártviszálya s az ország siralmas romlása. A Nagyenyedre 1662-ben áthelyezett Bethlen-főiskola azonban Apafi fejedelem és Bethlen János főgondnok segítségével szépen fejlődik, s 1671 után ismét három professzora van, kik az 1630-i tanterv szerint osztják meg a tantárgyakat egymás közt. A reáliák iránt most már kevés érdeklődés mutatkozik. Kolozsvári Istvánra, ki a 90-es években geometriát és matézist próbál tanítani, az ifjúság „reá izene, hogy hagyná abba s kezdene a filozófiához és zsidó nyelv tanításához”. Pápai Páriz Ferenc fizikai előadásait is kedvetlenül hallgatják (1698). Annál nagyobb buzgalommal tanulják a coccejanizmus (Dézsi M.) hatása alatt a Biblia eredeti nyelveit. Tótfalusi Kis Miklós pl. két diák barátjával (Kaposi és Csécsi) Amszterdamban alig egy év alatt elkészíti a Janson-féle magyar Biblia revízióját (1683–84). Hermányi Diénes Péter, a későbbi olaszteleki lelképásztor és erdővidéki esperes bárhol tudja fordítani a héber Bibliát. Középjátszóan a zsidókkal vitázik, s meggyőzi őket a keresztyénség igazságáról. Külföldön tanuló diákjaink, mint pl. Técsi János, a későbbi beresztelki lelkész, Franekerában az Újtestamentum héber szövegét pontosítás nélkül olvassa (1697). Falusi lelkészek egyszerű irodáiban Descartes filozófiai, Alting dogmatikai, Lightfoot és Vitringa exegetikai műveit olvasgatják. Az ortodoxia fellegvára, Gyulafehérvár, a Sárospatakról ide bujdosó professzorokkal (Pósházi, Buzinkai, Kaposi) kitűnő filozófiai és dogmatikai, a coccejánus szellemű Kolozsvár (Szathmámémethi Sámuel) alapos exegetikai képzést nyújt hallgatóinak. A partikulák közül Marosvásárhelyen Apáczai tanítványa, Fogarasi Mátyás (1662–65) adja elő az összes filozófiai és theologiai tárgyakat. Utódai – a gyulafehérvári főiskola idetelepedésével (1718) – kollégiumi felsőoktatást vezetnek be. Székelyudvarhelyen Eszéki István, az ottani lelkész és esperes, 1674-ben arra vállalkozik, hogy Maresius alapján 60 nap alatt a theologia fundamentumát, tehát a helyes írásmagyarázat és dogmatika foglalatát megtanítja a tanítóknak. A későbbi rektorok közül Szathmári Pap János (1685–89) Coccejust és Cartesiust, Borosnyai L. János (1735–51) pedig Van der Honest theológiáját tanítja. A tanulók száma 250-re, a diákoké 70-re nő, s 1750-ben második tanterv alkalmazása lesz szükségessé. A Székelyföld „scithiai feritasa” (Geleji) tehát nagyban szelődül.

A *pietizmus* hatása az erdélyi theológiában nem annyira az életrend szabályozását, mint inkább új tantárgyak beállítását eredményezi. Hiszen a nevelés célja a kollégiumokban és partikulákban mindig az *Istennek tartozó kegyesség*. A coetusban hajnali 3 órától este 8 óráig ez a szellem uralkodik. A közös imádság, ének, szorgalmas munka, keresztyéni szeretet, tisztaság, egymás iránti felelősség, az egyházi szertartások buzgó gyakorlása részletesen elő van írva, természetesen megfelelő büntetésekkel. Áldásos kedvezmények: városi koszt, cipő, legációk, ösztöndíjak – az egyház szeretetét éreztetik. Az ősi autonóm kormányzás tisztái: senior, contrascriba, jurátusok, ökonómus fennállanak. Annál sürgősebb a tantárgyak bővítése. Kaposi Sámuel Gyulafehérváron keleti és modern nyelveket, egyház- és világtörténelmet, földrajzot és bonctant tanít. Vásárhelyi T. István Nagyenyeden kísérleti fizikát, Huszti András Kolozsvárt jogot. Külföldön járó diákjaink *enciklopédikus érdeklődése*, tanulmányozása (Bod P.) itthon is a tudományok egyeteme felé fordítja a figyelmet, s a főhatóság igénykiszírt ezt a lelkészképzésben is hasznosítani. Miután azonban az állami egyetem alapításának kísérletei (1761–74) meghiúsulnak, az ősi kollégiumok akadémiai tagozataira vár ez a feladat.

c) Felvilágosodás

A kor szellemének megfelelő theologusnevelést a főkonzisztórium által 1769-ben kiküldött *Litteraria Commissio* szabályozza egységesen. Ez azért is szükséges, mert egyes professzorok: Huszti András és Nádudvari Sámuel hitvallásellenes tanokat hirdetnek. Csepregi Ferenc kolozsvári professzort pedig hanyagsága miatt kell előadásainak két év alatti elvégzésére kényszeríteni (1757). A lelkipásztorok közt tudatlanok vannak, kiket az eklézsiák és patrónusok nem akarnak tartani. Vagy állásnélküliek, fel nem szenteltek, kik csavarognak, rendetlenkednek. Nagyenyeden ekkor robban ki a latin nyelv tanulási módszere feletti vita, az ún. grammatika-per, Tőke és Ajtai professzorok közt. Mária Terézia pedig a tanügy egységes rendezését sürgeti (1766). Így küldi ki a főkonzisztórium gr. Bethlen Pál elnöklété alatt a püspökből (Dézsi Lázár György), öt professzorból és négy kollégiumi főgondnokból az említett bizottságot, mely 1770-ben készül el munkálataival. Mind a négy kollégiumban (Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely) a tanmenet egységes: egy elemi és nyolc középosztály után hat osztályból álló főiskolai tagozat következik, hol két filológiai, két filozófiai, jogi és két theologiai évfolyam van. Új tantárgyak a német nyelv, történelem és természetrajz. A theologiai tárgyak ott szerepelnek a többi tagozaton is. A filológián pl. a héber nyelv, a filozófiai karon exegézis és enciklopédia. A későbbi tantervek már kevés módosítást mutatnak. 1835-ben a szakok – *filozófia, jog és theologia* – még élesebben elkülönülnek egymástól. Az anyanyelv 1833 óta van használatban. 1842-ben bevezetik Nagyenyeden a filozófia mellett a pedagógia tanítását s mindenütt a jogi tanfolyamon a népszerű (popularis) theológiát. Korszakalkotó lépés, hogy előbb Marosvásárhelyen (1839), majd a többi kollégiumban (1846) felállítják a *prédikátori gyakorlati intézetet vagy theologicum seminariumot*, hol a végzett (juratus) és leckejáró theologusok homiletikai, liturgikai gyakorlatokat, prédikációkat tartanak, bírálják. Az 1847-i tantervben pedig ott szerepel a középiskolai tárgyak közt a vallások története mint a dogmatika előkészítője.

Az egyes tagozatok elkülönülése tovább tart. 1840 után a jogászok tanfolyamaik végétével már átmennek a királyi táblára joggyakornokoknak (kancellisták), s a kétévi theológián csak azok maradnak bent, akik lelkészi pályára készülnek. A „káték memorizálása” helyett a gimnáziumban „bibliai és erkölcsi, vallásos történetek... kedélyesen [érzelemmel!] és innepélyességgel adatnak elő”. A hitvallás-ellenesség már a theologiai professzoroknál is felüti fejét (Zilahi S. János Székelyudvarhely és Bodola János Nagyenyed, 1791). Bartha Sámuel előbb Székelyudvarhelyen, majd Marosvásárhelyen 1833 óta olyan dogmatikát ad elő, mely „just enged az okosságnak, úgy mindazonáltal, hogy abban lehetnek az okosságtól meg nem fogható, de nem lehetnek azzal ellenkező igazságok”.

Ez a *racionális szupranaturalizmus* uralkodik most már a maga megalkuvó, az üdvtényeket elmagyarázó, bizonytalan formájában majdnem négy évtizeden keresztül. Ennek az iránynak terméke a Wohlfahrt-féle, Incze D. és Herepei G. által átdolgozott Újtestamentum Magyarázata (1852) c. gyakorlati exegézis. Marosvásárhelyen Török János, a későbbi vértanú professzor Schleiermacher és Marheineke követője, ki főként egyháztörténelmet és népszerű theológiát tanít. Előadásai, akárcsak Molnár Jánosnak a Rosenkranz után készített theologiai enciklopédiája, az ifjúság által nehezen érthetők. Szerencsére itt Bodola Sámuel, Kolozsvárt pedig Salamon József inkább őrzik a hitvallásos tradíciót, s így ez végképpen nem halványul el az egyházban.

A XIX. század közepén, akárcsak a XVII. században (Apáczai, Kovásznai P.), ismét felmerül a *theologiai oktatás központosításának eszméje*. A négy kollégium akadémiai tanfolyamai ti. mind a szellemi, mind a gazdasági erőket szétforgácsolják. A terv már 1842-ben foglalkoztatja a Mikó Imre elnöklété alatt kiküldött tanügyi bizottságot. 1843-ban pedig Salamon József professzor készít az Erdélyi Híradó által kitűzött pályatételre egy ilyen célú munkálatot. „Nem elég – írja – Erdélynek a három nemzet és négy vallás, mi reformátusok még négyfelé osztjuk magunkat a négy kollégiummal. Ifjúságunknak mindent kell tanulni, s

szaktudósok helyett féltudósok, lelkes papok helyett lélekvesztők, törvénytudók helyett perszaporítók lesznek.” Szerinte a kétéves elemi és hároméves középiskola után egy kétéves reál vagy hároméves humán felsőbb tagozat állítandó fel. Ezután jönne az akadémiai oktatás, ahol a 16 professzorból 8 a filozófiai, 3 a theologiai és 3 a jogi szakon tanítana. Kettő pedig a tanítóképzőben. Mindenik tagozat kétéves lenne, s a diákoknak szakképzettséget nyújtana. *Székhelyül Kolozsvárt szemelte ki*, mivel ez a nemzeti élet gyülekezési pontja s művelt társadalma, testet és lelket fejlesztő intézetei, sport-, zene- és nyelviskolái, könyvtárai, természeti és művészeti gyűjteményei, múzeumai következtében kiválóan alkalmas az ifjúság nevelésére. A négy kollégiumból meghívott professzorokat természetesen az ősi intézetek fizetnék. A stipendiumok is ide összpontosítandók. A főiskola helye a református kollégium hatalmas területe a Bethlen-bástyaig. A könyvtárát ki kell egészíteni a többi kollégium szakkönyveivel. Ha a Bethlen-kollégiumot egykor Gyulafehérvárról Nagyenyedre áttehették, most Kolozsvárra is elhelyezhetik. Pár év múlva, 1847-ben hasonló érvekkel sürgetik Salamon József, Bartha Sámuel, Török János és Kiss Ferenc professzorok egy emlékiratban *a theologiai oktatásnak és tanítóképzésnek Nagyenyedre való központosítását. S ezt a javaslatot a főkonzisztórium elvileg még ebben az évben elfogadja.*

d) A lelkészképzés egyesítése

Mindezeket a tervezetéseket keresztülhúzza a szabadságharc. A Bethlen-kollégiumot feldűlják, úgyhogy az 50-es években még csak a gimnázium tud fokozatosan kiépülni. Kolozsváron és Székelyudvarhelyen csak egy-egy theologiai tanár működik. Marosvásárhelyen kettő. A püspök székhelye Marosvásárhely, a theologia központosítása halaszthatatlan. 1854-ben a zilahi zsinat Kolozsvárra helyezi a „teljes kiterjedésű”, tehát közös theologiai akadémiát. Ide költözik Marosvásárhelyről az Antal János halála után következő Bodola Sámuel, ki a kormány meg nem erősítése miatt 10 évig helyettes püspöki címet visel mint a *Nagyenyed–Kolozsvári Theologiai Szeminárium* igazgatója. Melléje még három professzort állítanak be, kiket a Bethlen-kollégium fizet. Ezek Salamon József, Incze Dániel, Nagy Ferenc, később Nagy Péter, Hegedüs János és Décsei Károly. A régi jogi tanulmányok helyébe most egy *theologiai előkészítő osztály* jön természetrajzi, filozófiai és neveléstani előadásokkal. A kétéves theologiai tanfolyam tárgyai az exegézis, egyháztörténet, rendszeres és gyakorlati theologia.

Az osztrák abszolutizmus minden elnyomó intézkedése mellett is meghagyja az egyház iskolai és gyülekezeti vagyonát. Így amíg a vezetőség szívósan védekezik az Organisations Entwurf (1852) autonómiát és nemzeti életet sértő rendelkezései ellen, megvan a lehetőség a romok újjáépítésére. *Nagyenyeden* egymás után épül ki a 4 elemi és 6 gimnáziumi osztály, s 1859-től ott van a központi tanítóképző is. A theologiai szeminárium vagy papnövelde az 1847-i főkonzisztórium határozat értelmében *1862-ben költözik ide Kolozsvárról*. Mivel az egyik tanár, Nagy Péter itt marad mint lelkész, helyében Gazda József lesz a gyakorlati theologia tanára, Hegedüs János meg a rendszeres theológiát és egyháztörténelmet adja elő, Décsei Károly pedig az exegézist. Ide jön most az ifjúság a Kolozsváron és Marosvásárhelyen újra megnyitott filozófiai és jogi évfolyamok elvégzése után. Itt tanul (1863–65) az erdélyi theologiai tanterv első merész hangú reformátora, dr. Kovács Ödön (Mezőbádon született 1844-ben). „Szűk körben, kevés szellemmel tartott előadások alapján tanul, minden kedv nélkül” – írja évtársa, Makkai Domokos. Mindketten inkább a tanári pályára vonzódnak s a theológiát ennek előkészítő lépcsőjeként tekintik. Enyed az ő kisvárosias jellegével, részben újjáépítetlen romjaival olyan hatást tesz rájuk, mint akinek elverte a jég minden termését.

Kovács Ödönt a theologia tárgyai közül még a héber nyelv érdekli. Modern nyelveket tanul, s az önképzőkörben irodalmi témákról tart felolvasásokat. Albert bátyja még Kolozsvárt végzett, s 1863–65 között Utrechtben és Göttingában folytatja tanulmányait. Innen tér haza 1865-ben, s azonnal a budapesti theologiai akadémia gyakorlati és egyházjogi tanszékére

alkalmazzák (†1904). Az ő közbenjárására öccse is megkapja az utrechti Stipendium Bernardinumot, aminek segítségével előbb itt, majd Leidenben, Scholten professzornál hallgatja a rendszeres theologiai előadásokat. A bibliai tudományokat Krenentől, az egyháztörténetet Rauenhofftól. Ezek a liberális tudósok, akik filozófiai, nyelvészeti és történeti alapon a vallással mint immanens életjelenséggel foglalkoznak s hangsúlyozzák, hogy más az Írás betűje és más a kijelentés, más a tudomány és más a hit – valóságos felszabadító hatást tesznek rá. A theologia az ő modern tapasztalati módszerével előtte egyenrangú lesz a többi tudományokkal. Az ezt ápoló főiskola pedig az eddigi jogtanácsos, falusi orvos és mintagazda helyett szakképzett lelkészeket nevel az egyház szolgálatára. Munkájuk nyomán a népeletet, akárcsak Hollandiában, a *keresztyén idealizmus* szelleme fogja áthatni. Új meggyőződése alapján írja meg theologiai doktori értekezését: A protestantizmus Magyarországon az utolsó húsz év alatt, melyben a magyarság meddő tervezgetését, egyházi vezetőinek félszeg kapkodását, a szupranaturális racionalizmus farizeusi képmutatását, a theologiai oktatás lélektelenségét, elmaradottságát, a klasszikus műveltség célkitűzését éles szavakkal ítéli meg. Esményei a modern vallásos szellemtől áthatott nemzeti művelődés s az eddigi dogmatizmus helyett a Biblia igaz ismerete. 1869-ben meghívják a nagyenyedi theologiai akadémia újonnan szervezett negyedik tanszékére. Ettől fogva egészen 1895. május 18-án bekövetkezett haláláig az ő fényes szelleme határozza meg Erdély theologusainak, lelképásztorainak hitét, tudományos és gyakorlati munkáját. Sőt, tanítványa, Nagy Károly útján még azután is legalább 10–15 esztendeig! Első dolga Kovács Ödönnek a theologusnevelés reformja. A jogi oktatást Marosvásárhelyen központosítják, s Enyeden három filozófiai és három theologiai tanszékot állítanak be. Kovács itt theologiai enciklopédiájában a hit és tudomány alaptermészetét, egymáshoz való viszonyát vizsgálja, vallásbölcselete és bibliká-theológiája, melyeket ő ad elő először, a vallás és bibliai hit történeti jelentőségeivel s ezek rendszerezésével foglalkozik. Hadat üzen az ósdi kurzusok „bemagolásának”, s megtanítja hallgatóit a lényeges és lényegtelen megkülönböztetésére, a részek egybefoglalására, a rendszeres tudományos gondolkozásra. Szeminárium hiányában a személyes érintkezés s különösen az önképzőkör útján neveli őket. Hű munkatársa, a bibliai tudományokban szellemrokona Keresztes József (sz. 1846, Csombordon), aki 1873-tól 88-ig, illetve tragikus munkaképtelenségéig az Ó- és Újtestamentum mindenki által csodált, ihletett, költői tehetségű fordítója, magyarázója. Őt is, mint tudós kollégáját, elsősorban a szentírók vallásos tapasztalatai, élményei s ezek irodalmi kifejezései érdeklik. Vele együtt vallja, hogy hitünk és erkölcsi meggyőződésünk a Bibliának csak *megértett és elsajátított* tartalma lehet. Vagyis a személyes hit dönt a kijelentés tartalma, terjedelme felett!

E két professzor tehát elsősorban tudományos érdeklődést s ennek megfelelő becsületet, pontos munkát, idealizmust, őszinte érzelmi vallásosságot plántál tanítványai seregébe. S ez megfelel a korszellemnek, mely a tapasztalati tudományosság és nemzeti fellendülés jegyében áll. A theologusok jelentős része, 1876–88 között 109-en, a kollégiumban tanítói oklevelet is szerez, a gimnáziumi tanításra pedig 38-an képesítik magukat. Ezután azonban már csak az egyetemen lehet tanári diplomát szerezni. Az egyházi életben megkezdődik a hívek öntudatos, modern szellemű hitre való nevelése. Ezzel párhuzamosan a külső építés hihetetlen fejlődése.

A theologusnevelés tantervét Kovács Ödön később is módosítja. 1868–71 között írt cikkében, értekezéseiben sürgeti, hogy külföldi mintára, mint Leidenben, a theológiát minden felekezeti elfogultságtól mentes *vallástudomány* alakjában adják elő. Az egyháztörténet, dogmatika, etika és gyakorlati theologia tanítására pedig felekezeti professzorokat (16) alkalmazzanak. Csakugyan, Eötvös József kultuszminiszter 1870-ben a felállítandó kolozsvári egyetemen három theologiai fakultást akar szervezni: katolikust, protestánst és görögkeletit, de a terv 1871. februárban bekövetkezett halála miatt nem valósul meg. Utóda, Trefort Ágoston már az egyetemet a theologia nélkül, csak filozófiai, jogi, orvosi és matematika-

természettudományi karokkal állítja fel (1871). Így csak a budapesti egyetemen ápolják tovább a róm. kat. teológiát, a többi felekezeteké visszaszorul a vidéki szemináriumokba. Kovács Ödönnek most az a célja, hogy a Bethlen-kollégium teológiai akadémiáját igazi vallástudományi főiskolává fejlessze ki. Minthogy 1873-ban ismét jelentkezik Kolozsvár a központi teológiára való igényével, 1875-ben elkészítik *Egy teljes teológiai akadémia tervét*. Itt először az erre előkészítő gimnázium tantervét dolgozza ki nagy alaposággal. Majd ajánlja, hogy a kerület Enyeden még egy, tehát ötödik tanszéket állítson fel a bibliai tárgyak előadására, s az addigi hároméves tanfolyamot négy évre emelje fel. Az 1876-i kerületi közgyűlés e javaslatot el is fogadja, s attól kezdve a teológiai oktatás négyéves lesz. A professzorok száma előbb öt, majd Décsi nyugdíjazása (1880) után ismét négy, kiknek munkáját előbb Vajna Antal, majd Nagy Lajos tanítóképző intézeti tanárok filozófiai-pedagógiai előadásai egészítik ki.

Az enyedi teológiai akadémia felépítése, munkája olyan mintaszerű, hogy mikor az egyetemes magyar egyházban a lelkészképzést reformálni, egységesíteni akarják, a konventi tanügyi bizottság (Filó Lajos) Kovács Ödön tervzetét veszi alapul, s jórésben ezt lépteti életbe (1884). Az új tantervben a tanfolyam négyéves, s itt a tudomány három csoportja tárgyaiból és a filozófiából hat professzor tart előadásokat. Alap-, első és második lelkészképesítő vizsgálatok, teológiai magántanári habilitációk vannak, s tanítják a közegészségtant és modern nyelveket. Ezek a szempontok lesznek irányadók az 1895-ben megnyíló kolozsvári teológiai fakultáson is. Nagyenyeden tesz magántanári vizsgát Józsa Zsigmond (1888), Berde Sándor (1889) bibliai tudományokból, Nagy Károly rendszeres teológiából és Jancsó Sándor egyháztörténetből (1892), Kiss Albert és Széchi Ferenc bibliai tudományokból (1893–94), kik részben a nyugdíjba ment vagy elhalt tanárok helyét pótolják.

A teologia szellemi vezére azonban továbbra is Kovács Ödön marad. Minden liberalizmus mellett is nagy energiával és tudással képviseli a Kálvin által mindig hangoztatott tételt, hogy Isten nemcsak az egyházban, de a világban is, nemcsak a kijelentésben, de a tudományban is megdicsőíti hatalmát. 1892-ben újra indítványt nyújt be a kerületi gyűlésen, hogy a zsinat sürgesse a kormánynál a kolozsvári egyetem protestáns teológiai fakultással való kiegészítését. Bátyjával, Kovács Alberttel és Ballagi Mórral még 1871-ben életre hívják a Protestáns Egyletet, melynek kiadványai új, friss szellemet visznek bele a múlt hagyományain rágódó s ide-oda ingadozó hazai teológiai tudományos életbe. A modern, akkor még pietista jellegű belmisszió helyett az egész gyülekezetben végzendő pásztori munkát és evangelizációt sürgetik. Kovács tanítványai közül Nagy Károly már a reformatori hit és konfessziók értékét is hangsúlyozza, Molnár Albert pedig felmutatja a belmisszió és egyház szoros kapcsolatát.

1888 óta Kovács Ödön vezeti a harcot a Bethlen-kollégium teológiai akadémiájának megtartása érdekében Szász Domokos püspök és párhívei ellen, kik Kolozsvár mellett kardoskodnak. E küzdelemben tragikus gyorsasággal dőlnek ki mellőle munkatársai: Keresztes József (1888), Józsa Zsigmond (1893), Kiss Albert, Hegedüs János és Berde Sándor (1894). Ő maga is elhal 1895. május 16-án. Az elárvult teológián mellette előbb Nagy Károly, Makkai Domokos és Szilágyi Farkas enyedi lelkészek, tanárok tanítanak. Az utolsó, 1895/96-os tanévet már csak két vendégprofesszor: dr. Bartók György szászvárosi és Jancsó Sándor enyedi lelkészek s a Kolozsvárról félévre ideküldött Kecskeméthy István végzik be 19 hallgatóval. A kerületi közgyűlés 1896. júl. 7-én, 43 sz. határozatával (127 igen és 52 nem) megszünteti ezt a halódó intézetet, mely annyi évszázadon át látta el lelképásztorokkal az anyaszentegyházat. Igaza van a kegyeletes érzésű tanítványnak, Bodor Jánosnak: „Nagy felületesség fejlődési fokozatokat, mozzanatokot, irányzatokat a maguk korából, áramlatokat medrükből kiemelve ítélgetni meg.” Kovács Ödön és társai munkássága tisztító vihart jelent az egyház és teologia életében, mely – fájdalom – sokszor megtépi a hit évezredes vetését s

fájáról értékes ágakat tördel le. De az utánuk következő nemzedéknek már megvan a lehetősége a pozitív és mégis tudományos működésre.

2. A kolozsvári theologiai fakultás születése

IRODALOM: JAKAB ELEK: Oklevéltár Kolozsvár története II. és III. kötetéhez. Budapest 1880. – HERPEI KÁROLY: Oskola alapításra buzdító beszéd. Erdélyi Prédikatori Tár. Kolozsvár 1834. – HERPEI GERGELY: Alkalmi beszédek. Kolozsvár 1846; uo. Erdély magyar egyeteme. 1941. – SZÁSZ DOMOKOS: A kolozsvári m. kir. tudományegyetemmel kapcsolatban felállítandó ev. ref. theol. fakultás és tanárképezde tervezete. Uo. 1875. – UŐ.: Válasz Kovács Albert pesti ev. ref. hittanár úrnak az erdélyi ev. ref. egyházkerület papnöveldeje ügyében. Uo. 1875. – Vitázó cikkek mindkét részről a budapesti Egyházi Szemlében s a kolozsvári Erdélyi Prot. Közlönyben, 1875–76 és 1888–96. – Emlékkönyv dr. Kovács Ödön ünnepélye alkalmából. Nagyenyed 1894. – Erdélyi Egyházkerületi Közgyűlés jegyzőkönyvei, 1873–76 és 1888–96. – MÁRKUS JÁNOS, POKOLY JÓZSEF és ID. NAGY GÉZA: A fakultás értesítői 1895–97. – A Kolozsvárt felállítandó ev. ref. theol. fakultás. Igazgatótanácsi előterjesztés a zsinathoz, Kolozsvár 1892. – Orsz. zsinati jegyzőkönyv 1891–92. – SEE BERG REINHOLD: Die Kirche Deutschland im XIX-ten Jahrhundert. Leipzig 1903. – BODOR JÁNOS: Utam... Kolozsvár 1936.

a) Kolozsvár egyházi és tudományos jelentősége

Erdély fővárosa, melyet már a XVI. században Castaldo „igen szép város”-nak (pulcherrima civitas) nevez, a nagy református fejedelmek alatt magyar református népességében rohamosan gyarapodik. S bár a Habsburg-uralom idején a római és görög katolikus egyházak erős versenytársai, még a múlt század első évtizedeiben is megtartja abszolút többségét a többi felekezettel szemben. 1829-ben a 18 132 lakosból 10 000 református. Herepei Gergely 1845-ben „Erdély legnépesebb, legelső református eklézsiájának” nevezi. Magyar szellemi központ szerepe pedig elvitathatatlan. A jó hírű, négy karral működő katolikus egyetem 1698–1774 között a jezsuiták, 1776–84 között a piaristák vezetése alatt áll. Ekkor II. József császár akadémiai színvonalra szállítja le. 1790-ben ide kerül a kormányzói székhely s az országgyűlés is. A három magyar felekezet iskolái közül a kat. királyi lyceum jogi és bölcsészeti osztályokkal rendelkezik, az orvos-sebészeti tanintézet pedig még mindig a gyulafehérvári püspök felügyelete alatt áll. A szabadságharc után az abszolutizmus megszünteti a jogi oktatást, s ennek pótlására 1850-ben Nagyszebenben császári-királyi, tehát állami jogakadémiát nyit. A reformátusok ősi kollégiumában 1861–70 között újra tart a jogi tanfolyam, de tekintettel arra, hogy Marosvásárhelyen 1866-ban teljes, négyéves jogakadémia létesül, itt csak két évfolyam van egy professzorral. A theologia pedig 1862-ben Nagyenyedre költözik. A bécsi nevelésügyi tanács 1866-ban sokat foglalkozik az erdélyi egyetem gondolatával, amelyet Nagyszebenbe tervez. De a kiegyezés után a mérleg ismét a magyarság javára billen. Kolozsvár megkapja az 1850-ben megnyitott jogakadémiát, s lépések történnek állami egyetem létesítésére.

Társadalmi téren igen jelentős 1859-ben az Erdélyi Múzeum-Egylet alapítása, mely az alapító gr. Mikó Imre szerint „az itteni magyarság fennmaradásának, nemzeti irányú fejlődésének, hazai és állami jelentőségének conditio sine qua nonja”. Értékes, gazdag könyvtára és gyűjteményei nélkül még az egyetem szervezését, munkába indulását sem tudjuk elképzelni. Ugyancsak Mikó Imre közreműködésével nyílik meg az itteni Gazdasági Főiskola, mely az Erdélyi Gazdasági Egylettel együtt munkába veszi az itteni földművelés fejlesztését.

Maga az egyetem négy fakultással, 41 professzorral és 258 hallgatóval nyílik meg 1872. november 10-én. A professzorok közt kiváló református tudósok vannak, mint pl. Imre Sándor és Szász Béla a bölcsészeti, Kolozsvári Sándor és Vályi Gábor a jogi karon. S mégis, az egyházi vezetők lelkét aggodalom fogja el. Hiszen az egyetem felállítása maga után vonja az ősi kollégiumok főiskolai tagozatainak leépítését. A marosvásárhelyi jogakadémia is meg-

szűnik 1870. jún. 12-én. A filozófiai osztályok a 8 osztályos gimnáziumok két felső évfolyamává alakulnak át. Theológiát pedig már csak az erdélyi magyar tudományos központtól távol eső Enyeden tanítanak. Ez annál fájdalmasabb, mert 1854 óta Kolozsvár a református püspök székhelye, s az 1871. június 22-i nagyenyedi zsinat ide rendeli a kerületi közgyűlés és állandó igazgatótanács, tehát az egész egyházi központi kormányzás székhelyét is. A püspök Nagy Péter ugyan rendesen leutazik a Nagyenyeden tartott lelkesítő vizsgákra s ott szigorú, kíméletlen modorával, néha szeszélyes magaviseletével tart ítéletet professzorok és theologusok felett, de ez az állandó, nélkülözhetetlen lelki kapcsolatok kiépítésére, ami a további együttműködés feltétele, egyáltalán nem elegendő. Evangélikus, unitárius és katolikus püspöktársai szemmel tarthatják, irányíthatják székhelyükön lévő theológiájuk működését, csak Erdély és Kolozsvár legnépesebb egyházának püspöke nem végezheti ezt az áldásos munkát. Vegyük még hozzá a tanároknak a 8 osztályos új középiskolai típus vezetéséhez elengedhetetlen kiképzését, amit a régi, nagy múltú kollégiumok filozófiai évfolyamainak megszűnése után öntudatos református szellemben az egyetem nem tud megoldani, s előttünk áll az itteni egyetemmel kapcsolatban felállítandó református theologiai fakultás és tanárképezde létesítésének parancsa.

b) Első tervezetések és harcok

Az idők jelét egy ifjú kolozsvári lelkipásztor, SZÁSZ DOMOKOS érti meg leginkább. Ő Erdély nagy reformpolitikusának, jogtudósának, Szász Károly enyedi professzornak a fia. Anyja Münstermann Franciska. Szül. 1838. máj. 25-én. Tanulását a Bethlen-kollégiumban kezdi, a középiskolát Marosvásárhelyen, a theológiát Kolozsvárt végzi. Már 22 éves korában megválasztják a Farkas utcai templom lelkészének, de ő, mielőtt állását elfoglalná, külföldre megy, s a heidelbergi egyetemen tanul egy évig. 1861-től fogva végzi lelkipásztori munkáját, közben irodalmi és közegyházi tevékenységet is folytat, általános tisztelet és elismerés mellett. Munkatársai: egykori kedves professzora, Nagy Péter püspök, Vadas József és Szász Gerő az egyházi irodalom elismert előkelőségei. Részt vesz az Erdélyi Protestáns Közlöny megindításában, szerkesztésében (1870) s a Ballagi Mór és Kovács Ödön agitációjából megszületett Protestáns Egyetel létesítésében (1871. okt. 3.). Tehát liberális theologus, aki keresi „az evangélium alapján ... a valláserkölcsi életnek Jézus szellemében és az összes művelődéssel összhangzásban való megújulását”. A dogmákat, hitvallásokat ő is kritizálja, de ezt nála mindig mérsékli 1. édesanyjától örökölt Krisztus-szeretete, 2. nagy történeti érzéke, 3. gyakorlati, ízig-vérig építő jelleme. Atyjától a székely harciasságot és szilárd elvhűséget örzi lelkében. Megjelenése kolosszális természetével, dörgő hangjával egy antik hősré emlékeztet. Prédikációja fokozatosan áttüzesedő hevével magával ragadja hallgatóit, szerető lelkével magához bilincseli híveit (Gyalui F.). Lelkipásztori munkáját egyik nagy ellenfele, Kovács Albert azért kifogásolja, mert Kolozsvárt 1875-ig a katolikusok száma ijesztő mérvben megszaporodik s az egyházat egy fényes papilak építése miatt tetemes adóssággal terheli meg. Míg Török Pál püspök a budapesti egyházat ez idő alatt hívekben, pénzben és épületekben hatalmasan felendítette. De az első vád – mint láttuk – főként a feltartóztathatatlan beköltözés eredménye, a másodikat pedig Szász Domokos további működése jövát teszi.

A theologiai képzés kolozsvári áttételének gondolatát egy sajnálatos esemény váltja ki. Kasza Dániel, a Bethlen-kollégium mennyiségtan–fizika professzora és gazdasági felügyelője 1873. jan. 20-án elhal. Vele együtt a gazdasági ügyek lelkiismeretes ellenőrzése, fejlődése is sírba száll. A tisztartók pazarolnak, vagy önzésükkel, az építkezések felügyeletének elmulasztásával a több ezer holdas vagyont érzékenyen megkárosítják. Ezért az 1873. nov. 2–10-én tartott kerületi gyűlés néhány enyedi tanár, sőt az előjáróság kérésére három gazda által megvizsgáltatja az ottani gazdálkodást, s annak pontosabb vezetésére külön gazdagondnokot választ. Ez (Bogdán Lajos) azonban, mint volt vármegyei főjegyző, kényelmes, hanyag ember, aki a maga anyagi érdekeivel sem törődik, s így a botrány tovább dagad. Az 1874. április

12–20-i kerületi közgyűlés a vizsgálatról szóló jelentést egy gr. Bethlen János udvarhelyi egyházmegyei főgondnok vezetése alatt álló 6 tagú bizottságnak adja ki megvizsgálás végett. Ez április 18-án szigorú felelősségre vonást s még fokozottabb ellenőrzést indítványoz. Ekkor terjesztik be ezzel kapcsolatban a bizottság tagjai, köztük Tisza László, a nagyenyedi egyházmegye egyik főgondnoka, ezt az indítványt: *Határozza el a közgyűlés, hogy a nagyenyedi theologicum-seminarium tanáraival és hallgatóival együtt már a következő szeptemberben tétessék át Kolozsvárra.* A közgyűlés április 19-én és 20-án az indítványt tárgyalás alá veszi, de habár a lelkésznevelésnél a püspök felügyeletének szükségét méltányolja, mégis, nehogy a lépést elsiessék, kimondja, hogy bekéri az összes kollégiumok és egyházmegyéik véleményét az áttételre vonatkozólag. A következő évben (1875. május 25.) a kerületi gyűlés már megállapíthatja, hogy a beérkezett 21 véleményből csak 9 szól az átköltöztetés ellen, 12 pedig Kolozsvár mellett. Egyesek, még az ellenzékéből is, a megfontolás céljából előkészítő tárgyalások beindítását ajánlják. Tisza László most egy 15 tagú bizottság kiküldetését kéri a gyakorlati kivitel módozatainak (idő, hely, pénz, szervezet) tisztázására, ami hamarosan (május 29.) megtörténik. Ennek elnöke a püspök, tagjai pedig főgondnokok, esperesek és tanárok. Köztük van a két nagy ellenfél: Kovács Ödön és Szász Domokos is. Ugyanakkor kimondják, hogy a Bethlen-kollégiumban a theologusképzést négy évre terjesztik ki s a budapesti tanárképzéshez hasonló református tanárképzőt állítanak fel. De ez utóbbira nézve még újabb előterjesztést várnak.

Az 1874–75-ös évek az „Enyed vagy Kolozsvár?” vita által előidézett súlyos belső meg-hasonlás jegyében telnek el. Mindenki érzi, hogy itt egyfelől egy történelmi múltú főiskola továbbfejlesztéséről, másfelől a korszellemnek, a tudományos és társadalmi fejlődésnek való engedelmességéről van szó. A felelős tényezők aszerint foglalnak állást, amint egyik vagy másik érdek áll közelebb szívükhöz. Kovács Ödön, kinek felesége Hegedüs professzor leánya, Ilona, most már szívvel-lélekkel enyedi lett, s bátyjával, Alberttel együtt a Bethlen-kollégiumot védi, Szász Domokos és Szász Gerő pedig a kolozsvári tervet. A két álláspont gondosan kidolgozott munkálatokban nyer kifejezést. 1874-ben Szász Domokos a kolozsvári egyházmegye emlékirata, Kovács Ödön pedig a Bethlen-kollégium véleménye útján fejt ki álláspontját. 1875-ben pedig Szász Domokosnak egy önálló röpiratára Kovács a budapesti Egyházi Szemle hasábjain felel. Mindketten megegyeznek abban, hogy a lelkésznevelé-keknek az eddigi világi tudományokkal (jog, filozófia) túlterhelt szemináriumi tanfolyam helyett magasabb rangú és önálló négyéves főiskolai nevelést kell adni. Természetesen Szász Domokos a szélesebb körű s a *közműveltséggel*, korszellemmel összhangzó, *gyakorlatibb* nevelést hangsúlyozza, Kovács pedig a komoly keresztyén *vallástudományi*, főként bibliai és vallástörténeti *szakképzettséget*. Az első inkább számot vet a mindennapi élet szükségével, s jogi, gazdasági és filozófiai tárgyakat, modern nyelveket is felvesz a tantervbe. Természe-ten ez utóbbiakat a kolozsvári egyetemén, főként szabad választás szerint. A második egye-nesen a középiskolai tanulmányi rend alapos reformját követeli a sikeresebb főiskolai képzés érdekében, a világi tárgyak között a theológián csak a filozófiai erkölcsant, a nevelés- és oktatástant akarja kötelezővé tenni. Az első tervből önként folyik a theologia Kolozsvárra áttétele, ahol egyúttal – Imre Sándor professzor javaslata szerint – protestáns szellemű egy-háztörténeti nevelés- és oktatástani előadásokkal, gyakorlatokkal rendelkező református ta-nárképzőt is kellene nyitni. A második megmarad az Enyeden időközben átalakított, akadé-miai színvonalra emelt theologia mellett, s ott akarja a tanárképző kérdését is megoldani. Hiszen mindkét célra szakképzett professzorai és anyagi lehetőségei vannak.

A vitába beleszól Kovács Albert budapesti theologiai tanár is, s Egyházi Szemléjében az egyházjogi és tanulmányi érvek mellett egész személyes jellegű támadást intéz Szász Domokos ellen. Elveti az egyetemre járás „ábrándját”, mivel ott nem theologiai szellemű előadásokat tartanak. Elutasítja, mint öccse, a közérdek utilisztikus szempontját, a korszellem szabályozó szerepét. A püspök befolyását a lelkésznevelésre mindketten csak a vizsgai el-

nöklésben látják. Pedig ez ellenfelük szerint kolozsvári tanulásukra, fejlődésükre igen áldásos volt (Bodola Sámuel). Kovács Albert – mint láttuk – Szász Domokos lelkészi munkáját is bírálja, s őt az akcióban magánérdek (theologiai tanárság) keresésével vádolja meg. Főérve azonban az, ami a Bethlen-kollégiumé: a főiskolai alapítványok nem vihetők át más helyre, s ezek nélkül az új intézet kellő anyagi megalapozás hiányában életképtelen lesz. Sürgeti inkább a lelkészi fizetések javítását, ami Szász Domokosék szerint a jobb képzettség természetes eredménye lenne. Kolozsvár és Nagyenyed nemzeti jelentősége is szembekerül egymással. Itt a *szellemi központ kiépítése* a főérv, ami mellett egyik döntő érv Mikó Imre nyilatkozata: „Az egyetemmel kapcsolatba hozandó protestáns fakultás eszméjét – mihelyt ez nem az enyedi főtanoda alapjainak igénybevételével, következésképp ennek megrövidítésével szándékoltatik létre hozni – csak üdvözölni tudom, és ez eszme valószínűsítésére szívvel és tettel tehetőségemhez képest közreműködni kész vagyok.” Kovács Ödönék viszont Nagyenyed dél-erdélyi, nemzetiségi veszélytől ostromolt *végvár* jellegét s a székelység számára való jelentőségét állítják ezzel szembe. Kölcsönösen mérlegelik a két város nevelői hatásának eredményeit is (úri blazírság, elparlagiasodás).

Az egyházkerületi közgyűlés mindkét álláspontot méltányolja, tehát először nem mer dönteni a kérdésben. 1876. jún. 12-én Réthy Lajos nagysajói képviselő felelősségre vonja az igazgatótanácsot, hogy miért nem tűzte napirendre a 15-ös bizottság javaslatának tárgyalását. Mikor ez a fontos ügy számára szükséges idő hiányával védekeznek, 56 szavazattal 50 ellenében mégis napirendre tűzik a theologusnevelés problémáját. Jún 14-e után csakugyan szönyegre kerül a tanterv, ami lényegében a Kovács Ödön alaposabb, szervezettebb munkálata. A héber exegézis, a filozófiatörténet azonban itt kötelező tárgyak lesznek, s a modern nyelvek és gazdasági tárgyak tanulására, gyakorlására alkalmat adnak. „A közgyűlés döntése az, hogy miután Szász Domokos afia a protestáns fakultásra jelenleg alapot kimutatni nem tud, a nagyenyedi theol. tanintézetünket kívánja a fennebb megállapított elveknek megfelelően berendezni.” Viszont kérésére, buzgó törekvését helyeselve, felhatalmazza őt, hogy a Kolozsvárt felállítandó theologiai fakultás javára alapítványokat gyűjthessenek. Enyeden most már, kerületi segélyezéssel, őt theologiai és egy filozófiai tanszék létesül.

A Szász Domokos akciója azonban egyelőre nem jár nagy sikerrel. Hiába hivatkozik röpiratában arra, hogy a XIX. századnak is vannak Bethlen Gáborai, Lórántffy Zsuzsannái, és hogy Török Pál püspök Budapesten néhány év alatt félmilliót meghaladó vagyont gyűjtött egyházának Erdélyben más a helyzet. Az 1877. jún. 2-i kerületi közgyűlésen kiderül, hogy a mostoha viszonyok, az általános pénzszükség s a kerületi központi pénztárra való gyűjtés miatt eddig a fakultásra csak három adomány érkezett be: 1. A kolozsvári egyházközség a Farkas utcában egy alkalmas, tágas telket adott. 2. Mikó Imre főgondnok 4 db föld-tehermentesítési kötvényt tett le 4000 Ft értékben e célra. 3. Egyes vagyonos hitsorsosaink *meggérték*, hogy végrendeletükben erről megemlékeznek. A kerület megköszöni a buzgóságot, áldozatkésztséget, s elrendeli az alaptőke központi kezelését. Ez években még három egyetemi tanár: Jenei Viktor, Kolozsvári Sándor, Szász Béla és két főnemes: Teleki Árvéd és Batthyány József adnak 7000 Ft-ot, Ujvári C. György tordaszentlászlói esperes özvegye pedig 1000 Ft-ot a fakultásra.

c) A döntés

A theologiai akadémia elhelyezésének ügye ezután tizenegy évig pihen. De ezalatt mind az egyházkerület, mind a világprotestantizmus életében mélyreható változások mennek végbe. Szász Domokost az atyák bizalma előbb a főjegyző (1878. jún. 18.), majd az 1885. május 30-i közgyűlés a püspöki székbe emeli. Utóbbi alkalommal éppen Kovács Ödön az ellenjelöltje, de a szavazatok aránya (151:43) már mutatja, hogy a kerület a tudomány helyett inkább az építő tevékenységtől várja fellendülését. Erre most meg is van a lehetőség, hiszen Erdély az 1881-i közös debreceni zsinat óta a magyar református egyház országos közalapja

segítségével gyógyíthatja eklézsiái és papjai vagyoni elesettségét. 1883 óta pedig kollégiumi, tanárai államsegélyt nyernek (XXX. tc.). Ennek ellenében bizonyos számú (protestáns) tanárt a miniszter nevez ki. Az egyház tehát mind fokozottabb mértékben érzi a Magyarországgal való egység áldásait. Viszont épp ezért mind nagyobb súlyt kell fektetnie lelkipásztorai és tanárai öntudatos református nevelésére.

Erre pedig Enyeden mind kevésbé van meg a lehetőség. Theologiai tanterve ugyan olyan mintaszerű, hogy ezt a többi magyarországi akadémiák is átveszik, tanárai tudós, képzett emberek. De valami mégis hiányzik innen: a sokat emlegetett korszellemmel való állandó kapcsolat s ennek megfelelően a törekvés a theologia új alapvetésére, a nevelési tényezők átcsoportosítására. A liberalizmus bűvkörében tartja mind a professzorokat, mind a hallgatókat, s ha ezek külföldi tanulmányútra mennek, ott sem tudnak megszabadulni itthoni mestereik szuggesztív hatása alól. Pedig időközben már mind a szellemi, mind a társadalmi élet alaposan megváltozott. Hegel magaróptű monista teizmusa helyett az ismeret elméletét s a személyes élet erkölcsi értékeit hangsúlyozó neokantianizmus jön divatba. A theológiában pedig az ezzel szövetségben álló történetkritikai irány, amelyet Ritschl képviselt. A vallási tehetség (rel. Anlage) alapján felépített vallásbölcseleti jellegű theologizálás után újra felfedezik a történeti valóság személyfelettségét, a kijelentés szabályozó voltát, a hitvallások értékét. Németországban Ritschl és Stöcker nyomán nagy lutheránus, Hollandiában Kuyper hatása alatt nagy református ébredés indul meg, ami a theológiában is érezteti hatását. Az az elméleti materializmus, ami ellen Kovács Ödön és társai olyan ügyesen és kitartóan küzdenek, most már letűnőben van, s helyébe odalép a természeti és embervilág rejtélyeit tiszteletben tartó, azokat alázatosan kutató tudományosság (Du Bois-Reymond) és a gazdasági élet forradalmi átalakítását sürgető, gyakorlati materializmus, a szociáldemokrácia. Az egyház és a vallás mint tiszteletre méltó világmagyarázási kísérlet s a lelki vigasztalás forrása megmaradnak, de közéleti szerepük egyre csökken. Csak ott él még a hit s alkot új áldott közösségeket, szeretetintézményeket, ahol ez még a Bibliából s a református örökségből táplálkozik. A római egyház részen áll, s a csödbe jutott lelkeknek felajánlja az ő évszázados, kipróbált hitvilágát, vezeklési rendjét. Akinek ez nem kell, a szektákhoz menekül, melyeknek előfutárai, a nazarénusok és baptisták, a század utolsó negyedében már Magyarországon és Erdélyben is feltűnedeznek.

A magyar református egyház szellemi válságát mutatja az, hogy a hívek nagy tömegének most már nem kell a liberális Protestáns Egylet programja. Nagygyűlései elnéptelenednek, kiadványaira előfizetők nem jelentkeznek. 1886-tól fogva tehát mind hangosabb lesz egy új irodalmi, szellemi összefogás követelménye, mely a múlt értékeit tiszteletben tartva, szeretettel, megértéssel kutatva, főként a jelenlegi egyházi romlásokon akar építő munkával segíteni. Így született meg 1888. április 16-án a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, amiből – jellemző módon – az unitáriusok kimaradnak. Titkára és lapszerkesztője a budapesti keresztyén ifjúsági egylet és vasárnapi iskolák egyik előharcosa, Kenessey Béla budapesti theologiai tanár lesz.

Szász Domokos figyelmét e változások nem kerülik ki (lásd az 1889-i püspöki jelentést). De sokkal inkább el van foglalva az erdélyi elnémult harangok megzendítésével, a halódó kis gyülekezetek talpraállításával, a szórványközpontok, körlelkészségek alakításával s a romániai misszió megszervezésével, mint hogy a belső élet átalakítására tudna időt szakítani. A theologia professzorai segíthetnének neki, de ezek Enyeden még mindig az *elméleti* materializmus ellen hadakoznak s a hit védelmezése érdekében feladják az egyházi tan, a csoda és teljes inspiráció létjogosultságát is. A régi alapvető hitcikkek tartalma pedig vagy megrövidül (Krisztus örökkévaló istensége), vagy modern szellemi átdolgozásban részesül (váltságtan). A lelkipásztorok ismét oda jutnak, mint a megelőző évtizedekben: idegen lesz számukra a biblikus népi kegyesség. – Csak „a hála, bizalom, szeretet és remény érzelméi” kapcsolják őket össze híveikkel, és nem az üdvtények, illetve ezek megrendítő átélése.

A lelki megújulás utáni vágnak elsősorban a theologusnevelés átalakításában kellene megnyilvánulnia. De erre már Nagyenyed mind kevesebb lehetőséget nyújt. A liberalizmus nem foglalkozik sem a legújabb koreszmékkel, sem az egyházi élet hitvallási eltolódásaival. A hallgatók életrendje is a régi. A fegyelem fokozatosan lazul, s a *személyes hitélet* belső meggazdagodására, erő gyűjtésére az előadások és önképzőkör mellett alig van alkalom. Irodalom, költészet, napi politika foglalják el inkább a legjobbak lelkét. Mások olcsó élvezeteket keresnek.

A főiskolát 1888-ban súlyos csapás éri. Kiváló biblikusa, Keresztes József előbb elmebajt kap, november 18-án pedig elhal. Tanítványai mint hírneves exegetát, költői ihlettel megáldott műfordítót, buzgó nevelőt siratják, aki a felvilágosodás ígéret földjére vezette őket (Szabó Jenő). Helyébe a főiskola egyelőre Józsa Zsigmond és Bartók György helyettes tanárokat alkalmazza. Miután azonban az ötödik tanszék betöltésére a kollégiumnak nincs fedezete, sőt egyes újabban beállított gimnáziumi tanárai fizetését is kénytelen alább szállítani, kéri a kerületet, hogy a fenti célra az 1876. évi 35. jegyzőkönyvi határozat értelmében adjon segílyt. A püspök most érkezettnek látja az időt arra, hogy a nagy nehézségekkel küszködő főiskola helyett az említett határozat alapján *maga a kerület vegye kezébe a leendő papok nevelésének ügyét*. Ezért az 1888. szept. 29-i egyházkerületi közgyűlésen indítványozza, hogy e kötelezettségének tegyen eleget s *vállalja egy egyházkerületi theologiai akadémia fenntartását*. Mégpedig a Bethlen-kollégiumnak a többi tagozat kielégítése után fennmaradó jövedelmi feleslegéből, egyes központi tőkék kamataiból, államsegélyből és közadakozásból. A közgyűlés az indítványt elfogadja, s a püspök elnöklete alatt 21 tagú bizottságot küld ki a részletek kidolgozására.

Az 1889. év tehát éppolyan kritikus, viharos esztendeje a theológiáért folyó küzdelemnek, mint 1875 és 1876 volt. Röpiratok helyett most a vita az említett bizottság, illetve ennek az igazgatótanács által elfogadott s előre nyilvánosságra hozott jelentése alapján zajlik az október 7–8. napján tartott kerületi gyűlésen. Az előterjesztés Szász Béla egyetemi tanár, bizottsági tag munkája. Minden történeti alapossága és gondossága mellett sem mutat rá azokra a döntő szempontokra, amik a lelkésznevelés számára a jelzett új tájékozódást szükségessé teszik. Csak két fontos érvet hoz fel e téren: egyik a püspök nevelő hatása, aki személyi tulajdonaival, egyéniségének, működésének lelkesítő, példaadó, ha kell, parancsoló erejével ragadja magával az intézet faktorait s így „kiegészíti” a tanárok működését. A másik pedig a tudományok véghetetlen birodalmának (universitas scientiarum) közeli szemléletére való alkalom, ami „félegesen beállított szakiskolai tudomány morzsáira szorított” s magát mégis a világ középpontjának képzelő ifjút „a papi szolgálatban nélkülözhetetlen *megalázkodásra*” fogja nevelni. Az új korszellem alapján új theologiai állásfoglalás *lehetősége* hajnallik fel. A két napig tartó izgalmas vitában felvonulnak mindkét párt vezetői, de a nevelés szempontja helyett – jellemző módon – mégis az egyházjogi kérdés tolul előtérbe: *joga van-e a kerületnek a Bethlen-kollégium lelkésznevelésre szánt alapítványaihoz s így ezeknek igénybevételéhez egy új intézet számára, vagy nincs? Az egyetemes egyház, vagy ennek alkotórésze, a kollégium az egyházi vagyon tulajdonosa? A kérdést Kolozsvári Sándor professzor így oldja meg: a tulajdonos az egyetemes egyház, „de a tulajdonjog korlátozva van az egyes testületeknek birtoklási és használati joga által”. Tehát, amint az előterjesztés is kiemeli, a kerület, tekintettel bizonyos előzményekre (1854–62 között a kolozsvári theológiát a Bethlen-kollégium tartotta fent), most is némi részben *ideiglenesen* igénybe veheti a fejedelmi alapítványt. Maga a püspök, aki majdnem egy egész délután és egy délelőtt tartó hatalmas beszédben kel a javaslat védelmére, szintén hevesen tiltakozik – nagy lelki izgalmak közt – az ellen, hogy „a részeknek vannak nagyobb és fenségesebb jogai, mint az egésznek”. S a gimnázium nagy nemzeti hivatását, ennek erősítését hangoztatja az elnéptelenedett és sok költséget felémésztő theologia fenntartása helyett. Tanügyi érvei a régiek. Kolozsvár a szellemi és társadalmi központ, ifjaink itt a tudomány különböző ágazataiban teljes kiképzést nyerhetnek.*

Személye nevelői hatását, ami pedig Kovács Ödön megállapítása szerint a tanszabadságra nem veszélyes, mert ő is liberális gondolkozású, csak felesleges – természetesen nem említi. A tanárképzés pedig sürgős, hiszen az egyetemen már 39 római és görög katolikus papjelölt ifjú készül az öntudatosabb felekezeti gimnáziumi nevelésre! A Bethlen-kollégium vagyonát és szervezeti épségét, Nagyenyed nemzeti misszióját s az ottani papnevelés családiásabb, polgáriasabb voltát különösen a főgondnokok, Zeyk József, Zeyk Dániel és Bethlen Bálint védik. Kovács Ödön még a szívéhez forrott szakképzettség érdekét s a tanárok eddigi tudományos munkásságát hangsúlyozza.

A közgyűlés végül a bizottságnak azt a javaslatát, hogy az új theológiát és felekezeti tanárképzézdét internátussal és konviktussal kiegészítve berendezze s a lehető rövid idő alatt felállítsa, így egyszerűen még nem fogadja el. Hiszen az ennek fenntartásához szükséges jelentős összegek közül az egyik, a 6000 forintos új államsegély még csak *reménység*, a másik, a Bethlen-kollégium 8500 forintos hozzájárulása *vitás*. Ezért a kolozsvári pártnak meg kell elégednie a Bethlen Géza indítványa elfogadásával (104:75), miután az eredeti javaslatot azzal egészíti ki, hogy az igazgatótanács *kutasson új fedezeti források után*, kikérve egyházunk tekintélyes és buzgó férfainak segélyét is, s a jövő közgyűlésre új előterjesztést tegyen. A tanítóképzés szintén a kerület köteletségévé lesz, az enyedi üres theologiai tanszékek pedig ideiglenes tanerőkkel töltendők be.

A következő öt év a nagyenyedi theologia mindinkább fokozódó válságával s a kolozsvári felépítésére szolgáló erőgyűjtéssel telik el. A theologusok száma aggasztóan apad: 1885-ben még 76 iratkozik be, 1889-ben 53, 1894-ben már csak 37. A hallgatók fele tehát elvész, a falusi papok sovány, barna kenyere nem csábítja az anyagi fellendülés útján a millennium felé evező magyarság ifjúságát. Hasonló tünet jelentkezik a tanítóképzőben: 1885-ben 53, 1892-ben 34, ezután a tanítói államsegély feltűnése következtében ismét némileg (40 fölél) emelkedik a négy éven tanulók száma. A lelkesítő tanulóhiány már előreveti árnyékát. Iskoláinkat pedig az utóbbi baj az államosítás örvénye felé sodorja.

A hitélet válságának kikerülése s az anyaegyházak, körlelkésziségek szaporítása új munkaerőket sürget. Az igazgatótanács, élén a fáradhatatlan püspökkel, mindent megtesz, hogy a lelkesítő javadalmat pótolja, korszerűen rendezze, a gyülekezeti és közegyházi vagyont gyarapítsa. A biztosan fejlődő állami gazdasági élet, mely még adó-visszatérítésben is megnyilvánul, arra csábítja a püspököt, hogy az igazgatótanács helyesléssel tőzsdei értékpapír-spekulációkba fogjon. Ebből már 1890-ben 10 000 Ft új jövedelmet teremt a kerületnek, 1897-ig pedig félmillió forinttal és Kolozsvárt 4, Budapesten 5 palotával, vidéken pedig egy jól jövedelmező birtokkal (Magyarnagyszombor) gyarapítja a közvagyonot. Közben állandóan gyűl a theologiai fakultás alaptőkéje is. 1890-ben ugyan még nem tudja az igazgatótanács a szükséges építési és fenntartási fedezetet kimutatni, s csak annyit javasol, hogy *ennek terhére* egy új rendes tanárt állítsanak be Enyedre Berde Sándor kackói körlelkész személyében. Tehát ő lesz a fakultás első exmittált professzora. Az adományok, alapítványok pedig még mindig nem folynak be a remélt módon. A világiak és egyes lelkipásztorok mellett pl. 1890 őszéig a 18 egyházmegyéből még csak 9 ad kisebb-nagyobb összeget, ezek közül is a görgényi kifejezetten csak a „paedagogiumra”! Egyes arisztokraták, papok, gyülekezetek pár száz forintos hozzájárulása mellett mindössze Hegedűs Sándor képviselő, később miniszter 1000 Ft-os és egy székely házaspár, Barabás Ferenc és Seres Karolina 5000 Ft-os adománya magaslik ki. De utóbbiak a tőke haszonélvezetét, kamatait halálukig fenntartják. Az egész összeg 29 548 Ft, amiből építkezni és új intézetet fenntartani nem lehet. A tőkegyarapodás ezután is lassú. 1891-ben 31 662 Ft, 1892-ben 45 680 Ft, 1894-ben 52 262 Ft és 294 Ft évjáradék.

Az utolsó évek tőkeemelkedésében része van a magyar egyetemes református egyháznak is. Ennek 1891. december 5-én megnyílt egyetemes zsinatán, 1892. április 2-án tartott ülésén a tiszántúli kerület előljárói, Kiss Áron püspök, Dégenfeld főgondnok és Tóth Sámuel kéri,

hogy a kerületek egy *Debrecenben létesítendő tanárképzővel kapcsolatos bölcsészeti fakultás* alapításához járuljanak hozzá. Szász Domokos elfogadja ezt, de megtoldja azzal, hogy *Kolozsvárt a theologiai fakultás felállítását* is mondják ki. *A zsinat mindkét intézmény létesítését elfogadja*, s egy 15-ös bizottságot küld ki a módzatok megtárgyalására. Ez év nov. 29-én azután ennek jelentése alapján kimondják, hogy a theologiai fakultás felállításához szükséges 14 000 Ft-ot közadakozás és állandó gyűjtés útján fogják előteremteni. Csak a tiszánineni kerület tagadja meg az e célra kért hozzájárulást. Bethlen Gábor gr. pedig a nagyenyedi theologia további fenntartását hangsúlyozza.

De sem az erdélyi, sem az egyetemes református egyház áldozatkészsége nem lett volna elegendő az intézet felépítéséhez, ha Szász Domokos pénzügyi tehetsége a még hiányzó költségeket elő nem teremti. 1892-ben kéri a közgyűlést, hogy az egyházkerület közalapjának *cselekvő vagyonát* képező 101 945 Ft 56 krajcárból 40 000 Ft-ot az időközben a fakultás céljára megvásárolt Külmagyar utcai Plihal-féle ház vételárának (90 000 Ft) törlesztésére, 16 000 Ft-ot az alaptőke számára engedjen át. S a régi, még 1876-i egyházközségi házadományt, jobb jövedelmeztetés céljából, maga a kerület vegye át. Egyúttal gondoskodjanak arról is, hogy a intézet évi kiadásai a kerületi államsegély egy részéből, az évi *jövedelem-többletből*, az Enyeden majd felszabaduló theologiai és kapandó kerületi segélyből, egyes alapokból és a házi pénztárból fedeztessenek.

Az 1894. márc. 29-én tartott közgyűlésen már a végleges intézkedések történnek meg. A Külmagyar utcai ház telkének egy részét utcanyitás céljára a város, egyik szárnyát pedig a kerület veszi át, egy kis részt pedig eladnak belőle, ami összesen 47 496 Ft-ot eredményez, tehát a ház vételára már részben törlesztve van. Minthogy azonban ennél megfelelőbb az egyházközségnek a Trencsén tér és Postakert utca sarkán levő Három lilium nevű vendégfogadó, ezt veszik meg a theologia számára. Ennek vételára a *170 000 Ft újabb kerületi többletből* e célra megszavazott 120 000 Ft-tal bőségesen fedezve van. Vegyük hozzá még azt, hogy az ifjúság részéről is 2000 Ft, az itt nevelendő tanárjelöltek 1892-ben megszavazott 10 000 Ft ösztöndíjának kamataiból 500 Ft, a Baldácsy-alapból 625 Ft, az új épület bolthelyiségeiből 1500 Ft jövedelem remélhető. Megállapíthatjuk tehát, hogy az építkezési költsön évi törlesztési összegét, 8000 Ft-ot, a fenntartási költséget, 32 012 Ft-ot a kerület az ingatlanokból és közpénzekből, valamint a *367 295 Ft 21 kr-ra felszaporodott alaptőkéből* rendszeresen fizetni tudja. Sőt még 381 Ft évi felesleg is mutatkozik.

Maga az építkezés és berendezés 163 000 Ft kölcsönfelvétellel történik, ami azonban időközben *200 000 Ft-ra* szaporodik. Ennek törlesztése a Magyar Jelzálog Hitelbanknál és a Bécsi Földhitelintézetnél 50 évre van előirányozva. De már a munka megkezdését tovább halogatni nem lehet. Nagyenyeden a theologia helyzete válságos. A hallgatók számának apadása után a tanárok is fogynak, az ideiglenes tanerők alkalmazása nem tekinthető megnyugtató megoldásnak. „Itt az ideje annak – jelenti a püspök az igazgatótanács útján –, hogy egyházkerületünk az intézmény [a kolozsvári fakultás] tényleges megvalósítása által manifestálja alkotó erejét s a közelgő ezredév ünnepén egy felsőbbrendű új tanintézet megalapítása által bizonyítékát szolgáltassa annak, hogy joga van a jövődühöz, fennállva, virulva a második évezredben is.” Beterjeszti tehát az új épületnek Feszty Gyula budapesti műépítész által készített és Herczeg Lajos itteni főmérnök által módosított tervezetét. Kéri, hogy az építkezést haladéktalanul engedélyezzék és az új intézet megnyitását 1895. szeptember 1-re tűzzék ki. A kerületi közgyűlés Kovács Ödönnek azt az indítványát, hogy a részletes terv és költségvetés tárgyalására újabb bizottság küldessék ki, mellőzi, és a püspök, illetve az igazgatótanács javaslatát elfogadja.

Az építkezéssel párhuzamosan haladnak a kultuszminisztériummal még 1892-ben megkezdett tárgyalások a theologusifjúság egyetemi tanulmányainak szabályozásáról. Eredetileg heti 7 órát terveznek számukra a bölcsészeti karon, de az itteni hallgatók kötelező óraszáma-
nak növekedése (10–20) következtében most ez a 1893/1895 sz. minisztériumi leirat szerint

tfizre nő, s ezenkívül még kétévi újabb beiratkozás után a tanári oklevél, illetve bölcsészeti doktorátus megszerzését is engedélyezik. Ezzel egyúttal a theologusoknak az akkor még érvényben levő lelkészi minősítési fokozat (E.T. 187. §) és theologiai tanári állásra alkalmazási lehetőség (488. §) is kedvezően alakul. Az 1892-i zsinatra beadott egyházkerületi memorandum még azt is reméli, hogy az egyetemi filozófiai előadások a „dogmatika metodológiai oldalát illetően kiváló haszonnal járnak”. A papi jellem, a prédikátori kötelesség s lelkipásztori hivatás felébresztésére, öntudatra keltésére, kifejtésére és megszilárdítására pedig a németországi Positiv Unio barátai által is célszerűnek tartott internátusi élet szolgál az ő munkát és tiszta szórakozást előíró, fegyelmező életrendjével.

3. Felavatás, berendezkedés és első lépések

IRODALOM: Prot. Közlöny 1895–97. – Erdélyi Prot. Lap 1898–1900. – Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek 1894–1900. – Előjárásági, tanári gyűlések jegyzőkönyvei, értesítők 1895–1909. – Egykorú tudósítások a felavatásról a Prot. Egyházi és Iskolai Lap, Debreceni Prot. Lap és Sárospataki Lapok 1895-ös évfolyamában. – A tanárok életrajzi és működési adatai a Prot. Közlönyben (1895. 60–61.) s a fakultás Emlékkönyvében. – KENESSEYRŐL: RAVASZ L.: K.B. élete és Sötétségben világoskodó lámpás. Ref. Szemle 1918. K. hitvallása az Erd. Prot. Lapban (1898. 34.). NAGY GÉZA: K.B. a belmisszió apostola. Akik kősziklára építettek, Kolozsvár 1937. GÖNCZY LAJOS: K.B. szolgálata. Ref. Szemle 1944. – MOLNÁR ALBERTRŐL: Nagy Károly emlékbeszéde. Erd. Egyhker. Értekezlet Évkönyve Kolozsvár 1903. RAVASZ LÁSZLÓ: Az élet igazsága. A fakultás 1907/10-i értesítője, M.A. dolgozatai a hivatalos lapban. LÁSZLÓ DEZSŐ: M.A. egyházépítő programja. Ref. Szemle 1950. – NAGY KÁROLYRŐL: Jancsó Sándor Emlékbeszéde. Ref. Szemle 1926. NAGY GÉZA: N.K. püspök (Kézirat). KOZMA TIBOR: N.K. igehirdetői arcképe. Az Út 1936. – KECSKEMÉTHYRŐL: Theologiai tanulmányok. K.I.-emlékkönyv, Kolozsvár 1935. Cikkei: Erd. Prot. Lap 1898. 44. és 388. – GÖNCZY LAJOS: A hit embere. Temetési beszéd. F. Értesítője 1937/38. – POKOLYRŐL: RÉVÉSZ IMRE: P.J. emlékezete, Debrecen 1936. Uő.: A tegnap és ma egyházpolitikája. Prot. Szemle 1935.

„Már készen áll a pompás épület impozáns arányaival. Híre-neve messze szállott. Az ifjúság, mely komolyan gondolkodik a protestantizmus felséges hivatásáról, tömegesen jelentkezett... Az épület homlokáról e felirat köszönti a szemlélőt: *Az erdélyi ev. ref. egyházkerület theol. fakultása.*” E szavakkal jelenti be Szász Gerő egyházkerületi főjegyző, a Protestáns Közlöny szerkesztője az egy év alatt végbemenő nagyszabású építkezés befejezését. Csakugyan, a püspök lázasan alkotó tevékenysége ismét csodát művelt. Az ódon, rozoga vendéglő, melynek udvarán eddig falusi szekerek tömege ácsorgott, s amely különösen sáros időben vigasztalan látványt nyújtott, eltűnik, az udvarnak a malomárok felé való esését, gödreit feltöltik, elegyengetik, s szinte máról holnapra kiemelkedik a földből Erdély régen áhított református főiskolája, kupolás tornyával, ék alakú homlokzatával. Mintha jégtörőként fel akarná fogni a déli hegyekről reázdululó vízáradatot...

Az épület tervezője Feszty Gyula műépítész, aki a XIX. század divatos, újklasszikus stílusát a barokk díszítés egyes helyeken túlszűfolt elemeivel komplikálja. Gyakorlati javításokat rajta Herczeg Lajos, az egyházkerület műszaki előadója végez. Az építkezést ez alapon Endstrasser Benedek építész hajtja végre. A berendezés, a díszterem ékes szószéke, padjai, elnöki és főgondnoki asztalok, karosszékek, igazgatótanácsi íróasztal, székek s a tanulószobák fabútorzata – közel 5000 Ft értékben – Bakk Lajos helybeli műasztalos munkája. A világítási hálózatot pedig Kants Bernát budapesti bádogos állítja be. A 60 lámpásos csillártól megvilágított díszteremben, mely a püspök 1894-i előterjesztése szerint ezután nemcsak a theologiai ifjúság istentiszteleteire, hanem a kerületi közgyűlések tartására is szolgál, ott van az erdélyi református egyház „Pantheonja”, a XIX. század nagy vezető főgondnokainak s egyes püspökeinek jórészt Cserna Károly budapesti festő által készített képeivel. A szószék

jobb és bal oldalán Ferenc József király és Erzsébet királyné díszmagyar ruhás képei vannak kiállítva – egészen az 1919-ben végbemenő főhatalom-változásig. A karban még orgona nincs, egy díszes harmónium pótolja ennek szerepét.

Maga az épület a következő beosztást kapja. A földszint utca felőli részén három bolthe-lység van, alattuk megfelelő raktárakkal. A Postakert utcai szárnyon két nagyobb és két kisebb tanári lakás és egy tanácskozóterem, a bal szárnyon az igazgatói hivatal, egy (ötödik) tanári lakás, könyvtárterem és olvasószoba. Az első emelet jobb szárnyán két kis terem, két 45 m² nagyságú, és tanterem előszobákkal, egy tanári lakás; a bal szárnyon öt nappali tanu-lóterem, a végén pedig egy zeneterem. Ez utóbbi két zongorával, két pianóval, egy nagy- és kisbőgővel meg harmóniummal van berendezve. A második emelet jobb és bal szárnyán két-két hálóterem, mosdóhelyiségek, beteg- és fürdőszoba, a jobb felőli folyosó végén ismét egy tanári lakás. A szolgák szobái és egyéb szükséges mellékhelyiségek mindenik emeleten sze-repelnek. Az alszinten vagy szuterénben raktárhelyiségek, egy ifjúsági játékkerem biliárral, sakkal, dominóval felszerelve, két konviktusi étterem, konyha, mosóhelyiség, házfelügyelői és portási lakások, a bal szárnyon pedig pincék, fűskamrák, kis tornahelyiség és közös für-dőhelyiség nagy medencével és zuhanyokkal. A hálótermekben, ahol csak este 10 órától reggel 5, illetve 6 óráig szabad tartózkodni, vaságyak vannak, tengerifűvel töltött matracok-kal és vánkosokkal, takaróul pedig gyapjúpokróccokkal, úgyhogy a növendékeknek csak ágyhuzatot kell hozni. A berendezést az előszobai ruhaszekrények s a dolgozószobák állv-ányos íróasztalai és könyvszekrényei teszik teljessé. Ez a beosztás 1897-ben annyiban módo-sul, hogy az első és második emeleten három háló- és hét dolgozószoba lesz a falak eltolásá-val, illetve a helyiségek új beosztásával; 1899-ben még 4 új dolgozó-, 1900 és 1901-ben már 4 hálóterem és 10 dolgozó- meg egy 3 szobás lakás van, 1903-ben pedig megvalósul a cel-larendszer. 2–4 ifjú közös szobában lakik, s a külön háló- és tanulóhelyiségek megszűnnek. Az igazgatói hivatal pedig időközben az első emelet jobb szárnyára, a tanterem melletti szobába költözik. Molnár Albert halála után pedig az ő üresen maradt, jobb szárnyon levő földszinti lakását a mellette levő másik két lakás kibővítésére használják fel (1902). A fürdő és kis tornaterem szintén megszűnnek. Ez utóbbinak a felelevenítését az 1908/09. évi ifjúsági elnök, Vásárhelyi János is hiába szorgalmazza. A fürdő újberendezésére pedig csak 1935-ben kerül sor – svájci segítséggel. Az egész épület, a tanári lakások kivételével, központi fűtéssel s előbb gáz-, majd 1908-tól fogva villanyvilágítással van felszerelve.

Elmondhatjuk, hogy ekkor Erdély fővárosában, sőt a többi egyházkerület főiskoláin is ilyen modern és a nevelés céljainak minden tekintetben megfelelő berendezkedést, diákot-hont nem lehet találni. A test és lélek, az elme és szív, a kedély, hit és tudás fejlesztésére minden tekintetben alkalmas. Csak a Lélek ereje hassa át azt!

Az intézet működése szorgos munkával kezdődik. 1895. szept. 4-én az új igazgató, Kenessey Béla mutatkozik be az első tanári gyűlésen, és tárgyalják a legsürgősebb tennivaló-kat. Az igazgatótanács pedig aug. 29-i ülésében megállapítja, hogy az 1883. évi 29. sz. konventi határozat értelmében mindenik theologiai akadémián legalább négy rendes tanárnak kell lennie, s miután Enyeden csak egy van, dr. Bartók György, ezért az erdélyi theologusok, segédlelkészek ezután csak Kolozsvárt vizsgázhatnak. Így szeptember 12–14. napjain már az új tanárok veszik be az Enyedről idejött ifjaktól az alap- és lelkészképesítő vizsgákat. Habár nagy részben ismeretlenül állanak egymással szemben, mégis a 23 jelentkező közül éppen sem bukik meg, sőt mindenik csoportban akad 1–2 jeles, a II. lelkészképesítőn pedig éppen 10 jól vizsgázó. Igaz, hogy az új tanári kar ez alkalommal „a tudás minimumát” is elfogadja. A jóindulat azonban még egy évtizeden keresztül annyira megvan, hogy bukás a vizsgákon alig van, az is csak 1906 óta. Inkább a kollokviumokon rostálják az ifjúságot.

Az ünnepélyes megnyitás és felavatás két alkalommal zajlik le. Először 1895. szeptember 15-én van egy szűkebb körű házi megnyitás. A Farkas utcai templomban ez alkalommal a püspök imádkozik, és Molnár Albert professzor hirdeti az Igét, „közvetlenséggel, jóleső és

felemelő idealizmussal”, a földművesek énekkara pedig énekel. A fakultás dísztermében a püspök ismerteti az intézet célját s az itt tanuló ifjúság hivatását, erős hitre, kitartásra, lelkesedésre buzdítva őket. A fontosabb szabályok felolvasása s az ifjúság erőteljes éneke zárja be az itteni ünnepséget. A tulajdonképpeni felavatást az Egyetemes Konvent vezetőinek, a Magyar Kir. Kormány, testvér főiskolák s az itteni hatóságok, fő- és középiskolák képviselőinek jelenlétében november 3-án tartják meg. Az Egyetemes Konvent azzal is kifejezi a megalkotás iránti elismerését, hogy ennek felavatásával egy időben Kolozsvárt akarja tartani rendes őszi gyűlését. A terv azonban meghiúsul, mert Pap Gábor dunántúli püspök november 2-án, épp az ünnepség előtti napon elhal, s a magyarországi vezető egyházi férfiaknak ott kell lenniük a temetésen. A konventi gyűlést tehát november 21-ére Budapestre hívják össze.

Maga a felavatási ünnep a liberális magyar kormányzás és az egész református egyház testvéri ölekezésének jegyében zajlik le. Már a megelőző napokban megérkezik br. Bánffy Dezső miniszterelnök, aki különben a kerületnek egyik főgondnoka, Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, Zsilinszky Mihály államtitkárral és Leövey Lajos miniszteri tanácsossal együtt. Továbbá br. Vay Béla, a főrendiház elnöke, tiszáninneni főgondnok, Tisza Kálmán volt miniszterelnök, dunántúli főgondnok, a Konvent világi elnöke, gr. Kuun Géza, a híres orientalista tudós, Darányi Ignác, Hegedüs Sándor államférfiak, Lengyel Béla, a budapesti egyetem rektora. Itt van a református egyháznak mindenik püspöke: Kiss Áron Debrecenből, Kun Bertalan Miskolcra és Szász Károly Budapestről, az elhunyt Pap Gábor kivételével. Erdős József debreceni, Szóts Farkas budapesti, Radósy György sárospataki theologiai, Öreg János és Bartha Béla debreceni akadémiai professzorok s az érdeklődő magyarországi és erdélyi lelképásztorok, tanárok képviselői. Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter, az egyházpolitikai törvények nagy liberális harcosa, később dunamelléki főgondnok csak táviratban üdvözli az intézet alapítóját. Úgyszintén a testvér evangélikus egyház vezető világi és egyházi vezetői, br. Prónay Dezső főfelügyelő, Zelenka és Baltik püspök, Szlávik Mátyás eperjesi theologiai tanár stb. Az érkező előkelő vendégeket a politikai és egyházi hatóságok küldöttségei fogadják, s már nov. 2-án este megtekintik a zászlódíszben pompázó főiskolát.

A felavatási ünnepség november 3-án délelőtt fél 11 órakor kezdődik a szorongásig megtelt díszteremben, ahol a hadsereg, a vármegye, a helybeli egyetem, az egyházak képviselői is megjelennek. A bevonuló kormányférfiakat, püspököket viharos taps fogadja. Kezdő énekek, amelyeket harmóniumkísérettel énekelnek: *Ím bejöttünk... és Jövel Szentlélek Úr Isten...* Szász Domokos püspök buzgó hálaadó imája után ismét Molnár Albert prédikál János ev. 18,36 alapján. Mint minden beszéde, ez is kozmikus távlatba állítja be egyházunk tanítását, ez idő szerint Krisztus kettős természetét s az ő országának két döntő vonását: az eszményiséget és a reformtörekvést. Ennek kapcsán az új intézetet is, amely az emberi kultúra kezdetét és koronáját képező vallásnak, továbbá a világi tudománnyal kiindulásában, módszerében és céljában egyező úton haladó vallástudománynak is a nemzet és protestantizmus jövődjének erősségére, építésére emelkedett. Tisza Kálmán konventi elnök üdvözli az egyetemes egyház nevében az intézetet mint a magyar nemzeti szellem s a Biblia és egyházi egység által szabályozott szabadelvűség fellegvárát. Ezután Kolozsvári Sándor igazgatótanácsos, egyetemi tanár olvassa fel az intézet keletkezésének történetét. Az ünnepséget Kun Bertalan tiszáninneni püspök alázatos, gyermeki hangú imája és a Himnusz zárja be.

Az istentisztelet végeztével a vendégek megtekintik a díszteremben elhelyezett domborművű térképet is, ami Szász Domokos püspök 10 éves püspökségének külső eredményeit, a templom-, iskola- és papiház-építéseket, -renoválásokat szemlélteti. Senki sem mondja, de a hallgatóság, a jelenlevő közönség 80%-a, a kor szellemének megfelelően, az ő legújabb alkotására, a fakultásra és a szószék feletti aranybetűs feliratra tekint: *Verbum caro factum est* (Az Ige testté lett).

Délben a városi Vigadóban (Redout) 300 terítékes bankettre ül össze a fényes társaság, ahol a királyt, a kormányt, az egyházi vezetőket, különösen a nagy építő püspököt ünneplik.

Viszont másnap ő vendégeli meg az ünnepség résztvevőit. Enyed is elküldi a maga szarkasztikus üdvözlő táviratát: Ave Caesar, morituri te salutant! Az itt időző Wlassics minisztert külön tisztelgő küldöttségben keresik fel a kerület előljárói, aki jóindulatáról, szeretetéről biztosítja őket. Mivel felesége és lánya is reformátusok, ezt az érdekes kijelentést teszi: Nem az egyház és állam szétválasztása, hanem a kettő hatáskörének elkülönítése a feladat!

A vendégek kellemes és felemelő érzések közt távoznak innen, s tekintettel az új intézetben összpontosuló nagy nemzeti és egyházi reményekre, beszámolóikban a kritika hangját elnémítják vagy letompítják. Csak a Sárospataki Lapok jegyzi meg, hogy itt a könyvtár még csak most kezdődik, az udvar pedig nagyvárosiasan szűk és rendezetlen. S az intézet szelleme *meghatározhatatlan*. De ifjú tanáraiban van hit és erő a fejlesztésre s az összhangos továbbhaladásra. Persze nem áll mögötte, mint a pataki főiskola mögött, majdnem 400 éves fejlődés s a liberalizmust sem kanonizálták ennek ifjú tanárai, mint ott. A két ünnepség közt, szeptember 22-én fényes kísérettel meglátogatja az intézetet I. Ferenc József magyar király is. A püspök boldogan fogadja és kalauzolja a magas vendégeket, ki nevét beírja az emlékkönyvbe.

És most nézzünk szét a beiratkozott ifjúság között. Az a bizonyos „tömeges jelentkezés”, melyről a kerület hivatalos lapjának szerkesztője olyan lelkesedve beszél, nagyon szerény méretű. Szeptember 4-ig 87 ifjú kéri felvételét az intézetbe, de ezek közül csak 78-at tud a tanári kar befogadni és elhelyezni, mégpedig 37 theologust, 41 tanárjelöltet. A theologusok egy része, 13 az enyedi, 3 a sárospataki, 2 a budapesti, 1 pedig a debreceni theológiáról jön át, a többi új hallgató. Tehát a fakultás már a többi kerület számára is vonzeróval bír. Sajnos a beiratkozás alkalmával már ez a létszám 71-re (34 theologiai és 37 bölcsészeti hallgató), a tanév végéig pedig 58-ra (23 theologus és 35 bölcsészeti hallgató) apad. Különösen fájdalmas az I. évre beiratkozottak (16) létszámcsökkenése, ami év végére 9-re száll le. Tíz hallgató vagy más (tanári vagy jogi) pályára megy, illetve visszatér a tiszántúli kerületbe, kettőt meg éppen eltanácsolnak, vagy fegyelmileg utasítanak ki az intézetből. A tanárjelöltek létszáma év végéig mindössze kettővel apad. Hiába dicsekszik tehát az első igazgatói jelentés (Pokoly) azzal, hogy az itteni elsőévesek száma majdnem fele a magyarországi összes református theologiai akadémiák elsőéves hallgatóinak, mert ez nem homályosíthatja el azt a fájdalmas tényt, hogy lelkészi pályára a millenniumi magyar ifjúság alig vállalkozik. Hiszen Debrecenben ekkor is mindössze 40 theologus iratkozott be, az első évre csak 9. Kolozsváron is – mint láttuk – az évet csak ennyien végzik be. Az internátusban még elhelyezkedik 3 joghallgató, akik természetesen kétszeres díjat fizetnek.

Az új intézet első tanéve tehát nem hozza meg a theologiai hallgatók forrón várt létszámemelkedését. Ha az év végéig kitartó 23 ifjúhoz hozzászámítjuk a Nagyenyeden még mindig tanuló 19 lelkész növendéket, akkor is csak 42 az összlétszám, ami a kerület évi 20–25 segédlelkézi szükségletét egyáltalán nem pótolja. A jól és rendszeren fizetett tanári, a kitűnően jövedelmező jogi, orvosi és mérnöki pálya, illetve a mögöttük álló állami apparátus felszívja, elcsábítja az érettségizett ifjúságot. Vegyük még hozzá a kor materialista, természettudományos vagy filozófiai idealizmusra hajló szellemét, amely a külföldi protestantizmusban is lelkészhiányt idéz elő. Hollandiában 1600 állásból 343 üres, Németországban is kevés a theologus. Így nem lep meg, hogy egy új, eddig nem működő református főiskola a közhangulatot nem tudja megváltoztatni. A fakultás emellett nem tudja leginkább szegény papi vagy földműves családból származó hallgatóit mellékkeresethez juttatni. A legációk ügye rendezetlen, azok még az enyedi theologia tanítóképzői és gimnáziumi tanulóinak állanak rendelkezésére. Itt csak egyes gyülekezetek (10–12) jelentkeznek arra, hogy kihívják egyik-másik ismerős theologust az ünnepekre. Magántanítványokat az ismeretlen kolozsvári közönség nem bíz az ifjúságra. A tanári kar hiába kéri az igazgatótanácsot, hogy a fakultás alapjából ösztöndíjakat és jutalmakat osszon, ez a kérés nem teljesíthető. Mindössze annyi kedvezményben részesítik a theologiai hallgatókat, hogy azok sem internátusi-konviktsi,

sem tandíjat nem fizetnek. Míg a tanárjelöltek évi ellátása 80 Ft-ba kerül. A beiratkozásnál azonban 5 Ft (1897-től 6, 1898-tól 10 Ft) nyugdíjjárulékot, felszerelési, könyvtári díjat mindenki fizetni tartozik. A püspök jóvoltából az I. félévben 4, a II.-ban 8 ifjú részesül havi 4–5 forintnyi pénzsegélyben. Az egyetemi tandíjakat egyelőre szintén az intézet fizeti.

Szeptember 10-én megnyílik a konviktus is, egyelőre 40, majd mindinkább szaporodó étkező diákkal. A szabályzat ennek pontos, keresztyén szellemű használatát, fegyelmi rendjét (ebédlő- és csoportfelügyelők) éppúgy előírja, mint a kiszolgáltatandó ételadagok mennyiségét. Az ételekből a csoportfelügyelők útján repetát is lehet kérni. A konviktus ellenőrzésére és fejlesztésére Szász Domokosné vezetése alatt 20 tagból álló női választmány alakul, amelyben theologiai és egyetemi tanárok és más kolozsvári vezető református emberek feleségei vesznek részt. Ez hetenként 2–2 tagja által gyakorolja a felügyeletet egész 1907-ig. Minden évben gondos elszámolás történik a felhasznált ételadagokról. Az árak, a rendes, békebeli fogalom mellett olyan állandó jellegűek, hogy csak 1897-ben emelkedik a tanárjelöltek konviktusi díja évi 150 Ft-ra (300 korona) és 1904-ben 400 koronára. A theologusok először teljesen ingyenesek, majd azok kivételével, akik ösztöndíjat vagy kedvezményt kapnak, 1904-ig 80 Ft-ot – 160 koronát –, azután pedig 1908-ig 200, 1908 után 300 koronát fizetnek. Internátusi díj 1907 óta szerepel, évi 40 korona, amit a félévi beiratkozások alkalmával minden theologus fizetni tartozik. A fakultás első igazgatójának 1894-ben Kovács Ödönt hívják meg, de a Bethlen-kollégium őt nem engedi el.

Az 1895-ben megválasztott tanári kar, melynek szellemét Sárospatakon meghatározhatatlannak minősítik, csakugyan sajátos összetételű. Magántanári vizsgája és képesítése egyedül a rendszeres theologia professzorának, Nagy Károlynak van, doktorátusa pedig szintén csak egynek, Kecskeméthy Istvánnak, de az sem theologiai, hanem filozófiai, amit a budapesti egyetemen keleti nyelvekből még 1890-ben szerzett. A többit, Kenesseyt, Molnár Albertet és Pokoly Józsefet eddigi theologiai tanári, illetve irodalmi munkásságuk alapján hívja meg a kerület tanszékekre. Kenesseyt már mint püspököt, utóbb az 1909. évi Kálvin-jubileum alkalmával a genfi egyetem tünteti ki díszdoktorátussal. Pokoly pedig 1914-ben mint debreceni egyetemi tanár teszi le az államtudományi doktorátust. Ő és Kecskeméthy a külföld egyetemeit sem látogatja, de egyházi irodalmát jól ismeri. Ami fő, mindenik mögött eredményes, áldásos gyakorlati és tudományos munkásság áll.

Az igazgató KENESSEY, aki az első tanári gyűlésen szükebbé érzi annak, hogy mentesse magát, amiért a fakultás állandó, örökös kormányzásával bízták meg, s csak primus inter paresnek tekinti magát, 1858. szeptember 14-én született Szegeden. Atyja K. Albert tehermentesítőt, anyja Perlaky Ida. Tanulmányait a budapesti református kollégiumban, az ottani egyetemen és theológián végzi. 1881–82-ben Hollandiában, Utrechtben tanul, de megfordul Angliában és Németországban is. Hazatérve, előbb 1883-ban a budapesti theológiának lesz az ótestamentumi tanszéken magántanára, egy év múlva rendkívüli, 1886-ban pedig rendes professzora. Irodalmi munkássága, mely a Biblia egyes könyveinek tudományos kérdései mellett főként gyakorlati (igehirdetői és belmissziói) jellegű, a budapesti belmisszió, majd a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság egyik vezető személyiségévé teszi. De a közegyházi életben is, mint kerületi jegyző és országos közalapi előadó, igen szép munkát végez. Amikor az igazgatótanács (1895. febr. 17.), majd a kerületi közgyűlés (márc. 16.) egyhangú meghívására Erdélybe érkezik (júl. 16.), örömmel és szeretettel fogadja mindenki. Sajnos nemsokára, szeptember közepétől december 2-ig az itteni erős őszi lehűlés miatt betegeskedik, mialatt kartársai, Pokoly helyettesíti őt. De ekkor átveszi a fakultás kormányzását, s hűségesen foglalkozik vele egészen 1908-ig, amikor püspökké választják. Theologiai álláspontja pozitív, eklektikus.

Egész professzori működése alatt kitartóan keresi a tudomány és a hit, az elmélet és gyakorlat összhangját, anélkül azonban, hogy a keresztyénség nagy csodás üdvtényeit a kritiká-

nak feláldozná. Schlatterrel, az ortodox pietista exegétával vallja, hogy ő nem a Biblia alapján áll, hanem ennek feltétlen tekintélye *alatt*. Tehát a kritikának is csak reális, pozitív eredményeit fogadja el, s a Szentírást az élő Isten kijelentése forrásának, az evangéliumot a megváltó Isten erejének tekinti, ami a szociális kérdéseket is megoldja. Dogmatikai felfogása is ortodoxiára, konfesszionalizmusra hajló. A Szentháromság neki nem hegeli filozófiai elvontság, hanem (egész kálvini értelemben) az élő Istennek mint teremtőnek, megváltónak és megigazítónak, megszentelőnek életnyilvánulása. „A modern [liberális] theologia – jelenti ki első (1896. évi) megnyitó beszédében –, megvénhedt, az egyházi élet megtartására és fejlesztésére merőben képtelenné lett, jobban mondva, arra sohasem is volt képes: *újabb, igazán modern theológiára van szükségünk, amely a tudományok legújabb módszereivel dolgozik s úgy építsen.*” A vallás tény, a vallás élet, mégpedig Istenből, Isten által, Istenben; a keresztyénség a nagy üdvtények foglalata s a theologia a kijelentés szellemébe való behatolás. Mint diákkorában, újra meg újra elmélyed a régi és legújabb filozófusok vallásbölcészeti gondolataiba. Egyszer Wundt-tal igazolja a theologia önállóságát (tárgya a konkrét történeti jelenségek és vallási nézetek határozott tényei), máskor Fichte és W. James alapján a hit cselekvőségét, akaratmeghatározó hatalmát vagy Enckennel együtt a szellemi világ hit általi megalapozását hirdeti. Kedvenc angol íróival, Kidd Benjaminszal és Drummond Henrikkel keresi a biológia törvényeit a szellemi és társadalmi életben. Élesen kritizálja a hitetlen természettudományt, az agnoszticizmust és illuzionizmust, s rámutat a fizika és zoológia megtérésére Darwin híveivé lett tanítványaiban (Huxley és Romanes). Forrongó, kereső lelke azonban nem tud eljutni a theologia *önálló* módszerének megtalálásáig, rendszeres kiépítéséig, csak tanítványainak ad e téren feledhetetlen indításokat. Nagyvilági, modern műveltsége, irodalmi akateticizmusa, erős konfesszionális hite a *történeti egyház* igazi hű szolgájává avatja őt. Elsősorban ettől és nem az önként, senki által nem választott apostoloktól várja a lelkek megújulását. A belmissziói egyleteket is ebbe akarja beletagolni. Igehirdetése művésziesen egyszerű és hatásos. Forrása a tiszta evangélium és a meleg, személyes hit.

A tanári kar legidősebb tagja, a gyakorlati theologia professzora MOLNÁR ALBERT. 1849. december 21-én születik Héderfáján, ahol atyja, M. György lelkész, Antal János püspök unokája. Nagyatyja M. Sámuel és nagybátyja M. János marosvásárhelyi theologiai tanárok voltak. Tanul Marosvásárhelyen, majd innen, kétévi jogot elvégezve, Enyedre megy, ahol Bartók Györggyel együtt 1871-ben végzi a theológiát. Egy évig marosvásárhelyi körtanító, 1872-től 76-ig pedig a marburgi és lipcsei egyetemeken hallgat theológiát, filozófiai és természettudományi tárgyakat. Az utóbbiakat azért, mert kollégiuma őt 1875-ben vegytan- és természetrajztanárnak választja meg s arra készül. De e minőségében csak fél esztendeig szolgál, s otthagyja ezt a hajlamaival ellenkező foglalkozást. Pártfogóival, rokonaival emiatt összeeszeve, Budapestre megy, s ott a Szönyi-féle mintagimnáziumban irodalmat tanít. Közben szorgalmasan írógat filozófiai és esztétikai tanulmányokat a Fővárosi Lapokban és az Ország-Világban. 1879–85 között mezősámsondi, 1885–95 között marosvásárhelyi lelkész, tehát végleg eljegyzí magát az egyház szolgálatára, a theologia tanulmányozására. Itt lesz nyomtatásban megjelent és élőszóval mondott híres prédikációi alapján a kerület legelső szónoka.

Mint ilyent és kiválóan képzett theologust hívják meg a gyakorlati theologia első professzorának. Ekkor már kidolgozott homiletikája van, a többi tárgyak előadására itt készül el. Sajnos életében csak kisebb-nagyobb dolgozatok jelentek meg tőle, egyházi beszédei egy részét halála után, 1906-ban Nagy Károly, 1925-ben pedig imáit ő és Ravasz László adják ki. A többi kéziratban van.

Mint Kovács Ödön tanítványa, liberális theologus, tehát a filozófia és a hit békés testvériségét hirdeti. De őt már nem annyira a filozófia eltévelyedései érdeklik (bár ifjúkorában Forthage materialistaellenes előadásait fordítgatja), hanem az igazi evangéliumi keresztyénség meghamisítása a szekták és az ultramontanizmus által. A protestáns keresztyénség a

természeti világregend fölötti erkölcsi értékek, az ideák világát lelkünkben keresi, és Krisztus történeti személyiségében megvalósulva szemléli. Tőle erőt és bizonyosságot nyer, a keresztyénség tehát elsősorban világelv (Kuno Fischer), közösségi formájában pedig egyház. Mint világelv ott van a tudományban és a munkában, mint egyház pedig csak annyiban üdvintézmény, amennyiben üdvközösség (Krausz). Tehát híveit öntudatosítani, az egyházat tartalmazni kell. A dogmák kritikája és a bűnök riktó rajza vagy ítélethirdetés helyett beszédeiben Isten országának, Krisztus életének bűbajos szépségét szereti rajzolni s így megkívántatni azokat hallgatóival. Az egyházi ország nála is a konfessziók megbecsülésében s a történeti formák iránti hűségben jelentkezik. Fegyelmezett, bölcs, jóságos személyiségét mindenki tiszteli és szereti.

Liberális theologus, de egészen más temperamentummal NAGY KÁROLY, a rendszeres theologia professzora. 1868. október 26-án születik Kisborosnyón, ahol atyja, Nagy Gergely református kántortanító, anyja Kotsis Terézia. Itt és Sepsiszentgyörgyön kezdi meg tanulását, a felsőbb osztályokat és theológiát pedig Nagyenyeden végzi. 1890–92 között Marburgban és Utrechtben hallgat theologiai és filozófiai előadásokat. De sem a Németországban akkor virágzó ritschli theologia és annak híres marburgi képviselője, Wilhelm Hermann, sem a holland pietizmus nem tudja őt a Kovács Ödönben annyira csodált liberalizmusból kilendíteni. Az egyoldalú lutheránus krisztocentrizmus helyett a vallástörténet és filozófia tág horizontja, a megtérés sötét harcai helyett a megszentelődés, az aktív keresztyénség sokszínű feladatai foglalkoztatják élénk szellemét. Külföldön mégis megérinti lelkét a theologia konfesszionális eltolódása, s megírja Kálvin theológiája című magántanári dolgozatát. Ebben rámutat arra, hogy a reformátor híres rendszere belső, lélektani tapasztalatokon, illetve ezek forrásain, üdvtörténeti tényeken épül fel. Átveszi külföldi mesterétől, Schreiner Sándor zürichi professzortól a kijelentés hármasságát (természeti, erkölcsi és Ige általi), s hűségesen keresi vele együtt a tudomány és hit kibékítési lehetőségeit. Ezért a váltság helyett a teljes függést teszi a kegyesség középpontjába, mint a determinista filozófia és kálvini predestináció közös tanítását. A csoda, a megtestesülés, Krisztus istensége, megváltói halála – épp mint Schleiermachersnél – leegyszerűsítettnek, átdolgoztatnak és személyes tapasztalatokká lesznek. Mégpedig egyelőre a megfelelő bibliai és reformátori mélység nélkül. Kálvin, a Biblia s az ő forrón szeretett erdélyi egyházának küzdelmes sorsa azonban először gyakorlati, később tudományos felfogásában is mind közelebb sodorja őt az élő Krisztushoz s a hitvallások értékeléséhez. Előbb Sepsiszentgyörgyön vallásánár, majd Brassóban és Nagyenyeden lelkész. Mindkét helyen az egyházépítő munkába, az 1894/95-ös tanévben pedig, a beteg Kovács Ödön mellett, a theologusnevelésbe nő bele. Csak természetesnek találja mindenki, hogy mint az elhunyt mester legkiválóbb s a reformátori theológiával behatóan foglalkozó tanítványa, ő adja elő a fakultáson annak tárgyát.

Egészen sajátos jelenség két alföldi származású tanár, a dunamelléki Kecskeméthy István és a felsőszabolcsi Pokoly József.

KECSKEMÉTHY ISTVÁN Pakson születik 1864. január 31-én, ősi dunamelléki kisbirtokos családból; atyja K. János postamester, anyja Újlaki Krisztina. Középiszkoláit Gyönkön és Nagykovácsoson, a theológiát és bölcsészeti évfolyamokat Budapesten végezte. Itt 1888–90 között Szász Károly püspök titkára, és Kenesseyvel, Szabó Aladárral együtt a pietista belmissziói megújulás egyik vezetője. 1890. máj. 17-én filozófiai doktorátust szerez keleti és összehasonlító nyelvészetből. Ezután négy évig Budán helyettes lelkész, ahová még Kolozsvárról is visszahívják, annyira megszeretik. 1894 elején Paksra választják rendes lelkésznek, de már egy év múlva, 1895. febr. 25-én az erdélyi egyházkerület igazgatótanácsának meghívására Nagyenyedre jön, hogy ott az egymás után kidőlt két exegézistának, Kiss Albertnek és Berde Sándornak helyét pótolja. Így a fakultás felállításával ő lesz ennek már rendszeresített első professzora.

Az új intézetbe magával hozza alapos tudását, buzgó misszionálásra hevítő hitét, aranyos kedélyét, tipikus magyar népi bölcsességét. E szellemben szerkeszti a Kis Tükör c. építő lapot és traktátusait. A theologia nagy elvi kérdéseivel egyelőre nem sokat törődik, megelégszik azzal, hogy a Bibliához legközelebb álló református hitvallásokhoz erősen ragaszkodjék. Az, hogy ezektől a tanítási (tudományos) és lelkiismereti szabadság értelmében el lehet térni, szerinte csak jog, de nem köteleesség. Az ő lelkiismerete pedig Isten Igéjének foglya. Az Ige forrását, a Bibliát előbb kizárólag hagyományos, ortodox szellemben, de élete második felében vallástörténeti alapon vizsgálja. Gyakorlati magyarázatai, igehirdetése azonban mindvégig a keresztyén élet nagy tényei, az újjászületés, megtérés stb. körül forognak. Népi származása és világvárosi lelkészi működése a szociális mozgalmakra hívják fel figyelmét, de ő e téren megelégszik a 48-as hagyományokért való elszánt küzdelemmel. A materialista tömegmozgalmak ellenszerét a belmisszióban, az egyetemes papság protestáns értelmezésében, megvalósításában találja fel. A történeti egyház szervezete iránt kevés érzékkel bír. „A forma előttem mellékes” – jelenti ki, amire Molnár Albert találóan jegyzi meg, hogy nem annyira mellékes, mert az egyház az egyetemes eszmékkel szemben időhöz és térhez van kötve s ezért számolnunk kell az adott viszonyokkal, fennálló intézményekkel, fizikai és lelki dátumokkal. Ebből a *formális* egyházatlanságból Kecskeméthynek még sok küzdelme, szenvedése következik.

A másik magyarországi tanár, POKOLY JÓZSEF az egyháztörténelmet adja elő. Atyja P. József pénzügyi tisztviselő, de őt testvéreivel együtt anyai nagyatyjuk, Kozma József felsőszabolcsi esperes gyámolítja, neveli. Ennek parókiáján Ór községben születik 1866. jan. 6-án. Iskoláit Késmárkon és Sárospatakon végzi. Ez utóbbi helyen és Debrecenben pedig a teológiát. Hitében tehát fel lehet ismerni a gyakorlati kegyesség megbecsülését, a szabadelvű eszmék ((Warga Lajos) és ortodox protestantizmus (Balogh Ferenc) hatását. Tudományos kutatásaiban később szívesen fordul a felső-magyarországi adatok és témák felé. 1889-ben Tisza Kálmán miniszterelnök Lajos fiának lesz a nevelője a híres geszti kastélyban, közben pedig tanítványával többször megfordul Budapesten, ott bölcsészeti tárgyakat hallgat és a jogot végzi. 1894–95-ben kb. másfél évig a geszti egyház lelkipásztora, tehát van alkalmja a gyakorlati egyházépítés problémáival közvetlenül megismerkedni. Ez években jelennek meg első röpiratai, melyek az 1891–92-i zsinat kérdéseivel foglalkoznak, és nagyobb tanulmányai a Protestáns Szemlében a protestáns házassági és vagyonjogról. Nagy történeti és jogi tudása s természetesen a Tisza család ajánlása fordítja feléje Szász Domokos püspök figyelmét, s így hívják meg a fakultás egyháztörténelem-professorának – eddigi irodalmi munkássága, éles ítélőtehetsége, búvárkodó szelleme alapján. Az egyháztörténet szaktárgyai kurzusainak kidolgozására nem vállalkozik, csak töredékek jelennek meg ebből tőle az első években. Ehelyett volt kedves professorának, Warga Lajosnak a parokiális könyvtárban is megjelent kétkötetes művét adja tanítványai kezébe. A legújabb kor története így teljesen kiesik tanításából. Előadásai azonban széles történeti távlattal, a nagy törvényszerűségek állandó keresésével és rengeteg adatszerű ismerettel, jellemzéssel mégis eredetit nyújt hallgatóinak. Theologiai álláspontja paradoxszerű. Egyfelől a keresztyénség nagy üdvtényeit (Krisztus váltsága, feltámadása stb.) mint reális, történeti adatokat hangsúlyozza s a belmissziótól, a komolyan dolgozó, misszionáló lelkipásztoroktól (Szabó Aladár és társai) várja az egyház megújulását, önellátásra való berendezkedését. Másfelől a protestantizmust a XVI. századbeli alakjában csak a középkori dogmák romjait összekötő malternek, tehát restaurált katolicizmusnak tekinti, amely ma már az egyházon kívül, különösen a szocializmusban végzi világmegszentelő munkáját. Egyházunk és a szociáldemokrácia tehát lényegrokon és párhuzamos jelenség. Dogma- és theologiátörténettel – egy pompás monográfiáján kívül, mely az erdélyi unitarizmust tárgyalja (Prot. Szemle 1898) – csak ritkán és polemikus szellemben foglalkozik. De itt a liberalizmus nagy ellenségeként mutatja be magát, aki a nagy keresztyén dogmák felületes kritikáját, átdolgozását úgyesen cáfolja.

Az öt professzor tehát öt különböző egyéniség. Még leginkább a két liberális theologus, Molnár Albert és Nagy Károly állanak közel egymáshoz tudományos felfogás dolgában, de a másik három az ortodoxiától elkezdve a szélsőséges evangéliumi szocializmusig mindenik theologiai rendszerből vesz fel előadásaiban tételeket. Kettő közülük, Nagy Károly és Pokoly, az itteni „százszázalékosan nemzeti meghatározottságú” Unió szabadtőmüves páholyában is tevékeny munkát fejt ki, főként az erdélyi magyarság talpraállítására érdekében. Kenesseyvel együtt ők politikailag az 1867-es liberális párt tagjai, míg Kecskeméthy a 48-as párt vezéralakja. Előadásaikban, beszélgetés, sőt vizsgáztatás közben is egymást nagy előszeretettel cáfolják, úgyhogy hallgatóik akarva, nem akarva önállóságra kell hogy vergődjenek. Csak egy fűzi őket össze elválaszthatatlanul: az új intézet s az erdélyi református egyház, a hívek forró szeretete. Ez pedig állandó gyakorlati munkára ösztönzi őket. Az egyházi közigazgatás, törvényhozás fejlesztése, iskolák építése és szeretetmunkák területén most már megjelennek a theologia tanárai, és ez a tevékenység áldásos hatással van tudományos felfogásukra is.

4. Az első évek nevelői munkája

IRODALOM: A fakultás értesítői, tanári kari, fegyelmi bírósági és elöljárósági jegyzőkönyvei. Erd. Ref. Egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyvei 1895–1909. – GR. KUUN GÉZA Elnöki megnyitó beszéde. Prot. Közlöny 1895. – POKOLY JÓZSEF: A lelkészképzésről. Prot. Egyházi és Iskolai Lap 1897. Zsinati teendők. Uo. 1901. – RAVASZ LÁSZLÓ: Magamról. Debrecen 1909. – NAGY KÁROLY: Theol. fakultásunk önképzőkörének feladata. Erd. Prot. Lap 1899. – MAKKAI SÁNDOR: Szabad vagy. Budapest 1943. I–II. – RÉVÉSZ IMRE: Három kolozsvári este. Kiáltó Szó 1941 és Tegnap és ma és örökké. Debrecen 1944. – BARTHA JÓZSEF: Holland–magyar egyházi kapcsolatok. Debreceni Prot. Lap 1901–2. A kolozsvári theol. fakultás törvényei és rendtartási szabályai. Kolozsvár 1896. – MÁLNÁSI BARTÓK GYÖRGY püspök emlékezete. Kolozsvár 1909. – POKOLY JÓZSEF: A kolozsvári ev. ref. theol. fakultás. Parádi Kálmán idézett művében, Kolozsvár 1896.

a) Előadások és tanulmányozás

Az első igazgatói jelentés szerint „csak arról lehet szó, hogy egy olyan korszellem inaugurálását kezdjük meg, amely hosszú évek folyamán kifejlődve, majd egykor hagyományossá válhatik”. Az 1898/99-i tanévet megnyitó beszédében pedig, az első teljesen itt tanult évfolyam kibocsátása alkalmával, így állapítja meg az intézet rendeltetését: „A cél az volna, hogy közvetlen tanítványainkból és theologus ifjakkból egyházunknak öntudatos, tudományos képzettségű, a kor színvonalán álló, becsületos gondolkozású, tiszta jellemű, az egyházat mindennek felett szerető olyan lelkipásztorokat neveljünk, akik érzik, hogy drága és üdvösség után sóvárgó, halhatatlan lelkek vannak reájuk bízva, akiket oda kell vezetniök az élet forrásához, a Krisztusnak üdvöt adó evangéliumához, és ehhez föl kell használniök nemcsak a tudásnak, hanem főképpen a keresztyén megtartó, megmentő és megsegítő szeretetnek minden eszközét.” Az igazgatótanács 1896-i jelentésében örömmel állapítja meg, hogy „az intézet rövid fennállása már az életnek és egy emelkedettebb korszellem megnyilvánulásának annyi jelét adta, hogy bátran tekinthetjük ezeket a szebb jövő zálogainak”. S különösen a tudományos, magas színvonalon álló oktatást, az egyetemen nyert szélesebb látókört s a szó valódi értelmében vett nevelést említi fel.

Az új intézet alaphibája kétségkívül az, hogy még múltja, tradíciója nincs, mint a többi híres magyar theologiai akadémiának. A hallgatók mögött nem áll egyéb, mint a szülői ház s legjobb esetben egy-egy ősi református kollégium nevelői szelleme, ami bizony a liberalizmus korszakában reformátorinak már csak bizonyos fenntartásokkal mondható. Az egyházkerület tanügyi bizottságának elnöke, a tudós gr. Kunn Géza hangoztatja ugyan a fegyelmi

rendsabályok és szervezet átdolgozásánál (1895. aug.), hogy iskoláink célja nemcsak a különböző ismeretek megszerzése, hanem egész emberek nevelése is, a jól bevált és új elvek érvényesítése (Mt 13,52). De szerinte is a protestantizmus szelleme a tanítás és tanárok szabadságát, az intézeti autonómiát igényli. Ennek folyományaként Kenessey 1901-i megnyitó beszédében azt állapítja meg, hogy a középiskolai vallásoktatás legnagyobb részben csak külsőleges és mechanikus. Eredménye egy kézikönyv idegen anyagának elsajátítása, mint a többi tárgyaknál, s nem a meggyőződés, az élet megszentelő és fölemelő ereje. A fakultásnak tehát még pótolnia kell a kollégiumok felületes vallási nevelését.

Természetesen ez az egyház hitének tudományos előadások útján való közlése által történik. Az 1883-i konvinti tanterv, az igazgató szerint, még mindig teljesen megfelelő. Különben sem ennek módosíthatása, sem az új törvény nem segít, „a tanártól függ minden”. Fő dolog, hogy előadásaikból élet származzék, éltető, megelevenítő szellem áradjon ki a leendő lelkipásztorok táplálására, erősítésére.

Ami a tananyagot illeti, az megfelel a XIX. század második felében már mindenütt, tehát hazánkban is érvényesülő beosztásnak. Bibliai tárgyak, a két eredeti nyelv, bevezetéstán (izagógika), szövegmagyarázat (exegézis), bibliká-theologia. Históriaiak: az egyetemes és protestáns egyháztörténelem, illetve ez utóbbi keretében a magyar protestáns egyházak történelme, s a theologiai fejlődés ismertetésének pótlásául a dogmatörténet. Rendszeres theológiából a vallásbölcsezet, dogmatika és etika szerepelnek. Gyakorlatiak az egyházjogtan, az igehirdetés, lelkigondozás és a vallásoktatás elméletei, két homiletikai szeminárium. Bölcsészeti, neveléstani és irodalmi előadásokat az ifjúság az egyetemen hallgat. A közegészségtant csak 1902 óta tanítják, ekkor lesz rendes tantárgy (dr. Filep Gyula egyetemi magántanár). A konvinti tantervben említett nem kötelező tárgyak közül a theologiai tudományok enciklopédiája itt rendes, kötelező tantárgy lesz az I–II. éven. A többi ott említett tudományág: bibliai régiségtan, Jézus élete, szimbolika stb. egyelőre nem adatnak elő. Csak az 1904/05-ös tanévben tanítja Kecskeméthy professzor az arab nyelvet az önként vállalkozóknak. Speciál-kollégiumok az 1898/99-es tanévtől fogva tűnnek fel, amikor Kenessey gyakorlati bibliamagyarázat címen heti két órát tart az egész ifjúságnak, Nagy Károly pedig az I–II. éveseknek bevezetést ad Schleiermacher beszédeinek olvasásához. Ugyanő 1905/06-ban az egyházi adminisztrációról, 1906/07-ben pedig Schwarz Károly dogmatikai kompendiumáról (Lertfaden) tart külön előadásokat, illetve szemináriumot. Pokoly 1899/900-ban a magyar közjogot, 1900/901-ben a nemzetgazdaságtant, 1902/03-ban a magyar protestáns egyháztörténet kútforrásait s jog- és államtudományi alapfogalmakat, végül 1905/06-ban az egyház és szocializmus egymáshoz való viszonyát magyarázza. Az 1907/08-as tanévben ifj. Bartók György a mítoszképzés lélektanával és Descartes követőivel foglalkozik. Az 1908/09-es tanévben pedig Ravasz László a Római levél gyakorlati magyarázatát nyújtja. Ugyanakkor angol és német lektorok (Roulson és Benke Ferenc) nyelvleckéket adnak, s két igazgatótanácsai előadó, Péter Károly és Pünkösti Pál az egyházi iroda- és vagyonezelésről tart hasznos magyarázatokat. Az egyházi ének és zene, ami a tanrendben melléktárgyként szerepel, de mégis kötelező, tehát az osztályozás eredményét nem befolyásolja, egyelőre mostoha gyermekek. 1895–97 között Farkas Lajos segédlelkész-tanár mint segédtanító oktatja, de ekkor hódmezővásárhelyi tanári állásra távozván, egy évig Pásztori Gyula III. éves bölcsészhallgatóval pótolják e munkakört. 1898-tól fogva Borsay Samu zenetanár, honvéd karmester, ez az eleven, derült, jóságos lelkű művész veszi át a tárgy oktatását s vele együtt az énekkar vezetését.

BORSAY SAMU született 1860. január 14-én Uzonban (Háromszék vm.). Atyja (B. Samu) kórorvos, anyja Borsay Eszter. Tanulmányait a brassói ev. gimnáziumban, majd a budapesti zeneművészeti főiskolán végzi. Bécsben két évig, Berlinben egy évig tanul. 1889–96 között a nagyenyedi Bethlen-kollégium ének- és zenetanára, amikor a theologiai akadémián is tanít. 1896-ban Kolozsvárra kerül mint a 21. honvéd gyalogezred karmestere, s mint ilyen működik

1919 októberéig. A fakultás óraadó tanára az 1898/99-es tanévtől fogva egész 1909-ig. Később Makkai professzor apósa lesz. Egyházunk történetében mint egy elterjedt korálkönyv szerkesztője, szép énekkari darabok szerzője és áldott hatású nevelő írta be nevét.

·Az egyetemen Böhm Károlytól filozófiát, Schneller Istvántól neveléstant és -történetet, Széchy Károlytól, majd Dézsi Lajostól, Erdélyi Páltól magyar irodalomtörténetet, Gráf Jakabtól francia, Kovács Jánostól angol nyelvet hallgat az ifjúság. Az első két professzornál a kollektív kötelező. 1901 óta gazdasági tárgyakat a gazdasági tanintézet derék tanáraitól hallgatnak a theologusok. Az 1908. november 7–9-i kerületi gyűlésen a tanügyi jelentést vizsgáló bizottság egy szociális tanszék felállítását sürgeti, de az előjáróság ezt nem tartja kivihetőnek s csak az eddigi etikai és gyakorlati theologiai tárgyként évenként rendezendő szociális kurzust javasolja (1909. márc. 1.).

Ha mármost számba vesszük a tantervben szereplő előadásokat s az egész anyagot mai szemmel vizsgáljuk, különösen két fontos kifogást emelhetünk ellene. Egyik a Biblia- és hitvallás-ismertetés, a másik a szeminárium önálló tudományos képzés hiánya. A keresztyén hit fundamentumát képező szentkönyv alapos megismerését egyes részeinek eredeti nyelvből való fordítása s a szentírók theologiai felfogásának rajza nem képes pótolni. „Magamon és másokon szerzett tapasztalatom, hogy a theologus ifjú többet tud a Bibliáról, mint a Bibliából” – írja néhány év múlva Pokoly József. Kenessey előadásai és később homiletikai szemináriumai az állandóan kezében levő Szentírásra épülnek fel, de az ifjúság csak akkor használja, mikor tanulni vagy prédikálni kell belőle. Hasonló a helyzet a hitvallásokkal. A Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás még egy Ravasz Lászlónak is csak akkor kerül a kezébe, mikor már theologiai professzor. Pedig a dogmatikai és gyakorlati theologiai előadások mindegyre hivatkoznak rájuk. És hiányoznak a mindenkit egyformán kötelező szeminárium közösségek. A professzorok nagyon buzgó és szorgalmas emberek, nemcsak előadásaikkal és igehirdetésükkel, de irodalmi és közegyházi tevékenységükkel is elismerést vívnak ki maguknak. Speciálkollégiumokat is tartanak. De az ifjúság tudományos önképzésére a szemináriumokat még nem állítják be. Némileg pótolja ezek hiányát – éppen mint Enyeden – az *ifjúsági önképzőkör*. Ez a megnyitás után azonnal megalakul, buzgó tagjai szaktárgyaik körén túl egymás problémáival is szívesen foglalkoznak. Tanárjelöltek egyháztörténeti vagy éppen vallásfilozófiai, theologusok pedig irodalmi és bölcsészeti témákat dolgoznak ki. Az önálló tudományos munkásság mellett, Nagy Károly felügyelő tanár szerint, az önképzőkör lehetne az a szellemi érintkezési pont, ahonnan kiindulva az intézet különböző stúdiumokat művelő tagjai egy magas színvonalú, tudományos, művelt protestáns egyházi korszellem megszületésén munkálkodhatnának. Sajnos szerinte is kicsinyes versengések, elkülönülési törekvések gátolják a munkát. 1901–1903 között szünetel az önképzés, ehelyett az ifjúság legjobbjai, Ravasz László, Márton Árpád, Megyasay Mihály az Egyetemi Körben fejtenek ki vezető szerepet. 1903/04-ben az 1900-ban alakult Theologus Kör, 1904/05 után az 1897-ben létesített s az összes ifjakat magába foglaló Ifjúsági Egylet rendez önképzőköri összejöveteleket. De az 1907/08. évi elnöki jelentés szerint ez a munkásság már évek óta csak névleg áll fenn. Ünnepeket, tudományos és imapályázatokat rendez. 1908/09-ben újra beindul, de ekkor ismét erős versenytársra akad a protestáns főiskolásokat magába foglaló, de főként mégis theologusok által vezetett Bethlen Gábor Körben.

Az önálló tudományos munkásság előmozdítására szolgálnak még a különböző pályatételek. Az első két évben ezek az önképzőkör versenyében jelentkeznek. A legjobb tudományos értekezést, prédikációt, imát, elbeszélést, verset, szavalatot díjazza a Hegedüs Sándor, Nagy Károly és Molnár Albert, 1897/98-ban pedig a püspök és az összes tanárok által adományozott pályadíjából. Az évről évi jutalmazására ekkor tesz Hóry Béla árvaszéki elnök, theologiai gondnok 250 forintos alapítványt, amelynek kamatát 1901-től fogva az Ifjúsági Egylet önképzőköre ítéli oda a legjobb pályamű írójának. Az 1897/98-as tanévtől kezdve szerepelnek az akadémiai, tehát intézeti pályatételek mindhárom tárgykörből, sőt a gyakorlati

theológiából s a bibliai nyelvekből is. Ezeket a Bethlen-kollégium 1897-ben kiadott Telekianum és a Szász Domokos 10 éves püspökségének emlékére tett 5000 forintos tőkék kamataiból jutalmazták. E célra szolgál 1900-tól fogva a Nagy Péter-alap jövedelme és Kádár János igazgatótanácsi titkár 100 koronás adománya is. Végül Molnár Albert özvegyének 1000 koronás alapítványa, illetve ennek évi kamata, 40 korona (1905-től). Az ifjúság legjobbjai szorgalmasan dolgoznak a pályatételeken, sőt egyes kiváló növendékek, mint pl. Tankó Béla, Ravasz László és Varga Zsigmond, filozófiai, irodalmi és jogi műveikkel az egyetemen is elviszik a pálmát az ottani rendes hallgatók elől. De a hallgatók nagy tömegét ezek a versenyek nem érintik. Azok végzik a négyéves tanfolyamot több-kevesebb kötelességtartással. Kenessey szerint éppen csak a „kenyér botjának” megszerzéséért (1902), meg-megrövidítve ennek unalmát üres vagy éppen nemtelen szórakozásokkal. Az 1901/902-es tanévben csak egyetlenegy tudományos munka és három eredeti meg egy fordított prédikáció érkezik be a pályázatokra. A tanári kar pedig kimondja, hogy a ki nem adott pályadíjakat ezután konvikтусi alapra tőkésíti.

A tudományos munkásságot még nagyban hátráltatja az intézeti könyvtár hiányossága és nehéz használata. A Bethlen-kollégium egyelőre elzárkózik a fakultásnak e téren való támogatásától, s így az eddigi központi theologia gazdag tudományos könyvtára Enyeden marad. Az új könyvtár szervezését a mozgékony tudós, Pokoly professzor veszi kezébe, s ő lesz ennek felügyelője egész itteni működése alatt. Természetesen itt is a püspök az első adakozó, aki 415 művével, illetve 640 kötet ajándékozásával megkezdi a könyvtár anyagának gyűjtését. Közbenjárására Herepei Károlyné 650, Imre Jánosné 240, Nagy Péter utódai 56, az igazgatótanács 103 kötetet adományoznak. A következő évben pedig 3000 forintért megveszi néhai Pap Gábor dunántúli püspök 6278 kötetből álló nagy könyvtárát, s kieszközli, hogy a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, a tudós Szilágyi Sándor 1000 kötetet küldjön ide. Az ősi kollégiumok közül a marosvásárhelyi 401, a székelyudvarhelyi 482, a szászvárosi 87, a zilahi 703 kötettel, leginkább egyes tudományos művek másodpéldányaival járul hozzá a könyvtár gyarapításához. A professzorok közül elsősorban Kenessey és Pokoly viselik szívükön ezt az ügyet újabb meg újabb adományaikkal. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium az 1901/02-es tanévben 698 kötetet ad. A hazai kollégiumok értesítőket, az Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat kiadványaikat küldik meg ingyen vagy kedvezményes áron. Az egyes adakozók közül még kell említenünk egyházi életünk buzgó munkásait, hű tagjait: Biró András daróc-bogártelki pap 250, Kiss Pál hagymásbodoni pap örökösei 210, Szacsвай Sándor főgondnok 123, özv. gr. Bánffy Jánosné 44, Benkő Dénes (Középpajta) 73, özv. Szász Domokosné 45, Gazda József utódai 87, Z. Kiss Albert örökösei 85, Imre Lajos hódmezővásárhelyi tanár 142, Tárkos Sándor vajasdi lelkész 39, Péter Károly alsósófalvi lelkész 24, özv. Szász Gerőné 17, Lakatos Sámuel marosvásárhelyi tanár 83, Fodor Elek birtokos 110 kötet könyvet adtak. Az igazgatótanács jóságos lelkű irodafőnöke, Killyén Sándor három évben összesen 109 kötetet juttat e célra, végül 1929-ben bekövetkezett halálakor egész könyvtárát a fakultásnak hagyományozza. Az intézet maga is évenkénti vétel útján hozzájárul a gyarapításhoz. E célra egész 1908-ig 500–636 Ft-ot, 1908/09-ben pedig 2000 koronát használ fel. Így a könyvtár állaga évről évre nő. A legrohamosabb a gyarapodás az első években:

1895/96	1708 mű,	3 040 kötet
1896/97	7266 mű,	11 440 kötet

Ezután évenként 500–1000 kötet a szaporodás egész 1904-ig. Ez évtől fogva az ajándékozások gyengén folynak be, s inkább a bevásárlás lép előtérbe, ami az 1908/09-es tanévben 40 kötet. Ekkor már 11 229 mű van 17 338 kötetben. Elég tekintélyes anyag, *csak a régebbi theologiai fejlődést feltüntető művek és folyóiratok hiányoznak*. Ezek még mindig inkább a helybeli évszázados felekezeti középiskolák s az egyetem, illetve az Erdélyi Múzeum értékes könyvtárában található meg.

Nagy hiánya a tudományos önművelésnek, hogy az első korszakban nem áll az ifjúságnak rendelkezésére sem kézikönyvtár a mindennapi munkához szükséges könyvekkel (kompendiumok, kommentárok, lexikális művek, szótárak stb.), sem olvasóterem, ahol zavartalanul dolgozhatna. A könyvtáros professzor Pokoly pedig 1904. júl. 1-én kiköltözik saját házába, s a földszint bal szárnya végén levő helyiségeket tőle Tarkányi György kollégiumi vallástanár veszi bérbe. Így a felügyelő tanár távolléte s állandó közéleti elfoglaltsága miatt az ifjúság nehezen jut tudományos könyvekhez. Különben is e téren az idegen nyelvek tudásának s a szükséges személyes tájékoztatásnak a hiánya miatt sokszor tanácstalanul áll. Az 1906/07-es tanévben végre megkezdődik a katalógus (lapcímjegyzék) sokszorosítása, a következő tanévben pedig egyes hallgatók sürgetésére az új igazgató, Nagy Károly kilátásba helyezi, hogy a könyvtár elhelyezése, átalakítása, berendezése az ifjúság mindennapi használata és önévelése céljából egy év alatt meg fog történni.

Az előadások látogatása s a tudományos munkásság mellett a hallgatók a kollokviumokra és vizsgákra való készülés útján gyarapítják ismereteiket. A szabályzat 37. §-a előírja a részleges kollokviumok tartását s az azokra való szorgalmas készülést is. De ez inkább csak a két bibliai nyelv és az exegézis előadásain szerepel. A többi tárgynál ritkán. A félévi kollokviumokat azonban pontosan le kell tennie mindenkinek minden tárgyból. Az első évben még Szász Domokos püspök is megjelenik ezeken, de azután elmarad, habár a szabályzat szerint még a tanórákat is látogatnia kellene. Az ifjúság tanulásához kézikönyvek és segédkönyvek használata van előírva, de ilyen csak a vallásnál, egyháztörténetnél s a bibliai tudományoknál van. A többi tárgyból való készülésnél saját jegyzeteire meg a professzorok kidolgozott és sokszorosított kézirataira, a kurzusokra van utalva. Ez utóbbiak használatánál – Kenessey szerint (1903) – igen nagy kísértés az, hogy egyesek az anyagot igyekeznek szóról szóra bevágni, tehát „csak a szavakat tanuló, magoló rendszer” az új intézetben is, akárcsak az egyetemen, még mindig divatban van. Pedig itt érezni kellene az Úr közellétét, a saját életemet jelentő hivatástudatot. Nem a napszámos robotmunkájára, hanem a morális intelligenciát, erőteljes etikai jellemet jelentő szellemi lény tevékenységére kellene itt előkészülni. Sajnos éppen ő veszi jó néven, ha hallgatói egész aprólékosan megtanulják kurzusát. A bibliai nyelvek és exegézis ismét nem tűrik a mellébeszélést. A történelemben Pokoly szerint az adatok és tények a fontosak (Prot. Szemle 1909. 138.), s ezt az elvet – legalábbis a kikérdezésnél – szigorúan érvényesíti. A rendszeres theologia, eltekintve az enciklopédiától, igen nehéz. Kovács Ödönnek még 1876-ban megjelent kétkötetes vallástörténeti könyvét az I–II. éveknek egy év alatt meg kell tanulniok, ami, különösen ha a váltogató rendszer mellett épp az első éveknek adják, súlyos szellemi erőpróbát jelent. A dogmatika és etika előadása és kikérdezése pedig sokszor különbözik a kurzustól. A gyakorlati tárgyakat Molnár Albertnek 1901. márc. 23-án bekövetkezett halála után egész 1909-ig helyettesek adják elő: Kenessey a homiletikát és ennek szemináriumát, Nagy Károly a liturgikát és szónoklati gyakorlatot, Pokoly a pásztorolást és katekétikát. Itt a nehézségek minimálisak. De Ravasz László alkalmazásával ezek a tárgyak is súlyos stúdiumok lesznek. Vegyük még hozzá, hogy egyik egyetemi professzor, Böhm szintén egzakt tudást követel tárgyaiban, s belátjuk, hogy egy theologusnövendéknek éppen elég tanulnivalója van.

Az igazgatói beszámolók egész 1901-ig nem panaszkodnak a tanulásbeli eredménytelenségről, sőt az 1896/97-es tanévben teljesen kielégítőnek minősítik. Rendesen egypáran javítanak, vagy betegség miatt később teszik le kollokviumaikat. Az 1897/98-as tanév II. felében 18-an maradnak el, egyesek 3–4 tárgyból is, ezért a tanári kar a pótkollokviumok letételét 5 Ft díj mellett engedi meg, ami a tanári nyugdíj és özvegyi-árvai gyámintézet javára fizetendő. Az 1901/02-es tanév óta azonban mindegyre felhangzik a panasz vagy az egész ifjúság, vagy egyes évfolyamok feltűnő hanyagsága miatt, habár vannak felemelő, vigasztaló tanévek is (1902/03, 1907/08). A visszaesésnek különböző okai vannak. Ilyen az igazgató szerint elsősorban az a körülmény, hogy theologusnak csak elvétve jön egy-egy jeles vagy általános

jóval érettségizett ifjú. Átlag csak elégségesek, gyenge szorgalommal, ingatag erkölcsi alappal. Az államsegély hatása alatt a magyar theologiai főiskolákon tanulók száma 1896-tól fogva 1900-ig 118-cal nő (53–27). A létszám folytonos növekedése mindenesetre azt mutatja, hogy a fakultás lelkészszükségletét most már ki tudja elégíteni. 1900-ban 58, 1908-ban pedig már 126 ifjú végzi be a tanévet. De ezt az öröndetes körülményt két aggasztó következmény kíséri. Egyik az, hogy az internátus még az 1903-ban életbe léptetett cellarendszer mellett is csak 120 hallgatót tud befogadni, akiből legalább 20–30 még tanárjelölt kell hogy legyen. Így a theologusok egy része künnlakó lesz. Ez évben még csak 9, de az 1907/08-as tanévben már 38. A künnlakók, kellő, felügyelet hiányában, tanulásban, erkölcsi életben visszaesnek. Sokan a nélkülözéstől úgy igyekeznek szabadulni, hogy mellékfoglalkozásokat vállalnak, vagy éppen – engedély nélkül vagy a mellett – tartós időre hazamennek. A tanulmányozás második akadálya a két felső évfolyam egyes hallgatóinak ideiglenes kibocsátása (exmissio) egy-egy sürgősen betöltendő segéd- vagy helyettes lelkézi állásba. Ezeknél, bármilyen megbízhatók voltak is tanulásuk alatt, a gyakorlati elfoglaltság s az óralátogatás hiánya miatt mindig visszaesést lehet megállapítani. Nagy Károly igazgatói beszámolója (1908/09) megállapítja, hogy óráról órára rendszeresen kevés ember készül. A kollokviumok előtt a lámpák hajnali órákig égnek, a szemek, idegek kifáradnak, a túlterhelt agy gyöngén működik. Tanár és tanítvány a kollokviumok végén egy elcsigázott vert hadhoz hasonló. A három hét alatt összekapkodott tudás pedig nem válik hússá-vérré, a vizsgákra újból kell tanulni az egyes tárgyakat.

A tanári kar természetesen küzd a visszaesés ellen. A szabályzat alapján névsorolvasás segítségével mind a professzorok, mind az igazgató és tanári kar alkalmazkodik az intést és dorgálást az óramulasztókkal vagy kollokviumokat elhanyagolókkal szemben. A kellő eredményt fel nem mutatók újabb kollokviumra vagy vizsgára kötelezettek. 1907/08-ban felelevenítik az azelőtt 10 évvel hozott határozatot, hogy ti. az indokolatlanul elmaradt ifjak minden tárgy kikérdezéséért 10-10 koronát, vizsgáért 60 koronát tartoznak fizetni. A korábbi években élvezett kedvezményt elvesztik. Ez a büntetés sújtja azt is, aki előmenetelében hanyatlást mutat. Az „elnézésnek, beteges humanizmusnak” tehát a tanári kar komolyan véget akar vetni. Jó fegyverező, tanulásra ösztönző eszköz a legációválasztás, ahol az index jegyei alapján állítják össze a névsort. Az 1902. jún. 7-i előljárásági gyűlés Bartók püspök indítványára életbe lépteti a félévi öszvizsgákat vagy kollokviumokat, amikor mindenik évfolyamon a püspök és professzorok kikérdezik azokat, akik nem mutatnak fel kellő eredményt. Az ifjúság nagy része előbb tüntetőleg távol marad ettől, de mikor ezért súlyos megrovást kap s az igazgatótanács is jóváhagyja az új rendet, beletörődik a szigorításba. A súlyos kötelezőmulasztókat, nem kollokválókat még a legációtól is eltöltik, vagy – amint nem egy esetben történik – a rendetlenül hallgatott félévet nekik nem számítják be, vagy éppen az intézetből elutasítják.

Maga a közegyház annyiban szintén részese a theologusifjúság tanuláspolitikai hanyatlásának, hogy az 1891–92-i zsinaton kimondott lelkézi minősítést, mely szerint a négy osztályba sorozott eklézsiákba a jelöltek csak végzettségüknek megfelelő módon és bizonyos szolgálati idő után pályázhatnak, túl szigorúnak tartja. Már 1895-ben indítványozza nálunk Kovács Ödön, hogy a jelesen végzett theologusok azonnal választhatók legyenek I. osztályú eklézsiákba s ezeknek jövedelme ne 600, hanem már 1200 forintnál kezdődjék. A kerületi gyűlés 1896-ban ezt el is fogadja, s az egyes osztályok közti különbséget az indítvány értelmében – 1000 forinttól 600-ig – 200 forintban állapítja meg. A theologusifjúság 1900. ápr. 28.–máj. 2-i debreceni kongresszusán szintén sürgeti a jogtalan törvény megváltoztatását. Közvetlen zsinat összeülése előtt, az 1903. május 9–10-i kerületi gyűlésből Erdély egyenesen azt indítványozza, hogy az I. és II. osztályú egyházközösségekbe a végzett jelöltek 1–3, illetve azonnal vagy 1–2 év múlva már választhatók legyenek. Az 1904–07. évi zsinat pedig egyszerűen minden minősítést megszüntet, s így kiszolgáltatja – Nagy Károly sokszor hangoztatott vádja

szerint – a legnagyobb egyházközségek papi állását is az olcsó demagógiának. Elképzelhetjük, hogy ez a közszellem és az új törvényhozás az ifjúság legjobbjait mennyire elkedvetleníti, munkakedvét mennyire bénítja. Hiszen jóval kisebb tehetségű, hanyag, de nagyhangú pályatársaik az életben bármikor megelőzhetik őket. Erdélyben a lelkészhiány miatt a törvény enyhítése érhető, de teljes eltörlése sokszor szomorú eredményeket szül.

b) Fegyelem és tanulmányi eredmények

A fakultás azonban „becsületes, tiszta jellemű embereket” akar nevelni az Anyaszentegyház szolgálatára. Erre szolgál a *belső fegyelem*. A németországi Positiv Unio barátainak példájára itt életbe lép a rendezett internátusi élet, ennek jellemképző, hivatásébresztő hatása, a szabályozott napirend, étkezés, szórakozás s az Isten Igéje által irányított önfegyelmzés. Ezekről várja mindenki, hogy itt Isten országának lelkes munkásai, szilárd bajnokai növekedjenek.

Az a törvény és rendtartási szabályzat, amely a megnyitástól fogva bizonyos módosításokkal egész 1927-ig érvényben van, többféle forrásból született. Ezek a következők: az egyetemes konvent 1883-ban elfogadott és 1886-ban kibővített theologiai tanterve; az 1891–92-i zsinat törvényei, illetve az ezeknek végrehajtása, módosítása tárgyában kiadott, 1895. évi egyházkerületi utasítás és a konventnek és egyházkerületi közgyűlésnek akkori, ide vonatkozó határozatai. De természetesen az új intézet beosztása, internátusának rendeltetése szükségessé teszi a rendtartás önálló kidolgozását. Ezt a tanári kar kb. az igazgató előterjesztése alapján legelső (1895. szept. 4.) gyűlésén tárgyalja, s a főhatóságokhoz terjeszti fel. Az egyházkerületi közgyűlés, az igazgatótanács javaslatára, 1896. júl. 7-én némi pótlással, javítással elfogadja.

Ami a tulajdonképpeni *belső fegyelmzést* illeti, ennek célja az *intézet lelkésznevelő jellegének s az egyes lakók becsületének és méltóságának megőrzése*. Komolyság, tiszta erkölcs, tisztelet és engedelmség az előljárók és tanárok iránt, egymás szeretetteljes megbecsülése, pontosság, rend, illedelmes viselkedés a dolgozó-, háló- és tantermekben, játék-, olvasó-, fürdő- és tornahelyiségekben. Ez utóbbiak napi és használati rendje (szilencium, szabad idő stb.) gondosan elő van írva, s ha pl. valaki napközben a hálóterembe beszökik s alszik, az tanári szék elé kerül. Az internátusból a szeszes ital és kártya a jótétemény-elvesztés, illetve kizárás terhe alatt ki van tiltva. Úgyszintén a tetet-lelket rontó mulatóhelyek látogatása. A 10 órán túli kimaradásra az internátusi felügyelőtől, a hetes famulustól este 7 óráig személyesen kell engedélyt kérni. Aki ezt elmulasztja, azonnal elveszítheti kedvezményét. Kapupénz fizetése kötelező. A rendetlenkedők büntetése 6 fokozatban történik: legelső a családátya intése, aztán az igazgatói, tanári kari intés, végül a jótétemény-megvonás, eltanácsolás és kizárás. Utóbbi esetekben a püspökhöz enyhítésért lehet fellebbezni. Csalás-lopás esetén kizárják az illetőt, s esetleg átadják a polgári hatóságnak. A dolgozó- és hálószobák, konviktus, olvasó- és játéktér mind az *igazgató által kinevezett felügyelők* ellenőrzése alatt állnak. Az egyes asztaloknál az étteremben *csoporthelyelők* vannak, akik a hallgatók viselkedését és a játék- vagy zeneteremben a felszerelés épségét ellenőrzik. Az önbíráskodás, a szolgaszemélyzettel való rendelkezés s a kapu előtti ácsorgás szigorúan tilos. A nyilvános istentiszteletek látogatása, az igazgató vagy gyakorlati theologiai tanár által kijelölt templomi és temetési szolgálat végzése kötelező.

A gondos körültekintéssel megalkotott rendtartásnak ugyanaz a főhibája, mint a tanrendnek: hiányzik belőle az Igével való rendszeres, személyes táplálkozás. Sem egyéni, sem közösségi csöndesóra még nincs egyelőre beállítva, a bibliakör, mint a sokat bírált pietizmus csalhatatlan jele, nem szerepel, sőt még az intézeti naponkénti közös imádságok, précesek sem. Igaz, hogy a tanárok nemsokára megkezdik a belmissziói munkát, aminek főhadiszállása éppen a fakultás lesz, s vasárnaponként adventtől virágvasárnapig – egynéhány év kivételével – a díszteremben felnőttek és gyermekek számára istentiszteletek vannak. Sőt, némely-

kor az ifjúság felbuzdulására a naponkénti précesek tartásával is megpróbálkoznak (1904/05). De ezek nem lesznek a rendtartás szervezett erőforrásai. Az 1902. jan. 7-i előjárósági gyűlésen Bartók püspök indítványára kimondják, hogy a tanári kar találja módját a theologus és tanárjelölt ifjak templomlátogatási buzgalma felköltésének és fenntartásának. Tehát még a szabályzatban előírt templomlátogatás terén is hanyagság mutatkozik. Az ifjúság ősi önfegyelmzése helyett egyelőre az igazgató által kinevezett felügyelők szerepelnek, csak az olvasó-, majd a játéktér felügyeletét veszik át az Ifjúsági Egyletben e célra választott tisztviselők. Természetesen a szabadon választott ifjúsági elnökök bizonyos fegyelmzést igyekeznek gyakorolni a hallgatókra, anélkül azonban, hogy erre, lelkiismeretükön és felelősségérzetükön kívül, valaki kötelezné őket. Az 1907/08-as tanévben az elnök és a választmány lemond, mert a tanári karnak abban a határozatában, hogy a felügyelő tanár jelenléte nélkül gyűlést tartani nem lehet, az ifjúsági autorizmus megsértését látja. Miután azonban a tanári kar nem enged, beletörődnek a változhatatlanba.

Mindezen fogyatkozások mellett is, az igazgatói jelentések majdnem kivétel nélkül megállapítják, hogy az ifjúság erkölcsi magatartása általában kielégítő vagy meglehetősen. Csak az 1901/02-i évváró beszél az intézet keretébe nem illő elemekről, akik a szabadságból szabadosságot csinálnak s éppezért eltávolítandók. A következő év megnyitója üres mulatságoktól, felületes adomázgatótól, ledér, nemtelen időtöltéstől óvja a hallgatókat. Az 1907/08. évi beszámolóban pedig Nagy Károly ismét ide nem való elemekről beszél, s szigorúbb fegyelmzést helyez kilátásba, anélkül azonban, hogy elítélné az ifjúság egyetemét. Sőt 1909-ben megállapítja, hogy ez túlnyomó nagy többségében a magyarországi hallgatók átlagos szintjét messze felülmúlja. Csakugyan, a ritkán napfényre kerülő fegyelmi esetek, a magántulajdon egypár könnyelmű eltulajdonításától eltekintve, inkább a házirend be nem tartására, egymásnak ifjú heveséggel való tetteges bántalmazására, engedély nélküli távozásra stb. vonatkoznak s nem aggasztó jelenségek. Ezeket az igazgató vagy a tanári kar megnyugtató módon orvosolja.

A valóság azonban ennél sokkal elszomorítóbb. Internátusi ellenőrzés (lustra, kimaradási engedély kérése és a pontos idő betartása) a szabályzatban is érintve van, de annak szigorú betartására nem kerül sor. A szabályzat alkalmazása időpazarlás s a gyakorlatban abszolúte nem érvényes – ez a közhit. „Jöhetünk-mehetünk, amikor s ahova tetszik.” A tanárok közül Nagy Károlynak az a meggyőződése, hogy aki férfi s mások pásztora akar lenni, hadd próbáljon, keressen, üsse meg magát s szökkenjen talpra a saját erejéből. A többiek, akik nevelni is igyekeznek az ifjúságot, megelégszenek a személyes hatásokkal, magános, zord hangú dorgálással vagy általános jellegű bibliai összejövetelek tartásával. A jól szervezett intézeti fegyelem hiánya egyesek életében megbosszulja magát. A századforduló első éveit Kolozsváron tele vannak a tudás és művészet nagyszerű alkotásai, műhelyei, látványosságai mellett az erkölcsi szabadelvűség mérgező csíráival. Az ifjúság napjai a templomra szánt idő letelte után sokszor a színházban és vendéglőkben, mulatóhelyeken végződnek; a vidékről idekerült theologusnövendék nem tud ellentálni a nagyváros kísértéseinek. Az egyházi életben a konzerválás, az etikai idealizmus jelszavai röpködnek – minden gyűjtő hatás nélkül. A politikában pedig megkezdődik a liberalizmus felszámolása a szövetkezett ellenzéki pártok s a szocializmus részéről. Ez az összes erdélyi tekintélyek súlyos kritikájával, forradalmi hangulattal, tüntető hazafisággal vagy színtelen nemzetköziséggel jár. A költészet dekadens, és nehezen tud új eszményeket előhozni, amik az ifjúságot a mindennapi élet teendői végzésére lelkesítenék. Ezért vannak a fakultáson is fegyelmezetlen hallgatók, akik állandó gondot okoznak a tanároknak és az ifjúság jobbainak. Egyesek közülük más pályára lépnek, vagy az igazgató még idejében eltanácsolja őket. Ez utóbbi esetben valamelyik más theologiai akadémia iratkoznak be, és sokszor meglepő javulást mutatnak fel és szép karriert futnak be.

Mindamellet mind az ifjúsági, mind az igazgatói beszámolók örömmel számolnak be az 1907. évtől fogva a közszellem javulásáról, gyógyulásáról. Révész Imre pedig, aki épp ez

évben kerül ide, egyenesen *áldott acélfürdőnek* nevezi ezt. Egyik legnagyobb ajándékuk, amiben szellemi életpályára készülõ ember egyáltalán részesülhet ifjúságának idején. Tartalma ennek, mint láttuk, föltétlen az igazságkeresés, amely nem tûr semmi nagyképûséget, amelyet nem lehet hagyományi és tekintélyi érvekkel elhallgattatni, s ami egyedül tarthat meg egyházat és nemzetet egyaránt.

Vessünk egy pillantást az elsõ 14 év tanulmányi eredményére, ami sok tekintetben hû tükröztet az itt végzett munkának.

1895–1909 között beiratkozott összesen 1115 theologiai és 542 bölcsészhallgató, akik közül az évet 1056 theologus és 513 tanárjelölt végezte be. A fakultás internátusának lakója volt még 1895–98 között s 1908/09-ben összesen 16 joghallgató, illetve két hitoktató lelkész. A theologusnövendékek közt 120, a bölcsészek közt 231 más egyházkerületbõl való volt, fõként a tiszántúliból. Evangélikus tanárjelölt 57 volt.

Kollokviumra állott ez idõ alatt az elsõ félévben 885, a másodikban 854 theologiai hallgató, az ifjúság 83, illetve 81%-a. A többi 17, illetve 19% (196 és 202) engedéllyel vagy díjfitetessel utólag kollokvált vagy eltávozott. A kollokviumok közt

az elsõ félévben jeles volt 186 (21%), jó 346 (39%), elégséges 317 (36%), elégtelen 36 (4%);

a második félévben jeles volt 188 (22%), jó 299 (35%), elégséges 323 (38%), elégtelen 44 (5%). Tehát az ifjúság nagy többsége jó és elégséges eredménnyel kollokvál. A második félév, tekintettel a tananyag nagyságára, mindig gyöngébb haladást mutat.

A szabályzatban elõírt alap- és két lelkészképesítõ vizsga a következõ eredménnyel végzõdik:

alapvizsgát tesz 261 ifjú, amibõl jeles 64 (25%), jó 94 (36%), elégséges 89 (34%), elégtelen 14 (5%);

elsõ lelkészképesítõt tesz 204 ifjú, amibõl jeles 40 (20%), jó 61 (30%), elégséges 78 (38%), elégtelen 25 (12%);

második lelkészképesítõt tesz 196 ifjú, amibõl jeles 32 (16%), jó 88 (45%), elégséges 72 (37%), elégtelen 4 (2%). A legjobb átlagos eredmény az alapvizsgán mutatkozik, de a második lelkészképesítõ eredménye is megnyugtató, bár itt sok jeles tanuló csak jó osztályzatot tud elérni. Képesített még hat lévita és egy róm. kat. vallásról áttért lelkész is. Magántanári vizsgát, bár egyesek készülnek rá (Egerházi Lajos, Z. Kiss Sándor), senki sem tett.

A külföldi egyetemek látogatása sajnos nem olyan gyakori, mint a régebbi idõkben. Egyetlen ifjú, Tankó Béla megy 1898-ban Edinburghba, s tölt ott egy évet (1898/99). 1899–1901 között az utrecht egyetemen tanul: Biró Sándor, Volloncs Miklós és Kézdi Dénes. Berlinben elõször Erdélyi László, majd 1905-ben Ravasz László, 1907-ben Tökés József, 1908-ban Berde Sándor, Varga Zsigmond és Nagy Géza iratkozik be két-két szemeszterre. 1905-ben Bartók György Lipcsében és Heidelbergben, 1907-ben Bodzai László Marburgban, aki azonban itt 1908 tavaszán elhal; 1908/09-ben Nagy Lajos Jénában és Göttingában tanul. Az edinburghi egyetemre pedig jóval késõbb még Kónya Kálmán látogat el. Az elsõ 14 év végzett hallgatói közül tehát mindössze 14 ifjú fordul meg külföldön, ami az erdélyi egyházkerület világkapcsolatainak szomorú elhanyagolására mutat.

5. Szervezeti, vagyoni és egyesületi ügyek

IRODALOM: A kolozsvári theologiai fakultás törvényei és rendtartási szabályai. Kolozsvár 1896. Értesítõi 1895–1909. – Az Erdélyi Református Egyházkerület közgyûléseinek, a fakultás tanári karának és elõljárási jegyzõkönyvei 1895–1909. Az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári theologiai fakultásának emlékkönyve, 1895 (kézirat album a fakultás levéltárában). – Az egyházkerületi hitelbank vitája s Szász Domokos õrigazolása az Erd. Prot. Lap 1898-as évfolyamában. – Br.

Málnási Bartók György püspök emlékezete. Kolozsvár 1909. – RAVASZ LÁSZLÓ: Magamról. Budapest 1944. – Theológiánk sorsa és jövője. Erd. Prot. Lap 1904. – NAGY KÁROLY: Theologiai kar a magyar egyetemeken. Uo. – A theologiai fakultás vagyoni konszolidációjáról. Uo. – PÜNKÖSTI PÁL: A theol. fakultás vagyoniügyi rendezéséről. Uo. 1907. – NAGY KÁROLY: Theologiai fakultásunk önképzőkörének feladata. Uo. 1899.

a) Szabályzat és előjáróság

Az egyházkerület új főiskolájának szervezete sok tekintetben hasonlít az ősi kollégiumokéhoz. Itt is az 1896. júl. 6-án tartott kerületi közgyűlés a jóváhagyott intézeti törvény és rendtartási szabályzat alapján biztosítja ennek önkormányzatát a tanári kar, az egyes vezető tisztviselők és az előjáróság működése által. Természetesen a tanári kar és az igazgató azok a legközvetlenebb tényezők, akik a tanításra, nevelésre, ennek eszközeire, a könyvtárra, internátusra és egyéb helyiségekre, az ifjúsági szabályzatra, vagyoni ügyekre irányulólag, illetve ellenőrzőleg felügyelnek, intézkednek. Elnöke a mindenkori igazgató, akit 1908-ig állandó minőségben, azután négyéves ciklusban választanak. Az igazgató szerepe, hatásköre igen terhes. Egyelőre nemcsak a tanulmányi és általános intézeti ügyek vezetésére terjed ki, hanem beletartozik a hallgatók közvetlen fegyelmezése és a gazdasági ügyek intézése is. A törvény 22. §-a beállítja ugyan az internátusi felügyelő vagy családanya (pater familias) tisztességét is, de ennek teendője csak a növendékekkel való családias, közvetlen és bensőséges érintkezés, a bentlakás *valláserkölcsei* szellemű vezetése. Az ő intése és figyelmeztetése, ami szintén elő van írva, hivatali hatáskör hiányában sokszor elmarad. A súlyosabb esetekben azonnal az igazgató lép fel. A gazdasági ügyeket egész 1902-ig dr. Kádár János igazgatótanácsai titkár intézi. Bent lakik az egyik tanári lakásban. De mikor ezt a Molnár Albertével együtt a szomszéd lakáshoz csatolják, kiköltözik az intézetből, s nagy hivatali elfoglaltsága miatt lemond az amúgy sem rendszeresített, alkalmilag beállított gazdagondnoki állásról. Ezután az igazgató szedi be a különböző díjakat s végezteti az épületjavítást és készíti a számadásokat, ami súlyos és idegfeszítő lekööttséget jelent számára. Mind a pénzforgalomról, mind az építkezésekről, beruházásokról az igazgatótanácsnak számol el, ahonnan a professzorok is kapják fizetésüket. Végre az 1908. ápr. 11-i kerületi közgyűlés a szervezet módosítása kapcsán a ma már közismert tisztségeket létesíti: gazdasági, internátusi és konviktusi felügyelőket alkalmaz, átadva az elsőnek az intézet külső, a másikkal pedig belső vagyoni ügyeit (Pokoly J. és Ravasz László).

Az előjáróságot az 1896. júl. 8-án tartott kerületi közgyűlés szervezi. Addig elsőbb fokon a fakultás ügyeit a püspök és igazgatótanács megfelelő osztályai intézték. Ennek elnöke egészen 1902-ig a püspök, aki ilyenformán nemcsak a tanulmányi, de az anyagi és szervezeti ügyvezetés ellenőrzésével is meg van terhelve. Ekkor Bartók püspököt a kerületi közgyűlés felmenti az elnöklés alól, s csak a lelkészképzéssel szoros kapcsolatban álló kötelességek teljesítését hagyják meg neki. Az elnök ezután a fakultás főgondnoka. Az előjáróságnak az alakulási határozat szerint tagja még az egyházkerületi főjegyző (1898-ig Szász Gerő, azután Bartók György), két algondnok és a theologiai tanárok. Tanácskozási joggal bír a gazdagondnok és az orvos. Jegyzője valamelyik professzor. Teendőinek anyaga az intézet életének döntő eseményei, az erkölcsi és tanulmányi felügyelet (igazgatósági jelentés alapján), a tanárok, tisztviselők beállítása, az építkezések, számadások, pénzkezelés irányítása, ellenőrzése, felterjesztése, az ifjúság súlyosabb fegyelmi eseteiben a másodfokú bíraskodás, esetleg valamelyik tanár ellen az eljárás beindítása. A félévi szigorlatok (kollokviumok), látogatása éppúgy elő van írva, mint a püspöknél. De ezt nem gyakorolja, csak a püspök vesz részt 1903-tól fogva a zárókollokviumokon és vizgákon. A püspöknek mint az előjáróság tanulmányi komponensének még a tanárok pontos kötelességteljesítését is ellenőriznie kell. Az igazgatótanács a közvetítő szerv a kerületi közgyűlés és a fakultás közt, s épp mint a többi kollégiumnál, ő vizsgálja felül és hagyja jóvá a számadásokat, gondoskodik a közgyűlés elé

kerülő fontosabb, életbevágó ügyek (szabályzatmódosítás, világi választások stb.) előkészítéséről, illetve a kerületi gyűlés határozatainak végrehajtásáról.

Az előjáróság első világi tagjai: Gyarmathy Miklós főgondnok, továbbá Vályi Gábor és Szádeczky Lajos algondnokok. Gyarmathy ősi kalotaszegi főnemesi család sarja (sz. 1830. szept. 11-én Kalotaszentmihályon). A kolozsvári kollégium neveltje, majd 48-as honvéd hadnagy, aki a vármegyei ranglétrán alispáni hivatalig emelkedik. 1895 óta előbb a kolozsvári, majd a vidéki magyar színészet főfelügyelője. A kolozsvári kollégium főgondnoka és igazgatótanácsos. Melegszívű, költői lelkű ember, aki az 1897. szept. 12-i évnyitó ünnepélyen a püspök helyett megragadó buzdító beszédet intéz az ifjúsághoz. De már a következő év március 2-án elhal. Vályi Gábor (sz. 1844. máj. 12-én, megh. 1926. máj. 16-án) és Szádeczky Kardoss Lajos (sz. 1859. ápr. 5-én, megh. 1935. dec. 29-én) mindketten református papi családból származó és theologiai, illetve egyháztörténeti tanulmányokkal is foglalkozó tudós egyetemi professzorok. Egyik a jogi karon a statisztikát, a másik a magyar történetet adja elő. Irodalmi munkásságuk a magyar tudományosság közkinccse, ami azonban nem akadályozza őket a fakultás szellemi és anyagi ügyeinek felkarolásában. Vályit Gyarmathy halála után főgondnoksággal tisztelik meg, s mint ilyen szolgál 1911. nov. 20-ig. Halála előtt egyik házának felét a fakultásnak hagyja. Helyébe az egyik algondnokságra a szintén papi családból származó Hóry Béla árvaszéki elnök, jónevű erdélyi író (sz. 1845. jún. 1.) kerül, aki 1908-ig e minőségben, azután 1909. dec. 20-án bekövetkezett haláláig mint előjárósági tag munkálkodik. Egyik népszerű pályadíjnak, az évszázó ima pályázatának ő az alapítványtevője (250 korona). Szádeczky mandátuma 1902-ben lejárván, új algondnoknak Gidófalvy István közjegyzőt választották meg (1903). Ez a kedves, egyházáért, hazájáért őszintén lelkesedő gondnoki kar egészíti ki a tanárok és egyházi vezetők felügyelő, építő munkásságát.

b) Gazdálkodás

Az új intézet fennállása azonban még mindig nincs anyagilag biztosítva. Az építkezés és berendezkedés alkalmával felmerülő 200 000 forint kölcsön terhét még Szász Domokos pénzügyi tehetsége, közegyházi gazdálkodása sem tudja levenni a kerület válláról. S azonkívül még mindig fennmaradnak a fenntartásnak évenként ismétlődő súlyos kiadásai.

Az 1898-as év a püspök vagyoni ügyi tevékenységében állandó megpróbáltatásokat jelent. Az igazgatótanács febr. 10-én kimondja, hogy a terménykepeének a kerület által sürgetett megváltása érdekében *egyházkerületi hitelbank* felállítását tartja szükségesnek, melybe a központi tőkéken kívül a gyülekezetek és kollégiumok alapjai legalább felerészben helyeztetnének el, s amely az 5%-os kamatok kiadásán felüli nyereségből a kerület kiadásait és a szegény egyházak kepeváltási szükségleteit fedezné. A terv mind az egyházi, mind a napisajtóban élénk vita tárgyát képezi, s míg a hivatalos lap és az érdekelt testületek többsége (13 egyházmegye, 4 kollégium és 6 püspöki vizsgálat alatt álló gyülekezet) ennek elfogadása mellett foglal állást, addig a napilapok (Ellenzék, Magyarország és Budapesti Hírlap) éles támadást intéznek az egyházban folyó üzletek ellen. Ezekkel szemben Szász Domokos nyugodt önérzettel védi gazdálkodásának eddigi eredményeit s azt a jogos törekvését, hogy az ő szegény, kicsiny Erdélye számára az itteni szellemi főlny megőrzése céljából új anyagi forrásokról akar gondoskodni. Hiába! A kerületi közgyűlés 1898. jan. 3-án hozott 43. sz. határozatával a támadásokra, aggodalmakra s a kilátásban levő egyetemes egyházi adórendezésre tekintettel a hitelbank tervét leveszi napirendről. Ugyanakkor Hegedüs Sándor képviselő, a későbbi pénzügyminiszter, minden elismerése mellett szintén kockázatosnak minősíti az eddigi gazdálkodást, s indítványára 7 tagú bizottságot küldenek ki ennek felülbírálatára, illetve új pénzügyi politika kidolgozására. Addig elfogadják a theologiai tanárok nyugdíjintézetének tervezetét. A püspöknek a bizalmatlanság nagyon rosszul esik, s ennek hatása alatt a dec. 30-i igazgatótanács ülésén betegsége s a nézetével ellenkező vagyoni szervezkedés miatt egyelőre szabadságot kér. Néhány nap múlva, 1899. január 8-án pedig hirtelen elhal. A

tragikus eset azonban nem tartóztathatja már fel, sőt sürgeti a vagyoni konszolidációt. Különösen az ő „levegőbe épített alkotásainak” megnyugtató anyagi fundamentummal való megerősítését. A bizottságban az új püspök, Bartók György mellett olyan kiváló közgazdasági szakemberek foglalnak helyet, mint Gidófalvi István, Hegedüs Sándor és Sárkány Lajos, akik társaikkal együtt az értékpapírok és egyes kevés jövedelmet hajtó bérházak eladását s a magyarnagyszombori birtok bérbeadását indítványozzák. S természetesen a legóvatosabb, legtakarékosabb gazdálkodást. A közgyűlés az indítványokat némi módosításokkal elfogadja, s a theologiai tanárok fizetését az egyenlőség és szolgálati idő alapján rendezi (2000 Ft + 250 Ft korpótlék). Nyugdíjuk rendezését az egyetemes konventtől teszi függővé. Ez a hetes bizottság jelenti, hogy a theologia alaptőkéje már nem 367 295 Ft, mint 1894-ben, hanem csak 260 531 Ft 50 kr, amiből azonban az igazgatótanács megállapítása szerint csak 22 735 Ft 50 kr az alaptővény, a többi más célra is fordítható kerületi járadék vagy éppen egy alapnak 9%-os évjáradékot biztosító tőke (Barabás F. 5000 Ft). Az évenkénti hiány elenyésztetése céljából ajánlja, hogy vagy a kerület, vagy az előljáróság vegye kezébe a főiskola vagyoni kezelését, mihez az igazgatótanács is hozzájárul. A kerület azonban, talán a jobb jövő reményében, az eddigi gazdálkodási rendszert nem érinti. Tehát továbbra is az igazgatótanács kezeli a vagyont, az igazgató pedig az előljáróság jóváhagyásával vezeti a folyó gazdasági ügyeket, díjakat, házbéreket vesz át, építet, s ezekről évenként elszámol.

A deficit azonban évről évre nő. Különösen a konviktus, a fűtés és a személyzet kerül sokba. Az első tanévben 3552 Ft 30 kr, a másodikban 5474 Ft 83 kr hiány mutatkozik. Ezért 1897-ben a kerület megkezdi a fakultás rendszeres segélyezését s az 1903/04-es tanévig 10–11 000 forinttal segíti évenként a kezdet nehézségeivel küzdő intézetet. S mégis, ekkor ismét 3495 Ft túlkiadás jelentkezik. Tehát maguk a rendes bevételek nem elegendők. A Bécsi Földhitelintézetnél levő adósság évi törlesztését és kamatát, 19 760 koronát az alaptőke kamataiból a kerület még 1908-ban is fedezni tudja. De a ház- és boltbérek 14 év alatt alig 1000 koronával emelkednek. A díjfizetések terén pedig elengedhetetlen az először olyan óvatosan került emelés. Előbb csak a tanárjelöltek fizetnek évi 80 forint internátusi-konviktusi díjat, a theologusok ingyenesek, de már a második tanévben ezek közül is az újak ugyanannyit fizetnek. Vannak a jobb tanulók közt fél- és negyeddíjasok. A harmadik (1897/98) tanévben megjelenik a költségvetésben a Bethlen-kollégium által utalványozott 1591 Ft 79 kr fejedelmi alaptővényi kamat, amelyből a tanári kar, illetve az említett kollégium előljárósága 15 db 100 és egy 90 forintos ösztöndíjat ad egy-egy szorgalmas theologiai hallgatónak. Ugyanakkor a közoktatásügyi minisztérium 18 tanárjelölt ellátására évi 6000 Ft, 12 000 korona segélyt utal ki a fakultásnak. Ha hozzávesszük még azt, hogy 1896-tól fogva a legációk most már egészen a kolozsvári főiskola hallgatói rendelkezésére állanak s 1900-ban egy 200 forintos konviktusi és négy 100–100 forintos egyházkerületi (Horváth Sándor-alap) új ösztöndíj létesül, a tanárjelöltek közül pedig a kiválóbbak tanárképezdei vagy bölcsészeti (Wenckheim és Ferenc József stb.) ösztöndíjakat nyernek meg s ezek a minisztériumi segélyt az intézetükben másoknak adják át, beláthatjuk, hogy az ifjúság anyagi viszonyai elég kedvezőek. Az intézet, főként a konviktus fenntartása miatt azonban az előljáróság határozata folytán kötelezi az ösztöndíjas theologiai hallgatókat is arra, hogy a megnyert összegből előbb 50–40, 1904-től fogva pedig 80–50 forintot, 160 és 100 koronát fizessenek az ellátásért. A tanárjelöltek díja előbb 100 forintra (200 koronára), majd 400 koronára emelkedik, s a kezdetben élvezett kedvezményes helyeik 1904 után fokozatosan megszűnnek. Ugyanakkor a theologusok évi díja már 200 korona, amiből természetesen fél és negyed kedvezmények is vannak. Mindkét fajta ifjúság előhaladása alapján félévenként az ösztöndíjas és kedvezményes helyek revízió alá jönnek, s ha valaki hanyagságot mutat, részben vagy egészben elveszíti azt.

De még a folyton növekedő kerületi segély- és díjemelések sem tudják az intézetet talpra állítani. Ezért 1903-ban, amikor a 22 000 koronás segély mellett is 3495 korona többletkiadás mutatkozik s a konviktus már 6816 korona veszteséget mutat, újból napirendre kerül a fakul-

tás sorsa. Közben a professzorok nyugdíjigényét már 1902-ben rendezték, úgyhogy őket a központi tisztviselők részére létesített nyugdíjintézetbe felvették. De most magának az intézetnek jövőjéről van szó. Hegedüs Sándor indítványára tehát 12 tagú bizottságot küldenek ki a kérdés tanulmányozására és jelentéstételre (42/1903 sz. határozat). Ez az 1904. máj. 28-i kerületi gyűlésen az igazgatótanács útján ajánlja az internátusi, konviktusi díjak felemelését (400 és 200 korona), ide rendeli a lelkészszentelés alkalmával az ifjú lelkészek jövedelmének 3%-os járulékát, és az alaptőke javára új gyűjtést akar beindítani. A közgyűlés a javaslatot elfogadja, de a hívek e célra való megadóztatásának tárgyában az egyházmegyék és kollégiumok véleményét is meg akarja hallgatni. Úgy látszik, hogy ez a terv kedvezőtlen fogadtatásra talált, s mikor a nagyenyedi egyházmegye a főiskolának ismét a Bethlen-kollégiumba való visszavételét kezdi emlegetni, 1905-ben végképp leveszik napirendről. Közben a hivatalos lapban ismét felvetődik az az óhaj, hogy amint néhány évvel ezelőtt Wlassics miniszter (1897) és Zsilinszky Mihály államtitkár, ev. főfelügyelő (1898) hangoztatták, az egyetemen maga az állam létesítsen theologiai fakultást. Akkor Pokoly, most pedig Nagy Károly professzor mérlegeli ennek lehetőségét. Mindketten a képzést, az elméleti tanulmányozást az államnak, a gyakorlati előkészítést, vizsgát és minősítést az egyháznak tartanak fenn. Nagy Károly szerint hároméves egyetemi (vallástudományi) stúdium után kétéves szemináriumi képzésre lenne szükség. Ő karolja fel azt a gondolatot is, hogy a Bethlen-kollégium alapvagyonának egy részét kell erre igénybe venni s az így előálló hiány fedezésére pedig kérje ez az intézet az őt megillető államsegélyt. De ez a terv Enyed partikularizmusa miatt (az akadémia visszakövetelése, az alapvagyon érintetlensége) nem jöhet szóba. Ajánlja tehát Gidófalvy algonok eszméjének megvalósítását, hogy a fakultás társuljon a nemrég (1901) létesült Közhasznú Szövetkezettel, kétszerezze meg annak alaptőkéjét, s ez biztosítsa évi deficitjének fedezetét. Vagy a kerület kötelezze itt nevelt papjait arra, hogy 20 év alatt az intézet által előlegezett ellátási költségeket fizessék vissza. E tervek ellen is felhangzik a tiltakozás, s így a vagyoni megalapozás ügye egypár évvel ismét kitolódik. Csak a kedvezmények elvesztét szabályozzák 1906-ban.

Végre az 1907-i és 1908-i kerületi közgyűlések megteszik a döntő intézkedéseket a vagyoni konszolidáció és autonóm kormányzat érdekében. Az 1907. május 25-re összehívott kerületi gyűlés elé az igazgatótanács ez ügyben tájékoztatást és javaslatot terjeszt, melyben megállapítja, hogy az alaptőke az évenként visszatérő számadási hiány pótolgatása miatt 12 év alatt 120 000 koronával fogyott, s 1906-ban az újabb deficit következtében ismét 40 000 koronát kellett elvenni belőle. A végleges rendezés tehát elkerülhetetlen. Ajánlja, hogy minden hallgató évi 40 korona internátusi díjat fizessen, s az így nyert 4000 koronát a kerület még 14 000 korona évi támogatással pótolja ki, felemelvén az eddigi 5000 koronás államsegélyből nyújtott járandóságot. A konviktus pedig bérbe adandó. A közgyűlésen Pokoly professzor sürgeti, hogy a kerület vegye át az építkezéskor felvett bécsi kölcsön törlesztését, mert akkor a deficit megszűnik. Bartók püspök pedig indítványozza, hogy a segélyt adják meg, de ezután évről évre állapítsák meg és fedezzék a költségvetési hiányt. Ez utóbbi javaslat határozattá lesz, de a vagyoni önkormányzat kérdésében újabb döntés szükséges. Ezt az őszi közgyűlésen kiküldött 12 tagú bizottság Zeyk Dániel elnöklete alatt beható tárgyalás alá veszi, és az 1908. április 11-i közgyűlés hajtja végre (97. sz. határozat). A fakultás élére a kollégiumokéhoz hasonló előljárárság kerül, melynek főgondnokát, gondnokát, 5 lelkészi és 3 világi tagját a kerület választja az 5 professzor mellé. Az igazgató válláról végre leveszik a gazdasági és internátusi felügyelőségeket, melyek most új, önálló munkakörrel rendelkező hivatalok lesznek (Pokoly és Ravasz L.). Az őszi kerületi közgyűlés aztán tisztázza a *vagyoni helyzetet* is. Az alaptőke, amely 1906 végén 441 204 korona 15 f, még egyes alapítványi tőkékkel együtt a kerület kezelésében marad. *Tehát ő gondoskodik ezek jövedelméből az építési kölcsön törlesztéséről.* De a bérház, bolthelyiségek jövedelmének haszonélvezetét már 1909. január 1-től teljesen, a központi tőkéket pedig esetről esetre, részletekben bocsátja az

előjáróság rendelkezésére. Az utóbbiak megmaradt kamatát félévi utólagos részletekben, a segélyeket, köztük a 19 000 korona államsegélyt és 5000 koronás Gecse–Baldácsy-alap kamatait negyedévi előleges részletekben adja ki. A lelkészavatási járulékból 1000 koronát fizet, Barabás Ferencéket pedig évi 800 koronával elégíti ki. A Gecse–Baldácsy-segélyből 20 db, évi 100 koronás ösztöndíjat létesítenek, felemelik a theologiai hallgatók konviktusi díját évi 300 koronára, s a tanárok javadalmazását 4800 kezdő fizetéstől 8000 koronáig állapítják meg.

A fakultás új előjáróságát az őszi közgyűlés részben régi, részben új tagokból állítja össze. Elnök Vályi Gábor ny. egyetemi tanár, főgondnok-alelnök Gidófalvy István közjegyző, a szövetkezeti mozgalom buzgó élharcosa, világi tagok: Hóry Béla, br. Wesselényi Ferenc országgyűlési képviselő, gr. Bánffy Miklós főispán. Lelkésziek: Sándor János ny. esperes, miriszlói, Deési Gyula esperes, gyalui, Benedek Károly esperes, alvinci, Vásárhelyi Boldizsár dési és Tóthfalusi József marosvásárhelyi lelkipásztorok. S természetesen a theologiai tanárok, kik közé még az 1907. május 6-i közgyűlés dr. Ravasz Lászlót a hat év óta üres gyakorlati tanszékre nagy szótöbbséggel (109:34) beválasztja.

Az új tanár alkalmazása s a professzori fizetések rendezése azonban új terheket jelent a fakultásnak. Szerencsére a kiváló szakértelemmel rendelkező gazdasági és gondos internátusi-konviktusi felügyelők a kerület által nyújtott új segélyforrások, a felemelt díjak pontos kezelése s az étkezők száma ételadagjainak állandó ellenőrzése útján a háztartást hamarosan rendezik. Az 1908/09-es tanévben a konviktus tiszta nyeresége már 6883 kor 6 f. Remény van arra, hogy ha minden évben csak 5000 korona nyereség lesz, ez 20 év alatt 100 000 koronára nő, amiből újabb 25 ifjú kaphat 200 koronás kedvezményt. A régi boldog napoknak azonban vége! Most már az ösztöndíjak, még a fejedelmiek is, a 300 korona konviktusi és 40 korona internátusi díj részbeni fedezetére szolgálnak, tehát még az ifjúságnak kell legáció s egyéb forrásokból ezeket kipótolni. Az alaptőke ismét apad (436 436 kor 19 f). Két év alatt 4767 korona 96 fillérrel esett az építési kölcsön törlesztése miatt.

Feltűnő és fájdalmas jelenség, hogy az első 14 év alatt, leszámítva a püspök, az előjárósági tagok és tanárok jutalmazására szánt adományait, mindössze *három nagyobb alapítvány* folyik be a fakultás javára. Az elsőt 1896. júl. 16-án hagyományozza Szacsavay Sándorné br. Wesselényi Jozefa ördögkeresztúri birtokos 30 000 Ft (60 000 korona) értékben tanári fizetésre és lelkészjelöltek segélyezésére. Ugyanő a kollégiumnak 20 000, a zilahi kollégiumnak, az ördögkeresztúri egyháznak, a kolozsvári nemzeti színháznak és Nőegyletnek 10–10 000 forintot rendel. Sajnos e hagyományok, tehát a theológiáé is, férje haszonélvezetében maradnak, s miután ez csak 1908. dec. 29-én hal el, a legválságosabb 12 évben a fakultás semmi hasznot sem élvez belőle. Ekkor befizetik s különalapként kezelik. A másodikat gr. Kuun Géza, a kiváló orientalista, vallásbölcész főúr teszi az 1905/06-os tanévben, maga és testvére emlékére, 4000 korona értékben az alaptőke javára, amit azonnal be is fizet. A harmadikat br. Kemény Vilmos özvegye hagyományozza 6000 korona értékben, de ő is fenntartja az összeg kamatainak haszonélvezetét egészen haláláig, s azt a fakultás elsősorban férje és saját kolozsvári síremléke, sírja gondozására kell hogy fordítsa. Csak a fel nem használt kamatokat élvezik belőle jó tanuló és jó magaviseletű szegény ifjak. Ha még megemlítjük, hogy ez idő alatt csak a széki egyházmegye küld 1000 forintot a könyvtár gyarapítására, 300 forint alapítványi tőkét pedig széki egyházmegyéből való vagy ilyen nemléteben más theologus ifjú segélyezésére, az erdővidéki ún. Zwingli-alapot létesítik (1903), és egyetlen magyarországi egyházmegye, a külső somogyi gyűjt és küld az alaptőke javára 34 Ft. 77 kr-t – megállapíthatjuk, hogy az egyházi közélet nem nagyon siet a fakultás támogatására. Erdélynek legnagyobb alapítványtevője e korban, br. Radák Ádám 1897-ben a kerületnek 60 000, a patronátusa alatt álló öt gyülekezetnek 80 000, a Bethlen-kollégiumnak 10 000 forintot hagyományoz. De a lelkészképzéssel foglalkozó főiskoláról nem emlékezik meg. A Bethlen Gáborok, Lórántffy Zsuzsannák szellemét tehát hiába idézi a püspök és theologiai igazgató, az a mél-

tatlan luxuséletet élő utódokban nem nagyon jelentkeznek. S ha fel is ébred: amit egyik kezével adott, a másikkal mint a jótékony alapítvány kamatait visszaveszi haszonélvezetre a maga céljára. A Bethlen-kollégium 1897-ben egyenesen azzal a lelketlen javaslattal áll elő, hogy a fejedelmi stipendiumokat más, magyarországi theologiai akadémiákon tanuló ifjaknak is utalványozhassa. Természetesen a kerületi közgyűlés ezt az indítványt elveti, s kimondja, hogy a jelzett stipendiumok csak a kolozsvári theologiai hallgatókat illetik. Állandó patrónusai az intézetnek tehát csak a kerület, az említett kollégium, a magyar állam és azok a gyűlekezetek, amelyek legátumokkal segítik az ifjúságot.

c) Egyletek

Van még egy terület, ahol a szeretet és testvéri segítség áldó forrásai fakadnak fel az intézet lakói, tanulói számára, és ez az *egyesületi élet*. Az Önképzőkör, mely 1897-től fogva az Ifjúsági Egylet keretében működött az Ének- és Zeneegylettel együtt, minden évben megtartja a maga főiskolai ünnepségeit október 6-án, 31-én, március 15-én, máskor meg alkalmi ünnepélyeket rendez (Erzsébet királyné, Szász Domokos emléke stb.), melyek pénztári készletét szépen gyarapítják. Időnként nyilvános irodalmi és zeneestélyeket, vidéki (Nagyenyed, Marosvásárhely, Torda) hangversenyeket, Kolozsvárt pedig még egy ideig tavaszi táncmulatságokat tart. Az így befolyó tiszta jövedelemből s a tagsági díjakból, adományokból előbb pályadíjakat tűz ki és osztogat az arra érdemeseknek, majd 240 kötetes szépirodalmi könyvtárt létesít, melyet özv. Molnár Albertné 300 kötettel gyarapít (1901). Az olvasótermet lapokkal, a zenetermet újabb hangszerekkel látja el. Fedezi a magyar főiskola kongresszusokra kiküldött képviselői kiadásait, támogat egyes társadalmi mozgalmakat (Bethlen-szoboralap) stb.

Különösen áldásos az 1900/01-es tanévben életre hívott *Theologus Kör* működése. Ennek első célja csak a többi theologiai főiskolával való kapcsolat fenntartása, ápolása, a Közlöny folyóirat szerkesztésében való részvétel. Már két év múlva, amikor Ravasz László az elnök, egyes tagjait a budapesti belmissziós kurzusra is elküldi, s vállalkozik Kenessey igazgató egyik hollandból fordított prédikációgyűjteményének, Van Oosterzee Pathmosi hangok c. művének kiadására. A következő évben az önképzőköri összejöveteleket tartását s a Theologiai Szaklap támogatását veszi kezébe. A könyvkiadás ugyan nem valami fényes eredménnyel jár, hiszen még 1906-ban is a 600 példányból 247 van raktáron belőle, de mindenesetre az életrevalóságnak, magasabb célra törekvésnek a bizonyítéka. 1904-től fogva pedig Veszprémi Ferenc, majd Csia Pál elnöklete alatt felveszi programjába tagjainak anyagi támogatását is, rövid lejáratú kölcsönök vagy egyszer s mindenkorai segélyek nyújtása által. E célra az első adományokat Megyeri Dezső színiigazgató 60 kor, az Ének- és Zeneegylet 50 kor, egy kolozsvári, két székelyudvarhelyi, majd egy sepsiszentgyörgyi pénzüntézet összesen 90 kor értékben adja. Killyén Sándor igazgatótanácsai irodafőnök egymás után három évben (1906–09) ad 50–50 koronát, özv. gr. Bánffy Györgyné 24 koronát. Jól jövedelmez még a kedvezményes színházi jegy váltására jogosító szelvények árusítása, egy zilahi hangverseny, de különösen az 1908-tól fogva megkezdett jegyzet-, kurzuskiadás. A kör vagyona hamarosan túlszámnyalja a másik kettőt, s 1909-ben eléri a 3511 korona 37 fillért. Az utolsó 5 év alatt 562 esetben nyújt összesen 6325 korona 80 fillér kölcsönt, tehát az ifjúság háztartásában nélkülözhetetlen szerepet tölt be. Vannak azonban egyes tagok, akik a kölcsön visszafizetésében hanyagok, késedelmesek. Ezért mindegyre felhangzik a panasz a vezetőség részéről. A tanári ellenőrzés, amire az egyesületi munkában 1907/08 óta sor kerül, e tekintetben jótékonyan egészíti ki az ifjúság önkormányzatát. A kör tevékenységének egyik csúcspontja az 1909. febr. 3–5. napján Kolozsvárt tartott *Országos Protestáns Theologus Kongresszus*, melyen a hazai főiskolákról kb. 40 ifjú képviselő vett részt. Védnökei Kenessey református és Ferencz József unitárius püspökök, díszelnökei Nagy Károly és Boros György theologiai igazgatók voltak. Az ifjúság részéről a gyűlést Salya Zoltán theologiai köri elnök, később

érszakácsi lelkész vezette, s tevékenyen részt vettek a tárgyalásokon Révész Imre, Vásárhelyi János, Sárosközi Lajos, Erdős Károly, Imre Lajos, Musnai László és mások, akikből később egyházi életünk vezető személyiségei lesznek. *Megalkották a Magyarországi Protestáns Theologus Ifjak Szövetségét*, mely a dogmatikai sajtóságok respektálása mellett a tudományos munka támogatását s a néplelekkel való kapcsolat ápolását tűzi ki feladatul.

Az egyesületek felügyelő tanárai az Ifjúsági Egyletben Ravasz László, a Theologus Körben Nagy Károly, az Ének- és Zeneegyletben Pokoly József. Hűségesen támogatják az ifjúságot minden nemes törekvésében. Jó iskolái ezek annak az egyházi közéletnek, melynek harcaiban néhány év múlva a fakultás növendékeinek is részt kell venniük. A kölcsönös segítő szeretet munkájában pedig az egyházi élet karitatív tevékenységére készülnek fel. Az Ének- és Zeneegylet pl. a nélkülözhetetlen dalárda- és zeneszámok előkészítése mellett 1907–1908-ban 107 korona 20 fillérrel 700 koronára egészíti ki az ifjúság szeretetházi alapítványát.

6. Az egyház megújulása felé

IRODALOM: A professzorok irodalmi és közéleti tevékenységére vonatkozólag lásd a 3. fejezet bibliográfiáját. Továbbá: MAKKAI SÁNDOR: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. Ref. Szemle 1925 (külön is). – Prot. Közlöny 1894–97, Erdélyi Protestáns Lap 1898–1907, Ref. Szemle 1908–09. – Erdélyi ev. ref. egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyve 1895–1909. A fakultás értesítői és jegyzőkönyvei 1895–1909. – NAGY GÉZA: belmissziói munka Kolozsvárott a nemzeti ébredés korában. Prot. Szemle 1943. – RÉVÉSZ IMRE: Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből. Theol. Szemle 1943. – SZABÓ ALADÁR: Új óramutató. Budapest 1896. – Ua. Budapesttől Londonig. Budapest 1895. – FORGÁCS GYULA: A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve. Pápa 1925. – KISS SÁNDOR: Ifjúsági munka a magyar református egyházban. Budapest 1941. – BODOKI RICHARD: Anyae gyházi diakónia az egyházban, Budapest 1942. – Az ev. szerint reformált tiszántúli egyházkerület 1897. szept. hó 21-én Szatmáron tartott közgyűlésének évkönyve. Debrecen 1898. – Az erd. ev. ref. egyházkerület egyházi értekezlete évkönyvei 1900–1903. – BÍRÓ MÓZES: Dr. Kecskeméthy István mint az első magyar evangéliumi ifjúsági lapszerkesztő. Kvár 1939. – És lőn világosság. Emlékkönyv Ravasz László 60-ik életéve és dunamelléki püspökségének 20-ik évfordulója alkalmából. Írták tanítványai és munkatársai. Itt CSEKEY SÁNDOR dolgozata: Evangelizáció a dunamelléki egyházkerületben 1880-tól napjainkig, s a FORGÁCS GYULÁÉ: A százéves skót misszió. Budapest 1941. – SZÁSZ GERŐ polemikus cikkei a Prot. Közlönynek különösen 1896–97-es évfolyamában és e lap 1898-ban még megjelent néhány számában. – NAGY KÁROLY: Szász Gerő. Erd. Prot. Lap 1904. – A kolozsvári m. kir. állami polgári leányiskola értesítője 1896–97. Kolozsvár 1897. – LÁSZLÓ DEZSŐ: Molnár Albert egyházépítő reformja. Ref. Szemle 1950.

a) Hitélet a XIX. században

„Nagy Isten áldása az, hogy ekléziában élhetünk és munkálkodhatunk – írja a fakultás új igazgatója a Szabó Aladár szerkesztésében megjelent Új Óramutatóban –, de ezt az áldást mindenkire nézve öntudatosá, nélkülözhetetlen szükségességgé csak az teszi, ha egyen-egyen a Krisztus élő tagjainak érezzük magunkat... Le kell szállni a szószékről, és az evangéliumi életet meggyökereztető munkát ott kell folytatni az egyénekkal való érintkezésben, közvetlenségben és egyénítésben a nagy általános dolgoknak.” Ugyancsak e könyvben Pokoly reformátor a belmissziónak a magyar protestáns egyháztörténetben mutatkozó nyomait, Kecskeméthy pedig az evangéliumi szellemnek a nemzeti életre gyakorolt hatását veszi vizsgálat alá. A három magyarországi tanár már itt állást foglal az egyházi és társadalmi életnek a belmisszió útján való megújulása mellett. Két erdélyi társuk némi kritikai fenntartással szintén hajlandónak mutatkozik részt venni ebben a munkában.

Az erdélyi református egyházkerületnek éppúgy, mint a magyar egyetemes egyháznak, csakugyan szüksége van erre a megújulásra. A belmisszió szó ugyan a Protestáns Egylet

fáradása révén ott szerepel már az egyházi élet orvosszerei közt, de itt még egyelőre ennek szerepét csak a szórványgondozásra szervezett körlelkézségek munkájában látják és tartják nyilván. S ahol a nemzetmentés politikai és gazdasági programjával van összefonódva. A kifejezetten *krisztusi és egyházi* jellegű belmisszió helyett Budapesten 1882 óta önkéntes munkásokkal (köztük lelkipásztorokkal, theologiai tanárokkal és ifjakkal is) dolgozó, társadalmi jellegű evangelizáló munka folyik a gyermekek, ifjak és felnőttek közt. A főváros példájára de sok helyt egyéni kezdeményezésre is, az ország nagyobb gyülekezeteiben, különösen 1894 óta, megindul a belmissziói tevékenység. Sárkeresztúron, Törökszentmiklóson, Makón, Nyíregyházán, Pápán, Gyomán, Kunhegyesen, Tiszaroffon, Tengődön, Hódmezővásárhelyt, Erdélyben pedig Brassóban, Nagyenyeden, Fogarason és Marosvásárhelyen vallásos felolvasások, nőegyleti és ifjúsági összejövetelek és szervezkedések, gyermekistentiszteletek tűnnek fel. Ezek természetesen a humanista jótékonyág gyakorlását, a felvilágosítást, egy-egy református iskola, kollégium támogatását s a gyülekezet anyagi erősítését is felveszik programjukba. 1894-ben egymás után három egyházkerületben, a dunamelléki, erdélyi és tiszántúli kerületekben alakul Egyházi Értekezlet. Az erdélyi Marosvásárhelyen 1894. szept. 30-án Papi Értekezlet néven szervezkedik, tehát abban egyelőre csak lelkészek vannak. Elnöke Szász Gerő, s mellette már most előtérbe lép Molnár Albert, akkor még marosvásárhelyi lelkipásztor, aki előadásában a harcos egyház (ecclesia militans) helyett a dologi egyházat (ecclesia laborans), a pozitív szellemű protestantizmust, a vallástanítás reformját s a társadalmi élet megszentelését hangoztatja. A belső megújulás jeleit, teendőit itt Benedek Dénes makfalvi lelkész veszi számba. Élénk hatást kelt Gidófalvy István görgényi algondnok felolvasása a szövetkezeti munkáról. Ez nemsokára sok helyen beindul. Az értekezlet azonban ez időtől fogva „négy esztendeig alszik”, s csak 1898-ban sürgeti Nagy Károly az összehívását. Hiába. A belső harcok elterelik róla a figyelmet. 1899-ben Bartha Lajos aranyosgyéresi lelkész akarja újból életre kelteni, mert eddig semmi egyebet nem tett, mint hogy az első évben tagdíjakat kért. Szerencsére az egyházmegyei tagozatok munkája ezalatt sem szünetel. Végre az ez évi kerületi gyűlés alkalmával Szász Gerő összehívja a választmányt, s nemsokára Molnár Albert elkészíti a most már világiakat is magában foglaló Egyházi Értekezlet alapszabály-tervezetét. 1900. jún. 7-én pedig Kolozsvárt a fakultás dísztermében már újra összeül ez a legfőbb belmissziói szerv, s Bánffy Dezső főgondnok megnyitó beszédében idézi Bartók püspök kijelentését: „Egyháztársadalmi munkára és fellendülésre szükségünk van.”

Ezek a szavak a hit- és egyházi életnek évek óta lappangó válságára utalnak. Külsőleg még a helyzet nem aggasztó, Szász Domokos 10 éves püspöksége alatt, tehát 1895-ig a kerület népessége 43 651 lélekkel szaporodik, áttérés útján pedig 1267 lélek a nyereség. Az anyagi ágak fellendülnek, körlelkézségek szervezkednek. Az egyházpolitikai törvények sem nyugtalanítják egyelőre a vezetőséget. „Nagyobb mérvű rázkódtatások nem következtek be... Tömegesebb *aversio* avagy a felekezetenkívüliség állapotába átlépés szomorú tünete sem.” Legfeljebb az egyházi funkciók esetleges elmaradása miatti stólacsökkenés okoz fejtörést. De már 1897-ben „a fanatikus anabaptisták mozgalma” Kolozsvárt és Kalotaszegen – hozzátehetjük: Szilágyságban is! – fenyegető lesz, a reverzálisok útján pedig a római egyház előtér. Ekkor a vegyes házasságok 54,47%-a, egy év múlva pedig 66,3%-a, tehát 2/3-a ennek javára ad házassági megegyezést. Még egy református esperes fia is ezek közt van! Erdélyben a helyzet már aggasztó, mert aránylag itt van a legtöbb vegyes házasság. Róma mellett a görög katolikus egyház is hódít el sok lelket ezen az úton. Ezek pedig a nemzeti kultúra számára elvesznek, hiszen Pavel Mihai nagyváradi püspökük 1900-ban elrendeli az egyházi funkciókban a román nyelv kizárólagos használatát. A magyar érdekeket tehát a szekta és a római katolicizmus, a mezősegi és Hunyad megyei vegyes területeken élő gyülekezeteket a nyelvcsere sorvasztja végzetesen. Ezt a folyamatot sem a körlelkézségek, sem a végre nagy gondokkal, de lassan beindított telepítési akció sem tudja már feltartóztatni. A nagy püspök

halála után (1899) Molnár Albert fájdalommal állapítja meg, hogy „a protestáns szabadelvűség gyöngéje a konzervens katolicizmussal szemben”. Debrecenben Wolafka, Erdélyben Majláth püspök, a Néppárt élén pedig Zichy Nándor az újjáébredt, harcoss egyház agitátorai. 1896–98 között 5395 lelket veszít a református egyház, miből sok a felekezetenélküli. A reverzáliskárok terén pedig a két nagy protestáns egyház vezet. 1906-ban már 555 baptista és nazarénus van, s az előbbieket mint elismert felekezetet szaporodnak. Ami a legfájdalmasabb, a hitélet belső megmozdulásait, templomlátogatást, valláserkölcsi életet – a konfirmáción kívül – az egyház ez évtizedekben számszerűleg sem tartja nyilván. Megelégszik a külső áldozatok regisztrálásával. A hitélet régi támasza, a református iskola, inkább csak a nagy hírv kollégiumok fejlesztésében, számontartásában kelt érdeklődést. A népiskolákról alig van szó. Legfennebb csak akkor, ha tanítói államsegélyét kéri vagy éppen államosítják. A millenniumot közvetlenül megelőző években 168 ref. iskolát az államnak, 106-ot pedig a községeknek adnak át. Tehát a veszteség 274. Számuk 1868-tól fogva állandóan fogy, s 1896-ban az 587 ref. iskolából az újakkal együtt már csak 352 van meg. Ez a szám a fakultás első 14 évi működése alatt tovább csökken, tehát Parádi Kálmán tanügyi előadó szerint az államosítás „mint győzedelmes eszme hódít”. 1894-ben maga Szász Domokos indítványozza, hogy a kolozsvári egyházközség újonnan épített egyemeletes Farkas utcai leányiskoláját adják át az államnak, hogy ez ott polgári leányiskolát nyisson meg. A kormány kapva kap a kedvező ajánlaton, s 1895-ben, miután a város évi 1000 Ft segélyét is biztosítja, átveszi bérbe (egy arany jelképes évi bérért) az egész hatalmas épületet! Igazgatója Pallós Albert, a marosvásárhelyi ref. polgári leányiskola addigi vezetője lesz. „Ha azonban az iskola magyar tannyelvűt valaki megváltoztatná, az egyházközség ajánlatának kötelező ereje azonnal megszűnnék.” A gondnokság elnöke Szász Domokos lesz, tagjai többek között a római katolikus, evangélikus és izraelita lelkészek. Az itteni református leányiskola előbb a Mikó, majd a Monostor utcába húzódik. Természetesen a kerület most már fájdalmasan érzi Erdély fővárosában a felsőbb leánynevelés hiányát. S az 1899-i kerületi gyűlésen a papi és tanári leány árvák elhelyezésére szolgáló Szeretetház megnyitása alkalmából Sándor József főgondnok indítványozza ennek felállítását 1000 Ft alapítvány letételével. Bartók püspök tovább folytatja a divatos iskolapolitikát, s a felekezeti népiskolák rohamos apadásában nem lát veszedelmet. „A népnevelés – jelenti ki 1901-ben – elsősorban állami feladat, és a magyar nemzetnek egységes kultúrája nem leendő soha, amíg a népoktatás terhét az állam teljes mértékben magára nem veszi.” Egy év múlva azonban már ő is sürgeti a „magasabb protestáns leánynevelő intézet” felállítását, s e célra 1000 koronával gyarapítja a Szeretetház alapvagyonát. Az államosítás meggondolatlan, időszerűtlen mozgalmát végre Nagy Károly 1906-tól fogva beindított agitációja tartóztatja fel. De Kenessey, az új püspök 1908-ban már csak 203 népiskolát talál, tehát a millennium óta újból 149 veszett el. Ő már határozottan vallja: „Az egyház ellen elkövetett legsúlyosabb véteknek tartom a felekezeti iskola feladását adott viszonyaink között.”

Az egyházi élet keretén belül folyó öntudatosító és evangelizáló munkákból csak a konfirmált ifjak vasárnap délelőtti katekizálása, „vallásoktatása” tartja fenn magát a buzgóbb lelkészeknél. De nagy része ezzel sem törődik. Kátémagyarázat sehol sincs, hiszen a Heidelbergi Káté már évtizedek óta ismeretlen, épp mint a Helvét Hitvallás. A református egyesületi munka ismét leginkább Kolozsvárt hiányzik. Az 1832-ben létrejött Főméltóságú Református Dámák Egyesülete, miután közvetlenül vagy közvetve elvégzi két elemi iskola és egy kisdédóvoda létesítésének dicséretes munkáját, feloszlik, s helyette Magyar Általános Nőegylet alakul, amit most egyházunk nagy jötevője, Szacsvainé is 10 000 Ft hagyományával támogat. Az id. Herepei Gergely által a negyvenes években létesített Hídelvei Olvasó és Káromkodás Elleni Egyesület s a Mértékletességi Egylet már nem működik. A reformáció kora óta virágzó gyülekezeti szegényházak vagy ispotályok most Kolozsvárt és Nagyenyeden is megszűnnek. Kolozsvárt még egy ideig segélyez a gyülekezet 7–11 árvát a kollégiumban,

tehát a régi orphanotrofium maradványa fennáll, de azután ez is eltűnik. Nagy érdeklődéssel és buzgósággal karolja fel a kerület 1894-től fogva a Nagy Domokos kutyfalvi lelkész, kükküllői főjegyző által felvetett központi Szeretetház eszméjét. De ezt csak hosszas gyűjtés, egy sorsjáték rendezése, a Baldácsy-alap s a lelkészek, tanárok, gyülekezetek és kollégiumok rendes évi járuléka segítségével tudják 1899 szeptemberében megnyitni.

A külföldi és budapesti ébredés hullámai még egyelőre Erdélyt nem érik el. Egyedül Somerville skót lelkész fordul meg itt 1888. febr. 8–10. között, s Kolozsvárt és Nagyenyeden tart evangelizáló előadásokat. De a lelkes, testvéri szívből származó tüntetésen kívül ez sem hagy maga után maradandó nyomokat.

b) A fakultás ébresztő hatása

Egészen megváltozik a helyzet a fakultás megnyitása után. Most már az egyetemes magyar és külföldi egyház érdeklődése s az ide beköltöző új tanárok működése útján megvan a lehetőség arra, hogy az egyházi élet *mélységben* és *szélességben* továbbfejlődjék.

Mindenik professzor, mint volt gyakorló lelkész, szent kötelességének érzi az *igehirdetést*. A kolozsvári templomokban, különösen ünnepi alkalommal, mindegyre ők szolgálnak, vasárnaponként pedig, nov. 27-től márc. 29-ig, a fakultás dísztermében az ifjúság részvételével biblia magyarázatokkal egybekötött vallásos összejöveteleket tartanak. Két felolvasócikk is rendeznek. Adventben Jézus korának vallási és politikai pártjait, a passiói hetekben pedig Jézus szenvedésének történetét ismertetik tudományos, építő szellemben. A templomon kívüli *evangelizáció* és a *vallásos estély* tehát már ekkor megkezdődik a kolozsvári gyülekezetben. A közönség érdeklődése olyan nagy, hogy a díszterem sokszor szűk a befogadására. Az egyházközség presbitériuma a theologiai összejövetelek hatása alatt kimondja, hogy az üresedésben lévő negyedik papi állás betöltése helyett két katekétát alkalmaz a vallásoktatás alaposabb végzésére. A fakultás tanácstermében pedig a professzorok, tanítók és tanítónők népes értekezletén elhatározzák a vallásos iratok terjesztését. Maga a hivatalos lap szerkesztője, Szász Gerő is örömmel jegyzi fel az ébresztő munka kezdetét. Már 1895-ben ajánlja a lelkészeknek a Szabó Aladár Hajnal és a Szóts Farkas–Kecskeméthy István Kis Tükör c. belmissziói lapjait. 1896-ban pedig a budapesti Lórántffy Zsuzsanna és református ifjúsági egyesület által kiadott bibliai útmutatót, hiszen ennek segítségével a Bibliából vigaszt, erőt, hitet és szeretetet nyerhetünk, Isten gondolatait ismerhetjük meg. „Csak előre a jól kiválasztott úton a cél felé!” – írja a felolvasóestélyekről.

A millenáris év kedves látogatókkal ajándékozta meg az új intézetet. Február 22-én Szilassy Aladár kúriai bíró, a dunamelléki egyházi értekezlet világi elnöke és Szabó Aladár budapesti professzor időznek Kolozsváron. Szabó Aladár a vasárnap délelőtti istentiszteletet is elvégzi a Farkas utcai templomban, este meg nagy feltűnést keltő előadást tart a fakultás dísztermében *Evangélium és hazafiság* címmel. Majd Szilassyval együtt a keresztyén ifjúsági és nőegyletek szervezését propagálja. Nemrég, 1899. júl. 1–8. napjain részt vett a keresztyén ifjúsági egyesületek londoni jubileumi konferenciáján. Láta ennek a félszázados, immár 456 142 tagot és 5109 együletet magába foglaló világmozgalomnak az eredményeit, impozáns külföldi helyiségeit, áldozatkész jötevőit, pártfogóit, apostolait, köztük az alapítót, az agy Williams Györgyöt s vezértársait, a svájci Barde Eduardot és Phildius Keresztélyt. Megállapítja, hogy az igazi haladás nem abban áll, hogy a krisztusi alapot összetörjük s igyekszünk minél kevesebbet hinni, hanem abban, hogy Isten Lelke által vezetettve magunkat, megragadjuk azt, ami az idvességünkre való s igyekszünk az evangéliumi eszméket a népek és egyének lelkiületének megfelelő módon megvalósítani. Angliát a püspöki és nonkonformista egyházak állandó küzdelme, versenye őrzi az igaz keresztyénység útján. Kolozsvári előadásában is a nemzetköziséggel szembeállított álhazafiság, a liberális közöny, az evangéliumot elejtő formális vallásosság s az ennek leple alatt felburjánzó ősi bűnök, léhaság, paráznaság, iszákosság, a szegény nép érdekeinek elhanyagolása ellen küzd. „Csak egy vallás van, amit

Isten alkotott, s ez a Krisztus evangéliuma.” Majd idézi Spenert: „Ez a mennyei tűz elsősorban saját bűneinket irtja, pusztítja.” Csak az evangélium és nem a római katolicizmus, sem a zsidóság lehet a nemzeti élet igazi központja, mert csak az ezen felépülő keresztyénségben van elég igazság és elég szeretet a magyarság jövőjének biztosítására. – Aranyszavak, amiknek egy részét – sajnos – nemzetünk csak két szörnyű összeomlás árán kezdi megtanulni, s amiket a legújabb theologiai fejlődés tett programpontjává.

Ez év május 27-én az Evangéliumi Világszövetségnek Budapestre, a millenáris ünnepekre ellátogató küldöttei közül Baedeker professzor és Vischer-Sarasin svájci kereskedő jön Kolozsvárra. A fakultáson rendezett estélyen Baedeker ismerteti az alliance mozgalom célját: a Biblia terjesztését, a keresztyén építő testvériséget, a vallásnélküliség és hitetlenség elleni küzdelmet, a vasárnap megszentelését stb. Majd Berde Eduard genfi exegézisprofesszor és Fermand Károly őrnagy, a keresztyén ifjúsági egyletek elnöke és titkára tartanak előadásokat áldott mozgalmukról a theologiai hallgatók és nagyközönség előtt.

A látogatás külső eredménye egyelőre csak az ifjúságra gyakorolt „emelő hatásban” nyilvánul meg. A közszellem még sokkal inkább a liberalizmus hatása alatt áll, s a világmozgalomokkal rokonszenvező professzorok még annyira új munkások, hogy szervezkedésre nem kerülhet sor. Egy ifjú vallásoktató lelkész, Bieberauer Richard, Szabó Aladár sógora és Kecskeméthy volt tanítványa alakít csupán a kereskedelmi iskolában Fehér Kereszt Egyletet a paráznság elleni küzdelemre. Kecskeméthy csak a házánál összegyülekező, kereső vagy megtért lelkek közt tart bibliáorát, melyre egy-egy theologus ifjú is ellátogat kíváncsiságból, őszinte érdeklődésből. Az akkori hallgatók közül Bucsy Gyula, Uray Sándor, Kádár Dénes és Magyar Árpád vesznek részt később az ébredési mozgalmakban. Az ifjúság evangéliumi szervezkedése csak 1900-ban, a pesti diákegyesület febr. 11–12-i gyűlésének hatása alatt kezdődik meg, Protestáns Ifjúsági Egyesület néven, városi kultagok bevonásával. Illetve az 1902. novemberben tartott pesti belmissziói kurzuson való részvétel gyümölcséként jelentkezik a Bethlen Gábor Körben. A kolozsvári gyülekezet természetesen hálásan fogadja a fakultás igehirdetői és evangelizáló szolgálatát. 1896-ban a püspök indítványára megkezdődik a hidelvei új parókia szervezése, az ottani millenáris templom építése. Monostoron pedig Kecskeméthy professzor hozzáfog az ottani szétszórt lelkek összegyűjtéséhez: egy Kisgereblye utcai magánházban számukra rendes istentiszteletet tart.

Az új ébredési irány és az erdélyi liberális szellem közti ellentét kirobbanása elkerülhetetlen. Ez utóbbi tipikus képviselője Szász Gerő egyházkerületi főjegyző, a hivatalos lap szerkesztője. Harcos, eleven tollú, tehetséges közíró, akinek hite azonban elsősorban a protestáns szabadságeszmék győzelméhez fűződik, s aki hallani sem akar radikális, belső megújulásról. Először, mint láttuk, örömmel üdvözlö az új építő irodalmat és evangelizáló tevékenységet, de mikor Szabó Aladár előadásában megtérést sürget, megdöbben és előbb csöndes, majd viharossá erősödő kritikával kíséri a belmissziót. Spenert és Frankét egy osztályba sorozza Fröhlichhel, a nazarénizmus apostolával, s hangoztatja a mi állapotunk és az angolszász világ közti különbséget. Majd támadásra int az asztalos-, csizmadia- és molnárlegényekből lett „világi papok” ellen. Mikor 1896. jún. 14-én Szilassy Aladár elnökle alatt Budapesten Evangéliumi Szövetség alakul s ennek választmányába három földmíves, egy szabó és egy csizmadia is bekerül, tiltakozik az ellen, hogy ez „a pestis” betörjön egyházkerületünkbe, „mely a felvilágosodásnak és a józan vallásos hitnek volt a talaja mindig”. A Hajnal és a Kis Tükör most már állandóan gúnyolódásának tárgyai, s Evangelizáció, belmisszió c. rovatában mindegyre pellengérré állítja azok fölényeskedését, üzleti érdekekkel is kapcsolatos kegyességét. Visszautasítja az ezek mellett küzdő pesti Protestáns Egyházi és Iskolai Lap „pöffeszkedő szemforgatását”. A budapesti templomi koncerteket, sőt 1897-ben már a vallásos estéket is kárhoztatja. Utóbbiakat a r. kat. Religia után „estvéli miséknek” tekinti. A baptisták első békési templomának felépülését is annak tulajdonítja, hogy az új mozgalom a régi gypüket megbontotta. A Fehér Kereszt Egyletet és a katonai evangelizációt egyenesen bot-

rányos dolognak minősíti. Állásfoglalásában személyes sérelmek is közrejátszanak. Már 1896-ban rossz néven veszi, hogy a budapesti egyházkerületi lap hamarabb értesül a theologiai tanárok böjti előadásciklusának tervéről, mint ő, hogy Pokoly a Protestáns Szemlelben „orozva” kritikát mond a sok reverzálisveszteséggel kapcsolatban a kolozsvári lelkészekről. A Kis Tükörnek azt a megjegyzését, hogy „inkább énekeljenek és felolvassanak az emberek, mint káromkodjanak és írjanak”, ismét személyes sértésnek veszi, s ő is hasonlóan vág vissza: „Ne bánassák meg velünk, hogy elhoztuk Enyedről [a teológiát], ahol a végén is felvilágosodott papokat neveltek és nem vallásos őrzőngöket. Renan magyarul megjelent munkáját azért ajánlja, mert „megtisztult fogalmakat plántált a keresztyén felfogásba”. Ez természetesen Szabó Aladárnak arra ad alkalmat, hogy a Hajnalban őt az evangéliumtól való elpártolással vádolja.

A vitában most már a theologia többi professzorának s a kerület papjainak is állást kell foglalniuk. Pokoly, aki Kovács Albertnek egyházjogi téren is ellenfele s védi a kerület tulajdonját a Bethlen-kollégium kizárolagos vagyoni igényével szemben, e téren szívvel-lélekkel a pestiekkel tart. Az 1896. évi adventi felolvasóciklusban már a keresztyén szeretetmunkákról szól, leszögezi azt az álláspontját, hogy az általános humanizmus hangzatos üressége helyett a keresztyén szeretetet propagáljuk, mert „csak Jézus és az ő evangéliuma az egyedüli szabadító”. Kenessey szintén az egyesületek áldásos munkáját veszi védelmébe, s bele akarja vinni az egyháztársadalmi munkába a theologiai ifjúságot is. A két erdélyi kolléga azonban még mindig kritikai álláspontot foglal el. Molnár Albert szerint a pietizmus minden gyakorlati áldása mellett is a keresztyén princípium túlzása és kultúraellenes. Nagy Károly pedig Szász Gerőnek védekező fegyverül az óliberális Lang Henrik idevágó értekezését fordítja le s bocsátja rendelkezésére, amely a pietizmust azzal vádolja, hogy „vallássá akarja tenni az ő síp-dobos imádságüzenetét”. A vidéki papságból 1897-ben a háromszéki négy egyházmegye s a dési, görgényi, nagysajói, széki és marosi traktus értekezletei, tehát összesen kilenc egyházmegye lelkészi kara nyilatkozik Szász Gerő mellett. A többiben a vélemények megoszlanak. A magyarországi kerületek közül a két tiszai kerület foglal állást a sajtóban és értekezleten a nyugati beteges irányzat ellen. Pedig a tiszántúliak szatmári egyházi értekezletén (1897. szept. 21.) Garzó Gyula gyomai lelkész a diakónia felkarolását sürgeti. Erdős József debreceni professzor pedig beszámol arról, hogy az ottani theologiai akadémián az ifjúság aktív gyülekezeti munkát végez, fegyenceknek, gyermekeknek Igét hirdet, a professzorok pedig 1878 óta a belmisszióról s a jelenkor nagy kérdéseiről előadásokat tartanak. Sürgeti a hitvallási iratok és főként az egész Szentírás behatóbb tanulmányozását a lelkészképzésben. Az elnöklő Balogh Ferenc az egyházi elvet hangsúlyozza s a presbitériumok építő munkába állítását sürgeti. Gergely Károly nagybányai lelkész pedig a nagy egyházközségek felosztását, az egyházfegyelmet s a beteglátogatást. Szerinte a „Keresztes egyletek” sem nevüknél, sem gyöngeségüknél fogva nem hozzánk valók. A Kis Tükör s egyleti munkája üzleties szellemű. A belmisszió hívei tartanak kellő mérsékletet!

A magyar református egyház tehát még mindig fenntartással fogadja Szabó Aladár és Kecskeméthy buzgólkodását. Nem a lényeg, hanem főleg a módszer ellen emelkedik kifogás. Mindenki, eltekintve a szélsőséges és felületes támadásoktól, az egyházat, a „földi édesanyát”, ennek egységét, rendjét, hitelveit félti az új iránytól. De nem lehet tagadni, hogy ezt a Szász Gerő állandó gúnyolódása, személyes harca is veszélyezteti. A pietista belmisszió miatt a kipróbált, evangéliumi múlt, a liberalizmus miatt pedig a jövő, az újabb fejlődési lehetőség forog kockán. Az egyházkormányzóknak így nem marad más kivezető út, mint fegyverszünetet teremteni a küzdő felek közt.

Szász Domokost nagyon fájdalmasan érinti ez a belviszály. Éppúgy megkeseríti püspöksége utolsó éveit, mint a pénzügyi gazdálkodása elleni támadás. Fáj neki, mikor Kecskeméthy azt írja a Kis Tükörben, hogy Szász Gerő minden szavát – agg korára tekintettel – el nem mondottnak tekintti. S a Szász Gerő válasza: „No, tisztelt anyaszentegyház, hogy

fizet ez a jöttment fráter a te öreg szolgáltnak!” De azért az igazgatótanács útján visszaadja ennek a főjegyzőségről s esperesi hivatalról való lemondását azzal, hogy szabályszerű feljelentést nyújtson be Kecskeméthy ellen. Majd a fővárosi, debreceni és nagyváradai napisajtó illetéktelen közbeszólásának, kritikájának elnémítására, Pokoly útján, közrebocsátja a Szász Gerőhöz írt nyílt levelét, melyben védelmébe veszi a fakultás tanárainak eddigi építő munkáját. Bár nem helyesli a vándor proféták szereplését s azt, hogy „az egyházi előljáróság tudta és belegegyezése nélkül szövetségek, egyletek, bármily üdvösek, szerveztessenek”. Hivatkozik arra, hogy ő sokkal súlyosabb támadások, rágalmak keresztjét hordozza, hogy a fakultás a tudományos feladat kérdésében vele egyetért, s végül még egyszer s utoljára kéri, óva inti régi munkatársát, szüntesse be áldatlan polémiait. Hiába. Szász Gerőt végig sérti, hogy Szalay József nagybecskereki pap Keresztyén c. lapjában azt hirdeti, hogy Szász Domokos az evangéliumi irány mellett és ellene foglalt állást. A Hajnalban pedig újabb rendreutasításai jelennek meg. Lemondását tehát fenntartja, s a harcot tovább folytatja. Közben súlyos, tudományos alapon felépített tanulmányokat is közöl az új irány elvi alapi és evangelizációs módszere ellen. Erre az igazgatótanács dec. 18-án megvonja tőle az 1886-tól fogva hivatalosnak tekintett egyházkerületi lap szerkesztését, s azt 1898-tól fogva most már Molnár Albert szerkesztésében Erdélyi Protestáns Lap címen indítja meg. Szász Gerő azonban, a papság közhangulatára támaszkodva, igazságában bízva, megpróbálja a Protestáns Közlöny további fenntartását. 1898 elején még négy számot ad ki belőle. Végül látva, hogy nemcsak a püspök, de hívei is elpártolnak tőle, beszünteti azt. „Elestünk, de meg nem haltunk” – írja Temetésre szól az ének c. búcsú cikkében. Önigazolásában indokolja eddigi küzdelmét s azt, hogy miért fordult szembe a püspökkel és tette ki magát „a lelki felháborodás egész lángözönének”.

A történelem a liberalizmus e kérlelhetetlen harcosa fölött nemsokára napirendre tér. Az üres főjegyzői székbe 1898. januárban dr. Bartók György szászvárosi lelkészt, majd nagyenyedi professzort ültetik. Mikor pedig Szász Domokos halála után a püspökség betöltése következik, itt szintén Bartók lesz a győztes, aki 145 szavazatot kap Szász Gerő 110 szavazatával szemben. Főjegyzőnek pedig Molnár A. és Nagy K. állásfoglalása ellenére éppen Kenesseyt, a belmisszió egyik apostolát választják. Ellenfele, Sándor János, a nagyenyedi egyházmegye esperese csak 10 szavazattal marad le mellőle. Szász Gerő e sorozatos csalódások, megaláztatások hatása alatt 1901-ben lelkészi állásáról is lemond, elméje elborul, s 1904. ápr. 29-én távozik az élők sorából.

c) A professzorok és az ifjúság építő munkája

Az egyházkerület hivatalos lapjának a theologiai fakultáson való szerkesztése az intézet közegyházi jelentőségét még inkább emeli, mint Kenessey főjegyzősége. Molnár Albertet Szász Domokos szerint konciliáns természete, pártokon felüli objektivitása s jó szíve minősíti arra, hogy e küzdelmes korszakban a kerület egyik szellemi irányítója legyen. A fakultás békés missziójának támogatását is tőle várja. Az új szerkesztő pedig az evangélium életformáló erejét, az egyház meglévő formáinak, elsősorban a lelkipásztori tevékenységnek lélekkel, étellel való megtöltését, az elemi és középiskolák egyházi, református eredményeket is felmutató működését, a világiak buzgó munkásságát állítja feladat gyanánt az olvasók, munkatársak elé. A többi professzorok, különösen Kenessey és Nagy Károly, most már örömmel kapcsolódnak be a lap építő, öntudatosító munkásságába. A kerület tudós vagy kiváló gyakorlati gondolkodású lelkipásztorai, tanárai s külföldön járó vagy onnan hazatérő theologus ifjak szintén közreműködnek a színvonal emelésében. Az „új formák” elleni polémia, ez a „szélmalomharc” (Kenessey) elnémul. Ehelyett az ultramontanizmus és a szekták elleni küzdelem kerül napirendre. Mindenki azon gondolkozik, hogy miként lehetne az egyházat ezekkel szemben viharállóvá, életképesé tenni.

A legközelebbi munkatér természetesen a kolozsvári gyülekezet. Itt most már az *egyházközség képviselő-testületének határozata alapján* s a püspök helybenhagyása mellett folyik a theologia építő munkája. A professzorok felolvasásokat rendeznek, végzik a gyermek-istentiszteleteket, prédikálnak a templomokban, a theologusokkal együtt vallást tanítanak, úgyhogy a püspök példájuk követésére hívja fel a vidéki lelkipásztorokat és tanárokat (1898. febr. 7.). Ez év április 3-án felszentelik a gyülekezet harmadik templomát a Hidelvén, s beiktatják új lelkipásztorát Molnár Lőrinc személyében. A püspök, theologiai tanárok és Herepei Gergely lelkész szolgálnak ez alkalommal. Az esti felolvasások, különösen a jezsuiták betelepedésével kapcsolatban, elsősorban védekező, öntudatosító céllal 1899 óta mind sűrűbben tartanak. A presbitérium különbizottságot küld ki ezek irányítására, mert már öt helyen: a fakultáson, a Külmagyar és Szén utcai, valamint a hidelvei iskolákban és a Monostoron vannak rendszeres protestáns kultúresték. Itt a theologiai tanárok, lelkipásztorok vagy éppen Bartók püspök felolvasással, előadással, a theologiai ifjak szavalattal, a földész dalkörök karénnal, egyesek zeneszámmal stb. működnek közre, és koszorúfüzeteket osztanak ki. Így megy ez egészen 1907-ig, amikor a belvárosi parokiális kör vezetőségének hanyagsága miatt a fakultás dísztermében a Bethlen Gábor Kör veszi kezébe az estélyek rendezését. Szerencsére a többi templom, illetve a monostori iskolai imaház körül csoportosuló parokiális körben tovább folyik a munka. Hiszen az 1904–07-i egyházi törvények értelmében e körök a lelkigondozás intenzív gyakorlására minden nagyvárosi gyülekezetben szervezkednek.

A díszteremben 1899–1901 között Molnár Albert, azután pedig pár évig Kecskeméthy István vezetésével gyermek-istentiszteletek is tartatnak. De 1903 után már nincs emlékezés róla. Ezek helyébe 1908/09-től fogva a vasárnapi iskolai munka lép, amit már a Bethlen Gábor Körhöz csatlakozó theologus ifjúsági csoport rendszeresen tart a város különböző pontjain, a négy parókia területén. Az akadémiai istentiszteleteket pedig 1907 ősztől fogva tartják rendszeresen a professzorok a hívek és a főiskolás ifjúság számára. Leggyöngébb oldala még a kibontakozó belmissziói munkának az ifjúság gondozása. Tudjuk, hogy ez Magyarországon is a század elején súlyos válságon megy keresztül. A Református Ifjúsági Egylet 1901 óta a Bethlen Gábor Körben, 1903 óta a Bethánia Egyletben erős versenytársakra talál. Ott a Megyericsy Béla vezetése alatt kialakuló nemzeti szellemű aktív tevékenységet követelő, egyetemes szempontokat (irodalom, segélyezés, sport, zene) is szem előtt tartó program, itt pedig Szabó Aladárék határozott keresztyénsége hódítja el tőle az ifjúság szívét. A Budapesti Református Ifjúsági Egyesület 1902. jan. 5-én a hozzá csatlakozó 10 vidéki egyesülettel együtt megalakítja ugyan az Ifjúsági Keresztyén Egyesületek Nemzeti Bizottságát s ez a párizsi alapra helyezkedve felveszi a kapcsolatot a világszövetséggel is, de munkája stagnál egész 1909-ig. Ekkor Mott János látogatása és Megyericsy Béla csatlakozása új lendületet ad a mozgalomnak. Kolozsvárt természetesen a történelmi múlt emlőin csüngő erdélyi szellem a Bethlen Gábor Kör működésének nyit inkább utat. Bethánista ifjak, bár az egylet a század elejétől fogva itt is, Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Zilahon és Déván, terjeszkedik, a fakultáson nem akadnak. Egyesek azonban (Kádár Géza, Bácsy Gyula, Erdélyi László, Magyar Árpád, Konrád György stb.) gyakorló lelkész korukban csatlakoznak hozzájuk. Az 1900. ápr. 29.–máj. 2-i debreceni kongresszus sürgeti a Helvét Hitvallás és a Biblia alaposabb megismerését, az egyháztörténelem építő szellemű előadását, sőt a bensőséges imaéletet is (Mészáros János). De ezekből kevés valósul meg. A Budapesten megforduló ifjak csak az öntudatosabb keresztyén élet utáni vágyat hozzák haza, ennek ottani megvalósult szervezeteitől azonban még mindig idegenkednek. 1907-től fogva azonban Imre Lajos és Révész Imre theologiai hallgatók a Bethlen Gábor Kört próbálják komoly keresztyén szellemben irányítani. S a rendszeres felolvasások, majd vasárnapi iskola mellett megjelenik a programban a keddi esti bibliaolvasó gyűlés (collegia philobiblica), mely a kisebbik tanteremben Márk evangéliumával foglalkozik. A theologusifjúság számára a Theologus Kör külön *házi áhitatosságot* vezet be egy héten egyszer vacsora után (1908/09). „Nem kell a szótól félni!” – biztatja Nagy Károly

az ifjúságot. Itt ének, imádság s megfelelő bibliai szakaszok felvételével az élet és társadalom nagy kérdéseit bizalmas beszélgetés közben megtárgyalják. Nagy Károly, Kecskeméthy és Ravasz vezetik felváltva az áldott összejöveteleket.

Amíg azonban a fakultás lelkigondozói munkája odáig fejlődik, kialakul az erdélyi körzetekben az az eszmény, amely az ébredési mozgalmakat az egyház múltjával összefűzi. Ezt pedig Molnár Albert a szabad egyleti tevékenységek megújító munkáját védő Prot. Egyházi és Iskolai Lappal szemben így fejezi ki: „Az egyházért az egyházzal... Igen, mi óhajtjuk, hogy a belmissziói működés *lehetőleg* az egyházi organizmusba vételessék föl. Nem csak az evangelizálás, lelkigondozás, de a munkás szeretet sokféle mezeje is.” Meg van győződve arról, hogy igazi gyógyulás csak belülről indulhat meg. „Minden egyéb kísérlet csak galvanizálás” – írja Szóts Farkasnak, aki különösnek és képtelenségnek találja, hogy az erőtlen egyházat önmagából újítsuk meg. Itt a radikális-forradalmi és az életerős alapra visszamenő reformáló álláspontok ütköznek össze. Természetesen Molnár is csak „jó részben” követeli a belmisszió egyházasítását, mégpedig elsősorban gyülekezeti fokon. „Jézus Krisztus konventikumokban akar lakozni, s nem az egész gyülekezetben?... – kérdi pesti kollégájától. – A mi Jézusunk minket nem szíkkéblűsége, de nagyszívűsége tanít. Egyháztársadalmi életet akarunk, egyházunk fölvirágzását óhajtjuk, nem pedig párt hegemoniáját.”

Ezen a helyes reformatori alapon folyik egy ideig a megelevenítő munka. A külső indításokat hozzá Magyar Protestáns Irodalmi Társaságunk 1898. május 31.–jún. 1-én tartott kolozsvári gyűlése s a tiszántúli egyházkerület Egyházi Értekezletének 1897. szept. 21-én Szatmáron megtartott gyűléséről szóló emlékkönyv megjelenése szolgáltatja. Már ez utóbbi ismertetésével kapcsolatban sürgeti Nagy Károly, hogy a négy évvel ezelőtt Marosvásárhelyen megalakult értekezlet sürgősen össze kell hívni. Az Irodalmi Társaságban pedig nagy lelkesedéssel fogadják Hegedüs Sándor elnöknek azt a kijelentését, hogy minden építő és biblikus törekvésünk mellett főként a képzeletet megmételjező s a szívet megrontó fanatizmus ellen kell küzdenünk az Igének és igazságnak az értelemre, szívre és képzeletre irányuló, tehát *öntudattá* váló hatásával. Gróf Kuun Géza iskoláink hitvallásos reformját és a vallásos iratok terjesztését sürgeti; Szász Domokos pedig 1000 Ft alapítványt tesz Kálvin Intitutiója magyar fordításának kiadására. A vidék is ébredszik. Nagyenyeden 1899-ben Jancsó Sándor lelkész nőegyletet alapít, Marosvásárhelyen megkezdődnek a vallásos estélyek. Nagy Károly után most már Bartha Lajos aranyosgyéresi lelkész sürgeti az értekezlet összehívását és egy erdélyi protestáns nőegylet megalakítását. Végre 1899. nov. 8-án a kerületi közgyűlés alkalmával Szász Gerő elnökle alatt összeül a Marosvásárhelyen szervezett választmány, s megbízza Molnár Albertet egy, a világiakat is magában foglaló Egyházi Értekezlet alapszabályainak elkészítésével. A munkálat eredményét taggyűjtő ívekkel együtt nemsokára közzéteszik. Az Értekezlet célja az „egyházi ismeretek terjesztése, a református tudat s egyházi összetartozás érzésének elősegítése, az egyházi és világi elemek... közös munkára tömörülése”. Védnökei: a kerület legidősebb főgondnoka és a püspöke; eszközei: gyűlések, társadalmi és irodalmi tevékenység, erkölcsi jutalmazások. Egyházmegyei értekezletek mindenütt alakítandók, s működésüket a legfőbb szerv irányítja tisztikara, választmánya és közgyűlése útján. Az első közgyűlést 1900. jún. 7-én Kolozsvárt tartják. Itt Bánffy főgondnok a protestáns közszellem megteremtését, fejlesztését, Bartók püspök az egyéni hit megelevenítését, az *összes* egyháztagok és intézmények munkába állítását sürgeti. Molnár Albert pedig, aki gr. Kuun Gézával együtt az Értekezlet elnöke lesz, a hit, egyház, iskola, társadalmi munkásság szerves kapcsolatát mutatja fel. Az egyház a keresztyén hit földi organizációja, amiben semmi sem történhetik a templom kibebbítésére, s ahol a társadalmi munka iskoláink, őszerejű egyházépítő intézmények, a hitből folyó szeretet alapján, új szervek útján is megy végbe. De Wichernnel együtt sürgeti, hogy ezek gyülekezeti jellegűek legyenek.

A koncepció egészen helyes és reformátori természetű. Újabb forrásai Wichern, Sulze, Wurster mellett Chalmers, a nagy skót szabad egyházi szegénygondozó lelkész, végül az erdélyi magyar és szász evangélikus ifjúsági szervezetek alapszabályai. Gyakorlati javaslati: a városi gyülekezeteket kisebb önálló egyházközösségekké vagy legalább parokiális körökké kell szétválasztani, külön presbitériumokkal. A presbitérium tagjainak kiosztott gyülekezeti kerületekből családtyai gyűlések alakítandók. Az ifjúsági munkást a presbitérium irányítja, s városon foglalkozás szerint szervezendő. A nőszövetségek minden fokon kiépítendőek. Évtizedekre szóló program, amit a kerület és egyetemes egyház részben csak az 1920 és 1930-as években valósít meg. Most még csak Nagy Károly indítványozza ezzel kapcsolatban a munka azonnali megindítását, de a közgyűlés, melyen csak a programot akarják körvonalazni s az új életirány mellett tüntetni, „hallgatólag siklott át” e javaslat felett. Molnár egy másik alapos tanulmányában, amelyet a választmányi gyűlésen terjeszt elő, a gyülekezeti élet anyagi, szociális megszervezését körvonalazza, és segély-, kölcsön- és betegsegélyező pénztár, szegénygondozói tanács felállítását, árvagondozást, könyvtárakat, egyházi estéket, tanoncnevelést indítványoz. Ezek is csak „kegyes óhajítások” maradnak. Ő maga 1901. márc. 23-án elhal, s szolgatársaira, tanítványaira vár, hogy nagyszabású egyházépítő programját megvalósítsák.

Az Egyházi Értekezlet azután folytatja áldásos működését. Tagjainak száma hamarosan 1100-on felül emelkedik, s a 2 korona tagsági díj ellenében Évkönyvet is ad ezeknek kezébe. Molnár Albert halála után Deésy Gyula gyalui lelkész-esperes lesz az egyházi elnök, Kuun Géza halála után (1905) gr. Bethlen Pál felemelő közgyűléseket tart Nagyenyeden, Tordán és Kézdivásárhelyen. De egy idő múlva a zsinat és az új egyházi törvényhozás, különösen pedig az 1907. szept. 18-án Budapesten megalakított Országos Református Lelkészegyesület tetszetős aktuális célkitűzései elterelik a figyelmet róla. Áldott vállalkozása az előbb Nagy Károly, majd Vajda Ferenc helyettes udvarhelyi lelkész szerkesztésében megjelenő Vasárnap c. egyház- és hitépítő néplap megindítása. Traktátusokat nyomtat, terjeszt, s kiadja Balla Dezső tasnádi lelkész fordításában Remschoff A protestantizmus története c. munkáját. Gyűlésein a lelkiismeretes titkár (Nagy K.) nemcsak az egyes egyházmegyékben folyó belmissziói munkát veszi számba, hanem új utakat is keres. Az 1902. május 23-i enyedi közgyűlésen Tóthfalusi József marosvásárhelyi lelkész diakonisszaképző intézetnek, 1903. júl. 3-án Tordán pedig Tárkányi György konfirmált ifjak társaságának, 1904. júl. 6-án Csulak Zsigmond tűzbiztosító egyletnek a szervezését indítványozza. Sajnos egyes egyházmegyékben, éppen a nemzetiségileg veszélyes területeken, a tagozatok lanyhán vagy egyáltalán nem működnek (hunyadi, széki, nagysajói). Másfelől egyes városokban, Brassóban, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen virágzó egyháztársadalmi munka indul be. A püspöki jelentés minden évben szól az Értekezletről, de 1907-ben már panaszolja, hogy adatokat nem kap róla, s attól tart, hogy „már a munka kezdetén mély álomba szenderült”. Végül egynéhány, a kerületi gyűlés alkalmával tartott közgyűlés után 1910. febr. 22-én Kálvin Szövetséggé alakul át, s e néven folytatja működését. Mindkét alakjában azonban a gyülekezeti hitépítő és szeretetmunkát állandóan napirenden tartja, s azok számbavételét az egyházi hatóságoknál is keresztülviszi.

A fakultás professzorainak működése kiterjed még az egyházi irodalom buzgó művelésére, az egyes egyházalkotmányi kérdések megvitatására és az iskolaügyre is.

Az igazgató KENESSEY Erdélybe költözése alkalmával természetesen lemond a Magyar Prot. Irodalmi Társaság titkárságáról, amit 1889–95 között visel, s így ennek orgánumát, a Protestáns Szemlét most már az új titkár, Szóts Farkas szerkeszti tovább.

De a kitűnő Protestáns Árvaházi Képes Naptár szerkesztése még mindig az ő kezében marad egészen 1908-ig, amikor püspökké választják. Szorgalmasan dolgozik a Biblia revízióján, Kecskeméthy tanártársával együtt. Az Ótestamentumban a Bírák és Királyok két könyvét, az Újban a Lukács evangéliumát dolgozza át. Kecskeméthy pedig a Példabeszédek, Prédikátor könyvét, Énekek énekét és a Jelenések könyvét. Megírja ügyes építő szellemű Bibliai kalau-

zát (Budapest 1897), s a Felsőbb oktatásügy Magyarországon c. gyűjteményes munkában (Bp. 1896) a magyarországi ev. ref. theológiák rövid történetét. Megjelenik még A keresztyénség lényege c. értekezése (Kolozsvár 1901) és holland prédikációfordítása: a Pathmosi hangok (Kolozsvár 1904). Mint egyházkerületi főjegyző és zsinati-konventi tag, buzgón munkálkodik az egyház külső és belső megújodásán. Értekezései, cikkei, egyházi beszédei ugyanazt a nemes, biblikus, történeti szellemet lehelik.

MOLNÁR ALBERTTől sajnos csak programértekezések, kitűnő dolgozatok, beszédek maradtak fenn. Annál gazdagabb és sokoldalúbb POKOLYnak és NAGY KÁROLYnak a tevékenysége. Szász Domokos püspök még az 1894. márc. 29-i kerületi gyűlésen sürgeti az egyházkerület történetének 25 és 30 ív terjedelemben való megírását. Erre alkalmas írótt kell megbízni 3000 Ft tiszteletdíjjal. 1896 tavaszán már előterjeszti Pokoly ajánlatát az Igazgatótanácsban. Pokoly a munka vázlatát felülvizsgálhatja, s lépéseket tesz a végleges szerződés megkötésére. A mű azonban csak 1905-re készül el teljesen, addig a szerző csak értékes előmunkálatokat nyújt belőle a Prot. Szemlében. Közben megírja Szolnok-Doboka vármegye monográfiájában A vármegyei intézmény története c. alkotmánytörténeti dolgozatát (Dés 1901), s betűsoros tárgymutatót készít a kerület 1872–1897. évi közgyűlési jegyzőkönyveiből. A Zsilinszky Mihály szerkesztésében megjelenő Magyarhoni protestáns egyháztörténet számára (Budapest 1907) a XIX. század történetét készíti el. A Prot. Szemlében 1896–1912 között ő regisztrálja Külföldi egyházi szemle címen az egyetemes keresztyén egyház és társadalom legújabb eseményeit, s kíséri értékes megjegyzésekkel. Nagy harcot folytat két alapos memorandum az ellen, hogy a róm. kat. püspök magát *erdélyi* püspöknek nevezze. Csakugyan, az igazgatótanácsot, az egyházkerületi közgyűlést, a konventet s a testvér ev. egyháztanácsot sikerül neki felsorakoztatni Wlassics miniszter elé e kérdés tisztázására. Sajnos ő csak azzal a magyarázattal tér ki a határozott döntés elől, hogy a kifogásolt cím alatt mindig csak az erdélyi róm. kat. püspököt kell érteni s ez a jogegyenlőséget nem sérti. Így a cím használatát nem akadályozza meg. Egy másik dolgozatában Pokoly azt fejtegeti, hogy a püspök király előtti esküje nem a legfőbb felügyeleti jogból folyik és nem kiegészítése a választásnak, hanem a jus satisfactióból folyó protekcionális tény, ami csak 1752-től fogva áll fenn Erdélyben (1899). Majd egy terjedelmes emlékiratban a székelyföldi kepe eredetét kutatja fel, s ennek mai megváltási kötelezettségét sürgeti a kultuskormányánál (1908). Csak akkor kerül ellentétbe főhatóságával, mikor az a lelkészi, tanári és tanítói mellékfoglalkozásokat, ezeket a szerinte nélkülözhetetlen szociális tevékenységeket akarja megrendszabályozni. Ekkor két ízben is, 1904 és 1906-ban a kerületi gyűlésen az ő álláspontja győz: megalégesznek az Egyházi Törvény megfelelő paragrafusainak alkalmazásával, amelyek csak az egyházi állás tisztességével, méltóságával ellenkező foglalkozás folytatását tiltják. Ezért Bánffy főgondnok a közgyűlést alapos dorgatóriumban részesíti.

A közéleti harcokban méltó fegyvertársa NAGY KÁROLY. Újabb irodalmi munkásságának nagyobb terméke csak a Kálvin Intitutiója 1536-i kiadásának magyar fordítása, melynek kiadását a Szász Domokos e célra tett alapítványa fedezi a Magyar Prot. Irodalmi Társaságban (Budapest 1903). A teljes Institutio fordítása és kiadása még csak a jövő zenéje. Keresztyén vallástan c. kézikönyvének (Kolozsvár 1899) csak I. része jelenik meg, s liberális szellemenben foglalkozik a keresztyénség vallástörténeti helyzetével. A Kálvinnal való beható foglalkozás következtében az ő személyisége lesz a kollégái által is képviselt reformátori elvek gyűjtőpontja. Mikor 1901-ben Molnár Albert után átveszi az Erdélyi Protestáns Lap szerkesztését, éppúgy hangoztatja az építő tevékenységet, az egyesületi munka egyházi jellegét, az egyház öntudatosítását, mint elődje. Vallja Kenesseyvel, hogy a protestáns egyháznak nem új hatalmi pozícióra és állami protekcióra, hanem elsősorban evangelizált lélekre, az egyéni hit ápolására, erősítésére van szüksége. Pokolyval a klerikalizmus túlhajtásai, a reverzállissal való üzemek és Apponyi burkolt katolikus szellemű iskolapolitikája ellen küzd. Kecskeméthyvel pedig egy tisztább református életstílusért. Híres polémiai, amiket a rever-

zálist adó agyagfalvi református papleány vagy a borbereki tanító hitbéli hűtlenségének leplezésére indít, az enyedi Bethlen-kollégium megleckéztetése, amiért a szegény tanulók segélyezését elhanyagolja, Irsaynak, a Magyar utcai papnak fegyelmi ügyében való állásfoglalása, a Magyar Szó és az Országos Református Vallásos Egyesület felszínes harcának kritikája, támadása Szalay József nagybecskereki lelkész ellen, amiért az a baptizmust dicsőíti, heteken, hónapokon keresztül foglalkoztatja, tisztítja az egyházi közvéleményt. 1906-ban teszi a kerületi gyűlésen híres indítványát, melyben a református népiskolai tan- és nevelésügy intenzívebb felkarolását sürgeti s az igazgatótanácsot e téren a legnagyobb körültekintésre, érdekeink védelmére utasítja. Ezzel gátat vet a könnyelmű államosításnak. S amikor a kolozsvári egyház 1907-ben három elemi iskoláját 10 tanítójával és nagy értékű épületeit, telkeit az államnak akarja átadni s ezért vezetői még a minisztériumban is kilincselnek, társaival megakadályozza e könnyelmű lépést. Arcpirító szégyennek nevezi azt, hogy a küldöttség magát Apponyi diadalszekerébe fogja, holott az áldozatkészség, mustármagnyi hit és evangéliumi erő meg kellene hogy mentse az intézményeket. Hasonló harcot folytat a szászvárosi Kuun-kollégium elemi iskolájának államosítása ellen. Ez a hadjárata, mely különösen később, püspöksége alatt bontakozik ki, ismét a Molnár Albert egyházi iskoláról szóló tételének alkalmazása népiskolai változatban.

Az erdélyi magyarság sorsa szintén foglalkoztatja őt. Hiszen a bukaresti 1906. évi kimutatás 288 elrománosodott, főként református gyülekezet pusztulását hirdette fennhangon, a kivándorlási láz pedig 1906. jan. 1.–szept. 30 között 197 510 dolgos kezű magyart sodor Amerikába. „Úzte, hajtotta őket a nyomor, az éhség, munkahiány s a rabszolga törvények” – írja 1907. febr. 14-én. A szociális bajok orvoslására Jézus Krisztus receptjét ajánlja: az erkölcsi puritanizmust. De az anyagi támogatásban való részvételt, tehát a szakszervezetekkel való megértő viszony ápolását is.

KECSKEMÉTHY professzor egyházi közéleti munkássága a már jelzett csapáson halad. A Kis Tükör c. lap szerkesztését 1898-tól fogva egyedül ő végzi, mégpedig a fakultáson a liberális theologusok nagy bosszúságára. Hatása az erdélyi közvéleményre még csak szórványos, s egyik előfizetési felhívásában beismeri, hogy nagyobb benne a jóakarát, mint a tehetség és az eredmény. Igaz, hogy a melléje lépő Vasárnap is csak 600 példányban tud megjelenni. A Koszorú c. népies traktátussorozatnak szintén Kecskeméthy a szerkesztője, s itt mind a saját népies elbeszéléseivel, mind a többi kiadvánnyal az egyetemes egyházban igen értékes munkát végez. Tudományos munkásságának terméke, gondosan kidolgozott kurzusai mellett, a Márk evangéliumának fordítása (1903-ban), amely azonban csak később jelenik meg (Debrecen 1916). Kiad egy gyakorlati bibliamagyarázat-gyűjteményt Jézus útja címmel (Kolozsvár 1898) és egy előadást: Az evangéliumos szellem hatása a nemzeti életre (Karcag 1904). Nagy kísértője a napi politika. Ez képviselői mandátum vállalására is ösztönzi őt 1906-ban, amit Bartók püspök 1907-i jelentésében a legélesebben helytelenít: „Nem tudom helyeselni, ha theologiai tanáraink oly mellékfoglalkozásokat űznek, melyek a tanári működést merőben megbénítják, a tanítás és tanulás elé gátat emelnek. Ahol van a ti kincsetek, ott van a ti szívetek.”

A közéleti tevékenység túlzásának veszélyét különben a tanári kar is érzi. 1909-ben Nagy Károly igazgató, aki különben akkor már kerületi főjegyző, ezt mondja jelentésében: „Vissza kell térnünk hivatásunk szűkebb munkaköréhez. A sokfelé kapkodás végre is felületességre kell hogy vezessen, ez pedig nemcsak a munkát, hanem a lelkiismeretet is megrontja... Mít használ, ha az ember az egész világot megnyeri is, lelkében pedig kárt vall? Úgy érzem, hogy valami belső magunk összeszedésére van szükségünk, hogy összeszedhessük munkánkat hatástartó alkotásokra.” Ez a belátás mutat utat a fakultás történetének második korszakában meginduló koncentráló tevékenység számára.

II. Vallástudomány és egyházépítés

(1909–1925)

1. Világnézeti változások, új theologiai tanárok és koncepcióik

IRODALOM: NAGY KÁROLY: Losonci báró Bánffy Dezső emlékezete. Theol. Értesítő 1911–12. Külön is: Kolozsvár 1912. – VON WALTER, JOHANN: Die Geschichte des Christentums. II. 2. Die Neuzeit. Gutersloh 1938. – VON FRANK, H.R.–GRÜTZMACHER, R.H.: Geschichte der neueren Theologie. Leipzig 1908. – BARTÓK GYÖRGY: A középkori és újkori filozófia története. Budapest 1935. – SZLÁVIK MÁTYÁS: A legújabb theologiai iskola. Prot. Szemle 1891. – REISZERLE, MAX: Westurteile und Glaubensurteile. Halle 1900. – MAYER ENDRE: A történeti theologiai irány. Theol. Szaklap 1906. – DAXER GYÖRGY: A theologia mint tudomány. Uo. – Id. BARTÓK GYÖRGY: Vallás és élet. Egyház és állam. Kolozsvár 1906. – UÓ.: Theologiai tudomány és lelképásztori képzés. Uo. 1907. – RAVASZ LÁSZLÓ: Dr. Bartók György mint theologus. Theol. Értesítő 1908–09. – NAGY GÉZA: Barth theologijának előzményei, kritikája és jelentősége. Theol. Szemle 1930. Külön is. Debrecen 1931. – MAKKAI SÁNDOR: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. Kolozsvár 1925. – NAGY KÁROLY: A magyarországi ev. ref. egyház theologiai akadémiainak, illetőleg fakultásainak szervezeti, tanulmányi és vizsgálati szabályzata. Erd. Prot. Lap 1907. UÓ.: Igazgatói tanévnyitói beszédek. Theol. Értesítő 1908 és 1909. – POKOLY JÓZSEF: A lelkészképzésről. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1897. – BARABÁSI LAJOS: 288. Erd. Prot. Lap 1907. – RAVASZ LÁSZLÓ: Magamról. Budapest 1944. – UÓ.: Keresztyén szocializmus Erd. Prot. Lap 1906. – És lőn világgosszág. Emlékkönyv Ravasz L. hatvanadik életévé alkalmából. Írták tanítványai és munkatársai. Budapest 1941. – IFJ. BARTÓK GYÖRGY: Németországi levelek. Erd. Prot. Lap 1905–06. – A debreceni egyetemre és theol. fakultására nézve 1. különösen a Debreceni Prot. Lap 1911-es évf.-át és az 1914-i konventi jegyzőkönyvet. – RÉVÉSZ életére s fejlődésére nézve a birtokomban levő személyes közléseket használtam a Theol. Emlékkönyv adatai kiegészítéséül. Továbbá: Tegnap és ma és örökké... c. gyűjt. művéből (Debrecen 1944) a Három kolozsvári este, Killyén Sándor és A történettudomány új útja c. cikkeit és dolgozatait. Első nagyobb, idevágó munkái: Montau-ban, Kálvin aszkétizmusa és intellektualizmusa (Ref. Szemle 1910), Doumergue Emil és a könyve mirőlünk, A Sillon ügy aktáiból (uo. 1911), Egyetemi ifjúság, vallás és egyház (uo. 1912). – Varga Zsigmond, Imre Lajos és Makkai Sándor kisebb tanulmányai szintén a Ref. Szemle megfelelő évfolyamaiban. Imre és Niebergall viszonya a Niebergall Emlékkönyvben, Kolozsvár 1934. – Ravasz, Révész, Imre, Makkai és Tavaszgy egész sereg építő cikket írnak az Egyházi Újságban (Kolozsvár 1910–1919). – Makkai életének költőileg kiszínezett eseményei feltalálhatók Mi Ernyeiek, Szabad vagy és Holttenger c. regényeiben. – A tanárok tudományos és szociális egyezésének jeleit az ott idézett dolgozataikból, beszédeikből s a Kecskeméthy Emlékkönyvből (Theol. Tanulmányok) és A mi vallásunkból állítottam össze. – A Ref. Tanárképzőre vonatkozólag lásd. Egyhker. Közgy. Jkv. 1921. 8. jkv. sz.; Theol. Értesítő 1920/21. 21. s. köv., 1921/22. 15.; Igazgatótanácsi jelentés 1922. 22. Bezárása Ref. Szemle 1921. 202, 216.; 1922. 76. Fellebbezés a Népszövetséghez uo. 182–83. – Püspöki hűségeskü és államsegély: Egyhker. Közgy. Jegyzőkönyv 1921. 29, 49. sz., valamint a püspöki jelentés (31. sz.). Ugyanitt a beszámoló a külföldi segélyekről. – Tanári szék meghívás útján való betöltése: Egyhker. Közgy. Jegyzőkönyv 1918. 40. sz. A MAKKAIÉ 1921. 24. sz. – Székfoglaló beszéde Az Út 1918. 7–8. sz. Igazgatói évnyitói és évzárói uo. 1923–24. és Ref. Szemle 1921–23. Vallásfilozófiai könyvéről TAVASZY S.: Makkai S. új könyve. Az Út 1923. – NAGY GÉZA: Tizenöt év a Lelki Egyház szolgálatában. Akik kösziklára építettek. Kolozsvár 1937. – TAVASZY SÁNDOR: Világnézeti kérdések. Torda 1925. BÖHM KÁROLY: Pisztoztin. 1940. A vallásfilozófia alapkérdései, különös tekintettel Troeltsch V. filozófiájára. Ref. Szemle 1912. Theologia és általános vallástudomány. Ref. Szemle 1913 és ennek vitája uo. Különösen: A tudomány logikai fogalma. Mi a filozófia? Kolozsvár 1928. Az ismeretelmélet és a megismerés pszichológiája. Kolozsvár. 1914; s ennek rövid ismertetése Makkaitól Prot. Szemle 1915. 244–245. Az emberiség életének filozófiája. Prot. Szemle 1917. Históriai megismerés a theológiában. Uo. – A protestantizmus filozófiája és Dunkmann Religions Philosophie c. művéről. Uo. Schleiermacher filozófiája. Kolozsvár 1918. Makkai Sándor nyomtatásban is megjelent bírálata Prot. Szemle 1918. – A dogmatika problémája Ref. Szemle 1919. –

Schleiermacher személyisége és teológiája. Uo. 1920. – Székfoglalója és Új program egyházunkban c. cikke uo. 1921. – IMRE LAJOS: A magyar kálvinista lelképásztor eszménye. Ref. Szemle 1922. – GÖNCZY LAJOS: Az érzelem élete. Kolozsvár 1914. Gyakorlati kérdések. Ref. Szemle 1916. Az igehirdetés veszedelme. Az Út 1916. Gyülekezeti diakonissza állások szervezése. Uo. 1917. Az összehasonlító vallástörténeti módszer alkalmazásának kérdése. Gyulafehérvár 1920. – MÁTYÁS ERNŐ: Pál apostol mystikája. Kolozsvár 1921. A vallásos mystika. Uo. 1921. Ez utóbbi rövid kritikája Tavasztyól Ref. Szemle 1922. – NAGY GÉZA: Szocializmus az egyházban. Ref. Szemle 1910. Uő.: Theoretikus teologia. Uo. 1912. A „vallástudományi fakultás”. Uo. 1913. S az ehhez kapcsolódó vita. A keresztyénség jövője. Székelyudvarhely 1922. Hitbizonyosság (kézirat). – Nagy Gerő és Ionescu Péter alkalmazásáról lásd. Egyhker. Közgy. Jkv. 1922. 44. és 45. sz. hat. – RAVASZ L.: Presbiteriánus testvéreink látogatása. Ref. Szemle 1920. J.A. CRAMER tb. professzorrá választása uo. 1921. 64. jkvi hat. Levele: Ref. Szemle 1922. 43–44. Székfoglalója: A ker. hit és történelem. Ford. Muzsnai László. Az Út 1923 és 1924-es évf. Beiktatása uo. 1923. 185–186. – Breekman: J.A. Cramer. H. Gunkel L. Zscharnach: Religion in Geschichte und Gegenwart. Tübingen 1927. I. 1737.

a) A külföldi teológiai fejlődés

„Hegel bölcsészeti rendszere alapvonásaiban filozófiai pandantja a kálvinizmus vallási tanrendszerének. Benne a szellem ugyanolyan *abszolút* alapja, vezetőelve és végcélja a világnak és történelemnek, mint a kálvini keresztyén tanrendszerben Isten. A keresztyénség »Szentháromság egy Isten« fogalmát a saját bölcsészete »abszolút szellemé«-nek megfelelő kifejezéséül el is fogadja. A történelem folyama éppúgy determinálva van a szellem lényege és életfolyama szükségszerű nyilvánulásaiban, mint a kálvinizmusban az Isten lényegén és akaratán nyugvó predestináció által.” Ezt a jellegzetesen liberális teológiai nyilatkozatot teszi Nagy Károly igazgató az 1911. szept. 10-i évmegnyitó ünnepen az egyházkerület nemrég (máj. 24.) elhunyt vezető főgondnokáról, Bánffy Dezsőről szóló emlékebeszédében. De ugyanekkor a századforduló közéletéről a következő lehangoló képet adja: „A XIX. század nemes, becsületes, mert idealizmusból sarjadzott liberalizmusa és demokratizmusa lassanként átment a materializmus liberalizmusába és demokratizmusába s az idealizmusból folyó szociális érdekek szolgálata helyére a materializmusból folyó individuális, személyi, egyéni érdekek jogkövetelése és szolgálata lépett.” Vagyis más szavakkal: Az a hegeli filozófia, amely a század közepén még mint világmegváltó, egyetemes igényű világnézet szerepel, nem bírja ki többé sem a tudomány, sem a társadalmi mozgalmak, sem a vallásos közösségek, illetve a keresztyén theologia kritikáját, s át kell adnia helyét a való élet tényeivel, törvényeivel hívebben s eredményesebben foglalkozó szociális és szellemi irányzatoknak. A természettudományok kiszabadulnak az idealizmus és romantika bűvköréből, s mohón vetik rá magukat a kísérleti módszerre, mely ha ugyan egyes elszigetelt, de legalább megbízható eredményeket ígér. S az útszéli materializmusból Comte egy tisztán a jelenségvilággal foglalkozó s a dolgok végokával és végcéljával nem törődő *pozitív* filozófiát formál, ami egyenesen a keresztyénség pótlékaként lép föl. Híres előadásaiban (Über die Grenzen des Naturerkennens. Lipcse 1872 és Die sieben Werträtsel. Berlin 1880) Du Bois-Reymond határozottan állást foglal a szellemi élet önállósága mellett, s kimutatja, hogy tisztán természettudományos eszközökkel sem magunkat, sem a minket környező világot nem vagyunk képesek helyesen megismerni. De a filozófia ezután már nem mer a korábbi merész spekulációkba bocsátkozni, megelégszik az ember lelki életének és képességének szerény vizsgálatával. Hegel helyett tehát újra Kanthoz fordul, s az ő metafizika-ellenes magatartását követve, főként ismeretelméleti és értéktani problémákkal foglalkozik (Lotze, Wormdt, Encken, Cahen stb.) s az Istenben való hitet is elsősorban mint a legfőbb érték elismerését kezeli. Még inkább szembetűnik a hegeli világnézet tarthatatlansága társadalmi téren. Az a tan, hogy az állam isteni alkotás, ahol az abszolút szellem belső szükségszerűséggel, tökéletes módon megvalósul, a porosz (Haller, Stahl) és általában a közép-európai konzervativizmus malmára hajtja a vizet. Ez pedig inkább az egyénnek a kormányzó közakarral szemben való meghó-

dolását, mint annak jogait hangsúlyozza. A szabadságeszmék és egyenjogúsító törekvések talaja most a szociáldemokrácia, majd a kommunizmus lesz, mely fáradhatatlanul hirdeti, hogy az állam nem ésszerű, hanem csak szükségképződmény, az osztályok harcának színtere. A hegeli dialektika itt új, materiális megalapozást nyer, s a szellemi élet a gazdasági tényezők függvénye, felépítménye lesz. A természettudományos analízis egyoldalú determinizmusa és értékelési módja sajátosan társul az emberi lélek metafizikai ösztönével, s a világ legyőzhetetlen rosszaságát s az akarat megsemmisítését hirdeti a pesszimizmusban (Hartmann, Schopenhauer) vagy a tisztán világon belüli erkölcsösséget tanító prométheuszi kotornusban fellépő ateizmusban (Nietzsche).

Világos, hogy ezektől a törekvésektől az egyház és annak theológiája sem maradhat érintetlen. Hiszen ha azok azzal az igénnyel lépnek fel, hogy a valóság helyesebb ismeretét nyújtják, akkor neki is revízió alá kell vennie eddigi világgképét s *részben* ebből folyó életelveit. Legkönnyebben a metafizikai spekulációk feláldozása ment végbe. A Biblia és a reformátori iratok állandó tanulmányozása hamarosan újból meggyőzi a theologusokat arról, hogy más a vallás s a hit, mint a tudomány. Hogy aztán itt elkezdve az ortodox Hofmann-tól és Franktól egészen a túl liberális Troeltschig minden jelentős tudós újra Schleiermacher hatása alá kerül, az a dolgok ismerője előtt nem lehet feltűnő. A modern irányzat egyik sokat emlegetett gyakorlati theologusa, Niebergall egyenesen a ptolemaioszi világgkép megdöntéséhez hasonlítja az ő felfedezését, mely szerint „nem az ember forog az objektív, transzcendens valóságként elgondolt Isten és menny körül, hanem ezek számunkra úgy léteznek, mint a mi szellemi életünk alkatrészei” (Wie predigen wir den modernen Menschen. II. 31.). A feladat tehát az, hogy vagy a személyes *hittudat* gazdagodjék meg annyira, hogy abból az egyházi hit levezethető legyen, vagy az utóbbit kell a leegyszerűsített hit kedvéért megrövidíteni, módosítani.

A tudatheologizálás e két végletét próbálja áttörni Ritschl Albert és iskolája. Nemhiába hogy előbb Halléban Holcknek, az új pietizmus atyjának tanítványa, mert megtanulja tőle és megőrzi egész életén át az intellektualizmus elleni küzdelmet s a hit objektív forrásai iránti előszerezetét. Hegel abszolút szellemét egyszerűen „metafizikai bálvány”-nak tekinti, s helyett hitében a Kant–Lotze-féle ismeretelmélet alapján a keresztyénység üdvéteit s ezeknek történeti jelentkezéseit *értékeli*. A reformátoroktól tehát nemcsak az antiracionalizmust veszi át, hanem a Szentírás normativizmusát, a megigazulás alapvető jelentőségét s a Megváltó Istennek az ő jótéteményei útján való megismerését is hangsúlyozza. Sajnos az a lelki folyamat, amelyet ő a megigazulás új értelmezésének nevez, de amely tulajdonképpen nem egyéb, mint a Kant által megrajzolt belső erkölcsi világnak a vallásos szellemű etikai idealizmus által való megoldása: a Krisztusban megjelent isteni szeretet elfogadása az egyház útján – nem elég a hit sok nélkülözhetetlen igazságának megértésére. A helyettes elégtétel mellett elveti az eredendő bűnt, Krisztus preegzisztenciáját, kettős természetét, az üdvbizonyosságot, s Isten lényegének és a kegyelem elsajátításának nagy kérdéseit megoldatlanul hagyja. A Szentírás is még mindig inkább történeti okmány előtte, mint a Szentlélek által ihletett könyv, s az istenorzsága inkább a legfőbb jó, legfőbb erkölcsi eszmény a szeretetközösség és világ feletti uralom megvalósítására, mint mennyei realitás. Bírálói közül Kaftan és Lipsius igen helyesen mutatnak rá arra, hogy a vallási igazságok elsősorban nem értékítéletek, hanem gyakorlati kényszerűségeken nyugvó elméleti ítéletek, amelyek a tudományos tételekhez hasonlóan egy *tényállást* fejeznek ki. A református Bavinck viszont Ritschlnek a jelenségvilágról alkotott subjektív igazsága iránti ellenszenvét kifogásolja. Grützmacher pedig ezeken kívül még a keresztyénységnek kanti alapon való igazolását, holott ez utóbbi már *egy darab* keresztyén igazságot képvisel. Így tulajdonképpen *egy félig keresztyén* álláspont lesz az értékmérő.

S mégis, ez a theologia majdnem egy félszázadon keresztül vezető szerepet játszik a nyugat-európai protestantizmus tudományos és gyakorlati egyházi életében. Megállapítják róla,

hogy csak közvetíteni akar a filozófia és keresztyénség, liberalizmus és konzervativizmus közt s lépten-nyomon ellentmondásokba bonyolódik. De azért pró vagy kontra mindenki állást foglal vele szemben, s egyes igazságai, mint láttuk, amiket főként a reformátoroktól vesz, megtermékenyítik a későbbi theologiai fejlődést, és a belmisszió egyházi munkásai is ügyesen hasznosítják azokat. Korrekciói közül legjelentősebb a vallástörténeti iskola, mely a vallásos jellegeknek, köztük a keresztyénség üdvtényeinek modern történeti módszerrel való vizsgálatát sürgeti s kiépíti újból az idealista filozófia és keresztyénség kapcsolatát egy valóságilag színezett metafizikában (Troeltsch). A fejlődéstan – a modern világnézetnek ez a sajátos ismertetőjele – itt a keresztyénség abszolút voltának kétségbevonására vezet. Ezt a drága árat, a Biblia tanításától (ApCsel 4,2; Zsid 13,8) való eltávolodást fizeti a theologia, hogy helyet foglalhasson a kor többi szellemi irányzata között. Ugyanakkor társadalmi téren az ún. vallásos szocializmus igyekszik részben hegeli, részben kanti alapon a marxizmust az ótestamentumi próféták és az evangélium szellemével összeegyeztetni s így biztosítani ha nem is a történeti egyház, de legalább a keresztyénség további fennmaradását.

b) Hazai tudományosság

A magyar protestantizmus történetének igen érdekes tünete az, hogy erről az új theologiai orientációról évtizedeken keresztül nálunk alig vesznek tudomást. Pedig a korábbi irányzatok mindig hamarosan megtalálják a hazai követőket. Ennek magyarázatát először is abban kereshetjük, hogy a külfölddel való kapcsolat, a XIX. század második felében, különösen a millennium körüli években, nagyon meglazul, s egyes kiváló diákok szórványos peregrinációjára vagy egy-egy nagy protestáns világgyűlés látogatására szorítkozik. Schleiermacher neve a liberális theologusoknál elég kezességnek látszik ahhoz, hogy a kor tudományosságával lépést tartsanak, az ortodoxia pedig nem sokat gondol vele. Egy olyan theologia tehát, amely ennek szempontjait kevésbé következetesen alkalmazza s azokat éppen a lutheránus konfesszió igazságaival próbálja felfrissíteni, nem sok rokonszenvet ébreszt a határozottabb állásfoglalás után vágyódó lelkekben. Így értjük meg, hogy Ritschl főművének (*Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung*. Bonn 1870) megjelenése után csak két évtized múlva, 1891-ben ismertetik nálunk rendszerét mint „a legújabb theologiai iskolát” vagy „moráltheológiát”, mely „evangéliumi, lutheri és tudományos jellegű”. A derék recenzor, Szilávik Mátyás eperjesi theologiai tanár alapos felkészültséggel ír róla, s habár több kifogást emel vele szemben dogmatikája következetlensége és spekulációellenes magatartása miatt, később is híven kitart az új irány, főképpen ennek Häring által képviselt konzervatív változata mellett. Ezután ismét 15 év telik el, amíg Mayer Endre, szintén eperjesi professzor, egy Baur szellemében írt újtestamentumi tanulmány (Harsányi István: Az apostolok cselekedeteiről írott könyv. Sárospatak 1904) bírálatával kapcsolatban alkalmat kerít „a történeti kritikai theologiai irány” és főképpen Ritschl és Harnack bibliai és dogmatikailag felfogásának ismertetésére. Itt kénytelen kioktatni ifjabb kollégáját arról, hogy „a Baur-féle thesis már fel van adva” és látszik a liberális és konzervatív tábor közt egy közvetítő irány is, melyhez Némethon legkitűnőbb theologusai tartanak; „maga Ritschl nagyon közel jár hozzájuk újszövetségi kritikájában”. Ugyanekkor már a szintén evangélikus dr. Daxer György, a későbbi pozsonyi szisztematikus alapos bírálatban részesíti Troeltsch metodológiai törekvéseit, és azt szupernaturális természeténél fogva nem tartja képesnek a keresztyénség teljes megértésére (*A theologia mint tudomány*. Theol. Szaklap 1906).

Református talajon még egyelőre nemigen vesznek tudomást a theologiai alapfelfogás változásáról. Göttingába, ahol Ritschl tanít, ez idő tájt alig vetődik el valaki, a gyér tanulmányutak célja főként Hollandia, Svájc (Bázel), Németországban pedig Marburg és Berlin. Az 1882/83-as tanévet Berde Sándor és Erőss Lajos, későbbi theologiai tanáraink, Bázelben töltik, és ott alkalmuk van az új iskola egyik vezéralakjával, Kaftannal megismerkedni. Berde magántanári dolgozatában (Jézus vallása a három első evangélium szerint. Dés 1889)

Kaftantól átveszi a dogmatikus felfogással szemben a történeti Jézus iránti előszeretetét, de különben a liberális Lang Henrik hatása alól nem tud szabadulni. Eröss Lajos későbbi művében (Apologetika. Debrecen 1905 és Református hittudomány. Uo. 1911) szintén állandóan használja volt kedves professzora munkáit, akárcsak a közvetítő irányhoz tartozó kiel tanárét, a Nitzschéét. Elfogadja tőlük a kijelentés meghatározóját (valláserkölcsi igazságok közlése) s a keresztyénségnek a többi vallástól való kvalitatív különbségét (kijelentett vallás, különös kijelentés). Ritschlről az a véleménye, hogy „csak tarlóz a hittudomány mezején, sem-hogy ennek egész anyagát rendszerbe foglalni megkísérelné, de neve s hatása és kiváló gyakorlati érzéke ... kétségkívül nagyra teszi őt mint dogmatikust”. Persze ennek a pozitív, történeti tekintélyt elismerő theologia elleni állásfoglalását nem helyesli, mert „kétségtelen az egyháznak az a joga, melyre támaszkodva szem előtt kívánja tartani azokat a hitelveket, amelyekkel létrejött és fennáll”. Dogmatikája végén Ritschl a bűneset, eredendő bűn és helyettes elégtétel elvetése miatt a modern racionalisták közé sorozza, s Kaftan pozitív szellemű hittanát részesíti föltötte előnyben, habár rámutat ennek mesterével egyező tévedéseire is. Eröss Lajos mérsékelt ortodoxijával” szemben Tüdös István sárospataki professzor Harnackhoz csatlakozik a dogmák értékelése kérdésében, s hangoztatja, hogy azokkal nem könnyű leszámolni, mert vallásos szempontból az evangélium az alapjuk, tudományos szempontból pedig éppen az a nagyrabecsült szellemi erő, mely a bölcsészetnek volt a forrása, ti. „a görög szellemi képesség” (A dogmák jelentősége napjainkban. Sárospatak 1896).

Erdélyben KOVÁCS ÖDÖN modern teizmusa (Scholten, Pflleiderer) és Kálvin hegeliánus átírása (Schweizer) képviseli, világviszonylatban is, a legmagasabb tudományosságot, amit túlhaladni egyelőre elképzelhetetlen. Egyik derék ifjú biblikusunk, Józsa Zsigmond, a későbbi enyedi professzor, hollandiai (utrecht) tanulmányútja közben néhány hónapot Marburgban tölt, ahol Harnackot és Herrimant is hallgatja. Utóbbi úgy jellemzi, mint tudós tanárt, derék embert, aki a külföldi magyar ifjak törekvéseit élénk érdeklődéssel és jóakaró figyelemmel kíséri (Babyloniai Ézsaiás universalismusa. Kolozsvár 1888). De tanulmányai iránya, az Ószövetség, nem készíti őt arra, hogy theologiai alapfelfogásával bővebben foglalkozzék. Az 1890/91-es tanévben ugyancsak Marburgban időznek Nagy Károly és Jancsó Sándor, akik azután két év múlva itthon magántanári vizsgát tesznek, de egyelőre a gyakorlati egyházi életben helyezkednek el. Herrimann-nal az előadások alkalmával és otthonában is állandóan érintkeznek, s Nagy Károly órák hosszat elvitatkozik vele theologiai kérdésekről, anélkül hogy megértenék egymást (Jancsó S. személyes közlése). Ritschl felfogásának világnézeti horizontját, antispekulatív jellegét igen szűknek találják, s Herrimann-nak azt az energikusan hangoztatott lutheri tételét, hogy Isten csak Krisztusban és Krisztus által lehet megtalálni, a kálvini egyetemes kegyelemtannal s a vallástörténet tényeivel nem tudják összhangba hozni. Mindkettő érdeklődése a nagy genfi reformátor felé fordul, s ennek theologiájáról, egyházpolitikájáról írják első műveiket. De Herrimann mégis felébreszti bennük a reformáció nagy igazságai s a gyakorlati egyházi élet problémái iránt való intenzív érdeklődést. A theologiáról való alapfelfogás azonban nem változik. Nagy Károly később mint professzor is híven kitart a mellett, hogy ez *vallástudomány*, mely az ember vallásos életének s különösen *ennek alapján* a keresztyén vallásnak és életjelenségeinek az evangéliumi protestantizmus vagy református egyházunk alapelvei által biztosított, elfogulatlan tudományos megismerése. Gyakorlati célja pedig az, hogy ezáltal az Isten országát s egyházunkat építő, munkás, református keresztyén személyiségeket képezzen ki. Ez a meghatározás igyekszik átmenteni a Kovács Ödön vallástörténeti és vallásfilozófiai hagyományait egy olyan korba, amikor már az egyház és ennek történeti alapjai mindennapi építése lépnek előtérbe. A vallás „való élete” itt már megköveteli az isteni tekintélyt és a legmagasabb kijelentés átélését a Szentlélek bizonyágtétele alapján s a keresztyénség megvalósítására irányuló törekvésekkel az új számvetést is. Az elfogulatlan tudományosság őszinte, bár még mindig világgóság felé küszködő hit és gyakorlatiasság viaskodnak benne egész életén keresztül.

Vallásfilozófiai előadásaiban és dogmatikájában Kovács Ödönt, etikájában Paulsent, dogmatörténetében Harnackot követi, de igehirdetésében és építő munkájában mindig a nagy reformátori igazságok képviselője.

Idősebb kortársa, BARTÓK GYÖRGY, aki egy ideig gyakorló lelkész, nagyenyedi theologiai professzor, majd püspök (1845–1907), gazdag irodalmi tevékenységében alig vesz tudomást a theologiai horizont változásáról. Az új iskola nagy vezető művei is lefordíthatatlanul maradnak, s csak 1906-ban jelenik meg Rácz Lajos sárospataki professzor fordításában Harnack feltűnően keltő kis kompendiuma: *A keresztyénség lényege*. Bartók azonban, mint volt tübingeni diák és filozófiai doktor, megmarad a Schleiermacher–Baur-féle irány híű követőjének. Ebben a szellemben írja minket itt leginkább érdeklő legutolsó műveit: *Vallás és élet*. *Egyház és állam* (Kolozsvár 1906); *Theologiai tudomány és lelkipásztori képzés* (Uo. 1907). Megtaláljuk nála a schleiermacheri tételt: „A vallás a véges szellemnek a végtelennel való találkozása, ölekezése és egyesülése a végtelen szellemmel; az embernek legbensőbb viszonya Istennel.” De kanti korrekcióval: „A vallás egyik *lényeges* alkati része az erkölcsi. A »tökéletes« eszméjétől elválaszthatatlan a jó.” „Az erkölcsi tudat a vallás hajtása.” Így mondhatja róla egyik ismertetője, hogy itt azon fáradozik, hogy *a vallásnak mint a »tökéletes« értékenémjének átéléséből származó szellemi folyamatnak* az intelligencia apriori szerkezetében rejtlő alapjait s ezzel együtt szükségképpeniségét is tisztázza (Ravasz L.). Nem lep meg tehát, ha egyes újabb, Ritschl által befolyásolt vallásfilozófusoknál, Reischlénél és Sabztiernál rokon gondolatokra bukkan. Persze a theologia tárgya még mindig a „szellem” vallásos megnyilatkozása. Csak egyben a többi szellemi tudományokkal egyenrangú. Egyetlen előfeltételt enged meg neki: a hitet, mely „bizodalom, hogy felettünk az örök szeretet uralkodik”. De hát hit és képzelőerő nélkül egyetlen tudományos világnézet sem jön létre. Jól látja, hogy a szűkebb értelemben vett theologia „a keresztyénséget mint abszolút vallást vizsgálja, s belőle kiindulva tekintti általában a vallást”.—De ezt az igazságot tudományosan is bizonyítja, s nem csak előfeltételezi, mint Reischle. Önmegfigyelés, mások bizonyíthatósága (elsősorban a Szentléleké) s utolsó szóként a tapasztalat döntenek a vallásos igazságok felett. Így mondhatja ki azt a tételt: „A protestáns theologia ugyanazon tudományos érdekeknek áll szolgálatában, és célját ugyanazon eszközökkel és módszerrel akarja elérni, mint a többi tudományok bármelyike.” Tehát felosztása szerint: a bibliai, történeti, szisztematikai és gyakorlati tudományok az egyetemen is előadhatók, mint a nyugati protestáns jellegű egyetemeken. Ezek megszüntetése vagy általános vallástudományi fakultásokká való átalakítása ellen Paulsennel és az itt idézett Harnackkal együtt tiltakozik. Hiszen „keresztyén társadalomban élünk, s azt akarjuk, hogy életünk minden nyilvánulásában a legtökéletesebb vallás mint szellemi hatalom legyen vezérünk”. Az elméleti oktatást a szemináriumi, gyakorlati képzés kell hogy kiegészítse.

A kolozsvári theologiai fakultáson azonban nemcsak liberális szellemű professzorok vannak. Utaltunk már az igazgató Kenessey odaadó fáradozására, mellyel a theologiai tudomány *önállóságát, sajátos módszerét, célkitűzését keresi*. Már 1897-ben felfedezi s évnyitó beszédében hangoztatja, hogy nemcsak azonosítja a theologiai eljárást a bölcsészeti módszerekkel, hanem azt is kimondja: a theologia ugyan, amennyiben konkrét történeti jelenségek és vallási nézetek határozott tényei szolgálnak tárgyául, *a bölcsészettel szemben külön tudomány*, de mégis nagyobb mértékben van a bölcsészet segélyére utalva, mint egyéb tudományok (Logika. II. 2. 632.). Pokoly pedig ugyanakkor így ír a lelkészképzésről szóló cikkében: „Aki a Bibliát a hegeli filozófia alapján rekonstruált keresztyénséggel helyettesíti, idegen marad a Schleiermacher–Kant filozófiáját valló előtt, és megfordítva és mind együttvéve, idegen marad azok előtt, kik egy *gramm életet* többre becsülnék egy légió máról holnapra változó, bizonytalan és szív, mert élet nélküli eszménél... A keresztyénség mint élet előtt csak a szántszándékkal vakok hunyhatnak szemet” (Prot. Egyh. és Isk. Lap 1897). Végeredményben tehát a négy professzor négy különböző irányban igyekszik igazolni a hit s ezzel együtt a theologia

létjogosultságát. Nagy Károly a hegeli, Kenessey a kanti filozófia segítségével (1904 és 1905-i évmegnyitó beszédei Kantról és a theológiáról), Pokoly pragmatikus, Kecskeméthy pedig biblikus-konfesszionális alapon. Magyarországi kollégáik pedig egyenesen heteronóm szempontokat emlegetnek a dogmák megbecsülésénél: az egyház jogi tekintélyét s a bennük érvényesülő görög szellem tudományos értékét. Legfőbb ideje már annak, hogy a fakultás munkájának előfeltételéül szolgáló theologiai alapfelfogást tisztazzák s az itteni tanítást és nevelést ennek szellemében módosítsák.

c) Új gyakorlati theologiai tanár

Említettük már, hogy Molnár Albert halála (1901. márc. 23.) után az egyházkerület egyelőre nem gondoskodik a gyakorlati theologia tanszékének betöltéséről. Ennek tárgyait három professzor adja elő, mégpedig Kenessey a homiletikát, Nagy Károly a liturgikát és szónoklati gyakorlatot, Pokoly pedig a katekétikát és cura pastoralist. Természetesen illő díjazásért, heti óránként 200–200 koronáért, ami összesen évi 1600 koronát tesz ki (39/1901 és 6/1904 sz. előlj. hat.). Az előjáróság már 1901. okt. 3-án kéri az igazgatótanácsot, hogy a tanszék betöltése iránt tegyen előterjesztést az egyházkerületi közgyűlésnek. De az anyagi gondok a takarékoskodást teszik szükségessé, s talán a megfelelő képesítésű egyén hiánya is késlelteti a megfelelő lépéseket. Négy év telik el az ideiglenes megoldás jegyében, amíg végre 1905-ben az igazgatótanács lép fel kezdeményezőképpen. Jelentést kér az előjáróságtól a tanszék teendőiről s javaslatot a betöltés idejére vonatkozólag. Természetesen a válasz csak egy lehet: még a folyó év őszén tartandó kerületi gyűlésen az új professzor megválasztandó lenne (12. sz. hat.)! Az ügy azonban még mindig nem jut dűlőre. Az igazgatótanács a következő év ápr. 19–21-i gyűlésében „a fedezet szűkössége, a tanári önképzés [?] és nyugdíjalap érdeke” miatt csak *rendkívüli tanár* (docens) beállítását határozza el, s mikor az előjáróság e szellemben már a pályázati hirdetést is megfogalmazza, szept. 20-án azt a különös határozatot hozza, hogy az írt javadalom mellett (2400 korona s egy kislakás) csak *magántanárt* engedélyez. De ehhez már az előjáróság nem járul hozzá, hiszen így a kerületi közgyűlés választása és a főtárgyak előadása nem volna biztosítva, amik pedig e fontos tanszéknel elengedhetetlenek (38/1906 sz. hat.). Csakugyan, a nemsokára (nov. 10–13.) összeülő kerületi gyűlés Pokoly József indítványára kimondja, hogy a tanszéket már a legközelebbi gyűlésen rendes tanárral óhajta betölteni, s az igazgatótanácsot megbízza az előkészületek megtételével (69. sz. hat.).

Az új professzor alkalmazása tényleg halaszthatatlan. Bármilyen alapos és kiváló munkát végeznek is a helyettesítők, nem képesek pótolni egy szaktanár előképzettségét, az egyes ágakat koncentráló s a gyakorlati egyházi élettel állandó kontaktusban élő tevékenységét. Az anyaszentegyház életében 5–6 év, különösen ilyen forrongó korban, meglepő fordulatokat hozhat, s ha nincs, aki ezeket elvi szempontból feldolgozza s ennek alapján a mindennapi életbe életelveket sugározta, a visszaesés ki nem kerülhető. Csak utalunk ismét az előző fejezetben említett kórtünetekre: a római, sőt a görög katolicizmus, valamint a szekták hódítására híveink közt, a kivándorlási lázra s a szociális mozgalmakra, melyek mind az egyház és nem csak bizonyos, az egyházzal szemben legfennebb jóindulatú semlegességet tanúsító ébredő körök állásfoglalását, munkáját sürgetik. S ne feledjük, hogy ezek az évek az önálló, független, nemzeti élet kialakításának jegyében zajlanak, a napi politika mindegyre háttérbe szorítja az egyház bensőséges, messze néző céljait, törekvéseit, s elterelik a figyelmet a gyülekezetek jellegzetes problémáiról. Nem csodálkozhatunk, ha ezeknek alapjai a Mezőségen, a Szilágyságban s még az állami élet keze ügyében fekvő folyamvölgyekben és a Székelyföldön is sok helyt helyrehozhatatlanul megrendülnek. Egyesek buzgón keresik a romlás elleni gyógyszereket, s a szónoklástanítás helyett tartalmasabb, megragadóbb igehirdetést, önzetlen belmissziót, új iskolapolitikát követelnek, de emellett a papi ruha és bajuszviselet

egyformásítását is! S természetesen az egyházi adózás arányos reformját s az államsegély felemelését.

Szerencsére a kerület legfontosabb sajtóorgánuma Nagy Károly szerkesztésében jelenik meg, és ő teljesen tisztában van azzal, hogy az egyházon csak az segíthet, ha a hitéletét öntudatosra, megújulóvá teszik s levonják belőle következetesen a gyakorlati irányelveket. Molnár Albert programja ez, ami most már megvalósításra vár. Így esik a tekintete egyik kedves tanítványára, RAVASZ LÁSZLÓ püspöki titkárra, aki ugyan ez idő szerint még szisztematika-theológiával és filozófiával foglalkozik, de megvan a remény arra, hogy a gyakorlati szakba is bele tudja dolgozni magát. Mikor tehát külföldi útra indul, „külön fogja és felhívja őt arra, hogy szerezze meg a formális képesítést erre a tanszékre, mert rövid időn belül be fogják tölteni”. Természetesen ez a tanács nem tartóztathatja vissza az ifjú tudóst attól, hogy Berlinben kedvenc stúdiumait ne hallgassa. Pfleiderertől, Harnacktól, Kaftantól, Simmineltől. De közben nagy szeretettel tanulmányozza, különösen professzora, v. Goltz vezetésével, a német belmisszió áldott intézményeit. Utazásai egyik eredménye ez: „Én virágjában láttam a fát, melynek magvait odahaza csak most szórják az Úr magvető emberei.” A másik pedig a következő, Peabodytól származó tétel: „Nemcsak a művelt emberek szívét kell megnyerni, meg kell nyerni a szegény, a nyomorult, az erkölcsileg züllésnek indult nép szívét is.” Hazatérése után otthon Bánffyhunyon tartózkodik, s még egy év sem telik el, 1907 tavaszán Sárospatakon theologiai magántanári, Kolozsvárt pedig bölcsészeti doktori képesítést nyer Bevezetés a gyakorlati teológiába és Schopenhauer esztétikája c. értekezéseivel (Kolozsvár 1907).

A kerület ezalatt meghirdeti a tanszék pályázatát (1907. márc. 31.), és arra négy pályázó jelentkezik. Két idősebb gyakorlati ember: Csekme Ferenc geryeszegi és Vásárhelyi Boldizsár dési lelkészek. Ravasz mellett pedig még egy képezített magántanár, dr. Bartók Jenő nyíregyházi lelkész és Szakács Albert sövényfalvi lelkész (1909-ben Pápán lett tanár). Közülük azonban Csekme és Bartók visszalépnek, Szakácsot formahibák miatt nem jelölik, s így a választás Vásárhelyi és Ravasz közt zajlik le. Az eredmény előre látható, hiszen a hivatalos lapban Nagy Károly előzetesen kedvezőtlen bírálatban részesíti Vásárhelyinek egy „legkülsőlegesebb kazuisztikát tartalmazó, ideál nélküli, naiv empirizmust hirdető” művét, mely Gyakorlati levelek egy kezdő lelképásztorhoz címmel a Ravasz Bevezetésével egyidejűleg jelenik meg. Méltányolja benne egy nemes lélek őszinte buzgalmát s egyháza jövőjéért való lelkesedését, de felszínen mozgó tartalma miatt csak „dajkatámogatásnak” minősíti. Ezzel szemben a Ravasz könyvét „a felfogó filozófia mélysége, az átfogó egyetemes pillantás, nagy problémák helyes világításba állítása s megokolásuk kulcsának kézbe adása, önállóság, lelkesedés” jellemzik. A kerületi közgyűlés 1907. május 26-án 109 szavazattal tényleg Ravaszt választja meg. Vásárhelyi csak 34 szavazatot kap. Mindenki érzi, hogy az új professzor még nincs kész tanszéke egyik elengedhetetlen feltételével, az itthoni építő munka és közigazgatás ismeretével. De Nagy Károly szerint ezt ki fogja majd pótolni a gyakorlati élettel fenntartandó állandó kapcsolat, melynek módjait nem lesz nehéz megtalálni mind Kolozsvárt, mind a távolabbi vidékeken. A tanári kar 1907. aug. 29-i ülésében már beiktatását is kitűzi a szept. 15-i évmenyítő ünnepélyre, amikor meg kell tartania székfoglaló előadását.

Vessünk rövid pillantást eddigi fejlődésére. született Bánffyhunyon 1882. szept. 29-én, ahol atyja, Ravasz György polgári iskolai tanár. Anyja Gönczi Róza. Mindketten olyan családok sarjai és tagjai, amelyek Erdélynek évszázadokon át egész sereg lelképásztort, tanárt és tanítót adtak. A gyermekifjú előtt tehát természetszerűleg alakul ki a jövő: a pásztori és tanári hivatás külön-külön, vagy ha lehet, együtt. Mivel azonban a polgári iskola nem nyújt klasszikus képzettséget, előbb otthon a segédlelkész és a r. kat. plébános segítségével tanul, de már a felső osztályok elvégzésére nagybátyjának, Gönczi Lajos tanárnak működési helyére, a székelyudvarhelyi kollégiumba telepedik át. Érettségi után (1900) pedig a kolozsvári theologiai fakultás s ezzel együtt természetesen az itteni tudományegyetem hallgatója lesz.

Érdeklődése, habár diákkorában már prédikálgat, főként az irodalomra és filozófiára irányul, tehát „inkább az egyetem felé fordítja tekintetét”, de az a bátor, tudományosan megalapozott apológia, amit Nagy Károly a theologiai enciklopédiai előadásában nyújt, megkedvelteti vele a modern szellemben elképzelt lelkipásztori pályát. S habár az egyetemmel a kötelező két év után is állandó kapcsolatban marad, szerkeszti az ottani ifjúsági közlönyt, az Egyetemi Lapokat, s pályaművekkel, szemináriumi dolgozatokkal bíbelődik, a dogmatika hallgatása, majd az utolsó évfolyam alatt a gyakorlati teendőkkal, különösen igehirdetéssel járó püspöki titkársága végképpen a theologia számára jegyzik el. A lelkészi vizsgák letétele után – amint láttuk – Nagy Károly biztatása következtében a berlini egyetemen a gyakorlati theologia problémáit is tanulmányozza (1905/06). Természetesen filozófiai és szisztematikai előképzettségénél fogva inkább annak *elvi alapjait*. Magántanári dolgozatában éppen ezeket igyekszik tisztázni. Székfoglaló beszédében (Az élet igazsága) pedig ezt mondja: „A Molnár Albert tanítványának valloam magamat a tanítvány szónak igazi értelmében ... aki lélekben egyezik mesterével ... aki csak az irányt követi, de nem a lábnyomokat is.” Nem lephet meg tehát, ha theologiai alapfelfogása első látásra ugyanaz, mint amit mestere hirdet: „És a vallásról van egy tudomány: a vallástudomány, melynek kiindulási pontja: a tudomány kiindulási pontja; módszere: a tudomány módszere; célja: a tudomány célja.” Csak persze az ő „kiindulási pontja” nem az a „gyönyörtől csordulásig telt szív, mely egypár szóból álló fohással szenderült el az atyai karokban” (Nagy K.), hanem a Jézus által való értékgyarapodás s az ő feltétlen uralma alatt álló személyes élet. Egy világon belüli, immanens tény, aminek eredete azonban, éppen mint Molnár Albertnél, a kegyelem, a Szentlélek szabad munkájára vezetendő vissza. Itt már Schleiermacher helyett Ritschl beszél, akiben „a XX. század megifjúdó protestantizmusának ring a bölcsője”, mert „egész felfogásának alapjául a vallásos élettapasztalatot teszi, úgy, amint az *érzéki tételekben kifejezésre jut*”. Híú, spekulatív krisztológia helyett nála a történeti Jézus, a könnyező, vérző Embernek Fia áll élénk, ki az embereknek heroikus lendületet, férfias akaraterőt ró kötelességül. Így lesz a gyakorlati theologia, sőt maga az egész theologia, illetve keresztyén vallástudomány inkább axiológiai színezetű, ahol az első dátum az emberi lélek ősi hiányérzete, a következő ennek pótlása a Jézus Krisztus szent, irgalmas személyisége által, s csak ezek után a *tapasztalati* tények után jön a ráeszmélés arra, hogy ezek – mint Bartóknál láttuk – az intelligencia szerkezetében apriori meglevők és szükségképpeniek, tehát igazak. Ennek a koncepciónak *tudományosságát* senki sem vonhatja kétségbe, legfennebb azzal a tétellel bővíthetjük ki, hogy „az öntudat tényeiből vont helyes következtetés helyes ismeretekre vezet az öntudaton túli valóságra vonatkozólag” (Troeltschtől idézve Daxernél). Ami pedig a theologiai jelleget illeti, az sem lehet vitás, ha a személyiség belső válságának megoldása nem a mi akaratunk erejéből, hanem történelmi adottságból, a kegyelem tényéből következik. Erről pedig már Molnár Albert is bizonyosságot tesz Ef 2,8 alapján tartott reformációi beszédében. Persze a liberalizmusban, még ennek mérsékelt pozitív alakjában is inkább a kegyes tudat, a kegyelem ajándéka, amint az a vallástörténetben jelentkezik s a keresztyénségben tökéletes lesz (Schleiermacher, Schweitzer). Itt pedig a Szentírásban adott történeti kijelentés. Miután azonban ennek tartalma még egyelőre „nagy vallásos személyiségek élményei”, ezekben mint „szellemi létünk eleven darabjaiban, az *En tárgyában önmagát mint szellemet fölleli s önmaga értékével gazdagabbá teszi*”. Az illuzorizmus veszélyét már kezdetben kikerüli, de a szabad elsajátítás kísértése még mindig fennáll. Igaz, hogy ennek erős gátja van: a személyes hittapasztalat, mely nála később (1915) fokozatosan minden emberi bizonyítástól független hitbizonyosság lesz. Most azonban még lehetségesnek tartja a Kant–Böhm-féle filozófiának theologiai terminológiába való „átírását”, s a szellem szabad tevékenységével ellenkező tények, mint a radikális romlás, kettős kiválasztás, Krisztus helyettes elégtétele stb. egyelőre kiesnek rendszereből.

Ezért foglal állást mint gyakorlati theologus az ezeket még mindig megtartó ortodox konfesszionizmus és pietizmus ellen. Mindkettővel szemben odaállítja az egyház reformatori szellemű meghatározását: sanctus Spiritus in condibus, azaz „az evangéliumtól áthatott személyiségek szívében élő hatalom”. Tehát sem nem elavult tanhalmaz, sem nem ismeretlen régiókba csapongó élménykeresés, hanem *hit*. Böhm szerint a társadalom élő lelkek funkcióinak projiciált, rendezett hálózata, nála pedig a *személyes keresztyén élet prolongációja*. „Nem az egyház közvetíti tehát a híveknek Jézust, hanem éppen ellenkezőleg: az igaz hívek közvetítik az egyháznak Jézust” – írja magántanári dolgozatában. Ezen a ponton is mutatkozik némi eltérés Molnár Albert álláspontjától, aki minden szent szubjektívizmusa mellett is hangsúlyozza az egyház objektív üdvtörténeti jelentőségét: „az egyház Krisztusnak teste, az egyház református volta Krisztus életének bizonyossága” – mondja egyik hűsvéti beszédében. Egy püspökszentelési imájában pedig ezt olvassuk: „Ó, a mi anyaszentegyházunk! Proféta ez, hős ez, vértanú ez. És anya ez... Szolgaalak, melyben a Jézus Krisztus jár ma is a világban.” Nála ez mesterének hatása: „A protestáns egyház lehet üdvintézmény akkor, ha előbb üdvközösség. Annyiban közli az üdvöt, amennyiben bírja.” Ravasznál azonban most még ez a tétel áll előtérben: „Az alanyilag öntudatba lépett vallásos életnek szükségképpen alkotása az egyház minden ő funkcióival egyetemben.” Ez pedig az új protestantizmus tanítása.

„A gyakorlati theologia egyes ágai tehát nem az egyháznak mint Krisztus testének tevékenységéről, hanem az egyes keresztyén személyiségeknek az egyházra *átruházott* életnyilvánulásairól, a hitvallásról (kultusz, liturgia, homiletika), szeretetről (poimenika, koinonika) és a nevelésről (katekézis, misszió) szóló diszciplínák. Így megkapjuk az egyház megelevenítésének, a Molnár Albert által hangoztatott »tudalmosítás«-nak lehetőségét, de ennek hordozója nem annyira az Ige és a sákramentum és a bennük és fölöttük uralkodó Szentlélek, mint az egyes keresztyén személyiség. *Személyes élet*, ez az én ideálom, lelkivilágomnak, tudományos meggyőződéseimnek alapigazsága... Az egyház átélését fogom hirdetni. Szívünk révén jutnak az egyház birtokába... az a tudomány tehát, amelyet művelni elhívtam, nem leíró, hanem előíró. Nem azzal foglalkozik, ami van, hanem azt határozza meg, ami *kell*” – hangzik a székfoglaló beszéd vallomása.

Ez a rövid ismertetés is mutatja, hogy az új professzor theológiájának gyökerei hol keresendők. Ezek a gondolatok Németországban s a hozzá csatlakozó tudományos világban majdnem négy évtized óta élnek, fejlődnek, virágoznak és gyümölcsöznek. A filozófia axiológiai átállítását már Lotze végrehajtotta, midőn a „kell” s ezzel együtt az etika elsőbbségét hangsúlyozza a „van”, a metafizika fölött. S Ritschl, a hálás tanítvány, egészen magáévá teszi az ő sajátos ismeretelméletét, mely szerint a jelenségvilág mögötti dolgot (Ding an sich) mint okot, célt és törvényt az ő változást előidéző hatásaiban ismerhetjük meg. A Lotze-féle személy feletti s mégis személyes (für sich sein) Isten előtte már a szellemiség természet fölötti uralmát s az erkölcsi világrendet garantáló teremtő, gondviselő Isten lesz. Munkatársai közül Kaftan és Hermann határozottan tanítják, hogy a legfőbb jó Isten és az ő szent szeretete, tehát csak ennek nevelő munkája emel ki a hedonizmus és endémonizmus hamis értékeléséből az igazi szellemi élet magaslatára, közösségébe. S ez a munka annyira személyes jellegű, hogy a kijelentés helyett ennek a hitben szabadon elfogadott tartalma Krisztus s az ő egyházának hitvallása helyett a hívő ember lesz a rendszerük kiindulópontja. Ami pedig a filozófiát illeti, elég utalnunk Euckennek az egységes s végső fokon Istenben gyökerező, általa győzedelmeskedő szellemi életről szóló tanítására, különösen pedig Windelband alapos fejtegetéseire az önérték fajairól s ezeknek legmagasabb vallásos formájáról, a szentségekről. Nem csoda, ha Reischle már 1890-től fogva legalább 8 olyan vallásfilozófiai munkát talál, amelyek az értékítéleteknek theologiai használhatóságával foglalkoznak, s ő maga is ezek segítségével csupán a hit számára hozzáférhető s létütleletet is kimondó vallásos értékelés mellett dönt.

Mindez nem kisebbíti egy pillanatig sem Ravasz László személyes hiten alapuló tudományos állásfoglalásának jelentőségét. Igaza van Makkainak, mikor azt írja róla: „Ezáltal lett a kolozsvári teológián egymással szemben érvényesülni próbáló irányoknak nem pusztán egyeztetője, hanem őket felülmúló, új teológiai koncepció alakítása által értékeik megújítója és hatékony egységbe forrasztója.” A keresztyénség filozófiai igazolása, az életgyakorlat által megbizonyított személyes hit, a Krisztussal való etikai közösség éppúgy megtalálja nála a rokon hangokat, mint az egyetemi előadások által kiművelt, modern világnézeti gondolkodás. S mivel a spekulatív dogmák helyett bibliikusságra törekszik, helyreáll a kapcsolatot a teológia és a konfessziókat már alig ismerő, de a Szentíráshoz még mindig ragaszkodó *gyülekezeti élet* közt. Az egyháztörténet tanúsága szerint mindig akkor jelentkeznek üdvös reformációk, mikor az életben bölcsekedések, lélektelen ceremóniák vagy formális jellegű szervezeti problémák helyett egy Krisztusban élő lélek a *valóság* szilárd talajára helyezkedett. S ha ez az Isten Lelkétől ihletett Ige, az általa ébresztett személyes élet vagy a benne összekapcsolt hívő közösség, akkor adva van a megújulás lehetősége. A filozófiai alátámasztás itt maradandóvá válik. Jó tudni, hogy Augustinus az újplatonizmus, Kálvin a sztoicizmus által iskolázott elme, de ez teológiájuk megítélésénél nem sokat számít. Ravasz 1915-ben megjelenő Homiletikájában tiltakozik az ellen, mintha teológiát cserélt volna. „Mert ma is komoly meggyőződés, hogy a teológia csak úgy tudomány, ha szigorú, kritikai módszerrel, egyetemes filozófiai alapokon épül fel.” De ugyanakkor beismeri, hogy pozitívabb gondolkodású lett, mert „a kritikailag igazolt pozitívumoknak meglepő nagyságát és kimeríthetetlen gazdagságát *egyre növekedő* alázattal nézte és rakta le”. S egy kisebb tanulmányában (Megjegyzések a vallás lélektanához. Prot. Szemle 1915. 6–30.) egész határozottan vallja, hogy a vallásos hit tárgyának objektív igazsága felől „nem a tudomány, az ismeret dönt, hanem ennél sokkal nagyobb bizonyosság: a hittapasztalás. Igaz, hogy ez csak szubjektív bizonyosság, de minden nagy igazság, minden belső tapasztalat ilyen szubjektív bizonyosság”. Az, aki már magántanári dolgozatában hitet tett arról, hogy a reformáció igazsága csak az egyéni átélésben lesz valóság, s nemsokára arról, hogy csak az ilyen hívő lélek tud Istennek a Krisztusban megjelent üdvakaratról prédikálni (Ez ama Jézus. Kolozsvár 1910), szűkségképpen ide kellett hogy jusson.

Ő maga mondja, hogy belső fejlődésére nagy hatással van Kálvin és Kuyper, Mott János. Kálvintól megtanulja azt (bár még egyelőre kellő módon nem érvényesíti), hogy ő „a keresztyén belső élet pszichológiai menetét minden egyes esetben megannyi örök isteni decretum idői végrehajtásának tekintette, s ezáltal a belső élet megmozdulásait az egyéni hangulat játéka alól kivéve, örök isteni akarat törvénye alá vetette”. Mott János kolozsvári látogatása és előadása megláttatta vele, hogy a vallásos életet nem az elméleti magasság vagy dogmatikai mélység tudja megújítani, hanem a komoly és egyszerű bizonyoságtétel, a *gyakorlati keresztyénség*. Kuyper pedig felnyitja szemét a történelmi kálvinizmus egyéni, kulturális és szociális hatásai meglátására. Még csak a személyes és külső megpróbáltatások kell hogy elmélyítsék hitvilágát, s egyszerre előttünk áll a világháború második évében a hívő theologus, kinek nincs szüksége a tudomány döntésére, mert a Krisztusba vetett hitét anélkül is igaznak tartja.

Joggal köszönti tehát őt Nagy Károly úgy, mint aki „mindenütt a választottak kiváltságos csoportjához fog tartozni” (Erd. Prot. Közlöny 1907. 107.). Az igazgató Kenessey örömmel hallja székfoglaló beszédéből, hogy nála a gyakorlati teológia a benső, evangéliumi élet biológiája, ahol Krisztus evangéliuma életet támaszt s az Ige által folytonosan növekszik. Bartók püspök pedig úgy üdvözli, mint a hit erős várának s a tudás fényes csarnokának örökévaló eszményekért küzdő profétáját, harcosát. Ő maga nagyon érzi, hogy inkább „ígéret, de nem eredmény”. De jól is van ez így. Isten őrizzen meg minden teológiai fakultást a befejezett emberektől! Az idősebb szolgatársak bizalma, az ifjúság rokonszenve s az egész erdélyi és magyar református Anyaszentegyház reménysége, szeretete kíséri őt kezdő lépéseinél. És

ő nem lesz méltatlan a kegyelemnek e feléje sugárzó fénysugaraira, sem mint tudós, sem mint nevelő, sem mint a gyakorlati életben tevékenykedő, építő munkás.

d) Az újtestamentumi tanszék. A debreceni egyetem

Az egyházkerületet nagy veszteség éri Bartók püspök halálával, akit épp mint nagy elődjét, Szász Domokost, a buzgó kötelességteljesítés, fáradhatatlan munka mezejéről váratlan szélütés s néhány órai halálküzdelem útján hív haza az Úr 1907. dec. 19-én. Nem tartozott a történelem feltűnő egyéniségei közé, a felette mondott temetési beszédek szerint feladata az, hogy amit a nap hoz mireánk, azt hűségesen elvégezzük (Kenessey), s a beteg társadalomba belekiáltta, hogy az Isten országában csak egy jogunk van: a kötelességteljesítés joga (Nagy K.). Azt a missziót, melynek teljesítésére az Anyaszentegyház elhívta, a vagyoni ügyek konzolidációját, az egyházalkotmány demokratizálását, a komoly, szent erkölcsi légkör megteremtését – híven elvégezte. Püspöksége utolsó két évében a közvagyon kétmillió korona adománnyal, alapítvánnyal, közmunkasegéllyel stb. gyarapodik, a kerületi gyűlés és igazgatótanács képviseleti alapon szervezkedik, a pontos közigazgatási és buzgó építő-fegyelmező munka visszanyeri értékét a kalandos anyagi vállalkozások és demagógia felett. Arról azonban már nem tehet, ha népiünk romlása a kivándorlás és kitérés következtében tovább tart s a hitélet belső válsága, az ébredési mozgalmak és a gyülekezet viszonya az Egyházi Értekezlet minden fáradozása ellenére sem nyer megoldást. A lelkesíti fizetés és iskolaügy rendezését pedig – mint eddig – elsősorban az államtól várja. Helyébe a kerületi gyűlés most már olyan püspököt állít, aki elsősorban a hitélet megelevenítését s a felekezeti iskolázás meleg felkarolását vállalja. Így kerül e vezető állásba egyhangú választás útján Kenessey Béla theologiai igazgató (1908. febr. 18.), aki evangelizáló munkáját (Mt 10,1–8) a történelmi múlthoz való szerves kapcsolódás és a teljes őszinteség, bizalom és szeretet jegyében akarja folytatni. Melléje pedig főjegyzőnek ismét theologiai professzort választanak Nagy Károly személyében, aki mellett gyakorló lelkésztestvérei, Bodor János szászvárosi, Vásárhelyi Boldizsár dési lelkészek és kollégája, Pokoly József még a szavazatok felét sem kapják meg (96:53, 1908. ápr. 7–8.). A püspök és főjegyző közt, amint ez utóbbi eskütétele alkalmával is kiviláglik, egy s más dolgokban voltak eddig elvi eltérések, felfogásban különbségek, de mivel mindketten a magasabb érdekek önzetlen szolgálatára kötelezik el magukat, ezek most már háttérbe szorulnak. A fő cél a belső megerősítés s a hitélet vallás erkölcsi tartalmának kifejtése.

Kenessey megválasztása következtében most már professzori tanszéke üresen marad. Ő ugyan a tanév végéig még ellátja előadói és vizsgáztatói teendőit, de nagymérvű elfoglaltsága miatt többé erre gondolni sem lehet. Az előjáróság 1908. jún. 29-én egyelőre Kecskeméthy Istvánt bízta meg az újszövetségi bibliai theologia és Pokoly Józsefet az izagogika előadásával 600–600 korona tiszteletdíj mellett. De a kerületi gyűlés az igazgatótanács felhívására már 1908 tavaszán megteszi az előkészítő lépéseket a tanszéknek pályázat útján való betöltésére. A kitűzött határidőre (okt. 20.) két pályázó jelentkezik: DR. BARTÓK GYÖRGY nagyenyedi kollégiumi tanár és Szolga József kőrösbányai lelkész. Miután azonban a kerület által kiküldött jelölőbizottság csak Bartókot találja minősíthetőnek, az 1908. nov. 9-i közgyűlés őt választja meg egyhangúlag Kenessey utódául. Az előjáróság örömmel veszi tudomásul, s felhívása alapján a tanári kar végrehajtja az ő- és újtestamentumi tanszékek teljes szétválasztását olyanformán, hogy a minden év tananyagában szereplő exegézisek mellett felváltva az egyik professzor izagogikát, a másik pedig biblika-theológiát fog előadni. Így a teljes Szentírással való állandó kontaktus minden évben biztosítva van.

Az új professzor, épp mint kiváló kartársa, Ravasz, a filozófiai tudományok doktora, s ezek területét cseréli fel az Újszövetség tanulmányozásával és előadásával. 1882. aug. 3-án született Nagyenyeden, ahol akkor atyja, id. Bartók György lelkészi állást visel. Anyja Benedek Ida. A középiskolát szülővárosában, Szászvároson és Kolozsvárt végzi, természetesen mindenütt tudós atyja irányításával is. Mint ezt, őt is elsősorban az elvi theologia alapvető

kérdései és a Szentírás nagy hitbéli problémái érdeklik elsősorban. Theologiai tanulmányai közben főként ezekről tart előadást az önképzőkörben és készít tudományos pályamunkát a megfelelő külföldi irodalom felhasználásával. Még csak II. éves theologiai hallgató, mikor már megjelenik tőle Menegoz Jenőnek, a párizsi prot. theologia professzorának Elmékedések az üdv evangéliumáról c. kis könyve az ő magyar fordításában (Erd. Prot. Lap és külön is Kolozsvár 1902). Ekkor úgy mutatkozik be, mint a Salatier és Menegoz által képviselt szimbolista és fidelista modern theologia híve. Élesen elkülöníti a vallás igazságainak tartalmát azoknak formájától, s a filozófia által annyira megkövetelt kételyt és kritikát éppúgy hangsúlyozza, mint a dogmák korszerű átdolgozását. A hit tehát inkább az érthetetlen múlt nyűgeitől való felszabadulás, mint a kijelentés életformáló, újjászüelő hatalma által való meggazdagodás. Ez az irány természetesen nagyon jól összeegyeztethető a kritikai idealizmussal, s így nem csodálhatjuk, ha Bartók Böhm hűséges tanítványa, majd később rendszerének egyik leghivatottabb tolmácsolója lesz. Míg azonban Ravasz rövidesen belátja, hogy a theologia mellett nem élhet a filozófiával „szellemi bigámiában”, addig Bartók állandóan megtartja egyetemi tanulmányaival s ott formálódó tudományos felfogásával való kapcsolatát, míg végre is az utóbbi hódítja el őt a theológiától.

Külföldi tanulmányútja alatt Lipcsében, Berlinben és Heidelbergben elsősorban a hit és tudomány ellentéte s az ebből származó végzetes következmények érdeklik. Az ottani egyházi életet s az igehirdetést főként ebből a szempontból tanulmányozza, s már ekkor leszögezi későbbi kedvenc tételeit: történelmi kérdésekben a történelemnek, filozófiai dolgokban a filozófiának lesz mindig döntő szava; a vallástörténet és vallásfilozófia a theologia tanulmányozásának alapja. Hazatérése után egy évig Kolozsvárt készül gyakorlati és tudományos munkával gimnáziumi tanári vizsgára, s megszervezvén erre a képesítést, Nagyenyeden lesz tanár. Miután Ravasszal egy időben, 1907 tavaszán filozófiai doktorátust szerez, előbb az igazgatótanács, előjáróság és tanári kar, majd a kerületi gyűlés tanítási engedélye alapján már az 1907/08-as tanévben a fakultáson előadásokat tart A mítoszképzés lélektana s Descartes és követői, különös tekintettel vallásfilozófiájukra címmel. Majd Jakab levele c. értekezése alapján (Kolozsvár 1908) a sárospataki főiskolán magántanári képesítést szerez, s a kerületi gyűlés őt a fakultás professzorának megválasztja. Az 1909/10-es tanév elején elfoglalja új állomását. Székfoglaló értekezése, A vallástudomány tárgya és módszere erőteljes bizonyosságtétel akar lenni az erdélyi theologiai munkásság és nevelés két ősi vonása: a *szabadság és őszinteség* szelleme mellett. Merész hangon kárhoztat minden tekintélyvallást és tekintélyhiten felépülő tudományt, tehát nemcsak a skolasztikát, hanem a protestáns szupranaturalizmust is. A vallástudomány tárgya, mint minden tudományé, immanens, maga a vallás, s ezért Kant annak beindítója a vallás önálló realitásának hangsúlyozásával. Két része van: a történelmi rész tisztán történelmi módszerrel kutatja a vallás születését s különböző kultúrákkal való kapcsolatát, a filozófiai rész pedig lélektani elhelyezkedését és axiológiai érvényét, igazságait, kötelező erejét veszi vizsgálat alá. A theologia is tulajdonképpen nem egyéb, mint keresztyén vallástudomány, amely az imént jelzett általános érvényű kutatások alapján a keresztyén vallás fejlődését, lényegét tisztázza és dialektikáját és axiológiáját nyújtja. Módszere a kételkedő, s ha kell, destruktív és negatív (Baur) bibliai filológia, a filozófiai részben pedig az önmegfigyelés, néplelektan és a keresztyén vallásos tudat normáinak az egyedül helyes értékelés alapján való megállapítása. Az exegézis így szövegkritika és filológia, a dogmatika a keresztyén hit filozófiája, a gyakorlati theologia az első két részben nyert elvek művészi alkalmazása.

Ez a rövid, határozott koncepció Kant, Sabatier, Wundt és Troeltsch felfogása alapján a maga intellektuális egyoldalúságában adja a vallástörténelmi iskola tárgyi és módszertani követelményeit. Érdekes, hogy Kaftant és Ritschl elismeréssel említi, sőt az első dogmatikájában az immanens kiindulási pontot (nem Isten, hanem a kijelentésen alapuló hit!) követendő példaként hozza fel. De egyikőtől sem veszi át előfeltételként a keresztyénség abszolút voltá-

ról való meggyőződést, csak annyit, hogy nem kell „hívőknek” lennünk, elég, ha keresztyének vagyunk. Hogy mit ért ő ezen, az a fentiek után világos. „Most azonban, mikor a tényeket értékeljük, elhagyva a tapasztalat terét, a racionalizmus útjára lépünk és intelligentiánk erejével értékeljük a szerzett tényeket... Az ismeretnek forrása nem az *érzés*, hanem csak és egyedül az *ész*.” Már itt jelentkezik nála a tiszta szellemiség és ész azonosítása. Széchenyi István halálának 50. évfordulóján (1910. ápr. 8.) tartott emlékbeszédét azoknak ajánlja, „akik az emberi ész ellenségei”, s a legnagyobb magyarnál azt emeli ki, hogy ő mennyire ellensége a „szívgerjedelemnek”; a legfőbb érték szerinte az elme, az intelligencia.

Nem csoda, ha a székfoglaló már az ünnepélyes pillanatokban ellenmondásokat hív ki az új professzor ellen. Nagy Károly, az igazgató már ekkor kénytelen a Biblia kijelentésszerűségére, annak örök időkre érvényes abszolút értékére utalni s az isteni tekintélyt, valamint a kijelentés átélését állítani oda a theologia elengedhetetlen előfeltételéül. S egyúttal figyelmezteti arra, hogy a Krisztus tanítását egyszerűen ideális vallásnak állítani dogmatizmus. (Holott Bartók is ezt mint axiológiai igazságot kutatni akarja!) Óvja a tudományos és egyházi metódus elkülönítésétől (Bernoulli), ami a theologiai tudományok közt belső meghasonlást idéz elő. Ehelyett a valóság, a vallás *való* életének komoly felfogását ajánlja új kollégája figyelmébe. Másképp romlására lesz az egyháznak s hűtlen az apai örökséghez is. Kenessey püspök pedig ezt a mementót kiáltja oda neki: „Nem axiológia kell ma a lelkeknek, hanem evangélium!” Tehát sem a tanári kar, sem a kerület nem enged abból, hogy a fakultás elsősorban vallásos jelleme képzésére, a keresztyén élet kialakítására szolgáló intézmény s e célnak minden ismeretgyarapítás alá van vetve. Elmondhatjuk, hogy ez a székfoglaló, éppen az általa felidézett ellentmondások miatt, többet tett a komoly hitvallásos, tudományos szellem felébresztésére, mint bármilyen kegyes hangú értekezés, mert benne a liberális theologia saját túl radikális szülöttét ismerte fel és ítélte meg.

Bartók további pályafutása, mint említettük, a filozófiai tudományok felé való közeledés jegyében halad. 1912-ben megszerzi e tárgykörből az egyetemi magántanári képesítést, s Böhm utóda, Pauler Ákos mellett rendszeresen tart előadásokat főként a filozófiai erkölcsan köréből, míg végül 1917-ben, Pauler Pestre távozása után nyilvános rendes tanár lesz. De ez nem jelenti azt, hogy a theológiához hűtlen lett volna. Sőt, úgy látszik, megfogadja a székfoglalója alkalmával elhangzott figyelmeztetést, s a vallás való életét mind híveiben és pozitívabb szellemben igyekszik interpretálni. Még azt is megteszi, hogy egy szép reményekre jogosító ifjú vallástörténést, Vásárhelyi Józsefet, aki a genfi egyetemen tanul, Weissel alapján figyelmezteti, hogy „a biblika-theológiának a kultúrhistoriai megalapozása elengedhetetlen ugyan, de önálló, sajátos jellege e mellett megőrzendő és megőrizhető” (1913). A reformáció négyszázados ünnepén kiadott emlékkönyvben (A mi vallásunk. Kolozsvár 1918) ő írja Az új szövetség vallása c. összefoglalást, s ebben minden negatív kritika mellőzésével tiszta, vonzó áttekintést nyújt Jézus evangéliumáról, Isten országa legfőbb értékéről, s ennek az apostoli igehirdetésben való természetszerű módosulásáról, Jézus személyének s benne a bűnbocsánatnak átalakító hatásáról, a vele való misztikus közösségről. Jó útmutatókat választ tanári működésében, midőn az 1908-i jubileum alkalmával feldolgozza Kálvint mint pedagógust (Prot. Szemle 1909), majd az Athenaeumban (1910) egyházunk elfeledett, kiváló bölcselelő professzorainak, Köteles Sámuelnek és Mihályi Károlynak életét és filozófiáját. Vagy mikor 1916-ban megírja Luther, Zwingli és Kálvin erkölcsi felfogásáról szóló értekezését (Prot. Szemle). Tanítványai számára pedig nélkülözhetetlen kompendiumot ad Az újszövetségi görögség nyelvtana címmel (Kolozsvár 1909). Mindezek bizonyosságai annak, hogyan lehet látszólag hitvallásellenes álláspont mellett is a komoly, őszinte s kétségtelenül Krisztus Lelke által vezérelt tudományos munkával részt venni az anyaszentegyház építésében.

Ezt a tényt különösen akkor tudjuk megérteni, ha számba vesszük az egyházi életben időközben jelentkező ébresztési és ébredési jelenségeket. Kenessey püspök beiktatásán már itt van a magyar pietista belmisszió vezére, Szabó Aladár budapesti lelkész, s míg délelőtt

Baksay Sándor püspök megragadó igehirdetése élesztette a Jézus iránti szeretetet, addig az esti vallásos ünnepélyen Szabó Aladár számolt be a külföldi és magyarországi határozott keresztyénség törekvéseiről, jelentőségéről. Ez év szept. 8–10. napján pedig a Marosvásárhelyen tartott Egyházi Értekezlet már egészen a belmissziói munka jegyében zajlik. S míg az ottani gyülekezet buzgó pásztora, Tóthfalusi József 1907-i németországi tanulmányútja alapján az ott látott intézményeket ismerteti, addig a Budapestről meghívott vendégek, Szilassy Aladár, Szabó Aladár, Takaró Géza és Kónya Gábor az ott beindított munkákról s ezek módszereiről adnak számot. Itt is, ott is felgyúlnak a Bethánia Egylet szerény tüzei, s akik nem rokonszenveznek e mozgalommal, azok sem tudják kivonni magukat az ott hirdetett evangélium hatása alól. Az 1909. év meghozza Mott János látogatását, midőn „az élet keresztyénsége” lép a fakultás tanárai és ifjúsága elé a maga kikerülhetetlen követelményeivel. S ami éppolyan fontos, a nagy reformátor születésének 400 éves fordulója sürgette az ő életprogramjával, hitvilágával való leszámolást. Bartók pedagógiai dolgozata után most Nagy Károly ír róla szakavatott ismertetést Kálvin mint dogmatikus és etikus címmel a magyar theologiai professzorok által közösen kiadott emlékkönyvben (Emlékezés Kálvinról. Budapest 1909). Ravasz pedig Kálvin és a kálvinizmus című előadását tartja meg a reformáció ünnepén. A genfi jubileumi ünnepélyen csak Kecskeméthy vesz részt, egyetemes egyházunknak oda zarándokoló népes küldöttségében. Ez évben, éppen a jubileum hatása alatt, Doumergue Emil, a híres Kálvin-kutató montaubani professzor, 1910-ben pedig Fulléquet György genfi lelkész látogatja meg egyházunkat, illetve a fakultást. – Míg az első a Kálvin hite iránti hűséget vési a hívek és hallgatók lelkébe, addig a második komolyan figyelmeztet a theológiának a filozófia feletti szuverenitására. Mindketten vállalkoznak külföldre menő diákjaink támogatására, s csakugyan, ez úton felelevenedik a francia hugenotta testvéreinkkel való régi, XVIII. századbeli kapcsolat az említett főiskolákon. A fakultás szellemi életére ezek az események nem maradtak hatás nélkül.

Közben megvalósul a magyar református egyháznak egy régi álma, a theologia helyet kap az újonnan létesített debreceni egyetemen. Igaz, hogy ennek nagy ára van: az ősi, már három fakultással (akadémiaként) működő főiskolát kell érette feláldoznia. Arra a hírre ti., hogy a kormány a budapesti és kolozsvári egyetem mellett egy harmadikat is fel akar állítani, megindul az ősi iskolavárosok versenye ennek megnyeréséért. A református egyház vezetőit aggodalom fogja el, hogy az Apponyitól beindított s most utóda, Zichy János kultuszminiszter által képviselt katolikus reneszánsz a tervbe vett új intézménnyel is a maga hadállását fogja erősíteni. Ezért 1911-ben Tisza István dunántúli, Degenfeld József tiszántúli főgondnok és ez utóbbi kerület most választott püspöke, Baltazar Dezső tárgyalásokat kezd a debreceni főiskola átadására s ennek ellenében az új egyetemnek odahelyezése érdekében. Természetesen a jogi és bölcsészeti kar államosítása ezeknek inkább világi jellege miatt nem okoz sok nehézséget. De a theológiáé annál inkább. A minisztérium örömmel fogadja az egyházi vezetők ajánlatát, hiszen eszerint neki most már csak az orvosi fakultás beállításáról kell gondoskodnia s megkapja az egyetem református theologiai fakultásának elismerése ellenében az ősi, több évszázados kollégium egész felső tagozatát. Ez pedig mind az egységes államkormányzás, mind az azzal szoros viszonyban levő katolikus szupremáció szempontjából csak nyereségnek tekinthető. Zichy miniszter tehát 1911. nov. 4-én közli a tiszántúli kerülettel, hogy az eddigi tárgyalások alapján hajlandó a theologiai akadémiát is átvenni s az egyházi tanszékek betöltésénél gyakorlandó befolyását respektálni. A kezdeményezés itt egy háromtagú egyházi bizottság kezében lenne, s az ez által javasolt, megfelelően képesített egyént a hitfudományi kar és egyetemi tanács meghallgatása után theologiai professzornak ki fogja nevezni. Az államosítás nem érinti az ősi főiskola alapítványait, hatalmas épületét pedig a benne levő helyiségekkel, gazdag könyvtárral és gyűjteményekkel együtt csak használatba veszik, az eddigi tulajdonjog megmarad. Az egyetemi tanév megnyitása és bezárása mindig református jellegű ünnepi istentisztelettel történik. Végül a lelkészminősítés és -képesítés is megmarad

az egyházkerület jogában. A miniszteri közlemény pontjait előbb a főiskola igazgatótanácsa (nov. 8.), majd a kerületi közgyűlés (nov. 22–24.) „mélyen megilletődve, a nagy és szép jövőbe vetett bizalommal” egyhangúlag elfogadja, azzal a kikötéssel, hogy az eddig működő, megfelelő képesítésű professzorokat az állam át fogja venni. György Endre máramarosi gondnok aggodalmait az egyház egyik leghatalmasabb erődjének elvesztése miatt Tisza István igyekszik eloszlatni azzal, hogy ezt most nem egy ellenséges indulatú, hanem az alkotmányos magyar államnak adjuk át s ezzel a református egyház államfenntartói hivatásának újabb fényes bizonyosságát s messze ragyogó példáját szolgáltatjuk. A legmagasabb tudományos képzést szerinte nem szabad felekezeti érdekek szerint irányítani, s az egyházak feladata inkább a népiskolák fejlesztése, a nagy gyülekezetek regenerációja s a belhivatalnokok megfelelő ellátása, alkalmazása. A kerület határozatát az egyetemes egyház az 1912. márc. 26–28-án tartott konventi tanügyi bizottságban veszi tárgyalás alá, s itt a protestáns egyetem mellett sikra szálló György Endre kivételével elfogadják a főiskola feladását és a debreceni állami egyetem bevezetésnek tekinthető tényét. E mellett azonban Dóczi Imre református tanárképző intézet létesítését, Révész Kálmán külön magyar református egyház- és irodalomtörténeti tanszék felállítását javasolja. A bizottság indítványait a konvent elé továbbítja. Nagy Károly pedig, éppen mint valamivel későbbi évzáró beszédében, egész felsőoktatásügyünk politikájának revízióját sürgeti, s a theológiára nézve azt a radikális megoldást, hogy a tudományos képzés menjen át az egyetemi fakultásra, a gyakorlati képzés pedig maradjon meg a kerületek „szemináriumaiban”. De indítványa, későbbi feladatnak tekintetvén, most nem kerül megtárgyalásra.

A nagy tanügyi esemény a kolozsvári theologiai fakultásra is érezteti hatását. Még csak útban van az új egyetem szervezése, amikor már elsodorja innen az egyik kiváló professzort, Pokoly Józsefet. A debreceni főiskola bölcsészeti kara őt még 1911 őszén megválasztja az egyetemes történet tanszékére. Pokoly egyelőre nem hajlandó Kolozsvárról elköltözni, s ezért az igazgatótanácstól kéri, hogy új állását mint mellékfoglalkozást engedélyezze. Az igazgatótanács azonban a rendtartás értelmében kikéri ez ügyben a tanári kar, illetve az előljáróság véleményét, s midőn ezek a két rendes állás betöltését összeférhetetlennek tartják és a debreceni választás elfogadása esetén Kolozsvárt csak a helyettesítést tartják megengedhetőnek, beleegyeznek, hogy a debreceni főiskola Pokolyt az 1911/12-es tanév második felére, heti 8 órászámmal mint óraadót alkalmazza (jan. 23–25.). A tanári kar az 1912. aug. 31-ére bejelentett lemondás alapján e hó 26-án vesz búcsút kiváló munkatársától, aki „rengeteg anyagán filozófiai pillantással uralkodó” előadóművész, tanítványai biztos kezű tudományos útmutatója, szerető lelkű nevelője, a közegyház és nemzeti élet hű munkása volt. S aki a legközelebbi jövőre nézve teljes érdem és teljes jog szerint várományosa az egyetemi katedrának. Úgy látszik, hogy az egyetemi oktatás vonzereje másokat sem hagy érintetlen. 1912-ben Bartók György szerzi meg filozófiából a kolozsvári egyetemen magántanári képesítését, s ez év őszén már ott is tart előadásokat. Varga Zsigmond pedig, aki 1911. nov. 6-án a fakultáson elsőnek teszi le Vallásos világnézet és történeti kutatás című dolgozata alapján a magántanári vizsgát (azelőtt pár nappal a budapesti egyetemen a keleti nyelvekből a filozófiai doktorátust), s aki az 1912/13-as tanév II. felében az egyházkerületi közgyűlés tanítási engedélye alapján mint docens tart előadásokat, Debrecenbe távozik, mint az ottani kollégiumnak, de egyúttal az egyetemnek is kinevezett könyvtártisztje. Mintha kezdene beteljesedni Nagy Károly igazgató 1912. évi záróbeszédének szomorú jóslata: „Ha Magyarországon bárhol egyebüttl valóságos egyetemi ref. theologiai fakultás lesz, a mi akadémiánk mostani formájában – menthetetlenül elsorvad. Jeles tanárait éppúgy, mint jeles növendékeit, feltétlenül felszívja a valóságos fakultás.”

e) Az egyháztörténeti professzor változása

Szerencsére az élet nem tűri a rezignált magatartást. A megüresedett egyháztörténeti tanszék munkakörét valakinek haladéktalanul el kell látnia, hogy a nevelésben fennakadás ne álljon be. Az 1912. júl. 3-i előljárási gyűlés az igazgatótanács felhívására tehát a külső kvalifikáció és személyes arravalóság tekintetbevételével e célból RÉVÉSZ IMRE kassai segédlelkészt hívja meg helyettes tanárnak évi 3200 korona tiszteletdíjjal. Így az egyháztörténet egy szakavatott munkást, a fakultás pedig egy buzgó professzort, istenáldotta nevelőt nyer a távozó Pokoly helyébe.

Az új tanár hivatását úgyszólván családi örökségként kapja és tölti be. Nagyatya, id. Révész Imre, a pátensharc hőse, évtizedeken át a magyar protestantizmus szellemi vezére. Atyja, Révész Kálmán szintén kiváló egyháztörténész, előbb pápai theologiai tanár, majd kassai lelkész, abaúji esperes, később tiszáninneni püspök. Édesanyját, Tima Honoríát, két hónappal születése után elveszti, de nevelőanyja, Fáy Klára igazi önfeláldozással gondozza és neveli őt is saját gyermekei mellett. Elemi iskoláit a kassai evangélikusoknál, a gimnáziumot az ottani jászóvári és premontrei rend intézetében végzi, tehát már gyermekkorában érintkezik a keresztyénség történeti fejlődésének különböző alakulataival. A theologia elvégzésére atyja őt Kolozsvárra hozza, mint ahol szerinte ez idő szerint a legértékesebb nevelői munka folyik. Említettük már, hogy milyen boldogan illeszkedik bele az itteni főiskolai szellembe, melynek mindegyik tanárnál közös jellemző vonása a föltétlen őszinte igazságkeresés. Évfolyama később, vele együtt, négy theologiai professzort ad (Tavaszy, Gönczy, Mátyás Ernő és ő). Az egyetlen kiváló protestáns előadóival, az egyházi élet a Nagy Károly és Ravasz László által beindított építő alkalmával állandóan foglalkoztatják élénk tudásvágyát, kibontakozó hitéletét. Különösen a Ravasz elnöklete alatt álló Bethlen Gábor Kör az, ahol a hit és tudás találkozásának jegyében bibliaórák, világnézeti előadások és megbeszélések, felolvasóesték és vasárnapi iskolai munka váltakoznak. Van alkalmá tehát a keresztyénségnek nem csak elméleti megalapozásával, hanem gyakorlati kibontakozásával, sokszor aktív munkásként is megismerkedni. Már ekkor feltűnik a neve a Református Szemle lapjain, idegenből fordított tudományos és gyakorlati cikkeivel. Doumergue Emil 1909. évi látogatásának egyik gyümölcset, a montaubani stipendiumot kiváló nyelvismerete és egyháztörténeti érdeklődése alapján ő nyeri meg és élvezi mint IV. éves theologus az 1910/11-es tanévben. Feltárul előtte itt a testvér hugenotta egyház szívós életereje, szenvedésteljes múltjából átmentett szent tradíciója, dogmatikus magatartása, de egyúttal az a tág szívű, megértő szociális munkásság is, ami itt az ortodox és liberális táborot egybefűzi. A nevelés egyfelől elméleti, másrészt gyakorlati, ahol az ifjú theologus mint „növendék pásztor s tanárai munkatársa” részt vesz a város és környéke egyháztársadalmi munkásságában. Ősz mestere, Doumergue „vérbeli történetfilozófus, aki le tud szállni az általánosból a különöshöz, a fogalmiból a történetihez, az eszméből a valóhoz, és ott páratlan szemléletességgel fel tudja mutatni a vezető törvényszerűséget, a mozgató eszmét”. Esztéta történettudós. Örömmel ismerteti ennek egy 1900-i Kálvintanulmányát és La Hongrie calviniste (Toulouse 1912) c., akkor még nyomdában lévő könyvét. De egyúttal a francia katolicizmusnak egy, a pápa által kárhozott szociális mozgalmát, a Sillon-ügyet is. Hazatérése után egy évig atyja mellett kassai segédlelkész, de még onnan is ellátogat a Bethlen Gábor Kör hívására Kolozsvárra, hogy az itteni egész főiskolás ifjúságnak Egyetemi ifjúság, vallás és egyház címmel előadást tartson és a tudományos munka elengedhetetlen valláserkölcsi alapját, a szellem önerejébe és önértékébe vetett hitet, ennek protestáns jellegét s az egyház történelmi és ideális létformáinak egymásra utaltságát hangsúlyozza. Ez év jún. 19–20-án leteszi a rendes lelkészi vizsgát, és pár hét múlva (júl. 3.) már minden előzetes külső tudományos minősítés nélkül az előljárási gyűlés őt helyettes tanárnak alkalmazza. Akárcsak Kenesseyt annak idején a budapesti theologiai akadémia. Az őszi lelkészi vizsgákon már évtársait is vizsgáztatja. Volt professzorai s az egész kerület szeretettel és nagy reménységgel tekintenek munkássága elé.

Magántanári vizsgája a mindennapi teendők kikerülhetetlen terhei miatt csak 1913. szept. 5-én megy végbe Sárospatakon, A tudományos egyháztörténetírás c., dicsérettel elfogadott dolgozata (Kolozsvár 1913) és Dévai Bíró Mátyás, az első magyar kálvinista c. próbaelőadása (uo.) alapján. Nem lephet meg, hogyha eddigi tudományos fejlődését első könyvében „Böhm Károly hatalmas, meggyőző erejű filozófiai rendszere és a Pokoly József emelkedett, új szempontokkal dolgozó egyháztörténet-írása és tanítása” határozza meg. Böhm-től csak az axiológiai alapvetést veszi át, de annak a kultúrára való alkalmazásában Diltheyt és Wundtot, a theológiában való felhasználásában Ravaszt és Bartókot követi. Történeti filozófusok, mint Rikert, Simmel, Paul Barth és Barnheim, megtanítják a természettudományokkal szemben a kultúrtudományok önállóságának, sajátos vonásainak megismerésére, de egyúttal arra is, hogy minden ismeret és fejlődés különböző szempontok és tevékenységek találkozási pontja. Tehát a történet, ha nem akar pusztá adathalmaz lenni, az értéktermelő szellemi fejlődés leírása, ennek törvényei keresése lesz, mint Lamprechtnél, aki e szempontból a közösség lelki életének elemzését nyújtja. A vallás természetesen a legmagasabb értékek összessége, a keresztyénség a szellem önértékének vallása, a historica theologica tehát a keresztyén vallástudomány egész történeti része. Hagenbach tétele: „a történeti theologia középpontjában az egyháztörténet áll” – ma már elavult, s helyet kell hogy adjon a Wernle Pál által hangoztatott *keresztyén vallástörténetnek*, amibe minden beletartozik, amire csak a vallás valamiképpen hat: az erkölcsi élet tág mezeje, az irodalom, a művészet, a jog; alapja pedig mindezeknek a *kegyesség*, mely az egyházhoz és dogmákhoz úgy viszonylik, mint az üde élet a kövületekhez. Így lesz a tudományos egyháztörténet-írás a keresztyén vallásos szellem fejlődéstörténete: vallástörténelmi érték fenomenológiai alapon. Jellemző nála még a keresztyén értékelés dogmatikai alkalmazásától (Bonwetsch) való idegenkedés – ez a filozófiai theologia feladata! –, viszont azt *nevelői célra* felhasználni nem csak szabad, hanem egyenesen követelmény. A dolgozat második része az egyháztörténet-írás különböző fejlődési fokozatainak (pragmatizmus, történeti konstrukció, apológia, transzcendentizmus, immanencia, szupranaturalizmus) rövid, találó ismertetését nyújtja, míg végre Baur Ferdinánd Keresztyély „világító példaadásá”-nál köt ki. Ő az egyház eszméjét magával a történetivé vált keresztyén szellemmel azonosítja, s a keresztyén vallásos szellem új korszakokat teremtő változásaival, az eszme történeti mozzanataival, a különösnek az általános szempontokból való megértésével foglalkozik. A hegeli dialektikát azonban most Révésznel az axiológiai fejlődés képe pótolja.

Ez a koncepció, épp mint a Ravaszé, a filozófiai érdekek határozott védelme mellett utat talál a protestáns theologia elengedhetetlen alapjához, a *személyes hithez vagy kegyességhez*, s habár ennek szerepét a tudományos történetírásban nem tűri, sem a csodákkal való operálást, sem az abszolút értékelést, a theologia filozófiai és pedagógiai részében meghagyja ezek lehetőségét. Szép példája módszere alkalmazásának a Dévairól írt tanulmánya, mely – ha később azt a tételét, hogy Dévai az első magyar kálvinista, módosítja is (az 1540-i Variata követője!) – theologiai irodalmunkban először veszi komoly elemzés alá a nagy reformátor hitvilágát, s így az annyira hiányzó magyar protestáns theologiai történet első fejezetét írja meg. Még inkább kiütközik Révész fokozatos elmélyülése, a nagy pozitívumok felé hajlása székfoglaló értekezésében, melyet rendes tanárrá történt megválasztása (1913. nov. 8–11.) után a közbejött háborús események miatt csak 1915. szept. 19-én tud megtartani Nevelés az egyháztörténeti katedrán címmel. Itt a nemzeti élet súlyos külső válságának hatása alatt nem kisebb követelményt állít fel a magyar protestantizmus számára, mint e nemzetben építeni és védelmezni Krisztus királyságát. Leszögezi ismét a tekintélyszerű (dogmatikus) theodicaei és hőskultuszt űző történetírással szemben, hogy a keresztyénség fejlődése csak *művelődéstörténeti felfogással* dolgozható fel. De szerinte az ezt hangsúlyozó vallástörténeti iskola is kénytelen elismerni a keresztyénség diadalútját, az egyháznak mint intézménynek és Isten országának fokozatos győzelmét. Igyekszik átmenteni az addigi felfogásokból a történelmi

egyház megbecsülhetetlen súlyát, Isten világkormányzó főségének s a személyiség teremtő őseréjének gondolatait. Nevelői munkájának vezérelve egy átműsített dogmatizmus: egyéniségének történelmi alapjaihoz való ragaszkodás, ennek hű szolgálata. Az egyházat tanúbizonysággal, biztatással, váddal vagy ítélettel *önismeretre és önmegbecsülésre kell vezetni*. Kenessey püspök is örömmel üdvözli nála ezeket a szívéhez nőtt igazságokat, s Kecskeméthy igazgató áldást kíván neki a nagy összefoglaló gondolatoknak, felséges, irányító eszméknek a történelmi eseményekben való kutatásához. Révész egyetemi (filozófiai) doktorátusát is egyházunk múltjának talajáról vett téma feldolgozásával szerzi meg, s Bod Péter tudós alakját mint történetíróként állítja be kora tudományos törekvéseinek megvilágításába (Kolozsvár 1916). Ezzel újabb adalékot is szolgáltat református egyházunk külföldi szellemi kapcsolatainak történetéhez, s egyúttal felmutatja, hogy egyes lelki tényezők (vallástudomány, hazafiság stb.) milyen mértékben és eredményekkel határozzák meg egy tipikus historikus személyiségét.

Révész most már előadásában is igyekszik következetesen keresztülvinni pályája kezdetén vallott elveit. Egyetemes egyháztörténelmi előadásának bevezető részében a teológiát történelmi és filozófiai részre osztja, s a keresztyénségnek az utóbbi által megállapított lényegét, ennek megjelenési formáit, fejlődését veszi vizsgálat alá. Mivel azonban ez a lényeg nem merül ki az egyházban, hanem a népi vallásosságban, nevelésben, erkölcsösségben és társadalmi és műveltségi hatásaiban is jelenkezik, ezért inkább a *keresztyén vallásos szellem*, az „eszményi anyag” megvalósulásával foglalkozik. A ténymegállapító és értékelő eljárásban pedig újra hangsúlyozza a kritikai, tárgyilagosan független magatartást. Mintául Ritchl, Harnack, Doumergue és Troeltsch szerepelnek. Jellemző azonban, hogy pár év múlva ezt az elvi és metodológiai részt nem adja elő, hanem utal A mi vallásunk c., tanártársaival közösen kiadott műben (Kolozsvár 1917) olvasható dolgozatára: Vallásunk a történelemben. A keresztyénség történelmi fejlődése egyházzá alakulásától a jelenkorig. Ebben már azt írja, hogy a keresztyénség történelmi alakulatát mindig ugyanaz az életerő élteti és táplálja: Jézus Krisztus lelke, a történelmi hatóerővé vált Szentlélek. Beszél ugyan még a keresztyénség szelleméről, de az egyház alakulása itt már szükséges, mint a gyümölcsnek a mag kemény pánca. Az első egyház éppen Krisztus teste, a Lélek uralma és szabad kormányzása, s a reformáció a jogi intéccióval szemben ismét az evangéliumi szellem győzelme. Innen már csak egy lépés a szellemtörténeti álláspont feladására ez a tétel: A keresztyénség történelme központilag s a dolog legmélyét tekintve mégiscsak nem vallástörténet, hanem egyháztörténelem (Egyháztörténelem. A magyar történetírás új útjai c. könyvben. Budapest 1931). De e lépést csak 1931-ben teszi meg. Addig pedig az egyházban, a világban és a teológiában sok minden történik. Egyelőre még megmarad első koncepciója mellett, s mikor 1920 tavaszán a debreceni gyülekezet lelkipásztorának hívja meg, Ravasz László a Református Szemlében így búcsúztatja: „Mint tudóst, a *filozófiai szemlélet* és a nagy perspektívák mellett a részletted és a kicsinyekben való pedáns megbízhatóság teszi elsőrangúvá... Nevelővé tette az ifjúságot őszintén szerető lelke és szigorú *idealizmusa*. Ha az eredményekben még nem is, de a képességekben határozottan a legelső magyar történészek közül való.”

f) Magántanárok

A rendes professzorok mellett ez években tűnnek fel először a fakultás magántanárai vagy docensei. Már az intézet alapításakor tervbe vették ezeknek alkalmazását, s az egyetemes konvent 1911-i tanulmányi és vizsgálati rendje szintén kimondja ezt „a lehetőséghez képest”. S hogy erre eddig még nem került sor, annak oka nem annyira az anyagiakban van, hiszen az ilyen munkát mint mellékfoglalkozást nem nehéz díjazni, mint inkább abban a körülményben, hogy a magántanári képesítést az ifjabb professzorok rendszeren közvetlenül megválasztásuk előtt vagy éppen utána szerezték meg. Addig pl. Bartók csak filozófiai doktorátusa alapján tart előadásokat (1907/08). Most azonban, hogy Varga Zsigmond kolozsmonostori helyet-

tes lelkész 1911. nov. 6-án itthon leteszi az 6- és újszövetségi bibliai tudományokból a magántanári vizsgát s rendes tanszékre nincs kilátása, az 1912/13-as tanév II. felében megkezdzi előadásait. De mint említettük – hamarosan Debrecenbe távozik. A docentúra tehát ismét szünetel, jóllehet időközben 1913. jan. 18-án ismét két ifjú tudós szerzi meg erre a bibliai és theologiai tudományokból a képesítést: Musnai László marosszentimrei rendes és Imre Lajos rendelkezés alatt álló segédlelkész. Közülük azonban Musnai megmarad a gyakorló lelkési pályán, s egyelőre nem kapcsolódik bele a theologia nevelésbe. Imre azonban 1914-ben kolozsarkai rendes lelkész lesz, és így alkalma nyílik arra, hogy a közelből bejárjon óráit megtartani. Az 1914/15-ös tanévről szóló beszámolóban már örömmel jelenti az igazgató, hogy a két docensi állás a tanév folyamán dr. Imre Lajossal és dr. Makkai Sándorral töltetett be. Utóbbi egyelőre a filozófiából nyert doktori oklevél alapján tanít. Mindketten főként gyakorlati előadásokat tartanak. Makkai Vajdakamarásról jár be, ahová 1915-ben rendes lelkésszé választják meg.

Az ifjú docensek természetesen a legfrissebb theologiai felfogások hívei. VARGA ZSIGMOND 1886. febr. 5-én született Marosdécsén, ahol apja, Varga Zsigmond egyszerű földműves, aki azonban minden áldozatot meghoz, hogy falusi iskolából kikerülő, élénk eszű gyermekét a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tovább taníttassa. Itt szívja magába tanulmányai közben, Bod Péter és Kőrösi Csoma Sándor példájából azt az olthatatlan tudásvágyat, amely őt azután egész életén át újabb meg újabb kutatásokra ösztönzi. A theológián évfolyama első tanulója, s mind itt, mind az egyetemen egész sereg, a legkülönbözőbb tudományágak területéről írt pályamunkával ad életjelt fáradhatatlan tudományos törekvéséről. Az 1908/09-es tanév első felét Berlinben, a második szemesztert Genfben tölti. 1909/10-ben ismét Berlinben, 1910/11-ben pedig Utrechtben van. A kerület is segíti addig, amíg utóbbi helyen a kiadós Bernard-féle stipendiumot (2000 kor.) meg nem kapja. Mindenütt főként a keleti nyelvekkel, ókori vallástörténettel, filológiával s ezek megvilágításában a Szentírással foglalkozik. 1911-ben monostori helyettes lelkész. Magántanári vizsgája letétele után állami ösztöndíjat nyer, s újból Berlinbe megy az asszír ékiratok tanulmányozására. Így csak 1913. febr. 1-én tudja megkezdeni előadásait Az elő-ázsiai népek művelődéstörténete és A Biblia mint történetkönyv címmel. Programját már egyik 1910-ben megjelent cikkében leszögezi: „A modern idő a lelkipásztoroktól megkívánja a megfelelő ismereteket, de nekünk tudomány kell. Magyar theologiai tudomány, mely komoly, nemcsak ismertet és összefoglal, de mint tudomány annak kívánalmi és methodusa szerint épül fel.” Sürgeti az eredeti anyag, a nyelvek ismeretét, tudományos folyóirat indítását, a theologiai tanintézet *tudományos intézette* alakítását. Tudomány nélkül elsekélyesedik az igehirdetés, nem *állhatnak* meg a világ előtt a papok, s pap nélkül nem lesz egyház. Persze tudományon nemcsak ennek ótestamentumi fogalmát, az istenfélelmet érti (Péld 1,7; Hós 4,6), hanem korszerű, intellektuális alakját is, elsősorban a paleográfia, az ókori nyelvészet, néprajz és vallástörténet legújabb feltárt eredményeinek alapos ismeretét. Külföldi tanulmányútjaiban kötelességszerűen az egyházi élettel, belmissziói mozgalmakkal is foglalkozik, de szíve-lelke a Biblia háttérét alkotó ókori keleti kultúra tanulmányozásáé. Az így szerzett adatokkal bővíti ki és dolgozza át egy diákkori pályamunkáját Az őskeresztyénség prófétai jelleme címmel (Kolozsvár 1910), s hangoztatja, hogy a keresztyénség csak akkor tarthat igényt a tökéletes vallás névre, ha az általa hirdetett istenországa láthatatlan és egyetemes, örökké valósuló s mégis a végtelenbe vész. Könyve elsőnek dolgozza fel magyar nyelven rendszeresen az evangélium és apostoli kor eszkatologikus vonásait, s míg az olvasó tudásvágyát a klasszikus görög-római világ és keleti kultúra alapos ismerete, adatai bilincselik le, addig igen jó régi (egyházi atyák) és legújabb theologusok (Lietzmann, Deissmann, Weinel, Harnack stb.) alapján a keresztyén és nem keresztyén (zsidó, pogány és gnosztikus) próféták közti minőségi különbséget teljesen tisztázza (szerinte az üdvigazság hirdetése etikai, személyes, öntudatos és egyházi).

Még inkább kiterjeszti vizsgálódásának körét magántanári dolgozatában: Vallásos világnézet és történeti kutatás (Kolozsvár 1911), melyben a hit és történet egymáshoz való viszonyának, a vallástörténeti felfogás irányainak ismertetése után egyenesen az új iskola módszerének korrektívumaival és kritériumaival foglalkozik. S ha az első fejezetekben a kritika jogosan hiányolta az alaposabb világnézeti fejtegetést s a régebbi bibliakritika iránti megértőbb magatartást, annál megnyugtatóbb, mikor Gunkel és Clemen alapján a vallástörténészekről megköveteli, hogy 1) kellő respektust, tiszteletet érezzenek a tárgy, a hely szentsége iránt, 2) a héber monoteizmusnak és keresztyénségnek döntő szerepet tulajdonítsanak, 3) a vallásos fejlődés összes tényezőit, elsősorban az azokat átalakító személyiségeket megérdemelt jogukhoz juttassák, 4) a történeti tényeket megváltoztató előfeltételeket és a valósággal ellenkező konzekvenciákat mellőzzék. Deissmantól a genealógia és analógia alkalmazásának eshetőségeit tanulja meg. Nagy tudományos készültséggel próbálja aztán az Ótestamentumnak a Gunkel, Winckler, Grossmann és mások által képviselt és pánbabilonizmusnak gúnyolt irány asztrálmitológiai képzetek által való magyarázatát. Természetesen anélkül, hogy egyes meglepő állításai mellett (babiloni mítoszok átvétele, a héberek vándor arabok, Mózes midiánita, a megváltó királyság egyiptomi és babiloni eredetű stb.) a Biblia első versének speciális vonását: Jehova szellemisége majesteticus szentségét s ennek népe és az egyesek életében való érvényesülését feladná. Hasonló eljárást követ az Újszövetség megvilágításánál, ahol azonban az analógiák – amint a bírálók is megjegyzik – nem olyan könnyen alkalmazhatók, mert megelőzőleg az Ótestamentum már felvette a környezet értékeiből részeit s a néplélek Krisztus váradalmában feldolgozta azt. Jézus „analógia nélküli élete” pedig olyan hű, páratlan fejlődést beindító történelmi tény, ami nélkül a keresztyénség nem volna érthető.

E rövid áttekintés mutatja, hogy Varga a vallástörténeti iskola különösen az ifjú filológusokat megejtő szenzációs felfedezéseinek kutatása közben is megmarad komoly erdélyi theológusnak, aki a kijelentett vallás minőségi különbségét, tökéletességét, ebben Jézus Krisztus személyének döntő szerepét, „megváltóságát”, kozmikus jelentőségét híven őrzi. Későbbi munkássága, amit a debreceni egyetemen fejt ki, szintén ezt igazolja.

Ifjú pályatársai közül legközelebb áll hozzá MUSNAI LÁSZLÓ marosszentimrei lelkész, aki magántanári dolgozatában nem kisebb feladatra vállalkozik, mint egy egész újtestamentumi könyvnek, a János apokalipszisének magyarázatára (Kolozsvár 1913. Életrajzát lásd később). A vizsgáztató professzorok is meglepetve fogadják ezt a bátorságát, ami különben oda vezet, hogy a műnek egyharmad része az első három fejezettel foglalkozik, a többi 19-re csak annak 2/3 része jut, holott a kommentár írása nemcsak ész és képzettség, hanem idő dolga is. Meg kell tanulnunk, hogy gyakorolhassuk, és gyakorolnunk kell, hogy megtanulhassuk (Bartók). Musnait berlini professzorának, Deissmann-nak újtestamentumi izagogikai előadásai indítják az Apokalipszis tanulmányozására. Tőle veszi át azt a felfogást, hogy ez az irat jánosi eredetű és építő, vallásos munka. Nem mikroszkopikus theologiai vizsgálattal akarja tehát bírálgni, hanem az egésznek vallásos értékét keresi. Joggal hangoztatja ezzel szemben egyik bírálója, hogy azért az előbbi tudományos eljárásra is szükség van, a másik pedig azt, hogy az exegetikai eljárást izagogikai és biblia-theologiai kell hogy kiegészítse. Ezt különben ő maga is könyve kiadásakor tervbe vette. Egyelőre nagy hírfi professzora, valamint Bousset és Gunkel, a régebbiek közül Bengel, Zahn, Joh. Weiss s a magyar Erdős József idevágó művei felhasználásával a könyv sikerült exegézisét nyújtja, ami – tekintettel a tárgy nehézségére és a szektáskodó félremagyarázásokra – egyházi irodalmunkban igazán hézagpótló. Bár a vallástörténeti tényezők (korviszonyok, kultikus szokások, népnyelv, őskeresztyén reménység és világnézet) vizsgálata elsősorban jön nála figyelembe, mégis, mivel „magát a munkát”, annak a gyülekezetek mai tagjaihoz intézett üzenetét akarja tolmácsolni, álláspontja pozitív, építő lesz, s a kalandos hipotéziseket és tudós elírásokat kizárja. Krisztus istensége, váltásghalála, feltámadása, uralma, ítélete nem szellemiesíttetnek el, hanem megkapják az őket megmagyarázó természetes forrást az őskeresztyén nép és Pál apostol hatása alatt is formáló-

dó néphitben. Ezek az előnyök feledtetik velünk azt, hogy egyes nehezebb helyeknél bővebb, alaposabb exegézist várnánk.

Pozitív szellemű, igazi szakmunka az IMRE LAJOS magántanári dolgozata: A gyermek vallása (Hódmezővásárhely 1912). Ő 1888. nov. 4-én születik Hódmezővásárhelyen, ahol hasonló nevű atyja főgimnáziumi igazgató. Anyja Fazakas Janka. Az elemi és gimnáziumi osztályokat az ottani református iskolákban végzi, a theologia tanulására azonban atyja nem Debrecenbe, hanem Kolozsvárra hozza, ahol nagyatyja, a theologiai téren is munkálkodó id. Imre Sándor egyetemi tanár volt. A hit, egyháziasság és tudomány szent tradíciója tehát éppúgy körüllegrik őt, mint Révész. Már theologiai növendék korában (1906–10) tanulmányai mellett tevékeny részt vesz a Bethlen Gábor Kör munkájában, s hasonló gondolkozású pályatársaival mindent elkövetnek, hogy a kör működését a gyakorlati egyházi életbe is betagozzák. Rövid tordai segédlelkészség után, az 1910/11-es évet a skóciai Aberdeenben tölti, mégpedig az ottani református egyház (Church of Scotland) ösztöndíja segítségével. Közben Edinburghba is ellátogat. Itteni tartózkodása alatt gyűjt adatokat két alapos tanulmányához (A skót vallásos nevelés története a reformáció óta; Tanulmányok a skót vallásos nevelés történetéből. Theol. Szaklap 1911–12), melyek ennek a tőlünk távol fekvő, de sok tekintetben példát mutató testvér egyháznak hitéletéről, vallásos oktatásáról, fegyelmezéséről stb. szólnak. S részletesen ismerteti a skót reformáció egyik sajátos termékét, Hamilton János St. Andrewsk-i érsek kátéját. Itthon pedig a Ref. Szemlében sürgeti a vasárnapi iskolának mint az iskolák államosításából folyó természetes követelménynek, de mindenekelőtt a gyermek-istentiszteletnek a beindítását és a dogmatikai rendszertől független, építő vallásos irodalom megteremtését. Az 1912/13-as tanévet szüleinek segítségével a heidelbergi egyetemen tölti, ahol megismerkedik a német protestantizmus akkori „nagy készletőjével, Niebergall Frigyessel. Ennek a Ritschl értékelméletét s Wundt lélektani alapon felépülő pedagógiáját egyesítő gyakorlati theológiája annyira megkapja lelkét, hogy teljes szívvel és a tudományos meggyőződés hevével áll az általa képviselt és megszemélyesített irány mellé. Mesterének hatása meglátszik ekkor készült magántanári dolgozatán, mely a katechéta alapvetését foglalja magában. Vele együtt vallja, hogy a vallástanítás az általános pedagógia egyik része, de az egyoldalú lélektani és etikai módszerekkel (Kabisch, Pfennigsdorf) szemben az axiológiát akarja benne erőteljesebben érvényesíteni. Ezért előbb a vallás mibenlétét tisztázza, majd a gyermeklélektan alapelveit, s végül levonja a gyakorlati következményeket. Az első feladat megoldásánál Böhme (Windelband) a vezére, s a vallás értékjelzőjét a szentségesben látja, mely mindhárom szellemi érték summitása. Helyesen figyelmezteti azonban a bírálatban Ravasz arra, hogy az önértékű személyiségnek a keresztyéniel való azonosítása Jézus s a reá épülő keresztyénség *specifikumának* elhomályosodásához vezet. Megkapjuk ugyan a döntő igazságot, hogy Jézus mint önértékű személyiség a vallásos nevelés célja, s hogy az érzékiség, értelem és ész fokozatán áthaladó gyermek, illetve ifjú tanításánál ez a cél a módszert is döntően meghatározza, de ennek a tételnek az elméleti indoklása még hiányzik. „Nem baj, mindig jobbik eset az, mint ha elméletileg tudná igazolni, de gyakorlatilag nem követné.” Amilyen nagy tudományos odaadással és hittel keresi az alapvetést, éppen olyan gazdag a nevelési mozgalmak és eszközök felsorolásában s a metodikai útmutatásban. Már ekkor megjósolja kedves professzora, hogy tudományos értéke az élet ismeretével együtt fog növekedni, mert sokkal inkább megismerjük az elméleteket az életen, mint az életet az elméleteken át. Jó iskola számára a gyakorlati egyházi élet. Két külföldi útja közt 1911/12-ben hitoktató lelkész Kolozsvárt, magántanári vizsgája letétele után pedig Marosvásárhelyen egész 1914. júl. 1-ig, amikor a kolozskari lelkészi állást foglalja el. Itt munkálkodik egész 1921-ig, amikor Ravasz utóda lesz. 1913-ban filozófiai doktorátust szerez (Az erkölcsi nevelés viszonya a valláshoz. Hódmezővásárhely 1913). Gyakran ír a Barabás Samu kolozsvári lelkész szerkesztésében 1910 óta megjelenő nívós gyülekezeti lapban, az Egyházi Újságban építő cikkeket, áhítatokat, vasárnapi iskolai tanításokat, angolból fordított

meséket stb. Ezek egy része a Harvard egyetemi (Boston, AEÁ) Peabody professzor Esti órák c. könyvének fordítása, s Ravasz előszavával, ajánlásával külön is megjelenik. Az előző szerint Peabody a tiszta fejtű értelmesség, nagy gyakorlatiasság és egyéni hittapasztalat képviselője. Tehát a kolozsvári építő iránnyal sok rokon vonást mutat. Imrének ekkor írt belmissziói cikkeit is az építő, tisztán látó kritika jellemzi. A liberalizmustól elfordul, hiszen amint a heidelbergi Freireligiöse Gemeinde életében tapasztalja, ez is tradicionális hitvallást készített gyermekei számára és szervezettel statuuál. Csak itt a dogmák a tudomány eredményei. B. Pap István könyve (A belmisszió hősei. Budapest 1912) ismertetésével kapcsolatban tiltakozik az ellen, hogy a belmisszió az ortodox pietizmussal egybefonódva a gyakorlati theologia ekvivalense és riválisa legyen, holott, „ha nem zárjuk egy theologiai irány határai közé, akkor lényegileg ugyanaz, mint amit gyakorlati theológiának nevezünk”. Nem helyesli a racionalizmust, de fellebbezés és indoklás nélkül nem akarja elítélni még azt sem. Világosan látja, hogy a belmisszió és az egyház közti küzdelemben mindkettő hibás, mert előbbi sokszor a szellemi sötétség, vakbuzgóság és babona táplálója, az egyház pedig öncél akar lenni keresztyén személyiségre nevelő eszköz helyett. Jogi szervezetté válik, ahol sokszor az indolens merev oppozíció csak sopánkodik a romlások felett. „A minden komoly munkát megvető, kevély liberális theologia ... összetett kezekkel pihen akkor, amikor tudományos eredményeit szellemének megfelelő tevékeny munkába kellene öntenie. A mi szemünk előtt egy nemes, fölvilágosult, komoly szellemű gyakorlati theologia lebeg, amely nem elvont rendszer, hanem egy nagy vallásos pedagógia, és az ilyen munkában nem kell félnünk a pietizmus rémétől, mert mindenki, aki a mi szellemünket szolgálja, magánúton vagy egyesületekkel, bizonyára csak munkatársunk lehet.” Az ilyen nyilatkozatoknak és magatartásnak később igen fontos gyakorlati eredményei lesznek.

Imrével egyszerre kezd meg docensi működését egy ifjú kolozsvári katekéta: MAKKAI SÁNDOR, a későbbi professzor, majd püspök. Született Nagyenyeden, 1890. május 13-án. Atyja, Makkai Domokos az ottani Bethlen-kollégium kiváló képzettségű, theologiai munkásságot is folytató történelemprofesszora, Kovács Ödön hű bajtársa, egy ideig theologiai helyettes tanár. Édeanyja Nagy Róza. Alig lesz ötéves, mikor apját elveszti, s ez időtől fogva hőslelkű anyja főként két veje, Ignác László kovásznai és Jancsó Sándor előbb mezőbándi, majd nagyenyedi lelkészek segítségével vagy útmutatásával neveli elárvult gyermekeit. A galambodi ősi székely otthon és rokonság is meghatóan támogatja őket. Az élénk eszű gyermek elemi iskoláit otthon és Kolozsvárt végzi, a gimnáziumot pedig felváltva Enyeden, Kolozsvárt és Sepsiszentgyörgyön. Így már az iskolában megismerkedik Erdély legkülönbözőbb tájegységeivel, néprajzi csoportjaival, aminek később egyházi és irodalmi munkásságában jó hasznát veszi. Mint a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium jelesen végzett, kiváló diákja kerül Kolozsvárra 1908-ban és lesz theologiai hallgató. Itt főképp Nagy Károly eleven, bátor szellemű előadásai, Bartók kritikai készsége és Ravasz színes, meleg kedélye, gazdag tudása, szellemessége vannak reá nagy hatással. Az egyetemen pedig ő is Böhm hatása alá kerül. Szorgalmasan tanulja az idegen nyelveket, s pályamunkái mellett, melyek főként a gyakorlati theológiából nagy elismeréssel készülnek, egyik tanára, Bartók György buzdítására már ekkor lefordítja s rövid életrajzi ismertetéssel kiadja Bousset Vilmos göttingai professzor Jézus c. művét (Kolozsvár 1911). Böhm és Bartók tanítványa számára bizonyára vonzó volt ez a sajátos Jézus-monográfia, ahol „a tudomány csak igaz akar lenni”, s a Mester, mint a szellemi személyes religio hirdetője, a zsidóság érzéki korlátaiból magát a tiszta szellemiségbe felküzdő vezér és uralkodó szerepel. Bousset színes művészi stílusa felelteti vele az ilyen aggasztó tételeket: „Jézus a tiszta embernek határát sohasem lépte át és sohasem törtetett Isten oldala mellé.” Vagy: „A húsvéti élmény az élő Jézus szellemével való érintkezés.” Jó ellenszere a vallástörténeti iskola liberális csökevényeinek nála is az a gyakorlati munka, amelyet a Bethlen Gábor Kör nevelő és egyházépítő munkaközösségében folytat. S valósággal megdöbbenően hat reá Mott János látogatása, előadása, mikor az érzékiséggel

harcoló diákifjúságot a Krisztusban nyújtott nélkülözhetetlen erőforrásra figyelmezteti. A lelkészi vizsgák letétele közben és után egy ideig Nagyenyeden segédlelkész, majd három évnél tovább (1912. júl. 1.–1915. nov. 7.) Kolozsvárt hitoktató. A közbejött családi körülmények és háborús zavarok miatt külföldi útja elmarad. Csak püspök korában, 1929-ben jut ki Svájcba, Németországba, Ausztriába és Olaszországba, amikor már főként a gyakorlati egyházi életet tanulmányozza. A filozófiai, illetve pedagógiai doktorátust azonban már 1912. dec. 13-án megszerzi a kolozsvári egyetemen Bevezetés a személyiség pedagógiájába című dolgozatával. A következő évben (máj. 13.) a Böhm Károly Társaság választja meg titkárnak, ahol Bartók ügyvezető elnök mellett buzgó munkát fejt ki a nagy filozófus eszméi terjesztésében. Ebbeli fáradozásának terméke legelső önálló theologiai dolgozata Vallásos világgép és életfolytatás (Besztercebánya 1913). Itt egyenesen arra törekszik, hogy Böhm tanításának szem előtt tartásával egy vallásfilozófiai rendszer kiépítését kezdeményezze. Mestérével együtt vallja, hogy „a vallás tartalmát nem eksztázissal, hanem egyszerű logikai munkával kell megállapítani”. Gyökere pedig az életnek az ember öntudatában élő töretlen teljessége és az azt mindig megcsonkító valós relációk közti örök ellentét, ennek fájdalmas érzése. S az ebből előálló vágy az élet ideájának pótlására egy azt nyújtó eszménykép vagy ideál *kivetítésére*. „Így lesz Isten az emberi szellemnek ezerszeresen megnagyított és kiszínezett vetülete, az öntudat átültetése a világba, az élet belekölcsönzése a jelenségekbe ... az értékek summitása az abszolút életnorma.” Egyetemes és örök emberi tulajdon tehát a vallás, s minden ember maga alkotja az ő vallásos világgépét. Mégpedig intelligenciája és képzelőerejének foka szerint. A főcél a világgal folytatott harcnak (Istennel nem állunk szembe, mert akkor önmagunkkal harcolnánk!) az örök törvényszerűségben való feloldódása. Az eredmények: harmónia, hit, bizalom, megértés, szeretet s a világ megdicsőítése. A pozitív vallásokban szereplő vallásos géniuszok értéke életfolytatásukban és hihetetlen nagy fantáziájukban van, így lesznek a hit szimbólumai (Bousset). Hangsúlyozza azonban a dolgozat, hogy „ezzel csak az egyedül megismerhető antropológiai oldalt érintettük (megközelítési processzus), minden metafizikától és hitelvektől szabadon és függetlenül. *Az örök valóságot magát élni lehet, de megmagyarázni nem.* Hogy ki hát a titokzatos Ő, arra felelhet az emberi szív ezer sejtelmes tapasztalása, de nem felelhet semmi tudomány”. Makkainak már egy diákkori prédikációjáról (1911) megállapítja Ravasz, hogy „christológiájában az anthropológiai oldal a theologiai fölé nőtt, ami relativizmussal fenyeget”. Ez a kísértés itt is fennáll, de filozófiai műben ez nem is lehet másképp. Hitéletére nézve jellemző nála ugyanakkor a pietista élő keresztyénség és az intézményekben megszilárdulni törekvő ortodoxia relatív jogosultságának elismerése. Mindkettőnek tanulnia kellene egymástól. Számukra pedig csak egy út lehetséges, a Jézusé: *a személyekre irányuló, személyekkel foglalkozó alkotó keresztyén munka* (Újévi körültretekintés. Ref. Szemle 1913). Így találja meg a kapcsolódási pontot katekétikai, majd vajdakamarási lelkészi működéséhez. Közben előadásokat tart a fakultáson, és egymás után adja ki ragyogó írásművészettel írt beszédeit, elmélkedéseit, prédikációit és egy valástani kézikönyvét (A biblia. Kolozsvár 1915).

Magántanári vizsgájára az említett körülmények miatt 1917. május 14-én kerül sor A hit problémája. A hit világmagyarázó ereje c. szakdolgozata alapján (Budapest 1916), amely tulajdonképpen két megelőző kisebb tanulmányának (A vallás lélektana; A hit szeme. Prot Szemle 1914–15) eredményeiből nő ki. Itt már alapos vizsgálat alá veszi a világmagyarázat lehetőségét és folyamatát, ennek tényezőit (értelem, képzelet és hit), az első kettőnek a hithez való viszonyát s végül a hit világmagyarázó erejét. Fenntartja most is legelső dolgozatának filozófiai alapvetését. Az élet, mégpedig az öntudatos élet a végső valóság, amit a külvilág ingerei alapján csak az említett három tényező segítségével tud elrendezni és magyarázni. Természetesen csak a hit képes a más kettő által szolgáltatott racionális és szimbolizált képszerű adatokat s egyúttal saját lényünk titkát, sorskérdését megérteni. De itt a régebben csak jegyzetben szereplő tétel – Isten valósága – már úgy szerepel, mint vágyaink teljesülésének

örökkévaló biztosítéka, akiben magunkat az ő halhatatlan életének részese gyanánt ismerjük fel, ragadjuk meg. „A hit lényege az a lélekben felgyűlt fényesség, amely Isten arcáról esik a világra.” Az örökkévalóság és tökéletesség létezéséről és elérhetéséről való megbizonyosodás. Egyéni, illetve személyes és mégis általános Isten élettörvényének megragadása. A theologiai gondolkodás fejlődését mutatja, hogy a dolgozat bírálói még inkább hangsúlyozzák a rajtunk kívül levő valóság elsőbbségét, s Nagy Károly az általa nyújtott kijelentés, Bartók pedig a tőle való függés nélkül nem tudják elfogadni a hit születését. Előbbi a Hegel-féle világmagyarázattal szemben leszögezi az ő kedvenc igazságát. „Mennyivel helyesebb ennél a keresztyénség alapgondolata: Isten a maga életének tökéletességét és teljességét abban éli, hogy nyilvánítja, és pedig a lények fokozatos létgrádusain keresztül addig, amíg magához emeli őket s életének tudatos részeseivé teszi.” A panteizmusnak minden lehetőségét pedig azzal zárja ki, hogy a hit *etikai* vonásaira mutat rá, ami a világmagyarázó elem mellől el nem maradhat. Az Istennel való azonosság tudata nem elég! Születnie kell belőle az önkéntes akarategyezésnek, a természeti fiúság után a lelki fiúságnak. Létre kell jönnie az érzelmi tudatban a méltóságérzet, diadal, uraság, birtoklás után az alázatnak, haladásnak, törekvésnek, könyörgésnek is. Itt már Kálvin hitvilágának ismételt tanulmányozásában folyton mélyülő keresztyén gondolkodás mutat utat a még inkább elméleti síkban mozgó ifjabb pályatársnak a hit teljes magyarázata felé. Mindez azonban nem csökkenti a dolgozat értékét, ami egy „Isten áldotta filozófus tehetség munkája”. A hitnek ilyen kozmikus kitekintéssel és mély tapasztalaton alapuló magyarázatával még a külföldi irodalomban is ritkán találkozunk.

Makkai azonban a konventi szabályzat 57. §-a értelmében e dolgozatával a gyakorlati theológiából való vizsgálatra is jelentkezik. Így felelnie kell főként e szaknak a rendszeres theológiával határos problémái ismeretéből. Próbaelőadása is, ami sajnos nem maradt fenn, innen való. A gyakorlati theológiának a theologiai tudományok rendszerében való elhelyezése. Egy hónap múlva pedig a tisztáninenni egyházkerület miskolci közgyűlésén (jún. 14.) a sárospataki főiskola tanári karának és igazgatótanácsának előterjesztésére az elhunyt Novák Lajos utódául megválasztja a gyakorlati theologia professzorául. Az „Isten áldotta filozófus” és kiváló író, akár akarja, akár nem, folyton a gyakorlati egyházi élettel találja magát szemben. Lelkipásztorsága alatt az igehirdetés s főként a katekézis és a hívek testi-lelki gondozása foglalkoztatja lelkét (Hogyan tanulunk vallást?; A doktor pap. Az Út 1915–1917). Sárospataki működése kezdetén pedig a kálvinista gyülekezetnevelés alapelveiről értekezik (Uo. 1917). Itt a mindinkább előtérbe kerülő demokrácia s a kálvinizmus szelleme (!) parancsára kiadja a jelszót: *öntudatos, önjelölten álló kálvinista gyülekezeteket kell teremteni!* Ez pedig csak önfegyelmelés és önépítés útján lehetséges. Presbiternevelés, diakónusintézmény, a konfirmált ifjak gondos előkészítése, a gyülekezet állandó gondozása a legsürgősebb teendők. Theologiai felfogása is pozitívabb szellemű. Említett valláskönyvének második kiadásában (Kolozsvár 1917–18) már nem csak keresztyén vallásunk történeti okmányának tartja a Bibliát, hanem így ír róla: „Maga az isteni kijelentés, vallásunk isteni okmánya, forrása és zsinórmértéke, egyházunk örökkévaló fundamentuma. Benne Isten harcol az emberért, hogy azt magáévá tegye, s előbb a zsidóság történetében, majd a Krisztusban érettünk tusakodik. A keresztyénség a tökéletes kijelentés, s a szent tisztelettel és hívő figyelemmel olvasott Ige a Lélek által megújítja szívünket és életünket. Krisztus az élet fejedelme, s rajta kívül nincs út az Atyához.”

g) A közös alapelvek

Kecskeméthy igazgató a Révész beiktatása alkalmával ezt mondja: „Mi ahányan vagyunk, annyi irányt képviselünk. De alig hiszem, hogy volna még egy tanári kar, amelyikben nagyobb és igazabb benső összhang volna, mint a mienkben. Működésünket bírálhatja mindenki úgy, ahogyan akarja, de annyit dicsekedés nélkül mondhatok, hogy az igazság elfogulatlan keresésében, a meggyőződés őszinteségében és az őszinte meggyőződések tiszteletben

tartásában jó példát adunk a gondjainkra bízott ifjúságnak.” Ez a látszólag formális egyetértés mégis a következő mély *tartalmi igazságokon* nyugszik:

1. Mindenik professzor és docens vallja és következetesen érvényesíti munkájában azt a tételt, hogy *más a vallás, mint a theologia (dogma, egyház) vagy éppen a tudomány*. Nagy Károly tehát ezek helyett az élő személyes vallásosságnak (1910. okt. 19.), Kecskeméthy pedig a Krisztusnak és a belőle kiáradó, mindeneket megújító mennyei élethatalomnak jósója a jövőt (1913. jún. 15.). Persze előbbi az Istentől való teljes függést, utóbbi a véges egyén személyes életének a végtelen egyén szintén személyes életébe való bensőséges bekapcsolódását tekinti a vallás lényegének. De mindketten ezt Jézusban és a reá épülő keresztyénységben látják megvalósulva. Tehát az evangélium abszolút igénye előttük nem lehet vitás. Az újabb generációból Bartók áll közelebb Nagy Károlyhoz (a vallásos hit a sóvárgás és függés tárgyát képező valóság létezésébe vetett bizalom), míg a többi, Ravasz és tanítványi köre, Böhm hatása alatt inkább a vallásos élmény felszabadító, boldogító eredményeit szereti hangsúlyozni. Láttuk, hogy szubjektív idealizmusra való hajlandóságukat a kritika, a gyakorlati egyházi élet s a személyes fejlődés befolyásolja s fokozatosan elmélyülő és hovatovább *kijelentéshívő theológusok* lesznek. Sajnos ennek tartalma még mindig ingadozó, tehát nem lehet önálló rendszer alapjává.

2. A tudomány tárgyilagosságát, elfogulatlanságát mindenképpen megkövetelik mind maguktól, mind tanítványaiktól. Igaz, hogy ez a tudomány a szellemi élet önállóságát s ennek tárgyai realitását előfeltételezi. Ezért még az érdeklődés főként *a vallás és kultúra kapcsolata* felé irányul, s a kettő szoros összefüggését apologetikus érdekből erőteljesen hangsúlyozzák (a vallás minden kultúra alapja, a vallástörténet művelődéstörténet stb.). Így a két szellemi jelenség *alapvető különbsége* homályban marad. Ravasz ugyan sürgeti ennek tisztázását, de a világháború válságos eseményei miatt (fennmarad-e a keresztyén kultúra?) ez ismét nem következik be. A theologiai tudományos munka derekas része tehát még mindig a vallásfilozófiára és vallástörténetre esik. Kecskeméthy is ekkor lesz Gemoll Grundst eine zur Geschichte Israels c. művének hatása alatt vallástörténész, anélkül hogy a Biblia sajátos, páratlan kijelentésszerűségét feladná.

3. A tudományos kritikát mindig féken tartja a Varga Zsigmond által is hangoztatott *tisztelet a tárgy, a hely szentsége iránt*. Professzorok és docensek, talán az egy Bartók kivételével, gyakran vesznek részt az egyház építő munkájában igehirdetéssel, vallástanítással, előadással. Irodalmilag először a Ref. Szemle és a kolozsvári gyülekezet értékes lapja, az Egyházi Újság, majd a Ravasz szerkesztésébe kerülő Protestáns Szemle, végül az 1915-ben meginduló (Ravasztól alapított) Az Út körül csoportosulnak. Ez utóbbi tájékoztatója mondja többek közt: „Theologiai álláspontunk *nem dogmatikus, de nem is kritikái, hanem a szó szabad és nemes értelmében pozitív*. Két tény előtt hajlunk meg: a valóság és az eszmeiség ténye előtt... Szemünk előtt az áll, aki így szólt: »Én vagyok az út, az igazság, az élet.« Ez az álláspont azonban nem zárja ki, hogy a Ref. Szemlében és a Prot. Szemlében nem folytassanak tanáraink éles, nemegyszer maró kritikát az értelmet szívesen megtagadó, babonákba csapongó pietizmus, az üres tudományos nagyképűség, az önmagát bálványozó liberalizmus és a művészeti téren felburjánzó értékrontó hedonizmus ellen. E tekintetben az egész hazai protestantizmusnak, sőt az egész magyar kultúréletnek felbecsülhetetlen szolgálatot tesznek. Sohasem bírálják úgy, hogy az elvi alapról letérve személyeskedjenek és ne mutatnák az elítélt álláspont helyett a jobbat.”

Népünk sorsa iránt prófétai felelősséget éreznek, s annak mind gazdasági, mind szellemi megújódását szívükön hordozzák. Kecskeméthy képviselősege megszűnése után is fáradhatatlanul tevékenykedik a Kossuth eszméi gyakorlati terjesztéséért. 1913/14-i évnívó beszédében erélyesen kárhoztatja azt, ha az egyház kenetes hangon a földi kínért és szenvedésért a túlvilági üdvösséget ígéri kárpótlásul. „Itt ezen a földön, ebben az életben akar az ember boldog lenni. És joga is van hozzá. De ... ide ... kétségbe nem vonható tények kellenek.

Egész emberekre van szükség, e földön mennyei életet élő emberekre, akiknek életén látható a világ, hogy *e nyomorult földi viszonyokat át kell és át lehet alakítani dicsőségesekké, mindenkit boldogítókká, e földre le lehet hozni a mennyországot, de csakis úgy, hogy mi mindnyájan egyenként átalakulunk érzeni emberekből szellemiekké, földiekből mennyiekké.*" A háború kitörése után pedig megjósolja, hogy mire a jelenlegi hallgatók papok lesznek, akkorra már *úgy átalakul társadalmunk, hogy csak munkás, dolgozó elemeknek lesz benne helyük* (1914. okt. 4.).

Nagy Károly az 1909-i protestáns theologiai kongresszuson a szocializmusról szóló egyik megbeszélés kapcsán egyenesen a protestantizmus kötelességévé teszi a társadalmi válság megoldását. A következő évben éles szavakkal bírálja az országos katolikus nagygyűlés önző, képmutató állásfoglalását, midőn Apponyi „bizonyos gyakorlati kooperációt is felajánl a szociáldemokráciának a társadalmi egyenlőtlenségeknek legalább monstruózus kinövéssei orvoslására”, ennek dacára több felszólaló az egyetemes emberi szempontot a felekezeti alárendeli. Sürgeti, hogy méltányos reformokkal a természetes haladás útját tartsák nyitva, hogy az emberi tekintély helyett az élő Istené érvényesüljön. A kerület általa szerkesztett hivatalos lapjában helyet ad a svájci és holland szocialista ref. lelkészek mozgalma ismertetésének (Nagy G. 1910), s a hasonló szellemű francia demokrata republikánus katolikus Sillon-ügy aktái (Révész 1911) éppúgy szerepelnek itt, mint az angliai Timesban megjelent szociális katekizmus (Szabó Miklós 1912). A válságos 1914. évben a kerület részéről terjedelmes memorandumot készített és nyújt be az EMKE-nek népünk talpraállítása érdekében, melyben a szellemi (hitbeli, erkölcsi, kulturális stb.) megújulás eszközei mellett követeli a közegészségügy rendezését (járási kórházak), a szövetkezeti hálózat segítségével az uzsora és kiszípolozás letörését s a bankok állami felügyelet alá vonását. A kisajátítási jog kiterjesztését, az alkoholizmus elleni küzdelmet s a mezőgazdasági és ipari telepítést a kivándorlás megakadályozására. Keserűen panaszkodik 1913-ban, hogy amíg a nagyszabású Sparkassa és Bodencreditanstalt jövedelmüket szinte kizárólag közcélokra fordítják (136 387 kor. és 93 083 kor.), addig „nálunk a közigazdaság nyúzás, osztlék és bankdirektori s hivatalnoki tantem mérhetetlen önzés... Pusztulunk? – Az Isten nem ver bortal.” Hát ez bizony egészen más hang, mint a jól nevelt Kálvin Szövetségé, mely a szigorú (holland) református teológia átültetésén is fáradozik, de csak a tüneti kezelés eszközeit (szociális érzék fejlesztése, a társadalmi bajok felderítése és orvosi felolvasások, szövetkezeti munka, háziipar, jótékony-ság stb.) tartja nyilván.

Ravasz természetesen elsősorban az egyház megújulásáért küzd, de éles tekintettel, krisztusi lélekkel figyeli a körülötte kavargó közéleti harcot, s jól látja, mint Nagy Károly, hogy a protestantizmusnak a konzervatívizmus és radikalizmus közt sajátos szerepe van. Fáj neki, hogy az a szocializmus lett leghatalmasabb ellensége (világfelfogása miatt) az egyházon át a vallásnak, mely egy darab sárba öltözött menny. Elítéli az ún. keresztyén szocializmust, mert ez klerikális humbug. Az ostromlók lakjanak jól morzsákkal, s az ostromlottak mentsék meg bőrüket és vagyonukat. „Mindazt, ami a szocializmusban evangéliumi, magam részéről bátran és következetesen programba venném... Szociáldemokrácia volna ez, csak-hogy evangéliumi alapon és ideális értékeléssel” (Mértföldmutatónál. 1911). E szilárd alapon veszi éles bírálat alá a szélsőséges álláspontokat. Mikor Sebestyén Jenő budapesti theologiai magántanára a Kálvin Szövetség által kiadott dolgozatában szigorú kritikát mond a modern demokrácia fölött, megállapítja, hogy „még az istentelennel kikiáltott francia forradalom elvi alapvetése is a lehető legmélyebben gyökerezik egy olyan természetjogi idealizmusban, amelynek legerősebb gyökérszállai viszont az észak-amerikai és a hugenotta hatások útján közvetített kálvinista szociális etikai alapelvek talajába nyúlnak bele”. Felveti a kérdést: „Vajon az empirikus természetjogi felfogás szükségképpen ellentétes volna a keresztyén világnézetével?” Felelete ez: „A jog és erkölcs két koncentrikus köre nem tolandó egymásba és nem zavarandó össze: emez amannak fölött áll, s ennél fogva szabályozza amazt. S már

csak azért sem helyes *ius divinum*-ról beszélni s olyan lekicsinylő értelemben nyilatkozni az emberi jogokról, mint ahogyan S.J. teszi. A kálvinizmus hivatása nem az, hogy a letúnt századok elméletei és dogmatikai őszerei felett őrkdjék, hanem az, hogy a benne felhalmozott örökkévaló erőket a hozzájuk méltó szabadsággal és függetlenséggel érvényesítse” (Ref. Szemle 1913). Másfelől a szociáldemokráciával szoros szövetségre lépő Jánosi Zoltán debreceni lelkész Papi dolgozatok c. beszédyűjteményével kapcsolatban bírálja és kifogásolja azt, hogy az új társadalom e világ szerinti evolúció folyamán alakulna ki. „De azzal, hogy az egyéni újjászületés miképpen olvad bele ebbe a folyamatba, nem sokat foglalkozik.” Míkor pedig Jánosi igen helyesen azt hangoztatja, hogy az individuális etika a szociális etika nélkül kártyavárépítés, sziszifuszi munka s az intézmények egyénformáló szerepére utal, bizonyos értelemben igazat ad neki. Csak azt sürgeti, hogy ez a „szociális mag” az igehirdetésben ne az eszményi emberiség legyen, hanem a kálvini szentek gyülekezete (Prot. Szemle 1915).

A Böhm–Schneller-féle személyiségfilozófia nem akadályozza a többi professzort sem abban, hogy a társadalmi kérdéssel komolyan foglalkozzanak. Bartók Széchenyiről szóló említett megemlékezésében természetszerűleg követeli a születési arisztokrácia helyett a szellemi, a magyarságnak közértelemesség által való fejlesztését, ami elsősorban egyéni feladat. A háború alatt pedig emellett még azt, hogy az osztálykülönbségek, felekezeti ellentétek tűnjenek el s a földműves népet úgy jutalmazták, hogy abból a nemzet megbecsülése és hála-ja nyilvánvalóvá legyen (Háború, közművelődés, nemzetnevelés. Kolozsvár 1916). Révész egy egyházi beszédében Manry Leo montaubani professzor nyomán leszögezi azt, hogy Krisztus nem az álom, hanem a valóság embere, ő nem menekülés a világból, de megváltása a világnak. Nem adott új társadalmi rendszert, hanem azért élt, hogy minden társadalmi reform megvalósítására személyes erőket adjon (A sokaság éhezik. Kolozsvár 1912). Persze mint a többiek, ő sem tudja helyeselni a szocializmusnak Krisztus-ellenes magatartását, de azt a törekvését, amely a tőke és a munka közti egyenlőtlenség és igazságtalanság megváltoztatására irányul s új társadalmi és gazdasági rendet akar alkotni, alapjában teljesen igazoltnak tartja (A mi vallásunk. Kolozsvár 1917. 305–306.). Ha még hozzávesszük ezekhez az Imre Lajos és Makkai intenzív gyülekezeti, kulturális és szociális tevékenységét, beláthatjuk, hogy a fakultás tanárai mind az elméletben, mind az életben alaposan kivették részüket az evangéliumi társadalom formálására irányuló munkából. Anélkül, hogy jellegzetes hivatásukat és keresztyén hitfelfogásukat megtagadnák.

Ezek a közös tartalmi igazságok, törekvések biztosítják az intézeti nevelés egységességét.

2. A belső élet kibontakozása

IRODALOM: SZABÓ ISTVÁN: A magyarság életrajza. Budapest 1941. – SZEKFŐ GYULA: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest 1919. – GRÁTZ GUSZTÁV: A dualizmus kora. Budapest 1924. – MAKKAJ SÁNDOR: Szabad vagy. Uo. 1943. – Egyet. Konvent és Egy. Tanügyi Bizottság jegyzőkönyvei 1906–1914. – A magyarországi ev. ref. egyházkerületek akadémiáinak, illetőleg fakultásainak szervezeti tanulmányi és vizsgálati szabályzata. Erd. Prot. Lap 1907 (befejezetlen). – Erd. egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek 1908–911. – Törvények és rendtartási szabályok az erd. ref. egyházkerület kolozsvári theol. fakultása számára. Összeállította Nagy Károly, Kolozsvár 1911. – Fegyelmi tanárszéki jegyzőkönyvek 1900–1930. – Ravasz L. cikkei Mott Jánosról, a ker. ifj. egyesületekről, a párizsi alapról s az ő és Révész jelentései a Bethlen Gábor Kör működéséről a Ref. Szemle 1909–1913-as évfolyamaiban. Mott J. előadása uo. 1909. – A Konvent határozata az ifjúsági egyletekről. Erd. egyházker. közgy. jegyzőkönyv az 1911-i közigazgatási jelentésről. – Az ifj. egyletek munkaprogramja. Ref. Szemle 1912. – FORGÁCS GYULA: A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve. Pápa 1925. – HORVÁTH ISTVÁN: A magyarországi kálvinizmus helyzete és hivatása. Ref. Szemle 1912. – GIDÓFALVY ISTVÁN önéletrajza: Hogy lettem én szocialistává? Budapest 1906. – Kerületünk lelkészképzés-ügye. Ref. Szemle 1912. – Y.: Tanügy és iskolapolitikánk. Uo. – A theologia és Nagyenyed. Uo.

a) Tantervreform

Míg az Erdély fővárosában berendezett theologiai fakultás tanárai nagy odaadással fáradoznak a tudomány és a hitelmélet és gyakorlat közti örök ellentét áthidalásán, a körülöttük levő világ észrevétlenül megváltozik. Az 1890-től 1914-ig terjedő korszakban Magyarország tiszta agrárországból fokozatosan átváltozik agrár- és ipari állammá. Ennek következtében a városok népessége 50%-kal nő. A gazdasági élet alapja még a mezőgazdaság és a gabonatermelés marad, de az ipari téren, különösen a gyárakban és bányákban elhelyezkedő lakosság 54%-kal nő, 913 000-ről 1 405 000-re. A gyárak száma pedig 2314-ről 4540-re. Sajnos az e téren beindított következetes és céltudatos kormányakcióval szemben a mezőgazdaság, minden fejlődése mellett, *jövedelmezőségében* folyton veszít, s ezen sem a magánkezekben levő bankok, sem az általuk befolyásolt liberális szellemű kormányok nem segítenek. A gyáriparunk országos szövetsége pedig a maga osztályérdekét védi. A társadalmilag elhanyagolt nép mind nagyobb számban fordul a kivándorlás nemzetpusztító gyógyszeréhez. Az 1899 óta készülő statisztika 1913-ig 1 194 586 személy kivándorlását tartja nyilván, amiből ha le is számítjuk a 290 127 visszavándorlót, még mindig 905 531 a veszteség. De ha a megelőző évekből a számba nem vettek és időnként szabálytalanul kijutottakat is tekintetbe vesszük, közel 2 milliós kivándorlási veszteségről beszélhetünk. Ez pedig speciálisan a magyar népelem 500–600 000-rel való fogyását jelenti. Az itthonmaradottak konzervatív része közt mindinkább terjed az egyke (Baranyában már csak 29,1 ezrelék a születés), a radikális elem pedig a munkásmozgalom útján igyekszik sorsán segíteni. 1908-ban már az ipari munkásság 30%-a szervezett szociáldemokrata, a földmunkás szövetségnek 72 500 tagja van. Vegyük hozzá még ezekhez a jelenségekhez a sajátos erdélyi problémákat, az itteni magyarság egy részének elnemzetlenedését, gazdasági tévesztését, kulturális elhanyagoltságát, s meg kell állapítanunk, hogy a „nemzetállami szemlélet”, ami a lakosságot e korban 54,5%-ban magyar anyanyelvűvé tette, *mélyen égető szociális problémák megoldását hanyagolja el és ezzel siettetti a történelmi ország bukását.* A református politikusok közül ugyan Bánffy Dezső az általa alapított új pártban 1903-tól fogva sürgeti a demokratikus nemzeti állam kiépítését az általános választói jog alapján, Tisza István pedig 1912-ben megkezdte a nemzetiségekkel, elsősorban a románokkal a megegyezési tárgyalásokat. De Bánffy halála (1911) és az a körülmény, hogy Tisza a választójog és iskolázás terén nem tud eredményekhez jutni, meghiúsítja e törekvéseket. Nagyobb sikere van a katolikus Justh Gyulának, aki az általános, egyenlő és titkos választói jog követelménye alapján egyezkedni tud a nemzetiségekkel és szocialistákkal. Neki viszont kevés talaja van a parlamentben (41 képviselő).

Erdély élesen látó egyházi vezetői aggodalommal nézik a mindinkább sötétülő helyzetet. Bartók és Nagy Károly jellegzetes állásfoglalásai mellett itt csak Kenessey püspök egyes nyilatkozataira utalunk. „Annyi bizonyos – mondja 1910. évi jelentésében –, hogy forrong odalent a nép rétegeiben valami, és az is bizonyos, hogy nem ok nélkül... Csak arra akarom tisztelettel felhívni az összes vezetők figyelmét, hogy a modern orvostudomány is praeventív közegészségügyi intézkedésekkel igyekszik a bajokat annyira, amennyire csak lehet, megelőzni, mert már mikor a baj megvan, akkor mindig problematikus a prognózis.” 1912-ben meg egyenesen így beszél: „A jelen követelménye az egyházakkal s velünk lekipásztorokkal szemben az, hogy egész erővel álljunk oda, ahol a társadalom a létérti küzdelemben a maga harcait vívja ... ahol népek, osztályok, egzisztenciák törnek le avagy emelkednek fel. A jelen követelménye, hogy ne vásári kikiáltóként egy romantikus és ultramarinnal festett föld feletti világot kínálgassunk, hanem a vallási és etikai, örök, nagy értékekkel és erőkkkel való világ reális viszonyait tudjuk praeventive és organice kezelni, gyógyítani, irányítani, emelni, áthatni és megszentelni. És egészen bizonyos, hogy a nagy szociális átalakulásban ... az az egyház marad meg, mely a kor követelményét megértve, egész erejével részt vesz a társadalmi munkában... *Nekünk nem szabad közönyösen elmennünk még a különben legmaterialistikusabbnak látszó kérdés mellett sem, sőt minél materialistikusabb, annál jobban kell vele*

foglalkozni, hogy lelket, szellemet ... isteni lelket vihessünk bele." Sürgeti, mint Boér Elek egyetemi tanár, a földbirtokos és földje közti benső, etikus kapcsolatot, s Gidófalvi theologiai gondnokkal a lelkészek és tanítók szociális munkásságát. S újból feljajdul a szekták terjeszkedésének láttára.

Maga az egyetemes magyar egyház, melynek az erdélyi most egyik része, szintén napirányban tartja a társadalmi kérdést, s míg a radikális Lelkészegyesület (1907) a szekularizálást, az egyházi és holtkézi latifundiumok felosztását hangoztatja, addig másfelől az egyház különleges szociális munkáját, a belmissziót igyekszik mindenfelé propagálni. Mivel azonban a gyülekezetek élete elsősorban a lelkipásztorokon fordul meg, természetesen legelőször a theologiai nevelés kérdése. Ezt kell felerősíteni, a vezetők szerint, korszerű reformokkal. Így elérhető lesz egy másik cél is: a tanterv egységesítése, ami tanulmányi és közegyházi szempontból elengedhetetlen.

Az eszme az 1906. ápr. 25-én tartott konventi ülésben vetődik fel. Itt a theologikák működéséről jelentést tevő Radócsi György sárospataki professzor indítványozza, hogy az egyes kerületek terjesszenek be véleményes javaslatokat a tanterv revíziója és egységesítése tárgyában. A javaslat határozattá lesz (26. pontja), s a konvent felhívására a kerületek munkához látnak. Az erdélyi tervezetet a tanári kar megbízásából Nagy Károly készíti el a tőle megszokott, rendszeres gondossággal. Külön foglalkozik a szervezettel, tanulmányi és vizsgálati rendtartással. Az első részben hat rendes tanár mellett (külön ó- és újtestamentumi, bölcsészet-pedagógiai is) a tudományos munka, intenzív szemináriumok képzés érdekében lehetőleg *legalább ugyanannyi docens beállítását* tartja szükségesnek. Az igazgató (dékán) 4 évre választassék, s ennek, valamint a többi tisztviselőnek teendőit, a kormányzást stb. a kerületek állapítanak meg. A tanulmányi rendben még mindig a vallásos életjelenségek megismerésére s református keresztyén személyiségek képzésére szolgáló általános és speciális (keresztyén) vallástudományi tantárgyak szerepelnek. Az előbbiek: vallásbölcsészet vagy (történeti alapon) filozófia és pedagógia. Utóbbiak: az addigi bibliai, egyháztörténeti, rendszeres és gyakorlati theologiai diszciplínák. Érdekes, hogy az egész *Biblia alapos és teljes megismerése céljából* az I-II. éven heti 4 izagogikai és 2 exegetikai órát állít be, a két felső éven pedig a magyar szöveg alapján, a kétes helyeknek az eredetivel való összehasonlításával, az addig nem fordított *összes könyvek tanulmányozását* követeli. Ugyanez a *gyakorlati szempont* érvényesül a többi tudományok célkitűzésénél, még a filozófiai és történelmi tárgyaknál is. Beállítja végre mindenik főtárgy mellé a kötelező *szemináriumokat*, s azok választását a hallgatókra bizza. A nem kötelező speciális kollégiumokban keleti nyelvek, alkalmazott rendszeres tárgyak, Jézus élete, művészeti és gazdasági előadások vannak. De mindenki tartozik legalább egy modern nyelvet (német, francia, angol), közegészségtant és egyházi éneket-zenét alaposan tanulmányozni. Nyomatott kézikönyvek vagy legalább vezérfonalak, segédkönyvek használandók, írott kompendiumok csak elkerülhetetlen esetekben! Bölcsészhallgatók a négy évet 2-3 év alatt végezhetik. A vizsgarend nagyjában az eddigi nyomokon halad, csak az alapvizsgák szerepét növeli a Biblia történeti könyveinek magyarázata magyar szöveg alapján s ugyancsak itt és a szakvizsgán egy modern nyelv. A magántanári vizsgához (10 csoport) egy nyomatott értekezés, megfelelő szóbeli vizsga és próbaelőadás szükséges.

Az egyetemes tanügyi bizottság azonban lassan halad a munkával. A konvent felhívására ugyan 1907-ben egységesítő bizottságot küld ki, ahol az öt főiskola egy-egy tanára szerepel, de ennek tervezetét csak a kerületekkel, illetve ezek theologiai tanáraival közlik, a tanügyi bizottsággal egyáltalán nem. Az elkészült válaszokat nem sokszoroztják stb. Így a tanügyi bizottság Révész Kálmán indítványára újabb 11 tagú bizottságot alakít (egy-egy tanár és konventi tag), amelynek előkészítő munkálataiban már ott szerepel Tisza István dunántúli főgondnoknak a Konventen tett javaslata: a cura pastoralis és belmisszió elmélete, az egyháztársadalmi intézmények ismertetése az I. éven heti 3 órán, a nemzetgazdaságtan a III-IV.

éven. A lelkészi és egyháztársadalmi tevékenységekbe való gyakorlati bevezetés pedig a II–IV. tanéveken hetenként egy délután és egy este beállítandó (1909. ápr. 22.; 1910. ápr. 6.). Petri Elek (Budapest) az exegézis szaporítását, Szilády Áron a magyar protestáns irodalomtörténet tanítását indítványozza. Nemsokára beérkezik a Magyarországi Theologusok Szövetségének az év febr. 5-én kelt felterjesztése, mely Debreceni István előadása alapján a szociológia, bibliai régiségtan és szemináriumok felvételét tartja szükségesnek. Valamint az Országos Református Lelkészegyesület 1909. szept. 29–30-án tartott debreceni gyűléséből Kovács J. István budapesti és Farkas Jenő segédlelkész javaslata, szintén a szociológia előadására s az intenzívebb biblikus és gyakorlati oktatásra vonatkozólag. A kerületek, illetve theologiai tanári karok is a konvent felhívására megteszik észrevételeiket. Érdekes, hogy ezek közt Erdély Ravasz Lászlónak arra az álláspontjára helyezkedik, hogy a cura pastoralisba való bevezetést az I. év első felére s e tárgynak és a belmisszióknak összefoglaló elméletét a IV. évre kell tenni. A többi félév alatt pedig gyakorlatok folynának. „Ha tényleg lesz miben részt vennie az ifjúságnak, mert a jelenlegi mozgalmak, munkák, intézmények, sőt kezdeményezések megismerésére, sőt begyakorlására utig elég 1–2 félév.” Egyébként Tisza István, Petri és Szilády javaslatait örömmel fogadják, csak bizonyos óraszám-változtatást és tankönyveket tartanak szükségeseknek. Hasonló megértő válaszok érkeznek a többi kerületek részéről (Pápa hallgat!), csak a szociológia helyett ajánlják a nemzetgazdaságtant (Budapest, Sárospatak) s a sárospatakiak akarják a gyakorlati munkákba való bevezetést a kétévi segédlelkészség idejére kitolni. De az ezek elméletét tárgyaló órák szaporítását ők is elfogadják. A Tanügyi Bizottság hosszú és beható tanulmányozás után beállítja tényleg a nemzetgazdaságtant, magyar protestáns irodalomtörténetet s a cura pastoralis és belmisszió elméletét megfelelő gyakorlatokkal a III–IV. év órái közé, az exegézist pedig a II–IV. évre heti 3 órával. Csak Nagy Károly tartja fenn különindítványként az erdélyi javaslatot némi módosítással (az I. év mindkét felében a belmisszióba bevezető elméleti ismertetés tartandó), s kéri, hogy a gyülekezeti munkálkodásra nézve újból kérdezzék meg a kerületeket, theologiai akadémiákat, illetve az ezek székhelyén levő egyházközségeket (1911. ápr. 18–20.). A Konvent 1911. ápr. 28-án a Tanügyi Bizottság által megállapított tanulmányi és vizsgálati rendet, miután Nagy Károly a Tisza István hasonló szellemű indítványa miatt (cura pastoralis bevezetése az I., gyakorlatok a II–IV. éven, elmélete IV. éven) a magáét visszavonja, a Tisza-féle módosítással elfogadja. Az egyháztársadalmi munkába a helybeli gyülekezetek lelkészei bevonandók, s az eredményről a konventnek jelentés teendő. E célra pedig a parokiális könyvtárbizottság megfelelő tankönyveket adjon ki. A nemsokára 500 példányban megjelenő Tanulmányi és vizsgálati rend főként az erdélyi javaslat és a már ismertetett határozatok szellemében készül. A feltűnőbb újítások az említettekén kívül a következők: az enciklopédia a kötelező órák közt foglal helyet. A nemzetgazdaságtan „különös tekintettel a munkáskérdésre és a kisebb gazdasági existenciák létfeltételeire” adandó elő. A nem kötelezett tárgyak közt filozófiai diszciplínák, művelődéstörténet, a világtörténelem legújabb kora és magyar irodalomtörténet is szerepelnek. Kötelező a magyar alkotmány, a jogi ismeretek előadása és az egyházi ének. De a zenét csak Erdélyben teszik kötelezővé. A vizsgálati rendben az alapvizsgát a tanári karból alakított szakbizottság veszi be és nem a kerületé. Itt csak zárthelyi dolgozat van, és egyik tárgy a nevelés- és oktatásban. Szabályozza az áttérő lelkészek különbözőzeti s a külföldön tanulnak kiegészítő vizsgáját. Magántanári vizsga csak 6 csoportból tehető, s ha a képesített egyen négy féléven át nem tart előadást, erre újból engedélyt kell kérnie a kerületi közgyűléstől.

Az új tanterv életbeléptetéséről az 1911/12-es tanévi igazgatói jelentés emlékezik meg. Nagy Károly szerint mind ennek, mind a közben alakult új szervezeti és kormányzati berendezésnek, konviktusi rendtartásnak értéke felett a gyakorlat és idő lesz hivatva kritikát mondani. A konvinti rendtartás „csak *gyenge foltozgatás a régiben*, mely a hazai papképzés gyakorlatibb tétele követelményét nem tudta erős kezdeményezéssel, a tárgyak gyakorlatibb tudó-

mányos előadásával, irányával (ez benne volt az ő tantervében!) biztosítani, hanem új gyakorlati tárgyak felvételével s a segédlelkészi időre tartozó gyakorló paposkodás előjátékával a tanulókat túlterhelte". „Különösen nehéz nekünk az egyetemmel való kapcsolat, ahol heti 10 óra van lefoglalva s mégsem készítik elő az alapvizsgára a hallgatókat. Nincs filozófiapedagógiai tanárunk, akinek tanszéke tehát szervezendő. Vagy pedig legyen a theologia az egyetem egyik fakultása, mint Debrecenben!" De hát a konventi határozattal nem lehet szembehelyezkedni, s ezért az eddigi tanulmányi rend, amit még az 1908. évi kerületi közgyűlés ideiglenesen fenntart, megszűnik, illetve átalakul. Az 1911/12-es tanévben már ott szerepel a nemzetgazdaságtan (Pokoly J. előadásában) s mindenik tárgy mellett (az exegetikákat kivéve) a tudományos szeminárium. Kecskeméthy ennek pótlására arab nyelvet ad elő. I. éven bevezetik a hallgatókat a cura pastoralisba és a belmisszióba, s az eddigi szónoklatgyakorlat és homiletikai szeminárium mellett katekétikai és belmissziói gyakorlatok vannak. A modern nyelvek közül egyet az 1908/09-es tanév óta előbb csak az önkéntes vállalkozók tanulják (1909/10-ben megfelelő tanerők, a helyi Berlitz-iskola, majd két csoportban mindenki); ezek most természetesen rendes kötelező tárgyak lesznek. Itt bukkan fel a mezőgazdaságtan (növénygondozás, talajművelés), amit egy gazdasági akadémiai tanár, Idolszky Győző ad elő, s ami 1911–1915 között a tanrendben szerepel. A közegészségtant 1902 óta Filep Gyula adja elő egy-egy félévben. Sajnos a konventi tantervtől eltérőleg a nemzetgazdaságtan tanítása Pokoly távozása után megszűnik; csak a keresztyén etika egy részletkérdésként ismerteti Nagy Károly a szocializmust és a szociális rendszereket. Az alapvizsgákon természetesen nem kérdezik a hallgatókat neveléstanból, hanem az osztályzatot „kényszerűségből" az egyetemi kollokviumok alapján állapítják meg.

Érdekes a Ravasz László jelentése az új tanulmányi rend 1911/12-ben történt életbeléptetéséről. Beszámol arról, hogy az előírt elméleti órák mellett a katekétikai szemináriumban a tananyagot gyakorlati tanításokban dolgozzák fel, vasárnap de. pedig az iskolákban vallástanításban nem részesülő növendékeket tanítják. Az agapetikában a város *humánus intézeteit*, egyesületeinek működését tanulmányozzák, ezeknek munkáiban részt vesznek, vallásos estélyeket, ifjúsági összejöveteleket, vasárnapi iskolát, gyermek-istentiszteletet tartanak, némelyek pasztoratív eseteket dolgoznak fel, a vallásos irodalmat ismertetik, bírálják. Tervezik a cselédekkel való foglalkozást is, ha őket a presbitérium össze tudja hozni. A munkát csak a gyülekezet és a Bethlen Gábor Kör segítségével tudják folytatni. Így Ravasz heti óraszámra 12–14-re emelkedik, s mégsem tudja megadni a hallgatóknak azt a gyakorlati készséget, rutint, amit a segédlelkészi évek alatt kellene elsajátítani. Az egész munka illuzórikus marad megfelelő egyházi intézmények nélkül, arra pedig, hogy ő ezeket meg is teremtsen, nem vállalkozhatik. Javaslat az, hogy a négyévi theologiai tanfolyamot egy ötödik, ún. szemináriumi vagy gyakorlati évvel bővítsék ki s a segédlelkészi éveket olyan helyen töltsék el, ahol megvan a kezesség a továbbképzésre. A második lelkészi vizsgára pedig számoljon be mind a segédlelkész, mind az öt felügyelő lelkész a végzett munkáról. Olyan gondolatok ezek, amelyeknek megvalósulása később, évtizedek múlva s akkor is csak részben következik be.

b) Az új szabályzat

Mikor az egyházkerületi közgyűlés a fakultás vagyoniügyi autonómiáját biztosítja s a kormányzatot újjászervezi (1908. ápr. 9.), hamarosan felmerül annak szüksége, hogy az eddigi szabályzat átdolgoztassék. Az 1908. nov. 9-i közgyűlés tehát az igazgatótanács előterjesztésére kimondja, hogy az előjáróság ezt a munkát a következő közgyűlésig végezze el s akkor nyújtsa be megerősítés végett. Addig is az előjáróság a kollégiumok hasonló területe szerint működjék, a többi törvények ideiglenesen érvényben hagyatnak, csak a benntlakásra és tápintézetre vonatkozólag készítsenek egy belkörüleg megerősítendő szabályzatot (48. jkv. sz.). Az intézet új официálisai, Nagy Károly igazgató és Pokoly gazdasági felügyelő el is ké-

szítik a hatáskörükbe eső anyag átdolgozását, de mivel a konventi új tanulmányi rend még útban van, ennek megjelenését be kell várni. Az 1910. jún. 8-i tanári gyűlés megbízza Ravasz László internátusi-konviktusi felügyelőt, hogy végezze el az ő munkaterülete szabályainak revízióját, úgy, hogy a jövő iskolai évben már az legyen érvényben. A konventi tanterv 1911 nyarára megjelenik, s azt a tanári kar az új tanévben már életbe is lépteti. De az itteni különleges helyzet és szükségletek mégis megkívánják ennek némi pótlását, kiegészítését. Ezt a tanári kar Bartók Györggyel végezteti el. Úgyhogy mikor a közgyűlés előtt az új szabályzat már kész, az előjáróságnak csak az a feladata, hogy a tantervváltozás miatt előállott munkatöbblet sikeres végzése érdekében sűrűsége a docensek beállítását (nov. 6). Végül az 1911. nov. 20-i kerületi gyűlés az átdolgozott tanulmányi és vizsgarendet, törvényeket és rendtartási szabályokat némi módosítással jóváhagyja (49, 50. jkv. sz.), s az előjáróságot, a tanári kart még a püspököt bízza meg az egyes technikai kérdések megoldásával. Az egyházi zenét kötelezővé teszi, s felhívja az előjáróságot az orvosra vonatkozó utasítások hiányának pótlására. Ugyanakkor egy másik határozatban a fakultás költségvetése és az előjáróság, valamint az igazgatótanács javaslata alapján újabb előterjesztést kér a rohamosan növekvő szükséglet és deficit pótlása, két docens beállítása s az egyetemmel való kapcsolat rendezése tárgyában. A lelkészképzésre szánt alapok számbavételét, a theologus ifjak nagyobb mérvű segélyezését szintén a következő kerületi gyűlésen akarja tárgyalni (54, 55. jkv. sz.). Az ezekre vonatkozó javaslat azonban csak az 1913. nov. 10-i közgyűlésre érkezik be, s ez is csak a sürgős anyagi ügyekkel (konventi segély, fizetésrendezés, ifjúság segítése) foglalkozik, de a VI. tanszék, a docensek alkalmazása, a szemináriumi oktatás reformja s a papképzésre szolgáló alapok felkutatása még nyílt kérdések maradnak s az előjáróság, igazgatótanács és kerületi elnökség további gondját képezik.

A vagyoniügyi autonómia és egyetemes tanterv tehát meghozza az 1896. júl. 6-i törvény és rendtartási szabályok átdolgozását. Az időközben hozott tanári kari, előjárósági és kerületi határozatok ebben éppúgy helyet kapnak, mint az 1904/07-i új egyházi törvénynek a theologiai akadémiákra vonatkozó rendelkezései. A gondos, terjedelmes munkát, mely Nagy Károly igazgató szerkesztésében jelenik meg s a már említett официális professzorok és Bartók György munkája, négy részben tárgyalja szervezetét, egyházalkotmányi helyzetét, hatóságait, a tanulmányi és vizsgálati rendet s a hallgatók intézeti életét, fegyelmezését. A második rész az internátusi és konviktusi rendtartást foglalja magába. Végül a függelék a három önkéntes alakulat: az Ifjúsági Egylet, Theologus Kör, Ének- és Zeneegylet alapszabályait közli.

Az intézet egyházalkotmányi helyzetéről szóló rövid szakaszban különös figyelmet érdemel az, hogy a fakultás az erdélyi ref. egyházkerület tulajdona s ennek szerves részét alkotja. De természetesen része a magyarországi egyetemes egyháznak is. Az egyetemmel való kapcsolat, a theologusokra nézve csekély módosítással, az itt lakó 18 tanárjelölt ellátása és egy felügyelő tanár alkalmazása (fizetés rendes állami segélyből) az 1906/07-es évi újabb miniszteri intézkedés alapján történik. A hatóságok közül az időnként összeülő zsinat és egyházkerületi közgyűlés elvi ténykedése (törvényhozás, szervezeti ügyek stb.) mellett inkább a permanens jellegű konvent, igazgatótanács és püspöki hivatal lépnek előtérbe. Előbbi az új egyházi törvények értelmében (tk. 120. sz.) főként a tanítás menetét, egész szellemi és anyagi állapotát ellenőrzi. Nemcsak írásbeli jelentések, kimutatások alapján, hanem idelátogató *megbízott szakértői által is*. Az igazgatótanács a gazdasági és közigazgatási ügyekben (számadó költségvetés, bérletek, tisztviselők megerősítése) *segíti állandóan a fakultást*, a püspök pedig azzal, hogy időnként meglátogatja, a tanórákon részt vesz, a tanári karral érintkezik, a lelkészi vizsgákat kintüzi, vezeti, felvételi és fegyelmezési esetekben végérvényesen dönt. Az 1908-i közgyűlési határozat értelmében most már az előjáróság fokozottabb jelentőséget nyer. Az 1907. máj. 26-i közgyűlésen keresztülvitt képviseleti elv alkalmazásával itt a püspök egy fő- és egy algonodnok, 3 világi és 5 lelkészi tag, igazgató, gazdasági felügyelő és

még 3 tanár van jelen. (Tehát alapjában véve mind az öt rendes tanár.) Az orvos és ügyvéd tanácskozó tagok. Az addig is gyakorolt vagyoniügyi és tanulmányi felügyelet, ellenőrzés mellett most ez választja a helyettes tanárokat s az intézet tisztviselő tanárait (4 évre), valamint esetenként a pénztárost, orvost, gazdasági hivatalnokokat. Az ösztöndíjak és intézeti díjak tárgyában határoz. Épp mint a kollégiumoknál, itt is most nagy és kis ülések állíthatnak be, s a tárgyak fontosságuk szerint oszlanak meg a kettő közt. A két gondnok tulajdonképpen az előjáróság adminisztrációját végzi, s főképpen a vagyonyügyeket tartja szemmel. Időnként, de legalább évenként egyszer, váratlanul pénztárvizsgálatot tartanak a gazdasági felügyelőnél, s erről az előjáróságnak jelentést tesznek.

A tanári kar tagjainak minősítése az eddigi rendtartás, választásuk pedig az új egyházi törvény és a 1908-i egyházkerületi szabályrendelet (26. jkv. sz.) szerint történik. Jelentősebb újtással sem itt, sem a tanári kar közös munkájának (gyűlések) körülírásánál nem találkozunk. Az igazgató természetesen most megszabadul a kényszerhelyzetből reá ruházott vagyoniügyi és a nem őt illető adminisztrációs teendőktől, s elsősorban az ügyvezetés, elnöklés, az oktatás, nevelés, erkölcsi élet felügyelete lesz a kötelessége. Részletesen előírják évről-évre jelentésének tartalmát s az évenkénti Értesítőben valamelyik tanártól egy tudományos szakdolgozat kiadását is. A gazdasági felügyelő tanár átveszi az épületek, bérházak gondját, költségvetést, számadást készít, értékeket, pénzt kezel vagy helyez el, s mindenről szabályszerű naplót és könyvvezetést készít. Az internátusi-konviktusi felügyelő legfontosabb teendője, a növendékek vallás-erkölcsi életének felügyelete, irányítása, fegyelmezése változatlanul jön át a régi rendtartásnak a pater familiasra vonatkozó §-ából. Csak az annak a körébe eső vagyoniügyi és díjbeszedési kötelességek várnak még reá. Új hivatal a könyvtárosé is, aki természetesen a könyvtár és levéltár kezelője, ezek gondos gyarapítója s „esetleg” az olvasószoba szabályainak betartásáról gondoskodik. A jegyzők tiszte hasonlóképpen körvonalazást nyer. Az ifjúsági egyesületek működésére az eddigi gyakorlat szerint az egyes megbízott tanárok ügyelnek fel, s gyűléseiket az alapszabályok betartása szempontjából ellenőrzik, értékeiket a vezetőség változása, nyári szünet idején kezelik, a tanári kar előtt a beadványukat referálják. Így az egyesületi autonómia, amit az 1907. szept. 18-i tanári kari határozattal – mint láttuk – az akkori Ifjúsági Egylet vezetősége súlyosan megsértve lát, most törvényes szabályozást nyer. Egészen új szakaszok írják elő a tanárok egyénenkénti jogait és kötelességeit, valamint az intézeti orvosét. Az előbbiben az új egyházi törvény és egyházkerületi rendelkezések meg az eddig kialakult nevelési rendszer az irányadók. Nem elég az előírt előadásokat megtartani, hanem felügyelnek a hallgatók magaviseletére, s az erkölcsi és vallásos nevelésében is részt vesznek. Az egyháziasság természetes követelményét most kiegészítik ezzel: óvakodják a politikai pártküzdelmekben előforduló tüntetésektől! Az intézeti orvos a felvételt véleményezi, az ifjúság és szolgák egészségét, az internátust és konviktust vizsgálja, építkezéseknél javaslatot készít, s minden második (legfennebb minden negyedik) tanévben egészségtant ad elő.

Nézzük most már az új tanulmányi és vizsgálati rendre vonatkozó kiegészítő intézkedéseket. Ezek megengedik a külföldön tanult ifjak díjtalan kollokválását, s szabályozzák a más intézetből külföldre menők és ide hazatérők pótkollokviumi díját (10 kor.). Úgyszintén az egyetemi évek beszámítását (1 vagy 2 év) s a görög érettségi vizsga hiányának pótlását.

A tanrendben szereplő egyes új tárgyakat (magyar protestáns irodalomtörténet, nemzetgazdaságtan, magyar alkotmánytan), épp mint eddig az egészségtant, az I–IV. év összevonva hallgatja. Az egyházi rend – mint említettük – kötelező, valamint az első két évben a nyelvészeti, a III–IV. évben a tudományos theologiai szeminárium. Ugyanolyan kötelező a fakultatív tárgyaknak az előadása és hallgatása is. A főhatóság kívánságára bevezetik az egyházzal kapcsolatban az egyházi közigazgatás, adminisztráció tanítását. S ott szerepel, az egyetemi tanulmányozás mellett, mint jámbor óhajítás, ez a rendelkezés. A fakultáson a protestáns pedagógia története, a nép- és középiskolai szervezet az I–III. évfolyam hallgatói-

nak minden második évben heti két órán adatik elő, s ez képezi a theologiai alapvizsga tárgyát is. Csak 1914/15-ben tart protestáns szellemben Makkai Sándor heti egyórás kollégiumot az I–II. éveseknek a pedagógiai alapproblémáiról, anélkül hogy ez az alapvizsga eddigi gyakorlatát megváltoztatná. A vizsgálati rendnél a kerület ragaszkodik az eddigi dátumhoz (június második fele), s e tekintetben később sem enged semmiféle külső egységesítő törekvésnek. Végül a pótkollokviumok és vizsgák díj szabását s az így befolyó összegek felhasználási módját olvashatjuk.

Kevés változást találunk a hallgatókról szóló, ezek felvételét, intézeti magatartását, segélyezését, fegyelmét tárgyaló IV. részben. Az előadások pontos látogatása, az időközi kérdőórák és kollokviumok mellett most már kötelező a püspök jelenlétében 1902 óta tartani szokott együttes zárókollokvium is. A tantermek, könyvtár és zeneterem használata, fürdő, játék- és tornateremé, tekepályáé, étkezőhelyisége az internátusi-konviktusi rendtartásban szerepel. A segélyezésnél már nemcsak a Bethlen-kollégium 16 ösztöndíja, hanem az 1908-i kerületi határozatban megszavazott Gecse–Baldácsy stipendiumok is említetnek. Továbbá négy írnok 100–100 koronás konviktusi kedvezménye szerény, de jóleső újítás. Külföldi tanulmányi segély a megelőző tanévi legátusi konceptusjövedelem terhére és erejéig (250–300 kor.). Az eddigi tanulmányi revíziót most kiegészíti a következő rendelet. Az ösztöndíjakban részesülők legalább 2 évet az erdélyi ref. kerületben tartoznak szolgálni, ellenkező esetben azok értékét a fakultásnak visszatérítik. Be vannak iktatva az 1901. és 1902. évi kerületi gyűlések és az igazgatótanács rendelkezései a legációra vonatkozólag. S kötelezve van az ifjúság az istentiszteletek, ünnepélyek, házi áhítatosságok, felolvasások rendes látogatására, minden általuk végzendő lelkészi szolgálat bejelentésére. Változatlanok a fegyelmi törvények és büntetések is. Csak az igazgató intése és dorgálása (221. § 1, 2.) külön pont az intézeti konviktusi felügyelő mellett (56. §. 5.), aszerint, hogy ki milyen természetű vétket követett el.

Az internátusi-konviktusi rendtartás – minden várakozás ellenére – csak részletében módosul. A díjfizetésnél annyi változás van, hogy most az internátusi díjat félévenként, a konviktusit évharmadonként róják le s az eddigi havonkénti törlesztésre külön előjárásági engedély kell. Az idők mostohaságára emlékeztető az, hogy minden bentlakó atyja vagy gyámja két tanú (egyik a lelkész) előtt, két kezes által aláír *kötelezvényt* ad az intézeti tartozás fizetéséről. A lakószobák most 2–4–6-os csoportokat fogadnak magukba, s a konviktuson az eddigi jóllakásig való kiszolgálás helyett elő van írva az egyesek számára kijáró ételadag. Igaz, hogy jó bőven. Reggeli 3 dl tejeskávé, 120 gr zsemle, ebéd 3 tál étel és 200 gr kenyér, vacsora sült vagy húsfétel s 200 gr kenyér. 300 gr első minőségű hús (csont nélkül) mindkét alkalommal. A felkelés 5 óra helyett most 6 órában van megállapítva, a kapuzárás 10 órában. De a munkaidő és szabadidő beosztása ugyanaz marad. Az internátusban, ifjúsági könyvtárban és olvasóteremben, játéktértermekben az ifjúság által választott felügyelők gyakorolják az ellenőrzést, csak a konviktusban bíz meg a felügyelő tanár egy ebédőfelügyelőt, aki mellett csoportfelügyelők (asztalfőnökök) szerepelnek. Pótlást indokolt esetben csak az előbbi engedélyezhet (93. §). A játéktérben az egyes játékok használati díját most a vesztes fél fizeti. A betegek ápolásánál az intézet ismét eltér az eddigi gyakorlattól: a gyógyszereknek nem 50%-át fizeti, hanem „messzemenő kedvezményeket biztosít az ifjúságnak”. A kórházi ápolás költségeinek fedezéséről, mint régebb, egyáltalán nincs szó. A nagy fürdőhelyiség használata most már hiába van előírva, mert az nincs üzemben, az ifjúság a városi közfürdőket kénytelen használni. A szolgaszemélyzettel csak az igazgató és az egyes официális tanárok rendelkezhetnek.

Az új szabályzat minden rendszeres gondossága mellett sem hozza meg az első hiányának pótlását: *az Igével való rendszeres élel s az ebből származó bensőséges testvéri közösséget, keresztyén fegyelmezettséget, tanárok és hallgatók találkozását és növekedését a Krisztusban.* Ezek még egyelőre csak mint áldott *lehetőségek*, önkéntes felbuzdulások, csoportosulások

tünedeznek fel, s nem mint céltudatosan beállított nevelői eszközök. S mégis haladást jelent a szabályzat az eddigivel szemben. A fakultást eddigi kiskorúsága helyett saját lábára állítja, anélkül hogy megszüntetné a közegeháznak róla való felelősségteljes gondoskodását. Érvényesíti az új officiumok beállításával a munkamegosztás elvét, s így több lehetőséget nyújt a professzoroknak az ifjúsággal és saját tudományukkal, ennek gyakorlati horderejével való foglalkozásra. Hozzákapcsolja a tananyagot erős szálakkal a Bibliához s az egyház mindennapi életéhez, elsősorban ennek építő munkájához. A reformatori múlttal való állandó összeköttetést pedig a tanárok, különösen Nagy Károly, Ravasz és Révész intenzív érdeklődése, tudományos munkássága biztosítja. Ugyancsak ők és az ifjú docensek azok, akik a szabályzatnak a magános és társas épülésre vonatkozó hiányosságát folyton mélyülő hitükkel, gyakran buzgóságukkal kiegészítik. A világi tárgyak (nemzetgazdaságtan, szocializmus, egészségtan, mezőgazdaságtan) és a modern nyelvek az ifjúság szellemi látókörét szélesítik, valóságérzékét fejlesztik, s az eddigi egyoldalú, intellektuális elzárkózás helyett beállították népünk egzisztenciális küzdelmeinek sodrába. Csak a kedvező külső körülmények kelljenek még, hogy az intézet az egész egyházi és nemzeti élet megújulásának áldott forrása lehessen.

c) Népegészség és tanulmányi eredmények

Nagy meglepetésünkre azonban a hallgatók létszáma az 1907/1908-as tanévtől fogva állandóan apad. Ekkor még 130 iratkozik be, és 126 végzi be rendesen az évet. De már a következő tanévben a felvett 114-ből 112. Nagy Károly igazgató az 1911/12-es tanév bezárása alkalmával fájdalommal konstatálja, hogy a theológusok száma öt év alatt majdnem a felére esett le (74–69) s az egész intézet létszámát csak nagyobb számú egyetemi hallgatók felvétele pótolja (50). A következő, még normálisnak tekinthető tanévben (1913/14) már csak 62 theológus van, kikből 57 végez. Különösen aggasztó az, hogy az I. évfolyamra mind kevesebben iratkoznak be. 1913-ban még félannyian sem, mint 1908-ban (31–13), és az év közben kimaradók száma az állandó létszámapadás mellett is évenként 4–5 közt váltakozik. Ezek főként más pályára mennek, betegek s elhalnak, vagy éppen hanyagságuk miatt távolíttatnak el (1908/09-ben 3-an). Szomorú vigasztalás, hogy a másik négy theológiai akadémián sem sokkal jobb a helyzet. Ezekben még 1907/08-ban 409 hallgató jelentkezik és 398 végez, 1913/14-ben pedig már csak 331, illetve 314. Az apadás tehát 78–84, ami, tekintettel a lélekszám és a gyülekezetek folytonos növekedésére, szaporodására, új segédlelkészi és katekézisi állások létesítésére, komoly aggodalomra ad okot. A lelkiismeretes konventi előadó még azt is kiszámítja, hogy a népességhez viszonyítva legtöbben a tiszáninneni és erdélyi, legkevesebben a tiszántúli kerületekből mennek lelkészi pályára. *De ha az eklézsiák számát nézzük, Erdély aránya a legrosszabb. Itt csak 6 és fél (0:4) eklézsiára esik egy theológus.* (Dunamelléken a legjobb, minden 4 eklézsiára.) Kolozsvárt tanul legkevesebb más kerületből származó hallgató (5%=3), Sárospatakon pedig a legtöbben (40%=30). Ezzel szemben 28 erdélyi theológus (34%) más theológiai akadémián tanul. A többi kerületből csak 10–26%.

Az előjáróság az igazgató előterjesztésére már 1910. nov. 22-én foglalkozik ezzel a fel-tűnő jelenséggel. S igen helyesen abban látja az okát, hogy az intézeti fizetmények pár évvel ezelőtt történt felemelése a szegény ifjakra elviselhetetlenül terhes. Másfelől pedig újabb időben a papi pálya anyagi oldala nem gyakorol kellő vonzerőt az ifjúságra. Az új hallgatók minősége (érettségi bizonyítványa) sem kielégítő. Igyekezni fog ezért a nagyon szegény, de nagyon kiváló ifjak tanulását lehetőleg ingyenessé tenni, s az igazgatótanácsot is felkéri, hogy az okok megszüntetésében közreműködjék. Ez azonban nem mer és nem tud e tárgyban döntő jelentőségű határozatot hozni, s az előjáróság felterjesztését a kerületi tanügyi bizottsághoz s ez úton a kerületi közgyűléshez továbbítja (1911. febr. 6.). A közgyűlés (nov. 20.) – mint láttuk – az ügyet olyan életbevágó kérdésekkel kapcsolatban tárgyalja, mint az új szabályzat, a docensi állások létesítése, a folyton növekvő deficit s a fakultásnak a debreceni egyetemi képzéssel való versenyképessé tétele. Nem csodálkozhatunk, ha mind ezekre, mind

a theologus ifjak nagyobb mérvű segélyezésére vonatkozólag újabb előterjesztésig halasztó, várakozó határozatot hoz (54, 55. jkv. sz.). De a tanügyi jelentés már ekkor leplezetlenül feltárja azt a szomorú tény, hogy még a 38 ösztöndíjas, segélyezett theologusnak is legalább 224 koronát kell legátumból, szülői támogatásból stb. pótolnia a jótéteményhez, ha a fakultáson tanulni akar. Ezzel szemben 18 tanárjelölt állami ösztöndíja akkora, hogy teljesen ingyen eltartást élvez. A közgyűlés a jelentés tárgyalásakor a theologusok számának növelése érdekében kimondja, hogy az egyházközségek járulékainak felemelésével a segélyek emeltessenek. A már említett 1911-es tanévi igazgatói jelentés a papi pálya szomorú anyagi kilátásával foglalkozik, amelyek ma úgy festenek, hogy egy állami néptanítónak, nemegyszer egy hivatalszolgának és vasúti bakternek javadalma meghaladja némely kongruás papét. S biztosítja a csüggedő lelkeket, hogy Tisza István főgondnok jelentése szerint a lelkészi fizetést korpotlékok útján fokozatosan évi 3000 koronára fogják felemelni. A papnevelés céljára szánt alapokat pedig a kerület számba veszi és rendeltetésére fordítja. Ugyanekkor a Ref. Szemlében Barabás Samu kolozsvári lelkész a lelkészi pálya ideális motívumait (nemzeti, társadalmi, lelki misszió) hangoztatja, s így akar „munkásokat keresni az Úr szőlőjébe”. De egy másik cikk (Falusi pap: Kerületünk lelkészképzés-ügye) ismét egész józanul rámutat a létszámapadás reális okaira. Az egyetemen való „félszeg kapcsolat” heti 9–10 óra többletet és 50 kor. egyetemi tandíjterhet jelent hallgatóinknak, a konviktusi díj pedig még a budapestinél is több, „nem is szólva a többiekről, ahol 80–200 koronát kell fizetni, míg nálunk 310 koronát”. Ez a magyarázata annak, hogy lelkészi pályára készülő ifjainknak csak 2/3-a jött Kolozsvárra, a többi más kerület theológiájára iratkozott be. Lelkészeknek és áldozatkész világiaknak hatékonyabban kell támogatniok az intézetet, a kerület intézkedése pedig halaszthatatlan. Az 1913. évi közgyűlés aztán fel is hatalmazza az előljáróságot, hogy „kölségvetése feleslegének terhére [?] a jelenlegi 2000 korona segély helyett 5000 korona évi segélyben részesítse a theologus ifjakat, egyfelől teljes ingyenesség nyújtásával, másfelől a szorgalmas, jó magaviseletű ifjak segélyezésére törekedvén” (37. jkv. sz.). Mindez azonban a helyzeten nem segít, a létszámapadás tovább tart, s a háborús évek alatt egyenesen végzetessé válik.

„A másik szomorú jelenség, hogy a létszámapadás nemcsak számbeli, de érezhető minőségbeli csökkenést is jelent” – mondja tovább az 1911/12-es tanévi igazgatói jelentés. Ifjaink túlnyomó része az egyszerűen érettek, sokszor javítók közül rekrutálódik, s ennek megfelelően a kollokviumok eredménye is hanyatlást mutat. Tekintsük csak át ezeknek ötévi statisztikáját:

1909–1914 között az első félévnek 392 hallgatója volt. Ebből kollokvált jelesre 74 (19%), jóra 110 (28%), elégségesre 102 (26%), elégtelen 18 (5%).

A második félév 386 hallgatójából jeles 82 (21%), jó 87 (23%), elégséges 98 (25%), elégtelen 20 (5%).

Az eredmény az 1895–99-éhez viszonyítva mindenik *sikerral járó* kollokviumnál, különösen a jó és elégséges osztályzatoknál meglepő hanyatlást (13–13%) mutat. Igaz, hogy az elégtelenek százalékszámát szinte változatlan, de ha tekintetbe vesszük, hogy akkor a hallgatóknak csak 17 és 19%-a maradt el a kollokviumokkal, most pedig az első félévben 88, tehát 22%, a másodikban pedig 99, vagyis 26%, belátjuk, hogy az itt mutatkozó 5–7%-os romlás tulajdonképpen az eredménytelen kollokviumok számarányát is növeli.

Még súlyosabb visszaesést állapíthatunk meg ez idő alatt a vizsgálatoknál:

Alapvizsgát tett 106 ifjú, ebből jeles 11 (10%), jó 19 (18%), elégséges 48 (45%), elégtelen 28 (27%).

Első lelkészképesítőt tett 143 ifjú, ebből jeles 18 (13%), jó 25 (17%), elégséges 62 (43%), elégtelen 38 (27%).

Második lelkészképesítőt tett 113 ifjú, ebből jeles 26 (23%), jó 27 (24%), elégséges 48 (42%), elégtelen 12 (11%).

A jeles vizsgázók százaléka csak a második lelkészképesítőnél nő 7%-kal, de a többieknél mind ez, mind a jóké 7–21%-kal apad, az elégségeseké 5–14%-kal, az elégteleneké pedig 9–22%-kal emelkedik. Legkedvezőbb az eredmény most a második lelkészképesítőnél, ahol legtöbb a jeles és jó osztályzat és legkevesebb az elégtelen. Az alapvizsga, ami az előző statisztikában a legjobb, most az első lelkészképesítő gyöngé eredményeivel egy színvonalon mozog. Az osztályzatoknak majdnem fele elégséges, az elégteleneké pedig meghaladja az egynegyed részt is.

A tanári kar azt az 1907/08-i határozatát, mely szerint a kollokviumokat indokolatlanul elmulasztó ifjak tárgyanként csak (a konviktusi alapra) 10 kor. díjfizetés ellenében kollokválhatnak, állandóan érvényben tartja, és az 1911-i törvénykönyv 160. §-ában újra kötelezővé teszi. Ugyanitt az elmaradt, tehát rendkívüli alapvizsga díját 25 koronában, a rendkívüli lelkészképesítő vizsgákét a rendes 20 koronán felül ugyancsak 25 koronában állapítják meg (160. §); az így befolyó összeg egy része (20 kor.) a tanárok tanulmányúti segélyalapjára és nyugdíjalapjára fordítatik, a csekély adminisztrációs költségen (15 kor.) túl fennmaradó pénz pedig a vizsgálóbizottság úti számlájának részbeni fedezésére. Előfordul az a szigorú megtorlás is, amire a szabályzat szintén lehetőséget nyújt, hogy az ismételt mulasztókat a félév vagy az egyes tárgyak újraképzésére kötelezik. Azokat pedig, akik emellett még elégtelen osztályzatot is nyertek vagy semmiből sem kollokváltak, az egész év megismétlésére. Az 1913. ápr. 16-i tanári fegyelmi szék egyenesen az intézetből való kizárással fenyeget két hallgatót tömeges mulasztásukért. Habár részükre a tanári kar és a püspök próbaidőt engedélyez, mégis jónak látják mindketten végleg eltávozni. Az igazgató az 1910/11-es tanévzáró beszédében fájdalommal konstatálja, hogy a kollokviumokat elmulasztók száma a tavalyihoz képest több mint háromszoros emelkedést mutat s csak 5 súlyos beteg, 4 görög-pótlós érettségizett és két külföldön tanuló elmaradását látja igazoltnak. A „terméketlen fügefá” módjára viselkedőknek nem tud más tanácsot adni, csak azt, hogy hagyják el a nem nekik való pályát. Az idő előtti kápláni szolgálatra való kibocsátást pedig a tanári kar betiltja.

A helyzet csakugyan a következő tanév végére javul, de az 1913/14-es tanév végén elénk sötétedik ismét a szomorú kép: az egész ifjúságnak több a felénél (54%) egy vagy több tárgyból vagy elbukott, vagy nem állott kollokviumra. A 13 másodikévesből mindössze 2 kollokvált minden tárgyból. Az igazgató ebben azt a szándékot gyanítja, hogy az illetők csak szeptemberben akarnak vizsgázni s ezért hagyják el a kollokviumukat is akkorra. Buzdítja tehát az ifjúságot a júniusi vizsga letételére, mert ez mindig sikeresebb, mint az őszi. És sürgeti az intézetnek nevelői személyzettel való kibővítését.

A tanulmányi előmenetel egyik fokmérője a *pályamunkák száma és minősége is*. Míg az 1911/12-es tanévig legfennebb 1–2 pályatétel maradt meddő, addig e tanévben a 7 írásbeli tételre csak két munka érkezett be, s ezek közül is csak az egyik volt jutalmazható. Az ifjúság által kitűzött témákat pedig senki sem dolgozta ki, még évzáró imával sem próbálkozott senki. A következő tanévben ismét 4 pályatétel marad meddő, többek közt az egyházi beszéd írásáé is! Nagy Károly a hanyatlás okát az új tanterv által történt kötelező iskolai munka (gyakorlatok) megszaporodásában látja, de az általános tanulmányi hanyatlás mellett a legközelebb eső ok a megfelelő segítség és nyelvismeret hiánya. Ha e mellett még megemlítjük a sokszor túl szigorú kritikát, megértjük, hogy miért vállalkoznak csak a legkiválóbbak, pl. a Genfben tanuló Vásárhelyi József, a pályatételek kidolgozására. Az egyházkerület tanügyi bizottsága szintén nyilvántartja e tüneteket, s az 1911-i közgyűlésen elfogadhatja a következő javaslatát: „Az ifjúság önképzése és öntevékenysége fokoztassék. A fakultás könyvtára az ifjúság számára minél könnyebben hozzáférhetővé tétessék, és még a nyári szünidő alatt rendeztessék.” Az elsőt az 1910/11-es tanév végén az ifjúsági egyesület elnöke, Hegyi András is sürgeti: „A szemináriumok elodázhatatlan követelménnyé vált már.” Az új tanterv és szabályzat aztán csakugyan beállítja a rendszeresebb és szakszerűbb vezetésre és munkálkodásra alkalmas szemináriumokat. A könyvtár pedig az 1910/11-es év folyamán alakul át gyö-

keresen. Régebbi szűk helyiségéből egy négy szobából, két mellékhelyiségből és egy tágas folyosóból álló helyre költöztetik át, s új állványokat és bútorzatot állítanak be részére. Fejlesztésére most már az előjáróság évi 1000 koronát rendel. Mivel azonban ezt az új kiadások (7000 kor.) törlesztésére kell fordítani, most is főként ajándékozás útján gyarapodik. Az ajándékozók közt a hazaiak mellett örömmel látjuk Fulliquet György és Choisy Jenő genfi, valamint Huizinger bostoni professzorok s a princetoni egyetem neveit. De legnagyobb patrónusai a theologiai professzorok, kik közül 1912-ben Nagy Károly 240 (327 kötet), Pokoly 251 (294 kötet) művet adományoznak. Az ifjabbak – Bartók, Révész – saját munkáikat, dr. György János hozzánk áttért unitárius theologiai tanár 481 művet 677 kötetben (1913).

Az 1911-i átalakítás után Pokoly, a könyvtáros professzor örömmel jelenti, hogy a könyvtár teljesen rendben van s így az ifjúság és tanári kar fennakadás nélkül szabadon használhatja. Munkáját utóda, Bartók lelkiismeretesen folytatja tovább, s az 1913/14-es tanévben hozzáfog a betűsoros katalógus kiegészítéséhez, a szakkatalógus elkészítéséhez és a másodpéldányok kicseréléséhez, értékesítéséhez. A könyvtár állománya 1909-ben még csak 11 371 mű, 17 505 kötet, de 1914-ben már 13 968 mű, 21 217 kötet. Még öröndetesebb az olvasók száma, amiről 1912 óta egy ideig kimutatás készül. Ekkor 302 olvasó használ 649 művet 765 kötetben, ami a következő évben 1161 olvasóra és 1935 műre, 2632 kötetre emelkedik. 1914-ben már 1205 olvasó használ 2017 művet 2503 kötetben. De aztán a háborús viszonyok s az intézet elnéptelenedése miatt a kölcsönzők száma visszaesik.

A tanulmányi eredmény másik öröndetes oldala az, hogy a *külföldi egyetemeket* mind többen látogatják. A református hitvallás szülőföldje, Svájc 1909 óta ismét az érdeklődés homlokterébe kerül. Varga Zsigmond ez év elején a genfi, ősszel pedig Nagy Géza a bázeli egyetemre iratkozik be, s ott-tanulásuk, de még inkább a Kálvin-jubileum és Doumergue professzor látogatása következtében a svájci és francia hittestvérek theologiai fakultásai újból megnyílnak tudásvágyó ifjaink számára. Az 1910/11-es tanévben már az eddigi ősi stipendiumaink (Berlin, Bazel, Utrecht, Marburg stb.) mellett a genfi egyetemen három, egyenként 1000–1000 frankos, az angliai (skóciai) egyetemeken két 2000–2000 koronás ösztöndíj létesül, Montauban pedig, éppen mint Bazel, egy diákunknak ingyen lakást és kosztot ad. Az előjáróság egy genfi és egy montaubani francia hallgatónak szintén felajánlja ezt a fakultáson. De a külföld érdeklődése irántunk még nem fokozódik annyira, hogy valaki erre a nagy útra és a nyelvi nehézségek legyőzésére vállalkozzék. Így a kapcsolatok ápolása még mindig egyoldalú.

Annál inkább szaporodik az itteni theologiai hallgatók külföldi tanulmányútja. Az 1909/10-es tanévben a már említett két ifjún kívül, kik közül ősszel Varga Zsigmond ismét Berlinbe telepedik át, Szabó Miklós Edinburghban tanul a Church of Scotland, Czirjék Mihály pedig az amerikai Meadville-ben, ottani hittestvéreink 250 dolláros segítségével. Az 1910/11-es tanévben Révész Imre végzi a IV. évet Montaubanban és Molnár Jenő a II. évet Genfben. Ugyanekkor a skóciai ösztöndíjat Imre Lajos, a glasgow-it Czirjék Mihály (II. félévben Jénában), az utrecht Bernardiumot Varga Zsigmond, a berlini Mons Pietatist Musnai László kapják meg. Tehát már hatan vannak. Ugyanennyi a létszám az 1911/12-es tanévben. Czirjék most Berlinben és Párizsban tanul, Molnár Jenő még mindig Genfben, Tavaszi Sándor Jénában és Berlinben, Hegyi András Bazelben. Két háromszéki diákunk pedig, Imre Dezső és Sándor Ferenc, a bielefeldi Bodelschving-féle theologiai szemináriumban és gyógyintézetben fejezi be itthoni tanulmányait. Az 1912/13-as tanévben Vásárhelyi József megy Genfbe a hazatért Molnár Jenő helyébe. Tavaszy Sándor, Gőnczy Lajos, Kovács Benedek és Árkosy Jenő Berlinben vannak, az első három a Mons Pietatis-i és itthoni segélyek birtokában, Árkosy saját költségén. Hegyi még mindig Bazelben, Deák Sándor Edinburghban, Mircse Sándor Princetonban. A létszám most 8. Az 1913/14-es tanévben már csak hárman vannak kint. Vásárhelyi József Genfben, Dersi Endre és Kovács Benedek Berlinben. Közben (1911/12) Vásárhelyi János besztercei lelkész végez főként a gyakorlati egyházi élet

terén Berlinben, Jénában és Bázelen tanulmányokat. Öt év alatt tehát összesen 28-an peregrinálnak, ami a megelőző 14 év alatti létszámnak éppen kétszerese. Nagyon megkönynyíti a külföldi tartózkodást az ottani, sokszor csekély összegű stipendiumoknak itthoni segítséggel való kipótlása, ami egyszerre véget vet az első úttörők (1908/09) siralmas nélkülözéseinek. Az egyházkerület 600–1000 korona, a fakultás 170–500 korona konceptusalapja 1910-től, a Bethlen-kollégium (egyik fejedelmi ösztöndíj) 200 korona, a marosvásárhelyi kollégium a Szotyori-féle alapból 336 korona, az egyetemes konvent 300 frank, a volt Felső-Fehér megye nemesi alapja kb. hasonló összeggel egészíti ki a külföld jóindulatú támogatását. Vannak olyanok, akik kötelező tanulmányaik egy részét is ott végzik (Révész, Molnár J., Vásárhelyi J.), s csak a különbözőzeti kollokviumok és vizsgák letételére térnek haza. Mások, mint Varga és Czirjék, 3–4 tanévet töltenek német, francia, holland és angol egyetemeken, hatalmas elméleti és gyakorlati tudást gyűjtve maguknak. Mint láttuk és látni fogjuk, ebből a gárdából kerül ki a theologiai tanári succrescentia s egész sereg bel- és külföldi egyházi vezető, akik tudományos és pásztori vagy nevelői tevékenységükkel értékes munkát végeznek a hit és erkölcsi élet s az egyetemes egyházi kapcsolatok felelevenítése terén.

d) Hit és erkölcsiség, egyesületi élet

A fakultás professzorai teljes tudatában vannak annak, hogy hallgatóik személyes életét fegyelmezni, irányítani, krisztusi szellemben formálni és alakítani elengedhetetlen kötelességük. Nagy Károly minden liberalizmusa mellett is hangoztatja évről-évre beszédeiben, hogy a törvényekkel való összeütközést kerülni még nem elég. Ez csak negatívum, amit a theologusideál hivatástudattal, hitben, jellemben való erősséggel, testi-lelki tisztasággal, szerény, nemes, választékos viselkedéssel kell hogy kiegészítsen (1909). A magánéletet az intézeti hatóság ingerenciája alól éppúgy nem lehet kivonni, mint a papságot az egyháznak a köztisztesség szempontjából való ítélete alól (1910/11). Különösen kárhoztatja egyeseknél a divathajhászó, léha piperkőcséget s az ezzel kapcsolatos adósságcsinálást, kártyázást, dorbézolást, egyes lakószobák rendtelenségét, a testi-lelki tisztaság elleni vétkeket. Az intézet azonban ne csak a kiáltó vétkeket vegye tekintetbe; ez a régi liberális gyakorlat helyét kell hogy adjon az egész nevelési rendszer mélyreható változásának. Kecskeméthy hasonlóképp gondolkodik. „Itt nem napszámosokra, hanem katonákra van szükség, és pedig nem zsoldosokra, hanem olyan *hősökre*, akik életüket teszik ki ügyük diadaláért” – mondja első évről-évről beszédeiben. S idézi Jézus ítéletét a farizeusok és írástudók igazságáról, amivel nem lehet a mennyországba jutni (Lukács 17). Sürgeti a nevelőszemélyzet beállítását mellett, épp mint Ravasz, az internátus megfelelőbb felszerelését fürdővel, tornateremmel. Bartók pedig arra emlékezteti az ifjúságot, hogy nálunk nem Rabelais hírhedt mondása van az intézet falára írva: „Tégy, amit akarsz!” – hanem ez: „Tedd, amit tenned kell!” Csak így lesz ez ideális nevelési célok szolgálatában álló intézmény (1913/14). E magasztos célkitűzések mellett a valóság persze elmarad. Örömmel állapítják ugyan meg a fenti tényezők, hogy a hallgatók átlagos viselkedése megfelelő, sőt egyes években a tanári karnak nem is kell fegyelmi ülést tartani, mert az erkölcsi élet „dicséretreméltó”. Majd az 1911/12-es évi váratlan visszaesés után ismét „némi emelkedés” és „kedvezőbb kép” mutatkozik. A fegyelmi esetek is ritkábbak lesznek. Meglepetve látjuk azonban, hogy a bűn, akárcsak a megelőző korszakban, csoportosan, többtagú társaságban is jelentkezik (1909/10). Későbbben is kártyázás vagy intézeti mulatozás alakjában üti fel fejét. Ide vetődik egy olyan notórius r. kat. vallásról áttért bűnöző is, aki az iszákosságtól egészen a lopásig minden elképzelhető vétket elkövet, s akinek viselkedése a szülői háztól elkezdve a rendőrségig mindenkit egy egész éven át izgalomban tart. Végül a fegyelmi szék az intézetből eltanácsolja (1912. jan. 14.). Az 1913/14-es tanévben pedig egy elbizakodott, összeférhetetlen jogszigorló összetűzése nyugtalanítja az ifjúság egyetemét, a tanári kart és püspököt. Mikor az illető ötrendbeli keresetével a világi hatóság (járásbíró, törvényszék) elé állítja egyes hallgatóinkat s nem riad vissza az őt fegyelmezni

próbáló Ifjúsági Egylet elnökének és összes tagjainak megidézettésétől sem, az igazgató a tanári kar felhatalmazása alapján őt is „azonnal tanácsló elutasításra” ítéli. Az illető azonban, érezve a sáfrányillatot, már előzetesen bejelenti kilépését az internátusból. A legsajnálato- sabb az, hogy a nagyobb fegyelmi esetek nemcsak ezek elkövetőit, hanem más megbízható, de könnyen elcsábítható, bűnre ingerelhető ifjú vétkét is felidéznek, nyilvánosságra hozzák. Tehát minden óvintézkedés mellett is a kísértő lesben áll és keresi, hogy elnyeljen (1Pt 5,8). Az ilyen és ehhez hasonló esetek persze a szemfüles riporterek útján a hírlapokba is kiszivá- rognak, s ezek a fakultást hol gúnyos, hol igaztalan megítélésben részesítik. Mintha nem tudnák, hogy ezek az őskeresztyén gyülekezetben, sőt magában az Idvezítő tanítványai közt is előfordultak. Mindenesetre komoly figyelmeztetés ez az előjárók számára a nevelés és lelki gondozás intenzívebb tételére. Sőt, a tiszántúli testvérkerület hivatalos lapja, a Debreceni Protestáns Lap sem áttolja pártfogásába venni azt a kártyázás miatt megfegyelmeztet, intézeti kedvezményeitől megfosztott 3–4 theologust, akik méltatlankodva egyenesen az ottani theologiai fakultására kérik felvételüket (1911. nov.). Az ottani cikkíró egyszerűen „jeles nemzeti játéknak” minősíti a kártyázást, aminek „nem tudása hátrányt jelent” a leendő papnak, s túl szigorúnak tartja az ítéletet. A meggondolatlan tudósító és a lap megkapja a méltó választ az éles tollú Nagy Károlytól. „Állíttasson fel az új egyetemen egy tanszéket a kártyázás és más falusi virtusok számára. Ne féljen, ennél az egy katedránál nem lesz tanárhiány!” A szóváltás kölcsönös kimagyarázkodással és férfias bocsánatkéréssel végződik.

A valláserkölcsei életben a személyes viselkedést szükségképpen kiegészíti az intézményes fegyelmezés, azok az újabb erőforrások, amiket az *egyesületi élet* nyújt tagjainak. Sajnos a tisztán testületi érdekeket védő, reprezentáló ünnepeket rendező Ifjúsági Egylet csak az önképzés és pályázatok útján tesz valamit e téren. A fegyelmezést csak legvégző esetben (összeférhetetlenségi bizottság) gyakorolja. Az Ének- és Zeneegylet célja pedig ismét speciális: „az egyházi művészet ezen ágainak ápolása s a nemes irányú szórakozás”. Így egyedül a Theologus Körre marad az a nehéz feladat, hogy a hallgatókat valláserkölcsei életükben támogassa. De nála is ott szerepel a célok közt az anyagi megsegítés s a többi teológiákkal együtt a theologusérdekek védelme. Szerencsére még mindig ott áll mellette egy áldott belmissziói alakulat, a Bethlen Gábor Kör, amelyik 1900 (nálunk 1903) óta állandóan buzgólkodik a „protestáns magyar ifjúságnak Bethlen Gábor hazafias, vallásos és tudományos szellemében való egyesítésén s e szellemnek a társadalom minden rétegében való terjesztésén”. A kör elnöke először Ravasz, majd Révész professzor, s a theologiai ifjúság szinte teljes számban tagja. A lehetőség tehát a keresztyén életben való elmélyülésre és tevékenységre készen áll.

Egyelőre teljesen elutasítólag viselkedik a fakultás az Ifjúsági Keresztyén Egyesület terjeszkedésével szemben. A professzorok teljes mértékben átérzik az ilyenszerű alakulat és belmissziói munka szükségét, hiszen a konfirmált ifjúság lelki válsága s az ebből folyó egyházi veszedelmek közvetlen tapasztalatként égetik lelküket. Örömmel üdvözlöi tehát Ravasz László a református tanítók egyesületének Konventhez intézett felterjesztését az ügy egyetemes rendezésére vonatkozólag. Mikor azonban ezzel kapcsolatban a dunántúli kerület közgyűlése ott az Ifjúsági Keresztyén Egyesületeknek a párizsi alapon való szervezését elrendeli s a konventet hasonló intézkedés kiadására kéri fel (1909. okt. 17.), a kolozsvári egyházmege közgyűlése erélyesen és metsző gúnnyal utasítja vissza ezt a „mystikus állapot” s az ebből folyó metodizmust (az újjászületés előírt módja), felekezeti köziséget és tudományellenességet. Az éles hangú cikke a dunántúliak nevében Lic. Rácz Kálmán, a dunamellékiek részéről Bilkei Pap István válaszolnak, rámutatva az egyesület nagymérvű külföldi elterjedésére és áldásaira. Ravasz azonban kitart előbbi álláspontja mellett, és most már a gyakorlati teologia leghivatottabb külföldi művelőinek (Achelis, Werster és Krummacher) ítélete alapján veri vissza az ellene felhozott érveket. „Szakadatlanul azzal kérkednek, hogy hozzánk, hitetlen, semmiházi, modern theologusokhoz képest mily tökéletes mértékben születtek újjá, adják hát tanújelét eme dicsőült állapotuknak legalább azzal, hogy

egy kis őszinteséggel és alázatos komolysággal járnak el.” Régebbi kifogásait ismételve kijelenti: „Mikor a balgató tanítványokat, a futkározó szenteket ütöm, kezemet nem a Mester ellen emelem fel, akit csak áldani tudok és követni szeretnék. Nem azért keresem fel mások vetését, hogy azt bitoroljam vagy konkolyt hintsek közé, hanem azért, hogy kitépjem amaz gyomot. Nehéz munka, de kérem Istent, hogy *csak az én* kezemet végezze meg.” Ez a szóváltás mutatja, hogy most mennyire másként ítéli meg Erdély a belmissziót, mint Szász Gerő idejében. Akkor a döntő érv a szabadelvűség, most pedig a pozitív hit és jellegzetesen református keresztyén életfelfogás. Igaz, hogy azóta elvégezte Molnár Albert is áldott magvetését, megalkotta az *egyházi* belmisszió koncepcióját, és kerületünk Ravasz, Tóthfalusi József és az ifjabb theologusnemzedék útján közvetlen tapasztalatokat szerzett a belmisszió áldásairól. Megfordult nálunk sok neves, külföldi theologus és misszionárius. Többek közt Mott János, aki minden gerinctelen metodizmusnak és meddő ortodoxiának hadat üzent s az élet, a gyakorlati keresztyénség boldogító igazságait, aktivitását, elfogulatlanságát propagálta. Ravasz is úgy üdvözölte őt, mint akinek „szavaiban a végrendelet komolysága érik s minden mondata egyszerű és természetes, mint maga az igazság, s lelkünket alapjaiban megrendítő, mert maga az igazság”. De éppen *ennek* nevében folyik még éveken keresztül a harc a pietizmus túlzásai ellen, amik hol a babona ápolásában, hol a térdepelve imádkozás sürgetésében, a házassági eskü megtagadásában és az élő keresztyén elnevezés bitorlásában jelentkeznek. A kerület tehát nem tűri ennek az iránynak és sokszor túlzó, elvakult híveinek protestáns evangéliumellenes viselkedését, misszionáriusainak az egyházalkotmány ellenére a konvent általi becsempészését.

Az ébredő és ezzel természetesen együtt járó építő, misszionáló keresztyén élet jelei – mint említettük – már 1907 óta jelentkeznek, és mind sürgetőbbben mutatkoznak. A Theologus Kör állandóan napirenden tartja a hétfői és szombati préceseket a III–IV. éves hallgatók közreműködésével, valamint a szombat esti bibliamagyarázó estéket, sőt egy évben (1909/10) itt is megpróbálnak egyesek tanári közreműködés nélkül (is) bibliaolvasásra, -tanulmányozásra összeülni. De sajnos a következő években az első két építési alkalomban való részvétel visszaesik, nem válnak rendszeressé, közös üggyé. Maga a kerület is a Tanügyi Bizottság jelentése alapján megdöbbenve értesül erről, s elrendeli, hogy „a précesek végzésére a theologusok osztassanak be” (1911, 60. jkv. sz.). A következő évben csakugyan megtörik a közönyösség jege, s ez időtől fogva minden tanévben egész húsvétig a III–IV. évesek hűségesen szolgálnak s a hallgatók a bibliamagyarázatokat rendszeren látogatják. 1913/14-ben vitaestélyek is vannak. Sajnos az 1909. febr. 3–5. napján Kolozsvárt megalakított Theologus Szövetséget a konvent nem engedélyezi, s így az összefogó munka hiányzik. Töretlen buzgósággal folyik öt iskolában 1910 óta a Bethlen Gábor Körtől átvett vasárnapi iskolai oktatás, a szükséges előkészítő órákkal, egészen 1912-ig, amikor az agapetikai gyakorlatok keretében akarják elhelyezni, de nemsokára újból a Bethlen Gábor Kör önkéntes munkásai veszik át. Egész nagyszabású öntudatosító és építő munka körvonalai bontakoznak ki a Bethlen Gábor Körben. Az 1908/09-es tanári-elnöki jelentés a szépen látogatott s a külvárosban is rendezett protestáns esték és vasárnapi iskolák mellett a bibliaköri munka kezdetéről (Márk ev.) s a hidelvei földészifjak közt hetenként kétszer végzett pásztori találkozásról számol be. A következő tanévben már munkájukat a Kálvin Szövetséggel közösen az összes protestáns középiskolákban kötelezővé akarja tenni. „Az egyének reformálását valljuk, s csak ezek lelkén át a társadalomét. Személyes léletté tenni a vallás és keresztyénség alapigazságait; szellemi és erkölcsi arisztokrácia uralma az egész intézetben” – mondja a felhívás, s kifejti a kör tudományos, építő és társadalmi programját. A keresztyén diákmozgalommal hajlandók együttműködni, de sajátos célkitűzéseikből, a munka protestáns, egyházas jellegéből, a magyar kultúrával való kapcsolatából, a nemzeti élet etizálásából nem engednek. Imre Lajos alelnök, az építő munkák vezetője hűségesen áll e program mellett, s örvendetes eredményekről számol be. 1911-ben a kör tevékenysége a főiskolai ifjúság körében tartott vitaestélyekkel és az

Erdélyi Pártfogó Egyesület által felkarolt, züllésnek indult, bűnnel terhelt gyermekek megmentésére irányuló akcióval bővül. Olyan időben, amikor az 1911. évi konventi szabályzat megelégszik az ifjúsági egyletekben a vallásos, ismeretterjesztő és szépirodalmi felolvasásokkal, nemes szórakozások rendezésével, az ének és dal ápolásával, s még Erdélyben is a világi alakulatok példáján mint „helyi szabadoktatási szervezetet” akarják beindítani, saját munkájáról pedig mélyen hallgatnak, a Bethlen Kör valóban komoly, krisztusi programot képvisel. Révész Imre elnöksége idejében (1912–13) még a szegénysorsú tagok anyagi segélyezését is felkarolják, az eddigi munkaágak mellett. Tízévi beszámolója hírt ad arról, hogy a kör már nem a magyar protestáns társadalom ébrentartásában látja fő feladatát, hanem a *protestáns főiskolai diákság lelkigondozásában*; a legkomolyabbaknak és legértékesebbeknek e célra való tömörítésében. A cél tehát örvendetes módon szerényebb, de mélyebb. Utóda, Berde Károly szigorló orvos alatt tovább folyik az 1913-ban Szászvároson a középiskolások között megindított propaganda (Sepsiszentgyörgy, 1914. febr. 7–8.), az elsőt Makkai Sándor katekéta, a másodikon Tavasz Sándor püspöki titkár vesz részt.

A Bethlen Kör egészséges fejlődésére jó hatással van az, hogy közben az Ifjúsági Keresztyén Egyesület értékes, vonzó személyiségei, vezetői felkeresik Erdélyt s munkájukat igyekeznek az itteni egyházi életbe beletagolni. 1911. ápr. 1-én Phildin Keresztély világszövetségi vezértitkár jár Marosvásárhelyen, és előadását éppen a Bethlen Gábor Kör egyik volt apostola, de 1909. dec. 1. óta ismét e világalakulat országos utazótitkára, Megyeresy Béla tolmácsolja. Mikor Phildin a munka célját, áldásait ismerteti, ismételten biztosítja a hallgatókat, hogy az Ifjúsági Keresztyén Egyesülettől távol áll minden szűkkeblűség, szemforgatás és metodizmus. A szintén jelenlevő Ravasz professzor örömmel üdvözlö a velünk közös eszményeket és törekvéseket. De rámutat arra is, hogy nálunk az Isten országáért való munka már évszázadok óta folyik, érette a Nyugatot megszégyenítő áldozatokat hoztunk és hozunk. Ha a párizsi alap egyházunk egyik alaptétele, fölösleges, ha pedig más akar lenni, akkor csak kárt és veszedelmet jelent. A célok és törekvések szolidaritását hangsúlyozza, ha a munka mikéntje, az út más is, mint az övék. A következő év nyarán már a Református Szemle megértő szeretettel ad hírt a Magyar Evangéliumi Diákszövetségnek a debreceni nagyerdőben tartott nyári konferenciájáról. 1914. jún. 28.–júl. 5. között pedig ez alakulat losonci gyűlésén, ami szintén a város feletti fennsíkon zajlik le, már ott van Ravasz László és Kecskeméthy professzor is. Előadásaik – Keresztyénség és civilizációnk; A próféták harcai – áldott eredménnyel illeszkednek bele a többi előadó (Takaró G., Pongrácz J., Megyeresy és mások) építő munkájába, ami a theologiai irányoktól és kegyességi törekvésektől független (jenseits von positiv und liberal) szellemben folyik. Ez év kezdetén Megyeresy újból Erdélyben jár a Nemzeti Bizottság meghagyásából, és meglátogatja az itteni egyesületeket. Megfordul Háromszéken is, ahol Felsőcsernáton buzgó lelkésze. Magyarosi Mihály örömmel veszi igénybe segítségét a gyermekek, ifjak és felnőttek közt folyó munkájában. A Theologus Körben pedig Gombos Ferenc, a Diákszövetség utazótitkára tesz látogatást. Ezek a jelenségek mutatják, hogy Erdély szívesen fogadja a határozott evangelizáció programját és annak apostolait, de híven ragaszkodik ősi örökségéhez: a munka *egyházi jellegéhez*. Ezt különben a skót szabad egyháznak 1911-ben Magyarországon járt küldöttei, köztük dr. Mathers György is nagyon lelkére köti a szabad egyletekben (Lelkészegegyesület, Kálvin Szövetség stb.) magát szétforgácsoló egyházunknak.

e) Kormányzat és vagyoni ügyek

A fakultás új szervezetét 1908-ban elsősorban az anyagi nehézségek s a kormányzatnak ezekkel kapcsolatos munkamegosztása tették szükségessé. Az előjáráságnak tehát az eddig is szokásos tanulmányi és fegyelmi felügyelet mellett elsőrendű kötelessége, hogy az újra meg újra mutatkozó gazdálkodási zavarokat megnyugtató módon megoldja, s e téren hathatós segítséget nyújt a buzgó hivatalos professzoroknak. Ez a feladat természetesen elválaszthatat-

lan a nevelés és az intézetfejlesztés súlyos kérdéseitől, s az előljáróság odaadón fáradozik, hogy itt is megfelelően hivatásának. Sajnos elnöke, dr. Vályi Gábor 1911. nov. 20-án „a legtöbb tanárválasztásnál nyert szomorú tapasztalataira tekintettel” lemond. Az előljáróság hiába próbálja öt lépése visszavonására rábírní – a kifogásolt tanárválasztás egy középiskolánál történt és semmi összefüggésben sincs intézetünkkel –, a főgondnok megmarad elhatározása mellett. Így elévülhetetlen érdemeit hálás elismeréssel jegyzőkönyvbe iktatják, és elbúcsúznak tőle. Helyébe az 1912. nov. 9-i kerületi közgyűlés az eddigi derék algondnokot, dr. Gidófalvy István közjegyzőt állítja be a főgondnoki tisztségre.

Gidófalvy 1859-ben született Nagyszébenben, atyja G. István miniszteri tanácsos. Iskoláit szülővárosában és Kolozsvárt, az egyetemet Budapesten végzi. Édesanyja és a kolozsvári ref. kollégium ébresztik fel benne az evangéliumi szellemű szocializmus alapigazságának, a munkán alapuló emberszeretnek és egyenlőségnek mély fanatikus átérzését. Előbb (1886) Szászrégenben, majd 1895 óta Kolozsvárt közjegyző. Mindkét helyen a hitelszövetkezeti munka és népiünk gazdasági, kulturális és valláserkölcsei felemelésének fáradhatatlan apostola. Előbb a görgényi egyházmegye, majd a kolozsvári egyházközség gondnoka, végbeviszi az új hidelvei templom építését (1897/98) és itt egy egészen új parokiális egyházzész szervezését, munkába indítását. A kisemberek, iparosok, földművesek gazdasági érdekeit éppoly melegen karolja fel, mint a szegény egyetemi hallgatók sorsát, akiknek irodájában munkát, fizetést, asztalánál bőséges táplálékot ad. Mikor 1921. jan. 10-én elhal, Ravasz mint tipikus „építő lelket” búcsúztatja el, aki a személyválogatás nélküli segítőkészségben, szeretetben, Isten iránti hálaadásban, hitben soha nem fáradt el.

Algondnoka, majd utóda Kolozsváry Bálint egyetemi tanár, Kolozsváry Sándor egyetemi professzornak, a fakultás egyik útegyengetőjének fia, előljárósági tag 1913 óta (sz. 1875), kinek személyiségéről később szólunk. A lelkeszi tagok közül Sándor János miriszlói lelkész betegsége miatt alig jelenik meg a gyűléseken, Deési Gyula gyalui lelkész pedig hasonló okból 1911. jún. 23-án lemond. Helyébe Vajk Ferenc székelyudvarhelyi lelkész, esperes kerül. Miután a világi tagok közül a két arisztokrata, br. Wesselényi Ferenc és gr. Bánffy Miklós az 1912. okt. 10-i gyűlés megállapítása szerint az üléseket egyáltalában nem járja és Sándor János is lemond, az előljáróság megújítása halaszthatatlan. Az 1912. nov. 9–11-i kerületi közgyűlés ezt végre is hajtja a következő formában: világi tagok a két gondnok mellett: Sáni László kir. főügyész, Schilling Lajos és Erdélyi Pál egyetemi tanárok; lelkésziek: Benedek Károly alvinci, Vásárhelyi Boldizsár dési, Tóthfalusy József marosvásárhelyi, Sófalvi Károly rettegi és Csűrös József váralmási lelkészek. Az első csoport kizárólag kolozsvári, a második vidéki tagokból tevődik össze, és buzgóságuk, agilitásuk kezesség arra, hogy „működésük fakultásunkra s ezáltal egész anyaszentegyházunkra nézve eredménnyel teljes, gyümölcsöző lesz”.

Erre csakugyan sürgős szükség is van. A kormányzati autonómia megmentése utáni első évek még a vagyoni megszilárdulás kedvező előjeleit mutatják. A Szacsvainé Wesselényi Jozefa-féle alapítvány (60 ezer korona) befolyik, Barabás Ferencel, aki még mindig kapja kilátásba tett csekély alapítványa után az évjáradékot, kiegyeznek. A tőkét, köztük a Szacsvainé-félet is, elsősorban a Kádár János vezetése alatt álló református érdekeltségű és egyházunkat támogató Közhasznú Takarékpénztárban, vagy hozzá hasonló, kisebb helyi hitelszövetkezetekben helyezik el, vagy egyeseknek építkezésre kölcsönadják. Egy év múlva 8000 korona költségvetési felesleg mutatkozik, úgyhogy a könyvtár gyarapítására már évi 2000 koronát tudnak felvenni. A konviktus tiszta nyeresége egy év alatt 6883,06 korona, és Ravasz bejelenti, *hogy ha ez minden évben legalább 5000 korona lesz, 15 év múlva az alaptőke kamataiból 25 ifjúnak adhatnak 200 koronás kedvezményt.* Özv. Bartók Györgyné 500 korona alapítványt tesz pályadíjakra. Egyúttal azonban a szükségletek, igények is nőnek. A homályos gázvilágítást villannyal cserélik fel, a tantermeket újrabútorozzák, az ágyakba sodronybetétek jönnek, a régi fűtőszánok helyett teljesen újak. Bartók, majd Révész profesz-

szorok elhelyezése s a könyvtár kibővítése jövedelmező bérletek felmondásával jár. Az ének és zene oktatásánál megvan ugyan az az előny, hogy 1909-ben a helybeli református kollégi-
ummal közös tanerőt alkalmaznak Kürthy Sándor személyében évi 1000 koronáért, de miután
ő 1913-ban lemond (közben Kárpáti Emil ev. tanító is helyettesít), helyébe, hasonló módoza-
tok mellett, Saja Antal udvarhelyi ref. kollégiumi tanítót állítja be a kerületi közgyűlés. A
modern nyelvek taníttatása azonban szintén többletkiadást jelent. (Évi 1475 korona, majd
1790 korona, amiből 1913-tól fogva csak 400 koronát fordítanak külső tanerőre, német
nyelvmesterre.) Sok gondot okoz az előjáróknak a fakultás Bocskai u. 3. sz. alatti bérháza,
amit előbb a város bérel katonai irodák és magánlakások céljára. A helyiségek rondák, néhol
egyenesen visszataszítók. A bérletet tehát felmondják, az épületet rendbe hozzák, és magáno-
soknak adják ki. Az átalakítás ismét 1170 koronába kerül (1910). Felmerül helyébe egy mo-
dern háromemeletes bérpalota építésének terve, majd el akarják adni. Végül mégiscsak jelen-
legi állapotában adják bérbe a helybeli rendőrségnek 5 évre, évi 15 000 korona haszonbérért
(1912. máj. 20.). Valóságos elemi csapás számba megy, mikor 1910 elején a fakultás épüle-
tében a második emelet mennyezetének gerendái oly nagy mértékben elkorhadnak, hogy az
igazgató jelentése szerint a díszterem beszakadásától csak az Isten őrzi meg őket. A sürgős
javítás, új vasbeton gerendák beállítása s az ezekkel kapcsolatos munkálatok végeredmény-
ben 70 000 koronába kerülnek, aminek fedezésére az igazgatótanács előbb folyószámlaköl-
csönt engedélyez. Majd mikor közben a Szacsvainé-féle alapítványt is igénybe veszik, ennek
kipótlására s a kölcsön kifizetésére az *alaptökeből az egész összeget leírják* (1912. ápr. 11.).
A nagy gonddal és reménységgel beindított vagyoniügyi önkormányzat tehát nem tudja feltar-
tóztatni a szerény nagyon rohamos apadását. A bevételi tételek csak átmenetileg emelkednek,
de akkor sem jelentős mértékben, s a házbéreket felemésztik a növekvő kiadások. A könyvtár
rendezése után sor kerül az összes ablakok és ajtók újrafestésére, az internátusi mellékhelyi-
ségek (mosdók stb.) új higiénikus felszerelésére. Az orvos sürgetésére állandóvá teszik a
központi fűtést, ami évi 2720 korona többletkiadást jelent. Új orgonát vesznek az evangélikus
egyháztól 1000 korona értékben. A városi adók a főépület és bérház körüli három utca aszfal-
tozása következtében folyton emelkednek. A tanárok fizetését az Egyházi Törvény VI. 102.
§-a értelmében a jogakadémiai professzorokéval egyenlő mértékben kell rendezni, előbb
korpótlékokkal, majd családi pótlékkal. Ezzel szemben a bevételek nagyon szerények. A
konviktus még a létszámapadás mellett is meghozza évenként a maga 3600–7000 korona
nyereségét, pedig bérbe van adva és még a bérlőnek a megélhetését is biztosítania kell. Tőké-
je 14 000 koronáról 1912-ig 26 000 koronára emelkedik, ami azonban a segélyezések jelentő-
sebb emelésére alig elegendő. Az alapítványok nemigen folynak be sem a feudalizmus büne-
iben vergődő arisztokrácia, sem a tőke- és nyereségéhes pénzintézetek részéről. Az özvegy
püspökné mellett csak özv. br. Györfly Gézáne tesz elhalt fia emlékére 1000 korona alapít-
ványt szegény theologusok segélyezésére (1912), átmeneti adományként pedig br. Bánffy
Zoltán 500 koronát ad a theologusok külföldi tanulmányújtára, gr. Bethlen Ödön pedig 200
koronát az új orgonára (1910–11). Szerencsére a kerület az évi segélyét 14 000 koronáról
előbb 19 000, majd 20 000 koronára növeli, s a konvent a felemelt államsegélyből 12 562
koronát utalványoz „elsősorban a személyi szükségletek fedezésére” (1913). Az elkerülhetet-
len folyó kiadásokat a gazdasági hivatal nem tudja másként fedezni, csak az egyes alapok
felhasználásával. Úgyhogy amikor az igazgatótanács jóváhagyásával a nagy építési kölcsönt
az alaptökeből leírják, ugyanakkor az alapítványokat is kiegészítik (1913. okt. 15.). Sajnos az
első alapítványtevők közül egyesek még a tőkét sem fizették be, s amikor Ravasz László
indítványára a 82 745 korona helyett a teljes összeget, 190 715 koronát veszik fel a fakultás
mérlegébe, egyszersmind felszólítatják vele a hátralékosokat ígéretükben adott kötelezettsé-
gük teljesítésére (1912, 30. jkv. sz.). Az eredmény, úgy látszik, gyöngye, mert egy év múlva a
gazdasági felügyelő professzor azt jelenti, hogy az alapítványi adósok évjáradékainak jó
része megérett a leírásra (1913, 16. jkv. sz.). Maga az alaptőke minden gondos kezelés és

ellenőrzés mellett is 1913. jún. 24-én 355 000 korona, tehát 1906-tól fogva 86 204 koronával apadt. A költségvetési deficit 1912-ben már 9964 korona 59 fillér, ami a takarékoskodás és konventi állandó segély következtében valahogy elenyészik, de ez már nem változtat a szomorú tényen: „Intézetünk anyagi helyzete csak egypár évig s addig is csak úgy van biztosítva, ha semmi váratlan kiadás vagy ... beruházási művelet terhelni nem fogja s ... lemond arról, hogy az elköltött (kamatokkal kb. 100 000 kor.) tőkéit valaki restituálja (1913, 71. jkv. sz.). Ugyancsak Ravasz 1913/14-i évváró jelentésében megállapítja, hogy „intézetünk jövedelmének 2/3 részét segélyek, járandóságok, díjak és illetmények teszik, ami azt jelenti, hogy az intézet nem saját alapjából, hanem ad hoc áldozatokból él”.

Ilyen körülmények közt az ifjúság anyagi segélyét nem lehet fokozni, csak az 1913/14-i költségvetésbe vesznek fel szerencsére e címen (esetleg intenzívebb nevelésre) 3000 koronát. A külföldre menő ifjak ellátását, tanulását az ottani ösztöndíjak s a már említett itthoni támogatások biztosítják. A tanárok ily természetű igényét a pótkollokviumi és rendkívüli alapvizsgái díjak egy részéből a tanári tanulmányúti segélyalap (Intézeti Törvények 160. §) elégíti ki. Már 1911-ben Kecskeméthy professzor 500 kor. rendkívüli segélyt kap palesztinai utazásaira, s 1912-ben Nagy Károly, 1913-ban pedig Ravasz élvez hasonló célból az említett alapból 600–600 koronát. Jóleső jelenséggént könyvelhetjük el, hogy a fakultás minden anyagi nehézsége ellenére az egyházunkat melegen pártoló Közhasznú Takarékpénztárnál 150 új részvényt vásárol s a bank a konviktus részére 100 korona értékű részvényt adományoz. A kegyes adományok különben főként a szegény ifjakat segítő és kurzusokat kiadó Theologus Kör részére folynak be évről évre 2–300 kor. értékben. Kilyén Sándor igazgatótanácsi irodavezető lelkész évről évre meghozza e célra áldozatát, úgyhogy az ő nevét viselő alap 1914 végén már 455 K 80 f. A kör egyes nélkülöző tagjait pénz- vagy jegyzetsegélyben részesíti, illetve az arra rászorultaknak pénzkölcsönöket nyújt.

Az intézet anyagi válságának egyik fontos okáról, a hallgatók létszámapadásáról már szólottunk. A költségvetések leszállítják előbb 100-ra, majd 90-re a theologusok és tanárjelöltek összlétszámát. Az előjáróság hiába nyújt be emlékiratot az igazgatótanács útján a minisztériumhoz, hogy a tanárjelöltek ösztöndíját az eddigi 12 000 K-ról 20 000 K-ra emelje fel, fáradozása eredménytelen. Nem marad más kivezető út, mint a közegyház segítségének fokozottabb igénybevétele. Már 1911. nov. 26-án megbízza az előjáróság az igazgató és gazdasági felügyelő professzorokat, hogy készítsenek javaslatot a kerületi közgyűlés elé „az összes kerületünkben lévő és theologusok anyagi segélyezésére rendelt alapok számbavétele és felhasználása tárgyában, esetleg a gyülekezetek és kollégiumok megadóztatásának figyelembevételével” (74. jkv. sz.). 1912. júl. 3-án ugyanott a tanári kar javaslata kerül tárgyalás alá, mely az említett alapok felderítését és igénybevitelét s a fakultás épülete adósságának a kerület által való átvételét sürgeti. A tanárok számát emeljék fel hatra, szervezzenek 3 docensi állást, az internátust alakítsák át, s a theologusok segélyezésére 22 000 koronát nyújtsanak. Az évi szükséglet így 40–50 000 koronával emelkednék. Végül a legterjedelmesebb memorandum Nagy Károly tollából 1913. jan. 17-én ismétli az iménti nevelői újítások (6. tanár, docensek), a fizetésrendezés és a tanulók anyagi támogatásának követelményeit, ha Debrecennel versenyképesek akarunk maradni. Megoldásként ajánlja a fakultásnak, sőt a többi erdélyi egyház lelkészképzésének a kolozsvári egyetemre való bevitelét. Vagy a debreceni egyetemen a kerületek által fenntartandó párhuzamos tanszékek szervezését. Persze mindkettőt kiegészítené a kerületek szemináriumi utóképzése. A kollégiumok papképzésre szánt alapjaiért folyó küzdelem most a Bethlen-kollégium e célra szánt vagyonához való igény egyenes bejelentésében nyilvánul meg. Az ottani előjáróknak az államsegélytől való húzódozása indokolatlan, a kerület az egyedül nem államosítható papképzés céljára legalább a 32 principista diák ellátási költségét, 70 400 koronát feltétlenül meg kell hogy kapja onnan. Az előjáróság magáévá teszi az egész emlékiratot, s főként a jelenlegi tanárok fizetésrendezését, valamint a volt gyulafehérvári két professzori állás kamarai jövedelmének tisztázását

látja a legsürgősebb teendőknél. A kerületi közgyűlés azonban, mint láttuk, ez év nov. 10-én csak a kor- és családi pótlékra és az ifjúság nagyobb mérvű segélyezésére (2000 korona helyett 5000 korona évenként) vonatkozólag hoz határozatot (37. jkv. sz.), de „a költségvetés-felelős” előteremtéséről bölcsen hallgat. Pedig időközben a kerület hivatalos lapjában is mindegyre felmerül a terv, hogy a lelkészképzést korszerűen kell rendezni új nevelőszemélyzet beállításával. Esetleg a fakultást leánynevelővé alakítsák át, s a teológiát vigyék vissza Enyedre. Mire Nagy Károly humorosan jelenti ki: „Aki ezelőtt 200 esztendővel Gyulafehérvárról Enyedre tudott menni, mily könnyen jöhet a modern közlekedési eszközök mellett Enyedről Kolozsvárra, még ha papnevelésre adott fejedelmi alapítványos is az illető.” Az egész akció azonban megbukik a kollégiumok szokásjogon alapuló vagyoniügyi autonómiáján, és csak az 1915/16-os tanévi értesítőben találjuk meg a papképzésre szolgáló kollégiumi alapok kimutatását, ezzel a szerény megjegyzéssel: „a többi, (Bethlen) Szotyori alapok kivételével, tudomásunk szerint nem szolgálja rendeltetészerű célját, valószínűleg minden felőbb hatósági engedély nélkül fordították más célra”.

Mint érdekességet kell feljegyeznünk azt, hogy az 1911-i tagosítás alkalmával a fakultás ingatlanai a Kövespad és Borháncs dűlőben jelöltettek ki. Előbbi helyen 1 kh 387 ööl beltelek jellegű, utóbbiban 21 kh 44 ööl szántó és legelő (70. jkv. sz.). Az előbbit a hallgatóknak kertgazdasági gyakorlóteleppé szeretnék alakítani a minisztérium által berendelő gazdasági szaktanár vagy kertész és két állandó munkás alkalmazásával, s addig is az egészet évi 360 koronáért bérbe adják. A terv azonban nem valósul meg, s a gyakorlatok hol a gazdasági akadémián, hol a tanítóképzőben folynak. A mezőgazdaság és kertészet nagy jelentősége egyelőre még nincs napirenden, az állam pedig más célok megvalósítását látja sürgetőbbnek.

3. A fakultás az első világháborúban

IRODALOM: NAGY KÁROLY: Háborús idők. Ref. Szemle 1914. – ASZTALOS MIKLÓS–PETHŐ SÁNDOR: A magyar nemzet története. Budapest 1934. Itt különösen az utóbbi által összeállított s a legújabb korra vonatkozó bibliográfia. – ARTHUR TITTIUS: Unser Krieg. Ethika Betrachtungen. Tübingen 1915. Ford. Kovács B. Ref. Szemle 1914. – Kenessey Béla és a kolozsvári ref. theol. fakultás ny. r. tanárai. Háború és élet. Kolozsvár 1914. Az előadások megjelentek a Ref. Szemlében is. – MIKES IMRE: Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig. Brassó 1931. – KERCHAWE: Der Zusammenbruch der öst. ung. Wehrmacht. – BÖHM VILMOS: Két forradalom tüzeiben. Wien 1923. – HORNSTON ST. CHAMBERLAIN: Die Zuversicht. Ford. Kovács Benedek. Ref. Szemle 1914. – SZABÓ JENŐ: Advent. – RAVASZ LÁSZLÓ: A háború theodiceája. Uo. – NAGY KÁROLY: Szellemeink csetepatéja, s a hozzá fűződő vita. Uo. – UÓ.: Lelkészek hadi fegyveres szolgálata. Uo. Több hír és cikk erről a Ref. Szemle 1914–1915-ös évf.-ban. – KOVÁCS BENEDEK: „Magyarországról”. Ref. Szemle 1915. A hazai prot. egyházak vesztesége 1913-ban. Uo. – A hitvallástól eltérő nyilatkozatokra 1. a Ref. Szemle. Prot. Egyh. és Isk. Lap. Lelkészegegyesület és Prot. Szemle 1914–18-as évfolyamait. – NAGY KÁROLY: Adalékok az EMKE munkaprogramjához. Ref. Szemle 1914. – A vallásos nevelői konferenciáról uo. 1916. – RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Az enyedi diákgyűlés. Uo. 1915. – Konventi jegyzőkönyvek 1914–18. – Az Út 1915–18. – IMRE L. és társai: Jézus Krisztus jó vitéze. Kolozsvár 1916. – KECSKEMÉTHY I. és társai: Öt prédikáció a reformáció 400-ik emlékére. Kolozsvár 1917. – ANTAL GÉZA és társai: Emlékezés Kálvinról. Budapest 1909. – Levélváltások a bevonultakkal. Ref. Szemle 1915. – A diákmozgalomra vonatkozó cikkek uo. 1915–16. – KOVÁCS ISTVÁN: A debreceni theol. doktorátus. Prot. Szemle 1917. – SÓFALVY KÁROLY: Indítvány. Ref. Szemle 1917. – MUSNAI LÁSZLÓ: A reformáció jubileumi éve és papnevelésünk. Uo. Egyházunk állásfoglalása, sorsa és válsága a háború alatt.

a) A magyar protestantizmus a háború előtt és alatt

Kálvin a 19. zsoltár 9. v. alapján a Szentírást egy olyan szemüveghez hasonlítja, mely Istennek zavaros ismeretét elméinkben összegyűjtve s a homályt elűzve, tisztán mutatja

nekünk az igaz Istent. Viszont ez magával hozza önmagunk helyes ismeretét, a bűnbánatot is (Inst. I. 6. és 1–3.). Aki tehát a történelmi eseményeket a kijelentés világgóságánál nézi, felismeri mögöttük az ítélettartó, de gyermekeihez kegyelmes Isten csodálatos működését. Ezért nevezi Nagy Károly az első világháborút a *XIX. század számadása után következő likvidációnak*. Éles tekintete meglátja a közelmúlt megdöbentő hazugságait: „a világbékéről elhangzó szónoklatok mellett az állig fegyverkezést, a kultúra magasztalása mellett az aranyborjú imádását, a pogány török elleni keresztes háború jelszava alatt a keresztyének elpogányosodását”. A nemzetállam helyett szocialisztikus világszövetségről álmodoztak, s most nyakunkon a faji, nemzeti elzárkózottság, kibékíthetetlennek látszó ellentét, elvakult gyűlölet. Trónra ültették a szabadság örve alatt az egyéni önzést, az élvezetekben való tobzódást, a vagyon uralmát, s most ott tartanak, hogy a nagy felfordulásba mindez belevész. „Az értékeket nem lehet hazudni, mert azok kemény, örök realitások – mondja háborús előadásában Ravasz. – A világtörténelmet még senki sem csapta be, legfennebb a történettudósokat, de hát ezeknek úgyszólván a kenyérük, hogy becsapattassanak.” Ha valaki csak felületesen nézte is az eszmék és életcélok, gazdasági, faji, imperialista és humánus-demokrata irányok küzdelmét, szörnyű kavarodását, nem lehetett kétségben afelől, hogy ezek már csak egy világítélet viharában fognak annyira-amennyire kitisztulni, némileg megnyugtató elrendezéshez jutni. Ismét Nagy Károlyt idézzük: „Az ilyen [ti. Isten országa felé törekvő] háborúk a felgyülemlett gyűnyanyagoknak fellebbanásai, az ellentétes érdekek döntő mérközései, az emberiség egyik vagy másik csoportjában a *betegségi csíráknak lázra fokozódott elhatalmasodásai, melyeket az idejekorán való reformokkal nem gyógyítottak, s amelyek ellen a szervezet az erőszak reakciójával volt kénytelen védekezni*” (A háború erkölcsi jelentősége).

Ebből a szempontból az 1914. jún. 28-i szarajevói merénylet igazán nem egyéb, mint jeladás a már összehordott gyűjtőanyagok felrobbantására. „Ez a háború készült és forrongott legalábbis 40 esztendő óta” – állapítja meg Kenessey püspök, s a filozófiát, művészetet vagy politikát, sőt magát a merev mechanizmussá lett vallást is egyaránt felelőssé teszi érte (Háború és vallás). Nagy távlatok helyett maradjunk meg csak a *hazai politika és egyházi helyzet* ismertetésénél. Nincs elszomorítóbb látvány, mint nézni a XX. század első évtizedei egymással szemben álló politikai törekvéseinek küzdelmét, melyek hol összezsápolódnak, hol egymás fölé kerekednek, anélkül hogy fanatikus képviselőik a békülékenység, a józan megértés álláspontjáról a közös, nemzeti és emberi érdekekre tekintettel az összefogásra a legcsekélyebb hajlandóságot mutatnának. Ferenc Ferdinánd trónörökös és bizalmasa, Czernin Ottokár, a későbbi külügyminiszter, a *monarchiát* akarja megmenteni bármi áron, ha kell, két új tagállam, Délslávia és a Erdéllyel megnagyobbodott Románia megteremtésével s a nemzeti-sége és munkásság kulturális és választójogi igényeinek kielégítésével. Tisza István és Andrássy Gyula a *67-es dualizmus* elszánt védelmezői, erős központi kormányzással és hadsereggel. De Andrássy szerint utóbbiban a magyar nemzeti jelleg erőteljes kidomborításával. A vérbeli 48-asok, Justh és társai csak a perszoláluniót fogadják el, s a *magyar önállóság* és nemzeti állam érdekében szintén hajlandók a munkássággal és nemzetiségekkel megalkudni. Az elméleti szocializmus vezérei, Jászi, Krisztóffy s a mögöttük álló szociáldemokrácia az országból *Keleti Svájcot* akarnak formálni föderalisztikus alapon és a teljes jogegyenlőség érvényesítésével. A nemzetiségi politika-szeparatisztikus célkitűzését pedig Vlad Aurél lapja (a szebeni *Gazeta Transsylvania*) már 1914-ben nyíltan bevallja: „a mai körülmények között nem lehet szó békéről, mert a magyar és román törekvések ki nem egyenlíthetők”. Hasonlóképp gondolkoztak az itt lakó szlávok is. A nagy mérkőzés erői hol eltolódnak, hol kiegyenlítődnek, de nyugvóponton már csak a külföld támogatásával, beavatkozásával tudnak jutni.

Ilyen körülmények közt nem lehet egyszerűen elfogadni egyházi közvéleményünknek azt a megnyilatkozását, hogy „e válságos napokban nemzetünk etikai súlyának s méltóságának kérdése forog kockán” (Ref. Szemle 1914. 507.), mert a nemzeti *élet* értékéhez még sok szó fér. S nem helyeselhetjük Titius tételét sem: „Hol azonban hatalmasabb pártok, sőt idegen

államok sértik meg a jogot és az államnak, mely a jog fölött őrökdi, karjaira nehezdednek, minden az államhatalom rendelkezésére álló hatalmi eszköz felhasználása jogos, így a háború is." Mert az itt dicsőített „saját jog” sokszor nem állja ki a tűzpróbát. Teljesen igazuk van a fakultás professzorainak, hogy csak a legföltettebb, legszentebb értékek védelmére engedi meg, sőt sokszor parancsolja Isten a háborút. De amikor egyikük (Nagy K.) az angol és német imperializmus kiuzsorázó s a népek gazdasági szolgaságba hajtó törekvéseit emlegeti, nálunk pedig az uralkodó osztályok bőséges elhízottságát, a szegénység testi-lelki nyomorát, végül a nemzetiségek iránt az állam erkölcsi fogyatkozásait hangoztatja, már a dolog eleve-nére tapint. „A háborúval arra figyelmeztet Isten, hogy az ő világrendjében az államok, mint csupán hatalmi tényezők, alárendelt jelentőségű, átmeneti tényezők, s maradandó értékük és életük csak azáltal lesz, ha erkölcsi közösséggé emelkedve, az ő erkölcsi világrendjébe önként tagozódnak bele. Ez pedig azt jelenti, hogy az államnak, országnak hazává, a népnek nemzet-té kell magasztosodniok.” Így érthetjük meg azt, hogy ha elő is fordul az egyes előadásokban és cikkekben a nemzeti igazság felemelő tudata s a szövetséges német népet Houston Chamberlain után az evangéliumi keresztyénség védelmezőjének tekintik, mégis az uralkodó hang a bűnbánat: Keressük meg az Urat a viharban, térjünk meg, legyünk az ő népe, mert csak így maradhatunk meg. Elutasítják azt a tanítást, hogy a háború azért áldás, mert benne az erősebb győz. Ehelyett az értékesebb győzelmét várják (Révész: A háború a világtörténelem tükrében). Még azt a reformatori tanítást sem helyeslik, hogy minden védelmi háború jogos, mert sokszor, mint például az amerikai rabszolja-felszabadító harcban, a támadók részén van az igazság (Ravasz: A háború és az értékek harca). „A háború sorsát nem a külső győzelmek döntik el, hanem azok a belső diadalmak, amelyeket az emberi szellem örök javai aratnak benne. Ha az egyént és nemzetet erkölcsi újjászületésre vezet, *elvesztve is 1000 éves történelmünk legnagyobb diadala lesz*, ha pedig új bomlások csíráit szórja el, hiába győznénk, mert visszájára fordul a brennusi szó: jaj a gyülekezeteknek” (Uo.).

Ebből most már önként következik a háború külső és belső eredményeivel szemben való kritikai magatartás.

Az a gyorsan fellobbanó lelkesedés, ami a hadüzenet és első összecsapások után elfogja a lelkeket, hamarosan helyet ad a hit és szeretet drága értékei miatti féltő aggodalomnak s a hadbavonultak és hozzátartozóik iránti mélységes részvétnek, munkás keresztyén szeretetnek. Kézdivásárhely költő-papja így énekel:

A Messiásra várok...
Szememből egyre forró könny szivárog,
Féreg vagyok csak, elvesző atom,
De a száműzött Istent siratom.
Királyi széke hol van, hova lett?
Démon repült át a világ felett,
Félelmetes arca lángolt harci tűzbe!
S a szelíd Istent trónjáról elűzte.

A föld virágos kertje odalett!
Tűzcillag ezre bontja kerítését,
Bősz indulat gyilkolni szegzi kését.
S az lesz erény, ha egyre többet ártva
Hideg acélját testvérszívbe mártja.
Úgy érzem én az én beteg szívemmel:
Hol fegyver győz, ott elbukott az ember.

Ebből a lelki válságból született a professzoroknak az a szent vállalkozása, hogy sorozatos előadásokban tisztázzák (1914. nov.–dec.) a hit és keresztyén élet jelenlegi égető problémáit. Sem az egyetemes bűnösség ostorozóinak s az örök béke hirdetőinek, sem a vérbe bo-

rult szemű és győzelmes harcra tüzelő derviseknek megszokott útját nem választják, hanem a könnyező arcokról feléjük meredő kérdésekre akarnak feleletet adni. Megtehetik ezt az idealizmus álláspontjáról is, ahol a szellem önértékét mint egyetlen lehetséges életcél s az érette teljesítendő áldozathozatalt állandóan hangoztatják. De azzal, hogy a lelkeket ezen túl az ítéletet tartó és gyermekeit az ő országába vezérlő Isten színe elé viszik s a Biblia, a történelem, a gazdasági és világnézeti irányok fényében keresik a hozzá vezető utat, átlépnek a *vallásos realizmus* világába. Így kerül előtérbe a jövő biztosítása érdekében a „belső megújulás”. S ami ennek útjában áll, az ellen, még ha társadalmi népszerűségünket kockáztatjuk is, küzdeni kell. Ezért folytatnak kíméletlen harcot Kenessey és Nagy Károly a színházak léha operettekkel dolgozó „hazafias” vállalkozása ellen. „El ezekkel a jövedelmező hazugságokkal, az élet most nem komédia!... Mi köze van Krisztusnak Béliállal?” Mikor Debrecenben a vizsgára álló 40 segédlelkész mind katonai szolgálatra akar bevonulni s Baltazár püspök kijelenti, hogy elhatározásukat helyesli, mert „az idő teljessége elérkezett”, elszánt harc indul meg nálunk az ezt támogató Debreceni Prot. Lap s a hazai kálvinizmus nagyhangú képviselői ellen. Kecskeméthy már az első háborús tanári gyűlés (aug. 25.) megnyitójában hangsúlyozza, hogy kötelességünk Isten kegyelmére támaszkodva őrhelyünkön megállani s a békés munka lehetősége felett őrködni, mert *ez a fegyveres szolgálattal egyenlő értékű honvédelem*. A felszentelt lelkészeknek is a polgári társadalom rendes munkájában való megmaradást ajánlják, s szerintük csak a lelkiismeret és hadügyi kormányzat által megállapítandó „szükséglet” dönthet bevonulásuk felett. Ez nem „érzelgős és degenerált keresztyénség”, mint amivel a debreceniek Kenessey püspököt és munkatársait vádolják, hanem egyetlen lehetséges evangéliumi álláspont. Végül is Tisza józanító befolyása győz, és megalakul a sebesültápoló és -szállító lelkészek légiója, mint ahol ezek „legméltóbb helyen és formában” vehetnek részt a háborúban (1914. nov.). Hovatovább a nagy lelki megújulásba vetett optimista hitet felváltja a kiábrándító csalódás. Először, amint az igazgatói évnvítő (1915. szept. 19.) mondja: „a nép ösztönszerűleg összefutott a templomba, egy kis időre, mint akkor a lapok a mai céda embert jellemző nyelven írták, divatba jött az Isten – *egyéb nem történt*”. S keresi a kegyelmi időt elmulasztó lelkipásztorok és gyülekezetek számára az *igazi* megújulás útját. Az őszinte beszéd még az egyházi közvéleményt is megdöbbeníti, s a nagyenyedi egyházmegye közgyűlésén az esperes maga tiltakozik a tétlenség és eredménytelen munka vádjá ellen. A theologiai előljáróság szintén kénytelen foglalkozni az ügygel, s védelmébe veszi az igazgatót (45/1915 jkv. hat.), az pedig újból leszögezi, hogy ő a papság jelenlegi munkáját nem kicsinyli le, de a mulasztásnak és *közszellemünk megromlásának* tényét nem hallgathatja el.

A háború második évfordulója alkalmával megjelenő püspöki körlevél nemsokára így jellemzi a közállapotokat: „A nemzet anyagi és erkölcsi romlása ma még egészen föl sem mérhető. A fékevesztett önzésnek, kapzsiságnak, az életerőt szipolyozó uzsorának irtózatosságai ... úgy tombolnak körülöttünk, hogy nem csak egy, az egész ellenséges világgal való harc remegtet meg, hanem *a bűnnek addig hallatlan megnövekedése*.” A karácsonyi legátusok konceptusa pedig hasonló diagnózist nyújt: „Nemcsak idegen, rajtunk élőszködő üzerek, hanem a vérünkbeli való vérek is hasznot akarnak méríteni az általános nemzeti nyomorúságból, az ún. csőcselék az elmenekültek javaira nyújtotta ki kezét.” S idézi a Jel 9,20–21 verseit: „A többi emberek pedig, akik meg nem ölettek e csapásokkal, *nem tértek meg*” stb. Úgy látszik, hogy a veszteségek, veszedelmek szakadatlan növekedése miatti fájdalmat és büntudatot nem tudják feltartóztatni a látszólagos harcéri sikerek sem. Mindenki esengve várja „az elvakult gyűlölség viharfellegein az áldott béke napja áttörését” (Ref. Szemle 1916. 649.). A lelki élet megdöbbenítő mérlege ott van a hivatalos lap 1918. évi újévi vezércikkében: „A sok nyomorék, béna, beteg ember mellett a rakoncátlan, munkától elszokott, igényekben megnöttek, az éretlen suhancok serege, feldúlt családi béke, pénzbüszég, fényűzés, erkölcsi lazaság, osztályharc, nemzetiségi ellentétek kiélesedése.” A figyelmes szemlélők már régen megál-

lapították, hogy annak a lelki megrendülésnek, mely a hadjárat első éveit jellemezte, „nem csak gyümölcssei nem érlelődtek, de sőt a biztonság növekedtével rendre-rendre elhervadtak virágai. S helyébe mindenféle gyom, dudva nőtt”. Világos bizonyosága ez annak, hogy semmiféle külső operáció nem segít a szervezeten, ha ez nem sietteti a gyógyulást az ő belső erőivel. Az ember és társadalma organizmus, ezen csak organikus és nem mechanikus módon lehet segíteni.

Sajnos a magyar protestantizmus képe a világháború kitörését megelőző években nem valami biztató. S a helyzet a megpróbáltatások alatt is csak lassan javul. A Chronik der Christlichen Welt 1914-ben megállapítja, hogy 70 év alatt (1840–1910) az ország lakossága 12 880 000-ról 20 744 744-re emelkedett, de ebben a vezető szerepet a római katolikusok és zsidók játsszák, akik a reformátusok létszámát minden 100 lakos után 33, illetve 240 lélekszám-szaporodással múlják felül. 1896–1912 között a róm. kat. egyháznak 21 093 lélek nyeresége volt áttérés folytán, a reformátusok pedig 8715 lelket veszítettek. Még a gör. kat. és baptista egyházak is ez idő alatt 2000 lelken felüli hódítással dicsekedhetnek. A kivándorlás is a két nagy protestáns felekezet létszámát tizedeli leginkább (1912-ben 6468 és 6431). Reverzális útján való veszteségünk 3824. Megdöbbenő, hogy ez idő alatt 30 440 egyén lesz felekezetek kívülivé s ezekből csak 2203 tért vissza az elismert felekezetek valamelyikébe. Egyházunknak tehát a világi eszközökkel is dolgozó klerikalizmus éppolyan veszedelmes versenytársa, mint a világtól konventikumokba menekülő szekta vagy a hitetlen szabadelvűség. Erdélyben ezenfelül még a gör. kat. egyházba való áttérés és elnemzetietlenedés is. Az 1915-i püspöki jelentés teljes joggal mutat rá az iskolák feladásának végzetes következményeire akkor, amidőn erre a gör. katolikusok nem is gondolnak. Úgyszintén a róm. katolicizmusnak a Székelyföldön való elöretörésére, részint az iskolázás (Kézdivásárhely), részint idegen ceremóniák felkarolása folytán. Végre elhangzik itt a legilletékesebb helyen az évszázadok óta eltemetett igazság: *Az egyház isteni eredetű és megbízású üdvintézmény.* S az üdvbizonyosságról szóló vallástétel, ami csak az ingyen kegyelemből Jézus Krisztusban hívő kálvinistánál található fel. A következő évben pedig azért jajdul fel a jelentés, hogy komoly egyháztársadalmi munka, hitéletet fejlesztő intézkedések helyett megelégszünk azoknak a társadalmi alakulatoknak (gazdakör, állami ifjúsági egyesület stb.) működésével, amelyeket egyes községekben a minisztériumok vagy az EMKE kezdeményeznek. És ebből a hívek éppúgy nem tudják meg, hogy van református egyház, mint ahogy a polgári község szegénygondozásából sem ismerik meg a krisztusi áldozatkészséget.

A hívek és lelkipásztorok sokszor öntudatlan elegyháziatlanodása mellett a vezető szellemi elit hitvallással szembe fordítása is előfordul. A debreceni kollégium évről ünnepején (1915. jún.) Kun Béla professzor, az Egyetemes Tanügyi Bizottság jogakadémiai előadója „a tudományos kutatás teljes korlátlanlansága” mellett emel szót „Isten nevében”. Majd kifejti, hogy „tisztelőben tartja mindenkinek vallásosságát vagy vallástalanságát, egyházas vagy egyháziatlan voltát. Joggal tiltakozik az elvtelen liberalizmus ellen a budapesti Prot. Egyházi és Iskolai Lap s utána a mi Ref. Szemlének is. Ha így áll a dolog, miben áll iskoláink református karaktere, és hogy őrizzük meg azt úgy, hogy ifjúságunkra jellemképző erővel hasson? A következő évben (máj. 23.) a konvent tárgyalás alá veszi a liturgia egységesítésének évek óta hűzódó ügyét, és Tisza István mint dunántúli főgondnok nem fogadja el a Nagy Károly előadó által fogalmazott, négy kérdésből álló úrvacsorai hitvallást. Kifogásolja közismert antidogmatikus álláspontjáról „az eredendő bűn őszösvetségi mythologikus formulázását, a váltságnak juridicus, helyettes-elégtételi kiélezését s a testi feltámadás hit tárgyává tételét”. Hiába védi az előadó tételeit azzal, hogy ő ezeket a Heidelbergi Káté alapján készítette, Kenessey pedig a bibliaszerűség elvét, mégis kimondják, hogy a püspökök, főgondnokok és a liturgiai bizottság tagjai dolgozzák át újból a kérdéseket. De erre már nem kerül sor, s az itt formulázott hitvallás később egyházunk minden ágendájában benne szerepel. A világi vezetők mellett a theologia tudós művelői is aggasztó módon elszólják magukat.

Vásárhelyi József püspöki titkár, akiben mindenki Bartók professzor kiszemelt utódát látja, Makkai Sándornak A biblia c. (Kolozsvár 1915) művét bírálván, kijelenti, hogy ennek tradicionális felfogását nem osztja. Szerinte a zsidóság csak a nomád élet, törzshadakozások és „Dávid rabló királysága” után jutott el a Jahve-imádatra, az egyiptomi szolgaság és pusztai vándorlás mítoszok, Mózes legendás személy, a Jézus-hit kialakulására a misztériumvallások és császárkultusz gyakorolják a *döntő* befolyást stb. A vallástörténeti iskola állítólagos eredményei itt a megbízható tudomány színeiben tündökölnek. Ezek után nem csodálkozunk azon, hogy a liberális theologia csökönös harcosa, Zoványi Jenő, akit a konventi bíróság felmentett a Kálvin rágalmozása miatt ellene indított perben, és aki időközben a debreceni egyetem theologiai professzora lett, a fakultásnak itt rendezett reformációi emlékünnepeyén (1917. dec. 15.) Az evangéliumi protestantizmus egysége a reformáció különböző irányzaiban c. előadásával még a Kun Béla álláspontját is túllicitálja. Ebben nem kevesebbet állít, mint hogy „a reformációnak lényeges elve és mindenféle irányát ... egyesítő” szelleme a lelkiismereti szabadság, az *egyéniiség joga*. És közös kútfeje a Jézus igaz vallásának helyes megismerésére való törekvés és az aszerint való életfolytatás. A reformáció maga is tudományból sarjadt ki (Luther), *s a tudományos theologia hanyatlása és tespedése a ref. egyházban Kálvin működéséből és hatásából indult ki*. Mikor aztán ez unitárius elvek miatt a Lelkészegeyesület magának az állam által fenntartott fakultásnak létjogát vonja kétségbe, Zoványi a Nyugat c. radikális folyóiratban a tanszabadságot úgy értelmezi, hogy joga van egy debreceni állami egyetem theologiai professzorának agnoszticizmust, panteizmust, materializmust vagy monizmust hirdetni, kétségbe vonni a keresztyénség abszolútságát vagy Jézus történetiségét s tanítani esetleg tudományos meggyőződésből a pápai infallibilitást vagy a transzsubstantiációt. A tiszántúli kerület közgyűlése (jún. 4.) nem tehet egyebet, mint hogy az előadást veszedelmesnek minősítse s kikérje e kérdésben a theologiai tanárok egyháziasságának elbírálására alakított hármás bizottság véleményét. Egyúttal az esetről a Konventnek is, mint legfőbb tanügyi hatóságnak, jelentést tesz. Ezek a tünetek azt mutatják, hogy az „egyházunk szellemi életében legalább fél, sőt háromnegyed század óta tartó lassú theologiai, általában jellembeli enerválódás fanyar gyümölcscei” (Révész) mindegyre jelentkeznek, s a komoly hitbeli öntudatosodást sem a háborús megpróbáltatás, sem a reformációi centenárium nem hozza meg. Legfennebb az egyházi közvélemény döbben meg a protestantizmus negatív elveinek túlhajtásaitól.

Az egyház öntudatlanságának jele az, hogy állandóan *kívülről* várja megújulását. A buzgó lelkipásztorok (Barabás Samu Kolozsváron, Megyasay Mihály Felsőcsernátonban, Nagy Mihály Középlakon, Köblös István Magyarországban és mások) az EMKE-hez való tömeges csatlakozásban s ennek a társadalmi szervnek hathatós segítségével keresik azt a csodatevő gyógyszert, amely meghozza népéletünk és egyházunk gyógyulását. „Egy halálra ítélt nemzet hűséges gyermekeinek a siralmas mélységből feltörő segélykiáltását” tolmácsolják cikkeikben. A kerület főjegyzője, Nagy Károly pedig messzelátó alapos programot dolgoz ki az EMKE, illetve a mögötte álló állami és társadalmi erők erdélyi tevékenységére vonatkozólag. Hogy ebben a szellemi-erkölcsi talpraállítás eszközei (egyházak, iskolák fejlesztése, szaporítása, iskolai internátusok, ifjúsági egyletek, analfabéta-tanfolyamok) mellett a fizikai és gazdasági élet sürgős teendői (járási kórházak, államilag irányított és ellenőrzött takarékpénztárak, kisajátítás, alkoholizmus és prostitúció elleni intézkedések) is szerepelnek, az a szerző széles látóköréből és alaposágából következik. Háborús előadásában is így határozza meg Isten országát: „Nemcsak a föld javai, melyeket emberész és emberkéz szorgalmas munkája belőle kihozott s az emberiség erkölcsi céljai szolgálatába állított, hanem a természetnek és szellemnek szent hármasságából született azon javak is, melyeket az erkölcsi intézmények szülnék, ápolnak, növelnek és végül ... az egész isteni tartalmának tudára hozó – vallás.” Csak az a baj, hogy az egyetemes nézőpont mellett a keresztyénség speciális tartalma háttérbe szorul s mindinkább egy általános *kultúrmozgalom* képét ölti fel. Az 1916. évi tragikus

események (román betörés, menekülés) után az öntudatos nemzetépítésnek etikai feladatait boncolgatja, s örömmel üdvözli még Klebersbergnek, az új kolozsvári képviselőnek erre vonatkozó s egyházunk itteni hivatását felismerő gondolatait is. Mint látni fogjuk, ez a program püspökké választása után elmélyül, de szélességében keveset veszít.

Az egyház legfőbb építő eszköze, az iskola, meglehetősen tanácstalanul áll az előtte tornyosuló súlyos problémák előtt. 1914. június 3–4-én tartja az Országos Ref. Tanáregylet évi közgyűlését Debrecenben, és ott tanügyünk első pedagógusa, dr. Imre Sándor tart előadást A magyar nevelés mai feladatai és a református iskolák címmel. Mindenki nagy érdeklődéssel várja, hogy miben látja ez az illusztris tudós azt az értéktöbbletet, amit egyházunk iskolái az állami és társadalmi nevelés mellett nyújtanak. Ő azonban mint a nemzetté nevelés apostola most is főként arról beszél, s „nehány figyelemre méltó igazság, illetve tanács hangsúlyozásával kitér e feladat elől”. A gyűlés pedig, miután a debreceni diákok Szophoklész Antigoné c. drámájának görög nyelvű előadását végighallgatja, egy szakavatott előadó (Kálmán János) kritikai megjegyzései után is a teljesen klasszikus középiskola mellett és a reálgimnázium terve ellen foglal állást. Egy jó év múlva a kolozsvári kollégium évme megnyitójával kapcsolatban konstatálja hivatalos lapunk, hogy ott az ifjúság és szülők gyülekezetéből a zsolnárt csak egynéhány félénk hang zümmögte, az ezt követő szülői értekezleten pedig az iskola egészségügyéről és a hadi mezei munkáról hangzik el előadás, csak egyről nem: a kollégiumi kálvinista valláserkölcsei jellemképzéséről, az ének kötelező tradíciójáról. Ugyanekkor megdöbbenve számol be arról, hogy elsőéves theologusnak mindössze hárman iratkoztak be. Tehát még annyian sem, ahány református gimnáziumunk van. Ez a tény igazolja az egyetemes tanügyi jelentésnek azt a tételét, hogy a középiskoláinkból kikerülő tanulóifjúságunk nem nevelkedik abban a szellemben, mely a falusi életet s a nép valláserkölcsei szolgálatait akár egyéni, akár nemzeti és szociális ambíciója tárgyává tenné. Végül is a sok panaszra a fakultás elöljárósága a tanári kar előterjesztése alapján a püspöknek egy értekezlet összehívását ajánlja, ahol az ifjúság vallásos nevelésének hiányai elenyésztetéséről a vallástanárok, katekéták és theologiai professzorok együtt tanácskoznak (145/1915. nov. 9.). A konferenciát csakugyan a püspök melegen felkarolja, és 1916. márc. 8-án összeül Kolozsváron azzal a célkitűzéssel, hogy feleljen erre a kérdésre: Mi módon nyerhető meg a közép- és főiskolai ifjúság az *etikai idealizmus* világnézete számára s az evangéliumi *keresztyén életeszemély* elszánt és kötelező szolgálatára? A problémakitűzés filozófiai jellegű, és újra ott kísért a Ravasz konferenciái előadásában, midőn a vallásos pedagógiai feladatok mellett a pályaválasztást az etikai idealizmus értékelésében akarja tisztáztatni. De a vallástanárok és a szintén meghívott igazgatók értékes diagnózisai és javaslatai közt mégis kidomborodik az az óhaj, hogy középiskoláink egy új életnek kialakítását s a kálvinista világnézettel rendelkező ifjúságnak személyes nevelését kell hogy vállalják, ha hivatásukat be akarják tölteni. Természetesen a népi tehetségeket még inkább fel kell karolniok, s a nemzeti nevelés nagy céljait is szem előtt kell tartaniok. Az értekezlet elhatározza egy nyári kurzus rendezését, hogy ott a református nevelés részletes programját előadásokban és megbeszélésekben feldolgozzák, s a VII–VIII. osztályosok részére a húsvéti szünidő alatt konferencia irányozza elő a pályaválasztás és egyéb nagy döntő kérdések megvilágítását. Tervek, amelyeket Erdély szorongatott helyzetében már nem tudunk megvalósítani. Csak a testvérkerületekkel közös Kálvin Szövetség tart 1916. ápr. 15–16. napjain e kérdésekről Nagykőrösön áldott pedagógiai konferenciát és 1917. jan. 16–19-én Budapesten a ref. világ- és életnézet egyes részletproblémáit (intelligenciánk, tanáraink nevelése, apologetika stb.) veszik vizsgálat alá. Mindez nem sokat változtat azon a szomorú tényen, amit Ravasz a háború második évében így állapít meg: „Egyházi értekezletekkel, papi és világi gyűlésekkel hatalmas kereteket alkottunk, nagyszabású programot adtunk, felemelő ünnepélyeket tartottunk – de a lelkek nem változtak meg s fehérsztaali tósztprotestantizmus maradt az egész mozgalom facitja.” Ilyen körülmények közt nyújtanak az itteni ébredő vezetők békejebbet a keresztyén ifjúsági mozgalom diákszó-

vetségi munkájának, s nyitják meg az ajtót annak áldott működése előtt. Mert „közeledünk egyházi életünk csődje felé. Ha élni akarunk, újra kell kezdenünk az egész munkát”.

b) Előadások, szellemi élet, tanulmányozás

A háborús évek alatt a theologiai oktatás és nevelés alig változik valamit. Az összes magyar theologiai akadémiákon az előadások, kollokviumok és vizsgák az 1911-i konventi szabályzat szerint folynak. Sőt, még a debreceni egyetemi fakultáson is megköveteli a konvent ennek mint minimumnak betartását (1877/1906). Kolozsvár csak annyiban marad el a többtől, hogy itt csupán öt professzor van, a filozófiát és pedagógiát az ifjak még mindig az egyetemen hallgatják és természetesen az alapvizsgán az ott teljesített kollokviumok eredményei vétetnek számításba. A nemzetgazdaságtani és jogi ismeretek pedig megfelelő tanár hiányában nem adatnak elő, a szociális kérdés csak az etikában. Ezzel szemben a belmissziói gyakorlatok, amik pl. Sárospatakon erre való társadalmi szervek és intézmények hiányában nem folynak, az új docensek, Imre Lajos és Makkai Sándor segítségével még jobban kiszélesednek, elmélyülnek. Megkezdődik a sebesült katonák lelkipáncsázása, ahol a helybeli lelkipáncsatoroknak a theologus ifjak buzgón segédkeznek. A vasárnapi iskolai munkát az intézetben elhelyezkedő kollégiumi elemi osztályok között Tárkányi György vallástanár felügyelete alatt folytatják. A szemináriumok tartásában a professzorok, az elfoglalt igazgató kivételével, évenként felváltva buzgólkodnak, s emellett a modern nyelvek (német, francia) tanítása során a szakirodalom valamelyik értékes külföldi termékét olvastatják, magyarázzák, elemeztetik. Bartók még az egyetemen tartott filozófiai szemináriumába is felvesz theologiai hallgatókat. A háború által felvetett tudományos és hitbeli problémák megvilágítására a már említett (tudományos és hitbeli) előadás-sorozatban és a rendes tantárgyak keretében, alkalmmal kerül sor. Mikor a Kálvin Szövetség arra kéri az egyetemes konventet, hogy az apologetikát a kötelező tantárgyak közé vétesse fel, e mellett csak Budapest és Debrecen foglalnak állást. Utóbbi helyen ezt és az egyházi élet ismertetését rendes tárgyként tanítják. A konvent azonban a dunántúli és erdélyi kerületek véleményét fogadja el, mely szerint a jelenleg is túl magas óraszám mellett a tanterv kibővítése nem ajánlatos. Fakultatív, szükség szerint tanítsák, s a rendszeres theologia és egyháztörténelem előadásában az apologetikus szempontokat érvényesítsék (93/1918). Professzoraink e tekintetben teljesen egyetértenek Zoványi Jenőnek a Theologiai Szaklapban megjelent és a hittudományi oktatásról szóló cikkével, mely szerint nem az egyes gyakorlati tárgyak szaporítása, ez a „csömörletes túlterhelés”, hanem az egész képzés határozottan nevelői szelleme, főként a lelkipáncsatori egyéniség kifejlesztésére annyira alkalmas szeminárium munkája az, ami sürgősen szükséges. Ebből a szempontból ítéli meg a tanári kar, ill. az előjáróság az igazgatótanácsnak azt az intézkedését, hogy a nevelésnél Erdély regenerálásának kulturális feladatai szem előtt tartandók (36/1917), s a Lelkészegegyesület 1917. évi közgyűlésének azt az óhajtását, hogy a theologiai főiskolák foglalkozzanak a háború utáni feladatokkal. Igen helyesen ez utóbbi feladatot főként a gyakorlati theologia tárgyai előadásánál látják megoldhatónak (3/1918. jún. 12.).

Mindez egyáltalán nem jelenti, hogy a professzorok és egyházi vezetők meg volnának elégedve a jelenlegi tanulmányi és nevelési rendszerrel. Még a háború kitörése előtti hónapokban (febr. 6.) kijelenti a hivatalos lap a fakultás félévi eredményeinek regisztrálása kapcsán, hogy „a szabályok folyton szaporodnak, de a lélek, az csak nem akar megújulni”. Pedig Kiss Ferenc debreceni professzor Az egyetem és lelkészsképzés c. székfoglaló értekezésében mondja ki ezt a keserű igazságot: „Mai lelkészképzési rendszerünk önmagában is avult, dekadens és tarthatatlan. Még keresztyéneket sem nevel a theologia, nemhogy lelképáncsatorokat. Több nevelői szempontot kell érvényesítenünk!” Megoldásul egy, az egyetem mellett szervezendő lelkészképző intézet tervét veti fel. Az intézet tényleg hamarosan megvalósulás alá kerül, s a tiszántúli kerület 250/1915 sz. s az egyetemes konvent 180/1916 sz. határozatával annak szervezeti szabályzatát jóváhagyja. Egy igazgató, egy docens és alkalmi előadók veze-

tése alatt van alkalma az ifjúságnak arra, hogy a hivatásához annyira szükséges gyakorlati ismereteket és munkamódszereket elsajátítsa. Ennek végzése nélkül senki sem tehet lelkészképesítő vizsgát. Itt tehát megfelelő tanerők segítsége és az ősi cötusrendszer (senior, esküdt felügyelők, scribe) fegyelmezésének megőrzésével a református főiskolai nevelés régebbi és újabb követelményei megvalósíthatók. S éppen olyan áldásos szerepet tölt be, mint a később létesített református tanárképző intézet.

Maga az egyetemes egyház érzi, hogy a debreceni egyetem megnyíltá alkalmából a lelkészképzés és -nevelés kérdését revízió alá kell venni. Ezért már az 1914. máj. 15-i konventi gyűlés Baltazár püspök elnöklete alatt az összes kerületekből egy-egy theologiai tanárból álló bizottságot küld ki, hogy ezt a munkát elvégezze. Az egyetemes tanügyi bizottság theologiai szakelőadója Nagy Károly, a bizottság referense, és ő most sem lát más kivezető utat, mint azt, amit évtizedeken át képviselt: egy egyetemi fakultásra koncentrálni az elméleti oktatást, megfelelő kerületi segítséggel létesített 12 tanszéken, s utána a kétévi segédlelkész részére felállított gyakorlati, szemináriumi képzést. Ezt a kerületek külön-külön vagy társulva rendeznék be. Másképp az eltérő rangú és erejű intézetek közti verseny az akadémiák elsorvadásához vezet. Javaslatát sem a tanügyi bizottság, sem a konvent nem tartja időszerűnek, s a döntést elhalasztják addig, amíg 4–5 év múlva a debreceni theologiai fakultás hatását és befolyását az akadémiái papképzésre megismerik (160/1915). Erre pedig egyelőre nem kerül sor, mert az egyetemi fakultás még jelentést sem küld működéséről (1915–16). Egy év múlva a szakelőadó jelentése kapcsán felhangzik egy másik kedvenc terve: a theologiai oktatás gyakorlatibbá tétele *bifurkálás* alapján. Külön kellene választani a régi szokásra (akadémista és szeminarista vagy domidoctus) és erdélyi száz mintára (Pfarrer és Prediger) a magasabb tudományos képzésre törekedőket és az erősebb gyakorlatiasságra hajlókat. Előbbiek a nyugati nyelveket, utóbbiak a hazai nemzetiségek és szomszédos keleti népek nyelvét tanulnák. Így lehetne komoly internátusi nevelés segítségével a kálvinizmus misszionáriusait kiképezni. A konvent egyebet nem tehet, mint hogy a növekvő lelkészhiányra való tekintettel újra javaslatot kér a tanári kartól a nevelés gyakorlatibbá tételéről. Egyúttal a földművelésügyi miniszter felhívására elrendeli, hogy a mezőgazdasági oktatást főként a kertészetre irányítsák. Evégből 1–2 holdon mindenütt megfelelő kert rendezhető be (45/1917). Az első rendelkezés értelmében az egyes theologiai akadémiák a még határozatot nem hozó két tiszai kerület kivételével egyetemes tantervrevíziót sürgetnek, sőt a dunántúli egy külön gyakorlati, ötödik év beállítását is. Az egész kérdést vagy a konvent, vagy a theologiai tanárok konferenciája elé akarják vinni. A konvent az utóbbi értelemben dönt (92/1918). Állandó gondja fakultásunknak a gyakorlati gazdasági oktatás. Ez tulajdonképpen 1901 óta folyik itt a gazdasági akadémia tanárai segítségével, sőt, amint láttuk, 1911–15 között Wolszky Győző tanár rendes előadásokat tart félévben heti 4 órán vagy egész évben heti 2 órán a növénytermesztésről és -ápolásról s különösen a kertészetről. Ekkor azonban az előadások, talán a háborús zavarok miatt, megszűnnek, és csak az 1916. jún. 25-i előljárási gyűlés foglalkozik ismét azzal a tervvel, hogy a részben vásárolt, részben a tagosítás alkalmával gazdátlanok talált s a fakultásra írt, összesen 28 hold békási földet kertgazdálkodásra fordítsák, ahol az ifjúság is gyakorlatokat folytathatna. A terv készítésével nemsokára (júl. 8.) éppen Wolszky Győzőt bízzák meg. Ugyanekkor a földművelésügyi miniszter ajánlatára és segítségével kimondják egy méhészet berendezését, felállítását. A két tervből azonban, miután a gazdátlan birtok tulajdonosa (Adler Samu) jelentkezik s a földek nagy részét megfelelő kártalanítással vette (32/1917, 11/1918), csak a méhészet valósult meg. Egyelőre az 1916. évi háborús betörés miatt a méhcsaládokat nem helyezik el, de 1917. márc. 27-én a fakultás kertjében ez is megtörténik. Az ifjúságból itt 11-en látogatják az Erdélyrészi Méhészegyesület által rendezett kurzust (ápr. 25.–máj. 12.), s ezek megfelelő vizsga letétele után végzett tanulmányukról bizonyítványt nyernek.

Nagy gondot okoz a vezetőségnek az ének- és zeneoktatás, ami jelenleg a konventi tantervben kötelező tantárgy. Még az 1913. nov. 8–10-i kerületi közgyűlés megválasztja a helybeli kollégium és a fakultás közösen szervezett ének-zenetanítói tanszékére Saja Antal székelyudvarhelyi ref. kollégiumi zenetanárt, és ő 1914. okt. 4-én el is foglalja állását. Született 1888-ban Ócsördön (Békés m.), ahol atyja, S. Sándor ref. kántor. Anyja Kis Ida. Tanulmányait a debreceni kollégiumban és tanítóképzőben végzi, ahol énektanítói oklevelet is szerez. Majd 1915-ben az ottani zenekonzervatóriumban művészi oklevelet. 1908–12 között brassói hitoktató-kántor, 1912–14 között székelyudvarhelyi zenetanár. Ekkor ide választatván meg, Kolozsvárra telepedik át. Az igazgatói évmegnyitó örömmel üdvözli őt, mint aki lelkes buzgalommal és elismert tudásával a pásztori szervező és nyájjgyűjtő munkához elengedhetetlen ének- és zenei ismereteket az ifjúságnak bizonyára sikeresen fogja tanítani. Áldásos munkáját azonban csak 1915. októberig tudja folytatni, ekkor, habár mindent megtesznek felmentése érdekében, hadba vonul. Fizetését az előjáróság ezután is folyósítja, sőt feleségének drágasági segélyt is ad (37/1917). Fájdalom, 1916 őszétől fogva nem ad életjelt magáról, és amint később kiderül, ez év júl. 16-án Sangrodo di Mernánál hősi halált hal. Szép sikerű munkájáról a jegyzőkönyv melegen emlékezik meg, emléket szeretettel áldják. Utána fél évig Kovács Albert kollégiumi tanító meg egy évig Imre Zsigmond belvárosi kántor tanít, de miután mindketten bevonulnak, végül Péter Sándor IV. éves theologiai hallgató látja el a tanszék teendőit. Az óraszámok megmaradnak, s a helyettesítést (az első kettőnek havi 40 kor., Péter S.-nak 100 kor. évi tiszteletdíj) a fakultás fizeti. 1918 őszétől fogva dr. K. Tompa Artúr középiskolai tanár a helyettes tanerő.

A rendes professzorok közül dr. Bartók György válik meg az intézettől, miután a kormány a Pauler Ákos Budapestről történt távozása (1916. febr.) után 1917. júniusban őt nevezi ki az egyetem filozófiai tanszékére. Ezzel éveken át tartó egyetemi magántanári működése után „munkaerejének osztatlan teljességével visszatér első szerelméhez, a filozófiához”. Megható olvasni az előjárósághoz intézett lemondó és búcsúzó levelében a *gyermeki hálának* azt az őszinte megnyilatkozását, amit a kormányzó testület és idősebb tanárok szeretetteljes vezetéseért, segítségéért kifejez. Az előjáróság pedig mint erős elmével, nagy tudással és egész jellemmel megáldott munkatárstól vesz búcsút tőle (okt. 17.). A fakultással való kapcsolata azért megmarad, mert az 1917. szept. 29-i kerületi közgyűlés őt az előjáróság és a theologiai magántanári vizsgáló bizottság tagjává választja. Tanszékét, miután az általa nevelt kiváló ifjú tudós, Vásárhelyi József püspöki titkár és egyetemi francialektor 1916. dec.-ben a diftéria áldozata lesz és utána „az erre kiszemelt, kiválóan alkalmas egyén visszavonult”, a felszabadult tanári javadalom terhére egyelőre helyettesítéssel látják el. Mindenik professzor vállal valamit belőle. Kecskeméthy az exegézist, majd Nagy Károly püspökké választása után az általa előadott igazogikát, Révész Imre a görög nyelvet, Ravasz a németórákat.

Mindegyre sürgeti az előjáróság 1911–13-i memoranduma értelmében a VI. tanszék, a docentúrák és nevelői állások szervezését, betöltését. Az igazgatótanács egyelőre nem lát más kivezető utat, mint hogy mind a pedagógiai oktatás, mind az intézeti nevelés kérdését lehetőleg a rég vajdúdo docensi kérdéssel kapcsolatban oldják meg (105/1914). De minthogy erre hiányzik a kellő fedezet, a két magántanár, Imre és Makkai vidéki eklézsiákban helyezkednek el, s így sem az esetleges új tanszék teendőire, sem az intenzív internátusi nevelésre nem vállalkozhatnak. Különösen az internátus modernizálását, vonzóvá tételét, lelki gyakorlatokkal való kibővítését ajánlja az igazgatótanácsnak, illetve kerületi gyűlésnek az előjáróság. Az egyetemes tanügyi bizottságban ugyanezt teszi Nagy Károly. Végre az ő ajánlatára az 1917. aug. 24-i tanári gyűlésen megpróbálják alkalmazni Jacobi R. Victort, a Nagyenyeden végzett, lelkesi és tanári képzettséggel rendelkező szász ifjút. Ő azonban nem vállalja ezt a munkakört. Így a személyes nevelés és erőteljesebb fegyvelmezés problémája megoldatlanul megy át a háború utáni nehéz évekre.

A fakultás szellemi élete különben e négy év alatt a megdöbbentő ellentétek és aránytalanságok képét mutatja. Professzorai országos, sőt világviszonylatban is elsőrendűek. Közöttük négyen később az erdélyi, tiszántúli és dunamelléki püspöki székekbe emelkednek, egyikük egyetemi tanár lesz. Irodalmi munkásságuk már ekkor szokatlanul gazdag. Ravasz megírja a parokiális könyvtár számára az első modern, rendszeres homiletikát (Az igehirdetés elmélete. Pápa 1915); második egyházi beszédgyűjteménye, a Látások könyve (Kolozsvár és Budapest 1917) két kiadást is ér. Kecskeméthy egymás után adja ki az ótestamentumi kis prófétákról írt tudós kommentárait (Kolozsvár 1913–15) és Márk evangéliuma fordítását, magyarázatát (Debrecen 1916), Bartók szorgalmasan írja értékes tanulmányait vallásfilozófiai és pedagógiai kérdésekről a Prot. Szemlében, Erdélyi Múzeumban és Magyar Társadalomtudományi Szemlében. Nemsokára távozása után, 1918-ban Kant etikája c. művével megnyeri a Magyar Tudományos Akadémia pályázatán a 100 aranyos Gorove-díjat. Ez alkalommal mint a magyar filozófiai irodalom legelső sorban álló tudós művelőjét köszöntik. Révész két egyháztörténeti munkájával (Dévai Bíró Mátyás tanításai. Kolozsvár 1915; Bod Péter mint történetrő. Uo. 1916) szaktudományának a világi történetírás előtt is becsületet szerez, anélkül hogy annak sajátos tudományos szempontjait feladná. Makkai említett bibliai kézikönyve két kiadásban is megjelenik (Kolozsvár 1915, 1918), s közben megírja A hit problémája c. vallásfilozófiai tanulmányát (Budapest 1916); Imre Lajos Ravasz és Makkai társaságában Az Út c. gyakorlati theologiai folyóirat szerkesztésében, ennek nívós aktuális cikkekkel, tanulmányokkal való ellátásában buzgólkodik. A Ref. Szemlében és Egyházi Újságban megjelent cikkeik irányt mutatnak, új egyházépítő módszereket, szempontokat, eszközöket propagálnak. A Prot. Szemlé 1914-től fogva a háború végéig Ravasz szerkeszti, elsősorban ifjú kartársaival, s ezzel kapcsolatban a magyar protestantizmus szellemi főhadiszállása fakultásunk lesz. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak 1915. okt. 26–28-án tartott debreceni közgyűlésén, amikor az ORLE testvéregyesület is ülésezett, az ott levő félezer résztvevő közt kísérlet történik ugyan, hogy a Prot. Szemle szerkesztését Lencz Gézára bízzák s így ez Debrecenbe vitessék át, de Ravasz lendületes és áldásos működésétől mégsem merik megvonni a bizalmat és elismerést. Mint a tudományos, egyházi, művészeti és társadalmi események, mozgalmak kérlelhetetlen regisztrátora, kritikusa és útmutatója, az evangéliumi protestáns szellem leghívebb tolmácsolója és legolvasottabb lapja lesz. S mikor 1916 tavaszán a szerkesztő Ady kálvinistaságát és az antiszemitizmus alaptalan vádját, prófétai eshetőségeit is tisztázza, Nagy Károly egyenesen azt sürgeti, hogy a Prot. Szemlé eddigi theologiai jellege háttérbe szorításával „új általánosabb címe alatt a protestáns szellemet képviselő társadalmi revüvé” alakítsák át. Tehát az egész magyar közvélemény meghódítására gondol. Persze erre nem kerül a sor, de a folyóirat egyetemes szempontjait, értékét mindenki elismeri.

A professzorok áldásos irodalmi munkásságából meg kell említenünk azokat a közös vállalkozásokat, amikkel ők elsősorban az intézet lelki háztartását s ezen keresztül a velük közvetlenül kapcsolatos közegyházi életet szolgálják. Az első ilyenmű munkáról, a Háború és Élet ciklus előadásairól s ennek kiadásáról már megemlékeztünk. Hasonló tárgyúak, népies építő jellegűek azok a traktátusok (Közel az Úr. Kolozsvár 1915; Imádságok az itthon maradtak vigasztalására. Uo. 1916), melyek a harc téren levők és hozzátartozók lelkét, hitét vannak hivatva megőrizni az Úr félelmében s az általa ajándékozott elpusztíthatatlan élet reménységében. Ezek a közösen írt füzetek több ezer példányban jelennek meg, főként a legátus nélkül maradt gyülekezetek és más eklézsiák, jötevők támogatásával, s éppen olyan áldásos hatásúak, mint a Ravasz közkedvelt kis munkája, az Isten a táborba jött (Kolozsvár 1915).

A háború mellett a theologusok toborzása és a reformáció 400 éves ünnepe az, ami összefogásra indít. Az első érdekből születik a Jézus Krisztus jó vitéze c. baráti útmutató (Kolozsvár 1916), amit Révész, Makkai és Imre tanárok, valamint Vásárhelyi József püspöki

titkár írnak abból a célból, hogy a pályaválasztó ifjúság figyelmét a theologia tanulmányozására irányítsák s ebben a legszükségesebb tudományos munkák felsorolásával tájékoztassák. Természetesen előbb leszámolnak azokkal a téves előítéletekkel, amikkel a modern társadalom a lelkipásztori munkát lekicsinyli, akadályozza, s rámutatnak arra, hogy itt egy nagy, döntő jelentőségű emberi ügy szolgálatáról, komoly, számottevő tudományosságról s a nemzeti társadalom önzetlen etikai építéséről van szó. De egyúttal olyanról, amit személyes hit, önfegyelmzés, *Krisztussal együtt élés és égés* nélkül folytatni nem lehet. Mai álláspontunkról főként a filozófiai és vallástörténeti orientáció túltengését kifogásolhatnánk, akkor az emberiség és különösen magyar nemzetünk életének gyakorlati szolgálata s a munkája által boldog lelkipásztori típusról szerettek volna bennük többet olvasni. Közvetlen célját, a létszámgyarapodást az igazgatótanács és konvent meleg felkarolása mellett is egyelőre alig érik el, de mint program és bátor vállalkozás feltétlen elismerést érdemel. Annál súlyosabb és egyetemesebb feladat számot adni a reformáció lényegéről és áldásairól az 1917-i centenárium alkalmából. Kecskeméthy igazgató már az 1916. máj. 4-i tanári gyűlésen indítványozza, hogy Bibliai vallás címmel öt fejezetből álló füzetet adjanak ki, melyben a professzorok a reformáció fényében szaktudományuk mai eredményeit ismertessék. A művet csakugyan munkába veszik, de csak az első kötet, a történeti rész (6- és újszövetségi vallástörténet, egyháztörténet) jelenik meg belőle. A Ravasz tanulmánya, A vallás élete sajnos csak kéziratban, sajtó alatt maradt, a Nagy Károlyé, a szisztematikai rész talán meg sem indult. Így a kitűzött tervet, a Wernle Pál Einföhrungjának magyar pandanját adni, nem valósítják meg.

Hogy az egyes írók milyen utat tettek meg a hit és tudományos theologia terén, hogy Kecskeméthy miként hajlik el balfelé, vallástörténeti irányba, anélkül hogy komoly biblikus hitét feladná, Bartók miként lesz pozitívabb, Révész miként győzi le a filozófiai szubjektivizmus kezdeti nehézségeit, arról már szólottunk. Elégedjünk meg azzal, hogy két fontos tényező, a tudomány és hit által sohasem igazolható *valóság* s a reformáció *írászerű üzenete* most is megőrzi professzorainkat az alaposság határai közt. Magáról a reformáció lényegéről és áldásairól való felfogásuk inkább sorozatos prédikációikban, előadásaikban tükröződik. Ezek közül egyesek önálló füzetben (Öt prédikáció. Kolozsvár 1917), mások a Prot. Szemle, Az Út és az 1918-i egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvben jelennek meg. Az egyház és nemzeti élet súlyos, válságos eseményei s az ezek hatása alatt mindinkább elmélyülő személyes keresztyén élet megőrzik professzorainkat attól, hogy a reformáció lényegét filozófiai sémákban és kultúrhistoriai jelenségekben eláltalánosítsák. Nagy Károlynak sokoldalú elfoglaltsága miatt csak egy prédikációja áll előttünk. Jézusban mint Isten dicsősége megvalósítójában, közbenjárónkban és főpapunkban s az egyháznak világot megszentelő fejében, vezérében látja vallásunk értelmét, rendeltetését. Ha tekintetbe vesszük a Kálvin Emlékkönyvben (Budapest 1909) megjelent értékes dolgozatát (Kálvin mint dogmatikus és etikus), látjuk, hogy kiváló külföldi tudósok: Karl Müller, Lüttge, Schultze, Troeltsch, Seeberg és Wernle, de főként Kálvin állandó tanulmányozása alapján mennyit fejlődött liberális kezdete óta. Vallja reformátorainkkal együtt, hogy a reformáció kérdése az üdvösség s ennek útja a tiszta keresztyénység. Ezért a XVI. századbéli megújulás, épp mint az őskeresztyénység, sarkából mozdíthatja ki a világot. A *cognitio Dei* alapja Isten önkijelentése, s ezért kell a Szentháromságot is elfogadnunk. A predestinációban Isten önmagának törvényadója, ami előtt hittel kell megalázkodnunk. Most már elfogadja Kálvinnal a Fiú Isten preegzisztenciáját is (Logos incarnandus), csak ezt is, mint a Szentháromságot és a predestinációt, még mindig főként az *üdvélet tapasztalata* alapján magyarázza. Ennek nyomait keresi reformátorunknál, akinek rendszerét a katolicizmussal és lutheranizmussal szemben nyolc pontban találóan jellemzi. A többi előadásban és prédikációban szintén a személyes elem a túlnyomó, de már a reformáció objektív alapjának, az egyének mindinkább fokozódó érvényesítésével. Ez Kecskeméthyénél a szertartás, hitrendszer és gyakorlati élet (szolgálat) központja, Kenesseynél a Jézus megmutatója, tolmácsolója, Ravasznál az Igében elének állított Jézusból kigyúló szenvedélyes hősies-

ség, Révésznél az általa megvilágosodott elme, megtisztuló, meghódoló szív, acélos akarat. Most már bátran tanítja Ravasz, hogy *a hit tapasztalásának bizonyosága önmagában van, nem függ az ismerettől*, s mégis új ismeretek forrása lesz. Sőt megtaláljuk nála ezt a néhány év múlva sorsdöntővé váló tételt is: „*A prédikáció az Isten permanens üdvakarátának a tolmácsolása egyéni bizonyágtétel formájában. Az Igében Isten szól; ennek a beszédnek a prédikátor csak tolmácsa, s jaj neki, ha hűtlen tolmács!*” Az egyház minden ellégiesítésével szemben hangsúlyozza, hogy nekünk csak egy egyházunk van, s habár ez fejében és szervezésében láthatatlan, de hozzánk kapcsolódó formájában látható. S ez utóbbi „garantálja a láthatatlan egyházat”. Beszél Isten mindenhatóságánál fogva az imádság új lehetőségeket fakasztó, kozmikus szerepéről, s ezzel éppoly nagyot lép a teológiai fejlődésben, mint Révész, mikor a krisztológiai fejlődést elsősorban *a hit logikája* alapján ítéli meg. S megtalálja az utat Kálvinhoz, aki így ír erről: „A két természetet ez a szó köti össze: kinyilvánított.” Természetesen várhatjuk, hogy máról holnapra szakítsanak hitük és gondolkozásuk régi maradványaival. Kecskeméthyénél, épp mint ifjabb kartársainál, megtaláljuk azt a Lenba által hangsúlyozott tételt, hogy a vallásban az üdv lényege *a teljes élet*, ennek közvetlen megélése, hiánya pedig a kárhozát. Ebből aztán könnyen meg lehet érteni a reformáció előtti fejlődés fogyatkozásait s a rá következő előnyeit, de magának a nagy fordulatnak speciális tartalmát már nem. Így Ravasznál a kijelentés és hit ismeretelméleti magyarázata (önmagunk jelentésének a tárgyában való felismerése), Révésznél a világ teremtésének a művészi alkotással való párhuzama, Kecskeméthyénél Arisztotelész világcéljának a keresztyénséggel való egyeztetése stb. Vagy a Krisztus királyságának filozófiai megvilágítása: „Ő nem, mint mi, hat érzeke által közvetítve, hanem közvetlenül tudja az ő világát és önmagát ... viszont az ő atomjai is közvetlenül tudják önmagukat és őt, s egynek tudják magukat övele.” De az Ige feltétlen, normatív szerepe, Isten szuverenitásának, ingyen kegyelmének, a bűn eredendő voltának s a váltságnak, Krisztus büntörölő, áldozati halálának, a biblikus üdvéletnek hirdetése mind az új idők hajnalát jelentik.

A fakultás előjárósága ünnepi ülésben ad hálát Istennek a reformáció áldásáért, s kifejezi reményét az evangélium végleges diadalában, egyházunk további áldott fejlődésében. Utána pedig szép hálaünneply van, ahol Révész imádkozik, Ravasz pedig ünnepi beszédet mond. Ez utóbbi a Prot. Szemlében jelenik meg Hitbizonyosság és reformáció címmel, s a vallás két ősi alkotóelemének, Isten transzcendenciájának és realitásának időnkénti eltolódásáról, végül a reformációnak a két érdeket egyensúlyba hozó tettéről, az ezen alapuló hitbizonyosságról beszél. „A hit tárgya nem a történelem, nem is a metafizika, hanem Istennek élő, ható üdvakarata, azaz a kegyelem, úgy, amint a Jézus Krisztuson át jelenik meg.” Isten realitásának ezt a lutheri üdvélményét Kálvin a transzcendencia tetőfokára emeli a predestinációban. Az ünnepséghez kapcsolódik az az előadó, illetve igehirdető ciklus, ahol a négy professzor 12 alkalommal magyarázza a református hit tartalmát a *Heidelbergi Káté* fonalán. Így ez az egyetemes református hitvallás több mint 100 évi mellőzés után ismét az igehirdetés és teológia normatívuma lesz. Különösen a Révész prédikációi kapcsolódnak szervesen a kátehoz, de a többiek is szem előtt tartják annak értékes igazságait.

Közben a reformációi ünnepek az egész magyar protestáns egyházban lezajlanak. Németország, Luther népe azonban elhalasztja ünnepét a háború bevégezéséig. „Jó, hogy Isten nem engedett ünnepelni s így kényszerített a magába szállásra” – írja Deissmann professzor. Nálunk Nagy Károly még mindig optimista: „A mi megaláztatásunk – reméljük – már lejárt, szabadulásunk napja is felragyogott; nekünk nemzeti hálánk is ünnepre vágyott, jó alkalom volt a lelki szabadság ünnepe” – olvassuk első püspöki jelentésében. Több kerület az egyetemes egyházfenntartói alapra való adakozás mellett megragadja az alkalmat, hogy teológiáját is fejlessze. Így a dunántúli és tiszáninneni végre felállítja a régóta nélkülözött főiskolai internátust, a tiszántúli pedig lépéseket tesz a reformátorokról szóló pályaművek jutalmazására, a reformátorok tanszékének felállítására, Melius művei kiadására. Nálunk, épp

mint Dunamelléken, a leánynevelő intézet felállítása van soron, s ez háttérbe szorít minden egyéb akciót. 1918 elején a kolozsvári egyházmegye indítványára az igazgatótanács meg akarja íratni egy-két kiváló erdélyi lelkész életét. A tanári kar e célra főként XVII. századbelieket ajánl (febr. 5.), megbízás útján alapos tervet készít. Mint annyi ekkor született terv, ez is csak kegyes óhajtás marad. Elmarad a centenáriumból az, amire legnagyobb szükség van, az új theologiai orientáció. De legalább ennek hajnalsugarai fakultásunk szellemi életében feltűnedeznek.

Az ifjúság szellemi élete már nem mutat olyan kedvező képet, mint a professzoroké. Kecskeméthy 1914. évi igazgatói megnyitó beszéde ugyan arra buzdít, hogy fogjunk hozzá annak a régi mondásnak a megcáfolásához, hogy „inter arma silent musae”. Jól sejti azonban, hogy „ez nehezen fog menni”. Az első háborús iskolai évet az egyetem késői megnyitása miatt csak okt. 4-én tudják megkezdeni, mindössze 35 theologussal, köztük 8 elsőévesssel. Ez a létszám az év folyamán 55-re, első éven 13-ra emelkedik, de így is 7-tel kevesebben vannak, mint a megelőző tanévben. Az egyetemi hallgatók száma 34. Az ifjúság tehát az intézetet félig üresen találja (4 theologus kint lakik), s miután arról értesül, hogy az internátus katonai kórháznak való lefoglalása folyamatba van, az egyetem rektorának felhívására majdnem teljes számban, 32-en altiszti kiképzésre jelentkeznek (okt. 7.). A hadvezetőség azonban az így jelentkezőktől szülői engedélyt kér, s miután ezt a kitűzött rövid idő alatt majdnem senki, később is csak kevesen tudják megszerezni, többen egyszerűen besoroztatják magukat önkéntesnek, s december folyamán részint a nagydisznói tüzérségi, részint valamelyik közös vagy honvéd gyalogezredhez bevonulnak. Egyikük, Daday Lóránt II. éves, még a mozgósításkor (aug. 1.) elsodródik Besztercére, s hamarosan a bukovinai harctérre kerül. A többiek: Csutak Ferenc, Kiss Gyula, Nagy Kálmán, Tapsony Endre IV. évesek, Kacsó Károly, Téglás Ferenc, Viski Ferenc III. évesek, Kocsis Lajos I., Kun Zsigmond, Kupán Mihály II. évesek és Berde Zoltán, Lőrincz Samu I. évesek. 1915. júl 1-én Dávid Ferenc III. éves csatlakozik hozzájuk. Így az összlétszám 14-re emelkedik. A testvér főiskolákon is, különösen Debrecenben van hasonló megmozdulás. Itt a segédlelkészek önkéntes jelentkezése alkalmával 35 theologus vállalja a fegyveres katonai szolgálatot. Sárospatakról szintén elutaznak egy páran, Páparól 9-en, s az 1916-i sorsdöntő napokban Sárospatakon újabb hat ifjú mond le hadmenetességéről s fog fegyvert a haza védelmére. Páparól még 15-en vonultak be. A budapestiek közül többen a polgárőrségben vesznek részt. Az ifjúság otthonmaradt része pedig mind nálunk, mind a többi akadémián, sebesültek és betegek ápolásában segítkezik. Az egyetemes tanügyi jelentés szerint 1915-ben már 65-en teljesítenek tényleges katonai és 132-en egészségügyi szolgálatot.

A professzorok ismert elvi álláspontjaiknál fogva senkit sem ösztönöznek a bevonulásra, de ha valakinél ez a lelkiismeret parancsa, nem tartják vissza. Áldáskívánással bocsátják útra őket, szolgálatukat tanulmányaikba beszámítják, helyüket, stipendiumaikat fenntartják, leveleznek velük, vigasztalják, hazavárják a véres harcterekről. Amint egy levelükben írják, meg vannak győződve arról, hogy az ottani megpróbáltatások lelki életüket, keresztyén jellemüket meggazdagítják, és remélik, hogy belőlük még jobb lelkipásztorok lesznek, mint azokból, akik itthon maradtak. Ott pedig pásztoraik, nemesítőik, bátorítóik bajtársaiknak, akik a fegyelmettségben minden nemzetiségnek, sőt az ellenség szeretetében is előttük járnak. Hogy mennyire jogos ez a remény, azt mutatja a Bethlen Kör utolsó elnökének, Berde Károlynak a levele, melybe a Rokitno övezetben teljesített katonáorvosi szolgálatáról, a neki küldött bibliai részletek és vallási iratok áldott hatásáról, egyetemes keresztyén viselkedésről küld megrendítő beszámolót. Minthogy 1915 óta a 18–19 éves népfelkelői szemlén bemutatkozó, de még be nem hívott ifjakat fel lehet venni a theológiára, viszont a III–IV. évesek minden előzetes vizsga nélkül tisztí iskolába kerülnek, mindegyre felbukkannak az ilyen kétes helyzetű hallgatók a többiek közt. Az 1917/18-as tanévben az I. éven van kettő, aki fel van véve, de hadba vonult, nem jelentkezett (Nagy Ákos, Tozó Gyula), nyolcan pedig ugyan-

ezen okból az időközben megnyílt rendkívüli kurzusra iratkoztak be (Damó Antal, Nagy András, Nagy Géza, Pokol Aurél, Szabados Sándor, Szabó Lajos, Versényi Sándor és Zágonyi Pál). *Velük együtt tehát 24 theologus ifjunk védte fegyveresen a hazát.* Közülük egyesek, Daday Lóránt, F. Nagy Kálmán, Kupán Mihály és T. Kun Zsigmond hamarosan vitézségükért kitüntetéssel nyernek. De a hősi halál hervadhatatlan koszorúját is megkapják négyen. Ezek: *T. Kun Zsigmond*, aki Székelyföldváron 1892. okt. 17-én született, egyszerű kőművesember gyermeke, a szászvárosi kollégiumban és a theológián a Kuun Gézáné támogatásával tanul. A 21. honvédezred hadapródjaként a Bukovina visszavívásáért folyt harcokban Bojan község mellett roham közben találja őt az ellenséges golyó 1915. jún. 10-én. *Kupán Mihály*, aki 1894. aug. 11-én született Kézdimartonfalván földbirtokos családból és Sepsiszentgyörgyön végezte tanulmányait. A 35. tüzérezred zászlósa, s a Skrobowa melletti csatában üteggel, majd kézi gránáttal harcolva, a reá tóduló oroszoktól halálos sebet kap s úgy esik el. *Kocsis Lajos*, aki Felsőtökön született 1892. máj. 30-án s Kolozsvárt végzi a gimnáziumot. Mások, mint Daday, Lőrincz és *Dávid Ferenc* olasz vagy orosz fogságba esnek, utóbbi orosz földön el is hal. 1895. V. 29-én született Komollón. Atyja D. József lelkész, a szentgyörgyi kollégium volt növendéke. A hősi halottak száma az első két évben az összes theológián már 13, s a háború végéig még emelkedik. Sebesülések, súlyos betegségek, melyeknek nyomai a későbbi békeévekben kiütözköznek és idő előtt elragadják hordozóját, mindegyre előfordulnak. De Zwingli utódait ez nem tartóztatja vissza a népeik védelmében hozott áldozattól. A tanári kar 1915. okt. 6-i ülésében kimondja, hogy az elesett növendékek emlékéért márványtáblán és arcképeik megfestésével örökíti meg. Egy adósság, mely mai napig sincs letörlesztve.

Természetesen a tanári kar az itthonmaradottaktól az esetleges bevonulás pillanatáig szigorú kötelelességteljesítést kíván, sőt még nagyobb szorgalmat és megfeszítettebb munkát, mint máskor. De ennek a jelei nemigen mutatkoznak. Már az első háborús tanév kezdetén felhangzik a panasz: „Akik itt vannak is, alig tudják magukat a komoly munkára kényszeríteni.” Az alapvizsga néptelen, 11-ből csak három áll elő, az I. lelkészképesítő eredménye pedig feltűnően gyenge: a három jelentkezőből kettő megbukik. A tanév végén valamivel jobb az eredmény, csak pályamunka nem készül egy sem. Ugyanekkor az időközben ide helyezett vallástanári vizsgán (jún. 21.) történik meg az a hallatlan eset, hogy mindhárom jelentkező készülsége elégtelen és a vizsgát megismétlésére utasítatják. A kollokviumokkal is baj van. Az első félévre beírt 54 hallgatóból csak 14 tesz eleget köteletségének, a többiek egy vagy több tárgyból nem kollokválnak (24), kimaradnak (3) vagy hadba vonulnak (13). A tanári karban mindegyre felhangzik a panasz a sok igazolatlan mulasztás és indokolatlanul elmaradó kollokvium miatt. Első esetben az igazgató szigorú reverzális mellett dorgálást alkalmaz, a második esetben a pótkollokviumok letételére 10 kor. díjfizetéssel újabb határidőt tűznek ki. Miután azonban egyesek ezt a határidőt sem tartják be, félévük megismétlésével, ösztöndíjuk elvesztésével bünhődnek, vagy a bennlakásból tiltják ki őket. A következő tanév első alapvizsgája (szept. 16.) ismét kétségbeesítő: mind a négy jelölt elégtelen osztályzatot nyer és javítóra utasítatják. Az I. lelkészképesítőn hatból csak egy vizsgázik sikerrel, a másodikikon ötből három. Mivel az első háborús tanévet a konviktusi ellátás nehézségei miatt máj. 15-én be kellett zárni, a kollokviumok letétele átmegy a következő tanév szeptemberére. Csak negyedévesek kollokválnak rendes időben, hogy vizsgára állhassanak. De az 1915/16-os tanévben is a 25 tényleges hallgatóból az I. félévben 8, a másodikban három nem kollokvál rendes időben, ami a három elégtelennel és két kimaradottal együtt az ifjúságnak majdnem fele. Ekkor a tanári kar Nagy Károly indítványára kimondja, hogy csak azoknak a theologus ifjakkal igazolja hadmentességi jogát, akik tanulmányi kötelelességeiknek eleget tesznek (50/1915. nov. 6.). Hét ifjút pedig mulasztásáért az igazgató megdorgál, azzal a fenyegetéssel, hogy ha egyetlenegyszer elmaradnak az előadásról, kilépetteknek tekintik őket (58/1915. nov. 27.). A második félév kezdetén a sok ismételt dorgálás mellett két másodévest hanyagság miatt az I. évre tesznek vissza, év vége felé pedig minden komoly munkára alkalmatlan-

ságuk miatt eltávolítják őket. Az utolsó háborús év tanulmányi eredményei sem vigasztalók. A hallgatók létszáma tovább apad: 1916/17-ben 25, amiből évközben 4 kimarad, 1917/18-ban 24, ami azonban a rendkívüli kurzusra beiratkozottakkal együtt a II. félévben 33-ra nő. A kollokviumoknál, vizsgáknál némi javulás mutatkozik, az elégtelenek és elmaradók százaléka csökken, de az elégségeseké a kollokviumoknál még mindig igen magas (35–21%), a vizsgáknál pedig szintén túlnyomó. Az 1917–18-i második lelkészképesítőn 23 jelöltből 4 elégtelen, ami a következő évben 8-ra nő. Tanulmányi statisztikánk különben a következő: A négy háborús évben az I. félévre beiratkozott 128 hallgató, kikből jelesen kollokvált 18 (14,06%), jól 22 (17,19%), elégségesre 21 (16,4%), elégtelenre 7 (5,47%), nem kollokvált vagy kimaradt 60 (46,87%). A második félév szintén 128 hallgatójából jeles 16 (12,50%), jó 31 (24,22%), elégséges 33 (25,78%), elégtelen 3 (2,34%); nem kollokvált vagy kimaradt 45 (35,16%). A nem kollokválók száma azért is olyan magas, mert az I. félévben 13 hadba vonult, a másodikban 10 hadba vonult és 11 kurzushallgató kényszerű mulasztása is ide van számítva. Ezek az I. félév százalékszámát 10–16-tal 36,71%-ra, a másodikét 16–41-gyel 18,75%-ra csökkentik. Az 1909–14. évi eredményhez viszonyítva a jeles (7–8,5%), jó (I. félévben 11%) és elégséges (I. félévben 9,5%) kollokviumok érték hanyatlása feltűnő. Az elégteleneké alig változik. De a mulasztóké az I. félévben még a hadbavonultak tekintetbevételével is 14,71%-kal emelkedik, a második félévben 7,25%-kal csökken. Nem kedvezőbb a vizsgák eredménye sem. Négy év alatt alapvizsgát tett 31, ebből jeles 2 (6,45%), jó 7 (22,58%), elégséges 15 (48,39%), elégtelen 7 (22,58%). I. lelkészképesítőt 53 tett, ebből jeles 6 (11,54%), jó 9 (17,3%), elégséges 26 (50%), elégtelen 11 (21,15%). II. lelkészképesítőt tett 57, ebből jeles 9 (15,79%), jó 13 (22,81%), elégséges 26 (45,61%), elégtelen 9 (15,79%). A jeles vizsgázók száma tehát 3–7%-kal csökken, a jóké és elégségeseké kb. ugyanannyival emelkedik, az elégtelen kevesebb (5,85%). Csak a második lelkészképesítő eredménye rosszabb, mint az előző évéké. Itt az ottani eredményhez mérve a legkevesebb a jeles és jó s a legtöbb az elégséges és elégtelen vizsgázók százalékszámára.

Mindez nem változtat azon a szomorú tényen, amit az egyetemes tanügyi bizottságban éppen Nagy Károly mint előadó állapít meg, hogy az öt *theológiai főiskola közül Kolozsvár mutatja a leggyöngébb tanulmányi eredményt*. Igaz, hogy szerinte „a kollokviumok aligha méretnek egyforma norma szerint”. Majd bizonyos iróniával jegyzi meg: „A kolozsváriaknak különösen jó volna Debrecenbe és Pápara menni tanulmányozni, hogy amikor oly ritka a jeles érettséggel jött theológus (ez évben is csak három volt), miként lehet a gyenge tanulói anyagból annyi jeles theológust csinálni.” S felveti a kérdést: „Hová lett Debrecenben (de Pápán is) az a sok jelesen kollokvált ifjú, hogy a theológiai alapvizsgán már Debrecenben 20 közül csak 1 jeles akadt, 15 pedig elégséges, s még Pápán is 14-ből csak 3 jeles lett, 3 pedig egyenesen megbukott?” Eszerint a kollokviumok szigorúságára a legtöbb helyt nem előnyös ítéleti alapot nem lehet letagadni. Utolsó helyre kerül Kolozsvár a theológusok létszáma tekintetében is, ami az öt főiskolán 1914-től 1917-ig 371-ből 206-ra csökken. Kb. ennyi marad 1917/18-ban. Ha nálunk beleszámítjuk ebbe a hadbavonultakat, amit a többiek megtesznek, akkor is az 1916/17-es tanév létszáma (20) csak 9-cel emelkedik, s nem éri el azokét. Nagyon szomorú jelenség még, hogy *innen kerülnek ki legtöbben azok, akik más kerületek theológiai főiskoláira iratkoznak be*. Az 1916/17-es tanévben 14, ami a teljes létszámnak majdnem a fele. Ennek magyarázatát az előadó abban keresi, hogy itt a legdrágább az ellátás és legkevesebb a segély. Mi pedig hozzátehetjük még azt a fenti hivatalosan megállapított tényt is, hogy itt a legnehezebb a tanulmányozás. Ha eltekintünk az egyetemi 10 óra többlettől, ahol a súlyos filozófiai és pedagógiai tárgyak mellett sokszor lélektani és logikai szubtilitások fejtegetését kell hallgatni, vagy egy olyan tárgyat, a filozófiai etikát, melynek létjogosultságát theológiánkon kétségbe vonják, akkor is fennáll a professzorok által alkalmazott szigorúbb mérték fenyegetése. Gondoljunk csak az alap- és lelkészképesítő vizsgák siralmas eredményeire, ami az 1916/17-es tanévben olyanformán enyhül, hogy most már

mindenki elégséges eredménnyel vizsgázik, s csak 1917/18-ban ölti fel normális alakját. Vagy az olyan írásbeli tételekre, amelyek alapos szövegkritikai felkészültséget, önálló egyháztörténeti kutatást, vallásfilozófiai ítélkezést előfeltételeznek egy inkább befogadásra, tanulásra berendezkedett, háborús nyomorúságtól gyötört ifjútól, s nem fogunk csodálkozni, ha egyesek sietve menekülnek a nagy hírnű professzorok közeléből más, szerényebb igényeket támasztó Gamálielek lábaihoz.

A pályamunkák tekintetében is megelőznek egyes testvér főiskolák. Nálunk az első két és az utolsó háborús években csak a héber nyelvi, ótestamentumi biblika (szintén nyelvkészültséget követelő), egyházi beszéd és harmónium versenypályázatokra akad jelentkező. Az 1916/17-es tanévben pedig az említettek mellett még az újtestamentumi bibliai és egyháztörténeti tételekre érkeznek be sikeres munkák. Ekkor Kolozsvár „a legtöbbet termelt”. Máskor azonban Pápa és Sárospatak megelőzik. A konventi előadó igen helyesen az öntevékenység hanyatlásának okát abban látja, hogy az ifjúság nyelvismerete fogyatékos s a megfelelő, többnyire idegen nyelvű forrásmunkákat nem tudja tanulmányozni. Feltűnő, hogy nálunk négy év alatt sem a szisztematikai, sem a gyakorlati teologia (többször ismétlődő) tételeit senki sem dolgozza ki, ami ezeknek meg nem felelő voltára mutat. Nagyon elfogadható magyarázat a pályázatok meddőségére az is, bár éppen a mi fakultásunkra nem talál, hogy az ifjúság nem veszi kellően igénybe a rendelkezésre álló gazdag könyvtárakat s pl. Budapesten 1916/17-ben 32 ifjú 105, Pápán 20 ifjú 60 művet olvasott. (Igaz, hogy Budapesten, Debrecenben és Sárospatakon már szemináriumi könyvtárak is működnek.) Nálunk e tekintetben nem lehet panasz. Természetesen az 1914. évi szép eredményt (1205 olvasó 2017 művet olvas 2503 kötetben) a létszámcsökkenés miatt nem tudják elérni, de az olvasók száma normális, s még az utolsó, mostoha háborús év alatt is 178 művet kölcsönöznek ki 213 kötetben. Bartók távozása után Révész vezeti nagy szakértelemmel és buzgósággal ezt az áldott intézményt, s négy év alatt az állomány 14 924 műre, 22 405 kötetre emelkedik. A szaporodás 956 mű és 1188 kötet. Az ajándékozók közül kimagasló Ravasz László 82 művel, 103 kötetel, Lénárt József esperes 142, Kenessey püspök 144, Bartók professzor pedig 216 theologiai és filozófiai művet hagyományoznak, illetve adnak intézetünknek. De az évi 1500 korona átalányból is még be tudják szerezni a legszükségesebb bel- és külföldi tudományos munkákat.

Sajnos a külföldi egyetemek látogatása hanyatlak. Pedig épp 1914-ben létesítenek Claparède Sándor örökösei szép ösztöndíjat Genfben tanuló hallgatóink részére. Kolozsvárról csak egyetlen ifjú, Vörös Lajos a Bethlen-kollégium Naláczy-ösztöndíjával és a konviktusi alap 200 kor. segélyével tanul egy évig Berlinben (1915/16). Ez időtől fogva egészen 1921-ig senki sem megy ki innen. Egyes testvér főiskolák e tekintetben is megelőznek minket. Különösen Pápáról és Debrecenből látogatják még e mostoha években is III–IV. éven a bázeli és utrechti egyetemeket. Budapestről és Sárospatakról, épp mint tőlünk, csak egy-egy ifjú, akik Bázélbe iratkoznak be. A háborús viszonyokra jellemző, hogy a bázeli egyetemről az 1916/17-es tanévre beiratkozott összes magyar theologusokat államköltségen hazaküldik s az egyetem hallgatását az 1917/18-as tanévben sem engedélyezik idegen honosságú jelentkezőknek. Az Amerikának hadat üzenő s az egész világgal háborúba sodródó Németország szövetségesei, illetve ezek diákjai nem kívánatos elemek a semlegességét féltő Svájcban. Ennek dacára mégis be tud iratkozni ott az 1917-es év elején egy volt sárospataki theologus, Stunda István, aki később mint csehszlovákiai miniszteri főtanácsos az egyházi és politikai életben előkelő szerepet játszik. Szerencsére a német s ennek közvetítésével az angol és amerikai tudományos élet legfrissebb termékei megtalálják az utat hazánkba, s így az itthoni intenzív tanulmányozás még ez évben sem szünetel. Magántanári vizsgák, nálunk a Makkaié, még ez évben is tartatnak, az egyetemen pedig egyesek doktorátust szereznek. Így filozófiából Tavaszgy Sándor püspöki titkár 1915. febr. 27-én (Az ismeretelmélet és megismerés pszichológiája) és Molnár Jenő dévai segédlelkész 1915. jún. 19-én (Gourd János Jakab vallásfilozófiája). Történelemből Árkossy Jenő tábori lelkész 1916. febr. 25-én (Az unió történe-

te) és Illyés Géza magyarkirályfalvi lelkész 1917. dec. 1-én (Az erdélyi protestantizmus történeti hivatása). Vágó Károly borosbenedeki lelkész pedig 1918. nov. 24-én jogi doktorátust tesz. Ifjú tudósaink érdeklődése eszerint még mindig a világi tudományok felé irányul, bár témaválasztásuk kisebb-nagyobb mértékben az egyházi élettel és a teológiával is kapcsolatos. A debreceni theologiai doktorátusszabályzat pedig még csak most van készülõben, megvitatás alatt.

A pápai főiskola 1917/18. évi értesítõje leplezetlenül megállapítja azt, ami a fentiekbõl kitûnik: ezek az évek a tanulmányi elõmenetelre, magaviseletre és erkölcsi érzületre egyaránt káros hatással vannak. „Az iskola szempontjából nagy csapás a háború.” A lelki élet egyetlen megnyilvánulása, a vallás az, amelyiket a megpróbáltatások inkább erõsítenek és elmélyítnek. De éppen szellemi életünk egységes összefüggésénél fogva ennek áldásai elsatnyulnak, veszendõbe mennek, ha az értelmi és erkölcsi viszonyok nem támogatják, ha nincs megfelelő környezet, klíma és alkalom a gondozásukra. Az iskolának tehát, a főiskolának is, keresnie kell az eszközöket a tanulmányi hanyatlás gyógyítására. A konventi elõadó 1917-ben szomorúan állapítja meg, hogy a VII–VIII. gimnáziumi osztályosokat bevonultatják katonának, s „akit befoghattak, azt ugyan minden miniszteri rendeletre hivatkozással sem igen lehetett felmenteni”. Pedig közülük egyesek a lelkipásztori pályát választják s alig várják, hogy beiratkozassanak. Az alkalom erre az 1917/18-as tanévben mégis elkövetkezik. Ezért a tanároknak gondoskodniuk kell a katonai szolgálatot teljesítõ hallgatók tanulási könnyebbítésérõl. Már az 1916. febr. 5-i tanári gyûlés kéri az igazgatótanácstól, illetve a konventtõl ezek részére a kollokviumi kötelezettség felfüggesztését, *összevont* kurzusok beállítását, a segédlelkészi szolgálati idõ megrövidítését. A konvent aztán ez év május 31-én csakugyan szabályozza a katonai theologusok helyzetét (50. jkv. sz.). A IV. évrõl bevonultak kollokviumait egyévi szolgálat után elengedi, a II. és III. évesek számára, ha két évig voltak katonák, nyolchetes kurzus sikeres végzése után megnyitja a felsõbb évre iratkozás lehetõségét, az I. évesek pedig egyévi szolgálat után két összevont évet kapnak a főiskolai tanulmányokra. Méltányos esetekben a katonaság egy segédlelkészi évnak is beszámítható. A beiratkozottak szabadságolására lépéseket tesznek a katonai hatóságnál. Ezen az alapon az utolsó háborús tanévben mindenütt felbukkannak a beiratkozott s szabadságolásukat váró theologusok. A II. félévben pedig, 1918. március–április és június–július hónapokban megnyílnak a 8 hetes kurzusok is, amikre nálunk nyolc elsõ- és három negyedéves ifjú jelentkezik. Ha alkalmuk van, látogatják is. De a még mindig dühögõ háború egyeseket ebben megakadályoz.

A konvent ezzel kapcsolatban foglalkozik a theologusok létszámapadásával is. S a tanügyi bizottság javaslata alapján ismételtelen felhívja a kerületeket megfelelő stipendiumok létesítésére. Figyelmükbe ajánlja, hogy a kolozsvári propagandafüzet (Jézus Krisztus jó vitéze) a gimnáziumi felsõbb osztályosok számára jutalomkönyv gyanánt szolgálhat. A nõknek a teológián tanulását és lelkészi állásra bocsátását a bizottsági javaslat ellenére „ez idõ szerint hivatalos tárgyalásra érettnak nem tartja”, s leveszi napirendrõl. Kolozsvárt azonban ettõl függetlenül már az 1917/18-as tanévben Deák Magda beiratkozik, s egyetemi tanulmányai alapján két év anyagából kollókvál. A következõ tanév elején pedig már alapvizsgát tesz jeles eredménnyel. Ugyanekkor még egy nõ hallgató van az I. éven, Orbay Erzsébet. Ezzel a fakultás, épp mint a budapesti testvérintézet, 1917/18-ban megnyitja kapuit az egyház nõi munkásai számára.

c) Fegyelem, nevelés, egyesületi élet

A fegyelmezés és nevelés egyik legfõbb eszköze, az internátus, a hadi helyzet ide-oda hullámzása következtében válságos idõket él át. Már a mozgósítás napjaiban s még azután is megnyitják a konviktussal együtt azoknak a főiskolai hallgatóknak, akik itt katonai szolgálatot teljesítenek s nem kapnak megfelelő szállást. 1915. februárban 50 sebesült fekszik itt, nyáron a honvéd önkéntes iskola van itt. A „katonaothon” mellett hamarosan menekült-

honná is válik. 1914 novemberében a bukovinai menekültek időznek itt, 1916-ban e tartomány vasutasai. Ez év szept.–okt. hónapjaiban pedig a Délkelet-Erdély átmeneti kiürítése miatt a székelyek ezrei, naponta 5–600. Itt kapják meg a társadalom és állam által részükre utalt segélyből a napi 2 koronát, a szegények az ingyen étellemezt és kenyeret. Lelkészek, tanárok, tanítók és más értelmiségiek a ref. kollégiumban ebédet és vacsorát, napi 3 kor. előállítási áron. Az 1915/16-os tanévtől fogva a kórházi célra lefoglalt kollégium elemi iskolája veszi igénybe a tantermetek, a theologiai előadások a kevés hallgató számára a tanácsteremben és díszteremben tartatnak. Az 1915/16-os tanév első felében (szept.–márc.) a helybeli tanítóképző 40 növendéke lakik és étkezik nálunk, 550 kor. díjfizetés mellett, két nevelőjük (Gárda Jenő, Ujsághy Gyula) felügyelete alatt. Miután 1916-tól fogva ifjúságunk a kollégiumi konviktusban étkezik, a konyhát, éttermet és egyéb mellékhelyiségeket (tanterem) a tábori szállítási (k. u. k. Transportleitung) vezetőség legénysége részére foglalják le, havi 60 kor.-ért. Ugyancsak ez év kezdetétől a magyar államvasutak (MÁV) üzemvezetősége veszi bérbe az egész felső emeletet (14 400 kor.), s így az ifjúság az I. emelet 11 szobájába húzódik. Ez év őszén a kollégiumból kiszorult internátusi növendékek kapnak szállást a könyvtári olvasóteremben s a belőle nyíló nagy szobában. Csak a teljesen rendezett duplumkönyvtár helyiségét nem adják át. Végül az utolsó háborús tanévben a katona theologusok folyamatos cserélődése és 1918 nyarán egy román tanítók számára itt rendezett átképző tanfolyam nyugtalanítja az intézet életét.

Ilyen körülmények közt a fegyelmet fenntartani, nyugodt, bensőséges nevelői munkát folytatni nagyon nehéz. Ha a külön felügyelet alatt élő kisebb tanulókat és katonaságot le is számítjuk, akkor is fennmarad a theologusokkal összekevert jövő-menő, bevonuló, kiképzés alatt álló vagy szabadságolt főiskolai hallgatók ellenőrzése. A háborús atmoszféra pedig nem kedvez a fegyvelésnek. Nem csodálkozhatunk, ha Révész, az internátusi felügyelő egyik jelentésében ezt olvassuk: „A rend és fegyelem fenntartása érdekében a felügyelő tanár többször volt kénytelen egyes, a közösségi élet követelményei iránt kevesebb érzékkel bíró főiskolai ifjakkal szemben nagyon komolyan fellépni” (1915/16). És mégis feltűnőbb kihágások, vétkek egyelőre nem fordulnak elő. Sőt, az 1916/17-es tanévi jelentés egyenesen így ír: „az internátus 24 tagjának viselkedése az egész év folyamán példás volt”. De azért nem lep meg, hogy a neveléssel, melyet a Szabályzat 46. és 56. §-ai alapján az igazgató és felügyelő tanács végeznek, a tanári kar elégedetlenkedik. Két évben is megismétlődik a panasz: „Igaz, hogy mi is így nőttünk fel, sőt még ígybben: »szabadon tenyésztve«, de ne is szóljunk erről többet. Az internátus, ha nem mintaszerűleg berendezett nevelőintézet, ahol az ifjak otthoniasan ugyan, de egy tisztán az ő nevelésüknek élő és családjával együtt folyton köztük forgolódo »lelki atya« fennkölt szellemi hatásai alatt élnek, akkor bizony amennyi haszna, annyi kára is van.” E tekintetben sokkal jobb a helyzet Budapesten, ahol az ifjúsági senior mellett egyik professzor készségesen vállalja az itt körvonalazott praefectusi tisztet. S előbb Szóts Farkas, majd ennek halála (1918. máj. 13.) után Hamar István családjával együtt él az ifjúsággal az internátusban. A debreceni lelkészképző intézetben az egész régi nevelő és fegyvelő apparátus életbe lép. Sárospatakon és Pápán megvan a főiskolai senior tisztje a régi közvetlen fegyvelés áldásaival. Igaz, hogy itt meg a megfelelő internátusok hiányzanak. A háborús viszonyok egyik áldása az, hogy a tanárok a kevés számú ifjúsággal mindegyre találkozhatnak, őket asztalukhoz meghívhatják, reájuk személyes hatást gyakorolhatnak. Ennek lehet tulajdonítani, hogy nálunk a kezdetleges berendezkedés mellett sincs nagyobb erkölcsi romlás. Az óra- és kollokviummulasztókkal szemben alkalmazott eljárásokról, a notórius hanyagok lefokozásáról már megemlékeztünk. Az 1917/18-as tanév tavaszán két ismételt kártyázó joghallgatót kénytelen a tanári kar az intézetből eltávolítani (110/1918 jkv. sz.).

A nevelés pozitív szellemű munkájából (akadémiai istentiszteletek, előadások, ifjúsági egyletek) most a háború előtt olyan áldásosan működő Bethlen Gábor Kör kiesik. Utolsó elnöke, Berde Károly a harctérre megy, taggyűjtésre, öntudatosító, nevelő és szociális mun-

kára nincs alkalom. Apró ingóságai számbavételekor jelentik az előjárásági gyűlésen, hogy „a kör működése jelenleg szünetel” (1918. febr. 21.). A többi ifjúsági alakulat közül csak a Theologus Kör végzi állandóan munkáját. Az általános Ifjúsági Egylet is megalakul az 1915/16-os tanévben, s az év folyamán ünnepélyeket rendez, támogatja a hadi jótékonyt, olvasótermet tart fenn, pályatételeket tűz ki. Sajnos az utóbbiak meddőek maradnak. Az Ének- és Zeneegylet nem alakul meg, de a dalárda az alkalmi zenetanítók vezetésével rendszeresen működik. A tanári kar 1916. okt. 29-én kimondja, hogy az ifjúság rendkívüli megfogyatkozása miatt a három ifjúsági egylet eggyé vonandó össze, Révész professzor felügyelete alatt. Ez meg is történik, s a Theologiai Kör egyedül veszi át a korábbi négy egyesület szerepét. Minden hét első reggelén az ifjúság részvételével précest tart, szombat este pedig – amennyiben lehetséges – a tanárok Bibliát magyaráznak, illetve sorozatos vagy alkalmi előadásokat tartanak. Tagjait kölcsönökkel, kurzuskiadással támogatja, s ezek rokkant és beteg katonákat gondoznak, terjesztik a rendkívül olcsó bibliákat és traktátusokat. Egyesek vasárnapi iskolai munkában és hitoktatásban tevékenykednek. A kör régi jövedője, Killyén Sándor évről évre meghozza a maga alapítványgyarapító áldozatát, Barabás Samu esperes pedig vallásos iratokkal és pénzzel támogatja a tagokat. Egyébként „ifjúsági egyesületeinknek az a régi betegsége, hogy komoly önképzés helyett üres alkotmányosdira hajlandó s az ifjúság igazi közügyei iránt kevés érdeklődést mutat, a háború ideje alatt még szembetűnőbben jelentkezett, mint régebben” (1917/18).

Általában az egész egyház belmissziói munkája, amint erre már utaltunk, ez években, egyes dicséretreméltó kivételektől (Dési Konf. Egylet) eltekintve, stagnál. Csak az igazgatótanács rendeli el a 23/1915 sz. közgyűlési határozat alapján minden gyülekezetben a vallásos estély tartását, ifjúsági egyesületek és vallásos népkönyvtárak szervezését. A kerület legfontosabb egyháztársadalmi alakulata, a Kálvin Szövetség még 1914-ben helyi és egyházmegyei konferenciákat, közgyűléseket tart, de ezután csak egyes buzgóbb lelkipásztorok, mint pl. Vásárhelyi János Besztercén, foglalkoznak a teendőivel. A Szövetség központja azért még meg tudja rendezni 1915–18 között évről évre az ő konferenciáit Budapesten és Losoncon, hol a lelkészek, hol a zászlója alá seregülő világiak számára. Sőt, tiltakozik a lelketlen és végzetes amerikai muníciógyártás és -szállítás ellen is, ahol többek közt 30 ezer magyar munkást dolgoztatnak (1916. febr.). Utolsó gyűlésén (1918. jan. 30.) pedig megalakítja a régóta sürgetett Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai részvénytársaságot, ami a tudományos és építő munkákra nézve nagy jelentőségű lépést jelent. Gyűlésein theologiai professzoraink is aktív részt vesznek, s a Ravasz budapesti előadásait mind nagyobb számú közönség hallgatja. Ithon azonban mindössze annyi történik, hogy az egyik kerületi közgyűlés alkalmával, 1916. ápr. 30-án vezetőséget választanak (Bóér Elek és Péter Károly elnökök, Ignác László és Tóthfalusi József alelnökök, Kónya Gyula titkár). De a további tevékenységről nemigen marad feljegyzés. Áldott kezdeményezés történik a kolozsvári egyházmegyében, ahol 1914. okt. 16-án a közgyűléssel kapcsolatban belmissziói bizottság alakul az egyháztársadalmi munkának az *egyház keretén belül* való rendszeres végzésére. Az egyházmegye évenként belmissziói értekezletet is tart, s ilyenmű munkájában az agilis Barabás Samu esperes mellett theologiai tanáraink, köztük a két vidéken lakó docens, a három lelkéször összejövetelén is vezető szerepet visznek s konferenciái áldásait a háború után (1918. nov.–1920) kiterjesztik a világiakra is (érdeklődő közösség). Ezzel a belmissziói mozgalom igazi erdélyi szellemben a *közegyház hivatalos szervein* át kezdi meg itteni meglevenítő tevékenységét.

Hasonló folyamat megy végbe az ifjúsági egyletek szervezése terén. Az idők komolysága megköveteli az elmélyülő munkát, a magyarországi ébredő irányattal való leszámolást. Erre megvan a személyes lehetőség is, hiszen Ravasz és Révész professzorok meg a két magántanár folyton növekvő rokonszenvvel kísérik az Evangéliumi Keresztény Diákszövetség munkáját s annak egyes részleteit már a Bethlen Gábor Körben megvalósítják. Budapesten számon tartják ezt, s az 1915. évi nyári konferenciáját, missziói táborozását (jún. 23–27.), az

itteni kerületi és egyházközségi vezetőséggel egyetértésben, Nagyenyedre, a Bethlen-kollégium orbói vadászkastélyába hívja össze. A program a döntő jelentőségű hitéleti kérdésekkel és igen helyesen a nemzet és társadalom aktuális problémáival is foglalkozik abban a tudatban, hogy „Magyarország a világháború után nem az lesz, ami volt, s új nemzeti élet nem lehetséges a nemzet vezető elemének, értelmiségének átalakulása nélkül”. Nem idegenkedik kiváló világi előadóknak (Apáthy István egy. tanár és Sándor József EMKE-titkár) megszólaltatásától sem. Theológiai tanáraink közül pedig Kecskeméthy, Nagy Károly, Ravasz és Révész vállalják a közreműködést. A konferencia sikerét Ravasz tájékoztatója (Az enyedi diákgyűlés) már előre biztosítja. „Személyes viszonyba akarja hozni a lelkeket Jézussal, a világ Megváltójával és a lelki élet fejedelmével...” A diákokról mint „a lelki Magyarország előőrseiről” ezt írja: „Ezt a megújulást a való élet kategóriáiban élik át.” A 100 tagú részt vevő társaságnak azonban csak fele diák, a kolozsvári főiskolákat 3 egyetemi és 2 theológiai hallgató képviseli, a többi középiskolás tanuló, lelkész, tanár és világi ember. Nagy Károly, mint régi liberális, de folyton Kálvin felé hajló harcos, fejcsóválva hallgatja egyes túlzó előadóknak (K. Tompa, Benkő J.) hitvallásellenes elszólásait, s másokkal együtt – a püspök védőbeszéde után is – aggodalommal, idegenkedve nézi a válság methodista felfogásából származó sajátos missziói módszert. De azért hálás az ébresztő hatásért, s reméli, hogy az ennek nyomán meginduló vita „Isten angyalának egy szárnycsapása lesz vallásos és egyházi életünk Bethesda tavának megmozdítására. Hiszen annyi nyomorult, beteg, az első közt kollégiumaink, ideértve a theológiát is, várja partjain a gyógyító belebocsátkozást”. A Ravasz beszámolója még kedvezőbb. Egyenesen a csődbe jutott egyházi élet és belmisszió gyógyszerét látja a mozgalomban, midőn ez az egyéni hittapasztalatot, a válság átélését sürgeti, s ennek következményeit, közösségi ápolását. Persze a metodizmus kísértései szerinte is még felszámolandók. A vita azonban nemigen akar megindulni, mindössze egy falusi lelkész (Nagy G.) hangoztatja még a válságnak és életideálnak a mozgalom által propagált idegenszerűségét. Ezért az egyház egyelőre csak *a tett és a munka mezején* találkozhatik vele, de kötelessége a missziót azért feladatának tekinteni. Külső segítség keresése helyett „legyen az egyház végre egyház”, mint ahogy azt a skót testvéreink példája mutatja. A nemsokára meginduló gyakorlati folyóirat, Az Út cikkei, tanulmányai ugyanebben a szellemben keresik a lelkek és gyülekezetek megújulását.

A következő év meghozza aztán a MEKDSZ kolozsvári vezetőkonzferenciáját (jan. 30.–febr. 2.), mivel Budapest után itt van a legtöbb diák s az utolsó két év alatt itt mutatkozik a legtöbb érdeklődés és rokonszenv a mozgalom iránt. A budapestiek és Pongrácz pápai professzor mellett Ravasz és Révész ismét előadókként szerepelnek. Utóbbi mély történeti meglátással tárgyalja a diákmozgalom és egyház viszonyának ismertetésében az egyházhistoriában jelentkező centrifugális (missziói) és konzerváló törekvések küzdelmét. S rámutat arra, hogy a református egyház a tan- és életbeli ellenhatásokat milyen ügyesen asszimilálja, értékesíti, anélkül hogy önmagát megtagadná. Ha a Diákszövetség megszívleli az apostoli intést: Nem te hordozod a gyökeret, hanem a gyökér tégedet (Róma 11,18), megtalálhatja nálunk a krisztusi szolgálat útját. A konferencia különben „a komoly, férfias vallásosság, tiszta, acélos erkölcsi légkör és derült kedély” jegyében folyik, s újabb együttműködés kiindulópontjává lesz. Ha 1915-ben (okt.–nov.) Victor János diákszövetségi és Megyaszay Béla kerületi ifjúsági egyesületi titkárok látogatnak el Kolozsvárra a Jézussal való életközösség és ebből folyó szociális munka ismertetésére. 1916-ban (jún. 10–12.) Ravasz a diákok révi leánykonferenciáján, majd Révész professzorral s egy pár derék theologus tanítványukkal a marosvásárhelyi fiúkonferencián (jún. 25–30.) tevékenykednek. A következő évben (nov. 12.) a nagyenyedi egyházmegye lelkészértekezletén Ravasz és Imre Lajos fejtegetik a komoly bibliai alapokon álló ifjúsági egyletek szervezésének módozatait. 1918-ban pedig a MEKDSZ által kitűzött vasárnapon a mozgalom számára gyülekezeteinkben gyűjtés folyik. Ezzel az új, ébredő szellem, ez „a néma és szent ügy” egyházi életünkben polgárjogot nyer.

A nagy átalakulás természetesen érezteti hatását a theologusnevelésben is. 1915. nov. 12-én Ravasz László „bibliatanulmányozó kurzus” címen heti összejöveteleket kezdeményez, amelyen az ifjúság „kölcsonös megbeszélés útján, mások tapasztalatvilágának igénybevételével” keresse leli élete problémáinak megoldását. Helyesen jegyzi meg a Ref. Szemle, hogy a vállalkozás jelentőségét e pillanatban még elképzelni sem lehet s mind nevelési, mind egyházi szempontból sokat ígérő. Így az a „kis bibliakör”, mely az 1914/15-ös tanévben tanárok vezetése alatt működött s érdeklődik a keresztyén diákmozgalom iránt, most határozottabb és egyetemesebb alakot ölt. A sebesültek gondolása s a diákszövetségi és vasárnapi iskolai munka a következő évben lendületet vesz, sőt – amint láttuk – a sereggyűjtő akciót is támogatják. A többi testvér főiskolán hasonló megmozdulások vannak, s a konventi jelentés szerint az 1916/17-es tanévben mind részt vesznek a Diákszövetség munkájában. Különösen Pápán van szervezett, áldásos szövetségi élet bibliakörökkel, szeretetvendégséggel, vasárnapi iskolákkal, iratterjesztéssel. Itt a vidéki konferencián résztvevők útiköltségét a főiskolai gazdasági tanács segélyként utalványozza. 1918. jan. 23-án Németh István püspök és Czeglédy Sándor theologiai tanár elnöksége alatt megalakul a tanárok, lelkészek és világiak közt egy szövetség, hogy a kerület közép- és felsőfokú iskolai ifjúsága közt az evangéliumi munkát és Krisztus Igéje szolgálatát végezze. Ez tulajdonképpen az 1916. évi erdélyi kezdeményezés (vallásmívelői konferencia) realizálása. Amit itt a háborús veszedelmek miatt nem tudnak gyümölcscsé érlelni, azt megteszi egy nyugodtabb viszonyok közt élő testvérkerület és ennek főiskolája. Talán nem tévedünk, ha ebben keressük a pápai theologusok jobb előmeneteli eredményének egyik magyarázatát is.

d) Kormányzat, anyagi viszonyok

A rendtartás értelmében működő kormányzószervek közül kétségtelenül most is a tanári kar, illetve ennek tisztviselői és az előljáráóság a legfontosabbak. A tisztikart 1916. márc. 1-én újráválasztják 1920-ig, s ebben csak annyi változás történik, hogy a távozó Bartók könyvtárosi tisztét Révész veszi át, aki helyette 1915. jan. 28. óta intézeti konviktusi felügyelő is, s a Nagy Károly püspökké választása következtében Ravasz lesz a kerületi főjegyző, a gazdasági hivatal pedig Révész, az internátust és konviktust Makkai adminisztrálja (1918. okt. 15.). Változások vannak az előljáráóságban is. Két tagja, Benedek Károly és Csűrös József lemondanak, helyükbe Barabás Samu és Kádár Géza zilahi lelkész választatnak (1915. márc. 17.). Az 1917–22-es évekre pedig még Bartók György, Vásárhelyi Boldizsár és Sófalvi Károly lelkési, Erdélyi Pál, Sámi László és Schilling Lajos világi tagok lesznek (szept. 29.). A közvetlen felügyeletet gyakorló püspöki hivatalban szintén változás történik. 1918. jan. 8-án, éppen Szász Domokos halála napjának 9. évfordulóján hazatér Mennyei Atyjához Kenessey Béla. A róla szóló, művészi tollal írt megemlékezések az erdélyi vallási megújulás vezérlakjának, páratlan hatású igehirdetőnek, a theologia evangéliumi s az egyháztársadalmi munka történeti jellegű művelőjének nevezik őt. Szász Domokos életművét az egész egyetemes egyház előtt igazolta. Az előljáráóság is megállapítja, hogy ő vert intézetünknek igazi fundamentumot. A Ferenc Józsefről 1916 novemberében mondott gyászbeszédében (Jel 4,10) mintha a saját sorsát, utolsó napjait rajzolná meg: „Olyan jó és bölcs Isten a maga ajándékai-ban, életünk vezetésében, hogy amint mindjobban telnek nálunk, fölöttünk az évek ... mind kisebbek és kisebbek lesznek előttünk a földi dolgok, mind többet és többet veszítenek vélt fontosságukból ... és csak egy nő folytonosan: maga az Isten, amint lélekben mindjobban közeledünk hozzá. Csak pihenni kívánunk, az atyai házban, odahaza, ahol annyi hajlék van s ahonnét régen eljöttünk.” Végső sóhaja: „Úgy érzem, mindenkit szeretek és mindenki szeret” – hű kifejezése harmonikus, hívő személyiségének. A fakultás igazgatói jelentése évről évre feljegyzi róla, hogy nemcsak a vizsgákon vett részt, hanem a nevelésben, a szolgálatban, felolvasásokban is előljáró vezető volt. Személyes hatása, halála után is, évtizedekre megtermékenyíti az itt és Magyarországon folyó tudományos és építő munkát. Utódaul a febr.

20-i kerületi gyűlés egy értelemmel Nagy Károlyt választja, főjegyzőnek pedig máj. 4-én Ravasz Lászlót. Így a kerületi vezetőség és a fakultás ismét bensőséges viszonyba kerülnek egymással.

Egyetemes egyházi viszonylatban a konvent intézi a legfontosabb vagyoni és tanulmányi ügyeket. Ő az, aki a professzoroknak a nem állami tanerők országos nyugdíjintézetébe való felvételét s a kerületnek e tárgyban tett lépéseit tárgyalja. Erdélynek azt a méltányos eljárását, hogy a belépési járulékokat az eddig itt befolyt illetményekből, ezek kamataiból fizeti (30/1915 jkv. hat.), a minisztériumnak az a meglepő intézkedése ellensúlyozza, hogy a lelkészi szolgálatban eltöltött éveket sem a fizetésnél, sem a nyugdíjazásnál nem számítja be. A konvent a beérkezett jelentések alapján saját elnökségét bízza meg ennek a sérelemnek orvoslásával, s csakugyan, az 1918-i ülésen már a dunamelléki és erdélyi kerületek részéről a tárgyalások megnyugtató eredményeit veheti tudomásul. Nagy sérelme a theologiai főiskolának, hogy a debreceni fakultás doktori szabályzata e tudományos fokozat megszerzését csak egy, a debreceni vagy külföldi egyetemen eltöltött év után engedélyezi. Holott a jogakadémiák végzettjei minden továbbiak nélkül, a budapesti és kolozsvári theologusok pedig bizonyos redukált óraszámú előadás hallgatása után már doktori szigorlatra állhatnak. A konvent maga is tiltakozik ez ellen az eredeti szövegben elő nem forduló, tehát becsempészett pont ellen, s kéri annak törlését. A magántanári és doktori vizsgát viszont egymással korrelációban levőknek ismeri el (egyik a másiknak feltétele). Erdélyi kerületünk éppen az eszerek indítványára kéri a rendes papi vizsgák szeptemberre tételére vonatkozó határozat megváltoztatását mind az autonómiára, mind a javadalmazásra és kinevezésre, munkakezdésre tekintettel. De mikor a konvent erre nem hajlandó (181/1916), megelégszik azzal, hogy e „határidőn belől” is tűzhet ki a kerületi elnökség időpontot a vizsgák megtartására. Tényleg, ezek itt június hónapban és máskor is gyakorlatban maradnak. Nézeteltérés fordul elő még a fő kormányzótestületek közt a theologiai akadémiák tanulmányi és nevelési viszonyainak *személyes* megvizsgálására vonatkozólag (90/1918). Mikor erre a tanügyi bizottság elnöke, Baltazár és a theologiai előadó Nagy Károly püspökök küldetnek ki, a tanári kar aggodalmát fejezi ki a főiskola tudományos szabadságának és autonómiájának sérelme miatt. S felhívja a testvér főiskolákat hasonló tiltakozásra (1918. okt. 15.). Egyébként a konvent egyetemesen szabályozza a hadba vonult theologusok tanulmányi viszonyait, eljár ezeknek szabadságolása ügyében, foglalkozik a tantervreformmal (apologetika, gyakorlatiasság), a hallgatók létszámapadásának okaival, a stipendiumok sorsával, a nőhallgatók helyzetével. Az egyes főiskolákat s kerületeket, köztük a mienket is többször javaslatételre és újabb stipendiumok tételére szólítja fel. Sőt, Nagy Károlynak, illetve a tanügyi bizottságnak a javaslatára arra is felhívja kerületünket, hogy a kollégiumok, különösen a Bethlen-kollégium papképzésre szolgáló alapjait vegye számba s azoknak eredeti célra fordításáról idejében gondoskodjék (145/1915). Az alapok felkutatása csakugyan megtörténik, az 1915/16-os tanári theologiai értesítő részletesen ki is mutatja azokat, de a szabályszerűen felhasznált Teleki- és Szotyori-alapok kivételével a többi 13-nak igénybevételére most sem kerül sor.

Általában a háborús években *kerülik hatóságaink a súlyosabb ügyek alapos rendezését*. Éppen a létszámapadás és ennek többször említett okai szolgáltatnak erre példát. Az előljárásságnak erre és a lelkésznevelésre vonatkozó 1913. jan. 17-i javaslatát a kerületi gyűlés a püspökhöz teszi át, hogy annak még elintézetlen kérdéseit nyilvántartsa, orvosoltassa. Az igazgatótanács pedig, a püspök kezdeményezésére, 1915. jan. 25-én *javaslatot kér* az előljárástól a pedagógiai tanszék, docentúrák és nevelői személyzet egymással kapcsolatos kérdésének megoldásáról. Viszont az előljárásság ez év nov. 9-én felkéri az igazgatótanácsot, hogy a létszámapadás okait (csekély lelkészi fizetés, kétévi káptalanság, drága tanulás, internátusi nevelés) *tanulmányozza*. Az 1916. máj. 1-i kerületi közgyűlés a tanügyi jelentés kapcsán kiadja az igazgatótanácsnak további intézkedésre azt a javaslatot, hogy a fakultás előljárástól a gazdasági-nevelési ügyekre nézve újabb részletes memorandumot *kérjen* és ter-

jessen elő. Egyidejűleg a hivatalos lap *felveti* azt a kérdést, hogy az intézet szellemi fejlődéséről szóló memorandumnak (tehát az 1913-inak) mi a tartalma, mi valósítatott meg belőle és mi vár még további érvényesítésre. De erre feleletet nem kapnak. Az előjáróság pedig megelégszik azzal, hogy egyes halaszthatatlan nehézségeknél (internátusi-konviktusi díjak emelése, konviktusi tőke restaurálása) az igazgatótanács segítségét kéri. Az 1917. jún. 6-i kerületi közgyűlés felhívja a tanári kart, hogy ismeretes memoranduma alapján a theologus ifjak nevelésének ügyét *újólá tegye tanulmány tárgyává*, most már Erdély regenerálására tekintettel is. De ebből csak az utóbbi ponttal foglalkozik az előjáróság (26/1917). Az 1918. febr. 21-i ülés már a 45/1917 sz. *konventi* határozat alapján tárgyalja a lelkészhiányt, s ennek orvosszereit a gazdasági esélytől független fizetésrendezésben, a lelkészgyermekek segítségével, a középiszkolai nevelés reformjában (újabb nevelői értekezletek) látja. S indítványozza, hogy a léviták, női hallgatók helyzetét tisztázzák, a theologiai *nevelői* személyzetet állítsák be, egészítsék ki. Végül az 1918. máj. 6-i kerületi közgyűlés a theologusok létszámapadását s a középiszkolai nevelés újjászervezését „*megfelelő intézkedés végett az igazgatótanács figyelmébe ajánlja*”. S megemlíti, hogy a zilahi kollégiumban a Mezey Albert 30 000 koronás alapjának kamatai a lelkészi pályára menő ifjaknak rendelkezésére állanak. Az egyes hatóságok tehát, különösen a kerületi szervek, alig foglalkoznak érdemlegesen a fakultás anyagi és szellemi nehézségeivel. A konvent pedig egyházalkotmányi helyzeténél fogva nem tesz egyebet, mint hogy a kerületeket serkenti e kérdések tárgyalására s „*fájdalommal állapítja meg, hogy e célra felhasználható [segély]alapok ez idő szerint rendelkezésére nem állanak*” (51/1917 jkv. sz.).

És mégis, a fakultás minden nagyobb megrázkódtatás nélkül átvészeli e mozgalmas esztendőket. Makkai Sándornak 1918. dec.-ben megjelent feljajdulása (A theologiai fakultás válsága) sem tud több hiányt megemlíteni a számadás alapján, mint 19 512 koronát. Ez az összeg a költségvetésben 17 122 koronára csökken, tehát normális körülmények közt nem pótolhatatlan. Az igazi válság az 1918. évi összeomlás után szakadt rá az intézetre. Addig még bírja valahogy. Ennek magyarázó okai a következők: 1. Mindjárt a háború kezdetén (1914. okt. 23.) tárgyalja az előjáróság az igazgatótanács és kultuszminiszter felhívását, hogy a nehéz viszonyokra, különösen az állam helyzetére tekintettel a *legszigorúbb takarékosságot* léptessék életbe. Ezt az elvet a hamar beálló csendes devalváció miatt is betartják, s csak éppen a legsürgősebb kiadásokat teljesítik. 2. Minden kínálkozó alkalmat megragad a gazdasági hivatal az intézet köztvagyonának növelésére. A beszállásolásokat már említettük. 1918-ban már az internátus kétharmad része bérbe van adva. Még a tanárjelöltek üres szobái is Kappel Salamonnak (1916. máj. 1.). Nemcsak azért, mert másképp nem tud megélni vagy mintha erre kívülről kényszerítve volna (legfennebb a katonaság átmeneti elhelyezésénél lehetne erről beszélni), hanem abból a helyes megfontolásból kiindulva, hogy a használatban levő épületrészek mindig épebb állapotban maradnak, mint a használatlanok. S még emellett meghozzák az évi javításokra szükséges összeget és egyéb jövedelmet. Jellemző, hogy míg az 1916. évi költségvetésben 2402 korona deficit mutatkozik, s arról folyik a vita, hogy nem kellene-e az internátusi díjakat 50 koronára felemelni (szerencsére nem fogadják el, hanem az igazgatótanács segítségét kéri), addig az ez évi számadás 4511 korona 94 fillér felesleget mutat. S az 1917-i költségvetésben a rendkívüli új kiadások, kor- és családi pótlékok, a szolgák koszt pénzének, fűtési költségeknél, adóknak emelkedése 18 080 korona 46 fillérre emelik a hiányt, de a MÁV-bérlet s ennek kiadás részvétele a központi fűtésben, lepassztja ezt 2400 koronára. Igaz, hogy ekkor a konviktusban elhelyezkedett katonaság napi 2 fillér fejpénzéből csak havi 60 korona folyik be, míg a bérlő régebb 2100 koronát fizetett. De ez csak szórványos eset. A rendőrség által használt bérház jövedelme 1917-től fogva 15 000 koronáról 18 000-re, 1918-tól 22 500 koronára emelkedik, s ha ebből egyelőre a 3000 korona többletjavításra megy is, a többi tisztán megmarad. 3. A külső segélyek, a kerülettől 19 000 korona, a Bethlen-kollégiumtól 3336 korona és az államtól (19 000 korona a kerület útján,

2456 sz. igazgatótanácsi határozat) zavartalanul utaltatnak. Sőt még a katonáskodás vagy nem jelentkezés miatt igénybe nem vett internátusi-konviktusi helyekért is. Így áll elő az a kedvező helyzet, hogy 1917-ben az addig fel nem használt 5400 korona állami segélyt az időközben mutatkozó 9527 korona 61 fillér deficit törlesztésére használhatják fel. Hiszen ez részben azért áll elő, mert egy tanárjelölt évi segélye, 360 korona egyáltalán nem fedezte a reáfordított kiadásokat. Az árak abnormis növekedése később, 1918-ban arra vezet, hogy a 7 tanárjelöltre küldött (tulajdonképpen 18 részére járó) 6480 korona sem elég, s a majdnem 2000 korona hiányt a jelentkezőkre kell áthárítani. 4. Az előjáróság és gazdasági felügyelő gondosan vigyáz a tőkék jövedelmezésére. E célból még 1915-ben lépéseket tesz a régi, de be nem fizetett alapítványok felhajtására. S miután vannak köztük olyanok, amik már leírandók, ezeket törlik. De a többieket az intézet aranykönyvében nyilvántartják, külön az intézet alapítására szolgálókat s külön a kamatozókat (1918. okt. 17.). Még ez évben is folyik be e címen 813 korona. Ide lehet számítani – bármily különösen hangzik – a hadikölcsönjegyzéseket is. 1914-ben itt helyezik el az intézet takarékbetétét, 1915-ben pedig 100 000 koronás lombardkölcsönt jegyeznek törlesztésre. Később (1917–18) felhasználják a Wesselényi Jozefa-alapot s a konviktusi és intézeti tőke egy részét. Végül 1918. jan.-ban a konviktus tőkéjéből ismét két, összesen 59 250 koronás kötvényt vásárolnak. Ez nem háborús hisztéria, sem meggondolatlanság. Mindenki úgy tekinti ezt az akciót, mint ahol a takarékpénztárak által fizetett 5%-os kamatnál 1,5%-kal, kölcsönvételnél 3%-kal magasabb kamat kínálkozik. Az egyházközség is így jövedelmezti egyik legfontosabb tőkéjét, a felsőbb leánynevelő részére gyűjtögetett Bánffy-annumot. Arra senki sem gondol, hogy a háború elvész s a történelmi Magyarország fizetése képtelen lesz.

A vagyoni helyzet szilárdságára vall az, hogy a felemelt nyugdíjárulékokat a hallgatók e célra szedett díjának némi emelésével fizetni tudják, a docenseknek 5–500 korona évi tiszteltdíjat adnak, a hadiárvákat segélyező alapot a gazdtalan legátumokból és pályadíjakból 1917-ig 3375 korona 93 fillérre növelik, s a konceptus és tanári tanulmányalapok a kamatok fel nem használása következtében szintén gyarapodnak. S ami fő, a tanárok újabb fizetésbeli szükségleteit, kor- és családi pótlékokat (a gyermekek számára tekintet nélkül), beszerzési előlegeket, háborús és ruhabeszerzési segélyeket ki tudja fizetni. Utóbbiakat az igazgatótanács engedélyével „a számadási felesleg terhére”, illetve „belkörülleg”, sőt 1918-ban 50–60%-kal felemelve.

Csak a konviktus fenntartása okoz súlyos aggodalmakat. Normális működésének két feltétele: az étkezők megfelelő száma s az egyenletesen hullámzó élelmiszerpiac hiányzik. A létszám folytonosan csökken, s az üzemet mégis változatlanul fenn kell tartani. Az árak pedig „a szerteágazó élelmiszer-uzsora” miatt folyton nőnek. A régi bérlő, Nagy Zsigmond nem is bírja tovább egy évnél. Pedig kérésére már 1914. októbertől fogva fejenként napi 16 fillér díjmelést léptetnek életbe, s a második félévben az ebédet két fogásra, a húsos vacsorákat csütörtök és vasárnap estére szállítják le. Miután így is elégedetlen, az előjáróság kénytelen a tanévet máj. 15-én bezárni, illetve a konviktusi étkezést megszüntetni. Az új bérlésre való pályázati felhívás még mindig a régi menüt írja elő – a régi díjfizetés mellett. S hogy ne legyen mégsem fennakadás, ez év nov. 1-től az intézet áttér „a részlet szállítási szerződésekkel kombinált házi kezelésre”. Bartók lemondása után az új konviktusi felügyelő Révész magára vállalja ezt a lehetetlenül nehéz feladatot is. De hiábavaló az ő és a konviktusi gazdasszony, özv. Veres Antalné heroikus küzdelme, hiába kérnek természetbeni adományokat vagy kedvezményes árukat a gazdálkodó lelképászoroktól, a konviktus egy év alatt csődbe jut. Pedig időközben rendesen fizető tanítóképzősök is kosztolnak itt, s az egyetemi hallgatók díját évi 500 koronára emelték fel. A jótékonyági akció csak néhány mázsza élelmiszert eredményez. A testvérintézetek, a sepsiszentgyörgyi és kolozsvári kollégiumok tapasztalt felügyelő tanárai odaadóan támogatják a fakultást az üzem vezetésében, fenntartásában. Az eredmény az, hogy az áremelkedés és rendetlen díjfizetés miatt a konviktusi alaptőkéből

ismét elkél 4240 kor., az 5 db közhasznú takarékpénztári részvényvel együtt, ami 5–6000 kor. A megelőző évek hasonló veszteségével együtt az alaptőke most már csak 27 715 kor. Nincs más kivezető út, mint az üzemet beszüntetni. Az előljáróság hosszas és alapos tárgyalás után kimondja, hogy a jövő tanévre az ifjúságot a helybeli református kollégium konviktusának igénybevételére utasítja, s az élelmezés díját 460 koronában, az itteni intézet díját 60 koronában állapítja meg. Az 1916/17-es tanév újabb nehézségeket hoz. Az élelmiszerviszonyok rosszabbodnak, a konviktusi díj még mindig igen alacsony, s az ifjúság ezt sem fizeti rendesen. A tanárjelölteknél azonban némi felesleg mutatkozik, mert 18 helyett csak 9 étkezését kell fedezni az állami ösztöndíjból. A kollégiumi üzem deficitje 2400 kor., amit az igazgatótanács most még kipótol. De a fakultás *konviktusi alapjára* 36 606 korona 48 fillérré nő. Az utolsó háborús tanév konviktusi díját a közös bizottság a theologusok részére 850 koronában, az egyetemi hallgatókét 1500 koronában, az intézeti díjat 100 koronában állapítja meg, s a tájékoztató értesítés a régi kötelezvények mellett ezt a szigorú figyelmeztetést tartalmazza: „A régi növendékek közül azok, akik az előző évekről bármiféle iskolai díjjal hátralékban maradtak, addig be nem írhatók, míg hátralékaikat előzőleg az igazgatónál ki nem egyenlítették.” Az okt. 17-i előljárósági gyűlés pedig egyenesen kimondja, hogy a csökönys nem fizetők adósságait ügyési úton kell felhajtani (28. jkv. sz.). Az 1918/19-es tanév elején a theologusok konviktusi díja már 1200 korona, a tanárjelölteké 2000 korona, s az igazgatótanácstól újból 10 000 korona rendkívülki segílyt kérek.

Ezek az intézkedések, illetve átmeneti megoldások csak elodázzák az intézet nehézségeinek megszüntetését, de *alapos* gyógyulást nem hozhatnak. Erre a háborús viszonyok miatt nem is kerül sor. A kerületi vezetőséget pedig elsősorban a felsőbb leánynevelő intézet megnyitása érdekli. Erre folynak be a reformációi emlékadományok s Kenessey püspök halála alkalmával a sok koszorúválság. Még az elrekvirált harangok árából létesített, központilag kezelt tőke kamatait is ide fordítják. Az eredmény annyi, hogy a Magyar utcában félmillió koronával egy három és fél holdas belsőséget vásárolnak egy diakonissza vezetés alatt álló leányinternátus számára, s Nagyenyeden 1917. okt. 14-én megnyílik az intézet felső tagozatú református tanítónőképzője. Az építés és fenntartás költségeire kb. ötmillió korona kell, aminek előteremtésén a püspök és Bóér Elek főgondnok nagyban fáradoznak. *Egész csoda számba megy tehát, ha emellett valaki még a fakultás támogatására gondol.* S mégis mindegyre megemlékezik valaki rólunk. 1914-ben Mezey Albert kúriai bíró hagyományoz 1000 korona járadékkötvényt, de olyan kikötéssel, hogy a kamatok haszonélvezete egyik rokonát illeti ennek haláláig. 1916. febr.-ban id. Tőkés József nyug. nagysajói lelkész ad egy 1000 koronás hadikötvényt, melynek kamata, évi 50 korona, egy szegény theologus segítségére fordítandó. 1917. júl. 26-án teszi Sófalvi Károly széki esperes egyházmegyéje közgyűlésén azt az indítványt (kelt jún. 2-án), hogy az egyes gyülekezetek évi 10–20 koronás járulékaiból befolyó 600 koronával egy széki egyházmegyéből vagy legalább Szolnok-Doboka megyéből származó theologiai ifjút segítsezenek 4 éven keresztül. A buzgó főgondnok, gr. Wass Béla pedig hasonló célra 5000 korona hadikölcsönkötvényt ad, Schilling Ottó tb. gondnok 100 koronát. Ez utóbbi gyűjtés az egyházmegye hozzájárulásával még újabb 5000 koronát eredményez, úgyhogy egy második theologus ifjú 600 koronás támogatását is biztosítják. A székiek példája aztán lelkes követésre talál. Elsősorban maga a fakultás létesít erre perselypénzekből, legátumokból, tanári kiadványok árából egy 5000 koronás jubileumi alapot (1917. jún. 6.), majd a nagyenyedi, küüllői, erdővidéki és orbai egyházmegyék 5–5000, illetve 2000 koronás alapítványokat. De ezekből az 1918/19-i tájékoztatóban csak három ösztöndíj van kilátásba helyezve, tehát a többiek függőben vannak, nem folynak be. A fakultás jubileumi alapját gyarapítja még gr. Tholdalagi László 500 és a nagygalamgfalvi egyház 50 koronás adománya, míg a Mihály József kerületi ügyész 500 koronás ajándéka szükség szerint osztatik ki. Köblös István és ekléziája (Magyarnemegye) szintén 1000–1000 koronát adományoznak. 1918-ban ismét két-két hadikölcsönkötvényből álló alapítvány létesül. Egyik Deák Sándor

elhunyt ifjú lelkipásztor emlékére egy 1000 koronás palástbeszerzési alap, a másik Mészáros István és neje 10 000 koronás kötvénye egy felvinci születésű vagy más erdélyi ifjú segítségére. A Közhasznú Takarékpénztár pedig 200 koronát ad a konviktusnak, amiből részvényt vesznek. Persze az alapítványok értéke a pénz értékének hanyatlásával fokozatosan csökken, a hadikötvények kamatainak fizetése pedig a háború végén megszűnik. Ezért sóhajt fel Musnai László magántanár, aki ekkor tábori lelkész, egyik cikkében: „Amíg ez a tőke [a székiek által tervbe vett közjótékonyági 20 000 kor. alap] összegyűl, tehát amíg megkezdheti a közjótékonyaságot, addig az egyházak régen papok nélkül maradtak, összeolvadtak, a theológiának is vége s a reformáció jubileumi éve, sőt a mi jubileumi éveink is régen eltűntek visszahozhatatlanul... Végezzük el a mi feladatainkat, a *ma* kötelességét, s ne gondoskodjunk a holnapi napról.” Ő és kollégája, Kovács Benedek tehát évi 200 koronát ajánlanak fel egy-egy szegény ifjú nevelési költségeire. A segélyezésnek e spontán, lélekből fakadó módja előnyösebbnek mutatkozik az iméntieknél. De biztonsága ezeknek is attól függ, hogy ha Isten életet „és módot ad”, vagy „amíg teheti”. A nemsokára bekövetkező általános gazdasági romlás el is zárja az ígéretek teljesítésének lehetőségét.

Az ifjúság segélyezése részint az ösztöndíjakból, részint más utakon állandóan napirenden van. Nagy jótétemény, hogy az egyes официális professzorok írnokai, összesen hatan, ingyen konviktust kapnak. Hiszen ennek fizetése a legsúlyosabb teher. A tanári kar hiába mondja ki, hogy a díjak mindig előre fizetendők, a rendetlenül fizetők eltávolítandók s a bejelentés nélkül elmaradók rendbírságot fizetnek, a helyzet nem javul. A szülők is igen nehezen élnek, gyermekeiket sokszor haza kell bocsátni a gazdasági munkák végzésére. Az így előálló távollétből azonban csak annyi fizetési előny származik, hogy legindokoltabb esetben az internátusi-konviktusi díj egyharmad része engedhető el (67/916 tanári kari hat.). Vannak aztán rendkívüli segélyek. Az 1916/17-es tanévben az igazgatótanács hét menekült papfiú részére 400–400 koronát utal ki, s a konviktusnak 760 koronát. Azoknak, akik mindenből kollokváltak, kifizeti a napi 3 kor. konviktusi pótdíját. Ide számították a Mihály József „szükség szerint kiosztott” adományát s a két tábori lelkész küldeményét is. Az 1918. évi tanári jelentés (két évről: 1915–17) megemlékezik a gazdagon kijutó legátumokról, s ezt írja: „Az összes segélyek a néptelenség miatt nem is voltak felhasználhatók.” Aki csak valamirevaló eredményt mutat fel s nem kollokvál elégtelenül, ösztöndíjas. Az utolsó háborús tanévben egyesek a tanári kar engedelmével Kolozsvárt hitoktatást, vidéki (mezősegi) földbirtokosoknál pedig nevelői állásokat vállalnak, ami anyagi szempontból ismét könnyebbülést jelent. Végül ne feledkezzünk meg arról a testvéri támogatásról, amit a hallgatók egymásnak nyújtanak. Ennek szervezett formája most is a Theologus Körben található fel. Vagyona a háború alatt 7125 kor. 65 fillérre növekedik (1916), melyből az évenként gyarapodott Killyén-alap kétharmad része (402,80 kor.) takarékpénztárban, 200 kor. hadikölcsönben van. A kamatokból és forgótökből, sőt rendkívüli esetekben (1915. dec. 15-i váratlan hazautazás tifuszcsepp miatt) még az alaptökből is gyorskölcsönöket ad tagjainak, s az előadások jegyzeteinek, kurzusoknak árát egy évig előlegezi.

Az 1918-i konventi jelentés megállapítja, hogy a theologusok segélyezésében Debrecen és Budapest vezet 40–50 000 koronával. Sárospatakot és Pápát a kisebb direkt segélyek mellett a szerény viszonyok s olcsó megélhetési lehetőségek teszik keresett iskolavárossá. *Legnyomasztóbbak a kolozsvári viszonyok, amin sürgősen segíteni kell.* E panasz a fent elmondottak után csak részben jogosult. Aki itt beiratkozik s kötelességét kielégítő módon teljesíti, nem jut anyagi zavarba s valamilyen formában mindegyre érezheti az anyaszentegyház meleg szeretetét. A lelkész-, illetve theologushiánynak nemcsak gazdasági okai vannak. S a háború utáni évek minden súlyos megpróbáltatásaik mellett is meghozzák e téren a gyógyulást.

4. A főhatalom-változás évei

IRODALOM: Az előző fejezetben említett források mellett JORGA, NICOLAU: Geschichte der Rumänien und ihrer Kultur. Hermannstadt 1929. – TEUTSCH, FRIEDRICH: Geschichte der Siebenbürgischen Sachsen. 1868–1919. – JAKABFFY ELEMÉR: Erdély statisztikája. Lugos 1923. – KIRILJESCU, CONSTANTIN: Istoria rîzboiului pentru întregirea României. Ed. II. Vol. III. Bucure ti. – SÜLYOK ISTVÁN–FRITZ LÁSZLÓ: Erdélyi magyar évkönyv. Kolozsvár 1930. – A „Mostalisan Animus” c. pápai enciklika ügye. Theol. Szemle 1928. Itt különösen Marton János dolgozata az ökumenikus mozgalmakról s ezek bibliográfiája. – A magyar és genfi lelkészársaságok levélváltásai. Lelkészegetyület 1917–18. évf. – RAVASZ LÁSZLÓ: Európa alkonya. Az örök forradalom. Prot. Szemle 1917. – KECSKEMÉTHY ISTVÁN: Békemozgalmak és társadalmi osztályok. Uo. – NAGY K.: Boldog újesztendő. Fordulat a világeseményekben. Ref. Szemle 1918. – BALTAZÁR D.: A háború az evangélium megvilágításában. Ref. Szemle 1918. Külön is. – RÉVÉSZ IMRE: Gyors jegyzetek. Ref. Szemle 1918. – RAVASZ L.: Hogyan állunk? Az Út 1918. – UÓ.: Mit tegyünk? Ref. Szemle 1910. – Igazgatótanácsi jkv. 1919. – Magyar Kisebbség 1926. 292–96. V. Tilea beszámolója. – MAKKAJ SÁNDOR: A theologiai fakultás válsága. Ref. Szemle 1918. – TAVASZY SÁNDOR: A dogmatika problémája. Uo. 1919. – RAVASZ LÁSZLÓ: Kilátásaink. Uo. 1919. – FILEP BÉLA: Tíz év a marosvásárhelyi Ker. Szövetség életéből. Kolozsvár 1924. – Ev. Munkás 1921–22 s ennek ellencikkei a Ref. Szemlében. – GÖNCZY LAJOS: Az erdélyi lelkészképzés utóbbi 20 éve. Az Út 1942.

a) Egyházunk a békés kibontakozás mellett

Az orvostudomány megállapítása szerint az emberi szervezetben a születés pillanatától a halálig állandó harc folyik az élet és halál erői közt. A háborúk alatt hasonló tünetet észlelhetünk. Mihelyt valahol kitör, azonnal működésbe lépnek a béke csírái is. Az 1914. évi véres oroszországi sztrájkok, Jaurès francia antimilitarista munkásvezér meggyilkolása, majd a német, olasz és magyar szocialisták békétüntetései, Liebknecht és társai letartóztatása a hadikölcsön kritikája és a zavargásokban való részvétel miatt (1916. máj.) emlékeztetik az európai hatalmakat arra, hogy a háborút felelőtlenül nem lehet a végletekig folytatni. S mikor Oroszországban 1917. március 17-én a súlyos veszteségek hatása alatt kitör a forradalom, véres hősi küzdelmek után a munkás- és katonatanács győzelme kétségtelenné lesz, megmozdul az egész szocialista tábor. Stockholmban seregszemlét tart, kiadja az utasításokat a méltányos béke keresésére (máj. 15–20.). S egyúttal arra, ami ezt sietteti: az egyes harctéri frontok meggyöngítésére. A munkásság törekvéseit támogatja a háborúba belefáradt, súlyos nélkülözések közt vergődő földműves és polgári osztály. Hiszen mind nyilvánvalóbbá lesz, hogy most már nem annyira a nemzeti élet és szabadság védelméért folyik a küzdelem, ezeket az eddigi eredmények biztosítják, hanem a nagyhatalmi állásért (gyarmatok, balti tartományok, Belgium megosztása stb.). Ausztria és Magyarország közt főként az élelmezés kérdésében, de a hadsereg vezetőinek tapintatlan viselkedése miatt is a testvéri kapcsolatok meglazulnak, a két állam nemzetiségei pedig csak az alkalomra várnak, hogy régi aspirációikat megvalósítsák. S ha itthon az uralkodóházban vannak pártfogóik (Ferenc Ferdinánd főderalista, IV. Károly tralista), emigránsaik az 1918. ápr. 10-i római kongresszuson követelik a monarchia feldarabolását. A magyar politikai életben csak meddő kísérletek folynak kibékítésükre. Justh Gyula után most Károlyi Mihály igyekszik az 1848-i jogegyenlőség (ált. választójog) alapján e célból valamit tenni. Tisza közigazgatási, bíraskodási és kulturális engedményeket ajánl fel. Jászi Oszkár és Kristóffy a mögöttük álló szocialista táborral egy keleti Svájcra gondol. De az 1916-i román–magyar konfliktus és ennek fegyveres eldöntése még inkább elmérgesíti a helyzetet. A megtorlás vágya rossz tanácsadó, s Apponyi iskolai törvényei és a bukaresti béke még jobban felingerlik a románokat a magyar állam ellen. A kibontakozás legegyszerűbb és leggyorsabb útjaként Wilson amerikai elnök 1918. jan. 8-i tizennégy pontból álló béketervezete kínálkozik. Ennek első öt pontját a fegyverkezés korlátozásáról és a gyarmati kérdés rendezéséről még a „győztes béke” hívei is elfogadják. A

többiek közül pedig a népek önrendelkezéséről szóló hatodik és a Monarchia népei autonóm berendezkedéséről szóló tizedik cikkeket is további megfontolás alá veszik. Különösen arra az esetre gondolva, ha a háború elvész. S csakugyan, a németek franciaországi offenzívájának (1918. márc. 21.–jún. 15.) sikertelensége, az osztrák–magyar seregek piavei átkelésének (jún. 15–23.) összeomlása s a bolgár front áttörése (szept. 15.) ezt az eshetőséget olyan közel hozzák, hogy 1918 szeptemberében már a hivatalos külpolitika is elfogadja a wilsoni pontokat. A következő hónapban (okt. 16–19.) pedig már a horvátok, fiumei olaszok, románok és szlávok az önrendelkezési jog alapján bejelentik a magyar parlamentben elszakadási szándékukat.

Közben a keresztyén egyházak is mind hangosabban sürgetik a békét. Még a háború kitörésének izgalmas napjaiban, 1914 augusztusában megtartják a Nemzetközi Jóbarátság Egyházi Világszövetségének gyűlését Konstanzban, ahol 10 ország protestánsainak 135 megbízottja gyűlt össze. Kimondják, hogy az egyházak feladata a kiengesztelődés és barátság szellemében a népeket, parlamenteket és kormányokat a kölcsönös bizalom és jóviszony helyreállítására inteni, befolyásolni. A vezetőség megválasztása után azonban a gyakorlati eredmények elmaradnak. Csak az ökumenikus mozgalom lelkes apostolai: Söderblom Nánthán uppsalai érsek és Deissmann Adolf berlini professzor tevékenykednek e sötét években. Söderblom egy nagyszabású egyházi békekonzferenciát akar létrehozni, s mikor ez ismételt kísérletek után sem sikerül, az uppsalai egyetemen előadás-sorozatot rendez, ahol a különböző egyházak küldöttjei saját életükről s az egyetemes keresztyénséggel való kapcsolataikról számolnak be. A konvent az egész magyar református egyház nevében Révész professzort küldi ki oda, de a megbízás késedelme miatt a kiutazás már elmarad. S a magyar protestantizmust csak Geduly Henrik tiszai ev. püspök képviseli. Deissmann pedig Evangelischer Wochenbrief c. folyóiratával (1914–21) tartja ébren az egyházak közti szeretet és kölcsönös megbecsülés szent érzéseit s ami ezektől elválaszthatatlan: a komoly békevágyat, békétörekvést. Mint látni fogjuk, e szent munka megtermi a háború után a maga áldott gyümölcseit. A magyar református egyház is kiveszi részét a békéért való küzdelemből. 1917. nov. 2-án az Országos Ref. Lelkészegyesület budapesti közgyűlésén Baltazár püspök megnyitójában sürgeti, hogy mi protestánsok kezdjük el magunkra a reformációt. Kérjük fel a semleges Svájcban a genfi egyház lelkesíti testületét, hogy az ellenséges és semleges államok protestáns papjait hívja össze lelki egyezségre, konferenciára, az önvédelem és önrendelkezési jog alapján álló testvéri kibékülés érdekében. A gyűlés tartama alatt Kovács J. István budapesti theologiai tanár be is nyújtja erre vonatkozó indítványát, s a kedvező határozat alapján a kérést a 2000 tagból álló egyesület nevében Genfben elküldik. „Nem ítélni, hanem megbocsátani – s elfedezni!” – ez legyen a jelszó. A genfi nemzeti egyház lelkesztársasága nevében Lenoir Jenő moderátor febr. 22-én válaszol. Vélünk együtt siratják a háború borzalmait, különösen a protestánsok szorongatásait. De hittel néznek a jövőbe, mikor majd Isten újra szeretetet lehel a szívekbe. A testvéri találkozó kezdeményezését vállalják, ha ez a siker lehetőségével biztat. Kéri, hogy a *felelősség és bűnbánat* alapvető érzéseinek kinyilvánítására küldjünk levelet nekik, melyben *helytelenítünk minden igazság elleni merényletet*, mert ez más országok protestánsait hasonló nyilatkozat megtételére bírja. „Minden tehetségünkkel dolgozni fogunk az összejövetel előkészítésén, melyet a maga idején összehívunk” – így végzik levelüket. Természetesen a nemsokára ismét felhangzó harci zajban elvész ez a mozgalom is eredmény nélkül. Római katolikus részről maga XV. Benedek pápa próbálkozik 1917. augusztusban egy békejavaslattal, ami azonban sikertelen marad. A hadviselő felek szívesen veszik az egyházak szeretetmunkáját a betegek ápolása, a foglyok gondozása, kicsérelése, az eltűntek felkutatása s az itthoniak segítése érdekében, de a döntést mindenik fegyveres erővel akarja kicsikarni. Komolyan alkudozni csak a Monarchia új uralkodója, IV. Károly akar. Őt pedig német szövetségese hallgattatja el.

Az erdélyi református egyház legtisztább hangja – a testvérkerületeket is magába foglaló fenti lelkészegyesületi határozaton kívül – elsősorban a fakultás professzorai útján nyilatkozik meg. Ravasz már 1917-ben megállapítja, hogy „minél tovább folyik a háború ezekért a célokért [német militarizmus letörése, a Monarchia nemzetiségeinek örendelkezése], annál messzibb esnek a céltól. Mintha militarizmus csak a szárazföldi hatalom volna s nem a tengeri is, mintha csak a Monarchiának volnának nemzetiségei s nem Angliának és Oroszországnak is!” Majd az örök forradalomról, az új értékrendszerek erőszakos érvényesüléséről elmélkedve így ír: „És ki ne érezné a mai világban, hogy a világhódító állami hatalom, *imperialista örület* mily rettentő nyomorúságot zúdított az emberiségre? Az erőszakra alapított világ akkor hull darabokra, mikor a békét örökre biztosítottuk néki. Ennek a világnak nem több hatalomra, erősebb hadseregekre ... ennek a világnak egy kis jóakaratra, jézusi erőkre van szüksége.” 1918 elején Nagy Károly veszi számba a háború eredményeit, s mint láttuk, a mérleg ennek számára kedvezőtlen, sőt súlyosan elmarasztaló. Az orosz forradalommal, béketárgyalásokkal kapcsolatban pedig már előre látja a bekövetkező eseményeket. A néprétegek mélyén óriási átalakulások körvonalai képződnek ki. Most még a demokrácia uralmának nevezik, de észrevehető, hogy a kapitalisztikus társadalmi rend oszlopait döngeti. *A háború a kapitalizmus vérszomjas uralmának tetőpontját, összeomlásának kezdetét jelenti.* Az összeomlást kimondó istenítélet elhangzott felette. „Csak az executio tempója bizonytalan. A kapitalizmus bűneinek özönvize, vér- és könnytengere elárasztotta a földet. Szennyes árjának felhalmozott iszapja új tenyészetnek lesz a melegágya... Az Isten új teremtésének bizonyosságai ezek, Tékozló fiúk! Keljünk fel, és menjünk vissza az atyai házba.” Végül Kecskeméthy a fakultás reformációi ünnepén tartott felolvasásában fájdalommal szól arról, hogy a háború „erkölcsben és vagyonban mérhetetlen károkat okozott, *és a nagytöke uralma alatt álló polgári államok, melyek felidéztek*, sem győzelem, sem kölcsönös megegyezés útján nem tudnak neki véget vetni”. Sajnálja az isteni megbízatásokhoz hűtlenné vált polgári osztály liberális eltévelyedését, bukását, s a jövőt az élvhajhászó eudémonizmus és racionalista utilizmus fölött a kálvinizmus elvének következetes érvényesítésében, a filozófia és kijelentés őszinte elkülönítésében keresi. Mindezek annak bizonyosságai, hogy professzoraink tisztán látják „az idők jeleit” s lélekben felkészültek a már előre látható változásokra.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ők ábrándozó pacifisták volnának. Egyházunk sorsát egyelőre csak az addig még győztes magyar állam keretében látják biztosítottak, s ezért súlyos ítéletek hangzanak el az ő területi integritását veszélyeztető egyházi román támadással szemben. Másfelől sohasem alacsonyodik le vezetőségünk az útszéli totális nacionalizmus színvonalára. Jellemző e tekintetben Nagy Károly püspöki székfoglalója (1918. febr. 20.), mely az államtól a történelmi helyzetnek megfelelően „*nagyszabású erdélyi közgazdasági és kultúrpolitikát* kíván. Közgazdaságit népünk új erőforrásokkal való megerősítésére és „*kultúrpolitikát, mely őszintén és nyíltan számol a különböző egyházak nemzeti, etikai, szociális és kulturális értékeivel.* Békés, atyafiságos jobbot nyújt evangélium és álmhűség alapján a nemzetiségi egyházaknak, melyek a politikai magyar nemzet „megbecsült tagjai”. Azon sem csodálkozhatunk, ha a fakultás részt vesz még az utolsó hadikölcsönjegyzésben, hiszen vallja Baltazár püspökkel az evangélium és Kálvin szellemében, hogy „ha a háborúk lehetőségét kizárni nem lehet, sőt, ha azok mint az ősgonoszság tünetei időnként rabul ejtik a népeket és nemzeteket, akkor kötelessége minden országnak a háború esetére intézményesen, vagyis katonasággal és hadsereggel biztosítani a védekezést”. De az igazgatótanács már 1918. júl. 4-én szükségét látja eltiltani a lelkészeket a háború folytán felmerülő s állásukkal össze nem férő közszolgálatoktól, melyek őket munkájuk végzésében akadályozzák s hallgatóikkal való viszonyukat megzavarhatják. Ez az etizált magasabb minőségű politika ösztönzi arra a főhatóságot, hogy amikor a veszített csaták és nemzetiségi deklarációk elhangzása után okt. 24-én megalakul Károlyi Mihály vezetése alatt a Magyar Nemzeti Tanács s két nap múlva a wilsoni elvek alapján hozzáfog az országnak államszövet-

séggé alakításához és a háború likvidálásához, okt. 31-én pedig új minisztériumot alakít, felajánlja közreműködését ennek békés és hazafias munkája számára, egyúttal hivatása teljesítésére hathatós védelmét kéri (nov. 3.). A helyzet azonban nem olyan egyszerű és világos, mint ahogy kezdetben ígérkezik. Hiába áldozza fel a magyarság a nemzetiségek által mindig rossz szemmel nézett (bár velük kibékülést kereső) Tiszát, majd nov. 13-án a trialista, sőt föderalista IV. Károly királyt, hiába próbálkozik a kormány megbízásából Jászi Oszkár éppen ezen a napon Aradon megegyezni az erdélyi románság képviselőivel, mindez a felbomló állami életben semmit sem segít. „Igen, mi nacionalisták vagyunk s elsősorban népünk érdekében dolgozunk!” – Maniunak Jászi előtt tett eme kijelentése a többi nemzetiségi vezető magatartását is híven tolmácsolja. A Balkán felől győzelmesen előretörő francia sereg védelme, Berthelot tábornoknak, a szövetséges vezérkar delegátusának, Vyx alezredesnek előnyomulási, illetve kiürítési parancsai mindenben támogatják őket. Nov. 13-án a románok, 14-én a csehek, 21-én a szerbek lépik át a határokat, s pár hónap alatt biztosítják maguknak a régóta igényelt országrészeket.

Az új magyar kormány akkor követi el a tragikus lépést, mikor az erdélyi magyar és német egyházi vezetők megállapítása szerint az ország sorsát (nov. 15.) „a fegyver döntése alól kivonva, pusztán az igazság erejére bízta”. Ez az utópista álláspont sem a reformátorok tanításának, sem az élet valódi ismeretének nem felel meg. Hiszen Kálvin maga mondja ki azt az igazságot, hogy az állam hatalom nélkül nem állam. „Mind a természetes méltányosság, mind a kötelesség azt diktálja, hogy a fejedelmek legyenek felfegyverkezve nemcsak avégből, hogy a magánemberek cselekedeteit tartsák féken törvényszéki büntetésekkel, hanem hogy az oltalmukra bízott országokat is megvédelmezhesék háborúval” (Inst. IV. 20.). Ha tehát egy állam erről a Szentlélek és Írás adta jogáról lemond, kiszolgáltatja magát és népeit józanabbul gondolkozó versenytársainak, szomszédainak. A pacifizmus egy erőszkakos fegyvereket is forgató nemzetközi életben éppolyan veszélyes ábránd, mint Cromwell pietista parlamentjének törekvése, amely az akkori viszonyok közt a törvényszékeket és fogházakat meg akarta szüntetni. A reális élet parancsa megtanítja mind a Károlyi-kormányt, mind az erdélyi egyházi vezetőket arra, hogy a fegyveres erő nélkülözhetetlen. A túl gyorsan (nov. 6.) elrendelt leszerelés következtében a 18–22 évesek csekély kivételével, egymillió-kétszázezer éhes, lerongyolódott, elkeseredett katona árasztja el az országot, s míg egyfelől a spanyolnáthajárványt hurcolja magával mindenhová, addig másfelől fegyelmezetlen lövöldözéseivel, rablásával, terrorisztikus fellépésével a közbiztonságot veszélyezteti. „Legelső és legnagyobb feladat a rend helyreállítása és biztosítása” – írja a Ref. Szemle nov. 8-án. S az egyetemes konvent körlevele (nov. 2.) arra int Pál apostollal, hogy „a szabadságban pedig mindnyájan megálljunk, nem engedvén sem annak a zsarnokságnak, amellyel egyes ember, sem amellyel a tömeg próbálná a megfélemlítés szolgaságának láncait szabad akaratumk lábaira verni”. Az erdélyi magyar és német egyházi vezetők hasonló tárgyú szöveget adnak ki (nov. 15.), ezután nemsokára (nov. 25.) már az új hadügyminiszternek, Bartha Albertnek a behívási parancsát ajánlják (a szász püspök kivételével) a híveknek – az önálló magyar hadsereg megszervezése céljából. De kinek van még kedve és lelkesedése katonáskodni, mikor a megszálló csapatok akadálytalanul haladhatnak előre az ország területén és ugyanaz a hadügyminiszter, aki az öt legfiatalabb korosztály mozgósítását elrendeli, decemberben Vyx alezredes felszólítására az egész felvidék kiürítésére ad parancsot? Erdélyben pedig hasonlóképp minden ellenállást letiltanak. A belső rendet valamennyire már a gyorsan megalakított helyi nemzeti tanácsok is biztosítják, s az ország politikai képe zűrzavaros. A Magyar Nemzeti Tanács mintájára egymás után alakulnak a székely, román, bánáti és zsidó nemzeti tanácsok meg szövetségek, s független intézkedéseikkel, nemegyszer önálló köztársaságok proklamálásával siettetik a régi keretek felbomlását. A nemzet pedig, elsősorban a református egyház híveit alkotó magyarság a háborús veszteségtől (férfiak 5–10%-a) megtizedelve, betegségtől, éhségtől, fenyegetésektől megriadva, demoralizáltan várja végzete beteljesedését. A fakultás igazgatója által

írt karácsonyi konceptus így sóhajt fel: „Még az öt legfiatalabb korosztály sem vonult be. Hát hol vannak a férfiak, hol vannak a magyarok? Ó nem! A burgonya sok helyt a földben, a kukorica a szárán van még, mert nincs ki leszedje... Nagyobb városokban a halottakat nem lehet eltemetni, mert nincs elég sírásó... Amely beteg nem érzi meg a halál közeledését, az már halálra van ítélve. Reánk is ez a sors várna hát?” S az idegen nemzetek jóindulatában való balga bizakodás és fatalizmus helyett az Igét, a megtérést, élő hitet ajánlja gyógyszer-kül.

A szívből felszálló megrázó felhívás már nem képes feltartóztatni a gyorsan egymás után torlódó eseményeket. Közben megtörténik a gyulafehérvári román nemzetgyűlés (dec. 1.), mely Erdélyt és a Bánságot – az itteni népek kulturális, közigazgatási és bíraskodási önkormányzatának, vallásszabadságának fenntartásával – a román királysághoz csatolja. S ezt dec. 11-én az uralkodó egy dekrétumban proklamálja. A kolozsvári népes ellengyűlés, ahol a magyarok és egyes hozzájuk szító nemzetek mellett a román szociáldemokraták is megjelennek és független, svájci mintára berendezkedő erdélyi köztársaság mellett emelnek szót, már csak elvi jelentőségű. A román csapatok sietve vonulnak fel Erdély fővárosának megszállására, ami két nap múlva Berthelot tábornok engedélye alapján, illetve Károlyi Mihály utasítására minden ellenállás nélkül megtörténik. A következő hónapban a régi, ún. Partiumot szállják meg, 1919. április havában pedig az ebből hiányzó Nagyváradot és Szatmárt. Végül júl. 20-án Aradot veszik át a még mindig magyar kapcsolatokat ápoló franciáktól. Révész Imre már Kolozsvár megszállása előtt néhány nappal ezt írja a Ref. Szemlében: „Szokjunk hozzá a gondolathoz, hogy Erdélyünk most ideig-óráig elveszett. Ha ezt a gondolatot már komolyan és becsületesen elbírnjuk, lelkünk megállotta a ma szükséges teherpróbát.” Egyúttal kifejezi azt a hitét, hogy Erdély a magyarság számára sohasem veszhet el. S ha ez nála akkor még politikai reménység is, mégis elsősorban *népi bizalom*, aminek alapfeltétele a krisztusi hit. *„Csak keresztyének bírunk lenni eléggé, s akkor ne féljünk: minden fejedelemségek és minden hatalmasságok, minden jelenvalók és minden következők ellenére megmaradunk magyarokul.”* Az Út utolsó számában (1919–23 között szünetel!) Ravasz, a szerkesztő nyújt figyelemre méltó tájékoztatót és tanácsot a még homályban tapogatózó lelkesztetvéreknek és világiaknak. Egy éles szemmel és mesteri tollal megrajzolt helyzetkép után nem lát más kivezető utat, *„mint csendesen, méltóságosan bízni és várni”*. Természetesen még mindig bizakodik a történelmi múlt és ősi kultúra alapján a nyugati hatalmak kedvező döntésében, holott a franciák után 1918 novemberében már az Amerikai Egyesült Államok kormánya is elismerte a román nemzeti aspirációk jogát (Lauring nyilatkozata), az angolok pedig csak a tényleges hadi helyzet alapján való békés kibontakozás érdekében fáradoznak. Mindettől függetlenül Ravasz sürgeti a rend és belső biztonság fenntartása céljából a nemzetiségekkel való minél teljesebb érzelmi békét. *„Legyen a magyar pap a kezdeményező, aki a román papot testvéri akcióra hívja fel közös érdekekben!”* Szervezkedésnél, ünnepeknél teljes paritás legyen köztük (színek, szónokok, énekek). *„Ismerje be a pap, hogy az eddigi nemzetiségi politika csődöt mondott s újat kell megindítani. Mondja el, hogy mi örülünk a románok, tótok felszabadulásán, s azt akarjuk, hogy boldogok, szabadok és jó testvérek legyenek... Alakítsák meg együtt a földműves tanácsot, s helyezték egyfelől a román, másfelől a magyar nemzeti tanács védelme alá.”* Hiszen *„a magyar református papság ... született szocialista ... a demokrácia és pacifizmus pionírja”*. A közép- és felsőnemesség új hivatása az eddigi politizálás helyett a magyar föld művelése, a mezőgazdasági társadalom vezetése. *„Minél erősebbek, minél szervezettebbek lesznek [ti. a pap és a gazdák], annál több reménység van arra, hogy a falu szocializmusa egyensúlyban fogja tartani a város szocializmusát. A mező és a gyár, az agrikultúra és az ipari demokrácia: ez a két mérlegkar, amelyen az ország egyensúlya nyugszik. A pap lesz a mérleg nyelve, az érzékeny mutató, amely a nehézkedési viszonyokat jelzi. Mert ha ez nem lesz, többet nem lesz pap Magyarországon.”*

A fakultás professzorainak állásfoglalására nem szabad azt mondanunk, amit Teutsch Frigyes ev. püspök a Károlyi-kormány intézkedéseire, hogy „ezek rossz lelkiismeretből fakadtak”. Ő ti. éppen ennek a gyanúnak alapján tartja indokoltnak népe önkényes csatlakozását az új államalakulathoz (Medgyesi Sachsentag 1919. jan. 8). Ravasz már 1910-ben sürgeti egy programértekezésében a román nyelv tanítását a fakultáson, a többiek pedig szintén meggyőződéses demokraták. Hogy a minden társadalmi mozgalom által jogosnak elismert nemzeti érzés és kultúra szószólói, azt éppúgy nem lehet náluk elfogultságnak nevezni, mint azt, hogy hivatásukból kifolyólag a nemzeti kultúrát a keresztyén hit által akarják alátámasztani. Elmondhatjuk, hogy ők a tiszta demokráciát lehelő gyulafehérvári pontok hű képviselői, amint később egyházunk jogainak védelmének a vezetőség ezekre mindegyre hivatkozik.

Sajnos az ott leszögezett elvek az új állam gyors berendezkedése mellett háttérbe szorulnak. A nemzeti önkormányzat odalesz, miután a Magyar és Székely Nemzeti Tanácsnak a gyulafehérvári gyűlésen megalakított Román Kormányzótanáccsal (Consiliul Dirigent) folytatott személyes tárgyalásai (Nagyszeben, 1919. jan. 14–15.) sikertelenek maradnak. Maniuek csak román közigazgatást és hivatalos nyelvet tűnnek meg Erdélyben. A tisztviselőktől pedig az 1899. és 1907. évi hágai békeértekezleteknek a román állam által is elfogadott konvenciói és 45. cikkulusa ellenére (a megszállott területeken a jog és közigazgatás az *abszolút akadály esetét kivéve*, fenntartandó, a lakosságot hűségesküre kényszeríteni tilos) azonnali hűségesküvet követelnek. A magyar tisztviselőknek, bírácoknak, postásoknak, vasutasoknak stb. választaniok kell a kegyeletes érzések által támogatott jog és a megélhetés parancsa közt. Nem lephet meg, ha sokan vállalták az első, kilátástalan kockázatos utat és 1918–24 között összesen 197 035 magyar tisztviselő, tekintélyes részben református, hagyja el Erdélyt. A Magyar Nemzeti Tanács pedig, miután elnökét, Apáthy István egyetemi tanárt egy szilágysági magyar támadásban (Cigányi, 1919. jan.) való állítólagos részvétel miatt letartóztatják és Nagyszebenbe viszik, tiltakozásképpen felfüggeszti működését. Így Erdély magyarsága minden védelem és tisztviselői közbenjárás nélkül marad. 1919. máj. 12-én megtörténik a kolozsvári tudományegyetem, május 14-én pedig a magyar Nemzeti Színház átvétele. A román és szász nemzetiségű újoncnoknak most már a megszálló hadseregbe kell bevonulniok, s a nagyobb birtokok, sőt sok helyt a kisebb egyháziak is kényszerbörtönbé kerülnek (febr. 1. és 21.). Miután pedig a nagyszebeni Kormányzótanács hatáskörét a dec. 11-i királyi dekrétum csak a választójogi törvény és földreform előkészítésére korlátozza, Erdélynek regionális különállása is csak árnyék. Az összes fontosabb ügyeket a bukaresti kormány tartja kezében. 1919. júl. 29.–aug. 11. között még egy utolsó ülést tart a Román Nemzeti és Kormányzótanács a fenti törvények megszerkesztésére, s 1920. ápr. 10-én végképpen megszűnik. Ezalatt Magyarországon lezajlik a Károlyi- és Berinkey-kormányok lemondása után a Kun Béla vezetése alatt álló Tanácsköztársaság kormányzása. Előkészítője éppen a kolozsvári ref. theologiai fakultás egyik volt tanárjelölt lakója, Kunfi Zsigmond, aki itt az 1897/98-as tanévben szorgalmasan dolgozik s az önképzőkörben A görög szellem a modern irodalom fényében és A szabadságharc költészetének története címmel értekezéseket olvas fel. Később újságíró, a Népszava szerkesztője s a Károlyi-kormány közoktatásügyi minisztere. „Nehogy azt higgye azonban valaki – írja róla a Ref. Szemle –, hogy mi dicsekszünk Kunfi Zsigmond reformátusságával. Mi is csak annyira értékeljük azt, mint ő maga” (1919. jan. 31.). Maga Kun Béla mint önkéntes szintén megfordul a fakultáson a háború alatt. Kormányzásuk (1919. márc. 21.–júl. 31.) hivatva volt végképpen meggyőzni a nyugati hatalmakat az ország jegradikálisabb demokratizálódásáról s ezzel együtt a külföld és a nemzetiségek vádjait elnémítani. Az eredmény azonban elmarad. A békeszerződés imperialista alapon készül, sem a párizsi ötös tanács, sem a szomszéd államok nem bíznak már a magyar állam életképességében. A Szovjetunióknak pedig éppen elég baja van létfenntartásával, semhogy zsenge gyermekének segítségére siessen. A hadműveletek tehát Magyarország ellen tovább folynak, s a visszafoglalt felvidék kényszerű kiürítése (júl. 9.) után a demokratizált forradalmi hadsereg a románok

támadása elől meghátrál, feladja Budapestet (aug. 3.). A demokráciaellenesség vádjával elmarasztalt Magyarország jó részét most, mikor önmagán radikális önoperációt hajt végre, a szomszéd államok kebelezik be.

Ez a csalódás a magyarságban annál nagyobb, minél gyakrabban kell tapasztalnia az elszakított területeken forradalmi idők alatt tett ígéretek, népi határozatok be nem váltását. Mind a román, mind a szerb hadvezetőség bevonulása alkalmával megígéri, hogy nemzeti és valláskülönbőség nélkül fogja biztosítani mindenkinek életét, vagyonát, polgári jogait, demokratikus szabadságát. A gyulafehérvári pontok ugyanezt teszik. Végül pedig az utóbbiakból nem marad egyéb, mint az I. pont, melynek most éppúgy, mint a hódítás tényének, az a rendeltetése, hogy a *békekötés előtt* kiadott rendelettörvények jogosultságát igazolja. A polgári életet érintő fenti rendeletek után most rákerül a sor az egyházi élet állami szabályozására is. Még a nagyszebeni Kormányzótanács elrendeli az összes lelkészeknek, hogy a királyért mondandó imákban ezután Ferdinánd román uralkodóért köszöngjenek (2/1918 sz.). Dec. 29-én Goldi kultuszosztályfőnök eltiltja a ref. egyháznak a magyar kormánnyal és hatóságokkal való összeköttetést. A következő év elején pedig az összes középiskolákban a magyar történet és földrajz tanítását (17/1919). Mikor aztán a Kormányzótanács a gyulafehérvári határozatok alapján az egyház feletti legfőbb felügyeleti jogot igényli, az igazgatótanács felkéri, hogy „mint az imperium tényleges birtokosa”, összes egyházi és iskolai segélyünket, több mint ötmillió koronát utalványozza. Ez elmarad. Kénytelen tehát a főhatóság elrendelni, hogy az egyházi és iskolai tisztviselőknek 1919 május hónapig Magyarországról rendesen utalt állami fizetéskiegészítését a gyülekezetek és intézetek teremtsék elő (júl. 24.). Ugyanekkor (júl. 11.) megszűnik a le nem bélyegzett korona használata, szept. 1-én pedig a lej valuta lép életbe, mely az eddigi tőkepenzек 1/50 értékcsökkenését idézi elő. Az 1919. febr. 20-i igazgatótanácsí gyűlést a kilátásba helyezett katonai biztos meg nem jelenése miatt délután már nem tudják folytatni, a júl. 12-i fegyelmi törvényszék tagjait pedig letartóztatják. A lelkészi karból ez években (1918–21) 28 kerül kisebb-nagyobb ideig tartó fogságba, de csak egyet ítélnék el bírólilag egy hónapra. A fel nem esküdt tisztviselők és családjaik zaklatása, lakásuk lefoglalása, vezető szerepet játszó világi híveink bántalmazása napirenden van. A magyar tannyelv kikötésével átadott állami iskolák minden továbbiak nélkül az állam rendelkezése alá kerülnek, s megkezdődik ezek fokozatos elrománosítása. A felső leányiskolák közül a zilahi a háborús küzdelmek közt megrongálódik (febr. 23.) s a nagyenyedi Bethlen-kollégium s a szászvárosi Kuun-kollégium vannak súlyos megpróbáltatásoknak kitéve. Az elsőnek főként vagyonát, a másodiknak önkormányzatát, tanmenetét, sőt pusztá létezését fenyegeti az ellenséges indulatú helyi és vidéki lakosság. A beígért és remélt demokrácia helyett az egyház ellenséges indulatú katonai és kiszámíthatatlan tömeguralom szirtjei közt vergődik.

Az egyház vezetőségének most három sürgős feladata van: tiltakozni a törvénytelen rendeletek ellen, legalább védelmet kérni és biztosítani a szorongatott eklézsiák, iskolák, lelkipásztorok és hívek életét. Végül hozzáfogni egy új evangéliumi szellemű népegyház kiépítéséhez. Az igazgatótanács 1919. febr. 20-i és jún. 12-i gyűléseiben minden tőle telhető intézkedést megtesz, s a Kormányzótanácsnál részint feliratok, részint kiküldött (Ravasz L.) útján keresi a kibontakozást. Állásfoglalásának alapját az a részletes memorandum képezi, melyet felkérésére és Ravasz előterjesztésére a theologiai tanári kar febr. 12-én elfogadott (60. jkv. sz.). Ebben a Kormányzótanács vallás- és közoktatásügyi miniszterének, Goldi Lászlónak átiratára a leendő román államban való egyházi és iskolai szervezkedés körvonalait, lehetőségeit foglalják össze. Megállapítják, hogy egyházunknak szinte négyszázados jogfejlődése s a világpesztantizmussal való kapcsolata alapján teljes vallásszabadsága és önkormányzata van. Joga van a vallásszabadságnál fogva az istentisztelet, iskolázás és szerzetmunka számára intézményeket építeni, áthelyezni, egyházakat szervezni, híveire rovatokat vetni ki. Kultusza, ennek befolyása, nyelve szabad, senki sem szólhat bele. Gyűlései, bíróságai állami-

lag is jogerős határozatokat hozhatnak, iskolái nyelvét, tananyagát, tanerőit ő maga határozza meg, s ezek bizonyítványai államilag érvényesek, működésük nyilvános. A magyarországi testvér egyházkerületekkel való uniója és a magyar állammal való megállapodásai (segélyek s ezek ellenértékéül bizonyos ingerenciák) a külső kapcsolat megszűntével érvénytelenekké válnak, s a régi jogok felélednek. Hacsak a kapcsolatot továbbra is fenn nem tartják. Kifejezik reményüket, hogy a béke a keresztyénség örök igazságait fogja szem előtt tartani s még jobban megbecsüli mind anyagi, mind közjogi téren az egyházak eddigi szolgálatát. S a felekezetek teljes egyenlőségét és viszonyosságát újra megvalósítja. Az egyház csak isteni alapítójának szelleméből újulhat meg és változhatik. Minden végleges és jogerős alakulaton készségesen támogat az erkölcs és kultúra szolgálatával. De a román államban való elhelyezkedésére vonatkozólag az aláírt és törvényesen ratifikált békeszerződés életbe lépte előtt érdemlegesen nem válaszolhat, mert „ezzel a nemzetközi ítéletmondás kívánatos tárgyilagosságát zavarná”. Mikor a cenzúra a fakultás pünkösdi konceptusát a legátusok számára nem engedi kinyomtatni, tiltakozásában ezt az elvi kijelentést teszi: „*Mi sem áll tőlünk távolabb, mint az, hogy Isten igéjét politikai célokra használjuk fel.*” Ugyanekkor elrendeli minden gyülekezetben a keresztyén ifjúsági munka megkezdését s a ref. iskola felállítását, és kimondja Kolozsvárt egy ref. diakonisszaintézet szervezését. Szept. 25-én ismét elrendeli, hogy az egyház minden tisztviselője tartózkodjék minden olyan foglalkozástól, ténykedéstől, amely híveinkkel és polgártársainkkal való békés viszonyunkat megzavarhatja. „Mert a keresztyén szabadság nem utolsó jellemvonása a jogról való önkéntes lemondás.” Viszont egy hónap múlva megnyugtatja az egyházakat és lelkészeket, tanítókat, hogy a Kormányzótanács ígéretet tett az autonómia tiszteletben tartására s ezután csak a főhatóság útján fog érintkezni velük (okt. 30.). Az 1919. dec. 9-én megkötött trianoni béke, mely 760 ezer református hívűnket és 775 anyaegyházunkat, 312 elemi és 17 középiskolánkat s a kolozsvári teológiai fakultást és a máramarosszigeti jogakadémiát román impérium alá helyezi, már nem ér váratlanul és készületlenül minket. Annál kevésbé, mert az ugyanakkor életbe léptetett s az új állam által elfogadott kisebbségi szerződés biztosítja a vallásszabadságot, a felekezeti iskoláztatást és szeretetmunkát, ezek állami és községi segélyezését. Sőt Vajda miniszterelnök Londonban az ottani belügyminiszter és egyházi vezetők jelenlétében ezt írásban újra megígéri s beleegyeznek az így előálló helyzetnek a külföld által való időnkénti megvizsgálásába (1920. jan. 28.).

b) A lelkészképzés válsága

Az új feladatok komolyságával az egyházi vezetők és teológiai tanárok teljesen tisztában vannak. „Megismétlődött a régi csoda – írja Nagy Károly püspök egyik körlevelében (1919. aug. 1.) –, hogy ami külső erőben a leggyöngébbnek látszott, az állta ki legjobban a vihart, a Krisztus anyaszentegyháza.” Ebbe a „kőszálra épített ház”-ba mint a Noé bárkájába menekül ma minden, ami nekünk drága, s ami a minket elnyeléssel fenyegető özönvízben megtartást keres. Makkai professzor pedig már az összeomlás napjaiban (1918. dec. 20.) hitet tesz arról, hogy a teológiai fakultásban „a magyar jövő és az evangéliumi szellem életének a szívverése lüktet s *góca kell hogy legyen egy ezerfelé ágazó missziói munkának*”. S egy új magántanár, Tavasz Sándor, 1919. március 20-án, mikor próbaelőadását megtartja, így beszél: „Az abszolút nemes, szabad és tiszta azonosságú isteni szellemiséghez való tartozandóságunk keresztyén tapasztalatában van egy oly abszolút, objektív bizonyosságú igazságunk [a fiúság] és ebben a felséges élményben osztozók lelkében egy oly abszolút kollektív közösségünk [Isten országa], amelyet se evolúció, se revolúció a változás viharába soha bele nem sodorhat.” A fakultás, illetve az ott folyó lelkészképzés tehát egyházi, nemzeti és tudományos szempontból egyaránt nélkülözhetetlen.

Ha mármost beletekintünk a hivatalos lapnak e két mozgalmas évben megjelent számaiba, meglepetve látjuk, hogy itt legalább tíz cikk foglalkozik a fakultás válságával. Sőt egyik

egyenesen annak „agóniájáról”, haldoklásáról ír (Nagy Elek). Makkai említett feljajdulása után, mely még csak 70 000 koronánál nagyobb hiányt emleget, Révész 1919 elején már az egyik saját tervezetében említett „ötévi részletben kiizzadandó 200 ezer koronát” sem tartja elegendőnek. Amikor a háború minden átkától megviselt intézetnek csak egy becsületes kitakarítatása 8–10 ezer koronát vinne el, amennyije nincs és ami sürgősen *most* kellene. Az anyagi szükséggel szoros kapcsolatban van egy másik életbevágó feladat; egy tisztán *belső erőkre alapozott missziói népegyház* számára kell nevelnie pásztorokat, doktorokat, evangélistákat és profétákat. A feladat annál nehezebb, mert az állami és patrónusi segélyekre egyelőre nem lehet számítani. Ravasz ezt a sötét prognózist állítja fel: „Csak annak a gyülekezetnek lesz papja, amelyik képes érette nem közönséges áldozatot hozni.” A buzgó, érdeklődő lelkészek természetesen sietve keresik a segítség útját, s a tehetősebb egyházközségek önkéntes megadóztatását, a kerület állandó gondoskodását, a szakszerű gazdálkodást, a háborús nyereségek 20%-os beszolgáltatását, végül a méltányos fejadó bevezetését ajánlják. Közben elhangzanak olyan javaslatok is, amelyek újra a kollégiumok papképzésre szánt alapjai bevonását (Sámuel A. tiltakozik ez ellen!), a tanszékek négyre való leépítését s a szemináriumi munka lehetővé tételét, a konventi tanterv mellőzését sürgetik. Nem hiányoznak a rekriminációk sem az eddigi célszerűtlen építkezések, átalakítások miatt (Musnai), sőt egyik elbúsult ifjú lelkész a fakultás professzorait is megleckézteti, amiért eddig a nép helyett inkább a központi hatalom többi tényezőivel törődtek s most nem kegyuraiktól, hanem a néptől és szegény paptársaitól kéregetnek adományt. Álpátosz helyett „fogjanak össze a tanítványaikkal, és seperjék ki maguk a teológiát” (Nagy Lajos csejki lelkész). Ettől függetlenül lelkészek, egyházak és hívek állandóan küldik a pénzádományokat a fakultás felsegítésére. Hiszen a tanári kar egy újabb memorandumuma szerint egy theologus internátusi, konviktusi ellátása most már évi 2500 koronába kerül, s ezt az összeget az „arravaló ifjaktól”, ha a főépület bérleteit beleszámítjuk is, csak évi 100 ezer koronás kerületi segéllyel lehet előteremteni.

Még súlyosabb baj a mindinkább fenyegető *lelkészhiány*. Ennek oka nem csak a hallgatók létszámának elapadása, hiszen ez 1918 után ismét emelkedőben van, hanem az utóbbi évtized alatt végbement tömeges anyásítás, mely 63 új gyülekezetnek ígért rendes lelkészt – a megfelelő államsegély reményében. Amíg ez jár, addig vagy erdélyi, vagy más kerületből idevetődő ifjak vállalják a szervező, építő munkát, de most mindenki elhúzódik az önerejüket inkább megmutató, régi anyaegyházakba, s az újak gondozás nélkül maradnak. Az 1921-i püspöki jelentés szerint „három év alatt 22 új lelkész állott szolgálatba s 38 állás üres”. A következő évben már közel 100 üresedésről, 1923-ban pedig 52-ről tesz jelentést. Arra gondolni sem mer a vezetőség, hogy a válságos helyzetben valahol a lelkészi állást beszüntesse. A hiányzó munkaerők pótlására a következő eshetőségek kínálkoznak: 1. Megfelelő laikus munkások beállítása, 2. léviták kiképzése és alkalmazása, 3. lelkészi és tanítói állások összevonása.

Az elsőt Ravasz már az impériumváltozás első napjaiban emlegeti. „Kálvinizmusunk – írja 1919. jan. 10-én – nemcsak Erdélyben, mindenütt a *deklerikalizálódás* felé halad, tehát éppen missziói természeténél fogva erősen ki kell fejlesztenie benne a *laikus* papságot. A tanító, a körorvos, a jegyző, a pályafelügyelő, a főbányász, a gépmester, a mérnök, a fűtő, a könyvelő – ezek legyenek az igehirdetők, a liturgusok, a léviták ott, ahová pap nem jut. Szigorúan egyházi jelleggel, minden szektáskodás kerülésével, de a *szekták módszerével* pásztorolja és tartsa össze híveit a kálvinizmus. Laikus teológiát kell szervezni, laikus pásztorokat ordinálni s a Bibliával és énekeskönyvvel nekiindítani a kálvinista magyart a jövődönnek. Ezen fordul meg az erdélyi kálvinizmus „hősi korszaka”. Aranyszavak, amik azonban már hitbéli öntudatban megerősödött gyülekezeteket és laikus személyiségeket előfeltételeznek. Ezek azonban a világháború előtti és alatti ébresztő, öntudatosító mozgalmak hatása alatt még csak a kezdőlépésekig jutottak el. A Bethlen Gábor Kör, majd a Ifjúsági Keresztyén Egyesület bibliaköreiből, konferenciáiból kikerült ifjúság még saját létp problémái-

val viaskodik, jó része be sem fejezte tanulmányait. Csekély számával nem is tudja átfogni a lelkipozítók nélkül maradt eklézsiák életét. A Budapestről beindított és mozgatott keresztény szövetségi mozgalom Kolozsvárt, Marosvásárhelyen és Zilahon, valamint egyes falusi gyülekezetekben buzgó építő- és szeretetmunkát végez, ami a háborús évek alatt sem szünetel. De tagjai s egyes vezetői kevés érzékkel bírnak a történeti népegyház problémáinak megértésére, annak jól bevált hagyományos keretei erősítésére. Igaz, hogy 1921-ben már a román kormány is elismeri szervezkedésüket Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetsége címen, s külföldi kapcsolataikkal (Evangéliumi Világszövetség s ennek küldöttei), élénk sajtótevékenységükkel, lapjaikkal, traktátusaikkal a missziói szellemet állandóan ébren tartják. A rajtuk kívül végbemenő ébredéssel szemben azonban értetlenül állnak, annak létjogát, őszinteségét kétségbe vonják. Egyik lapjuk (Evangéliumi Munkás 1921–22) szerint a történeti egyház „ösi eldítéleteit, megcsontosodott, élettelen formáit a nem palástos evangéliumi munkások bizonyágtétele” kell hogy ledöntse. „*Voltaképp mi vagyunk az igazi egyház* – írja K. Tompa Artúr az egyházi ébredés vezetőjének, Makkainak jóhiszemű törekvéseit bírálva –, szabad csapatok és hivatalosan ordináltak, de a Szentlélek tűzkeresztségét megnyertek együttesen.” Ilyen felfogás mellett nem alkalmasak a hiányzó lelkipásztori munka pótlására.

Egyelőre tehát nem marad más kivezető út, mint a *lévitaképzés*. Hiszen már a háború előtti években négy alkalommal 9 tanítónk szerzi meg ezt a képesítést. 1920. augusztusban már jelentkezik az első fecske, és a következő év I. lelkipásztori vizsgálatával újra három. Az 1921. júl. 5-én tartott kerületi gyűlés 86. sz. határozata kimondja, hogy a tanítójelöltek képesítővizsgájuk után egy tanéven át készülnek a lévitaságra, főként a gyakorlati theologia tárgyaiból, a már állásban levők pedig e célból egy 4–6 hetes kurzus végzése után állhatnak vizsgára. Az igazgatótanács ez alapon 1921. aug. 15.–szept. 15. között „a jelesebb és lelkészi szolgálatra kiválóan alkalmas tanítókat” a fakultáson összegyűjti a következő 7 tantárgy hallgatására, tanulására: 1. bibliaismeretetés és -magyarázat építő szempontból; 2. hittani előadások a Heidelbergi Káté alapján; 3. módszertani és vallásantológiai lecke készítése; 4. ref. istentisztelet és beszédvázlatok készítése; 5. gyülekezeti munka; 6. egyházi törvények és ügykezelés; 7. egyházi ének és zene. Az óraszám az első és utolsó, legfontosabb tárgyaknál a legmagasabb (24), a többiekénél 12–18 óra közt váltakozik. Előadók: Kecskeméthy és Makkai professzorok s Péter Károly egyházkerületi titkár. Még be sem fejeződik a tanfolyam, amelyet 53 lévita végez, s az igazgatótanács aug. 23-i kelettel pályázatot hirdet 75 rendes, *évek óta betöltetlen* lelkészi állásra, ahol természetesen elsősorban az egyházközségek és egyházmegyék jogai szem előtt tartásával fognak majd a választások végbemenni. De „ha valamelyik lelkészi állásra pályázó nem jelentkezik, főtiszt. püspök aa. *lévita tanítót* fog kiküldeni, aki a ref. növendékek oktatása mellett a *lelkészi funkciók végzésére is ideiglenes és visszavonható megbízást nyer*”. Így aztán eléri az egyházi vezetőség, hogy legalább az életképes, kellő lélekszámmal, lakossal, iskolával, esetleg bérházzal rendelkező törpe gyülekezeteknek ismét rendes pásztorokat ad s a válságos idők nehézségeit áthidalja. A jól sikerült kezdet után 1920-tól 1925-ig 137 lévita nyer oklevelet, kik közt nem egy derék, kiváló munkás bármelyik magasabb képesítésű lelkipázztorral felveszi a versenyt. Persze ez utóbbiak sokszor bizalmatlanul nézik az új, gyorsan felkészült szolgatársaknak a papi testületbe való betörlését. Különösen az ennek érdekeit szívósan védő Ref. Lelkészegyesületben, illetve ennek 1920. szept. 5-én megindult orgánumban, az Egyházi Figyelőben hangzik fel éles kritika a léviták alkalmazására ellen. Maga az alelnök Kovács László egy igazgatótanácsi ülésen (1921. nov. 17.) tolmácsolja a papság kifogásait a kellő körültekintés hiányával történt felvétel és a sákramentumok kiosztására szolgáló fakultáció miatt. A püspök azonban a kényszerhelyzetre, a sok üres eklézsiára, tanítói és lelkészi állás egyesítésének szükségére hivatkozik. S a fakultáció ideiglenességével, bizalmas jellegével nyugtatja meg a felszólalót. Egy év múlva a kerületi gyűlésen (1922. júl. 15.) tiltakozik a „theologus papi kar göggyének felhördülése” ellen, mert ez még mindig megkülönböztetheti magát mélyebb hitével, nagyobb

tudományosságával, nemesebb magatartásával, közhasznúbb munkásságával. De egynéhány embernek modern „democriájáért” (értsd: felfuvalkodottságáért) nem hagyhatjuk veszendőbe menni Isten gyermekeinek ezreit. Ugyanekkor a közgyűlés jóváhagyja az eddig tett intézkedéseket, a lévitákat kellő ajánlatra véglegesíti és kiképzésüket 8 hétben állapítja meg (73. jkv. sz.).

Annyi tény, hogy a hivatások, foglalkozások szintézise válságos idők sürgető parancsa. Előáll a kisebbségi élet egész súlyos problematikája: Hogyan lehet a nemzeti nevelést az evangélium sérelme nélkül végezni úgy, hogy egyik se gyöngítse vagy éppen veszélyeztesse a másikat? Maga az intézet egy zárt nevelőotthon, vagy egy, az egész itteni magyarságot átsugárzó erőközpont legyen? Az ifjúság nevelésében inkább elméleti vagy gyakorlati szempontok érvényesüljenek, lelkipásztort vagy az élet összes problémáival viaskodó népzéért kell-e nevelni? (Gönczy L.) Minthogy kerületi gyűlést nem lehet még tartani, a tanári kar a püspök jelenlétében foglalkozik e súlyos kérdések megoldásával. Szerencsére egyházunk ősi, demokratikus szelleme, aktív gyakorlati életstílusa egyetemes, nagylelkű szempontjai már történelmi adottságok. Erdélyben akkor volt legöntudatosabb, mikor az egész nép- és állami élet vezetése reá nehezedett. Nincs tehát más feladat hátra, mint a múltban megadott alapelvekből levonni a gyakorlati következményeket. Ezt teszik az 1919. febr. 12-i és 17-i tanári gyűlések Révész Imre alapos tervezete alapján. A missziói népegyház jellegéből folyik, hogy a fakultás elsősorban nevelő főiskola, tervszerű vezetéssel és zárt fegyelmi renddel, ahol azonban a tudományos képzés, ha kisebb igényekkel is, feltétlenül fenntartandó. Az előadásokban – ez Nagy Károly püspök régi kedves gondolata – a személyes, gyakorlati szempontok érvényesítendőek. A Biblia alapos ismerete, magyarázata, az erdélyi kálvinizmus és ősi hitvallások öntudatosítása, a filozófia és pedagógia előadása az intézetben, az egyházi közigazgatás és ének-zenetanítás intenzivitása – a további pontok. Már itt felvetődik a léviták és diakónusok egyévi tanfolyamának s a tanárjelöltek theologiai tanulmányozásának terve (ez utóbbi heti 3–4 órával), megfelelő gyakorlatokkal. A régi törekvésekből a belmisszió külön kollégiumát és a szemináriumokat hangsúlyozzák, s kívánatosnak tartják magántanárok és kiváló lelkipásztorok közreműködését a nevelésben. A püspök a következő évben (1921) még tovább megy, s a tanári karban és előljárósági gyűlésben (ápr. 30.) kimondatja, hogy a theologusok számára heti 5 órában a népiskolai módszertant és gyakorlati tanítást felveszik a tanrendbe, hogy így meglegyen a szükséges előképzettségük a tanítói oklevél megszerzésére. A júl. 5-i kerületi gyűlés a tervet magáévá teszi (86. sz. hat.), s a tanítói képesítés feltételeit körvonalazza. Az ipari és gazdasági foglalkoztatást pedig állandóan napirenden tartják. Végül az 1922-i egyházkerületi közgyűlés elé kerül egy részletes tervezet, melybe ugyancsak a püspök az eddigi német lutheránus tudós lelkipásztorok képzése helyett angol *kálvinista misszionáriusok* nevelését kontemplálja. A jeles és kitűnő tanítói oklevéllel rendelkezők is beiratkozhatnak a theológiára, ahol azonban a Biblia eredeti nyelveinek tanulmányozása fakultatív és csak a theologiai doktorátusra készülők számára kötelező. A Szentírás még alaposabb ismertetése és magyarázata természetesen kötelező. A lelkésznevelés ideje 6, a theologiai doktoroké 8 félév. Előbbiek tanítói oklevelet is kell hogy szerezzenek. Miután azonban a javaslat a közgyűlést készületlenül éri, Vásárhelyi János indítványára áteszik véleményadás céljából az egyházmegyékhez. A fakultás tanári kara pedig a következő év január 6-án tartott ülésében igyekszik belőle a legfontosabb újításokat magáévá tenni (75. jkv. sz.).

Az újabb reformjavaslatok sorsa a közben lejátszódó külső eseményektől is függ. Az elsőnek készítőjét, Révészt már 1919 őszén Debrecenbe lelkipásztornak választják meg, és 1920. máj. 29-én kollégái és az ifjúság nagy fájdalomra hagyja Erdélyt. Utolsó évében a reformátorok főirataival is foglalkozik, de sem ebben, sem a következő tanévekben nincs nyoma az általa fogalmazott és a tanári kar által elfogadott terv életbeléptetésének. Sem a magyar Biblia, sem a hitvallások ismertetése, sem az egyházi közigazgatás külön tárgyként

nem szerepel. Ha csak ide nem számítjuk azt, hogy Makkai kb. 1921-től fogva a dogmatikát (keresztyén hittan) a Heidelbergi Káté alapján átdolgozza és így adja elő. A filozófiát és pedagógiát a Ferenc József Egyetem bezárása után természetesen most már itt tanítják, előbb Makkai és Tavasz, a tanárképezésben Bartók és Varga Béla professzorok, majd az 1921/22-es tanévtől fogva a két új tanár, Tavasz és Imre. Az előadások szelleme, személyes és gyakorlati jellege természetesen most inkább előtérbe lép. Megvalósul a lévitaképzés a már ismerttetett formában, de a diakónusoké nem. Ehelyett a kerület az 1919. jún. 12-i igazgatótanácsi határozat értelmében a diakonisszaképzést veszi munkába. Alapszabályait Ravasz főjegyző elkészíti, s a jelentkezést az ő propagandacikke és püspöki körlevél sürgeti. Mint-hogy azonban időközben a kormány az erre szánt felső leánynevelő intézeti épületet venerás női betegek számára elveszi s az iskolaharc teljesen befolyásolja a közérdeklődést, csak 1921. szeptemberben kezdődhetik meg az első diakonisszajelöltek, két tanítónőképzőbe járó próbatestvér tanítása. Kovács Benedek kolozsmonostori lelkész és Pécsi Berta, a Budapestről, a Filadelf angolházból jött testvér foglalkozik velük a szeretetházban (szept. 29.). A kísérlet azonban – sajnos – nem sikerül, s a kerület négy-árvaházának (Kolozsvár, Zabola, Zajzon és Brassó), a kórházaknak és gyülekezeteknek várniok kell még 7 évig, amíg Marosvásárhelyen, az ottani magyar szanatóriummal kapcsolatban újra megindulhat ez az áldott munka.

Megvalósul átmenetileg az 1920. évi tervezetésekből a theologusok tanítói előképzése. Ettől fogva két tanéven át Pálmai Lenke, a kolozsvári állami tanítónőképző volt igazgatótanárnője előadja a népiskolai neveléstant, didaktikát, és gyakorlati tanításokat is vezet. 1922/23-ban pedig Kovács Dezsőné adja elő, ill. vezeti ezeket. De 1923-tól fogva már csak a rendes pedagógiai előadások, szemináriumok szerepelnek, mivel a tanítóképzés megszerzésére a lehetőség eltűnt. Átmeneti jellegű a theologusok tanári és a tanárjelöltek lelkészi képzettségének megszerzésére vonatkozó intézkedés is. A hontalanná vált magyar egyetem bölcsészeti kara tí. a felekezeti középiskoláknak tanárokkal való ellátása érdekében az 1790. XXII. és az 1904. VI. törvénycikkekben nyújtott jogalpnál fogva fakultásunkon tanárképezde néven szervezkedik, s Márki Sándor r. kat. rektor és elnök, Bartók helyettes elnök vezetése alatt hat tudományszakkal, 39 professzorral, 198 hallgatóval (II. félévben 190) megkezdte működését. A tanárok az erdélyi magyar egyházak tudósai, részben volt egyetemi előadók, részben a helybeli fő- és középiskolák munkásai. Köztük a mi Kecskeméthynek mint a héber nyelv tudós szakértője, aki az új intézet igazgatója is. A theologusok itt rendes hallgatók, s heti 10 óra felvételével, kollokviumok letételével 8 félév után abszolválhatnak, vizsgázhatnak. A tanárjelöltek viszont hasonló számú, legalább 20 bölcsészeti és 26 theologiai előadás hallgatása és kollokviumaik alapján a hatodik félévben alapvizsgáznak, a nyolcadikban pedig szakvizsgázhatnak. Tanári oklevelük megszerzése és egyévi lelkipásztori munka után pedig a második lelkészsképesítőt is lehetetik. A két pálya egyszerre való végzése azonban nehéz. Az 1920/21-es tanév a tanulási eredményt jónak minősíti, de megjegyzi, hogy „az ifjúság határozottan nyögött a túlterhelés súlya alatt”. Egy negyedéves theologus ifjúnak a második félévben 41 kötelező órája volt. Így az önképzésre, szaktárgyak búvárlására nem maradt sem idő, sem kedv. Az államkormány kolozsvári egységesítő bizottságának közoktatási titkára pedig 1921. szept. 20-án egyszerűen beszünteti az intézet működését, mivel szerinte csak neki van joga tanárképző főiskolát fenntartani (?), s minden tiltakozás, fellebbezés ellenére 1922. febr. 16-án Dr. □ ganu román egyetemi tanár által végképpen bezáratja, a levéltárt elszállíttatja. Így a theologusok és tanárjelöltek együttképzése további megoldásra váró feladat marad, s az erdélyi magyarság és egyházak újabb jogtalan kultúrsérelmet könyvelhetnek el.

Az 1922. évi tervezetés sorsa is egyes lelkészek (Musnai L., Sámuel Al., Nagy G.) hozzászólása után egyelőre csak a tanári karban dől el. Ez foglalkozik 1923. jan. 6-án vele, és Imre Lajos részletes javaslata alapján kimondja, hogy a jeles tanítók felvételét s a doktorátusra nem készülőknek a tanítói oklevél megszerzését helyesli, de a lelkészképzés 8 félévi elő-

készületéhez, a bibliai nyelvek kötelező tanításához az I–II. éven ragaszkodik. Csak III–IV. éven válik el a hallgatók két csoportjának útja. Azoké, akik a doktorátusra (magántanárságra) készülve, a héber és görög nyelv további tanulmányozását és a tudományos szeminárium munkákat vállalják, s azoké, akik gyakorló lelkészek akarnak lenni s az iménti kötelezettségek helyett a tanítói oklevelet akarják megszerezni. Fontos újítások még az óraszámcsökkentés érdekében a bibliai irodalomtörténet és biblika-theologia összevonása heti 4 órás kollégiumba, a dogmatörténet és magyar irodalomtörténet beolvasztása a cura pastoralisba és a belmisszióba való bevezetésnek és gyakorlatoknak a tanrendből való törlése. Utóbbiak azonban, mint kötelező gyakorlatok, heti 5–7 órában megmaradnak. Természetesen a rendszeres theologia melléktárgyai (apologetika, polemika, szimbolika) éppúgy elmaradnak, mint a nemzetgazdaságtani és világtörténeti tárgyak. Beillesztik a filozófia és pedagógia kollégiumait s ezek számára a hatodik tanszéket. Jelentős újítás a magyar Biblia gyakorlati feldolgozása az I–IV. éven, továbbá a IV. éven egy-két órás előadás a jelenkori keresztyénység köréből, végül a bibliai nyelvek, exegézis és filozófiai (vallásfilozófia), pedagógiai tárgyak felvétele az alapvizsga tárgyai közé. Ami a legörvendetesebb: végre a rendszeres bibliaköri és gyülekezeti (Kolozsváron, nyáron vidéken) munka mindenki számára kötelező lesz. A javaslatot a tanári kar és elöljáróság felterjeszti az igazgatótanácshoz, de a kerületi közgyűlés az iskolaharca és a püspök betegsége, majd halála miatt majd csak 1927-ben foglalkozik vele. Addig is, amíg a végleges döntés bekövetkezik, a tanári kar felhívja a görög-pótlós érettségizetteket (1921/22-ben 12, 1922/23-ban 18), hogy görög nyelvből szerezzék meg a hiányzó vizsgálatot, a kerületi iskolában és tanítóképzőben végzetteket pedig a rendes gimnáziumi érettségi letételére utasítja. Az 1922/23-as tanév II. felétől fogva azonban már gondoskodás történik az újszövetségi görög nyelv állandó tanításáról, s így az említett tanulmányi hiány a fakultáson pótolható. *A hallgatók tervezett megosztása a tudományos és gyakorlati pályára készülőkhöz lekerül napirendről.* Az egyes tantárgyak összevonása, az elméleti órák redukciója, a feleslegesek elhagyása, gyakorlatok és bibliaórák már a következő tanévtől fogva mind életbe lépnek. S gondoskodik az elöljáróság a filozófiai–pedagógiai és újtestamentumi tanszékek helyettesítéséről. Az előbbire Nagy Károly püspököt, a másodikra Gönczy Lajos dési lelkészt, magántanárt kéri fel (1922. dec. 22. 33. sz.). De alig egy év múlva (1923. okt. 10. 6. sz.) a püspök visszalép, s ezért az elsővel Gönczyt, a másodikkal Mátyás Ernő székelgyházi lelkészt, magántanárt bízzák meg. Úgyhogy a filozófiai–pedagógiai gyakorlati tárgyak megosztását a tanári kar belkörüleg állapítja meg.

c) Létszámemelkedés. Anyagi válság és annak leküzdése

Amit a fakultás vezetősége a kerület és egyetemes egyház segítségével éveken át nem képes megvalósítani, a hallgatók létszámának növekedését, azt meghozzák az impériumváltozás alatti megpróbáltatások. Éppolyan magába szállást, intenzív lelki életet parancsoló idő, „tempus clausum” ez, mint a XVIII század. Beteljesül a költő szava:

Kifelé, testvér, nincs számunkra út,
De befelé még sok ösvény vezet.
A magyar lélek kincses labirint,
Művész testvérem, fogd az ecsetet!

S van-e felségesebb művészet, Augustinus szerint, mint a lelkek táblájára az örök élet ígét írni? 1918 őszén, az összeomlás napjaiban már 40, a II. félévben 44 hallgató iratkozik be. Igaz, hogy ezeknek száma ingadozó. Közülük 14 katona, s ezek vagy megkésve érkeznek meg s emiatt kollokviumaikkal elmaradnak, vagy egyáltalán nem jelentkeznek. Így a II. félévi számbavétel alkalmával 10 olyan ifjút, akik nem jöttek be s az előadásokat nem hallgatták vagy rövid ideig hallgatás után, az október végi nagy fordulat után eltávoztak, a tanári kar töröl a létszámból. Szerencsére a II. félévben 8 új hallgató jön, úgyhogy ha a rendkívülie-

ket (11 evangélikus és egy görögkeleti) is ideszámítjuk, még mindig 27 végzi be az I. évet. A négy évet pedig összesen 44. A következő (1919/20) tanévben már érzik a magyar egyetem bezárása, az első félévben 50, a II.-ban 77 ifjú iratkozik be, közülük 55 elsőéves. Ez a szám az 1920/21-es tanévben 97-re emelkedik, de miután év közben 15 expatriál, 16 pedig egy tárgyból sem kollokvál s jórészt csak a tanárképző miatt iratkozik be, tulajdonképpen csak 66-an végzik be rendszeren a tanévet. 1921/22-ben már az újonnan beiratkozottakkal együtt 82-re emelkedik a létszám, amiből 30 I. éves végez. Az új igazgatónak, Makkainak az a megállapítása azonban, hogy „a fölöttébb nem használható elem távozása után a megmaradtak létszáma meglehetősen stabilnak tekinthető”, nem bizonyul helytállónak, mert a következő tanévek ismét ugrásszerű emelkedést hoznak: 1922/23-ban 118 (111 végez), 1923/24-ben 126 (120 végez), 1924/25-ben 143 (140 végez).

Ennek magyarázata a fenti döntő körülmény mellett még a testvérkerületek és egyházak ifjainak megjelenése a fakultáson. 1922-ben a Debrecennel való kapcsolat megszakadása miatt a királyhágómelléki kerületből 13, Jugoszláviából 2 hallgató iratkozik be, s számuk évről évre gyarapodik. 1920 óta itt tanulnak az erdélyi magyar evangélikus egyház lelkesnövendékei, előbb mint rendkívüli, majd 1922-től fogva – az evangélikus elnökség kérésére – mint rendes hallgatók. Felekezeti tárgyaikat (dogmatika stb.) Kirchknopf Gusztáv lelkész tanítja. Ha még tekintetbe vesszük, hogy 1919–21 között a helybeli unitárius theologia ifjai megfelelő tanerő hiányában nálunk hallgatják a héber nyelvet és ótestamentumi exegézist s átmenetileg a tanárjelöltek is eljárógnak a theologiai előadásokra, elképzelhetjük, hogy ezek hovatovább zsúfoltak lesznek. Még inkább ez az eset az *internátusban*, ahol az 1920/21-es tanév végéig 19 egyetemi, illetve tanárképzői és 5 kereskedelmi akadémiai hallgató nyer elhelyezést. Ezután pedig a theologusok létszámnövekedése okoz súlyos gondot.

Az intézet felső emeletét – mint láttuk – a háború alatt és az ezt követő első évben a MÁV bírja bérletben. S a román államvasutak itteni üzletvezetősége mint jogutód természetesen annak helyébe telepedik be, és csak 1928 tavaszán kezdi meg a keleti szárny kiürítését, a nyugati felső emelet pedig csak 1929 nyarán szabadul fel. Az alagsorban tartózkodó magyar katonaság 1918. nov. 1-én kivonul, de utána 8000 korona felszerelési kár, épületrongálás marad, s a helyiségek alaposan kitakarítandók. 1919. jún. 15.–szept. 15. között a román kormány 37 tanár kiképzésére foglalja le az I. emeleti lakószobákat, ez év őszén pedig a tantermekbe az alsóvárosi ref. elemi iskola költözködik be. Itt tartják a déli és esti órákban az államvasút tisztviselőinek román nyelvű kurzusát. Ez utóbbiak némi átmeneti jövedelmeket jelentenek ugyan, amiket azonban a karbantartás felemészt s általuk az ifjúság elhelyezése, tanulása akadályozva van. A tanárképző bezárása és a theologiai hallgatók rohamos szaporodása aztán az internátus kérdését parancsoló módon állítja előtérbe. A tanári lakások egy részét ezalatt két román katonatiszt és egy hivatalnok elrekviráltatja, s előbb a hadjáratban zsákmányolt állatállományukkal (lovak, tehének, disznók), majd az intézet rendjéhez nem alkalmazkodó, sokszor fenyegető magatartásukkal, lármájukkal állandó nyugtalanságban tartják a professzorokat és ifjúságot. A tanári kar az elemi iskola kivonulása után előbb (1920/21) az első, majd (1922/23) a második tantermet is intézeti lakószobának rendezi be, feláldozza e célra az egyik időközben berendezett vendégszobáját, s szaporítja – sajnos a tanulmányozás és egészség kárára – az ágyhelyeket. Az előadások mindinkább a tanácsterembe és díszterembe szorulnak. „Húsz éve vagyok már a theologia orvosa, jelenti dr. Filep Gyula 1922/23-ról, de anyni rendelésem még sohasem volt, mint az elmúlt iskolai évben (161). Főképpen a légzőszervek megbetegedését észleltem, azonkívül sok vérszegénységet, általános testi gyengeséget, s ami a legszomorúbb, sok tüdőcsúcshurutot.” A túlzúsúfoltág ellen tehát állandóan küzdeni kell.

Az impériumváltozás tanévében elsősorban az anyagi nyomorúságon kell segíteni. Az 1919. febr. 12-i tanári gyűlés megbízásából e hó 17-ére Ravasz László állítja össze a fakultás

normál költségvetését, s ebből kiderül, hogy az intézet általános háztartása, ha az alaptőke és egyéb alapok kamatai, állami és kerületi segélyek a korona *változatlan* értékében befolytak is, csak úgy lesz normális, ha az eddig alig jövedelmező, sőt ráfizetést jelentő főépületet az internátus és konviktus bérbe veszi. Így az itt remélhető 17 000 korona jövedelemmel csak 738 korona hiány mutatkozik. De az internátus-konviktusnál minden díjmelés (évi 2500 korona) mellett is még mindig 106 245 korona hiány áll fenn, amit csak a kerület, illetőleg a kollégiumok birtokában levő papképző alapok jövedelme pótolhat. Ugyanakkor Makkai, mint internátusi felügyelő, tervezetében a romlások kijavítását, a konviktus megnyitását s a nevelendő 40–60 theológus és 10–15 tanárjelölt ellátására segélyek és adományok gyűjtését ajánlja. Továbbá a Kolozsvárt megforduló egyházi emberek számára vendégszobák nyitását s a hallgatónak a termelő és kölcsönösen szolgáló munkássága által a berendezési és közszükségleti kiadások csökkentését. Ezt a szerzetesi színezetű életstílust jótékonyan egészítené ki az, hogy a tanári családok közül legalább egy állandóan velük élne, étkezne s egy-két külföldön járt lelkesjelöltet felügyelőnek alkalmaznának.

E javaslatokat – mint láttuk – az egyházi közvélemény behatóan tárgyalja, s mivel sem a kollégiumi alapok átvételére, sem a sok díjhátralék mellett a szükséges segélyezésre nincs meg a remény, az ápr. 7-i tanári gyűlés legsürgősebb teendőnek tekinti a konviktus házi kezelésbe vételét, egy háznagy (gondnoki-pénztárosi) állás létesítését és a vendégszobák (hospilium) megnyitását. Az első a felszerelés hazahozatalával (jún. 16.) megtörténik, sajnos 25–30%-os veszteséggel, aminek megtérítését a kollégiumtól eredménytelenül kérik. A vendégszobának (előbb egy, majd három) megnyitása sem ütközik akadályba. A háznagy állást pedig az előljáróság hamarosan megszervezi, és máj. 6-án meg is hirdeti. A csekély javadalmazás: lakás és teljes ellátás (maga és felesége részére) sem riasztja vissza a pályázókat, és 17-én, köztük doktorátussal bíró ügyvédek, tanárok és négy lelkipásztor adják be folyamodványukat. A jún. 20-i előljárósági gyűlés a minősített pályázók közül nagy szótöbbséggel Bekes Károly állásából elbocsátott kir. táblai irodaigazgatót választja meg, aki tiszttségét aug. 1-én elfoglalja s egyelőre lakásának és élelmezésének pénzbeli egyenértékét kapja díjazásul. Az igazgatótanács jún. 12-i gyűlésében a meglevő és még létesítendő szeretetintézmények gondnokságát is reábizza, de természetesen erre egyelőre nem kerül sor. Az 1925. nov. 9-i előljárósági gyűlés által megállapított szolgálati szabályzatban már erről nincs szó. Az új intézeti tisztviselő, Bekes Károly, akinek a fakultás anyagi ügyei intézésében egy negyedszázadnál tovább oroszlánrészre van, 1882. júl. 26-án született Tordán, szintén tisztviselő családból. Atyja Bekes Károly, anyja Benedek Ilona. Elemi és középiskoláit Tordán, majd Budapesten végzi, ahol kereskedelmi érettségét tesz. A kolozsvári ítélőtábla irodaigazgatói minőségében szolgál 1919. márc. 15-ig, amikor a túl korai eskü le nem tétele miatt állásából elbocsátják. A fakultáson való alkalmazása ismét biztos egzisztenciát nyújt neki, s ő teljes mértékben átérzve ennek értékét, jelentőségét, hálás lélekkel fog hozzá az anyagi ügyek rendezéséhez.

Az 1918/19-es tanév még nem idéz elő a háztartásban súlyosabb megrendülést. Az állam a tanárok háborús segélyezésére, drágasági és családi pótlékára, rendkívüli és gyorssegélyére 27 324 korona 80 fillért utal ki, s a rendszeren járó Bethlen-kollégiumi és egyházmegyei ösztöndíjak mellett az egyházaktól és egyesektől 11 444 korona 5 fillér rendkívüli adomány folyik be. A lakbérek és díjak emelése s az alaptőke gyarapodása (Deák S.-emlékalap 2000, széki egyház 525, Balogh Zsigmond-emlékalap 800) lehetővé teszi, hogy a legsürgősebb javításokat végrehajtsák, az ifjúságot segélyezzék. A zárszámadás tehát a jövedelemapadás mellett is csak 5400 korona hiányt mutat, főképpen a tanári illetmények (Bartóknál és Nagy Károlynál is hátralékok), költözködési költség (Makkai) kiutalása s a hadikölcsönkamat és rendőrségi házbérijövedelem elmaradása miatt (1919. okt. 22. előljárósági gyűlés). Az új tanév kezdetén az újabb bér- és díjmelések útján s az internátusnak a román kormány, a tantermeknek az alsóvárosi egyházközség számára való ideiglenes bérbeadása által sikerül a

bevételeket emelni. A kerület maga 1919 őszén 30 000 korona rendkívüli segéllyel támogatja az intézetet. S mégis az 1919/20-as tanévi költségvetés „egészben véve a *máról holnapra való tengés* veszedelmes, de ma egyedül lehetséges elve alapján készült. Ha azonban intézetünk számára a közeljövőben más, állandóbb, bővebb és hozzá méltóbb egzisztenciális források nem nyitnak, ez a tengődés sem sokáig lehetséges”. Ennek oka nemcsak „a viszonyok és árak rettentő állapota”, hanem az államsegély megvonása is, ami miatt a tanári fizetéseknek létminimumát sem tudják folyósítani, sem az épületet fenntartani. Révész, a gazdasági felügyelő már előre bejelenti a költségvetési tételek túllépését, s az előjáróság, illetve ennek a sürgős ügyek tárgyalására kiküldött gondnoki bizottsága (szept. 28.) erre a felhatalmazást megadja. „Segítségéről alkalomadtán fog gondoskodni.” A konviktusi díj theologusoknak már évi 2400 koronára, az internátusi díj 600 koronára, egyetemi hallgatóknak 3000 és 1000 koronára emeltetik. Ezenkívül minden ifjú tartozik hozni legalább öt kg zsírt vagy mézet és 10 kg lisztet, amiket a konviktusi díjba beszámítanak. De honnan vegye ezeket a szegény diákság?

A háznagy most sürgősen munkához lát. Először is a konviktus hiányzó felszerelési tárgyait pótolja, vagy a sajátjából, vagy Tordán eszközölt bevásárlásából. Aztán a legszükségesebb élelmiszerek, főképpen gabona és liszt beszerzéséről gondoskodik. Miután itthoni beszerzőitjai a Mezőségen és Aranyosszéken eredménytelenek, merész elhatározással a románok által megszállott Nagyalföldre megy, s ott előbb Nagyváradon és vidékén, majd Békéscsabán gyűjtöget a lelkészek és ismerősök révén élelmiszereket. Végre sikerül jutányos áron három vasúti teherkocsi búzát és lisztet vásárolni, s azt tengersok vesződés, futkosás után a román hadsereg visszavonulása alkalmával a város részére beszerzett búzával együtt hazaszállítja. A lisztből ellátja a konviktust és tanári családokat, a gabonát az üres pinchelyiségekben elraktározza. Egy részét előnyös áron értékesíti. Sertéseket vásárol, s azokat, évente 15–20 darabot, a tekepálya átalakításával hízóba fogja, egy részét levágatja, más részét eladja. Az ifjúság persze tiltakozik szórakozási helyének elfoglalása miatt, de a tanári kar a súlyos gazdasági helyzetre való tekintettel a megfelelő eljárást és esetleges kártalanítást csak későbbre ígéri (14/1919 jkv. sz.). Csak 1924 tavaszán adja vissza a tekepályát rendeltetésének. Az ügyesen lebonyolított üzlet biztosítja az ifjúság és a tanári családok zavartalan élelmézését, s az internátust és konviktust abba a kedvező helyzetbe hozza, hogy az intézet számára, az egész 1919/20-as tanévre visszamenőleg, helyiségek, raktárhelyek és háznagyi lakás bére egyenértékében, fűtési díjban összesen 29 000 koronát tud megtéríteni. A tanárok személyi, családi és ruhasegélyéről, összesen 38 800 korona fedezetéről pedig „ez alkalommal maga az előjáróság [gondnoki bizottság] óhajt gondoskodni”. Természetesen a gabona- és dísznövelésből befolyó jövedelemhez még hozzájárul az egyházak és egyesek 24 000 korona adománya, az igazgatótanács újabb 19 000 korona segítsége s a vendégszobákból befolyó 10 000 korona jövedelem. Úgyhogy ha a fűtésre fordított 12 000 kor. túlkiadást s a hadikölcsön elmaradt kamatjövedelmét le is számítjuk, még mindig 63 000 kor. számadási felesleg mutatkozik (1920. máj. 26. 4. jkv. sz.). Ugyanakkor a gondnoki bizottság kimondja, hogy a háznagy buzgóságát, élelmességét méltányolva, nemcsak neki és feleségének, hanem két gyermekének is teljes ellátást ad. „S ezenkívül az általa kötendő üzletek tiszta nyereségének év végi összege után, leszámítva az intézeti befektetés 5% kamatát, 20 000 koronáig 10%, 50 000 koronáig 15%, ezen felül 20% részesedést biztosít.” Ez a határozata a nemsokára lezáruló tanévre visszamenőleg érvényes.

Meg kell emlékeznünk a kereskedelmi jövedelem mellett arról a *nagyszabású gyűjtőakció* is, amely e tanév folyamán s az ezutáni tanévekben ismételtlen a fakultás érdekében beindult. Az 1919/20-as tanév végéig a theologusok segélyezésére 19 296 kor. 77 f, a theologia fenntartására 35 102 kor. 72 f, összesen tehát 54 399 kor. 49 f folyik be, amiből a tanári kar egy 1917-i határozata értelmében 12 390 koronát jubileumi alapként tőkésít. Ez az iskolai év az első, amikor a vezetők, professzorok és munkatársaik nem elégszenek meg az

egyházaktól és egyesektől önkéntes elhatározás alapján befolyó adományokkal, hanem személyes megjelenésük és szolgálatuk (igehirdetés, előadás stb.) útján is gyűjtenek az intézet számára. Már 1919 nyarán, a háznagy megválasztása után a tanári kar a Ref. Szemlében figyelmébe ajánlja a gyülekezeteknek, hogy új tisztviselőjét vásárlási és üzletkötési körútján támogassák s az újonnan megnyíló konviktus részére természetbeni adományokat (búzá, kukoricát) gyűjtsenek, küldjenek. Csakugyan, a sűrű pénzádományokon kívül a buzásbocsárdi eklézsia három mázsa búzával, Tőkés András egerbegyi és Mátyás Ernő székelyföldvári lelkészek zöldséggel, kukoricával és burgonyával sietnek a konviktus segítségére. Musnai László tekei lelkész pedig újból meghozza a maga áldozatát az intézet fenntartására (500 kor.), theologusok segélyezésére (250 kor.) és a Theologus Kör számára (100 kor.). A tanári kar tagjai azonban a háznagy példájára most személyesen is megkezdik a gyűjtést. Makkai Sándor Nagyenyeden (áldozócsüörtöki istentisztelet) hamarosan 13 860 koronát gyűjtenek össze igehirdetésükkel, illetve templomi és alkalmi adakozások útján. A következő, 1920/21-es tanévben még szélesebb mederben bontakozik ki ez az akció. A fakultáson rendezett szép estély (okt. 19.), ahol többek közt Kolozsvári Bálint gondnok és Reményik Sándor szolgálnak, 6800 lej, a tanári kar és ifjúság tordai és gyéresi reformációi ünnepélyei 23 406 lej bevételt eredményeznek, egy háromszéki és brassói körút (nov. 16–21.) közel 10 000 lejt, egy dési kiszállás (jan. 16.) 6025 lejt. A Szilágyságba tervezett márciusi körút sajnos közbejött akadályok miatt elmaradt, de Brassó ápr. 17–18-án újból vendégül látja Ravaszt és két művészlelkű tanítványát, s látogatásuk közel 12 000 korona adományt hoz. Végül az itteni evangélikus testvérekkel közösen rendezett 400 éves wormsai emlékűnnep (ápr. 24.), amikor Ravasz László Luther-ornátusban végzi az oltári szolgálatot, Kirchknopf Gusztáv pedig palástban prédikál, 1844 lej 85 b perselypénz adománnyal jár, amit 2000 lejre kiegészítve, mint Luther-alapot ismét a theologia javára tőkésítenek. A kétévi gyűjtőakció eredménye 67 764 lej 44 b, úgyhogy az igazgató boldog örömmel jelentheti: „Intézetünk ügyét ... erdélyi gyülekezeteink meleg szeretettel karolták fel, viszont intézetünk igyekezett a lelkiekben viszonzni látogatásai alkalmával a jótéteményt.” A következő tanévben az elmaradt szilágysági látogatásra kerül a sor (1921. nov. 12–13.), amely alkalommal az ott megjelent három professzor (Kecskeméthy, Tavaszgy és Imre) s három hallgató szolgálata után Zsibó 2530, Zilah 4525 lej, összesen 7055 lej adománnyal járul az intézet fenntartásához.

Közben lezajlik Nagy Károly püspök hűségesküje az új impérium uralkodója előtt. Ezt a kényes kérdést, illetve kötelezettséget Goga Octavian kultuszminiszter 1920. aug. 23-án kelt és hozzá intézett felhívása hozza napirendre. Az igazgatótanács, a már ismertetett indokolás alapján, ezt az aktust nem a legfőbb felügyeleti jog, hanem a védelem és pártfogás vállalásának (jus advocatiae) kifejezéseként tekinti, s mivel ezt a trianoni békeszerződés, különösen annak kiegészítése, a kisebbségi szerződés szintén biztosítja, sürgeti ennek az ország törvényei közé becikkelyezését. S egyúttal alkalmat, lehetőséget kér arra, hogy püspöke az egyetemes konventtel ezt az ügyet személyesen tisztázhassa. Ezt az előterjesztést és Ravasz egyházi s Kolozsvári Bálint világi főjegyzők bukaresti intervencióját a kormány mereven visszautasítja, mivel „az egyház mint külön szuverén akar szerződni a szuverén állammal a »do ut des« álláspontján, ami képtelenség”. Újra sürgeti az eskütételt az Egyházi Törvény alapján és a trianoni béke folyamánaképpen. Így a püspök az igazgatótanács felhatalmazására s az egyházkerületi közgyűlés jóváhagyásának reményében 1921. április 9-én gr. Bethlen Ödön kolozsvári kollégiumi főgondnok és gr. Degenfeld Kristóf kükküllői egyházmegyei képviselő jelenlétében I. Ferdinánd király, a miniszterelnök, kultuszminiszter és más udvari méltóságok előtt a hűségesküt leteszi az ország törvényeinek megtartására s területi épségének megőrzésére. A magyar nyelvű eskü után német nyelven egyházunkat és iskolánkat az uralkodó igazságos és jóságos védelmébe ajánlja. Ferdinánd király pedig „királyi szavával biztosítja őt

arról, hogy vallásunk szabad gyakorlatát, nyelvünket és nemzetiségünket s iskoláinkat is – az ország törvényei keretében – királyi védelmében részesíti (1921. júl. 2.).

A kerületi gyűlés természetesen az igazgatótanács felhatalmazását jóváhagyja, s az eskütételt „mint a helyzet követelte eljárást, tudomásul veszi”. Persze a jus advocatiae ügyét továbbra is nyilvántartja, mivel erre az egyház és állam viszonyának rendezésénél fog kerülni sor. „Ezzel – sóhajt fel a püspök – legalább jogilag lezárattott egyházunknak egy keserves, 2 1/2 évig tartott átmeneti korszaka.” Igaz, hogy a békeszerződés ratifikálása még pár hetet késik (1921. júl. 26.), de ez már nem tartóztathatja fel az „idők lavináját”.

Az új közjogi helyzet végre lehetővé teszi, hogy a kerület lelkészei, iskolái számára a jogos kongruát, állami segílyt igényelje. Hiszen eddig csak a gyülekezetek hősiességének és külföldi testvéreink hűségének támogatása tartotta el őket. Utóbbiak közül elsősorban az Amerikai Egyesült Államok presbiteri egyházai hozzák meg szép áldozatukat (2 327 428 lej 70 b), míg a hollandiai reformátusok 8750 lejt s a skótok 73 500 lejt adnak. A lelkészi kongrua kiutalása s a központi adminisztráció segílyezése a megfelelő kor-, családi, drágasági és ruhasegélypótlékkal együtt minden nehézség nélkül megtörténik, mégpedig 1920. júl. 1-től kezdődőleg. De a magyar felekezeti középiskolák mindössze 3 500 000, a ref. iskolák csak másfél millió lejt kapnak az első hónapokra, s ezeknek sorsa továbbra is kétséges. A fakultás sajátos jellegénél fogva a kultusztárca körébe tartozik, s itt állami segílyezésének nincs semmi akadály. Tanári fizetésekiegészítésre s adminisztrációs költségekre a fent jelzett időponttól 9 hónapra 86 034,50 lejt kap, s ezzel megnyílik számára a további rendszeres segílyezés útja. Sajnos a fizetésmegállapítás egyedül a régóta szolgáló, de gyermektelen Kecskeméthy professzorra nézve kedvező, a többi ifjabb tanárnak lelkészi szolgálatban eltöltött éveit nem számítják be. Így a nagy családjuk mellett mindössze havi 1800 lejt járandóságot élveznek, míg egyetlen idős gyermektelen kartársuk 3200 lejt kap. Az előljáróság természetesen felkéri az igazgatótanácsot, hogy e tarthatatlan helyzetet a minisztériummal orvosoltassa s addig is engedélyezze a hiányzó családi pótlékoknak az intézet költségvetésén belül való fedezését. Az 1920/21-i számadások amúgy is felesleggel zárulnak, a közpénztári 45 577,62 lej, az intézeti-konviktusi 4851,12 lej tiszta nyereséggel. Úgyhogy az adományszámlán befolyt 61 430,19 lejt 4116,25 lej segíly kiadása után már akadálytalanul tőkésíthetik, sőt a lombardkölcönt és üzletvezetőségi kölcönt is kifizethetik. Az alapítványok pedig, a reformációi (6195), Vásárhelyi József- (634,47), Benedek Károly- (1973,95), Fehérvári Bella- (218) és Luther-alapok (2000) befizetése következtében 10 121,42 lejjel gyarapodnak. A következő (1921/22-es tanévben már a rendesen utalt államsegély mellett módjában van a vezetőségnek, hogy az egész épületet alaposan renováltassa és kifestesse s a tanároknak még 1915-ből származó beszerzési előlegeit leírhatta, úgyhogy most már a számadások nyeresége szerény: a közpénztáré 3393,64 lej, az intézeté-konviktusé 299 032 lej. Az államsegély már ekkor 114 712 lej helyett 198 279 lej, tehát az előző évinél 83 566,34 lejjel több. Az intézet gazdálkodása ilyenformán ismét a rendes vágányokra terelődik. Sőt, az egyetemes egyház Presbiteri Világszövetségének alelnöke, James Good philadelphiai professzor is 200 dollár adományával hozzájárul a gazdasági regeneráció nagy munkájához (12/1921. szept. 3.). Az 1921. dec. 3-i előljárósági gyűlésen Tavaszó intézeti-konviktusi felügyelő megállapítja, hogy „internátus-konviktusunk e szép eredményt elsősorban a háznagy és neje munkájának, helyes beosztásának és takarékoságának köszönheti”, amiért nekik ezúton is köszönetet mond. De – amint láttuk – az átmeneti anyagi válság leküzdését mellettük a buzgó tanári kar és gondnoki kar fáradozásának, különösen pedig a gyülekezetek, hívek és lelkipásztorok áldozatkészségének lehet tulajdonítani.

d) Új tanerők

Nagy Károly püspököt megválasztása után a vallás- és közoktatásügyi minisztérium ápr. 22-én kelt rendeletével eddigi állásában 1918. szept. 1-től kezdődőleg nyugdíjazza, s így

helye más tanárral töltendő be. A tanári kar ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy „egy negyed század alatt az öt tanszék közül négy már megüresedett, három gazdát cserélt, s bizonyosságot tehetünk róla, hogy Isten jóvoltából intézetünk színvonala nem szállott alá” (103/1918). S egyúttal lépéseket tesz a szisztematikai tanszék meghívás útján való betöltésére. A lehetőséget, jogi alapot erre a főhatósági határozatok szolgáltatják. Az igazgatótanács ti. még az előző év végén, a székelyudvarhelyi kollégium előjáróságának felterjesztése alapján vélelmenyt kér a középiskoláktól és theologiai fakultástól, hogy nem lehetne-e a nagy nehézségekre tekintettel ezután a tanári állásokat meghívás útján betölteni. A megkérdozettek, a nagyenyedi tanítóképző kivételével, a javaslatot helyeslik, s a fakultás előjárósága egyenesen a „theologiai tanári álláshoz fűződő magasrendű szellemi érdekeket” hangoztatja, midőn ki akarja venni ezt az aktust egy választás kockázata alól (20/1918). Az igazgatótanács által kiküldött bizottság ápr. 16-án szintén e mellett foglal állást, s ezt a kerületi gyűlés 1918. máj. 6-i 40. sz. határozata törvényesíti. Eszerint előbb a tanári kar teszi meg javaslatát név szerinti, titkos szavazata alapján, s az előjáróság nagygyűlése hasonló módon elfogadja s az igazgatótanácshoz megfelelő mellékletekkel felterjeszti. *Ennek határozata végérvényes, s a kerületi közgyűlésnek nincs egyéb dolga, mint a kedvező döntést tudomásul venni. Illetve, ha a meghívást az igazgatótanács elutasítja, a szabályszerű pályázatot kiírni s a rendes választást lebonyolítani.*

1. Az 1918. jún. 7-i tanári gyűlésen maga a távozó Nagy Károly és Ravasz teszik meg javaslatukat MAKKAI SÁNDOR sárospataki professzor meghívására vonatkozólag. Az indítvány részletesen ismerteti az ifjú tudós életrajzát, eddigi tudományos és gyakorlati tevékenységét, s megállapítja róla, hogy filozófiai álláspontjában az ő nagy összefoglaló intuitív képességével továbbfejleszti mestere, Böhm irányát, midőn a szubjektív ismeretelméleti álláspontot nemcsak a magyarázat elvéül, hanem a *realitás bizonyágtévéjéül* szinte apologetikusan használja fel. A racionalizmussal és intellektualizmussal szemben pedig az egyház, erkölcs és vallás gyakorlati jellegét hangsúlyozza. Így szerinte „*a filozófia csak előcsarnoka a theologianak, amely viszont ismét csak az anyaszentegyház felséges templomának tornáca*”. Az elmélet és gyakorlat theologiai kapcsolódásának izgató kérdése mellett állandóan foglalkoztatja őt az a probléma, hogy *magyar földön Isten országa miként teremthető meg anyaszentegyházunk, elsősorban ennek lelkipásztorai által.* Pásztori, nevelői karizmáinak szintén szép tanújeleit adta. A tanári kar az indítványt egyhangúlag magáévá teszi, s az előjáróság jún. 12-i gyűlése úgyszintén. Kolozsvári Bálint gondnok javaslatára azonban Ravasz László hosszabban is indokolja a pályázat mellőzését. Fő indoka a számba jöhető, képesített magántanároknak, dr. Sebestyén Jenőnek, Veress Jenőnek, licenciátus Rácz Kálmánnak és Szász Bélának más helyeken való elfoglaltsága, illetve más irányú munkássága. Így a meghívás az előjáróságon is átmege, az igazgatótanács pedig jóváhagyja. A kerületi közgyűlés hasonló értelemben csak 1921. júl. 2-án tudja tudomásul venni (24. sz.), miután addig e fontos főhatóság ténykedése szünetel. Az 1918-i határozat azonban lehetőséget ad arra, hogy az új professzor ez év szeptember 1-én megkezdje működését.

Beiktatása a fakultás új tanévének szept. 15-i megnyitó ünnepélyén történik, ahol Nagy Károly hálaimája és Kecskeméthy igazgató megnyitó beszéde után A mi fakultásunk címmel főként a theologiai főiskola tudományos jellegével és feladataival foglalkozik. Csatlakozik Molnár Albert programjához („emelve ez intézet a vallástudománynak”), s megköveteli, hogy itt a tudomány művelésének sérthetetlen törvényei szerint szabadon, minden idegen szemponttól kötetlenül, egyes-egyedül az igazság szempontja által dolgozzunk. Konceptiója ugyanaz, mint ami az ifjú kartársaival együtt 1916-ban kiadott kis compendiumban, a Jézus Krisztus jó vitéze c. füzetben, illetve ennek általa írt értekezésében (A lelkipásztor és philosophia) előttünk áll. Kiegészítve természetesen a gyakorlati theologia által. Mint ott és megelőző műveiben, elsősorban a *vallás* filozófiai magyarázata, realitása, dialektikája és értékelmélete érdeklí, hogy ezek után a vallás normája, ideális lényege után tudakozódjék. A

vallás és hit közt nincs még specifikus különbség, s vallástörténet, vallásfilozófia és bibliai tudományok, egyháztörténelem meg keresztyén hit- és erkölcsan *látszólag* egy szinten mozognak. Hiszen a végső, döntő probléma még mindig ez: „Nem kell-e féltenuink a tudománytól a hitet?” S „magának az anyaszentegyháznak legnagyobb érdeke az, hogy minden erejéből biztosítsa a theologiai tudomány önértékűségét és önállóságát, mert csak így lehetséges egészséges kölcsönviszony a theologia és egyház között, így lehet a vallásból kultúra.” S mégis, mikor megköveteli „a minden tudománynál elengedhetetlen szubjektív feltételt, a tudomány tárgya iránt való különös érzéket”, és pedig az egyéni élményen alapuló „introspectiv analysis”, s hangoztatja, hogy „az igazi hit belső, lelki élmény, felette áll minden racionális bizonyosságnak, és hogy a keresztyén vallástudomány azt, amit mint tradíciót, majd mint boldog szubjektív élményt kedélyileg birtokolt – azt az emberi szellem öntudatos, saját törvényeivel mozdíthatatlanul megbizonyított, többé el nem tiporható *életigazságot* látja szemtől szembe ragyogni magával, hogy az Ige testté lett és lakozék miközöttünk –, túllépi a Ravasz által egykor hibáztatott antropológiai álláspontot és a theologiai felé közeledik. Jó útmutatója ebben éppen Ravasznak az „építő” theológiája, mely a theológiát mint a keresztyén vallásos élmény gyökerének, a Bibliának és prolongációjának, az egyháznak s mindkettő tudományosan megismert tényeinek vallásos értékrendszerre való átformálását koncipiálja. Az egyéni élmény felett megjelenik itt egy magasabb forma, az őt produkáló és szabályozó történeti kijelentés, s ennek tőlünk független volta nem engedi hitünk elfilozofálását. „Sőt, a mi kezünkben a keresztyén vallás filozófiája a kálvinizmus stílusában és szerkezetében helyezkedik el, határozott és sohasem szégyellt nemes *egyházi öntudatba* gyökerezik bele.” Persze itt a dogmatika, illetve a keresztyén hittan egyelőre keresztyén világnézet lesz és ennek védelme, de pár év múlva, egy szerencsés közegyházi és egy áldott belső fordulat után, a legszemélyesebb ref. hitvallásnak, a Heidelbergi Kátének tudományos parafrázisa.

Már székfoglalójában hitet tesz arról, hogy „a legparányibb, legjelentéktelenebb emberi élet útjain s így az enyémen is maga az örök kegyelem Istene akarja megdicsőíteni magát s ő vezérli és kormányozza a szertefutó életutak beláthatatlan labyrinthusát titkos céljai felé”, s a tanár *nevelői személyiségének, életet közlő munkájának* centrális jelentőségét hangsúlyozza. A következő évek súlyos megpróbáltatásai hitét még inkább elmélyítik. Látja maga mellett a történeti egyház hőies erőfeszítését, midőn egyfelől az *élő hitben gyökerező hitvallási tudatot* akarja a hívekben újra felébreszteni, másfelől *népének elárvult kulturális életét* igyekszik egy ellenséges világban megmenteni, fejleszteni. Mesterét, jó barátját, Ravasz Lászlót 1921. jún. 28-án dunamelléki püspökké választják, és szept. 5-én elhagyja Erdélyt. Az Anyaszentegyház többsége most már tőle, a 31 éves ifjútól várja az ígéretesen kibontakozó munka folytatását. A reá súlyosodó nagy felelősség, épp mint egykor Zwinglit, közelebb vezérli Krisztushoz. Ifjú kartársával, Tavaszival, a könyvtárszoba csendjében, a késő éjszakai órákig elnyúló beszélgetésekben keresik a megújulás útját. S mivel törekvésük találkozik a görgényi és kolozsvári egyházmegeye hasonló gondolkozású lelkészeivel, két előzetes megbeszélés csöndjében (Vajdakamarás, Kolozsvár) után 1921. aug. 9–12. napján Marosvécsen megkötik a *Lelkészek Baráti Szövetségét*. A későbbi professzorok közül még Imre Lajos, Gönczy Lajos és Mátyás Ernő csatlakoznak hozzájuk. A vidékről az akciót tulajdonképp beindító Csiky István marosvécsi, Hegyi András körtvélyfajai, Kósa Mihály vajdakamarási, Soós Béla árapataki, Torró Miklós ikafalvi és Zoltáni Pál sáromberki lelkészek vannak jelen. Az imádság és igetanulmányozás által megszentelt őszinte beszélgetésekben végbemegy a társaság tagjainak önbeszámolója addigi hitbeli fejlődésükről. S kiderül, hogy áldott vezetők, szülők, professzorok, Mott János, Szabó Aladár, Kenessey, Victor János útmutatása, bizonyágtétele mellett meggyőződtek az Ige és Krisztus nélkülözhetetlenségéről, üdvözítő erejéről. Most tehát nincs más hátra, mint magukat a kegyelem további vezetésének alárendelni, egymást keresztyén hitében és életében támogatni, munkájukat az egyház odaadó szolgálatára hasznosítani. „A közösen megtapasztalt kegyelem és a közös munka”

alapján kapcsolódnak össze testvéri szeretetben, s így a sokszor egyházpolitikai vizeken evező Lelkészegyesülettel és a hitvallások iránt közömbös Evangéliumi Munkások Szövetségével szemben, bár mindkettő munkájában részt vesznek, a reformatori középírányt képviselik. Mivel pedig Makkait 1922. júl. 16-án egyházkerületi főjegyzővé választják, a mozgalom mind a közegyház, mind a gyülekezetek és theologiai fakultás számára (ez utóbbi is gyülekezetnek számít!) döntő jelentőségű lesz. Pedig 1926-ig mindössze csak 32 tagja van. Az újabbakat a régi tagok hívják maguk közé.

Világos, hogy egy ilyen alakulás és környezet nyomot hagy az új professzor további munkásságán is. Igazgatói megnyitó beszédeiben (Ravaszh távozása után, 1921–24 között) *a fakultás munkájának célját, lényegét most már a személyes keresztyén élet nevelésében látja. Mégpedig a Szentírásba való elmélyedés, ima, bűnbánat és a kegyelemnek való önátadás által. A tudomány e mellett „csak eszköz”. A régi, missziói feladat: „a hit és tudomány erejének összekovácsolása”* – még mindig nélkülözhetetlen az új leendő népvézéreknek. Sőt, a székfoglalójában kazuisztikának és papi recepteknek minősített gyakorlati ismeretek közül most a közegészségtan, orvosi ismeretek, a népiskolai tanítók módszertana és gyakorlata s a román nyelv tanulását nagyon lelkére köti a hallgatónak. De ennek az extenzív munkának gyökere az egy szükséges dolog: *a nép lelkét az evangéliumban életre kelteni s az evangéliumot ott teremtő és vezérlő hatalommá tenni.* Az ifjúság foglalkozzék hát komolyan saját lelkével, s jelleme úgy alakuljon, hogy mint misszionárius és pásztor, a Szentlélekbe és nem világi relációkba vetett hitével szent feladatára alkalmas legyen. Az utolsó, még általa vezetett 1923/24-es tanévben főként az egyház problémája nyugtalanítja. Félti népünket attól, hogy az intézményes egyház (szervezet, iskolázás, adminisztráció) hanyatlásával az evangelizáló, nevelő és pásztori, egyszóval a lelki egyház újjáteremtésére, új keretek építésére gyámoltalanságában nem lesz képes. Ezért ismételten sürgeti az ifjúságnál, hogy előbb saját szívét törje össze, mindennél jobban szeresse a szegény népet és Krisztus menyasszonyát, a lelki egyházat. A tiszta tudomány természete és tendenciája az, hogy építő erővé váljék a lelkipásztor és egyház életében, s ha ez komoly és szolid alapon öntudatosít, akkor lesz áldás minden munkában és tesz különbekké a szektavezetőknel és személytelen fapapoknál. *„A tudomány arra való – és ettől ne tágítsunk –, hogy életet fejlesszen, gazdagítson és nemesítsen ... eszmények kibontásában, igazolásában és élénk állításában.”* Csak a hiú, gőgös és üres tudáskosság gyakorlatellenes és életellenes. A gazdasági, méhészeti, irodavezetési ismeretek helyett a lélek arravalósága, a hit harca, a Krisztussal való találkozás a fő. Háromévi igazgatói munkájára visszatekintve megállapítja, hogy bár a statisztika szerint az eredmény csak középszerű, de e mögött tanár és tanítvány súlyos belső küzdelme áll, ami „valamikor külsőleg látható gyümölcsöket is fog teremni egyházunk élete fáján”. Még egyszer összegezi kedvenc, prófétai igazságait (személyiségnevelés, a néplélek öntudatosítása, intenzív lelki élet, Szentlélekbe vetett hit), s a Krisztusban hívő lelkület által mozgatott tudományt és életrendet köti lelkére az ifjúságnak az „egyetemi eszmény” helyett.

Tudományos téren legjelentősebb alkotása egy parokiális kötetben megjelent két műve: A vallás az emberiség életében és A vallás lényege és értéke (Torda 1923). A könyv első fele az Ed. Lébmán által bevezetett fenomenológiai módszerrel a vallásalakok azonos jegyeit, kategóriáit (az isteni, a kultusz, Ige, ember, élet és világ), második fele a vallás történeti, pszichológiai és filozófiai realitását mint élményt jelentő és értékelő tény, egyéni és társadalmi értéket veszi vizsgálat alá. Szakavatott ismertetője, Tavasz úgy üdvözli, mint egy *modern vallástörténetet és egy önálló magyar vallásfilozófiát.* De kifogásolja túlságosan kielezett pragmatizmusát, amellyel a vallást az életnek való használsa szempontjából ítéli meg s metafizikai jelentését háttérben hagyja. Ő maga pedig felhívja az érdeklődők figyelmét a korábbi álláspontjával szemben érvényesülő eltolódásokra (II. köt. 101.). Ez azonban nem annyira a koncepcióban, mint a már jelzett theologiai álláspont fokozatos jelentkezésében nyilvánul meg. Míg ott a hit lényegét abban látja, hogy *a véges az abszolútban való maga-*

sabb öntudatra jut s az intuitív szemlélődés az életbe vetett bizalom és saját lényegünk végtelen megvalósulása, saját emberi tartalmunk megragadása, addig itt belső érzék, isteni hatásra ráépülő engedelmes önátadás, hozzátapadás, szeretet, üdvbizonyosság (II. köt. 102–103.). A vallástörténeti iskola hatása még érvényesül („a keresztyénség egy magasabb fajta, öntudatos synkretizmus gyümölcse”, Pál szellemi-erkölcsi értelemben tette Krisztust misztériumistenné – I. köt. 165.), de már a kijelentett Ige abszolút tekintélye, a csodák kijelentésszerűsége s az, hogy a vallásos élmény (hit) *túlno az egyéni projekción* a végtelen és tökéletes életvalóság megragadása és erről való megbizonyosodása által, és „Isten a világban magáévá teszi azt, ami önmaga” (I. köt. 111, 117.; II. köt. 85, 106.) – mindez hitéletének elmélyüléséről tesz bizonyosságot. Fenntartja most is korábbi tételét, hogy a hit az ő *előállásában* minden alanyi tetszéstől független, kényszerű és egyetemes, s a *hit világmagyarázata* mint az élet megvalósulásának egyetemesen kötelező lépése szintén általános érvényű. Csak centrumának, az *Isten-kép objektív valóságának megragadása* lesz mindig egyéni. „Ezért általános, egyetemesen kötelező, racionális ereje a hit valóságának sohasem lehet” (II. köt. 107, 108.). Makkainak a vallástudományi módszerhez való ragaszkodása ezek után illuzórius. Jellegetes még krisztológiai álláspontja. Még mindig régebbi álláspontja: Jézus Krisztus a legnemesebb életideál, életformáló, lendítő hatalom, hitéletünk garanciája, igazolása (A hit problémái. 92.; A vallás lényege. 122.), de itt már: „Isten ember is, titokzatos összefonódása Istennek és az embernek. Ő tehát a közvetítő, aki megvált végességünk és tökéletességünk kínjából, és önmagában Istennel kibékítvén, egyesítvén üdvözít minket. Ő az Isten fia, Istennel szemben az ember képviselője, a fiú és a testvér, velünk szemben az Isten képviselője: az Úr és király.” Prédikációiban, előadásiban is (Zörgessetek és megnyitattik néktek. Kolozsvár 1925. 174.; Aratás. Losonc 1926. 14, 151.) mindegyre megcsendül ez a hang. Ezek után nem lep meg egy 1925-ben kimondott tétele sem: „A *theologia az élő és meglevevítő Ige tudománya*” (Az erdélyi ref. egyházi irodalom... 42.). Neki szükségképpen ide kellett jutnia.

2. Mint említettük, Révész professzort a debreceni egyházközség 1920 tavaszán lelkipásztornak hívja meg. Ő a megtisztelő ajánlat és a családi tradíció parancsa elől nem tud kitérni, s a május 18-i tanári gyűlésen bejelenti lemondását, amit az előljáróság, illetve ennek gondnoki bizottsága május 19-i és 26-i ülésében sajnálattal vett tudomásul. Mind a tanári kar, mind a Ref. Szemle és az előljáróság nagy elismeréssel emlékeznek meg a távozó professzor feledhetetlenül értékes munkásságáról, s őt további baráti szeretetükről biztosítják. Révész pedig búcsúoraiban kijelenti, hogy az erdélyi református anyaszentegyházról nem búcsúzik, mert csak most érzi igazán, mennyire eltéphetetlen lelki kapcsolattal marad hozzáfűzve s mennyire lehetetlen neki elfeledkezni erről a lelki életét döntően formáló kis világról. Tanszékéről való lemondását az előljáróság beleegyezésével előbb szeptember 1-re tolja ki, de mivel a tanévet már tulajdonképpen nem ő fejezi be, hanem helyettese, távozása napjára, május 29-re teszi. A tanári kar utódjául, egyelőre helyettes tanári minőségben, jún. 1-től dr. TAVASZY SÁNDOR magántanárt alkalmazza. Majd jún. 2-án kelt előterjesztésére az előljáróság őt szeptember 1-i kezdettel rendes tanárnak hívja meg. De az igazgatótanács jóváhagyásának késedelme miatt ez (dec. 16.) csak 1921. január 1-től kezdve lesz jogerős. A kerületi gyűlés pedig ez év júl. 2-án erősíti meg végleg őt állásában (25. sz.).

Az új professzor már szinte egy évtized óta kiváló munkása az erdélyi református theologiai irodalomnak. 1888. február 25-én született Marossárpatakon, atyja Tavasz Károly körjegyző, anyja Egyed Berta. Tanulmányait előbb otthon, majd a marosvásárhelyi kollégiumban végzi. 1907–11 között a kolozsvári theologiai fakultás és tudományegyetem szorgalmas növendéke, anélkül azonban, hogy a theologiai tudományok iránti élénkebb érdeklődésének tanújelét adná. Kollégiumait, alap- és lelkészsképesítő vizsgáit jeles eredménnyel teszi le, s ezért II. éves korában a Gecse–Baldácsy-, III–IV. éves korában a Bethlen-kollégiumi ösztöndíjak élvezője. De míg évtársai közül a theologiai tanárok: Révész, Gönczy és Mátyás Ernő pályamunkákat készítenek s részt vesznek az ifjúsági mozgalmakban, addig ő a

theologiai stúdiumok mellett Ravasz tanácsára elmélyedő filozófiai tanulmányokat folytat s a közéleti szerepléstől szinte teljesen távol tartja magát. Csak egy tanévben (1909/10) visel választmányi tagságot a Theologiai Körben, s egyszer (1910/11) vesz részt az Ifjúsági Egylet vallásfilozófiai pályamunkájának elbírálásában. Az 1911/12-es tanév első felét Jénában tölti, a másodikat s a következő egész tanévet pedig Berlinben, ott szabad asztalt, itt pedig a Mons Pietatis ösztöndíjat és egyházkerületi segélyt élvezve. Jénai mesterei a theológiában Wendt és Lietzmann, a filozófiában pedig Eucken és Brauch Bonuos. A berliniek pedig Harnack, Kaftan, Deissmann, illetve a neokantiánus Ritschl, Cassiere, a hegelianus Lasson és a kultúrfilozófus Simmel. Nem lephet meg, ha tanulmányaiban most is a filozófia nyomul előtérbe a spekulatív, óvatos és egyoldalú ritschliánus theologia helyett. De filozófusaival sincs meglepedve. „Ezekkel a világnagyságokkal szemben a Böhmei ragyogó szellemét éreztem, amely szabadsággal és bátorsággal töltött el. A különböző hatások nem támasztottak bennem zűrzavart, mert mint kristályosító erő élt bennem a Böhmei filozófiájának alapgondolata.” Ez pedig az önkifejtés, a szellemiség megvalósítása. Magyar professzorával összekapcsolja egész életén át a valóság és igazság végső alapjának felkutatására való törekvés. *Megismerni és magyarázni* akarja azt, mégpedig *egyetemesen érvényes* elvek alapján. A theológiában sem érdeklik egyelőre az exegetikai, történelmi és dogmatikai részletkérdések, csak a végső elvek. Első vallásfilozófiai dolgozatában (1912) ezt a merész tételt állítja fel: „*A theológiának mint tudománynak általános érvényű fogalmak bizonyító erejére kell támaszkodnia*, ha a folytonos alkudozásoktól ment akar maradni s a maga igazságait ezek alapján igazolni. Már egyszer pozitív tudománynak kell lennie, minden bibliai és hitvallási pozitivizmus nélkül, tisztán a vallás élő ereje és igazsága által.” Így kerül először a XVIII. század racionalizmusát „kibővítő” s a „szellem igényeit jogához juttató” német idealizmus hatása alá. Ez utóbbi képviselőiben (Kant, Hegel, Schleiermacher stb.) „az ész mindenhatóságába vetett törhetetlen bizalmat, az ész imádását, az ész önértetének teljes elismerését és vallását” ünnepli. Aggasztó álláspont volna egy theologusnál, ha nem tudnánk, hogy ő a gondolkodó, intuitív és értékeszmék hatása alatt álló észt egészen másnak tekinti, mint a tisztán logikai funkciót végző értelmet. Egyelőre kisebb dolgozataiban a vallásfilozófiának a fenomenalizmusban elvesző lélektani kutatásaival szemben a vallásos jelenségek összefüggésében jelentkező észt, a *valóságos apriorit* kutatja, s Troeltsch segítségével azt így fogalmazza meg: „*az istenségnek a lélekben többé-kevésbé homályos praesentiaja.*” Gyakorlatilag pedig ennek viszonya az *érzékfelettihez*. Schleiermachernél az egyoldalú lélektani álláspontot Ritschl-nél az ennek kiegészítésére szolgáló történelmi szempont túltengését kifogásolja. Troeltschöt pedig a Böhmei Axiológiájának VI. részében nyújtott „*hypernoetikus*” alap normatívumával korigálja. *E szerint a szabad, nemes szellemiség önértéke a feltétlen értékmérő.* S így a vallásfilozófiát „az öntudat biztos tényein” építi fel. A vallástörténeti iskolával együtt a vallás realitását mint „tudományos tény” kritikai és immanens módszerrel akarja kutatni. Szerinte is „a vallást nem a keresztyénségből s a keresztyénséget nem önmagából, hanem mindkettőt az általános vallástörténetből kell megérteni. S hozzászói ezt a jellegzetes kiegészítést is: „...s a szellemi élettel kapcsolatban kell vizsgálni és relativizálni”. Ismét veszedelmes talajt sejtjenék, ha nem biztosított volna már arról, hogy a fenti normatívum „feltétlen értékmérő”, tehát a keresztyénség abszolút volta nem forog veszélyben. Nem tudja azonban elfogadni sem Hamack, sem Reischle, sem ezek magyar követőinek a theologiai módszer melletti érvelését. A keresztyén értékelés helyett, az értékmérő *logikai szükségképpeniségét* hangoztatja. A theologia nála, épp mint Bartóknál, *keresztyén vallástudomány*, az általános vallástudomány egészének egy speciális része.

1913-tól 1915-ig Kenessey püspök titkárául alkalmazza, ami hitéletének meggazdagodására igen jó hatással van. De egyelőre még filozófiai álláspontját tisztázza. Az ismeretelmélet és a megismerés pszichológiája c. doktori értekezésében. Két kérdést akar itt megoldani: 1. *mit ismerünk meg, mi a tárgya* a tudományos ismeretnek? és 2. *mi az a fundamentációs alap*,

amely elegendő okot nyújt a bizonyosságra, a logikai belátásra? Az első a tudomány tárgyáról, a második a tudomány és tárgy találkozásának, egyezségének („lépésének”) kritériumáról szól. Végeredményben tehát mindkettő az igazság problémájáról. Ismerteti és cáfolja a fundamentális ismereti kutatást nélkülöző, részletekbe vesző kritikai realizmust s a lényegyet (an sich) egymástól elválasztó s az előbbi megismerhetőségét tagadó fenomenalizmust. Bolzano, Husserl és Böhm segítségével a logikai érvényesség alapját veszi vizsgálat alá, s míg az első kettőnél az abszolút való logikailag determinált törvényszerűségét hordozó objektív jelentést emeli ki, Böhmnél az egész világ és a mi Énünk struktúrájának, a létnek és gondolatnak teljes összességét. Csak annyiban módosítja ezt az utóbbi tételt, hogy amíg mestere a tudományos öntudatot és ennek megismerő munkáját a mindenkori énhez köti, addig szerinte ennek alapja a tudományosan minősült, a legmagasabb öntudati fokra emelkedett Én. „Egy transzszubjektív tudat valósul meg bennünk saját értelmi alkatunk természetének megfelelően a maga transzcendentális törvényeivel.” Ez a Windelband-féle „normáöntudat”, aminek létét csak analizálni lehet, de nem dedukálni. Biztosság, absztrakcióképesség, tiszta intellektualitás (Cohen: szenvedélynélküliség), intuitivitás ennek jellemző vonásai. Az Én egészében benne van a Végtelennek projekciója, s viszont az általános tudat az empirikus én konstrukciója. Az empirikus pszichológia csak a pszichózisok formai befolyásának törvényeit állapítja meg, de az ismeretelméleti pszichológia azt is, hogy mit vizsgál s mi ennek sajátossága, viszonya más jelenségekörökhöz. Elismeri tehát a külső tapasztalás mellett a belső tapasztalást, a szemléletet is. A fejtegetések vége az, hogy a transzcendentalizmus mellett foglal állást, mert a számunkra felfogható való megismerésének lehetségesítő feltételeit s a tudományosan minősült Én apriori tulajdonait kutatja. Ugyanezt egy későbbi munkájában (Mi a filozófia. Kvár 1928. 30–31.) még világosabban összefoglalja. Az előbbi mű ismertetése rendjén Makkai egyetért vele abban, hogy a tudományosan minősült, transzcendentális Én az igazság egyedüli biztosítója, az igaz ismeret lehetővé tevője, a filozófia legmagasabb ideálja, s az a munka, amely ezt rekonstruálja, illetve konstruálja, a legmagasabb tudományos munka. De egyúttal rámutat a tudományos öntudat fogalmának, problémájának nehézségére is. Pedig Tavaszy már itt világosan jelzi, hogy ő ezen az örök logoszt érti, mely a maga östörvényszerűségével ott szunnyad az öntudat mélyén, hol az öntudat által megvilágítva, hol az alatt maradván. Egyik pár évvel későbbi dolgozatában (Az emberiség életének filozófiája. Prot. Szemle 1917) már nyíltan az emberi szellem korrelatívumát képező világsszellemről, Istenről beszél, ki a megdicsőült egyéni szellemen, a személyiségen keresztül releválja magát. De nem kifejlődik tőle független tényezők által, mint Hegel tanítja, hanem maga fejleszti ki magát, maga alakítja ki magából a kultúrát projekciók és prolongációk segítségével. A történelem az önállításból és összeütközésekből áll elő, s ezeknek kozmikus összefüggését a bennük nyilvánuló univerzális jelentés, az okozatosság, célzatosság és haladás mutatja. Az értékes szellem a való világot a kultúrában hatja át, s az igazi haladást az erkölcsi és nem pusztán a logikai és esztétikai normáció szabályozza, mutatja. Abszolút érték, nemes csak az intelligencia, s ez mint abszolút valóság „maga az Isten a maga töretlen egészében”. „Az Abszolútum kijelentésének hatalmas hordozója a kultúra ... amelynek tartalma és hordozója ő maga.”

Innen aztán már nem nehéz megtalálni az utat kedvelt vallásfilozófusához, J. Kaftanhoz és K. Dunkmannhoz. Az elsőnél örömmel üdvözlő a valóság deontológiai vagy értékelő felfogását. A személyes szellem a lét értelme és célja, s a protestantizmusban ennek etikai és nem intellektuális (r. kat.) magatartása jelentkezik. Az Abszolút gondolata a legfőbb érték és valóság. De hangsúlyozza, hogy a hitismerés is csak ismerés, bár más módja az ismerésnek. Az értelmén – épp mint Kantnál és Böhmnél – túlmutat az ész foka, mert benne a szellem teljesen megvalósult s ennek értékelési és ismerési álláspontja a nemes szubsztanciális szellem által abszolút fokra emelkedett. Jézusban ez lett tudatossá, s ezért ő az Atyának gyermeke. Dunkmann vallásfilozófiáját egyenesen „a mi időnk legteljesebb és legbefejezettebb

rendszeres vallásfilozófiai alkotásának” tekinti, hiszen ő is a theologia vallásfilozófiai alapozására törekszik s a Troeltsch és Windelband által felvetett problémákra tekintettel dolgozza ki azt. Legfennebb nála azt akarja korrigálni, hogy a vallásfogalomban levő három logikai momentum: az istenfogalom, istentudat és istenhit közül az elsőség az istenhitet illeti meg. Mert az istentudatban levő három értéktudatnak az istentudatra való vonatkoztatása, egységsítése hit nélkül csak teozófia vagy filozófiai spekuláció. „*Ez csak a kijelentés vagy istenhit meghatározása alapján mehet végbe.*” Dunkmann fejtegetéseit tehát Ritschl nézetei alapján kiegészíti a kijelentés objektív tényezőjének hangsúlyozásával. Persze ez, épp mint Kaftannál, „a szellemi-történeti életben” jelentkezik s így *azonosul* a személyes istenhittel.

1915–18 között Tavaszy az egyetemen nyert klasszika-filológiai tanulmányai alapján a kolozsvári kollégium helyettes tanára. Részt vesz az ifjúság lelkigondozásában is, és szorgalmasan dolgozik theologiai magántanári munkáján. Ennek tárgya Schleiermacher filozófiája, s 1918-ban jelenik meg. Magára a vizsgálatra azonban az egymásra torló világeseemények miatt – közben, mint egykor Fichte, nemzetőri szolgálatot teljesít – csak 1919. március 21-én kerül sor. Bírálói, Makkai, Bartók és Imre, dicsérettel emelik ki alaposságát, határozott kritikai elmélyedőképességét, bár nehézkes nyelvezetét és Schleiermacher ellenmondásainak, hiányainak korrigálásra váró pontjairól való hallgatását kifogásolják. Első látásra csakugyan feltűnő egy olyan theologiai magántanári dolgozat, melynek több mint 4/5 része általános filozófiai jellegű és mindössze 16 oldal foglalja a tulajdonképpeni theológiával. De ne feledjük, hogy Schleiermacher maga – amint írónk említi – filozófiájának keresztyénségéről beszél. Barnoulli szerint gondolkozásával „az egész világot átfogta és az egyháznak vetette alá”. S a tübingai Lüllemann szerint ő a „XIX. század egyházi atyja”. Filozófiája tehát, épp mint a középkor nagy szellemeié, mélységesen vallásos színezetű. S Tavaszy nagyon jól ért hozzá, hogy nagy idealista mesterének Dialektikája és Filozófiai etikai alapvonalai, illetve Scholz, A. Dorner, H. Mulert és mások kitűnő tanulmányai alapján még a filozófiai fejtegetések rendjén is a theologia szempontjából értékes és használható vonásokat emelje ki. Schleiermacher egyik főérdemének az ész és természet Kantnál előforduló ellentétének legyőzését tekinti, ő az idealizmus híve, mivel nála a kategóriák nemcsak a gondolkozás alapszékéi, hanem magának a létnek a formái s az ész célja a természet áthatása és etizálása. Az etika ilyenformán a históriának legmagasabb filozófiájává, kultúrfilozófiává szélesedik ki, s a vallás mint abszolút függéstudat, akárcsak az erkölcs, produktum és produktáló tevékenység egyszermind, mert az öntudat és világtudat kifejlődését előfeltételezi és mint magasabb energiaforrás, új etikai erőket fejleszt ki. A filozófiai etika tehát megelőzi a theologiat. Sőt a vallásfilozófia előfeltételei is ebben vannak, hiszen ez a kegyes közösség formáinak kritikai leírása. A közösség pedig minden formájában etikai tény, az ész szabad tevékenységének alkotása. Ami mármost a Schleiermacher filozófiájának egyes problémáit illeti, örömmel állapítja meg, hogy *ismeretelméletében*, akárcsak ő, a dolgok önmagukban való (an sich) megismerését tanítja s így a szkeptícizmussal szemben a *tudásban való hit* a fundamentális elve. Abban is megegyezik vele, hogy a tudás és lét egymásnak megfelelnek s az előbbinek fogalmi egy *egyetemes és minden időn kívül álló észben* vannak fundálva. Sőt, a gondolkodás a létnek megfelelően preformált, s mint sas a napba, úgy tör az abszolút lét ideájának megismerése felé. *Metafizikájában* kiemeli a transzcendentális alapot: Isten és világ, mint korrelatív ideák, a lét lényegét fejezik ki, s az ideális és reális már említett azonosságát garantálják. Miután pedig nemcsak megismerésünk, hanem cselekvésünk számára is szükség van egy lehetségesítő, transzcendentális alapra, ez csak Isten lehet, aki kizárólag az érzelem szférájában lakozhatik. Mint indifferens, ősi egység ömlik át a világ változatosságába, s így a világ ellentéteiben valósággá lesz. „Nincs Isten Világ nélkül, és nincs Világ Isten nélkül”, s ha az első a tudás egységét, a második annak haladását biztosítja. Ezért a *vallás és filozófia egymással nem lehetnek ellentétesek, hiszen egymást kölcsönösen kiegészítik*. Itt kapjuk meg az *etikai probléma* részletes tárgyalását is, midőn felmutatja, hogy ez tulajdon-

képpen a szellemiség megvalósulása a természetben, egyfelől a megismerés (szimbolizálás), másfelől az ábrázolás (produkálás, organizálás) tevékenységében. A *lélektani problémában* különösen figyelemre méltó az a tétel, hogy az öntudat a maga közvetlen szellemi alakjában érzelem és az Abszolút lakóhelye. Az érzelem tehát Schleiermacher két főművében a vallási apriori, ahol az én és a természet s az én és mások közti ellentét megszűnik. Schleiermacher filozófiai jelentőségét főként abban látja, hogy ő nem csak dialektikus, mint Platon és Schelling, nem csak racionalista, mint Spinoza, és nem csak kritikai, mint Kant, hanem *empirikus szellem*, mert a világfejlődést Hegellel ellentétben nem konstruálja, hanem *reális történetnek* nézi, amely nem mindig fedi az ideált. „Így a logikán belül szabad teret igyekszik biztosítani az energia meg-megújuló gazdagságának.” A gondolkodás és cselekvés közti ellentétet megszünteti, s így a kanti idealizmust monisztikus-realisztikus irányba, a vallásfilozófia felé tereli. Igaz, hogy a *theologia* nála a spekulatív tudományokkal szemben *másodrangú*: *egy történeti valláson felépülő pozitív tudomány*, aminek igazságai relatívák, nem abszolút érvényűek és praktikus egyházi érdekeket szolgálnak. De ha meggondoljuk, hogy minden szellemi funkció csak a saját közösségeiben (család, állam, egyház) képes a maga sajátosságait megvalósítani, s hogy a *theologia* az egyházban is a vallást szolgálja, tehát nem egy hatalom, hanem egy tisztán spirituális-etikai eszme szolgálatában áll, az egyházat és annak minden megnyilvánulását ideális eszmekörbe emeli fel. Az egyházi vagy filozófiai *theologia* mindig az egyetemes vallástudományra vagy a filozófiára van alapítva, s míg ez a kegyes közösségek fogalmának fejlődését (theológiai és esztétikai vallás) tárgyalja, addig a filozófiai *theologia* vagy keresztyén vallásfilozófia a keresztyén vallás lényegét és értékeit határozza meg. Ez adja a szempontot a keresztyén vallás történelmi kutatásához és praktikus alkalmazásához. E diszciplína a keresztyénség igazságának elismerését *előfeltételezi* mindazoknál, akikhez fordul. Sőt, e belső meggyőződés a művelőjének is nélkülözhetetlen. A két érdekkör, az élet igazsága és a filozófiai vizsgálat egy emelkedett és egyetemes pillantású személyiségnél kiegyenlítődik. A *theologia* hármassá beosztása (filozófia, történelm, praktika) mellett a dogmatikának mint a jelenleg érvényes egyháztan tudományának az a célkitűzése, hogy közvetítő legyen a tudományos (lényeg- és értékutató) gondolkodás és vallásos igehirdetés között. Így tehát nem a filozófiai *theológiában* s még kevésbé a történelmi *theológiában* volna ennek helye (ez Schleiermacher beosztása), hanem a gyakorlati *theológiában*. Schleiermacher *theológiai* jelentőségét abban látja, hogy a mechanikus inspirációra támaszkodó szupranaturalizmus és utilista racionalizmus fölött az Istennel való szabad személyes viszonyból fakadt élményt s ennek közösségi formáját (egyház) teszi a *theologia* tárgyává s így visszaadja ezt ismét a tudománynak.

A szóbeli vizsgán természetesen tisztázás alá kerülnek olyan fontos kérdések, mint a krisztológia, az isteni prioritás, a vallásfilozófia és dogmatika stb. Különösen ez utóbbi probléma foglalkoztatja a tanári kart. Ez években veti papírra Ravasz László egy olyan gyakorlati dogmatikának első három fejezetét, amely a református keresztyénség tanításait a mai modern ember számára világosan és olvashatóan adja elő (Magamról). Sajnos a mű nem készült el, vagy kéziratban maradt. Maga Tavasz dolgozatában azt mondja, hogy „a keresztyén vallásfilozófia (vagy dogmatika) Schleiermacher rendszerének tiszta veretén sem haladt túl, s ma is csak eszményül szolgálhat a logikai rendszerezés munkájában”. Próbaelődésében azonban, amely éppen a dogmatika problémájáról szól, kénytelen megállapítani, hogy mestere, bár egészen a primer vallási élményig hatol, nem tudja megoldani a dogmatika ontológiai (leíró) és axiológiai (szabályozó) ellentétének problémáját s egyfelől az egyházban érvényes tant, másfelől ennek teljesen egyéni konstrukcióját adja. Ismerteti a megoldások *theologiatörténelmi* kísérleteit (konfesszió, írás, keresztyén hittapasztalat, ész, kegyes függés keresztyén tudata), s végül ismét arra az eredményre jut, hogy *a dogmatika nem szisztematika-theologia, hanem keresztyén vallásfilozófia*, mely egy tisztán filozófiai diszciplínában, az egyetemes vallásfilozófiában gyökerezik. Lényege nem a rendszerezés, hanem a *keresztyén*

vallásos élmény és a belőle folyó világnézet kritikai vizsgálata, tisztán tudományos megállapítása, öntudatosítása és igazolása. Ha csak a jelenkornak, a Bibliának és konfesszióknak élményeit dolgozza fel, történelmi, ha pedig lényegesebb keresztyén vallásos tudatot konstruál, kritikátlan munkát végez. A dogmatikának 1. kultúrfilozófiai feladata van: tisztáznia kell a református keresztyénség lényegét, amint ez a vele rokon erőket, szellemi irányokat magához vonzza s azok által megtermékenyülve, megújul, új hajtásokat fejleszt ki magából (Troeltsch); 2. kritikai ismeretelméleti feladata pedig az, hogy az így fixírozott vallásos élményt filozófiai úton nyert tiszta érték kategóriák mértéke alá állítsa. Ennek a tisztán filozófiai jellegű felfogásnak (a theologia, kultúra, tudomány általi) jótékony korrekciói nála azok a tételek, midőn az Istennel mint abszolút nemes, szabad és tiszta azonosságú szellemiséggel való együttélést, a *fiúságot*, ezt az örök élményt s az ebben egyesülők közösségét, az *istenországot* hangsúlyozza. A theologia tehát itt mégis konkrét tárgyat nyer. A keresztyén vallás pedig nem spekulatív alkotás, sem nem lélektani állapot, hanem teljes értelemben történelmi nagyság, mely bár a fejlődésből nő ki, de abba beleviszi az *isteni szellem egyedüli, abszolút értékének* többletét, ami az emberi szellem egyedüli életprincípiuma. Itt találkozunk nála a *kijelentés* fogalmával is, amely „nem egyes töredékes bizarr hírüladás, hanem egy nagy történelmi *continuitas*”. Vallja, hogy a keresztyén vallásfilozófiában tisztázott élmény „nemcsak közösségben születik, hanem csak közösségben is él s a jövő (a hitközösség építése) felé mutat”. Így mégis megtalálja az utat az egyházhoz és ennek gyakorlati munkáihoz.

Az 1919/20-as tanévben még közelebb lép tulajdonképpen életpályájához. A kolozsvári leánygimnázium vallástanára lesz, és a kerületől nyert *venia docendi* alapján a fakultáson magántanári előadásokat tart az újkori protestáns theologia történetéről és az újkori világnézet harckörről. Kb. az első témából születik Schleiermacher személyisége és theológiája c. dolgozata, ahol már főként az ő theológiájával, „a keresztyén kegyesség tanával” való intenzív foglalkozása tűnik élénk. Most már nemcsak a keresztyén vallás történetiségét emeli ki nála, hanem a *Christliche Glaubenslehre* alapján azt is, hogy theológiájának centruma a krisztológia. Scholz alapján Jézus jelentőségét így foglalja össze: ő a kegyesség történetileg lett ősképe (megváltás, teremtő erő), originalitás (Istentől származó csoda), produktivitás (a kegyelem forrása), szingularitás (páratlansága).

1920 tavaszán Révész távozása már befejezett tény lesz. Helyének betöltésénél elsősorban Jancsó Sándor nagyenyedi lelkész, az egyháztörténelem képesített magántanára jöhetne szóba, de amint a tanári kar megállapítja, ő már „egy negyedszázad óta a gyakorlati építő munkának él, Istennek hála, tiszteletre méltó eredményekkel. Egyházkerületünk érdeke az, hogy teljesen elismerve egyébként az ő arravalóságát is, továbbra is azt a munkát folytassa, amelyre ma oly égetően szükségünk van”. Így fordul a figyelem Tavaszy felé. Igaz, eddig még tulajdonképpen csak két tanulmánya jelent meg e tárgykörből: A protestantismus filozófiája és Történelmi megismerés a theológiában (Prot. Szemle 1917). Ez utóbbiban a theologiai tudomány számára a keresztyénség történelmi megismerésének döntő jelentőségét hangsúlyozta. természetesen a keresztyénség a vallástörténetnek vallásfilozófiailag tisztázott ideája, örök eszméje, és nem egyenlő a keresztyén egyházzal. A keresztyén eszme a történetben érvényesül s így az *egyháztörténet nem egyéb, mint a keresztyén vallásos élmény fenomenológiája*. Magántanári dolgozatában pedig éppen e *historikus* vonása domborodik ki, midőn Schleiermacher filozófiatörténelmi és kultúrtörténelmi jelentőségét méltatja. Most azonban az a feladat áll előtte, hogy a konkrét egyháztörténelmi problémák kezelésénél is megbizonyítsa tudományos arravalóságát. Így születik meg egy újabb magántanári dolgozata: Luther és Kálvin úrvacsorátana. A mű alcíme ez: Vallástörténelmi tanulmány. S csakugyan, a vallástörténelmi és vallásfilozófiai szempontok, illetve egyik bírálója szerint: a dogmatikai kérdések, „*præva singularitas*”. A sákramentum és misztérium vallástörténelmi kapcsolatát és ennek bibliai jelentőséget érintve, a középkor nagy theologusainak – Augustinus, Duns Scotus, Occam – felfogásait ismerteti, mind az egyházi hit, mind a skolasztikus filozófia premisszáit

alapján. Rámutat Luther üde vallási élményére s ebből folyó vallásos transzcendentalizmusára (az úrvacsora Isten ajándéka, a Szentlélek hatása a bűnbocsánat kezessége), majd Karlstadt hóbortos ötletével szemben egyfelől hitérdekből, másfelől skolasztikus érvekkel kialakított constantia tanára. A „communio”-jelleg nála „határozott tendencia az üdvközösségen nyugvó s a gyülekezeti közösséget bomlasztani akaró rajongó radikalizmussal szemben”; Zwinglit és az ő folytonos vívódását e problémával – mint a szakbírálat is megjegyzi – nem ismerteti elég behatóan, de Kálvinnál ismét alaposan elemzi a humanizmus hatását és Luthernek Bucer által közvetített, skolaszticizmustól megtisztított élményét, hogy kimondja vele együtt a végső szót: „Krisztus *egész személye* jelen van az úrvacsorában, de nem egész substantiája”. Persze itt reformátorunk filozófiai terminológiájával (substantia, essentia, subsistentia) túl részletesen foglalkozik. De helyesen mutat rá arra, hogy *kegyelemtanával* az ingadozó üdvélmény helyett biztos *objektív alapot* ad az üdvbizonyosságnak s az ezt erősítő sákramentumnak. Mivel a dolgozat sietve készül, ennek vázlatosságából (egy nagy koncepció kivonata) több hiánya következik; pl. a misztérium és sákramentum viszonyának, az áldozatnak, Kálvin fejlődésének, a krisztológiai háttérnek tisztázása, rajza elmarad. De így is eddigi két dolgozata s jelenlegi kis munkája alapján megállapítják róla, hogy e téren „teljes otthonossággal mozog” s „kitűnő módszeres iskolázottságának” újabb jelét adja. A próbaelőadást első vizsgája és theologiai előadásai alapján elengedik, és így Révész tanszékét akadálytalanul foglalhatja el. Székfoglalóját azonban rendes tanárrá előlépésének fél évi késedelve miatt csak 1921. október 9-én tudja megtartani, mikor ifjú kartársa, Makkai, mint igazgató, elébe tárja küldetését: „Az Úr áldja meg életedet és munkádat, hogy ... eszköze lehess az Úrnak hívó, újjászületett, buzgó lelkipásztorok nevelésében.” Ő pedig A keresztyén vallástudomány a lelkésznevelés szolgálatában címmel újból összegezi eddigi főbb tételeit: Tudomány csak ott van, ahol tapasztalat van, s ez utóbbi hatása messze túlmege az érzékiség határain (érzés, intuíció, kontempláció, irracionális átélés), kezdete pedig a tudatalatti világban van. A keresztyén vallástudomány s főként ennek történeti ága elsősorban naiv, ősi, reflektálatlan kegyesség nyilatkozataival, a nagy vallásos személyiségek szubjektív kegyességével foglalkozik. Az egyháztörténet tehát a *keresztyén vallás fenomenológiájává*, a keresztyén életnek az egyházon túllendült intézményekben, mozgalmakban, jeles személyiségekben jelentkező történetévé szélesedik ki. Távol áll tehát e szótól mindenféle hegeliánus konstrukció emléke! Csak ott érzik még a filozófiai idealizmus hatása, ahol a tudomány végső célját így fogalmazza meg: „Az öntudatosított tapasztalati tényeket olyan ítéletekbe kell fogni, amelyeket szellemünk igazaknak nyilvánít azáltal, hogy *logikai törvényeinél fogva* szükségképpeniséggel ruház fel s ez ítéleteket rendszerbe fogja.” A theologia nem tesz egyebet, mint „sajátos vallásos tényeket tudatosít és igazol”, s ezért „felszabadító, emelő hatással” van az egyház leendő munkásaira. Szerencsére a Bartók öröksége mellett (ez csak tudományos theologia!) ott kopogtat lelke ajtaján a friss, személyes élmények áradata s a történeti egyház gyakorlati szüksége. Ez utóbbi készíti egy aktuális cikkében annak a megállapítására, hogy ma már „a református keresztyénség élete csak másodsorban folyhat világnézeti téren és csak harmadsorban egyházpolitikai téren, mert elsősorban emberi szívek belső praktikus terén kell folynia és uralkodnia”. Lényege szerinti hivatása a „*lelkek krisztianizálása*”. S az ezt érvényesítő *belső frontnak* meg kell akadályoznia minden külső, egyházpolitikai, adminisztratív érdekből támadt erőpazarlást. „Phaenomenologiai” előadásaiiban tehát tulajdonképpen mély pedagógiai motívumok jelentkeznek, s a filozófiai szempontok mindinkább e tárgykörből tartott előadásaiiba szorulnak vissza.

3. Az 1921-es év meghozza a fakultás számára az újabb veszteséget. Révész után a magyarországi testvér egyház Ravaszt hívja el felelős vezetői közé. Petri Elek, a marosvásárhelyi származású, dunamelléki püspök 1921. márc. 3-án elhal, s a kerületben, főként Budapesten mind hangosabb lesz az óhajtás, hogy helyébe a magyar protestantizmusnak egy olyan személyiségét kell megválasztani, aki világnézetével, nép- és egyházszereteté-

vel, valamint gyakorlati munkásságával, főként igehirdetésével az újjáépítés nehéz munkájában minket méltóképp tudna vezetni, képviselni. Budapest és Erdély, valamint ennek kolozsvári fakultása a két Szász testvér püspöksége, majd theologiai tanáraik kölcsönös kicserélése (ott Kovács Albert, Petri Elek, Szóts Farkas – itt Kenessey és Kecskeméthy), végül a belmissziói mozgalmak s a Prot. Szemlének a történelmi kálvinizmus restaurációjára irányuló közös célkitűzése óta lelki és hitbeli kölcsönhatásban áll egymással. Nem lephet meg, ha Dunamellék figyelme most is errefelé fordul. Már az említett haláleset utáni napokban bizalmasan megkérdik Ravaszt, hogy hajlandó-e Petri Elek lelkipásztori és püspöki örökébe lépni. A kitüntető felhívásnak persze nem lehet ellentállni, ha a lelkeszi meghívást a püspöki megválasztás is követi. Mivel erről is biztosítják, 1921. május havában végbemegey Ravasz lelkésszé választása és beiktatása. Június 28-án pedig abszolút szótöbbséggel püspöknek választják meg. Erdély fájdalmas büszkeséggel fogadja ezt az elképzelhetetlen kitüntetést, hogy egyik professzora „a magyar kálvinizmus lelki vezérének” hívatott el. Tudja mindenki, hogy a visszatartási kísérletek (Brassó, ápr. 17.) kilátástalanok, a kiváló professzornak mennie kell. A júl. 2-án tartott kerületi gyűlésen a püspök meleg és bensőséges ovációk közt búcsúztatja, ő pedig kijelenti, hogy új állomáshelyén is mindig erdélyi marad s kerületünk nagy érdekeit szívén fogja hordozni (11. jkv. sz.). A fakultás elöljárósága szept. 3-án méltatja a távozó professzor érdemeit, amelyek a liberális theologianak sajátos és eredeti túlhaladásában, a vallásos élmény tapasztalati átélésében és teljes tudományos öntudatosításában, igazolásában, a theologia és lelkipásztori gyakorlat benső kapcsolata megteremtésében mutatkoznak. A következő napon mint igehirdető vesz megható búcsút feledhetetlen prédikációjával a Farkas utcai templomban összesereglett hatalmas gyülekezettől, s szept. 5-én éjjel családjával együtt a szerető lelkek sűrű könnyhullatása közt eltávozik Magyarországra.

Mielőtt azonban elmenne, ő maga kíván gondoskodni utódjáról. Az 1921. júl. 8-i tanári gyűlésen kedves tanítványát, éveken keresztül magántanár munkatársát, nemegyszer helyettesítet DR. IMRE LAJOS kolozskarai lelkészt hozza e célból javaslatba. A tanári kar csakugyan ez ülésében, az elöljáróság pedig a következő napon felkéri őt a tanszék egyelőre helyettes tanári minőségben való ellátására. Tekintettel azonban a gyakorlati tárgyak eminens fontosságára, az igazgatótanács még ez év vége felé elrendeli az állás rendes betöltését, ami az 1922. március 10-i tanári és március 25-i elöljárósági gyűléseken meghívás alakjában végbe is megy. Hiszen Imrét hétévi kolozskarai lelkészi és csaknem ugyanennyi ottani tanítói működése, magántanári előadásai, közegyházi és tudományos tevékenysége erre mindenképp képesítik. Természetesen a tanári kar ajánlása (Tavaszy) elsősorban a gyakorlati kérdések tárgyalásánál mutatkozó filozófiai fegyelméletességét, öntudatos, logikai disztinkcióit, pszichológiai analizálóképességét emeli ki, s csak ezután következnek a többi szempontok. Többek közt világi téren is (Magyar Pedagogia, Franklin Társulat) jelentkező irodalmi munkássága. A kerületi gyűlés aztán 1922. júl. 16-án ráüti a jóváhagyás pecsétjét „a személyi kérdés e rendkívül megnyugtató megoldására”, s 1922. április 1-től fogva őt rendes tanárnak nyilvánítja. Az 1922. szeptember 24-i tanévnyitó ünnepélyen Makkai igazgató örvendező szívvel üdvözli őt, hiszen Imre időközben a szegedi egyetem tanári katedrájára való meghívását visszautasította s végleg lekötöi magát, életét, családját és munkáját drága Erdélyünk számára. Székfoglaló beszéde egy nagyon időszerű témáról: A magyar kálvinista lelkipásztor eszményéről szól. Előbb azonban ő is lefizeti a köteles adót a korszellemnek, midőn kijelenti, hogy a fakultás első kötelessége művelni a theológiát mint tudományt, a vallásos világnézet logikai megalapozását, a hallgatónak a teremtő gondolkodás életfakasztó forrásához való elkalauzolását. De midőn ezzel egyenrangúnak ismeri el a lelkésznevelést s hangoztatja, hogy „ma egész egyházunk, kálvinista jövendőnk, sőt magyarságunk sorsa a lelkipásztorok kezébe van letéve s népünk ma életet vár tőlünk”, egyszerre tudatára jut rendkívüli felelősségének. „A jelen idők papi ideálja (a korábbi tudós és szervező talentumokkal szemben) a pásztori lélek” – mondja tovább, s habár az elméleti előkészületnél megtartja az eddigi koncepciót (bibliai

tudományok, ill. egyháztörténet, a vallásos világnézet alappilléreivel foglalkozó rendszeres theologia s a vallásos eszmény és legmagasabb vallásos élmény kifejezésére szolgáló gyakorlati theologia), a lelkipásztori eszmény *belső feltételeiről* súlyos igazságokat fixíroz. Hyenckkel együtt állítja, hogy az Istennel való legbensőbb és legkomolyabb viszony az ebből folyó méltóság és függetlenség (csak kiáltó szó, de a hang, az üzenet Istené), a gyülekezettel való örök kapcsolat, sorsközösség, amit Isten alkot szent végzésével az ő országa építésére, és végül a munkájához való viszonya, amibe *ma az életünk minden köre beletartozik*, s amit Isten dicsőségére kell folytatnia. Mindezek olyan igazságok, amelyek nemsokára kiindulópontjaivá lesznek egy újabb theologiai orientációjának, amikor már az egyház alapja az Ige s a gyakorlati theologia célja ennek szolgálata. A nevelés tárgyát, feladatát pedig (hiszen ő a pedagógia első rendes professzora) ismét Isten Igéje fogja meghatározni, és az idealizmus egyoldalúságán túl az egész emberi egzisztencia beletartozik.

4. A kiváló tanerők távozása és az a tény, hogy a mindegyre megismétlődő emlékiratokban a professzorok létszáma hatra van tervezve, szükségessé teszi újabb magántanárok képesítését. „Egyébként a theologia ma sem termel a szükséges succrescentiára eleget – jelenti 1922-ben a püspök –, s a nevelés szempontjából sok kívánnivalót hagy fenn.” Az impériumváltás néma, visszaszorított éveiben sok vidéki parókián a tudomány művelése az egyik fő vizsgálati forrás. Ebből 1921–22-ben három magántanári vizsga születik, s a képesítettek nemsokára a lelkésznevelés munkájába is bekapcsolódnak.

Az első közülök DR. GÖNCZY LAJOS gyulafehérvári lelkész. Született Székelyudvarhelyen 1889. szeptember 29-én. Atyja Gönczi Lajos, régi ároni család sarja, az ottani református kollégium igazgató-tanára, anyja Kovács Emma. Elemi és középiskoláit szülővárosában végzi jeles eredménnyel, s az 1907-ben letett érettségi után, unokatestvérének, Ravasz Lászlónak példájára, ő is a theologia tanulmányozását, a lelkipásztori pályát választja élethivatásul. Kitűnő évfolyamtársai közt, kikből – mint említettük – négy theologiaprofesszor kerül ki, megtartja mindvégig az egyik első helyet, s mint ösztöndíjas, pályadíjnyertes (héber, szisztematika-theologia) növendék s a theologus körnek előbb egyik vezetője, majd az 1910/11-es tanévben elnöke, az ifjúság egyik legreményteljesebb tagja. Alelnökével, Makkai Sándorral együtt buzgón szervezi a vasárnapi iskolai csoportokat, illetve az ezek tanítására szükséges előkészítő órákat. 1911-től 1913-ig Kenessey püspök mellett titkár, mialatt befejezi a szükséges egyetemi tanulmányait, gyakorlati, főként igehirdetői munkát végez, s leteszi a második lelkészi vizsgát. Csak ezután egy fél évvel, 1913 februárjában, a tanév második szemeszterében iratkozik be a kerülettől kapott ösztöndíj segítségével a berlini egyetemre, ahol theologiai és filozófiai előadásokat hallgat. De állandóan éber, gyakorlati érdeklődése arra indítja, hogy egész nyári szünidejét (1913. augusztus–október) a Bodelschwing-féle bételi epileptikustelepen töltsse, ahol alkalma van a keresztyén mentő szeretet csodáival megismerkedni. 1914. március 31-én befejezi berlini tanulmányozását, s mikor hazatér, hamarosan (jún. 6.) Kolozsvárt bölcsészeti doktorátust szerez. Értekezésének címe Az érzelem problémája (Kolozsvár 1914), s az utóbbi fél évszázad idevágó szakirodalmának és szakfolyóiratainak kiadós felhasználásával készült. Hiszen egészen az újabb korig úgyszólván nem beszélhetünk az „érzés problémáiról”. Természetesen azért áttekintést nyújt a klasszikus filozófia régi és újkori mestereinek idevágó felfogásairól is. Három kérdéskomplexumot tárgyal: az érzelem leírását (tartalma a kellemes és kellemetlen, jellemzője az ellentétesség és szubjektivitás), az érzelem mibenlétét (mint nem önálló, a vágygal és akarattal egy csoportban tárgyalható, és mint önálló, fiziológiai, pszichofizikai lelki folyamatot), végül az érzelem életét (indoka, forrása, viszonyulásai és jelentése). Nem lephet meg, hogy mint Böhm és tanítványai által iskolázott gondolkodó, mesterének pszichikai felfogását fogadja el, s az öntudat közvetlen adatai, a legközvetlenebb tapasztalat alapján arra az eredményre jut, hogy az érzés az én önállóságának módosulata, a nem-én által azonosságában megzavart én szétvetődésének, megkötöttségének és összezáródásának mikéntje. Szerinte Böhmöt erre a filozó-

fiai eredményre a tapasztalat, az indukció felhasználása is vezette. Az érzelem életének tárgyalásánál még Lipps, Wundt és Lehmann fejtegetéseit hasznosítja, utóbbi kettőt főként a leírásnál és osztályozásnál, Lippset pedig akkor, midőn az érzelem jelentésénél ennek értékelő jellegét s ismeretelméleti jelentőségét (*fölismerés, értéktudatosítás*) emeli ki. Látszólag nem theologiai téren mozog, s mégis, ha e lelki életnyilvánulásunknak az újkor theologiai irodalmában való fontos szerepére (Schleiermacher, Wolbermin, James stb.) gondolunk, nem vonhatjuk kétségbe a munka hasznosságát.

Alig egy hónap múlva (júl. 1.) Gönczy gyulafehérvári lelkész lesz, és itt éli át országré-szünk háború alatti felemelő és tragikus változásait. Gyülekezetének buzgó lelkipásztor, aki, mint a Ref. Szemlében és Az Útban megjelent gyakorlati cikkei mutatják, állandóan annak külső és belső fejlesztésén, öntudatosításán munkálkodik. Mint a Molnár Alberttől ihletett Ravasz tanítványa, állást foglal az egyesületi keresztyénség ellen, s az egyházat szeretné a belmisszió és minden építés alkalmas vezetőjévé, irányítójává tenni (énekítés, presbiternevelés, diakonisszabeállítás, tanoncoktatás stb.). Az igehirdetésben az az álláspontja, hogy itt „nem elegendők a szép gondolatok, a nagy igazságok ... legfontosabb az *érzelmek melegsége, a meggyőződés heve*”. A szép és nagy gondolatokat bőségesen meg lehet találni az evangéliumban, ezeket csak át kell élni és a hívekkel közölni! Gyakorlati munkája elismerésüül egyházmegyéje előbb aljegyzőnek, majd főjegyzőnek választja, s mint ilyen, a kiváló Benedek Károly halála után egy ideig, az új esperes (Kovács Károly) megválasztásáig a traktus vezetője.

Theologiai magántanári dolgozata már 1920-ban megjelenik, és ez év jún. 28-án a szóbeli vizsgálatra is rákerül a sor. Témája Az összehasonlító vallástörténeti módszer alkalmazásának kérdése. Először rámutat arra, hogy miként állott elő ez a módszer az újkor racionalizmus, a vallástörténeti horizont tágulása, régészeti kutatások, filozófiai evolucionizmus és milieu-elmélet, végül a Wellhausen-féle ún. formai kritika hatása alatt. Az új módszer mibenléténél szerinte döntő szempont, hogy a vallást a kultusz egyik produktumának tekintik, s ha ő ezt „a mögötte lüktető élet”, a kegyesség szempontjával ki is egészíti, mégis megmarad kortársai theologiai koncepciója mellett. Két csoportot lát tehát a vallástudományban: történeti és filozófiai. Az elsőbe, a vallástörténetibe a bibliai tudományok és egyháztörténet tartoznak, a másodikba a vallásfilozófia és a rendszeres teológia. Egyik éles szemű bírálója azonban felfedezi nála ezt a „nem tudományos, kétértelmű és nem eléggé őszinte kijelentést” is: „*a Biblia az alap, amelyen a teológiának úgy történeti, mint filozófiai része felépül*”. Ugyancsak ő hibáztatja a munkában azt a tételt, hogy a keresztyén vallás helyes megértéséhez a kutató keresztyén volta megköveteltetik, holott ide elegendő lenne „a vallásos lelkület és tudományos készség” is. Pedig Gönczynek e tételei világosan utalnak arra, hogy ő már útban van a teológia egyedül jogosult és helyes felfogása felé. Egyelőre elismeri a vallástörténeti módszer szükségességét, hiszen a vallástudományi (kultúra, tudomány) koncepció mellett nem is tehet másképp. Csak azt hangoztatja Joh. Weiss-szal együtt, hogy le kell küzdeni e módszer gyermekbetegségeit, többek közt a dilettantizmust. Reischle után pedig a túlbecülés veszedelmétől óv. Úgy látja, hogy ha az említett kongenialitást (keresztyén hit), a kutatás tárgyának és céljának határozott fixírozását, a személyiségek hatását s a párhuzamos jelenségeknél az óvatosságot hangsúlyozzuk, sikerrel alkalmazhatjuk a vallástörténeti módszert. A szakbíráló persze kifogásolja egyes, egymással össze nem hangzó és alaposabban indokolandó tételeit (pl. mennyiben kölcsönözés az úrvacsora a keleti misztériumokból, az őskeresztyén irodalomtörténet így bibliai vallástörténet?) s a műnek itt-ott jelentkező vázlatosságát. De elismerik szaktudását s azt, hogy jó forrásokat (Jülicher, Wernle, Reischle, Varga Zs., Révész stb.) használ és egyszerűen, világosan, logikusan ír. S miután a szóbeli vizsgán és próbaelőadásában (2Thessz levél) dolgozata metodológiai fejtegetéseit szükségképpen kiegészítő exegetikai tudásának is tanújelét adja, az újszövetségi tudományokból magántanárnak képezik. Mint e szak helyettes tanára szerepel az 1922/23-as tanév első és az 1923/24-es tanév

második felében, de ekkor – ugyanilyen minőségben – a filozófia–pedagógia és gyakorlati tárgyak előadásával bízzák meg. Közben 1922. márc. 1. óta dési lelkész.

Egy év múlva ugyancsak az újszövetségi tudományokból újabb jelölt vizsgázik, MÁTYÁS ERNŐ székelyföldvári lelkész. Született 1888. jún. 16-án Kristyoron (Hunyad m.), ahol atyja, Mátyás János lelképásztor. Anyja Belle Mária. Elemi iskoláját otthon, szülőfalujában, a gimnáziumot a szászvárosi Kuun-kollégiumban végzi. A kolozsvári teológián, mint említettük, Gönczy, Révész és Tavasz évtársa. A Bethlen-kollégium egyik ösztöndíját élvezi, és mint egyik legszorgalmasabb tanuló, könyv- és pénzjutalomban részesül. Első és második lelkészi vizsgája közben (1911–12) Nagyenyeden segédlelkész, utána 1914 tavaszáig Kolozsváron hitoktató. Ekkor (máj. 24.) székelyföldvári lelkész lesz, ahol 1925. szept. 1-ig működik. Külföldi tanulmányújtát csak az 1923/24-es tanévben tudja megvalósítani, mikor a genfi egyetemen egy szemesztert tölt. De kis parókiája csöndjében, boldog családi körben (felesége Péter Margit) állandóan foglalkozik szívéhez nőtt stúdiumaival. Ennek első terméke theologiai magántanári dolgozata: Pál apostol mystikája (Kolozsvár 1921). Az alcím Újszövetségi vallástörténeti tanulmánynak jelzi, ami azonban nem jelenti ez irányzat minden eredményének szolgálai átvételét. Sőt, a bevezetésben alapos bírálatot mond Vásárhelyi Józsefnek idevágó s a vallástörténeti hatások *külső* hatásait hangsúlyozó, de tartalmi tekintetben hiányos műve fölött. Bousset-nál kifogásolja, hogy Pálnál a pneumatikus Krisztust s ennek az emberi énré gyakorolt, szupranaturális, felrobbantással fenyegető hatását emeli ki és a misztikus jelenségeket figyelmen kívül hagyja. Deissmann-nál pedig azt, hogy az apostol a Krisztus-kontemplációtól mindenütt *egyenlő* érzelmi erőt rejtő élményt s az ebből kifejlő nőies, lágy, naiv misztikát keresi és látja. Holott benne – Wernle szerint – „a teljes bensőieség (intuício) a tett és munka iránti kényszerrel volt összekötve”. Ezért kell, frónk szerint, a vallástörténeti szemléletet *pszichológiai analízissel és a szellemi élet tényeinek szintézisével kiegészíteni*. Szelényi, Weinl, Lehmann, Rhode, Mehlhorn és Bontroux alapján így határozza meg a misztikát: *A vallásos ember egysége hite tárgyával*. Mint szeretet hidalja át a gondolkozás és cselekvés közti távolságot, átformálja az élet- és világszemléletet, s így öntudatunkat izmosítja, tartalmilag kibővíti, új élet forrásává lesz. Most már ezen az alapon foglalkozik Pál apostolnak a damaszki élményével, melynek egyik forrása a kor dualista-pesszimista világnézete, de a történeti Jézus életének megkapó vonásai is. Ez az élmény „minden más képzetet az öntudat peripheriájára szorított”. Majd egymás után elemzi ennek hatását az apostol érzelmi életének (eksztázis, nyelveken beszélés, önfegyelem, missziói kényszer), belső szemléletében (újjászületés, intuitív megismerés, Krisztusban lét, örök élet vágya), külső szemléletében (keresztiség, úrvacsora, egyház) és értelmében (Krisztus halálának s feltámadásának kozmikus jelentősége, üdvjelentősége). Végül a páli misztika értékéről megállapítja, hogy annak az öntudatra nézve fékező, megizmosító aktivitást, hősie, erkölcsi erőt, szeretetet és emberi alázatosságot, de isteni öntudatot is ajándékozó hatása van. Ő tehát „inkább praktikus, mint teoretikus, ha valahol, úgy nála uralkodik az akarát primátusa a képzet felett”. Csak „szemlélődésében kísért az isteni öntudat méltóságára való igény”.

A bírálat teljes elismeréssel adózik a bevezető kritikai fejtegetéseknek, s csak azt kifogásolja, hogy a misztika lényegét, épp mint forrásai, még mindig nem magyarázza kielégítő módon s a dolgozatban a felosztás valláspszichológiai, a tárgyalás vallásbiográfiai, az anyag pedig vallástörténeti jellegű. De kiemeli a valláspszichológiai szempont jogának helyes érvényesítését. Nem lephet meg, hogy amíg egyik kritika (Kecskeméthy) kifogásolja a vallásban a ráció és etikum hangsúlyozását a misztikum rovására, addig a másik (Makkai) éppen ennek az öntudatos értékadó forrására való vonatkoztatását (James) dicséri. A vallástörténeti analógiák, amikkel a dolgozat át meg át van szöve, „egyenesen megkapók”. Tehát nem tartalmaznak semmi kalandos, aggasztó túlzást, amire ez a módszer állandóan csábít. Ugyanez a megnyugtató, pozitív gondolkozás tükröződik próbaelődadásában (Pál apostol viszonya a mysteriumvallásokhoz), ami képesítését aztán befejezetté teszi.

Mint ahogy azonban a bírálat és szóbeli vizsga ismételten sürgeti a misztika lényegének tisztázását (csak vallási jelentőség-e?), Mátyás egy újabb munkájában (A vallásos mystika. Vallásfilozófiai tanulmány), melynek alapján 1922. március 24-én filozófiai doktorátust szerez, erre is igyekszik kielégítő feleletet adni. Ebben Böhm és tanítványai (Tankó, Bartók, Ravasz, Makkai) fejtegetései alapján arra az eredményre jut, hogy szellemük mind eredetét, mind fejlődését illetően az irracionálisban, a misztikumban tűnik el s a megismerés nem más, mint saját szellemi tartalmukkal való azonosulás, amelyben saját létünk végtelen ősförását (logosz) akarjuk bírni. De ismét rámutat arra, hogy a vallásos misztika a végtelent és állandót már nemcsak magában keresi, hanem maga fölött is, s benne életünk végtelen ősalapjával, Istennel jutunk egységre. Egyes nagy misztikusok (Assisi Ferenc, Kempis, Boehme stb.) nyilatkozatai és az ezek élményeiről szóló, összefoglaló művek segítségével megállapítja, hogy a vallásos misztika az emberi erőfeszítések (kábító italok, gondolkodás, aszkézis) csődje után a végtelen részéről kiinduló hatás (átcsapás) közvetlen tapasztalata, szeretet és megvilágosodás (életmagyarázat) áldásaiban jelentkezik s a személyiség kibontakozásának egyik kényszerű, az öntudatot kitágító, szabadságot, örömet adó életjelensége. Halál és feltámadás, újjászületés. Nem hogy kiirtaná egyéni életünket, sőt ellenkezőleg, ennek számára végtelen lehetőségeket tár fel.

A mindinkább elmélyülő vallásos gondolkodás e korszakában – amikor Ravasz szerint tényre vált a közösség és az összefüggés gondolata, az individualizmusnak végképpen bealkonyodott, s a létért, jelekért, hitért küzdő nép az evangélium vigasztalása mellett az ótestamentum izmos próféciját várta – vetődik fel a *theologia módszerének*, koncepciójának sürgető kérdése. Mégpedig egy újabb magántanári vizsga alkalmával, melyen NAGY GÉZA székelyszenterzsébeti lelkészt képezik. Született 1887. május 21-én Kuttyfalván (Alsó-Fehér m.), hol atyja, Nagy Domokos lelkipásztor. Anyja Csernáth Katalin. Elemi iskoláját otthon és Marosvásárhelyt, a gimnáziumot szintén az utóbbi helyen a református kollégiumban végzi. A kolozsvári theológián és egyetemen Varga Zsigmond és több későbbi kiváló gyakorló lelkész (öt esperes, két igazgatótanácsi előadó és egy bethanista utazótitkár) évtársa. Bethlen-ösztöndíjat élvez, s előbb az ó- és újtestamentumi exegézis (szorgalom és pályadíjak), majd mindinkább a rendszeres theologia iránt érdeklődik. Az 1908/1909-es tanévet Berlinben tölti a Mons Pietatis ösztöndíj és szülei, testvérei segítségével. Az 1909/1910-es tanévben pedig a bázei Alumneum ingyenes, ösztöndíjas lakója. Mindkét helyen szisztematikai, filozófiai, újtestamentumi és egyháztörténeti előadásokat hallgat, vizsgákat tesz, részt vesz a szemináriumi munkákban. Berlinben különösen Seeberg és Deissmann, Bázelen P. Metzger, P. Wernle, Vischer s John Wendland a kedves professzorai. 1910-től 1912-ig esperes atyja mellett segédlelkész. 1912. jún. 30.–1925. jan. 25. között székelyszenterzsébeti, ezután egészen Kolozsvárra rendes tanári minőségben beköltözéséig (1928. ápr. 8.) magyarbikali lelkész. Közben 1914. dec. 20-tól 1915. jún. 17-ig a debreceni megfigyelőállomás katonai parancsnoksága alatt mint sebesültápoló lelkész három ottani kórház lelkigondozását végzi és a hadtápterületen sebesülteket szállít (elismerő oklevél). Alig egyévi otthoni munka után, 1916. május 16-án az alsó-ausztriai katonai egységek, főként Bécs kórházainak és csapattesteinek gondozására hívják be, és itt működik 1917. szept. 3-ig, amikor gyülekezete kívánságára felmentik.

Irodalmi működése sokáig csak a Ref. Szemlére, Az Útra, egy vallásos néplapra (Harangszó), valamint a Pásztortúzra és a Magyar Népre szorítkozik. De az elsőben megjelent tanulmányai, vitái jelzik állandó tudományos és gyakorlati érdeklődését. Eltekintve a régebbi és legújabb korból vett egyháztörténeti, theologiai történeti cikkeiktől, 1910-ben ő ismerteti először itthon a svájci vallásos szocializmust (Szocializmus az egyházban). Ennek egyik vezéralakjától, Kuttertől tanulja meg azt, amit különben svájci tartózkodása alatt másoktól is többször hallott, hogy más a vallás és más a keresztyénség. Az csak keresi, de ez megtalálja Istent s vele boldogan, közvetlen viszonyban él. Ragától pedig azt, hogy a speku-

láló theológiának semmi jelentősége sincs, csak az a theologia fontos, amelyik Isten országával foglalkozik. Kutternél megtalálja a későbbi korszakalkotó tételt: Isten felett nem lehet absztrakt elmékedéseket végezni. *Ő maga bizonyítja be, hogy egzisztál.* Csak gondolatokat és nem egzisztenciákat lehet bizonyítani. 1912-ben Theocentrikus theologia címmel Erich Schaefer kieli professzor radikális történeti kritikáját ismerteti. S először írja le a szerzőnek azt a merész fíletét, hogy Schleiermacher nemcsak a modern theologia atyja, hanem egyzersmind megrontója is az ő antropocentrikus felfogásával. De a recenziója igazat ad Titiusnak, hogy a materiális teocentrizmus mellett a formális antropocentrizmus is megmaradhat. Mint ahogy Schaefer előtt is végeredményben a hittudat alapja ez: Istent a maga élő valóságában megélem a Jézusban a Lélek által. Igaz, hogy nála az első dátum Isten *mint hatalom*, s csak azután lesz a legfőbb érték.

Ilyen előzmények után nem lephet meg, ha a székely falusi pap bizonyos aggodalommal olvassa a debreceni egyetem megnyitása körül támadt eszmecsérét s ennek mindinkább oda kicsúcsosodó eredményét, hogy itt vallástudományi és nem theologiai fakultást kell felállítani. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban vitatkozik a vallástudományi koncepció egy elszánt ifjú tudós hívével, Tavasz Sándorral, s Harnack, Troeltsch, Reischle és H. Stephan alapján hangoztatja, hogy minden egyes szellemi tudománynak tárgya sajátosságából folyó módszerével kell dolgoznia, s a keresztyénséget, sőt a többi vallást sem lehet megérteni a keresztyénség személyes átélése nélkül. Tehát a vallástudományi fakultás, mely a vallásokat és a keresztyénséget tudományos érdekből relativizálja, felesleges és a gyakorlati élet számára meddő. Tavasz természetesen fenntartja azt az álláspontot, hogy maga a keresztyénség is tudományos kritikára, filozófiai-axiológiai mérésre szorul, s csak ezután vállalkozhatik más vallások értékelésére. Nagy Géza viszont a dogmatikának a keresztyén vallásfilozófia keretébe szorítását igen szűk körű tudományosságnak tartja, bár maga is – Troeltsch-csel együtt – elismeri, hogy a keresztyénség tökéletességének kimondása előbb csak *hipotézis*, amit majd igazolni kell. De ezt felvenni a theologusnak első kötelessége. Végül Tavasz kijelenti, hogy ragaszkodik a tudomány kanti-böhmi fogalmához, s ezért a keresztyénség relativitását a *tudományos* munkában, így a vallásfilozófiában is újra hangsúlyozza „Ezzel az álláspontok tisztázása kimerítve lévén, a további vitának értelme nincs” – jegyzi meg a szerkesztő Nagy Károly. Erdély még mindig elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy még egy évtizedig a vallástudományi koncepció vizein evezzen. Legfennebb azt teszi meg, hogy a gyakorlati theologia Böhm-Ravasz-féle megalapozásával kapcsolatban a keresztyén közösségi élmény alapján előálló egyházhoz kapcsolja most már az egyes theologiai diszciplínákat. Mint a gyakorlati írásmagyarázatot, a nevelő és öntudatosító keresztyén vallástörténetet, a gyakorlati dogmatikát stb. De a végső alapvető indoklás filozófiai. Természetesen Nagy Géza magántanári dolgozata (A keresztyénség jövője, Székelyudvarhely 1922) sem képes az általa felkarolt és hangoztatott theologiai módszer mibenlétét kellő módon kifejteni és érvényesíteni. Megmarad e szerény követelmény mellett: „*Ki kell hogy egészítse a vallásfilozófiai eljárást egy olyan módszer alkalmazása, mely a keresztyénséget a maga sajátosságában és teljességében is képes megérteni és igazolni.*” Egy, a vallásfilozófiát és dogmatikát magasabb egységben összefoglaló *apologetikai* tárgyalást tart szem előtt. S ha Troeltsch példájára (Die Zukunftsmöglichkeiten des Christentums), az általa felvett összeütközési lehetőségeket háromra leegyszerűsítve, *elsősorban* a vallásfilozófiai problémákat fejtegeti, ezzel nem a theologia jelentőségét akarja elhomályosítani, csak az ellentétes világnézetek (naturalizmus, monizmus, evolucionizmus, ateizmus, etikai kultúra, pesszimizmus, individualizmus, vallástörténeti relativizmus stb.) szorító gyűrűjéből akarja a szellemi világ számára kimenteni a keresztyénséget, hogy aztán egypár vázlatos, de döntő jelentőségű tétellel ennek nyugodtabb tartalmi kifejtését biztosítsa. Ebből az eljárásból következik a szakbírálatnak az a kifogása, hogy a munka nem egységes s benne – minden tiltakozás ellenére – a vallásfilozófiai szempont az uralkodó. S ez igaz is, ami a *terjedelmet* illeti. De azért a theologiai módszer döntő érvényesítése mégis megállapít-

ható. Nemcsak abban, hogy Reischle után itt a kutatótól, a rendszerezőtől a keresztyénség igazságáról, általános érvényéről való meggyőződés megköveteltetik, hanem abban is, hogy Isten a világot céljához vezető *irracionális* (titokzatos) *hatalom*, aki a róla szóló ismeretet, az ő lényének kiabrázolását a *kijelentésben*, Jézus Krisztusban adja. S ennek elsajátítása ismét nem logikai úton történik, hanem az ő szeretetének csodálatos, ajándékszerű megélése által. Isten szabadsága, fensége és a csoda egymástól elválaszthatatlanok. Ez nem kozmológiai, hanem vallási dualizmus, mert Isten „nem egy, a világban feloldódó elv, hanem annak fölötté áll”. S Krisztus elváltoztatja a mi alázatos testiünket, hogy hasonlatos legyen őhozzá (Fil 3,21). A keresztyén etikát hasonlóképp nem csak az ő ideális értékében, hanem az általa nyújtott (Jézus helyettes elégtétele) erőforrás és közösségi megvalósulása (egyház) igazolja minden humanizmussal szemben. A többi vallástól pedig a keresztyénség *minőségileg* különbözik, mert transzcendens erőkből táplálkozik és „speciálisan új szellem légkörébe emel minket”, ami lelkiünket a legellentéesebb érzések határáig kitágítja. Az új protestantizmusnak az a tétele, hogy a kultúrjavak a vallásos gondolattal koordináltak, csak annyiban fogadható el, hogy az előbbieket a *maguk hatásai közt* önállóak lesznek. De az örökkévalót és emberit mindig el kell egymástól választani.

A szakkritika elismeri az író olvasottságát, tájékozottságát, de kifogásolja azt az Otto Fries-féle felfogást, amely a hit *fölött* a sejtelennek és képzelőerőnek is szerepet tulajdonít a vallásos világkép kialakításánál. Ez – egy másik bíráló szerint – ismeretelméleti iskolázatlanságra utal, holott a könyv más (dogmatikai) helyén a kijelentés és hit ismeretjellege (intuíció, megvilágosodás) éppen eléggé olvasható. Hogy aztán Isten országa meghatározásából Isten uralma kimarad, Jézus váltásában pedig a vele való *elvi* egyesülés szerepel s az egyház az ő *közzelleme* által hozza közel hozzánk Jézus lelkét – e tételek méltán esnek a liberalizmus csökevényeinek gyanújába. A zárómondat pedig (*elsősorban* a keresztyénségé a jövő) a relativizmus látszatát kelti. A szaktanár szerint a felfőle való *hitbizonyosság* öntudatosítása és összemérése lett volna a fő feladat, amit „a szerző sokkal jobban tud, sőt hangoztat, mint amennyire keresztülvinni képes”. De a határkérdések tisztázásának izgató feladata a módszer alaposabb kifejtésének elhanyagolására vezetett. A szóbeli vizsga természetesen néha izgalmas vitára fordul, melyben az egykori professzor, Nagy Károly püspök is élénk részt vesz s meghozza az álláspontok megértő közeledését. A próbaelődás tárgya pedig éppen a *keresztyén hitbizonyosság*, ahol ismét ilyen tételek hangzanak el: „A keresztyén hittan az ő megalapozásánál nem tűr meg semmiféle heteronómiát (ész, történelmi tekintélyek).” „A keresztyén hitvilágban (szemben a többi vallással és vallásfilozófiával) realitásokkal van dolgunk, akik s amelyek követelőbben lépnek fel velünk szemben és határozottabb döntést követelnek tőlünk, mint egyszerű elméleti hozzájárulást.” „A kegyelem megtapasztalása más, mint az általános gondviselésé (Inst. I. 40. 1.)” A hit itt már kifejezetten Krisztus kegyelmi hatásainak szintézise, s tartalma az, ami Kálvinnál (Inst. I. 525. 1.). Bizonyosságát pedig az ő isteni kiszámíthatatlansága és mégis belső válságunkat csodás módon megoldó szerepe garantálja. A *hittételek önállóságát tehát Isten mint a legfőbb hatalom és legmagasabb érték adja meg*. A világról szóló tudás ezeket csak kiegészítheti, s a keresztyén erkölcs gyümölcsei csak megerősíthetik. Mind itt, mind a könyvben, az egyes theologiai iskolák jellegzetességére is utalás történik. Főként Dunkmann hatása érezhető. A szerző pedig Barth Károlynak egy még Herrmann hatása alatt írt régebbi dolgozatára hivatkozik (Der Glaube an den persönlichen Gott. Zeitschrift für Theol. und Kirche 24 Jhg. 86), anélkül hogy tudomása volna ez idő tájt kezdődő módszeres munkásságáról.

5. Az új tanerők sorába lépnek időközben Nagy Gerő ének- és zenetanító, valamint Ionescu Péter, a román nyelv tanára.

Az ének és zene oktatását a háború utáni első években is jó ideig csak alkalmi oktatókkal tudják pótolni. Előbb dr. Tompa Artúr (1918/19), Révész Imréné (1919/20), majd egy tanítói oklevéllel is rendelkező IV. éves theologus, dr. Mezey Mihály (1920/21), Kárpáthy Emil

(1921/22) látja el a tanszék legnélkülözhetlenebb teendőit. De az előjáróság nem tud bele-nyugodni e szükségmegoldásokba, s 37/1921 sz. a. kimondja, hogy az 1916. szept. 1. óta (Saja Antal hősi halála óta) betöltetlen ének-zene tanítói tanszéket most már a ref. kollégium-tól függetlenül, önállóan szervezi meg. Az igazgatótanács és püspök előterjesztésére a kultuszminisztérium is hozzájárul a kezdeményező lépésekhez, s miután az államsegélyt is kilátásba helyezik, csak az egyházkerületi közgyűlés jóváhagyása hiányzik. Midőn az 1922. júl. 17-i ülésen ez is megtörténik, egyúttal az előjáróság 61/1922 sz. javaslata alapján az állást meghívás útján be is töltik.

Az új tanerő Nagy Károly püspök testvéröccse, NAGY GERŐ szeretetházi igazgató, aki már eddig is helyettesi minőségben működött. Született 1877. nov. 28-án Kisborosnyón, atyja Nagy Gergely ref. kántortanító, anyja Kocsis Terézia. Elemi iskoláit szülőfalujában, a középiskolát, illetve képezdét Sepsiszentgyörgyön és Nagenyeden végzi. Utóbbi helyen tanítói és kántori oklevelet szerez 1896. jún. 22-én. Előbb egy évig Bikafalván, majd egy évig Illyefalván kántortanító. Innen Kézdivásárhelyre hívják meg kántornak és hitoktatónak. Ilyen minőségben működik 1921. nov. 5-ig, amikor a kolozsvári szeretetház igazgatójává választják. Állását a fakultáson 1922. máj. 4-én foglalja el, de a kormány már ápr. 1-től fogva folyósítja fizetését. Ez időtől fogva egész 1940. ápr. 1-ig, nyugalomba vonulásáig, teendőit hűséges odaadással, áldásosan végzi, s gyönyörű, zengő hangjával, kitűnő orgonajátékával a lelkész-növendékek egész seregét képezi ki az egyházi ének és zene ismeretében. Meghalt Alsórákoson 1953. jan. 27-én.

Ugyanekkor (1922-ben) történik intézkedés a román nyelv rendszeres tanítására. Itt a kezdeményező a kultuszminisztérium, amely egyszerűen egy három szakaszból álló rendelettel kimondja a ref. és unit. teológiai akadémiákon 1922. márc. 1-től kezdődőleg egy román nyelv és irodalom tanszék létesítését. Mégpedig az állami költségvetés terhére, havi 2200 lej fizetéssel. Az igazgatótanács azonban hivatkozik az egyháznak arra a jogára, hogy új tanszéket csak az egyházkerületi közgyűlés szervezhet s a középiskolákban amúgy is a román nyelv kielégítően tanítatik, ifjaink abból érettségi vizsgát is tesznek. Miután azonban egyelőre a theologus növendékek román nyelvi tudása még csakugyan pótlásra szorul, *átmenetileg* elfogadja a minisztérium megoldását, sőt az általa javaslatba hozott DR. IONESCU PÉTER brassói, magyarul kitűnően beszélő tanár alkalmazása ellen sincs kifogása. Csak azt a kikötést teszi, hogy mint nem ref. vallású egyén, sem a fakultás kormányzatában, sem a rendes tanárok egyházunktól igényelhető jogainak gyakorlásában nem vehet részt. Miután a miniszter megnyugtatta a püspököt, hogy az egyház autonómiáját egyáltalán nem akarja sérteni s az új tanerő számára sem igényli a gyűléseken és kormányzatban való részvételt, Ionescu alkalmazása befejezetté lesz. Őt azonban időközben az „idegen kultuszok” vezérigazgatójává nevezik ki, s a fakultás most már kénytelen mindegyre középiskolai tanárokkal (Miklós Viktor ref. és Pálfi Márton unit. tanárok), 1923-tól fogva pedig Popp Sever tanárral helyettesíteni. Ezek egyelőre heti 2-2 órában tanítják a román nyelvet.

A nagy európai politikai átalakulásnak megvan az az előnye, hogy egyházunk mindinkább a világprotestantizmus érdeklődésének körébe kerül. Ha a teológiai tudományosság, ébredési mozgalmak és szeretetmunka terén nem is tud versenyezni szerencsésebb körülmények közt élő nyugati testvéreivel, ezek számon tartják őt, s közegyházi és politikai jelentőségét méltányolják. Mikor pedig súlyos csapás éri, vagy éppen léte, jövője forog veszélyben, az 1Kor 12 szellemében „vele együtt szenvednek a tagok mind”. Az Amerikai Egyesült Államok presbiteri egyháza már 1920. augusztus havában bizottságot küld ki A. Henry Atkinson, D.E. Lorenz és Harsányi László lelkészek személyében egyházunk meglátogatására, felsegítésére. Az első célt nem tudják megvalósítani, mert az általános vasutassztrájk miatt Bukarestben rekednek és csak pár napot tölthetnek Kolozsvárt. De tekintélyes, majdnem egymillió lejes segítségük az egyház és ennek szolgálói, családtagjai számára az államsegély hiányában jóleső támogatást jelent. A következő év máj. 27-én tartott egyetemes gyűlésükből pedig

állandó rokonszenvükről, támogatásukról biztosítják hősiesen küzdő egyházunkat. Itthon pedig az említett delegátusokat a kerületi közgyűlés tiszteletbeli tagjaivá választja (1921. júl. 4., 63. jkv. sz.). Az amerikai testvérek után hamarosan (1921. szept.) a Presbiteri Világszövetség kiküldötte, J.R. Flemming főtitkár, J. Curtis edinburghi professzor és J.M. Webster, a Skót Szabad Egyház főtitkára jelennek meg Erdélyben s járják be ennek nagyobb gyülekezeteit. Hozzák magukkal a nemrég tartott lausanne-i konferencia szenvedéseinkben résztvevő sorait s háláját eddigi küzdelmeinkért, munkánkért. Imádságukkal és anyagi segítségükkel állanak mellénk. Ők is a kerületi gyűlés tiszteletbeli tagjaivá lesznek (60. jkv. sz.). 1921 folyamán még inkább megerősödik a nyugati hittestvérekkel való meleg, testvéri kapcsolat, főként a lelki fronton. A tavaszi napokban (ápr. 21–23.; máj 24.) előbb a Keresztény Diákok Világszövetségének titkára, Wilder Róbert egy Henriod nevű társával érkezik Kolozsvárra, s előbb itt, majd Nagyenyeden tart értékes előadásokat, melyeket a diákság kérdéseire adott válaszok követték – egészen a késő esti órákig. Májusban pedig Miss Pryse és Miss Boyd jönnek egy németországi konferenciáról Magyarországon keresztül ide, és számolnak be a Keresztény Diákszövetség öntudatosító és pacifikus tevékenységéről. Az 1921. júl. 4-én tartott kerületi gyűlésen jelen van d. Beveridge, a budapesti skót misszió vezető lelkésze, aki kijelenti, hogy az erdélyi ref. egyház mögött ott áll az egész hatalmas világprotestantizmus a maga imádságaival, figyelmeztetésével és lelki közösségével. Ő maga pedig azért jött, hogy számba vegye, változott-e valamit a helyzet Websterék ittjárta óta. Ezen az ülésen választják meg a theologiai tanári kar és elöljáróság indokolt előterjesztésére DR. JOHN ANTONY CRAMER hágai ref. lelkészt és utrechti theologiai tanárt a fakultás tiszteletbeli professzorává.

Ez a kitüntetés egyfelől hála holland testvéreink egy évvel azelőtt tanúsított anyagi támogatásáért (19 000 francia frank), másfelől az ezt előmozdító kiváló tudós munkásságának elismerése. Született 1864. ápr. 8-án Charlois-ban, atyja Jacob Cramer theologiai tanár, anyja Lagerwert Lujza. Az elemi osztályokat Amszterdamban és Groningenben, a középiskolát s az egyetem első éveit szintén Groningenben végzi, Utrechtben pedig befejezi theologiai doktorátussal (Abraham Heidanus eu Zyn Carteni omisme). Hosszú ideig gyakorló lelkész Nederheneert (1889), Alkmaar (1892) és Haag (1896) gyülekezeteiben, 1921-ben pedig az utrechti theologiai fakultáson a keresztyénség története, keresztyén archeológia és dogmatörténet professzora lesz. Ez idő alatt irodalmi tevékenységéből Pascalról s a keresztyén apologetikáról szóló tanulmányai emelkednek ki. A folyóiratok közül főként a Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft és Die Kunde des Urchristentums közölnek tőle dolgozatokat. Gyakorlati munkája elismeréséül az Egyházak Világszövetségének titkárává választják, s az International Christendom szerkesztője lesz. Theologiai iránya a közvetítő etikai iskola egyik oszlopos tagjává teszi, „akitől sok indítás indult ki”. Modern s a filozófiával is jó barátságban élő igehirdetése miatt 1906-ban viharos támadásban részesül, de pártfogói védelmükbe veszik. Hiszen theologiai felfogása (Zekerheid 1921) krisztocentrikus s Krisztus feltámadását egyenesen az ő istensége bizonyítékának tekinti. Mint utrechti professzor, egyetemének Voetius idejében s a XIX. század elején zajló történetével is foglalkozik, minket is közelről érintő műveiben. Amikor a kerületi gyűlés mint „egyházunk fáradhatatlan buzgalmi barátját és szószólóját” a fakultás tiszteletbeli nyilvános rendes tanárává választja s az erről készített díszes diplomát neki eljuttatja, boldogan és hálásan veszi ezt tudomásul. „Amit én a szegény magyar népért tehettem – írja –, az oly csekélység és mindenesetre sokkal kevesebb, mint amennyit örömmel kész volnék megtenni érte... Remélem, hogy odahathatok, hogy a két nemzet protestáns egyházainak kapcsolata a jövőben még erősebb és bensőségebb legyen... Sohasem szabad Nyugat-Európának elfelednie, amit az önök egyháza a protestantizmus ügyéért munkált és szenvedett.” 1922 őszére ígért székfoglalóját azonban csak egy év múlva, 1923. szeptember 5-én tudja megtartani, amikor Böhl groningeri professzortársa kíséretében érkezik Erdélybe s mindketten részt vesznek a marosvásárhelyi lelkészi konferencián is. Kolozsvári előadásának témája A keresztyén hit és történelem. Ebben először is rámutat arra

a nehézségre, amit a hit tartalma (a keresztyén igazság szubjektív elsajátítása, az Isten iránti feltétlen bizalom, a Jézus Krisztus váltságának tapasztalata) s a *külső* bizonyosság területén mozgó józan, lelkiismeretes történetkritika összeütközése okoz. De mindjárt elveszi az ellentét élet azzal, hogy a történeti lehetőség határmegállapításait mindenki magával viszi kutatásaihoz s Biedermann szerint Jézus élete megírásánál a dogmatikus meggyőződés mindig közbeszól. Az általa történt isteni kijelentés és váltság megélése csoda (Ef 2,6), s így lesz számunkra Krisztus a történelem középpontja. És mégsem tartja helyesnek a szent és profán történet éles elkülönülését, mert az ember, még ha keresztyén is, a történelemben az ésszerűséget keresi, holott ez a *saját útján* halad, az erkölcsi világ és váltság faktorai által megállapított *tények összefüggései, logikája szerint*. Szabadság, váltság s Jézus Krisztus személye a keresztyénséget abszolút vallássá teszik, de ennek fokozatosan érvényesülő hatásai az egyházban jelentkeznek. Így a kijelentés és fejlődés mégsem lesznek ellentétesek, s a keresztyén hit magát mindannyiszor megerősíti a történelemmel. Az előadás vége a magyar protestantizmus egyetemes szolgálatáról, katolicizmus és unitarizmus elleni küzdelmeiről emlékezik meg tudós alapossággal, s kilátásba helyezi hallgatóinak a Bernardinum Stipendium segítségét külföldi tanulmányaikban.

A székfoglalóval kapcsolatban Makkai igazgató boldogan állapítja meg Erdély és Hollandia reformátusai közt a lélek és szellem egységét s a Jézus Krisztus győzelmes evangéliuma, illetve Kálvin hősies szelleme által való kapcsolatunkat. Csakugyan a pozitívista Kaftan és Herrmann iskolájához kapcsolódó ritschli igék még mindig otthoniasan hangzanak nálunk, s a Schleiermacherre és Biedermannra hivatkozás ha nem is a történeti kálvinizmusra, de legalább ennek komoly, egyetemes szellemére emlékeztet. Magát a klasszikus kálvinizmust pedig a következő évben (1924. máj. 5–7.) idelátogató, szigorú református irányhoz tartozó Bouwmann és Hoekstra kampeni s Nordtzij utrechti theologiai tanárok képviselik és tolmácsolják a fakultáson, a gyülekezetekben és lelkeszi konferencián.

III. Reformátori szintézis

(1925–1940)

1. A nagy fordulat

IRODALOM: IMRE LAJOS: Egyházunk belmissziói munkájának két évtizede. Az Út 1938. – NAGY GÉZA: Tizenöt év... – LÁSZLÓ DEZSŐ: Ifjúsági munkánk haladása és jelen állása. 1930 (kézirat). – TÖVISI JÓZSEF: Korunk válsága. Nagyszében 1920. – TAVASZY SÁNDOR: Mi a pietizmus és mi nem pietizmus. Az Út 1923. UÓ: A jelenkori világhangulat. Uo. – BARTH KÁROLY: A reformáció mint döntés. Ford. Pilder Mária. Kolozsvár 1936. UÓ: A református tan, annak lényege és feladata. Ford. M. Nagy Ottó. Uo. – OBERDING J.GY.: Az erdélyi agrárreform. Kolozsvár 1930. – BARABÁS ENDRE: A romániai elemi oktatás első 10 éve (németül). Lugos 1930. – KORNIS GYULA: Az elszakított magyarság közoktatásügye. Budapest 1927. – Jancsó Benedek Emlékkönyv. Szerk. Asztalos Miklós. Budapest 1931. (Itt főként a Népszövetség működéséről és döntéséről.) – Ns.: A püspök egyházlátogató körútja Háromszéken. Ref. Szemle 1921. – FILEP BÉLA: Tíz év a marosvásárhelyi Ker. Szövetség életéből. Kolozsvár 1924. – Kádár Géza kolozsvári lelkész személyes közlései. A vita olvasható az Ev. Munkás és Ref. Szemle 1922-es évfolyamának első számaiban. – Szektákról az 1922. évi püspöki jelentés (vö. az 1916-ival!) és GERGELY FERENC: A millenisták agitatorikus tevékenysége. Az Út 1924. Adventistákról: Ellenzék 1934. február 13-i sz. – NAGY GÉZA: Barth teológiájának előzményei, kritikája és jelentősége. Theol. Szemle 1930. Theol Tanulmányok 12. sz. Debrecen 1931. – TAVASZY SÁNDOR: A jelenkor szellemi válsága. Kolozsvár 1923. UÓ: Irodalmi szemle. Az Út 1923. A szabadelvűség és kizárólagosság mérge. Új programkövetelések a protestáns teológiában. Az Istenhez vezető utak. Kolozsvár 1920. A filozófiai világnézet a theologia tudományos kialakításában, Böhm filozófiája a teológiában. Az emberi élmény és az isteni kijelentés. Uo. 1925. A kijelentés feltétele alatt. Kolozsvár 1929. – NAGY GÉZA: Hit és világnézet. Az Út 1925. – VASADY BÉLA: Megjegyzések a legújabb magyar ref. dogmatikához. T.S. Könyve. Theol. Szemle 1932. – MAKKAJ SÁNDOR stb.: Niebergall erdélyi emlékfüzet. Kolozsvár 1934. Konferenciái beszámolók a Ref. Szemle és Az Út 1925-i évfolyamában. Saját jegyzetek és élmények. – A főgondnokokról a fakultás emlékkönyve és az előjárásági jegyzőkönyvek a főforrások. Gidófalvyról RAVASZ L.: Az építő lélek (Ref. Szemle 1921.) – UGRON ISTVÁN: A gyakorlati keresztyénység 1925-ben Stockholmban megtartott világkonferenciájáról. Uo. 1925. – Külföldi kapcsolatokról az 1926. jún. 19-i kertületi gyűlésen az 5319/1926 sz. igazgatótanácsi jelentés (73. jkv. sz.) s az egyházi lapok jelentései. – A fakultás két jubileumán elhangzott beszédek a Ref. Szemle 1920-as és 1926-os évfolyamaiban. – Nagy Károlyról uo. 1925.

a) A theologia megújulásának előfeltételei

Közismert egyháztörténeti tény, hogy nem a theologia, hanem a gyakorlati, személyes hitélet s ennek közösségi jelenségei, mozgalmi idézik elő az egyházi élet és benne a theologia megújulását. A személyes hit elmélyülése, meggazdagodása pedig egy-egy nagy világtörténelmi fordulattal (népvándorlás, keresztes háború, az iszlám térhódítása és a harc ellene, 30 éves háború stb.) áll szoros kapcsolatban. Ilyenkor ébred fel a lelkekben elemi erővel egy bizonyos „transzcendentális érdeklődés”. Az a törekvés ti., hogy az emberi intézmények és szervezetek fölött valami emberfeletti, intézményeken felüli *valóságot* keressenek, mely az emberi élet igazi alapjául szolgálhat. S ha megtalálja valaki ezt, természetesen ébred fel benne, mint Ézsaiás prófétában (6. r.) vagy Péter apostolban (Lukács 5,1–11), a bűnbánat, a kegyelem útján megnyert új élet s az elválasztáson, elhíváson alapuló küldetésűdat. Csak ott beszélhetünk reformációról, illetve ennek folytatásáról, ahol a lelkek keresztülmennek az újjászületés e különböző fázisain, ahol a próféták és apostolok tanításai való közösség helyreáll, azaz az egyház megújul. Enélkül csak eretnekiség születik (Barth).

Az erdélyi reformátusok vezető személyiségei, a teológiai tanárai is e válságos években megjárják a reformáció útját. Az egyház eddigi legbiztosabb támaszai a magyar állam és a

benne mind erőteljesebben, öntudatosabban kibontakozó népi élet most elesnek mellőle, vagy súlyos gazdasági és kulturális válságokkal küszködnek. Alig tér magához a hívek serege az elcsatolás miatti fájdmából, reászakad a pénzbeváltás következtében értékeinek leromlása (1:100), majd az agrárreform. Ez utóbbi célja az eddigi társadalmi igazságtalanságok jóvátétele lett volna, de alapjában véve a megművelhető területnek már addig is csak 45,8%-ával rendelkező magyar népelem újabb háttérbe szorítását jelenti. Az 1919–21 között megjelenő agrárrendeletek célzatosan elasztikus természetűek, s kedvező alkalmat nyújtanak a helyi, de regátiakból álló hatóságoknak a magyarság, köztük a református egyházak, iskolák és hívek letörésére. Részletekkel itt nem foglalkozunk, csak megállapítjuk, hogy a nagy szociális átalakulás elsősorban a magyarságot sújtja, midőn 2718,146 katasztrális hold birtokát veszti el. Ebben a területben nemcsak a nagybirtok szerepel, aminek tekintélyes része kulturális célt szolgáló egyházi és iskolai vagyon (pl. a Bethlen-kollégium 8000 holdja) vagy mint közbirtokossági erdő és legelő tulajdonképpen a kisgazdák tulajdonát képezi, hanem a 4–8 holddal rendelkező, szegény bántási telepések, a kertgazdálkodást folytató városi lakosság pár hold földje, több ezer tisztviselő 10 holdon felüli birtoka s az altruista bankok kölcsöneivel vásárolt vagy 10 éven át bérbe adott ingatlan is. Végeredményben a 212 803 román földhözjutattal szemben a magyarságból csak 45 628 részesült a reform áldásaiban, holott a kisbirtokosok számaránya szerint (román 66,2%, magyar 24,8%) több mint 1/3 részben kellett volna földet kapnia. Református egyházunk vesztesége a két kerületben levő 62 148 holdból (királyhágómelléke 3646 hold 1643 □öl) 25 222 hold, amiben az új királyhágómelléki kerület 659 hold 1347 □öllel szerepel. 63 olyan gyülekezet szenved kisajátítást, amelyeket még kárpótolni kellett volna, 11 törpe gyülekezetnek pedig minden ingatlanát elveszik. A nagyenyedi, kolozsvári és marosvásárhelyi kollégiumok szintén súlyos veszteségeket szenvednek. Egyházaink és iskoláink 23 476 hold újabb területre való igényüket jelentik be, de ebből csak 905 holdat adnak ki. A két román egyház ellenben bőségesen megkapja a kívánt mennyiséget.

Az anyagi veszteséget a gyáripar és bányászat lett volna hivatva kiegyenlíteni, de még mindkettő a nagytőke és részvénytársaságok tulajdona. Ezek pedig elsősorban saját hasznukért dolgoznak. A hivatalokban vagy üzemekben való elhelyezkedés lehetősége a magyarság számára minimális. Megkezdődik ismét, mint a világháború előtti években, a hívek ezreinek kivándorlása az ókirályságba (főként Bukarestbe) és Amerikába. Mindkét helyen a többségben lévő népelem fokozatosan felszívja őket, s elvesznek az egyház és nemzet számára. Más menedéke nincs az elárvult, leszegényedett magyarságnak, mint a kultúra s ennek ősi védelmezője, az egyházi élet. A kisebbségi egyházak sietve restaurálják iskolai életüket, s erdélyi egyházunknak 1921-ben már 523 elemi és 33 középiskolája van. A királyhágómellékieknek 130 elemi és 5 középiskolája. S ha az 1870 óta fennálló máramarosszigeti ref. jogakadémiát 1921. ápr. 19-én, az újonnan létesített kolozsvári tanárképzőt 1922. febr. 16-án a kerületi főigazgatók be is zárják, az alsóbb fokú és középiskolák nagy száma még mindig biztató. De egy részük az államsegély elmaradása miatt kénytelen nemsokára beszüntetni működését. A többieket pedig az állami tantervhez való szigorú ragaszkodás, a megfelelő állami színvonalra emelés követelménye, a tanulóknak az abszolváló (IV. gimn.) és érettségi vizsgákon való kíméletlen megrostálása, a tanerők kötelező nyelvvizsgálója vagy éppen épületeik elrekvírálása sorvasztja napról napra. Egyes ősi és újonnan létesített középiskoláink (Zilah, Szászváros, Nagyvárad, Szatmár, Torda) lényegtelen vagy éppen költött ürügyek miatt elvesztik nyilvánossági jogukat, az elemi iskoláknál pedig 22 Szilágy megyei tanító ellen bűnvádi eljárást indítanak, s 15 háromszéki gyülekezetnek nemcsak helyiségeit zárják be, hanem még iskolafenntartási jogát is megvonják. Anghelescu miniszter sötét, reakciós alakja emelkedik fel a kultúrharc horizontján, s a sovinizmus és kapitalizmus vizein evező „liberális” kormány háta mögött a genfi Népszövetség támogatásával akadálytalanul követi el az újabb meg újabb erőszakosságokat. Az 1923-ban megszavazott új alkotmányba a párizsi kisebbségi szerződés

rendelkezéseit már nem is veszik fel, „mivel ez privilégiumokat foglal magába” s ellenkezik az itt törvénybe iktatott (8. §) állampolgári egyenlőséggel. Ugyanakkor az ortodox egyház megkapja a neki kijáró „uralkodó” és a görög katolikusság az „elsőbbséggel bíró egyház” jogcímét, s iskoláink és azok munkásai, tanulói védelmezői ellen kíméletlen harc indul. A magyar egyházak védekezése elsősorban Nagy Károly püspökre és munkatársaira súlyosodik. Ő pedig már 1922-ben bejelenti, hogy „az iskolaügyekben minden megértő magatartás teljesen hiányzik”, s 1923-ban a közoktatási bírálathoz tapasztalt „kibeszélhetetlen gyötrelmekről és megaláztatásokról” panaszskodik. De hozzáteszi: „Köszönöm az én jó Istenemnek, hogy ezeket sem hagyta nekem áldás nélkül.” A kerületi gyűlések 1924–25-ben majdnem kizárólag ezzel az ügygel foglalkoznak, s csak akkor kezd ez némileg háttérbe szorulni, mikor az iskoláinkat még inkább elsovasztó magánoktatási törvény (1923. szeptember 23–25.) ellen beadott erdélyi magyar panaszt a genfi Népszövetség, illetve ennek Nagy-Britannia, Franciaország és Japán képviselőiből álló hármas bizottsága mint felesleges és alaptalan memorandumot elutasítja (1926. március 16.). „Megállapítja, hogy a panaszok állításai számtalan esetben nem felelnek meg a valóságnak.” Ezzel a Népszövetség a kormány egyoldalú s *ellenőrizetlen* információi alapján a magyar egyházak beadványát aláíró püspököket és főgondnokokat hazugoknak nyilvánítja. Az elemi iskolák egyharmad s a középiskolák kétharmad része Erdélyben elvész, a Királyhágómellékének pedig egyetlen nyilvánossági jogú református középiskolája sem marad.

Nem csodálhatjuk, ha egyházi vezetőkink s népünk legjobbjai megtörnek Isten sújtóló vesszője alatt. De ez nem a kétségbeesés sötét hangulata. Felemeli őket mindig a hit. „Istennek különös szándékai lehetnek népünkkel, hogy annyi szenvedésre méltónak ítélte – hirdeti a püspök Háromszéken (1921. aug.–szept.). – Nem engedett végleg megkeményedni bűneinkben, hanem összetört, hogy felrázzon, megrostált, hogy megtisztuljunk, meggyötört, hogy szenvedéseinkben átnemesüljünk. Hazánkat eltörölte, hogy a lelkeket új honfoglalásra készítse az ő országában. Szenvédjünk tehát öntudatosan, mert azt is javunkra akarja fordítani, mert mi az ő népe voltunk és akarunk is maradni, ő is magának akar megtartani.” Ugyanez évi püspöki jelentésében pedig a külső, anyagi romlás láttára kijelenti: „Isten azt akarja, hogy csak a *hit*, az élő, munkás, áldozatos hit [legyen] az egyház lételének, épülésének egyedüli alapja. Ezért kell reávetnünk magunkat minden erővel arra, hogy végre hívő lelkeket szervezzünk.” Igaz, hogy kiváló munkatársai, a missziói népegyházat sürgető Révész és a deklarikalizálódást, laikus teológiát hangoztató Ravasz László elhagyják Erdélyt, de helyükbe más ifjabb munkaerők állanak. Az új főjegyző Makkai 1922. júl. 16-i első beszédében kategorikusan kijelenti: „Elöttem, mint küldetési terület, a *lelki misszió, az erdélyi anyaszentegyház lelki pasztorációjának szomjazó mezője* bontakozik ki.” Imre Lajos a „pásztori lélek” nevelésére kötelezi el magát székfoglalójában. Mellettük pedig a professzorok és buzgó lelkipásztorok tömörülnek a történeti református egyház hűséges szolgálatára, ennek az evangélium szellemével való áthatására.

A megújulást tehát elsősorban maga a „hivatalos egyház” veszi munkába. A lelkészképzés mellett kiváló gondja van a vasárnapi iskola s a keresztyén ifjúsági egyleti és cserkészeti munka bevezetésére. Az első szervezése most már a főhatóság intenzív érdeklődésének, irányításának tárgya. 1922 végén a hivatalos lap egy megfelelő tanítási útmutatást, sillabuszt közöl e célból, s az 1923. november 24-i kerületi gyűlés örömmel fogadja id. Victor János világszövetségi főtitkár megjelenését s másnap megtartott előadását. Az ifjúsági egyletekkel azonban baj van. Az 1921-i kerületi gyűlés sajnálattal állapítja meg, hogy az igazgatótanácsnak ezekre vonatkozó rendelkezését a gyülekezési tilalom miatt nem lehetett végrehajtani. De a szervezést, „mihelyt a viszonyok lehetővé teszik”, újra elrendeli, s a középfokú intézetekben a keresztyén diákszövetség és cserkészeti alakítását sürgeti. Az 1922-i kolozsvári lelkészki kurzuson (jan. 9–18.) Vásárhelyi János foglalkozik az egyesület munkatervével, s a hozzá kapcsolódó megbeszélést nemsokára Imre Lajosnak a Ref. Szemlében megjelenő

„Munkarend”-je viszi át a gyakorlati megvalósulás terére. Hiszen a négyes program (valláserkölcsi, nemzeti, testi és társadalmi nevelés) követelményei egyházunkra amúgy is időszerűek. „Úgy tudom – mondja a cikk –, hogy már számos IKE van a kerületben, némelyik igen szépen működik. Ezekon kívül az új kezdek, ha valami nehézség közbe nem jön, sikerrel biztatnak.” Statisztikáról, a munka összefogásáról, irányításáról azonban még nincs szó. Egyelőre a középiskolák diákjainak megnyerése van soron. Az igazgatótanács itt előbb a cserkészeti szabályzatát dolgoztatja ki egy háromtagú bizottsággal, majd Kovács Dezső kolozsvári kollégiumi igazgató elnök és Imre Lajos előadó vezetésével ennek mint a keresztyén ifjúsági egyleteknek szervezésére központi bizottságot küld ki. Imre professzor a külön magyar ifjúsági egyleti mozgalom beindítását a világszövetség Ceske-Kubiecében tartott konferenciáján (1922. ápr. 18–22.) biztosítja, de a cserkészeti a román törvények szerint csak a román mozgalom keretében foglalhat helyet. Így a kerület mind a kollégiumokban, mind a gyülekezetekben az előbbi munkaág felkarolását rendeli el (1922. júl. 17., 79. sz. jkv. hat.). Ekkor már a legtöbb kollégiumban a keresztyén ifjúsági egylet megalakul, s különösen Marosvásárhelyen fejt ki „számtotévő” működést. A *theologiai fakultáson* pedig 1921. február 28. óta munkálkodik ez az alakulat Kecskeméthy professzor irányítása mellett, egyelőre 28, de később folyton gyarapodó taglétszámmal, bibliatanulmányozó, szociális és missziói körökkel. Egy tag az alsóvárosi konfirmált ifjak közt is tevékenykedik. Szombat esténként imaórát tartanak, s megkezdik – egyelőre kezdetleges módon (a raktár egy 5 kg-os cukrosdoboz) – a később hatalmas mértékben kibontakozó iratterjesztést. Kézbe veszik a szerda esti bibliakörök szervezését először egy, de az 1922/23-as tanévben már három csoportban, Kecskeméthy, Imre és Tavasz professzorok vezetése alatt. A vasárnapi iskoláknál Imre professzor irányítása mellett dolgoznak. A külföldről idelátogató világszövetségi titkárok (Mr. Wilder, Morgan és Miss Prys) hatására létrejön a szellemi kapcsolat az angol, francia és német testvéregyesületekkel, s 1923 februárjában és áprilisában már Miss Lucy, Prys és Birdgrain titkárnők és Dartigue Albert professzor-titkár a középiskolákat látogatják, s egy nemzeti titkárság felállítását helyezik kilátásba. Persze a román mozgalommal önálló módon együtt kell majd működni. Az új egyesülés lassanként háttérbe szorítja az eddigieket, a háború előtti három alakulattól eggyéolvadt Ifjúsági Keresztyén Egyesület (1920–23) a később elkülönült Theologus Körrel, Ének- és Zeneegylettel együtt (1923/24-től fogva) főként fegyelmeléssel, segélyezéssel és zenei képzéssel foglalkozik. Áldott kezdeményezés 1922 óta a középiskolások részére kiadott építő szépirodalmi folyóirat, az Ifjú Erdély, mely Imre Lajos főszerkesztő és egy *theologiai* hallgató szerkesztő vezetése alatt csakhamar az erdélyi magyar diákság egyik legkedvesebb sajtóorgánuma lesz. Ilyenformán az ifjúsági munka, mely a lelkipásztorok járatlansága vagy éppen ellenállása, közönye miatt nagyon nehezen tud beindulni, a fakultáson megtalálja a maga kiképző és misszionáló központját, s ezáltal további terjeszkedése biztosítva van.

Míndez azonban még csak az egyház építő tevékenységének egyik szektora. Hátravan a többieknek friss, evangéliumi szellemmel való megújítása. Ezt a munkát főként a püspök végzi főhatósági úton vagy generális vizitációi alkalmával. Az igazgatótanács már 1921. jan. 24-én elrendeli, hogy a középiskolákba a Heidelbergi Káté tanítását vezessék be s ennek alapján konfirmáljanak. Ugyancsak elsősorban a tanulóifjúság számára kiadja már 1919-ben 30 000 példányban az Erdélyben használatos Próbaénekeskönyvből a kotta nélküli Kis Énekeskönyvet s ennek összes darabjai megtanítását az iskolákban kötelezővé teszi. 1923-ban pedig már a teljes kottás énekeskönyv jelenik meg, melybe 32 külföldi, leginkább angolból és németből fordított új ének van felvéve, mint az ottani ébredési mozgalmak evangéliumi tartalmú, élénk ütemű dicséretei. Mind a Kátének, mind az énekeskönyvnek terjesztését, propagálását maga a püspök veszi kezébe, s minden körűtja, látogatása egyúttal ezeknek megismertetésére szolgál. Amilyen bátran ébresztgeti az elalélt, ingadozó lelkeket, éppolyan kíméletlenül sújt le a hanyag pásztorokra és vezetőkre, a néma és áldozattól húzódozó gyülekeze-

tekre. 1921-ben megindul a kerület számára a Parokiális Könyvtár új sorozata, s 1923-tól fogva Az Út, a gyakorlati theologia folyóirata. 1922. okt. 21-én az igazgatótanács minden gyülekezetben elrendeli a vallásos estélyek tartását. s ha a diakonisszaképzést és új agenda kiadását a közben kirobbanó iskolaharc egyelőre háttérbe is szorítja, a fenti jelenségek s a kerület négy belmissziói intézménye (kolozsvári és brassói szeretetházak, zágoni és zabolai árvaházak) hirdetik az új élet kezdetét.

A főhatóságok egyetemes és tervszerű intézkedéseivel a szabad alakulatok nem versenyezhetnek. A Keresztyén Szövetség, mely 1921-ben mint az Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetsége a román kormány engedélyét is megszerzi működéséhez s főként az iratterjesztésben (Evangéliumi Munkás, Üdvre hívó, A megtartóztatás c. lapok és traktátusok) és meghítt konferenciák (Lupény, Déva, Kézdivásárhely, Nagyenyed) rendezésében buzgólkodik, felveszi a kapcsolatot az Evangéliumi Világszövetséggel, s ennek londoni küldöttei, Wingate elnök és Gooch titkár ide is ellátogatnak. A Ref. Szemle 1921-től fogva minden évben közli a Világszövetségnek az egyetemes imahét megtartására szolgáló, programszerű utasítását, s a kolozsvári tanári konferencia elsősorban a szövetség munkásait bízta meg a vasárnapi iskolák vezetésével. S mégis az egyház hivatalos és a szövetség önkéntes munkásai közt nemsokára kirobban a bizalmatlanság és elvi ellentét viszállya. K. Tompa Artúr, a buzgó iratterjesztő és lapszerkesztő, a kolozsvári lelkészi kurzuson (1922. jan.) részt vevő lelkészek bibliaóráit és evangéliumi szellemű elmélyedéseit „belső megszentelődés nélkül való, hivatalosan approbált frontváltásnak” minősíti, ami „a metodizmusnak egyik legveszedelmesebb formája”. Persze ezt Makkai mind a püspök, mind a munkatársai nevében önértzetesen visszautasítja, s tiltakozik az evangéliumi terminológiának a szövetség által való kisajátítása ellen. Mire Tompa elismeri ugyan a frontváltás nagy jelentőségét, de még mindig hivatkozik a papság 9/10 részének csökönnyös ellenállására, akiken a „hivatalos kommandó” nem segít, s akiknél „a hivatalos egyház keze alig ér messzebbre, mint a szószékről prédikáló papjainak hangja”. Igényli a szabad csapatok bármelyik legkisebb, Krisztus kegyelméből s a Szentlélektől vezetett tagjának is azt az auktoritást, amivel a hivatalosan ordinált lelkészek lépnek fel. A vita ezzel megszakad, s Makkai az olvasóra, tehát az egyház szabad döntésére bízta a két álláspont közti választást. A szövetség munkájának áldásai főként ott jelentkeznek, ahol a gyülekezet lelkipásztorai a belmisszió és iskolai nevelés terén hasznosítják azt (Marosvásárhely, Zilah).

Még inkább kiélesedik az ellentét a püspök, illetve főhatósági munkatársai és az újonnan életre hívott Református Lelkészegyesület közt. Ez az alakulat Árkossy Jenő nyáradszeredai lelkész kitartó agitációja (Egyházi Figyelő 1920. szept. 5., egyházmegyék meglátogatása) következtében Kecskeméthy theologiai professzor, Kovács László marosvécsi esperes vezetésével, több buzgó városi és vidéki lelkész részvételével Marosvásárhelyen 1920. dec. 7-én szervezkedik. Régi, főként testületi érdekeket védő programja most az idők parancsára kibővül az egyházéptés nélkülözhetetlen célkitűzéseivel, problémáival. A marosvásárhelyi közgyűlésen az egyházfegyelem, iratterjesztés, belmisszió és egyházlátogatás, a székelyudvarhelyin (1922. jún. 28.) a konfirmálás és egy gyakorlati tudományos folyóirat, a tordain (1923. júl. 10–12.) a szeretetintézmények, presbiternevelés, iskolatípusok átszervezése kérdéseivel foglalkoznak az előadók és részt vevő lelkészek. De az egyesület két régi teherterele, az ünnepségekbe, közös találkozások örömeibe átcsapó demonstráció és a hivatalos kormányzással szemben gyakorolt ellenzéki egyházpolitika tartósan akadályozzák a komoly munkát. Mikor az utóbbi Árkossynak a Makkai főjegyzősége elleni agitációja s Nagy Károly püspök központosító egyházigazgatása elleni sikertelen támadása után (1922. júl. 15–17-i kerületi közgyűlés) csődöt mond, megkezdődik az egyesület bomlása. Kovács László alelnök, Vásárhelyi János titkár lemondanak, a lap szerkesztője mellé rovatvezetőket állítanak be. Az új vezetők, Kádár Géza zilahi és Nagy Lajos székelykeresztúri lelkészek már nem tudják feltartóztatni a tagok elszéledését, apadását. Végül a kerületi közgyűlés 1923. nov. 24-én

kimondja, hogy „egyházi tisztviselőknek a hivatalos egyházi szervezetek keretén kívül eső, de az ő hivatalos teendőiket érintő, bármily elnevezésű egyesületbe való tömörülését károsnak és így meg nem engedhetőnek tartja” (70. jkv. sz.). Ezzel nemcsak a lelkészek, hanem a tanárok és tanítók külön testületi szervezkedését is eltiltja. Az indok ez: „Mint kisebbségi egyháznak, arra kell törekednünk, hogy *összes erőinknek minél szervezesebb egyesítése által fokozzuk anyaszentegyházunk erejét.*” Az egyletekre való széttagozódás pedig az egyházszervezet lazítását, szétforgácsolását eredményezné, s küzdelmeinket megbénítaná. Helyettük az Egyházi Törvényben (I. rész 56. §) engedélyezett egyházi (lelkészi, tanári és tanítói) értekezletek lépnek munkába.

A határozat azonban nem érinti sem a főként világiakból álló, tisztán evangelizálás céljából léltrejtött és a kormány engedélyével működő Evangéliumi Munkások Szövetségét, sem a hivatalos apparátus nélküli szabad társulás alakjában működő Lelkészek Baráti Szövetségét. Mivel az elsőknek *egyházépítő* tevékenységéről – mint láttuk – csak bizonyos fenntartással beszélhetünk, a tulajdonképpeni reformáló munka az utóbbira súlyosodik. Életrehívója, Makkai, mint főjegyző és püspökhelyettes, már hivatalánál fogva is erre kötelezve van. Az Evangéliumi Munkások Szövetsége elsősorban a benne csoportosuló megtért lelkek *hitére* építi fel tevékenységét, a Baráti Szövetség pedig – amint az 1928. jan. 12-én tartott konferencia kimondja – *a közösen megtapasztalt kegyelemre* s az ebből sarjadzó testvéri szeretetre, közös munkára. Itt tehát adva van a lehetőség az Ige és imádság által kibontakozó keresztyén élet fejlődésére, ennek egymás által való támogatására. Ez az alázatosság megtalálja a kapcsolatot a történeti egyház gyarló, szintén kegyelemből élő tagjaival, akiket most már az öntudatos hit áldásaival akar megajándékozni. Sőt, a szabad társulásokkal (Keresztyén Szövetség, Lelkészegyesület) szemben is megértő álláspontot foglal el, azoknak egyes tagjai (Kovács Benedek, Forró Miklós, Vásárhelyi János) az új alakulatban is otthon vannak. A Baráti Szövetség pedig felajánlja segítségét a más két egyesülés helyes irányú támogatására. Nem rajta múlik, ha jó szándéka egy idő múlva csődöt mond.

Annál sikeresebben bontakozik ki egymást építő és egyházureformáló munkája. Erre pedig sürgős szükség van, mert az elemi erővel felébredő „transzcendentális érdeklődés” a nép egy részét a szekták agitátorainak karjaiba hajtja. A baptisták Amerikából, ahol már egyházzá szerveződtek, egymillió dollárt kaptak propagandacélokra, az adventisták hasonló támogatásból kétmillió lejért a kolozsvári theologiai fakultás szomszédságában központi imaházat építenek. A millenisták Drezdából jött pénzen megvásárolják Kolozsvár legmodernebb felszerelésű nyomdáját, 23 iratterjesztésük két év alatt 20 000 énekeskönyvet, 40 000 naptárt, 21 600 magyar és 12 000 román nyelvű folyóiratot (Órtorony) árusít. Gyülekezéseik száma, különösen a Szilágyságban, Kalotaszegen s Maros-Torda és Udvarhely megyékben ezrekre megy. A baptisták száma hamarosan megnégyszereződik (1921-ben 1882), a másik két szekta hasonló sikerrel tör előre. Ezek kalandos tanításaik mellett Kálvint Szervét halála miatt egyszerűen gyilkosnak, a protestáns papságot háborús uszítónak nevezik, az egyházzal pedig mint a Sátán zsinagógájáról beszélnek. Az 1923-i püspöki jelentés szerint már nemcsak a szektáskodók és kitérők, hanem a törvénytelen szülések és kárunkra kötött reverzálisok száma is nő. A nép ugyan bizonyos tekintetben tanújelét adja egyháza iránti szeretetének. Az iskolai teherhordozás átlaga egy év alatt (1922/23) egy lélekre számított 12 lejről 71 lejre emelkedik, tíz egyházmegyében 313 000 lejt adnak össze harangbeszerzésre, s mindenféle templomok, új iskolák épülnek vagy renováltak – önerőből. De még mindig a dolgok uralkodnak a személyek felett, s ezért a protestantizmus veszélyben forog. A generális vizitációk rendszeren lelkészi konfesszióval végződnek, ahol a vezetők alaposan megtárgyalják a tapasztalt hiányokat. A püspök főként a papság nemtörődömsége, hanyagsága, a hitéleti jelentések soványsága, egyes helyeken az egyházmegyei vezetőség mulasztása miatt panaszol. Úgy látszik, hogy a hivatalos egyház intézkedései csakugyan nem hatnak le a lelkek mélyéig.

Ki kell hogy egészítse azokat a missziói felelősséget hordozó felébredt lelkek kereső, áldozatos, fáradhatatlan munkája.

A Lelkészek Baráti Szövetsége világosan felméri az előtte feltáruló munkatért, s már első gyűlésein állást foglal a családi istentiszteletek, bibliakörök, vasárnapi iskola bevezetése, a négy hónapig tartó konfirmáció, presbiternevelés (káté, konferenciák), hitvallásos népiskolai oktatás és intenzív iratterjesztés mellett. Míg azonban e követelmények egy része a Lelkészegyesületben csak kegyes óhaj marad, addig itt a lelki testvérek kevés száma, meghitt kapcsolata, egymás gyülekezetének meglátogatása s különösen a tagok hitének s a végzett munkáknak a konferenciákon végbemenő vallomásszerű számbavétele már előre biztosítja az építő akció eredményességét. Kiderül, hogy a hitből fakadó szeretet minden akadályt legyőz. Lerontja végre a theologia és vidéki gyülekezetek, professzorok és egyszerű lelkipásztorok, tanítók, presbiterek, hívő és kereső lelkek s a különböző légkörben élő generációk közti különbséget, ellentétet, mert mindnyájan egyek vagyunk a Krisztusban (Gal 3,28). A legtávolabbi falvakban tartott presbiteri konferenciák, a különböző vidékeken élő lelkipásztorokkal tartott csöndesnapok, az ifjúsági együletet és vasárnapi iskolát propagáló kiszállások, az ezekkel kapcsolatos bibliatanulmányozások, az iratterjesztés, családi istentiszteletek, „a belmisszió e korának apostoli, hősies, mélységesen komoly vonást adnak, amit nem lehet sem leírni, sem elfelejteni, s amely Isten Szent Lelkének szolgálatra hívó hatalmát dicsőíti” (Imre L.).

Maga a püspök is mindinkább ez irányban tevékenykedik. A kormánnyal és hivatalos szervekkel vívott keserű küzdelmek meggyőzték arról, hogy az egyház jövőjét nem lehet csak a hitvallásos iskolától várni. Egyetemesebb, mélyebb orientációra van szükség. Makkai pedig minden harcossá és tevékeny bajtársiassága mellett vallja, hogy „ha Isten szeret minket, nem engedi, hogy elveszítsük intézményeinket, de ha jobban szeret, engedi, hogy lerombolják azokat és azok nélkül is megtart minket”. S mikor vele egyetértő professzortársaival egy kihallgatáson figyelmezteti erre a püspököt, ebben *van annyi alázatosság és hit, hogy volt tanítványai álláspontjának engedjen*. Hiszen már 1919 óta ő a hivatalos egyház belmissziói intézkedéseinek egyik legfőbb patrónusa, s 1922-ben és 1923-ban a fakultáson tartott lelkesítő kurzusokon az új építő program legfontosabb pontjainak előadását (a lelkipásztori munka akadályai és kisértései, a vasárnapi iskola, ifjúsági egyület, a jelenkor szellemi válsága, gyülekezeti munkatársak nevelése, misszió), valamint az ezeket bekeretező, naponkénti kétszeri bibliaórákat elsősorban a Baráti Szövetség tagjainak feldolgozására, vezetésére bízta. Nagy nyeresége a kerületnek Pilder Mária tanárnő alkalmazása, aki mint a kolozsvári leánygimnázium vallástanára, mélységesen hívő lelkével, tiszta látásával, testvéri közvetlenségével, nyelvtudásával az ébredés egyik előharcosa lesz. Ezek után nem lephet meg, ha 1923-ban a kerületi gyűlés az igazgatótanács előterjesztésére az egyháztagok öntudatos keresztyénekké nevelése, a gyülekezeti közösség megszilárdítása s a felelősségteljes, építő munka folytatása céljából a gyülekezetek s iskolák vezetőinek és munkásainak elrendeli a belmissziói munka erőteljes, buzgó folytatását, s e célból egy *központi intézőbizottságot* (püspök vagy helyettese, theologiai tanárok, 6–6 lelkesítő és világi tag és egy vallástanár) állít be. Mind itt, mind az egyházmegyékben megjelennek a belmissziói előadók, s a presbitériumoktól (ez az egyházközségek belmissziós fóruma, központja) egész a kerületi gyűlésig, a hivatalos szervek magukra vállalják e szent munka védelmét, támogatását és irányítását. Igaz, hogy ez a lépés maga után vonja a mozgalom intézményesítésének és megszervezésének veszélyét, de annyi tény, hogy belőle még így is igen sok áldás árad mind a belmisszióra, mind az egész anyaszentegyházra. Megkezdődnek a presbiteri összejövetelek után az egyes egyházmegyék (Kolozsvár, Maros, Nagysajó, Kalotaszeg, Erdővidék, Görgény stb.) konferenciái, ahol a *lelki kérdések vallomásszerű megbeszélésében* a lelkipásztorok és tanítók örömmel, boldogan vesznek részt. 1924-től fogva pedig – majdnem egy évtizeden át – a kora ősz verőfényes napjaiban megmozdul az egész kerület papsága, nevelői, tanítói személyzete, presbiterek és

kereső, buzgó világiak serege, s egyik ősi, népes gyülekezetben (Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Nagyenyed, Brassó, Tenke, Nagykároly stb.) előbb belmissziói konferencia vagy református napok, a testvérkerület csatlakozása után pedig református nagyhét néven nagy lelki táborozás zajlik le. A legelső ilyen nagygyűlésen már Tavaszy a bűn valóságáról, Makkai Isten valóságáról, a püspök a Heidelbergi Káté mélységes igazságairól beszél, s egyik vidéki lelkész (Nagy András, Szentgerice) felszólalásában a Szentírás *teljes* tartalmának isteni ihletettségéről tesz megragadó bizonyosságot. Természetesen az egyházépítés gyakorlati eszközei is mind beható megvilágításban és megbeszélésben részesülnek. A papság s a hívek meglepetve, sokszor áhítatos csöndben hallgatják a régi, tudós, száraz fejtegetések helyett a gyermeki hit őszinte beszédét. S bűnbánattal, mikor a püspök bibliamagyarázataiban feltárja népi bűneinket és kimondja a súlyos igazságot: „A nemzeti dicsőségért való szenvedés nem hat fel az égbe, de az Isten országáért való szenvedés igen!” Míg Nyugaton ugyanez idő tájt (1921-től fogva), főként református talajon, az új oxfordi mozgalom sok tekintetben hasonló eszközökkel az egyéni hitélet újjászületését veszi munkába, addig Erdélyben, éppen mint a XVI. századi magyar reformációban, a Szent Lélek ereje a kollektív élet (gyülekezet, iskolák, egyházi szervek stb.) megújítását is végzi az Ige által.

b) Új theologiai orientáció

Egyháztörténeti tény, hogy az erdélyi protestantizmus hitvallási és theologiai fejlődése rendszeresen megelőzi a tulajdonképpeni magyarországiét, sőt sokszor más országokét is. Ez azonban nem annyira új irányok kezdeményezésében, mint inkább azok gyors *elsajátításában* jelentkezik. Az itteni társadalom népi és vallási összetétele, a benne levő erők szakadatlan mérközése szinte rákényszeríti az egyházakat arra, hogy intenzív belső életet éljenek. Hogy mindegyre ráeszméljenek sajátos lényegükre s életüket felfrissítsék az egyetemes emberi eszmék, nagy keresztyén igazságok és a lelkeket, közösségeket újjászülo mozgalmak erőivel. A theologia itt kénytelen prófétai és apostoli szerepet is betölteni, ha nem akar a való életnek az egyházban és társadalomban jelentkező követelményei elől kitérni, ha be akarja tölteni azokban aktív szerepét. A világháború és az azutáni megpróbáltatások – mint láttuk – felnyitják a szemeket a *liberalizmus csődjére*. „A világháború – fájdalom – tovább dühöng – jelenti a püspök 1923-ban –, de ami egyenesen a Sátán szolgálatába állítja munkáját, az az a hazugság, hogy a béke érdekében, a béke eszközeivel ... a békekötések nagy hangon hirdetett humanisztikus wilsoni elvei és néhány effajta rendelkezései is csak aranyfesték a koporsón, amelyekről azok is, kik érvényük felett örködni volnának hivatva, cinikus gúnnyal állapítják meg, hogy »ignotos fallit, notis est derisui.«” A társadalmi romlás mellett mind nyilvánvalóbbá lesz ennek gyökere, a *hitbeli és világnézeti eltévelyedés* s az ennek nyomán fellépő lelki válság. Egy egyszerű, de mélyen gondolkozó vidéki lelkipásztor, az oláhújfalusi Tövissi József utal prófétai írásában „az emberi természetben rejlő ama téves és bűnös hajlandóságra, midőn az emberi felfogóképesség határai közé véli beszoríthatni az érzékfelettit. Ez a végén oda vezet, hogy mivel az ember bír vele, tehát nem kell meghódolni előtte”. Első és legfontosabb alaptételét: „mi sem mohamedánok, sem buddhisták, sem protestánsok, sem keresztyének nem vagyunk; mi ostobák és gonoszok vagyunk” – a Kálvin Intitutiója tanításával (I. 1,5, 13; II. 6) találja egyezőnek. A keresztyén egyházi élet bomlásában, a filozófiának az emberi ismeret végességéről s a mi lelki szegénységünkről kimondott tételeiben, a szocializmus vallásellenes magatartásában mind hallgatólagos utalást lát arra, „hogy az emberi szív vallásos problémái nem emberi úton, hanem *isteni irgalom tényében* találnak megoldást... E földi lét minden viszálya, visszássága, hiánya és bénasága emberi szemmel nem látott, emberi füllel meg nem hallott, emberi szívvvel meg nem sejtett módon a *könyörülő Isten szeretetében* talál kiegyenlítést, jóvátételt és kiengesztelést”. Misztikus kedélyénél fogva az evangélium történeti anyagából („ami a fizikai világban lejátszódott”) csak „a lelki életnek jézusi szabását” emeli ki, „mivel a Jézusban mint üdvadóban megnyilvánult hitnek normája szerint

bírjuk mindannak valóságát, amiket reménylünk”. A dogmák iránt kevés érzékkel bír. „Szükség szerint használhatjuk, élhetünk velük, de nem veszünk össze felettük” (vö. 1Kor 13,2). A többi vívódó lelkipásztor a pietizmustól és restaurált kálvinizmustól elkezdve egészen a szekták és okkultizmus kérdései iránt tanúsított érdeklődésig, a legkülönbözőbb utakon keresi az Isten valóságához vezető utat. A három legutóbb tartott theologiai magántanári vizsga – mint láttuk – a theologianak a Biblia és keresztyén hit általi alapvetése, az öntudatnak a misztikus élményekre vonatkozó értékadó szerepe, sőt az önálló theologiai módszer jegyében megy végbe.

Tavaszy ez idő tájt kolozsvári és más konferenciái előadásiban, cikkeiben és egy intelligens olvasóközönség számára írt „kritikai útmutatójában” (1923) mindegyre megrajzolja „a jelenkor szellemi válságát”. Megállapítja, hogy a megrendítő világesemények hatása alatt a racionalizmusból és történeti vallásokból kiábrándult, „fáradt és halálosan kimerült psyche” vagy a fantázia által táplált vallási szurrogátumokban (apokaliptika, romantikus társadalmi szemlélet, okkultizmus, spiritizmus, teozófia, antropozófia) keresi a menedéket, vagy éppen a közömbös naturalizmusba csap át. Természetesen kritikai idealizmusánál fogva mindezeket elítéli, sőt a Tagore-féle orientalizmus és az Einsteinra hivatkozó relativista *filozófia* felett is találó bírálatot mond. De mint korábban, most is hangoztatja, hogy a racionalizmusban az általánosító értelmi tevékenységek a szellemi tényekről levonják, lehámozzák az egyéni bélyeget, tehát megfosztják azokat egyéni frissességüktől. S elismeri az irracionális intuíció és átélés, belső tapasztalás létjogát, „ahol az egész szellem vívódik az egész jelenséggel ... s egy diadalmas szellemi tettel egyszerre veszi birtokába azt”. A vallás itt már „*irracionális tapasztalatok összessége*”, s a modern vallástudománynak feladata, hogy „*megfelelő módszerekkel* racionális reflektálást folytasson a vallás fölött s annak tartalmát elérhető határig öntudatosítsa”. Ebből a szempontból örömmel üdvözli Rudolf Ottónak a Szentségesről írt, rendkívül elterjedt könyvét (Das Heilige. 1917), mely a Kierkegaard és Kutter által hirdetett „egészen más Isten” megrendítő és felemelő hatásáról (numinose, fascinosum) szól. Innen találja meg az utat a katolikus Heiternek az imádságról s a református Karl Fröhlichnek és Hermann Baukernek a kálvini kegyesség éltető gyökereiről és ezek theologiai hatásairól szóló műveihez. Érdeklődéssel olvassa Barth Károly Der Römerbrief c., nagy feltűnést keltő művét, mely a vallás elpszichologizálásával és elhistorizálásával szemben ennek *Isten reális erejéből* való születését, önállóságát és abszolút valóságát hangsúlyozza. S mikor Barth Harnack ellenvetésével szemben (Christliche Welt. 1923) ismét leszögezi, hogy *a theologia tárgya Istennek mindenkor egységes kijelentése*, amit mi egyedül csak az ebben szóló szellem és nem az emberi élmény, megértés és kritikai meggondolás által ragadhatunk meg, érzi és hirdeti, hogy itt „*a jelenkori theologia válságos fordulópontja*” áll előttünk (Az Út 1923). Egy év múlva pedig egyenesen sürgeti a *protestáns theologiának a valósággal való kongruenciáját*, amin azt érti, hogy ez a keresztyén vallás valóságát oly biztosan ragadja meg, „hogy annak történelmi és filozófiai kifejezésében a *reális életerők* ne csak ne vesszenek el, de ezeken a tudományos formákon át is éljenek és lüktessenek” (Uo. 1924). Itt már a Gogarten művei alapos tanulmányozása után ő is belátja, hogy helyes az, amit 1913-ban oly hevesen támadott: a fogalmazás, rendszerezés és határolás segítségével Kant és a hozzá kapcsolódó theologia csak a negatívumokig tudott eljutni, s így *nem lesz önálló tudomány*, hanem a történet- és társadalomtudomány egy ága. Ezen csak a kegyelemhez mint tényleges adottsághoz való visszatérés segít. Jellemző, hogy 1924. okt. 5-én tartott igazgatói évnnyitó beszédében megkezdi a Schleiermacher-féle élménytheologia elleni harcot, s egyelőre a *misztikával* számol le Brunner szellemében. Ez a „természetistenítés legfinomabb formája”; aminek mint szellemi koncentrációnak, a lét isteni titkaiba való elmélyülésnek csak *bevezető* szerepe van. S egyáltalán nem versenyezhetik a szuverén Isten által adott Igével, a kegyelemnek a Szentírásban adott sugárözönével s hősi aktivitásra hajtó, isteni erejével (írott és élő Ige). *A theologia itt már nem vallásos élményekkel és szövegkritikával foglalkozó vallástudomány*,

hanem az élő Istentől nyert, magasabb inspiráció által kijelentések birtokosává lesz, és ezeket a kijelentéseket mint örök realitásokat és mint abszolút normákat a maga sajátos módján igazolja (Uo.). 1925 őszén pedig megkezdte támadását általában az emberi élménynek a liberális teológiában előtérbe állított túltengő szerepe ellen. Akár érzelmenek fogjuk fel ezt (Schleiermacher), akár mint az Ének saját magában végbemenő aktusát és elváltozását (Böhm), merőben pszichológiai fogalom, s az ezeknek összeadásából előálló okosor sohasem tudja megközelíteni az evangéliumi keresztyénség tartalmát (Brunner). Idézi Barthot: „a modern vallásosságban az ember birtokba vette az Istent és üzembe helyezte”. S az ő legfrissebb műve alapján (Der Wort Gottes und die Theologie. München 1925) mutat rá a bibliai és humanizmusba sülyedt keresztyénség ellentétére. Elveti az eddig szívéhez nőtt szubjektív vallásos apriorit is. Ez csak az isteni kijelentés lehet, mely előbb felébreszti bennünk az Isten utáni vágyat, megdöbbenően új és kényszerítő erejű, sajátos valóság. Az antropocentrizmus elleni küzdelemben annyira megy, hogy a hitet, mint a kijelentés egy részét, minél alaposabban desztillálni igyekszik minden emberi vonástól. Csak mint a kijelentés igenlésének, Istenre támaszkodó, vakmerő lépésnek, *átélés nélküli* figyelemnek, az ítélet alatti félelemnek és rettegésnek, az isteni inkognitó előtti respektusnak ad helyet. Új felfogását egy Seeberg által Lutherre alkalmazott szóval *transzcendentális teológiának* nevezi, de amíg ott a hit magyarázza és lehetségesíti az egész vallásos magatartást, addig ő Kálvinnal együtt a kijelentésig megy vissza.

Tavasznak ezt a frontváltoztatását részben tudományos, részben személyes fejlődése magyarázza. Mint ifjú, magasba törő filozófus, a tudományos öntudat tényét és normatívumát hangsúlyozza, ami, akár Logosznak, akár Dunkmann-nal normáltudatnak nevezzük, nemcsak több, mint az empirikus tudat, hanem kozmikus, történelmet irányító tényező is. Kedvenc filozófusában, Schleiermacherben a *monisztikus realizmus* képviselőjét látja, ahol a tudás és lét egymásnak megfelelőnek s egy egyetemes és minden időn kívül álló Észben vannak fundálva. „Az empiria meg-megújuló gazdagsága” túllendíti őt az intellektualizmus sivárságán, s képessé teszi annak ismételt revíziójára. S ha a teológiát vallástudománynak tartja is, már annak sajátos módon a hiten felépülő keresztyén, pozitív jellegét elismeri. Igaz, hogy „a filozófiai úton nyert tiszta érték kategóriák” döntő szerepe mindig fennáll. Mikor ezek helyébe a világháború utáni, sorsdöntő napokban, személyes vívódásai közben, Otto, Kutter, Gogarten és Barth hatása alatt a szuverén, magát kijelentő Isten lép, adva van számára az új orientáció lehetősége. Félig tudatosan régi mesterei: Kenessey és Ravasz, kortársai: Makkai, Imre, Nagy Géza, Tövissi és mások hatása is felbukkan benne, és sodorják a külföldről készen kínálkozó döntés felé. Van benne annyi tudományos becsületesség, hogy leszámol nagy filozófusmestérével, Böhm Károllyal, s átmenti új terrénumára rendszerének értékes vonásait (Az Út 1925). Ezek a következők: 1. A szellemiség nemcsak ratio cognoscendi, hanem ratio essendi is, s mint ilyen, fölötte áll az egyéni szellemnek. 2. A megismerés a tőlünk különböző valóság kényszerű tapasztalása és utánképzése. 3. A szellem élete projekciók és prolongációk hálózata, társadalmi képződményekben. 4. A nemes szellemiség értékadó kritériuma. De „ezek a szolgálatok elsősorban módszerei jelentőségűek, és értékük csak akkor van a tudományosan képzett theologus kezében, ha az boldog birtokosa »az egy szükséges« kijelentésnek. Az ilyenek kezében új erősséget, az öntudat és önbizalom számára új lendületet jelent ez a filozófia az Isten dicsőségéért folytatott harcban”.

A Barth, Brunner, Gogarten nevéhez fűződő theologia kritikáját itt természetesen nem adhatjuk. Csak utalunk arra, hogy ennek különösen két pontja okoz aggodalmat Erdélyben. Egyik az Isten személyes megismerésének, a hittapasztalat egyéni jellegének visszaszorítása, ami nemcsak az egyházzal tisztázatlan viszonyban álló keresztyén szövetséget, hanem a bibliaköri munkát is mint „élménykeresztyénséget” kritizálja. Ennek a könnyen félreérthető álláspontnak a fakultáson egyeseknél aggasztó hatása mutatkozik (nincs szükség bibliakörre!), s a közegyházi élet ébresztő munkájának kibontakozását a bensőség helyett karitatív

irányba kezdi terelni. Egyes hazai theologusok (Nagy G., Várady B.) Hofhhaus, Wobbermin és Ritschl kritikáinak felhasználásával pár év múlva védelmükbe veszik a hitelmény igazságát is. Hiszen Barth egyik mestere, Herrmann is beszél Istennek reánk gyakorolt, bizalomra kényszerítő hatásáról, a Jézus személye általi megragadottságunkról, anélkül hogy a kijelentés elsőségét, Isten kezdeményezését elejtené. Barth tőle veszi át a „rákényszerítettetés” (Bezwungen werden) kifejezést, s később maga is szól a Biblia által felidézett megrázó „tapasztalatokról” (Dogmatik. München 1927. 438.). Tavasz említett Böhm-tanulmányában még megtartja ezt a szót mint a *theologiai megismerés egyik stádiumát*. Ez ti. „a közvetlen élményen át tényszerű tapasztalattá lett isteni kijelentés” (Az Út 1925). S később Dogmatikájában is beszél „hittapasztalatról” s „a kegyelem tapasztalatáról” (22, 50–51, 218.) Jó tehát megmaradni a Kálvinnak a hitről adott klasszikus meghatározása mellett, mely a kegyelemnek erős és biztos megismerését emeli ki (Inst. I. 525.). A másik kifogás az új theologiai irány ellen annak sajátos kultúraellenessége. Ha ez vallásos érdekből s a theologiai koncepció tisztán tartása céljából jelentkezik is, Erdélyben mégis bizonyos veszedelmekkel jár, s tegyük hozzá, a kálvinizmus hitvallási szellemétől is idegen. Mint látni fogjuk, ez a körülmény néhány év múlva a kerületet újabb önszámolásra kényszeríti.

Egyelőre hálás örvendezéssel könyveljük el azt aényt, hogy a kolozsvári theologiai fakultás életében jelentkezett fordulat szimptomatikus jelentőségű s minden megelőző próbálkozással szemben a prófétai bátorság határozott erejét mutatja. Hatása egyelőre beláthatatlan.

c) A tűzpróba

Az egyházkerület vezetősége, igazgatótanácsa és püspöke a minden évben szokásossá vált református nagygyűlést 1925. szeptember második hetére hívja össze. Mégpedig olyan formán, hogy előbb négynapos belmissziói kurzus, majd kétnapos értekezlet tartatnék (szept. 8–13.). Mivel azonban a konferenciára kijelölt helyen, Marosvásárhelyen épp ezt megelőzőleg országos dalárdaverseny van s az elszállásolás nehéz, a belmissziói kurzust szept. 10–12-re, az értekezletet pedig 12-én délutánra és a vasárnapi ünnepekre teszik át. A közös áhítatok, illetve bibliaórák tartására s az egyes témák előadására, megbeszélések bevezetésére a püspök, főjegyző, theologiai professzorok s a vidéki lelkészek közül főként a Baráti Szövetség tagjai vannak kijelölve. Köztük van a női munka egyházkerületi titkára (1924), Pilder Mária is, részint mint előadó, részint mint konferenciavezető. Meghívják még a német gyakorlati theologiai tudományosság egyik reprezentánsát, Niebergall Frigvest is három előadás tartására.

Niebergall neve Ravasz ritschliánus szellemű gyakorlati theologijával kapcsolatban lesz Erdélyben ismeretessé. Ő Kaftan, Weizsäcker és Kleinert hatása alatt, Lotze és Wundt segítségével jut el a gyakorlati theologia mint a lelkészi munka számára szolgáló *pedagógia teóriájához*, melyet aztán történeti és pszichológiai indoklással épít fel. Ravasz kb. a megfordított utat járja. Előbb filozófus a szintén neokantiánus Böhm iskolájában, s azután kapcsolja össze ezt az eszmevilágot az említett theologusok hit- és tanbeli felfogásával. Vannak közös mestereik, mint a szisztematikus Herrmann, a filozófus Windelband s a gyakorlati theologus Kleinert. Közös problémájuk: *hogyan lehet az evangélium erőit közel vinni a mai emberhez a valóság és tudományos érdek feláldozása nélkül?* S mindketten arra törekednek, hogy a kereszténységet mint abszolút vallást kiszélesítsék értékrendszerre s ennek személyes, lélektani elsajátítása útján a theológiát ismét életteljessé tegyék. Pedagógiájukban Niebergall Liande, Ravasz Schneller nyomán az egyéniségen túl a személyiséget hangsúlyozzák. Ez az Istentől adott cél és feladat, amire a gyermeket, illetve az öntudatlan hívőt el kell vezetni. Nem csoda, ha Niebergall örömmel veszi tudomásul ifjabb magyar kartársa hasonló szellemű törekvéseit s mind Marburgban, mint Heidelbergben különös szeretettel karolja fel őt hallgató diákjainkat, tőlük Ravasz és volt tanítványa, Imre Lajos munkássága felől mindegyre érdeklődik.

Erdélyben még a világháború előtt megfordul, mint a szász evangélikus egyház vendége, s már ekkor meleg, barátságos viszony szövődik közte és fakultásunk közt. Megértjük tehát, ha őt most, az ébredés és lendületes építés kibontakozásának éveiben, a professzorok és papjaink ismét akarják hallani. A theologiai felfogásában időközben jelentkező eltolódás még érdekesebbé teszi látogatását.

A tudós német professzor és pedagógus csakugyan beváltja a hozzá fűzött reményeket. Az a 150–160 lelkes és tanár, aki a belmissziói kurzuson részt vesz, folyton növekvő érdeklődéssel és feszült figyelemmel hallgatja a Pilder Mária által tolmácsolt előadásait. Ezek: Bevezetés a gyakorlati dogmatikához, vagy amint később módosul: A keresztyén alapmagatartás, A vallás tanítás modern módszerei és Az evangelizáció munkája. Világos, hogy az elsőben az ember teoretikus minősége helyett az ő értékelése, érdeklődésének és értékbecslésének fokozatosan fejlődő rangsorozata jön tekintetbe. Ennek nyomait tárgyalja a Bibliában és az egyházi életben, míg eljut egy körülöttünk álló, láthatatlan Akarathoz, Istenhez, ki egyik kezében a világot fenntartó hatalmat, másikban az ezt alkotó értékeket tartja. Istenben az érték és erő összetételét látja, s a hitben azt a bizalmat, hogy hatalom van az élet és világ felett s az értékeket megtartja. A bűn az értéktelen értékelése, összekötve a hitetlenséggel, a megigazulás a mi saját értékességünk visszanyerése Isten által, a Krisztus útján. Az eszkatológia az a bizalom, hogy Jézus Krisztus valamikor teljes győzelemre jut. A krisztológia tartalma az, hogy Jézus és a világ Ura a legbensőbb egységben vannak. Hogy ő Isten fia vagy Isten – egyet jelent. *Minden keresztyén „meglátás” képe annak, hogy kifejezik Istenhez való viszonyukat.* A mennybemenetel pl. annak, hogy Jézus és a világ Ura összetartoznak. A hit most már nem az, hogy a képek valóságához ragaszkodjunk, hanem hogy ezek által a mögötte álló érzékfeletti valósághoz, az ismeretlen és mégis megélhető Istenvalósághoz eljussunk, a képek ablakán reátekintsünk, a vele való kapcsolatot helyreállítsuk. Vasárnap főként e „képvilággal” erősítjük hallgatóink érzéseit: a bizalmat és felelősségérzetet.

Maga az előadás mindegyre jelzi, mikor ennek rendjén „veszélyes gondolatok és szavak” következnek. Niebergall tehát tudatában van annak, hogy ő az egyházi hittől, ennek tanbeli kifejezéseitől eltér, midőn ezeket képpé degradálja s a keresztyén élet egész tartalmát elszellemesíti. De az a felszabadító hatás, amit ezúton el akar érni, nem jelentkezik. A konferencia résztvevői egymás után állanak fel és tesznek bizonyosságot bibliai hitükről. Maga az elnök, Makkai főjegyző, mint a dogmatika professzora jelenti ki, hogy ez a theologia már számunkra nem bír elég megtartó és építő erővel. Csak a kijelentést, predestinációt, a kereszttel megváltó hatalmát, az újjászületést s a Szentlélek Isten uralmát elismerő határozott kálvinista theologia. A tisztán etikai becsléssel dolgozó liberalizmus, melyben a kereszttel ténye csak egyik s nem a döntő pont, ma már nálunk meghaladott álláspont. Egy egyszerű, vidéki lelkes, Kósa Mihály (Egerbegy) egyenesen Kálvin Intitutiója érveivel hozakodik elő, s ezeknek bámulatos, alapos ismerete alapján mutatja ki az előadó tételeinek egyháziatlanságát és tarthatatlanságát. Tavasz pedig meglepően biztos és kiforrott érvelésével a fundamentumig megy vissza. Hangsúlyozza, hogy sem a filozófiai spekuláció, sem a vallási apriori elmélete, sem az érzelmi és etikai élmények nem képesek Istenhez vezetni, amíg ő maga nem nyitja meg kijelentésével számunkra magához az utat. S az Ige s ennek központja: a kereszttel és a feltámadás csodája lehet csak egy igazi keresztyén theologia biztos alapvetése. Niebergall meglepetve hallgatja a felszólalásokat. Teljes tiszteletet ébreszt benne az a komolyság, elszántság és alaposág, amivel hallgatói pozitív hitüket s a szívükhöz forrt bibliai kijelentést, ennek adekvát voltát védelmézik. Hiszen eddig legtöbb helyen csak elismeréssel vagy a legfőbb problémák udvarias megkerülésével találkozott. De álláspontját nem változtatja meg, mert a korszerűség, a felekezetieskedés fölé emelkedés s az evangéliumi humánnum annyira értékesek neki, hogy ezek továbbra is megkötik őt. A kereszttel, „ahol tulajdonképp Jézusnak csak néhány csepp vére folyt”, tényleg egyik legkifejezőbb kép, de a tékozló fiú története

még kifejezőbb, boldogítóbb. Óvja hallgatóit ismét a betűhittől és a pietizmus egyoldalúságaitól. Nem hiányzik a vitának derült oldala sem. Egyik tekintélyes lelkészünknek őszintén feltárt kételyeire ő, a lutheránus vállalkozik arra, hogy a predestináció mélységeit megmagyarázza. A szintén jelenlevő marosvásárhelyi evangélikus lelkész Bayer Fülöp ellenvetéseit Luther alapján cáfolja meg. Az izgalmas szellemi párbajt, mely a régi hitviták emlékét idézi fel a lelkekben s legújabb theologiai fejlődésünknek egyik felejthetetlen mozzanata, a hallgatóság feszült figyelemmel kíséri, s mind az ellenvetéseket, mind az előadó szellemes védekezését megtapsolja. Ebben nemcsak az új álláspont képviselői által hibáztatott theologiai öntudatlanság, kiforratlanság jelentkezik, hanem az intelligencia és tudományos felkészültség iránti őszinte hódolat is. Maga Niebergall még évek múlva is emlegeti a vita megragadó és megtermékenyítő hatását. Bizonyosan része van e jelenetnek abban, hogy élete utolsó éveiben közeledik a dialektikai theológiához, átvéve annak egyes nagy igazságait (az irracionális uralma, objektivitás, Isten Igéjének abszolút volta stb.).

Másik két konferenciái előadása gyakorlati jellegénél fogva már nem hívja ki a hallgatóság kritikáját. Hálásan fogadják gazdag tapasztalatokból leszűrődő utasításait, s olyan tételei, mint pl. „a keresztyén értékeket megmutatni és nem definiálni kell”, „az evangéliumot az öröm atmoszférájában hirdetjük”, „Isten nyomokat hagy az életben és a világban arról, hogy ő van és van túlvilág, de ő egészen más, mint amilyennek kívánnók”, „minden hit kockázaton alapul” – éppúgy megragadja a lelkeket, mint a „munkaiskoláról” és a helyes kollektív lelkigondozásról nyújtott beszámolóit, tanácsait.

A többi előadások közül különösen emlékezetes a Makkaié az igehirdetés válságáról, mely az eddigi szónoki, sokszor kapkodó prédikálás helyett az építő jelleget, Istennel a Krisztusban való találkozást hangsúlyozza. Ennek előfeltételei a rendszeres csöndes órák, imaélet, folytonos tanulmányozás, önfegyelmzés és önátadás. Legyen az igehirdetés szoros kapcsolatban a belmisszióval és lelkipásztori szolgálattal, emellett pedig aktuális, szociális jellegű, a *Kereszt szellemében*. Tavasz még tovább megy a keresztyén lelkipásztor kálvinizmusának rajzában, s a Heidelbergi Káté 1. kérdése alapján az igehirdető életének átalakulásáról, bizonyosságtérvé erejéről beszél. A prédikáció is legyen személyes, egyszerű és hatalmas bizonyosságtétel, a belmisszió egyházas, s a társadalmat minden teremtményimádás (álhümanizmus) nélkül hűségesen szolgálja. Mindezek a nagy reformátor lelkétől ihletett igazságok. Előkerül a református nőnevelés (Pilder M.), a családi élet (Hegyi A.), a kultusz (Musnai L.), a sákramentumok (Vásárhelyi J.) és az áldozatkészség (Nagy G.) problémája, s az értekezleten és nagygyűlésen a jövő magyar értelmiség nevelése (Makkai), az egyháztagság (Vásárhelyi J.) és az állampolgárság (Bene F.) követelményei. „Nagy örömmel és reménységgel láttuk ... felsarjadni és érni a lelki, élő egyház magvetését a hivatalnok egyház ... élettelen romhalmaza ellen” – írja egyik tudósítás. De egy másik rámutat arra, hogy az Isten Igéje iránti felelősségteljes engedelmesség, komoly állásfoglalás még csak megindult, s ezért a lelkipásztorok theologiai világnézetének öntudatosítására a további konferenciákon sürgős szükség van. Minden komoly egyháztag örömmel konstatálja, hogy a hit igazi forrása az örök evangéliumban s az ezt feldolgozó theológiában most újra felfakadt s ennek értékeit a fakultás vezetői, professzorai szívósan védelmezik.

d) Kormányzat és vagyoni ügyek

Mikor az 1919. jún. 20-i előjárósági gyűlésen a román királyi térparancsnokság megbízásából megjelenik Bozac Aurel hadnagy s végighallgatja annak tárgyalását, mindenki érzi, hogy a fakultás államjogi és közegyházi helyzetében gyökeres változás állott be. A magyar állammal és az ottani négy testvérkerülettel, theologiai főiskolával és konventtel való kapcsolata megszakadt. Most már valósággá lesz a maga teljes komolyságában az 1911-i rendtartás 1. §-ának kijelentése: „Az erdélyi református egyházkerület kolozsvári theologiai fakultása ... az erdélyi református egyházkerület tulajdona s ez egyházkerület szerves részét alkotja.” Az

államsegély 1919-ben megszűnik, az egyetemes egyháztól kapott Baldácsy-alapítványsegélyek, -ösztöndíjak szintén. Az 1919. szept. 3-i tanári gyűlés megállapítja, hogy „a Gecse–Baldácsy-ösztöndíjak ... az intézet külső segélyének elmaradása folytán nem adható”. A fakultásnak tehát ezután nemcsak fenntartó, hanem törvényhozó, legfőbb intézkedő, felügyelő és irányító hatósága is az erdélyi egyházkerület lesz. A királyhágómelléki kerület alakulása még csak most van folyamatban, és sok idő eltelik, amíg a közös törvényhozó és kormányzati szervek kialakulnak. Az 1922/23-as tanévtől fogva ugyan az ott gyűjtött adományok a testvérkerületből beiratkozott hallgatók segélyezésére fordíthatnak, az ottani legációk 1922-ben megnyílnak az összes hallgatók számára, s az 1924/25-ös tanévtől fogva állandó segély jön onnan theologusaink részére (22 000, majd 64 500 lej), de csak az 1926. júl. 2-i előljárásági gyűlésnek jut eszébe a háznagy indítványára, hogy az intézet fenntartására is, különösen olvasóterem létesítése céljából rendes közegyházi támogatást kérjen. Mindez a fakultás vagyoni és tanulmányi felügyeletét nem érinti.

A kormányzat súlyát most is a tanári karból választott официális professzorok és a melléjük állított háznagy, az előljárásból pedig a püspök és két gondnok hordozzák. Az igazgatói tisztet egész 1920 szeptemberéig Kecskeméthy professzor hordozza. Ekkor – 8 évi hivataloskodás után – megnyervén az igazgatótanács elismerését és köszönetét „a legnehezebb időkben kifejtett kiváló értékű igazgatói munkásságáért”, átadja helyét Ravasz Lászlónak. Ő azonban már nem tudja hivatali idejét kitölteni, s 1921. júl. 20-tól fogva szept. 1-ig Makkai helyettesíti. Ekkor az utóbbi lesz az igazgató az 1924-ig terjedő *csonka* ciklusra. Utána Tavaszy Sándorra kerül a sor.

A gazdasági felügyelői állást 1918. okt. 15-ig Ravasz, utána Révész Imre egész 1920. máj. 29-én bekövetkezett távozásáig, majd egy évnél tovább (1921. szept. 1-ig) Makkai, Tavaszy (1921–24) és Imre Lajos (1924–28) viselik. Az internátus és konviktus felügyelője: Révész (1918. okt. 15-ig), Makkai (1918. okt. 15.–1920. szept. 8.), Tavaszy (1920. szept. 8.–1921. szept. 1.) és Imre (1921. szept. 1.–1924. júl. 1.). Ekkor az officium betöltése körül zavarok mutatkoznak. A tanári kar e tisztségre dr. Mátyás Ernő székelyföldvári lelkészt, az újtestamentumi tanszék helyettes tanárát választja meg (ápr. 29.), s az előljáróság (máj. 22.) szintén. De az igazgatótanács a választást nem hagyja jóvá, mivel az intézeti törvény 21. és 56. §-a értelmében e hivatalra csak rendes tanárok választhatók. Az előljáróság hivatkozik arra, hogy Tavaszy és Imre egy ideig mint helyettes tanárok töltötték be ezt, s miután Kecskeméthy 30 éves szolgálata, Makkai pedig egyéb nagymérvű elfoglaltsága miatt nem alkalmasak e tisztségre, ismételten kéri Mátyás Ernő megerősítését. De előre látja azt, hogy egy *vidéken lakó* helyettes tanár úgysem nyeri el ezt, s mikor ez az eset tényleg bekövetkezik, a nov. 5-i előljárásági gyűlés Imre Lajosra ruházza. Neki pedig, a korábbi megállapodások szerint, a többi tanárok, különösen Makkai és Tavaszy segítenek „buzgó, odaadó munkájukkal”. Szerencsére 1925. szept. 5-én az újtestamentumi tanszék helyettesítése a Sárospatakra távozó dr. Mátyás Ernő után Maksay Albertre kerül, aki akkor érkezik haza Amerikából és Kolozsvárt lakik. Így az előljáróság őt bízza meg 1928-ig a konviktusi felügyelői teendők ellátásával. A könyvtárt előbb Révész, majd utána két évtizednél tovább Tavaszy felügyeli és adminisztrálja.

A tanári officiumokhoz hasonló mozgalmasság mutatkozik a gondnoki és előljárói karban. A főgondnoki tisztséget – 9 éven keresztül – DR. GIDÓFALVY ISTVÁN közjegyző (előbb 9 évig gondnok) viseli, s mikor 1921. jan. 10-én elhal, mind a tanári kar, mind az előljáróság hálás kegyelettel emlékezik meg arról, hogy nemes életprogramja megvalósításában elsősorban a lelkészeket és lelkészjelölteket tekintette munkatársaiul, s mint önzetlen és nemeslelkű vezér, lelkes és igaz barát, munkában és egyszerűségben ragyogó példakép, bölcs és aranyzívű patrónus vezette és segítette az intézetet nemcsak a fényes, de a válságos időkben is. Evangéliumi szellemű szocializmusát híven tükrözi legnagyobb munkája: A magyar pap

és tanító szociális kötelességei (Kolozsvár), melynek 1800 példányát özvegye a könyvtárnak adományozza. Ebből később sok hallgató kap jutalomkönyvet.

Utóda, az addigi gondnok, KOLOZSVÁRI BALINT egyetemi tanár lesz, akit az 1921. júl. 2-i kerületi gyűlés választ e tisztségre. Született 1875. jan. 5-én, apja K. Sándor egyetemi tanár, anyja Kiss Terézia. Tanul az itteni ref. kollégiumban és egyetemen, majd a berlini és párizsi egyetemek jogi fakultásain. Előbb mint Pest vidéki aljegyző az igazságügy-minisztériumban dolgozik, onnan hívják el a kassai kir. jogakadémia magánjogtanárának (1898–1906), majd a kolozsvári egyetemre, ahol a magyar magánjogot adja elő. Munkáját folytatja az 1920/21-es tanévben működő ref. tanárképzőben is (egyház- és történelmi jog), majd ennek bezárása és az expatriálás után Szegeden (1928-ig) s a budapesti egyetemen (magyar magánjog). 1921-től fogva a Magyar Tudományos Akadémia levelező, illetve rendes tagja. Az egyházi élettel, már származásánál fogva is, mindenütt a legbensőbb kapcsolatban van, állandóan presbiteri, Kolozsvárt egyházközségi főgondnoki tisztelet visel (1920–21). Az egyházközséget őt előbb tanácsbírájává és theologiai előjárósági taggá (1919), Gidófalvy mellé theologiai gondnokká (1912), végül főgondnokká választja. Tevékeny részt vesz a gyülekezet iskolaügyének kiépítésében, az Erdélyi Múzeum-Egyletben (Huszi András az első ref. jogtanár. 1913), az impériumváltozás után pedig mint világi főjegyző Ravasszal együtt a kormánnyal folytatott tárgyalásokban, a fakultás anyagi konszolidációjában, a tanárképző szervezésében. Itt theologusaink is tőle hallgatják az egyházjogot és házasságjogot. Mikor 1921. okt. 20-án kényszerű távozása miatt bejelenti lemondását, megvallja, hogy egyik egyházi szolgálatától sem annyira fájó a megválás, mint éppen a fakultástól, melyhez az élethivatás azonos-sága szorosan hozzáfűzte, s amely az egész anyaszentegyház hagyományainak legkifejezőbb és legállandóbb képviselője. Az előjáróság pedig soha el nem múló hálával, tisztelettel és áldáskívánással bocsátja útra hűséges munkatársát.

Az események tragikus torlódásaként, a melléje választott gondnok, DR. SCHILLING LAJOS alig pár hónapi működés után elhal (1921. aug. 29.). Régi kolozsvári református család sarja (sz. 1854. jan. 27.), aki itthoni tanulása után Berlinben és Párizsban gyarapítja tudományos ismereteit s 1883-tól fogva az egyetemen mint az egyetemes (6kori) történelem professzora munkálkodik. 1912-ben lesz az előjáróság tagja, s a kerület bizalma Kolozsvári Bálint mellé őt ülteti a gondnoki székbe. Az intézet mint egyik legbuzgóbb, leglelkesebb előljáróját, kurátorát siratja.

Helyettesítésével az állás betöltéséig DR. GRANDPIERRE EMILT bízzák meg, akit az 1922. júl. 17-i kerületi közgyűlés tisztségében megerősít. Ugyanakkor a főgondnok Ugron István lesz. Grandpierre, akire eszerint majdnem egy évig a főgondnoki teendők is súlyosodnak, francia hugenotta ivadék. Atyja Grandpierre postatanácsos Nagykanizsán, anyja Göts Róza. Szül. 1874. nov. 26. Elemi iskoláit a debreceni, a középosztályokat a kolozsvári ref. kollégiumban végzi. Jogot az itteni egyetemen, majd Ausztriában, Svájcban és Németországban tanul. 1896-tól 1918-ig Kolozsvárt törvényszéki bírósági tanácsbíró. Az 1918 őszén zajló forradalmi események mindinkább előtérbe állítják komoly, demokratikus egyéniségét, s dec. 1-től 1919. jan. 17-ig Kolozsvár város és a vármegye főispánja, kormánybiztosa lesz. Ő folytatja az erdélyi magyarság nevében a főkormánybiztosság mellé delegált biztosok élén a tárgyalásokat a nagyszebeni Kormányzótanáccsal az erdélyi népegyenlőség megvalósítása érdekében. Ezek azonban meghiúsulnak, s a főkormánybiztosság Apáthy István letartóztatása miatt felfüggeszti működését. Grandpierre tovább keresi a kibontakozás és életlehetőség útját. 1920. dec. 15-én ott van mint vezető tag a politikai harc megszervezésére alakult bizottságban, mely a Magyar Szövetséget megeremti, s 1922. aug. 5-én a Magyar Nemzeti Párt elnökévé választják. Majd ennek a Magyar Néppárttal való egyesülése (1922. dec. 28.) után a Jósika Sámuel elnöki tisztségében követő Ugron István mellett az Országos Magyar Párt ügyvezető alelnöke lesz (1924. dec. 14.). Mikor egy év múlva (1925. dec. 2.) Budapestre távozik, hogy ott mint közigazgatási bírósági tanácsbíró folytassa munkáját, az előjáróság „nagy sajnálattal veszi tudomásul le-

mondását, s megköszöni hűséggel és nagy gondossággal” végzett szolgálatait az intézet vezetésében és a lelkésznevelésben. Nemcsak mint meleg szívű, színes tollú szépíró hagy nyomot a Magyar Nép és Pásztortűz c. folyóiratok megteremtésében, fellendülésében, hanem a teológiai ifjúságban is, melynek az 1924/25-ös tanévben „általános jogi ismeretek” címen tart előadást. Lemondása alkalmával 6000 lej (kamataival 10 ezer lejre növelendő) alapítványt tesz az intézet számára (megh. 1938. ápr. 8-án Budapesten).

Az 1922-ben beállított új főgondnok, UGRON ISTVÁN egyike azoknak az érdekes, sokoldalú s kulturális, egyházi és politikai téren egyaránt jelentős szerepet játszó személyiségeknek, amilyeneket csak Erdély tud produkálni. Atyja Ugron Sándor, anyja Kendeffy Róza. Szül. 1862-ben Mezőzáhon. Első nevelői református lelkészek (Pungur Gyula, Gyárfás Albert), a gimnázium négy alsó osztályát az enyedi Bethlen-kollégiumban, a négy felsőt a segesvári szász ev. gimnáziumban végzi kitűnő eredménnyel. Mint kiváló nyelvtelenség, a bécsi keleti akadémia növendéke lesz, s 1886-ban konzuli és diplomáciai vizsgát tesz. Egyévi bécsi joggyakorlat után megkezdji változatos eseményekben gazdag diplomáciai pályáját. Alkonzul Szmirmában és Velencében, konzul New Yorkban, Varsóban, Tiflisben és Alexandriában, főkonzul Varsóban, nagyköveti tanácsos Bukarestben, rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Belgrádban. Az itteni kétévi (1910–12) szívós küzdelme után a bécsi közös külügyminisztérium egyik osztályvezetője lesz. Ő folytatja Buriánnal vagy egyedül Berlinben a Lengyelország jövőjéről beindított tárgyalásokat, s 1917. jan.–1918. dec. között ő a Monarchia védelme alatt újra önállósuló északi szomszédságban a hódító hatalom képviselője. Ekkor idegbaja miatt nyugdíjazását kéri, s hiába próbálják megnyerni egy Párizsba induló delegáció számára, nem fogadja el. Hazatér Erdélybe, s itt megapadt birtokán gazdálkodik. Részt vesz a Magyar Szövetség, majd a Magyar Párt szervezésében (alelnök, 1924-ben elnök). Közben az erdélyi Hangya Szövetkezetek és Erdélyi Múzeum elnöke (1921–25), 1923 óta az egyházkerület egyik főgondnoka lesz. Teológiai főgondnokságát bizonyos aggodalommal fogadja, mert „32 évi közszolgálata alatt még ilyen munkát nem végzett”. De látja, hogy most minden megbízatást vállalni kell, s a teológiai fakultás nagy nemzeti jelentősége is erre készíti. Természetesen a vallásos érzület mellett a fajszeretet s ennek nemes keresztyén etikai felfogása alapján a modern nyelvek tanulását és az egyház világi kapcsolatainak ápolását hangoztatja. Mint a kerület „diplomataja”, jelen van delegátusi minőségben a gyakorlati keresztyénység (Life and Work – Élet és Munka) stockholmi konferenciáján (1925. aug. 19–30.), s ott Söderblom upsalai érsek felszólítására hozzászól a keresztyén nevelés kérdéséhez, a hitvallásos iskolák valláserkölcsei és állami fontosságát hangsúlyozza. Maga a nagyszebeni görögkeleti metropolita, B□lan is helyesli fejtegetéseit, persze anélkül, hogy ennek itthon levonná az illő következményeit. Ugron az erdélyi magyar egyházak megbízottja a genfi Népszövetségnél, ahol benyújtja azok iskolai memorandumát s többször eljár ott ügyekben. Később is részt vesz keresztyén világgyűléseken (Bern 1926. Prága 1927, Lausanne–Chexbres 1930), hiszen hosszú diplomáciai pályája alatt a szmirmai és lembergi érsekkel, a varsói bíborossal és az alexandriai kopt pátriarkával áll szívélyes viszonyban. Három pápával is találkozik, s közülük X. Pius, hálából szolgálataiért, saját kezűleg írt levél kíséretében megküldi neki arcképét. XI. Piusszal pedig (Achille Ratti), akit Varsóban a háborús megszállás idején sokszor segít, később is levelezésben áll. 1927-ben Rómában nagy szívéllyességgel fogadja, majd 1930-ban egy képet küld emlékül neki, mint „volt kedves kolégájának”. Teológiai főgondnokságát ennyi elfoglaltság közt is, hacsak itthon van, mindig lelkiismeretesen teljesíti, közbenjár a kormánynál az épület elrekrvirált részeinek felmentéséért, fogadja és tájékoztatja a külföldi vendégeket, az ifjúság korszerű tanulmányozását szorgalmazza, figyelemmel kíséri. Mikor 1926. máj. 26-án kerületi főgondnoksága miatt lemond, Makkai püspök abban látja munkája eredményét, hogy Intézetünk bekapcsolódhatott a világprotestantizmus életébe és állandóan őrködött azon, hogy intézetünk európai színvonalát el ne veszítse.

Az előjáróság többi tagjai főként az expatriálások miatt változnak. Barabás Samu lelké-
szi, Erdélyi Pál és Sági László világi tagok 1921-ben hagyják el Erdélyt, s helyettük a kerü-
leti gyűlés egyelőre Vásárhelyi János dési lelkészt, Grandpierre Emilt és Kovács Dezső igaz-
gató-tanárt póttagoknak hívja be, az Igazgatótanács jóváhagyása mellett. Az 1921. júl. 2-i
kerületi közgyűlés a ciklus hátralevő egy évére meg is választja őket rendes előjáróknak, s
Bartók távozása után helyét ez időre Csiky István marosvécsi lelkész pótolja, a gondnokká
lett Grandpierre Emilét dr. Kovács András ügyvéd, az elhalt Schilling Lajosét dr. Filep Gyula.
Az 1922–27-es évekre az előjáróság képe csak annyiban változik, hogy az addigi, régi
lelkészi tagok mellé (Vásárhelyi Boldizsár, Vásárhelyi János, Sófalvi Károly) Kádár Géza
helyett Gönczy Lajos, Csiky István helyett Hegyi András jönnek. A három világi tag megma-
rad, illetve a két újabb póttag rendes tagságot kap. A tanárok természetesen részint hivatal-
ból, részint választás útján szintén részt vesznek az előjáróság munkájában, még Mátyás
Ernő is, mint tanári póttag, az 1924/25-ös tanévben.

A tanári kar és előjáróság legfontosabb tevékenysége az intézet autonómiájának és nor-
mális működésének biztosítása. Ez pedig – amint a tanári kar (Ravasz L.) által készített s a
Kormányzótanácsnak küldött memorandum (1919. febr. 6.) az egész egyházra nézve körvon-
alazza – a törvényhozói, kormányzati, vagyoni, tanulmányi és fegyelmezési önrendelke-
zését foglalja magába. Természetesen a kebli hatóságok jogkörét a felettük levő egyházkerü-
leti fórumok korlátozzák vagy kiegészítik. Mikor 1924. máj. 17-én dr. Erik Colban népszö-
vetségi titkár Ionescu minisztériumi főigazgató kíséretében meglátogatja az intézetet s érdeklődik,
hogy munkáját a román állam nem akadályozza-e, az igazgató helyettese (Tavaszy S.)
kijelenti, hogy ezt kifejezetten nem teszi, sőt államsegélyt ad, de az intézet fejlődését az
épület második emeletének lefoglalása által gátolja. Emiatt két rendes professzori állást nem
lehet betölteni, sem a hallgatókat megnyugtatóan elhelyezni. Valójában azonban egyéb ál-
lami túlkapások is történnek. Autonómiaellenes, bár az ostromállapottal menthető pl. a legá-
tusok 1919-i pünkösdi konceptusának a cenzúra általi törlése, betiltása s az előjárósági gyű-
lés katonai ellenőrzése (1919. jún. 20.), amik szerencsére később nem ismétlődnek. Továbbá
a tanári lakások egy részének megszállása a hadjáratból visszatérő román katonatisztek és
egy hivatalnok által, ami a professzorok nyugodt munkáját, békeségét egy évtizednél tovább
állandóan zavarja. Az új impérium vasúti üzletvezetője a II. emeleten egyszerűen a ma-
gyar állam bérletét veszi át, s ha kezdetben az így hasznosított lakrészek bérösszege és a
fűtési költség megosztása jól is fog, hamarosan kitűnik, hogy ezen az állapoton változtatni
kell. A tanári kar már 1920. máj. 25-én kéri az épületnek a katonai megszállás alóli mentesít-
ését, az előjáróság pedig 1921. dec. 3-án megbízza Kovács András ügyvédet, hogy legalább
a tanári lakásokat a lakásbizottságnál internátusi és szemináriumi célokra szabadíttassa fel.
De e lépések nem vezetnek eredményre, s ezért Grandpierre helyettes főgondnok közvetlenül
a kultuszminiszternél szorgalmazza a rekvirálás megszüntetését. Onnan kedvező biztatásokat
is kap. Az 1922/23-as tanév elején már 110 hallgatót kell elhelyezni, s ezért Ugron főgond-
nok veszi kezébe az épület felszabadításának ügyét. 1923. szept. 9–10-én Banu kultuszmi-
niszter személyesen győződik meg a helyzet tarthatatlanságáról, de a prefektusnak
(főispánnak) adott utasítása, illetve ennek tanácsára a lakáshivatalnál való újabb kérvényezés,
majd a kilakoltatási eljárás megindítása hiábavaló. A külföldi vendégek – különösen Beach
Sylvester, az amerikai presbiteriánus egyház moderátora (1922. aug. 14.) – „méltatlankodás-
sal és keserű felháborodással” szemlélik ezt az intézeten elkövetett erőszakoskodást, de sem
ők, sem Colban népszövetségi titkár nem tudnak rajta segíteni. 1924. szept. 4-én Ispir kul-
tuszállamtitkár s a helybeli görögkeleti vikárius látogatása és biztatása nyújt némi reménysé-
get. Miután ez sem megy teljesebbé, az előjáróság Elekes Viktor ügyvédet bízza meg,
hogy az odíózus ügyet per vagy egyezség útján intézze el. Neki sikerül végre a II. emeleti
tanári lakás négy szobáját egy magánbérló kitelepítésével az internátus céljára felszabadítani,
de az államvasút csak 1928 tavaszán kezdi meg a kiürítést s 1929 nyarán fejezi be.

Vagyoni természetű sérelem az, hogy a fakultás csekély földbirtokának jelentős részét, 15 h 467 ööl szántót és legelőt a Borháncs dűlőben a járási birtokkisajátítási bizottság elveszi, s a helybeli görög katolikus lelkész tulajdonába adja (1922. szept. 15.). Miután a fellebbezés eredménytelen, s a Kövespadon levő szántóföldet (4 h 746 ööl) is ez a veszély fenyegeti, az előljáróság, az igazgatótanács utasítása ellenére, engedélyt kér ennek eladására (1923. okt. 16.), és 1924-ben ezt is eladja. Így mindössze 1 hold 387 ööl nagyságú földcsekéje marad. A gazdasági ismeretek tehát, melyeket az 1920/21-es tanévben Farkas Árpád akadémiai tanár tanít heti 4 órán, ezután nem is szerepelnek a tanrendben.

Tanügyi téren szintén történnek állami túlkapások, amik ellen a vezetőség és főhatóságok mindegyre tiltakoznak. Ilyen a fakultáson megnyílt ref. tanárképző bezárása (1921. szept. 20.). Ez az intézet ugyan az igazgatótanács jelentése szerint befelé teljesen autonóm, külön elnök és kormányzás alatt, de tekintettel arra, hogy igazgatója a theológiával közös s a kerület ezzel tulajdonképpen eddigi itteni tanárképző intézetét akarja kibővíteni, a fakultás igazgatója és előljárósága veszi védelmébe. Az igazgatótanács már 1919-ben és 1921. ápr. 6-án kéri az új tagozat elismerését, a kormány válasza azonban késik. Majd a tanárképzőt a kolozsvári államtitkárság beszünteti. Az előljáróság az igazgatótanács útján azonnal fellebbez és tiltakozik, s az eredmény az, hogy az államtitkárság az intézetet feloszlatja, helyiségét, levéltárát lepecsételteti. Az újabb tiltakozás és kérés a megnyitás érdekében (1921. dec. 3.) hiábavaló. Pedig a genfi Népszövetség mellett működő magyar titkárság is 1922. febr. 4-én Baranyai Zoltán útján szorgalmazza azt. E hó 16-án Dr. Ganu egyetemi tanár, a román tanárképző elnöke átveszi és elszállíttatja az intézet levéltárát. A helyettes igazgató, Tavaszty most is hangoztatja az előljáróság nevében főiskola-fenntartási jogunkat, s a jan. 24-i előljárósági gyűlés még tudomásul veszi az igazgatótanácsnak e téren tett további lépéseit. De ezek is eredménytelenek maradnak. Autonómiaellenes a román tanszék szervezése (1922. márc. 1.), mivel új tanszékek szervezését csak az egyházkerület közgyűlése mondhatja ki, s az ifjúság csak az általa megállapított tanterv és órarend szerinti előadások látogatására, tanulására kötelezhető. De mikor a miniszter az új tanerő beállítását és fizetését magának tartja fenn és annak a fakultás autonóm igazgatásában való részvételét nem igényli, az igazgatótanács és kerületi gyűlés nem tiltakozik, s a román nyelv és irodalom rendes tanítása megkezdődik (1922. júl. 16-i ker. közgy. 55. jkv. sz.).

Az 1922-től 1925-ig dúló iskolaharc lecsapódása az a közoktatásügyi miniszteri rendelet, mely megtiltja a theológiára olyan növendékek felvételét, akik nyilvánossági jogtól megfosztott középiskolákban végeztek. Az előljáróság természetesen védi, éppen a vallásügyi minisztérium 53619. sz. rendelete alapján, azt a főiskolai szabadságot, hogy a hallgatók felvétele semmiféle formális minősítéshez nincs kötve, csak az intézeti rendtartáshoz való alkalmazkodást követeli meg. Legfennebb a lelkeszi államsegély kiutalásánál kérhetik majd a minősítési okmányokat (1924. febr. 7.). Az igazgatótanács felterjesztésére aztán a minisztérium csakugyan erre az álláspontra helyezkedik.

Szerencsére „a kultuszminisztériumban [ahová főiskolánk tartozik] az általános politikai irányzat [ti. a román nacionalizmus] meglehetősen letompulva érvényesül, amit magának a miniszternek a személye még tovább enyhíthet” – jelenti a püspök 1922-ben. S egyúttal elismeri a miniszterek „előzékeny, nemes magatartását”. Még a theologiai internátus is kap onnan szerény összegeket, 1921/22-re 15 000, 1922/23-ra 19 450 lejt, amit a tanári kar természetesen az erre rászoruló 17–18 ifjú közt oszt ki 400 lejtől 1700 lejig terjedő konviktusi segélyekre. Ezután egy évig megszűnik, de 1924/25-ben újra 30 ezer lej áll belőle rendelkezésre.

Ilyen körülmények közt a tanári kar és az előljáróság nyugodtan szentelheti figyelmét, munkaerejét az intézet szellemi és anyagi fejlesztésére. A tanterv bővítése és gyakorlatibbá tétele, minden elvi tiltakozás ellenére, az új feladatok parancsára mindegyre napirenden van.

A sok tervezetés közül kiemelkedik a tanárképző és theologia együttes végzésének szabályzata (Értesítő 1920/21. 8–9.), ami azonban – mint láttuk – éppúgy nem valósul meg, mint az ifjúság tanítói végzettségére vonatkozó elgondolás és határozat. A ref. középiskolák tanári személyzetének pótlása azért mindegyre foglalkoztatja a tanári kart és előljáróságot. Először a tanári kar tesz javaslatot az igazgatótanácsnak, hogy a II. emelet felmentetése által rendezzen be ott kerületünk internátust a ref. tanárnövendékek részére, akik az 1920–21. évi szabályzat szerint a fakultás rendes növendékei lennének s tanári képesítésüket az állami egyetemen nyernék (1922. márc. 3.). De az igazgatótanács csak a következő évben intézkedik, s ekkor is újabb javaslatot kér. A tanári kar és az előljáróság erre ismét leszögezi, hogy csak theológiát is végzett tanárok kiképzését, alkalmazását látja célszerűnek s ezek kiválasztása a tanári kar, anyagi támogatása pedig a kerület feladata lenne. A tanterv az 1920/21-i (1924. febr. 7.). A román egyetem bölcsészeti karával folytatott tárgyalások, főként Kristóf György egyetemi tanár közbenjárása eredménnyel járnak, s már a jún. 28-i előljárósági gyűlés tudomásul veszi, hogy ott a végzett theologusok félveit minden vizsga nélkül fele részben beszámítják.

Az 1924/25-ös tanévben már 3 theologus ifjú mint *tanárjelölt* iratkozik be a tanárképzői szabályzatban körvonalazott kedvezmény alapján, kevesebb óraszámmal. Így a ref. tanárok nevelése ismét megkezdődik. Egy konkrét kérésre (Nagy Jenő) pedig kimondja a tanári kar és az előljáróság, hogy a kollégiumi előljáróság által arra minősített tanárok hallgatási kötelezettség nélkül tesznek alapvizsgát, és két év alatt lelkészi vizsgát tehetnek (1923. márc. 12.). Maguknak a rendes theologusoknak az alaposabb kiképzésére rendkívüli kurzusok szolgálnak. 1919/20-ban Dézsi Lajos: Protestáns irodalomtörténet; 1920/21-ben Farkas Árpád: Mezőgazdaságtan és Roska Márton: A néprajzi gyűjtésről; 1924/25-ben Grandpierre Emil: Jogi alapismeretek s a tanárok által tartott speciálkollégiumok.

Az egészségtan beiktatása az 1920/21-es tanév második felétől kezdődik heti 2 órában, 1922/23-tól fogva pedig heti 4 órában. Közben az előljáróság kimondja e tanszék államsegéllyel való szervezését, s arra régi hű munkását, dr. Filep Gyulát alkalmazza (1921. dec. 3.) a megfelelő orvosi ambulancia tartásának kötelezettségével. De tekintettel az utóbbi terhes voltára, erről Filep lemond, s 1925. jan. 1-től átadja az előljáróság által beállított utódjának, dr. Török Imrének. A hallgatók pedig már e tanév kezdetétől fogva 60 lej orvosi díj fizetésére köteleztetnek.

Sok gondot ad a személyi kérdés és a díjazás nehézségei miatt a modern nyelvek tanítása. Hiszen ezek ismerete nélkül sem az itthoni alaposabb, sem a külföldi tanulmányozás nem képzelhető el. Már az 1919/20-as tanévben tanítja Révész Imre a francia és Apor Endre előadó az angol nyelvet. Utóbbi munkáját a kerület fizeti. 1920/21-ben a tanárképző professzorai: Csifó Salamon (angol), Kirchknopf Gusztáv (német) és Biela Mária (francia) oktatják ezeket. 1921/22-ben már csak Kirchknopf tanít németet díjtalanul. 1922/23-ban melléje lép Imre Lajos angol nyelvleckéivel. Mindkettő részére 1000–1000 lej tiszteletdíjat szavaznak meg. Úgy látszik azonban, hogy a modern nyelvek kötelező tanulása eredményében nincs arányban a reá fordított idővel, s ezért azokat a tanári kar fakultatív tárgyakká teszi. Elsősorban a külföldre készülőknél számára rendeli el azok intenzívebb tanulását (1923. aug. 20.). Az 1923/24-es tanév kezdetén a német (24), angol (9) és francia (11) nyelv tanulói már nyelvmestereket kapnak Járosi Andor ev. lelkész, Csifó Salamon unit. theologiai tanár és Musnai László segédlelkész személyében. Az első lemondása miatt, helyébe Grosz Frigyeszt kéri fel, de úgy látszik, ő sem vállalkozik erre. Így csak két nyelvtanító (Csifónak segít Gálfi Lőrinc kollégája is) marad, s a részükre járó honoráriumot az igazgatótanácstól póthitel alakjában kéri (óránként 1000–1000 lejt). Sőt, a hallgatók is fizetnek e célra némi fedezetül 100–100 lejt. A jó tanulók egy ideig díjtalanul látogathatják az órákat, de az 1924/25-ös tanév kezdetétől fogva három nyelvtanár: Musnai (francia), Császár Károly (német) és Csűrös Blanka (angol) heti 2–2 óráját az azokra jelentkezők fizetik 100–100 lejjel, mivel az

intézet nem bírja az ezzel járó kiadásokat. E tanévben állítja be a vezetőség az újtestamenti görög nyelv rendes tanítását is heti 2 órában, tekintettel arra, hogy ifjaink nagy része, főképp az I. évfolyam, ezt a középiskolában nem tanulja.

Az egyház gyakorlati életébe való bevezetés 1921 óta ismét mindegyre komoly megfontolás tárgyát képezi. A tanári kar 1922. márc. 3-i gyűlésében az igazgatótanács felhívására úgy határoz, hogy a tanárok kezdjék meg bibliaköri csoportmunkájukat, s az I. évesek a vasárnapi iskolában mint kiségitők, a II. évesek mint csoportvezetők, a III. évesek mint cserkészisztek és vezetők, a IV. évesek mint a lelkipásztorok igehirdetésében, az ifjúság egyleti munkájában, vallásos összejöveteleken és pásztori szolgálatoknál közreműködő segítségek vegyenek részt az építésben. Az igazgatótanács újabb felkérésére, a tanári kar alkalmazkodik az eddigi szabályzat utasításához s kimondja, hogy a gyakorlatok hetenként egy óránál és egy esténél többet nem vehetnek igénybe (1922. jún. 1.). Az 1923. jan. 6-i részletes javaslat ismét annak szellemében írja körül a kötelező gyakorlatokat (szónoklati, homiletikai, bibliamagyarázati, katekétikai és cura pastoralis gyakorlatok heti 2–2 órán). Az az intézkedés azonban, hogy minden hallgató beosztás szerint köteles a szaktanárok felügyelete alatt a kolozsvári gyülekezetek pásztori munkájában részt venni s a püspök őket a gyülekezetek nyári szolgálatára rendeli ki, a gyakorlati nevelés végtelen távlatát nyitja meg előttük. Mikor az 1923. szept. 22-i tanári gyűlés az előjáróság megbízásából új ideiglenes és a régi szabályzatot kiegészítő internátusi, konviktusi rendtartást készít s abban ellenőrzés alá veszi az ifjúság kimaradását, önfegyelmzését, a préceseken és akadémiai istentiszteleteken való részvételét, életbe lépteti a szobákban az esti áhítatokat, a konviktusban a reggeli éneket, imát és igazolást, s megnyitja a lehetőséget a tanári bibliakörök látogatására, iratterjesztésre stb., megteremti a komoly tanulmányozás és gyakorlati munka lelki előfeltételeit, erőforrását. Itt megemlíttjük még, hogy az eddigi vallástanári vizsgarendet a tanári kar oly módon akarja a főhatósággal módosíttatni, hogy ezután a magyar nyelv és irodalom kérdése töröltessék s a középiskolai tanárok ne lehessenek minden vizsga nélkül vallástanárok. Viszont a gyakorlati theologiai magántanárok így is alkalmazhatók legyenek (1922. jún. 1.). A háznagyi állás szabályrendelete 1923-tól 1925-ig készül, s bár a tanári kar már 1924. jún. 28-án elfogadja és felterjeszti azt (fizetés: lakás, koszt, 2 gyermeknek és feleségnek is és havi 2000 lej + 500 lej korpótlék), az igazgatótanács halogatása miatt csak 1925. nov. 9-én fogadják el ezt végleges formában (Elölj. 56. jkv. sz.).

Mint kuriózumot említhetjük meg az 1923. nov. 13-i szabályzattervezetet a fakultás doktori promóciós eljárásáról. Ebben kimondják a tiszteletbeli doktorság adományozásának jogát, s a szigorlat előfeltételei ezek: a 8 félélv elvégzése, ezalatt a keresztyénség alapokmányainak, főként a Szentírásnak eredeti nyelven való tanulmányozása s a szemináriumokban és speciálkollégiumokban való komoly részvétel. Az írásbeli (értekezés) és szóbeli vizsga, az 5 szaktárgy s az érdemfokozatok a theologiai magántanári, illetve egyetemi rendtartásra emlékeztetnek. Törvény éppúgy nem lesz belőle, mint az 1923. jan. 6-i tantervjavaslatból. Azt a kormány, ezt pedig az igazgatótanács és püspök teszik félre nyugodtabb időkre. Az 1923. febr. 13-i előjárósági gyűlésen élénk vita robban ki az eredeti bibliai nyelvek fontosságát mindig hangoztató tanárok és előjárók s az azok redukcióját és egyúttal a gyakorlati biblikus képzést hangsúlyozó tagok (Sófalvi, Nagy K.) közt, de azért a tanári kar javaslatát felterjesztik. A tanári kar körvonalazza álláspontját a belmissziói bizottság létesítése és a lévitaképzés reformja kérdésében is. A lévitavizsgálathoz 2–3 hónapi kurzuson való részvételt s a Biblia, Káté, egyházi törvények, liturgika, katekétika és cura pastoralis tanulását követelik meg a jelölttől (1924. jan. 23.). Egyelőre a kérdés nem aktuális, mert az intézet elegendő lelkész tud adni a két kerületnek.

A kormányzás egyik elengedhetetlen feladata, hogy az intézet fennállását, fejlesztését a szükséges vagyoni eszközökkel biztosítsa. Ha beletekintünk a gazdálkodásról szóló jelentésekbe és jegyzőkönyvekbe, megállapíthatjuk, hogy fakultásunknak ez években három állan-

dó, három tekintélyes anyagi forrása van: az *államsegély*, a *házbérfelvédelem* és az *internátusi-konviktusi díjak*.

Az *államsegély* első látásra rohamos emelkedést mutat, az 1921/22-es tanévben kapott 198 279 lejről az 1924/25-ös tanévig 543 308 lejre nő. Ennek egyik magyarázata a tartós pénzromlás és fokozódó drágaság miatti fizetésemelés, továbbá az új tanerők, ének és zene, román nyelv és irodalom, közgazdaságtan tanárainknak, előadónak beállítása. Viszont a *rendes* tanszemélyzetten túl az állam más tanerők és intézeti alkalmazottak személyi kiadásainak fedezését nem vállalja. Hiába próbálja pl. az előljáróság az újszövetségi és filozófiai-pedagógiai tanszék helyetteseinek (1923. okt. 16. és 1924. febr. 7.), a modern nyelvek oktatóinak (1922. szept. 24.), majd a háznagy és nyolc alkalmazott, házmester, kapus, gépész, két fűtő, két takarító és egy küldönc (1922. dec. 12.) fizetését az állami költségvetésbe felvétetni, az igazgatótanácsnak erre irányuló felterjesztései sikertelenek. Minthogy pedig a kerület sem vállalja azok fizetését, az intézetre súlyosodik ez, s egyszer póthitelt, máskor a hallgatók újabb megterhelését kénytelen igénybe venni. A *rendes* tanerők fizetésénél pedig fennáll az a lehetetlen állapot, hogy sem a megelőző lelkészi és középiskolai tanári szolgálat éveit nem számítják be, csak az esetleges nyugdíjazásnál (!), sem családi pótlékot nem utalványoznak. Így maga az intézet kell hogy kiségitse nagy családdal rendelkező ifjabb tanerőit, hogy meg tudjanak élni. Az 1923/24-es és 1924/25-ös tanévekben tehát részint az államsegélyből megtakarított összeg, részint a folyton szaporodó házbér terhére utal ki az összes *rendes* tanárnak, háznagynak és házmesternek családi állapot szerint 63–63 ezer lej segélyt. Ebből persze elsősorban a fennálló előlegtartozásokat egyenlítik ki.

Ami az *ingatlanokból* (házbérből) folyó jövedelmet illeti, ez is lépést tart a pénzromlással és a drágasággal. Az 1920/21-es tanév bevétele e címen 84 000 lej, 1924/25-ben már 270 000. Közben a legtöbb jövedelmet hajtó rendőrségi épület után jó ideig a haszonbért nem kapják meg, de 1923. márc. 6-án a belügyminiszterhez intézett felterjesztésre egyszerre két évre kiutalják. Az új lakbérleti törvény alapján 1923. máj. 1-től kezdve felemelik itt a házbért évenként 58 500 lejre, amihez még a vízdíj és köztisztasági adók járulnak. Az előljáróság, igen helyesen, évről évre állapítja meg a házbéreket, s mikor a főépület egy földszinti helyiségét 1925. márc. 5-én öt évre kiadja a Gazdák és Tanítók Takarékpénztárának, kiköti, hogy a lej nemzetközi értékének zürichi jegyzése szerint fogja minden évben a bért megállapítani.

Hasonló emelkedés észlelhető az *intézeti díjaknál*. Az első három tanévben legfeltűnőbb ez, amikor az 1919/20-as tanévben theologusok internátusi díja 100 K-ról egyszerre 600 K-ra, konviktusi díja 850 K-ról 2400 K-ra nő. Ugyanekkor az egyetemi hallgatóké 100 és 1400 K-ról 1000 és 3000 K-ra. 1920/21-ben az internátusi díj theologusoknak már 1000 K, nem theologusoknak 1500 K. A konviktusi díj pedig mindkét kategóriánál 1 1/2 q búzával és 10 kg zsírral emelkedik. A többi négy tanévben az 1921. jún. 17-én megállapított díjak voltak érvényben: internátus 500–750 lej, konviktus 1200–1500 lej (a termény és zsír változatlan); 1923/24-ben 1000 és 2500 lej, 1924/25-ben pedig 1800 és 4000 lej. De már a következő tanévre mindkét fajta díj újabb 600 lej emelkedést mutat. Tanárjelöltek és mások most már nincsenek. Az 1920/21-es tanévben életbe léptetett 100 lej tandíj (nem protestánsnak 200) a rendesen kollokváló protestáns hallgatóknak elengedtetik. A tanárképző megszűntével pedig teljesen megszűnik. A rendkívüli (ág. ev.) hallgatók különben már 1919/20-ban 500 K tandíjat fizetnek. A kisebb díjak: nyugdíjjárulék, könyvtárdíj, felszerelés, ifjúsági egyleti díjak (50–58 K. majd 58–191 lej) jelentéktelenek. Legnagyobb gond mindig a házilag kezelt konviktus fenntartása. Itt az árak abnormis emelkedése miatt legfeltűnőbb az emelkedés, s ez a körülmény – amint különben a felvételi értesítés előre jelzi – még év közben (pl. az 1923/24-es tanév II. felében) is fennáll. A másik gondot okozó körülmény a többnyire szegény hallgatók pontatlan fizetése. A termény és zsír beadása nélkül nem is veheti senki igénybe a konviklust, a pénzfizetésre vonatkozólag pedig mindenki beiratkozáskor a szülők és két tanú által aláírt kötelezvényt tartozik benyújtani. A pénzérték változása maga után hozza a vizsga- és

pótkollokviumi díjak módosítását, emelését is. Az 1921. jún. 7-i előjárósági gyűlés a rendes theologiai vizsgák díját 50 lejben, a rendkívülikét 150 lejben állapítja meg. Pótkollokvium 50 lej (az eddigi 25 lej helyett). Két év múlva (1923. okt. 16.) a rendes alapvizsga díja már 100 lej, a rendkívülié 200, a pótkollokviumé 100. Végül 1925. márc. 5-én a lelkészképesítő és lévitai vizsgák díjszabása készül el. A rendes 350 és 260 lej, a rendkívüli ez összegek kétszeresébe kerül. A pótkollokviumoknál és rendkívüli vizsgáknál az a fegyelmezési intenció érvényesül, hogy az ifjúságot a tanulásbeli és túlaggodalmaskodásból származó hanyagságtól visszatartsák. Az elsőnél még a tanár kétszeres fáradságának honorálása (a díj fele az övé), a másodiknál a vidéki tagok útiköltsége is tekintetbe jön. A tanári tanulmányi alap szintén e díjak egy részéből gyarapodik, úgy, hogy 1921-től 1925-ig 3372 lejről 5267 lej 40 banira nő.

Feltűnő, hogy ilyen díjfizetés mellett is a hallgatók száma évről évre szaporodik, s az 1918/19-i 16-os alacsony létszám 1924/25-ben már ennek majdnem négyszerese: 143 (erdélyi 121, királyhágómelléki 18, jugoszláviai 4). Ezt a meglepő tényt nem lehet tisztán, a másfajta, világi pályákon való elhelyezkedés nehézségéből magyarázni. Aki ide jön, el lehet készülve arra, hogy az intézet mint igazi Alma Mater gondoskodik minél jutányosabb megélhetéséről.

Igaz, hogy a lakásviszonyok a túlszűfoaltság miatt aggasztók. Az intézeti orvos emiatt nem is hajlandó tovább viselni a felelősséget, és 1923. febr. 13-án lemond. Csak az előjáróság kérésére folytatja rendeléseit, melyek száma 1922/23-ban 161, 1923/24-ben 394. A tüdőcsúchurutok száma háromszorosa az országos átlagnak, a létszám 10–12%-a. 1924/25-ben pedig már 15. A tanári kar az 1920/21-es tanév után, amikor még két tanárjelölt lakik és étezik bent, nem is vesz fel más főiskolai hallgatót, s mégis állandó gondban van a folytonosan szaporodó theologusok elhelyezése miatt. Szerencsére a kényszermegoldásokon (tanterem felhasználása) kívül segítségére jön a református és unitárius kollégium. Előbbi helyen 15–20, utóbbiban 1–6 ifjú (1923–25) talál lakást és ételmezést. De még így is vannak, akik a városban kintlakásra szorulnak. Az 1924. nov. 5-i előjárósági gyűlésen elhangzott jelentés szerint a tanári kar kénytelen a püspök tanácsára 16 III–IV. éves növendéket (később még hármat) szegénység és rossz egészségi állapot miatt segédlelkészeknek exmittálni, kettőt még bevégzetlen tanulmányai folytatására külföldre elbocsátani, s még így is a 78 bentlakó és a 15 kollégiumokban elhelyezkedő ifjú mellett 17 a városon fogad lakást. Az ilyenek pedig minden ellenőrzési törekvés mellett is kiesnek az intézet nevelési rendszeréből. S ez az állapot még éveken keresztül tart!

A hallgatók tanuláskor és vagyoni állapotuk szerint *kedvezményekben, ösztöndíjakban és segélyekben* részesülnek. A tanári kar az eddigi szokás szerint hat hivatali írónak fejenként 150 korona konviktusi segélyt ad, majd teljesen ingyen lakásban és ételmezésben részesíti a négy offciális: az igazgató, gazdasági és intézeti-konviktusi felügyelők és könyvtáros titkárait (1922. aug. 21.). Később a háznagyét is (1924/25). Ha pedig valahol, különösen a könyvtárban, ezek nem bírják a felszaporodott munkát, az egyéb forrásból segélyezettek tartoznak nekik segíteni (1922. máj. 1.).

Az ösztöndíjak közül a Bethlen-kollégiumét nagyon megviseli az impériumváltozás. Először az 1919/20-as tanévben még 10 ezer koronára – egy diáknak 625 koronára – emeli fel az ottani előjáróság az ösztöndíj összegét, s még a következő tanévben is 5000 lejt utalványoz e célra. De akkor lesújt reá az agrárreform, s közeli erdőin és szőlőin kívül elveszti földbirtokait. A fakultás előjárósága hiába tesz lépéseket, hogy a kollégium papképző alapjai ellenértékeként 200 hold birtokot mentesítsenek a kisajátítás alól (1923. máj. 7.), az eljárás eredménytelen. Az 1922/23-as tanévtől fogva már az egész összeg csak 1600 lej, úgyhogy a tanári kar az előjáróság jóváhagyásával csak 2–3 ifjút tud abból nagyon szerény segítségben részesíteni.

Az állandó jellegű ösztöndíjak másik forrása, a Gecse–Baldácsy-alap mindössze 600 K-t, majd 2500 lejt nyújt az 1921/22-es tanév végéig; ezután teljesen bezárul ez a segélyforrás.

Annál életképesebbek az egyházmegyei ösztöndíjak. A nagyenyedi, széki, orbai és küüllői egyházmegye évenként 600, az orbai ezenkívül még 120 koronát fizet be 1921-ig, ezután 300, illetve 60 lejt némi késedelemmel e célra, a tanári kar által kijelölt egy-egy ifjú segélyezésére. A gr. Wass Béla- és az egyik széki alap hadikölcsönben lévén, csak az 1918/19-es tanévben hajt 600 K-t, azután semmit. Az egyházmegyéék részben a gyülekezetektől, részben a lelkészektől szedik be az erre szolgáló járulékokat. Ide számítjuk a marosi egyházmegye esperesi vizitációja alkalmával 1921-ben gyűjtött 1120 lejt is s a görögnyí egyházmegye 2730 lejes theologiai alapját, mely 12%-ot kamatozik. Az intézet pénztárában kezelt alapítványok összege elég tekintélyes, 61 018 lejt, de ebből 57 350 lejt hadikölcsönkötvény, ami 1919 második felétől fogva nem kamatozik, a többi jelzálog- és részvénykötvény alacsony kamatozással. Két elhalt növendék, Deák Sándor és Balogh Zsigmond emlékére tett 3800 korona alapítvány s a ref. jubileumi alap 12 390 koronája elértéktelenedik. A többiek: a Pókai Nagy Sándoré (2000 lejt), Vásárhelyi Józsefé (634,17 lejt), Kissné Fehérvári Belláé (218 lejt), Benedek Károlyé (2147 lejt) és Lutheré (2000 lejt) újabb alapok, valamint a Ravasz László búcsúzása alkalmával 2077 lejt templomi perselypénz és egyéb gyűjtött összeg hozzáadásával az alapítványszámla az 1920/21-es tanév végén már 119 048 lejt 33 bani. De még így is elégtelen a fennforgó hiányok elenyésztetésére s az ifjúság segélyezésére.

Szerencsére megindul már 1918/19-ben az alkalmi adakozás, amit a következő tanévtől fogva a tanárok, háznagy és ifjúság személyes gyűjtése még inkább fokoz. Már 1918/19-ben a szegény theologusok rendkívüli segélyezésére az akadémiai istentiszteleteken 1910 K folyik be (1919. jan. 20.), s az ösztöndíjak és segélyek összege 15 547 K 05 f. A következő tanévben 19 296 K 77 f a theologusok és 35 102 K 72 f az intézet fenntartására juttatott adomány. S habár időközben a pénzürték megváltozik, ez a rendkívüli jövedelem rohamosan nő. 1920/21-ben 67 764 lejt 44 bani, melyből konviktusi segélyezésre 4116 lejt 25 bani, alapítványra 2218 lejt megy ki, a többi tőkésítettik. 1921/22-ben 86 109 lejt 65 bani, amiből 64 975 lejt amerikai adomány s 22 975 lejt külföldi viaticum és konviktusi segélyezés kifizetésére ad lehetőséget. A többi ismét az intézeti fenntartási alap növelésére fordítatik. 1922/23-ban különböző forrásokból (partiumi körút, perselypénzek, nagykarolyi theologusbál stb.) 31 791 lejt 67 bani gyűlt össze, melyből 29 412 lejt 50 bani alkalmi segély lesz. 1923/24-ben 23 074 lejt a bevétel, s a segély 23 700 lejt. 1924/25-ben 63 918 lejtől ifjúsági segély (a királyhágómelléki 22 000 lejt kivül) 17 900 lejt. Az 1924/25. évi belföldi segély csak 4387 lejt perselypénz, és az államsegélyből (30 000) pótolják a 17 900 lejtig eső összeget, miután a külföldi 59 531 lejtnek a következő rendeltetései vannak: skót Egyesült Szabad Egyház internátusi felszerelésre 27 141 lejt, Presbiteri Világszövetség könyvtárgyarapításra 27 390 lejt, Amerikai Biblia Társaság héber bibliákra 5000 lejt. Az adományszámla tehát az 1920/21-es tanévtől fogva egy új, belkörü (intézeti fenntartási) alap létesítésére is szolgál. Hiszen a kerületnél levő alaptőke 1921-től 1925-ig az esedékes kamatokkal mindössze 4292 lejt 32 banival nő, és 175 985 lejt 55 banit tesz ki. Még mindig fennáll az építési kölcsönből, amit a kerület fizetett ki a fakultás helyett, 154 181 lejt. Ennek törlesztését az előjáróság sürgős köteletségének tartja. 1925. nov. 9-én végre elfogadja Imre Lajos gazdasági felügyelő javaslatát, hogy ezt a kölcsönt a kerületnél levő tőkéből kifizeti s az így hiányzó összeget egy év alatt az alaptőkénél kipótolja. Ezzel a fakultás félszázados adóssága megszűnik. Jó segítséget jelent az intézeti-konviktusi tartozások könnyítésénél az államsegély, mely 1921/22-ben 15 000, 1922/23-ban 19 450, 1924/25-ben 30 000 lejt tesz ki.

Felmerül az 1922/23-as tanévben a *theologusbál* rendezésének világias színezetű terve is. De a tanári kar, igen helyesen, elutasítja az ifjúságnak ez irányú kérését, s helyette *házi estélyek* rendezését ajánlja (febr.7.). Az 1920/21-es tanévben még 8000, 1921/22-ben 15 374 lejt tiszta jövedelmet tud az Ifjúsági Egylet (Theologus Kör) e címen produkálni, s az egyesület anyagi talpraállítása mellett külföldi útiköltségre, szegény tanulók kurzusdíjainak fedezésére, a konviktusi ételmezés feljavítására, az Ifjúsági Keresztyén Egyesületnek és a könyvtárnak

fejlesztésre juttat kisebb-nagyobb összegeket. De a következő két tanévben már a hangversenyek vannak soron, s ezek minden szépségük mellett is szerényebb jövedelmet hoznak, amely a szereplők osztalékára és főként a rendező Ének- és Zeneegylet felszerelésének pótlására fordítatik.

Vannak aztán az 1921. évi adományok közt olyanok, amik igazán hitből fakadó áldozatokként könyvelhetők el. Gróf Lázár Istvánné pl. háztartási alkalmazottját saját keze munkájával pótolja, s az így megtakarított összegből 440 lejt juttat egy szegény theologus segélyezésére. Pálmay Lenke tanárnő didaktikai előadásai egész évi óradíját ajánlja fel e célra. A pápai testvérintézet pedig 1042 lejt 75 banit küld a Theologus Körnek.

Ide számíthatjuk végül a *legációból* befolyó jövedelmet, amit a gyülekezetek egyszerű, áldozatkész tagjai adnak össze e válságos években is ifjaink számára. Az első években 2000 K körül jár egy hallgató bevétele e címen. Az 1920/21-i fordulatkor lejben is majdnem ugyanennyi, 1873 lejt 66 bani. S ez az összeg 1924/25-ig szinte megkétszereződik: 3500 lejt. A teljes összeg pedig 71 497 lejről 420 678 lejre nő. Sajátságos módja még a segélyezésnek Kolozsvárt az itteni iparvállalatok részéről megnyilvánuló támogatás. 1920/21-ben 16 szegény ifjút láthat el a tanári kar cipővel, 1923/24-ben pedig a Renner Bőrgyár e célra 10 020 lejt adományt ad, s ebből minden theologus számára teljes cipőanyagot lehet vásárolni. A Heinrics szappangyár, Erzsébet gőzfürdő 50%-os kedvezményt nyújt nekik, a Dick fehérneműcégnél szintén kedvezményes vásárlási lehetőség mutatkozik. 23 romániai magyar sajtóorgánium ingyen küldi az olvasókör számára lappéldányait. A fakultás szeretetmunkája közt említhetjük meg azt, hogy két súlyos anyagi válságba jutott nagyasszonyát, kiknek férjei soha el nem halványuló emléket hagytak maguk után, özv. Szász Domokosnét és özv. Molnár Albertnét 2000, illetve 1000 lejjel segélyezi (1922. jan. 24.). S mikor az özvegy püspökne 1924. jan. 22-én elhal, emlékének megörökítésére férje alapítványát 1000 lejjel megnövelik, s egyúttal kimondják Molnár Albertné rendszeres segélyezését.

A személyi, nevelési és karitatív kiadások mellett az *építkezések*, javítások is szerepelnek. Természetesen az épületek nagyobb mérvű javítására, átalakítására most nem kerülhet sor, csak toldozásra, foldozásra, ami a házak állapotán alig látszik meg (1919. okt. 20.). Az 1920/21-es tanév végén a kormánytól kieszközölt 86 034 lejt államsegélyből 30 000 lejt fordítanak a főépület alapos renoválására, a következő évben pedig a kifestésre s az internátus és konviktus bútorzatának, felszerelésének kijavítására, pótlására, a kert és udvar rendbehozatalára kerül a sor. Nagy gondot okoz a központi fűtés. 1922 decemberében két internátusi lakószobában javítják az alig működő fűtőtesteket, 1923-ban az eddigi gazdasági hivatalba, most betegszobába s a könyvtár dolgozószobájába és egyes intézeti lakószobákba egészen újakat állítanak be 46 500 lejért. 1924-ben pedig az egész fűtőkészülék és vezetékek gyökeres javítása van napirenden. Az erre szükséges összeget, 272 000 lejt az előjáróság a bérleti szerződés értelmében szeretné legalább felerészben a CFR-től megkapni, ez pedig – ha kitelepítik – csak 25%-ot vállal belőle. 1925 őszén a visszanyert négy II. emeleti szoba felszerelése sürgős, a ref. kollégiumban egy 10 ágyas lakószobáé aktuális. Előkerülnek a padlásról az évek óta ott porosodó, megrongálódott asztalok, szekrények, s azokat kijavítják, újrafestik, s 30 db új tonettszéket szereznek be. Szerencsére, amint láttuk, erre megvan a külföldi forrásból származó fedezet.

Az előjáróság még 1921. dec. 3-án kimondja, hogy egy háború előtti határozatának megfelelően az elhalt vagy eltávozott tanárok képeit a tanácsterem számára megfesteti. Az első ilyen képet Ravasz Lászlóról készíti eltávozásakor Havas Béla festőművész. A többiekéről pedig a rendelkezésre álló fényképekről évről évre másolatokat készít. Így az intézet évenként csekély összegekért (1200 lejt) nemsokára megörökítve láthatja hű munkatársai kedves vonásait. Közben kicserélődnek a díszterem lojalitástól sugárzó képei. I. Ferenc József és Erzsébet királyné életnagyságú képei a padlásra kerülnek, s helyüket elfoglalják hitünk nagy hősei, Bocskai és Bethlen Gábor. Ez utóbbi elkészítésének költségeihez a tanári kar határoza-

tábol az ifjúság is hozzájárul az 1923. nov. 18-án és 19-én rendezett hangversenyei jövedelmének 25%-ával.

S hogy az élőkrol se feledkezzenek meg, az átmeneti évek bizonytalanságai után az 1922. júl. 17-én felállított egyházkerületi nyugdíjintézetbe a tanári kar tagjait felvétetik, s oda az eddig gondosan begyűjtött járulékokat befizetik. E célra különben a kerületi szabályzat (58. jkv. sz.) értelmében ezután minden theologiai hallgató évi 60 lej díjat tartozik fizetni.

Az anyagi gazdálkodás képét tükrözik végre azok a számadatok, amelyek az évi vagyoniügyi jelentésekben olvashatók. Az 1921/22-es normálisnak mondható tanév igazgatói zárszámadása 913 lej, az internátus-konviktusé 2990,32 lej, a közpénztáré 3393,64 lej tiszta nyereséggel zárul. Az 1922/23-as tanév adatai: igazgató 3402,37 lej, internátus-konviktus: 7807,10; közpénztár: 8479,08 lej; 1923/24-ben: 2401,43, 16 217,47, 2370,19 lej; 1924/25-ben internátusi-konviktusi: 145 483,16 lej; közpénztár: 29 353,26 lej nyereség. Az évi forgalom pedig 3 millió felüli összeg. A díjhátralékok maximuma az 1924/25-ös tanév értesítőjében olvasható: 74 316 lej internátusi-konviktusi pénz és 8700 lej terménytartozás. A kiadós segélyezés (1925/26-ban 68 800 lej) és legációk eredménye következtében azonban a következő tanévben a pénztartozás jó harmadrészére, 24 139 lejre, a terményé pedig 5575 lejre csökken. Megvan tehát még mindig az alkalom az intézet fenntartására, szerény mértékben való fejlesztésére és a szegény hallgatók tanulására.

e) Tanulmányozás, fegyelem, 25 és 30 éves jubileum

A fakultás *tanrendje* alapján véve keveset változik. A háború utáni első években sok gondot ad a hiányzó tanszékek helyettesítése. Egyike a legfontosabbaknak az újszövetségi tudományoké. Itt most is Kecskeméthy végzi a munka dandárját, aki 1917-től az 1923/24-es tanév elejéig előadja az újtestamentumi exegézist és irodalomtörténetet. Ekkor az utóbbit az első félévben Gönczy, a második félévben pedig, most már az exegézissel együtt, Mátyás Ernő veszi át. A görög nyelvtant előbb Révész, majd 1922/23-ban Gönczy, 1924. febr.-tól Mátyás tanítja. Szerencsére az egyháztörténet és gyakorlati theologia a kiváló előadók távozása után azonnal megtalálja a maga hivatott munkását, sőt Tavaszy és Imre még arra is vállalkoznak, hogy az egyetem, illetve a tanárképző megszűnte miatt hiányzó filozófiai és pedagógiai előadásokat (8–10 óra) pótolják. Az 1919/20-as tanévben Makkai neveléstani, didaktikai, Tavaszy pedig világnézeti előadásaival szerepel a tanrendben, a tanárképzőben pedig a theologusok a kötelező 21–24 óra közt (!) Bartók és Varga Béla filozófiai-pedagógiai tárgyait hallgatják. Sajátságos a gyakorlati theologia sorsa, ahol Ravasz távozása után Imre Lajos – az új tanterv szerint – 1921/22 óta az I. éven bevezetést nyújt a gyakorlati theológiába, s a következő tanévtől fogva a III–IV. éveknek állandó gyakorlati bibliamagyarázati szemináriumot tart. Emellett Gönczy a Római levelet, ő pedig a Lukács evangéliumát dolgozza fel szintén gyakorlati szellemben. Közben a homiletika-előadásokat a szemináriummal együtt az 1923/24-es tanév I. felében tőle Makkai, a II. félévben, most már véglegesen Gönczy veszi át. Bevonják a helyettesítés munkájába Nagy Károly püspököt is, aki azonban rengeteg elfoglaltsága miatt csak az 1922/23-as tanév II. felében tart filozófiai-esztétikai előadásokat Madách híres drámájáról és vezeti a szónoklati gyakorlatokat. De a következő tanévben már utóbbit Imre Lajos, 1924. febr. óta Gönczy tartja. E sok ingadozás oka az, hogy Imrét a saját szaktárgya mellett még a neveléstan előadása és az előírt gyakorlati munkák vezetése is terheli.

A tantárgyak elnevezése még bizonytalanul váltakozik: keresztyén dogmatika és keresztyén hittan, bibliai irodalomtörténet és biblika-theologia, dogmatörténet – a keresztyén theologia fenomenológiája – a keresztyén theologia története, egyháztörténet – a keresztyén vallás fenomenológiája – egyetemes vagy magyar prot. keresztyénség története. Természetesen anélkül, hogy az új név a professzor hitvallási álláspontjától való eltávolodást jelentené.

Szorgalmasan folyik – váltogató rendszerrel, még a helyettesítések alkalmával is – a szemináriumi munka, s a rendes tanárok időnként speciálkollégiumokat tartanak. Kecskeméthy pl. A messianizmus a prófétai iratokban címmel (1923/24). Makkai minden második évben előadja A hittan mint tudomány és Jézus élete 2–2 órás kollégiumait, az 1924–25-ös tanévben pedig az erdélyi református egyházi irodalom legújabb (1850-től) történetéről beszél (kiadva 1925-ben). 1924. máj. 6–7-én az idelátogató holland professzorok közül Nordtrij utrechti tanár elmondja Ugron István főgondnoknak, hogy az ottani egyetemeken tanuló magyar diákok a bibliai és modern nyelvek ismeretében, a theologiai és világnézeti irányok közti tájékozottságban a külföldieknél alacsonyabb színvonalat áruznak el. Az előjáróság foglalkozik e szomorú jelenséggel, s bár megállapítja, hogy 12 év óta egyetlen diákunk sem volt holland egyetemen, mégis a nyelvtanulás hiányosságát elismeri s az igazgatótanács figyelmébe ajánlja (53. jkv. hat.). Érdekes, hogy épp e tanév folyamán tart Tavasz Jelenkori keresztyénség története címmel speciálkollégiumot, s világnézeti téren Makkaival együtt szintén állandóan tájékoztatja tanítványait. De a jóindulatú kritika a későbbi tantervekben meghozza a kívánt eredményt.

Nagy baj az oktatásban az egyetemes szabályzatban is sürgetett nyomtatott tankönyvek, kompendiumok hiánya. „Diákjaink vagy az előadások rapturáiból, vagy nagy fáradtsággal kiadott, könyomatos jegyzetekből készülnek” – jelenti Ravasz. Makkai pedig hozzáteszi: „Az újonnan megindított parokiális könyvtárban kívánatos lenne rövid theologiai kompendiumok közlése, amelyek vezérfonal gyanánt szolgálnának hallgatóinknak a kollokviumokra és vizsgákra készüléskor, s melyeket lelkészársaink is haszonnal forgathatnának.” Ő maga mutat erre jó példát, midőn itt megjelenteti Révész építő műve (Akikre nem volt méltó a világ, 1921) után vallásfilozófiai kézikönyvének két félévi, egybekötött anyagát (1923). Azt az állítását pedig, hogy a tanárok irodalmi munkássága az egyházi irodalom szervezetlensége folytán csak íróasztaluk fiókjait gazdagítja, szintén ő cáfolja meg leginkább. Mivel a leánygimnáziumban vallást és filozófiát tanít, itt is gondoskodik megfelelő tankönyvekről (A lélek élete és javai; Kegyelemből hit által, 1922–23). Ezenkívül gyors egymásutánban adja ki prédikációit, tanulmányait és alkalmi előadásait (Írd meg, amiket láttál, 1923; Zörgesetek és megnyittatik, 1925). Mint istenáldotta szépíró, mind vallási, mind világi téren már ekkor jelentős munkásságot fejt ki (Kapu előtt, 1921; Az Eszter padja, 1924; Élet fejedelme, 1924; Megszólalnak a kövek, 1925; Ördögsekér, 1925), s kollégájával, Tavaszival együtt hamarosan az Erdélyi Irodalmi Társaság és a Kemény Zsigmont Társaság tagja, az Erdélyi Múzeum-Egylet választmányi tagja lesz. Maga Niebergall professzor is csodálkozva áll meg e nagy termékenységgű írói tehetség előtt, s óva inti, hogy a minőség érdekében ne siessen úgy könyvei kiadásával. Kecskeméthyt a két tanszék betöltése s egyéb egyházi és világi elfoglaltsága egyelőre akadályozza a háborús évek alatt megindított értékes exegetikai munkássága eredményeinek kiadásában. A középiskolák I–II. és V. osztályai számára ír bibliaismertető tankönyveket, és társszerzője egy „konfirmációi emlékkönyv”-nek. Különbözik mint a Lelkészegetársület és az Evangéliumi Munkások Szövetségének elnöke, mindkét alakulat sajtóorgánumának főszerkesztője s a Magyar Párt alelnöke. Tavasz ekkor adja ki filozófiai és egyháztörténeti munkáinak egy részét: A jelenkor szellemi válsága, 1923; Világnézeti kérdések, Torda 1924; A tudományok rendszere, Kolozsvár 1924; Apáczai Csere János személyisége és világnézete, 1925; A nyugat-európai kultúra sorsa Spengler filozófiájának tükrében, 1924; Kálvin János élete 1925. Új theologiai tájékozódásáról még egyelőre kisebb tanulmányai vannak Az Út című folyóiratban. Imre Lajos tanári székfoglalóját adja ki, és a már említett Budapesten megjelent könyvét: A falu művelődése (1922). Tavaszival és Makkaival együtt írják a Maradj velem c., családok számára szánt imádságoskönyvet. Együtt indítják meg és adják ki újból Az Út c. tudományos theologiai folyóiratot, s Imre a főszerkesztője az 1923. januárban meginduló diákfolyóiratnak, az Ifjú Erdélynek. A Ref. Szemle szerkesztője Ravasz távozása után három évig Makkai, utána Tavasz, tehát megvan az alkalmuk az egyházi

közvélemény széles körű irányítására. Tudományos dolgozatokat írnak az Erdélyi Irodalmi Szemlében, Az Útban; kisebb és nagyobb cikkeket az Ellenzékben, Magyar Népből stb. Megindítják az agilis háznaggyal együtt 1924-ben Az Út iratterjesztését, s ennek tudományos sorozatában (Az Út könyvtára, később: Dolgozatok a ref. theologia köréből) és traktátusaiban (Ünnepnapok, Élő könyvek) végre lehetővé teszik, hogy a háború utáni erdélyi magyar összefogások (Minerva, Pásztortűz stb.) mellett az egyházi irodalom is több újabb kiadvánnyal gyarapodjék. Kiadják ez év őszén az első református népnaptárt. Gönczy Lajos, aki eddig az Egyházi Közélet c. dési gyülekezeti lapot szerkesztette, hozzáfog egy vasárnapi iskolai gyermeklap, Az Én Kicsinyeim megvalósításához. Vegyük még hozzá ezekhez a professzorok alkalmi egyházi tevékenységét (Ravasz és Tavaszy is vallást tanítanak), presbiteri, igehirdetői, helyi és vidéki előadói, valamint társadalmi munkásságát, s megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi sors által parancsolt kötelességek teljesítéséből a fakultás alaposan kivetesi a maga részét.

A tanítás és tanulmányozás terén azonban még mindig találkozunk meglepő jelenségekkel. Hiszen e hat tanév közül az első három még magán hordozza a háborús idők utóhatásának súlyos bélyegét. Sajnos a konvent által követelt pontos tanulmányi statisztika is a mennyi kapcsolat megszűnése után most már hiányosabb lesz, egyes években (1919–21) alig lehet a félévi eredményeket számba venni, később pedig összehangolni. De a megközelítő számítások a következő képet mutatják: Az első félévre beiratkozott 653 hallgató közül jelenen kollokvált 40 (6,12%), jól 152 (23,28%), elégségesre 232 (35,53%), elégtelenre, illetve nem kollokvált, visszalépett 194 (29,71%), eltávozott 35 (5,36%). A második félévre beiratkozott 684, ebből jeles 45 (6,58%), jó 128 (18,71%), elégséges 167 (24,42%), elégtelen és elmaradt 271 (39,62%), eltávozott 73 (10,67%).

Amilyen örömdetes a létszámgyarapodás, éppen olyan lehangoló a tanulási eredmény hanyatlása. Különösen a jelesek megapadása s az elégségesek és elégtelenek, nem kollokválóknak számának rohamos emelkedése feltűnő. Igaz, hogy az utóbbi csoportban, különösen az első két tanévben, a kollokválásra nem kötelezett, rendkívüli hallgatók (32 száz és 1 román) is szerepelnek, de így is az első félévben 161, a másodikban 238 marad. A kilépettek, főként expatriáltak és abszensek (beiratkoztak, de nem járnak órára, nem kollokválnak, kimaradnak) száma is igen magas, főként 1919–21 között (52), amikor az erdélyi magyar ifjúság még tanácstalanul ingadozik az ittmaradás vagy expatriálás, theologia, tanárképző vagy más, világi pálya közt. Az elégteleneket most kénytelenek vagyunk az elmaradottakkal együtt számítani, mert 1922-ig a nem sikerült kollokviumokat alig írják be, hanem egyszerűen újabb próbálkozásra utasítják az ifjakat. S mikor az 1922/23-as tanév első felének végén megkezdődik újra az elégtelenek osztogatása, ezek száma egyszerre 28-ra szökik fel. Ennek meg az lesz az eredménye, hogy ezután csak az áll elő kollokviumra, aki biztos annak sikerében, s a *nem kollokválóknak száma* a következő félévben (1922/23 II.) egyszerre 60 lesz, az utolsó két tanév végén pedig 35–56. Ha összehasonlítjuk ezt az eredményt a megelőző évekével, kitűnik, hogy a félévet sikertelenül végzettek és eltávozottak száma a háborús évekével majdnem egyenlő. Csak ott az első, itt pedig a második félév végén mutatkozik lehangoló eredmény (52,3% – 50,39%).

A tanári kar természetesen igyekszik gátat vetni a mulasztásoknak. Most is előfordul, mint a megelőző években, hogy a notórius hanyagokat megdorgálják s azokat, akik a kitűzött határidőre nem kollokválnak, kizárással vagy a tanév megismétlésére kötelezéssel fenyegetik (1919. máj. 5.; 1923. febr.). De úgy látszik, az irgalom vagy a lelkes hiány nem engedi e szigorú intézkedések végrehajtását, mert nemsokára az első évet sikertelenül végzetteknek vagy általában a lelkesi pályára alkalmatlanoknak eltávolításával próbálnak a bajon segíteni. Végül a tanári kar előterjesztésére az előjáróság kimondja, hogy minden félév végén a hallgatókat számba kell venni, főként azokat, akiknek *lelkülete* nem megfelelő, idegenkednek a közös épülés és szolgálat alkalmaitól, másokra rossz hatást gyakorolnak, az előjáróság jóvá-

hagyása után el kell távolítani az intézetből (1924. jún. 18.). Az igazgatótanács szintén hozzájárul e határozathoz (5171–1924). Természetesen egyesek nem várják be a reájuk nézve kedvezőtlen döntést, inkább „az eredmény számbavétele előtt eltávoznak”. Kizárásra csak egyetlen esetben kerül a sor – törvénytelen viszony miatt (1923. szept. 27.), máskor még egy román detektívekkel összeverekedő ifjút is csak három hónapi internálással büntetnek. Egy ifjúsági becsületbíróság által kizárt hallgató büntetését, az ítéletben megnyilvánuló „egészséges és határozott szellem” elismerése után, a megjavulás reményében felfüggesztik, s egy kémkedés gyanúja miatt letartóztatott ifjú érdekében meg egyenesen közbenjárnak Pop Dănilă tábornoknál.

Az igazgatói jelentések „a viszonyokhoz képest kielégítőnek” (Kecskeméthy), „általában jónak” (Ravasz), „közepesen kielégítőnek” (Makkai) minősítik a tanulási eredményt, sőt az 1923/24-es tanév első felének beszámolója ennek „határozott javulásáról” beszél (34. elől. jkv.). Igaz, hogy időközben az elmaradt kollokviumokat pótolják, a nem sikerülteket kijavítgatják. De a második félévek mindig újabb csalódásokat hoznak.

A tanulmányozás akadályai főként a következők:

1. A háborús kedvezmény (50–1917 sz. konventi rendelet) a hadviselt ifjakat abba a súlyos helyzetbe hozza, hogy a négy évet két év alatt végezzék el. Sokan ezt megfeszített szorgalommal és kiváló sikerrel meg is teszik, s a nagyszámú kollokvium mellett még alap- és szakvizsgát is tesznek. Mások azonban bukdácsolnak, elmaradoznak. A tanári kar előterjesztésére az igazgatótanács kénytelen oda módosítani ezt a rendeletét, hogy akik közben elégtelen jegyet kapnak, azok számára e kedvezmény megszűnik, s másoknak is csak a félévi előmenetel alapján tett külön ajánlatra adja meg azt a püspök (1672–1922 ig.tan. rend.).

2. Az internátus zsúfoltsága, a rekvirált épületrészekben zajló idegenforgalom, jövőmenés s mindennek egyik velejárója, az ellenőrizhetetlen kintlakás tartósan gátolja az ifjak tekintélyes részét az elmélyedt, alapos tanulmányozásban. Minél inkább szaporodik a létszám, annál tarthatatlanabb a helyzet, annál gyöngébbek az egészségi viszonyok, annál több a kényszerszabadság, óramulasztás, tartós szabadságolás. Ezek a vidéki katonai hatóságok folytonos idezgetése (jogcímigazolás) miatt is állandóan napirenden vannak. A megfelelő otthont, könyvtári olvasószobákat nélkülözi az ifjúság, az egyetemi könyvtárba, temetőbe stb. szorul a kollokviumokra előkészület idején, vagy elhagyja azt s a nyári hónapok alatt a szülői háznál tanulgat.

3. Állandó kísérőjelensége e mozgalmas tanévnek az exmisszió. Kezdetben vidéki nevelői munkára vagy éppen „kereseti okból” s az egészség helyrehozása céljából történik ez, de később a mindinkább súlyosodó lelkész- és segédlelkészhiány miatt is. Az idő előtt kibocsátottak száma évről évre nő, az 1920/21-es tanévben már 14, az 1924/25-ös tanévben pedig 19. Most már egyenesen az internátusi zsúfoltságra tekintettel. Az ilyenek sem az előadásokat nem hallgatják, sem a szemináriumok, bibliakörök és egyéb személyes hatások áldásaiban nem részesülnek. Sokszor egy-egy magányos parókián elhagyatva próbálnak felkészülni a kollokviumokra, vizsgákra. Nem csodálkozhatunk, ha végül Tavaszgy igazgatóságának második évében erélyes harcot indít ezen „intézményesült nehézség” ellen, s egyfelől a hallgatók jól felfogott érdekében (rossz példaadás, felületes tanulás), másfelől az anyaszentegyház lelkészi karának szellemi nívója megőrzéséért sürgeti annak eltörlését (igazgatói jelentés, 1925. november 9., évváró beszéd, 1926. június 13.).

4. A gyöngye tanulmányi eredmény számbavételénél nem szabad végül megfélekednünk a régi, egységesnek mondható előképzettség hiányáról. Akár református, akár állami gimnáziumi érettségivel jönnek az ifjak, még egyelőre rendelkeznek a magyar keresztyén befolyás alatt álló kultúra kincseivel, s ha 1920/21 óta a görög-pótlások száma évről évre nő is (1922/23-ban 18), ezek az igazgatótanácsi rendelkezés értelmében hamarosan megszerzik a görög nyelvből az érettségit. De az 1922/23-as tanévben már feltűnnek a tanítóképesítővel (4) és kereskedelmi iskolai érettségivel (2) rendelkező hallgatók is, akiknek most már a teljes

gimnáziumi végzettséget és érettségit kell megszerezniük. Gimnáziumaink időközben a miniszteri rendeletek értelmében kénytelenek a nagyszámú román órák mellett a történelmet, földrajzot és alkotmánytant is e nyelven tanítani s az állami tantervet életbe léptetni. Saját anyanyelvünk, történelmünk, irodalmunk tehát háttérbe szorul, a tanulók magyar nyelvkészsége és kulturális felkészültsége rohamosan hanyatlak. Az érettségit helyettesítő abszolváló vizsgákon most már egy állami megbízott tanár kérdi a nemzeti tárgyakat, 1925-ben pedig életbe lép az új magánoktatási törvény egyik legsúlyosabb rendelkezése: az érettségit, illetve baccalaureatusi vizsgát egy kerületi, főként regáti román tanárokból álló bizottság előtt kell letenni. Az eredmény megdöbbentő. Hat fiú- és egy leánygimnáziumnak 158 tanulója közül csak 46-nak, köztük 36 reformátusnak sikerül a vizsgája (29,44%). A zilahi kollégiumnak például mindenik diákja megbukik. S a következő tanév elején a fakultás 46 elsőéves hallgatója közül csak 18-nak van itthoni (régie és új) érettségije, a többi 28 csak osztályvizsgával vagy jugoszláviai érettségivel rendelkezik. Elképzelhető, hogy a kötelező érettségi vizsga megszerzése mennyire zavarja a theologiai stúdiumok komoly, alapos folytatását, s milyen sok fáradságába kerül tanárnak és tanulóknak egyaránt a középiskola által mérsékelten nyújtott, de egyházunk szolgálatához nélkülözhetetlen, teljes magyar műveltséget átadni, illetve megszerezni.

Az erdélyi magyar és (kollokválásra nem kötelezett) szász hallgatók mellett ez évben 58 királyhágómelléki, 6 jugoszláviai református, 3 nő (egy ev.) és 24 erdélyi magyar evangélikus ifjú iratkozik be, akiknek egységes szellemi irányítása, nevelése és felkészítése nem kis feladat. Mindezek a körülmények tartósan hátráltatják a kétségtelenül útban levő, újabb tanulási eredmények kibontakozását.

A vizsgák sem mutatnak vigasztalóbb képet. Alapvizsgára jelentkezett 201, melyből jeles 13 (6,47%), jó 41 (20,40%), elégséges 87 (43,28%), elégtelen vagy visszalépett 60 (29,85%). I. lelkészképesítőn 96 jelentkezőből jeles 12 (12,50%), jó 31 (32,29%), elégséges 31 (32,29%), elégtelen vagy visszalépett 22 (22,92%). II. lelkészképesítőn 99 jelentkezőből jeles 13 (13,13%), jó 37 (37,37%), elégséges 38 (38,38%), elégtelen 11 (11,11%). Feltűnő itt is a jeles vizsgázók számának visszaesése, ami a II. lelkészképesítőn még a háborús évek átlagát sem éri el. A jók %-a már jobb mindkét lelkészképesítőn, csak az alapvizsgán gyöngébb 2,18%-kal. Az elégségeseké mindenik vizsgán kevesebb, mint ott, különösen az I. lelkészképesítőn (17,71%-kal). Az elégteleneké és visszalépetteké csak a II. lelkészképesítőn kevesebb (4,68%-kal), a másik kettőn több, az alapvizsgán éppen 7,27%-kal. A békeévek eredményével összehasonlítva, főként a jelesek számának csökkenése s az elégtelenek növekedése (az I. lelkészképesítő kivételével) meglepő. Leggyöngébb eredménye van az alapvizsgáknak, ahol a vizsgázóknak majdnem háromnegyed része (73,13%) elégséges és elégtelen. Ez a tény ismét az *első két tanév* bizonytalan tanulmányi körülményeire utal, amiken valami módon sürgősen segíteni kell. „A hit öntudatosítása szempontjából – mondja Makkai 1923/24-i évváró beszédében – a theologian be kell iktatni egy olyan *előkészítő évet és tananyagot*, amelynek hiánya eddig csaknem meghíúsította a munkát, mert tény az, hogy ifjaink úgy kezdenek theologiat tanulni teljesen tudományos fokon, hogy előkészíttségük és alapismerteteik hiányoznak hozzá.”

Mélyen elszomorító, hogy e hat tanévben, a legutolsót leszámítva, az ifjúság öntevékenysége is hanyatlak. A pályatételek jó részben meddők maradnak, csak a héber nyelvi és harmóniumversenyre jelentkeznek egyesek, s az évváró imára érkezik be egy-egy munkálat. De az 1923/24-es tanévben erre sem. Közben egy-egy fordított vagy eredeti prédikációt és a legjobb homiletikai szemináriumi munkát jutalmaznak. A szorgalomdíjak természetesen kiadatnak. Ennek a feltűnő körülménynek az okát az igazgatók vagy az előadások hallgatásával való túlterhelésben (1920/21), vagy a gyakorlati munkák által megszorított nagy óraszámban, az internátus zsúfoltságában s egyesek betegségében (1923/24) keresik. De ezeken kívül más körülmények is közrejátszanak. Így a pályatételek nehézsége vagy kevésbé

vonzó volta. A szisztematika-theológiából például majdnem 10 évig (1913–22) a keresztyén hit és erkölcs tan kapcsolódási pontjainak felderítése kívántatik, ami mindkét tárgy előzetes tanulmányozását, áttekintését követeli meg. Pedig ez csak a IV. év végén lehetséges. 1923–25 között egy olyan tudósunk (Szathmárnémethi Sámuel) vallásosságának és theológiájának ismertetése van kitűzve, akinek munkái mind latin nyelven jelentek meg, s legfennebb másodkézből tudott volna írni valaki róla *valamit*. A Bartók-alapból és Ravasz Lászlóné adományából díjazandó egyházi és homiletikai tételek 1918–24, illetve 1920–24 között a magyar protestáns egyház jog és theologia történetének hiánya miatt ismét évről évre meddők maradnak. Csak az 1924/25-ös tanévben vállalkozik rá két bátor székely ifjú (Fülöp Ferenc és László Dezső), hogy az eddig szétszórt adatok segítségével megoldják azokat. S ha ez évben a Kerekes András zilahi vallástanár által kitűzött súlyos egyháztörténelmi tétel (erdélyi és hollandiai kapcsolatok) végre sikeres feldolgozásra talál, ez a pályázó (Nagy O.) kiváló tehetségének meglepő bizonyítéka.

Emellett hiányzik a tudományos munka alapvető feltétele, a *könyvtár* rendszeres használata. Az évi átalányösszegekből és egyesek, különösen Kenessey Béla utóda (456), Lénárt József özvegye (142), Bartók György (218), Schneller István (259), Szabó Miklós (150), Zayzon Géza (94), Ravasz László (126), Kolozsvári Bálint (444), Nagy Károly (66), Kolozsvári Sándor (948), Márki Sándor (105), özv. Borbát Lajosné (124) és mások adományaiból meg vétel útján folyton gyarapodik. S a Református Szemle, Ifjú Erdély és Az Út folyóiratai, cserépdélményai, füzetei is szaporítják azt. Ide kerülnek még 1918-ban a széki egyházmegye összes régi (XVII–XIX. sz.) rendtartási könyvei s kiadói joggal a Molnár Albert kéziratai (1921), valamint a Gidófalvi főgondnok eladatlan szociáletikai könyvének példányai. 1918-ban a könyvtár állománya 15 982 mű 23 693 kötetben, az 1924/25-ös tanév végén pedig 15 078 mű 25 572 kötetben. A művek példányszámának némi apadása a duplum (második) példányok elkülönítésével magyarázható. Ezért 1920/21-ben csak 13 589 mű van kimutatva. A kötetek száma zavartalanul emelkedik. Sajnos a kikölcsönzött könyvek számának kimutatása 1918/19 (akkor 218) után elmarad, s így az ifjúság olvasási kedvére, szorgalmára nem következtethetünk. Az a körülmény pedig, hogy a háznagynak és családjának lakás céljából át kell adni a könyvtár melletti helyiségeket, az intenzív tanulmányozást akadályozza. Csak 1926. július 2-án kerül ismét napirendre egy ifjúsági olvasóterem építésének ügye.

Az öntevékenység és pályázati kedv serkentésére a tanári kar mindegyre gondoskodik anyagi forrásokról. Az egyháztörténelmi tétel díját, a Szász Domokos-alap 70 koronáját Révész, a szaktanár előbb 230 koronával, majd 80 lejjel egészíti ki 300 koronára, illetve 150 lejre. Az 1920/21-es tanév végén az összes pályadíjakat és deponált jutalmakat annyi lejre emelik, mint amennyi koronában voltak. A következő tanévben kimondják ezek összevonását (válogatott tételek), s kiegészítik a felgyűlt kamataikból és az adományszámlából. Az emelkedés a valutaromlás miatt évről évre tart, eléri az 500 lejt. Kerekes András zilahi vallástanár előbb 100 lej szorgalomdíjat, majd 150, végül 200 lej pályadíjat ad az egyháztörténet tanulmányozásáért; Ravasz Lászlóné előbb 300 koronát, majd 150 lejt. Grandpierre gondnok pedig 800 lejjel pótolja a Teleki-alap 24–24 lejre leapadt szorgalomdíjait (1923/24). De kívánt eredmény csak a következő tanévben mutatkozik, amikor két pályatétel (héber és egyháztörténet) kivételével mindenik tételre érkeznek be munkák.

Az öntevékenység másik színhelye az *egyesületi élet*. A háború után is, egészen 1922-ig érvényben van a tanári kar 1916. okt. 24-i határozata, mely az eddig működő három egyesületet (Ifjúsági Egyesület, Ének- és Zeneegylet, Theologus Kör) egy közös tisztikar vezetése alatt egybe vonja össze, s egyik professzor, rendszeren az internátusi-konviktusi felügyelő ellenőrzése alá helyezi. A közös vagyon a beiratkozás alkalmával fizetett belépési díjakból (12+8 K), adományokból (Killyén-alap) és ünnepélyek (okt. 6., reformáció, márc. 15.) jövedelméből gyarapodik. Célja most is az ifjúság közti összetartás, szeretet ápolása. De munkaágai közül csak a jegyzetkiadás van napirenden, sőt még ez is nehézségre ütközik a

felszaporodott hátralékok miatt. Segélyezésre nem telik, lapokat alig rendelhetnek, játéktér, tekepálya egyelőre nincs. A régebb virágzó önképzőkori munka szünetel, csak az 1920/21-es tanévben tervezik az ilyenfajta gyűlések rendezését. „Azonban – jelenti az elnök –, az összes körülményeket tekintetbe véve, nevelőink tanácsát meghallgatva, ezek elmaradtak.” A tanárképző, úgy látszik, elég önművelési teret nyújt az óraszámokkal megterhelt ifjúságnak. És hiányzik az ilyen munkához elengedhetetlen nyugodt, szabad légkör s a megfelelő helyiség is. Egyesek (fájdalom, kevesen) a vasárnapi iskolában működnek, de ének- és zenekar rendes tanerő, szakképzett vezető hiányában nem működik. Az 1920/21-es tanévben végre kezd jelentkezni az öntevékenység, s ezzel együtt kibontakoznak az új munkalehetőség körvonalai. Az ifjúság egyes tagjai a professzorok mellett részt vesznek a Kolozsvárt és vidékén rendezett ünnepségeken, segélygyűjtő körutakon, s imájukkal, szavalatukkal, ének- és zeneszámaikkal építik, gyönyörködtetik az elalélt, reménytelen erdélyi magyarságot. Az így begyűlő pénz pedig természetesen az ifjúsági segélyezés célját is szolgálja. „Csak azt szeretnők – jegyzi meg az elnök –, ha időnként felváltva az egész ifjúság részt vehetne a tanári karral ezeken a kirándulásokon.” Ez a tanév meghozza az anyagi konszolidáció és önkéntes munka áldásait is. A jegyzetkiadás, egyesületi költségek fedezésére és egyesek segélyezésére 1914 óta először megrendezik a szokásos theologus táncestélyt, ami a pápai testvérintézet 4000 korona adományával együtt az Ifjúsági Egylet vagyonát csaknem háromszorosára emeli s az említett célok kielégítése mellett lehetővé teszi egy külföldi tanulmányút-alap létesítését (3000 lej). Ettől fogva két éven át hol Kolozsvárt, hol vidéken (Nagykároly) ismétlődnek a táncestélyek, majd az 1922/23-as tanév óta a műsoros ünnepélyek (Bethlen, Petőfi, Madách), hangversenyek, vidéki estélyek (Székelyudvarhely, Torda), s az egyesület vagyona e pár év alatt 87 672,62 lejre emelkedik. Megkezdik újból a kamatmentes gyorskölcsönök nyújtását, rendbe hozzák a tanári kar segítségével a tekepályát s a külföldi, nélkülözéssel küzdő diáktársaknak már 1000 lej támogatást tudnak nyújtani. Mivel pedig az egyesület az anyagi ügyek mellett a szellemiekben is irányítást kell hogy adjon, létrejön a kebli fegyelmezés céljából egy becsületbíróság, mely a minden évfolyamból beválasztott 2–2 tag segítségével vállalja a tanári kar megbízásából az új internátusi-konviktusi rendtartás megvalósításának ellenőrzését. A lapkiadóknál, gyáraknál, üzletvezetőknél az ifjúság számára újságokat, adományokat, kedvezményeket eszközöl ki.

Az anyagi fellendülés egyik oka és egyúttal eredménye az Ének- és Zeneegylet új életre ébredése. A folyton szaporodó hallgatók közt felbukkanó zenei tehetségek (Farkas Béla, Saja Sándor, Kádár Erő, Tőkés Tibor stb.) sürgetésére előbb csak mint az Ifjúsági Egylet „szakosztálya” szervezkedik (1922. nov. 2.), de a következő évben, 7 évi szünetelés után, saját lábára áll, önálló tiszttal és programmal (zenei önképzés, hangversenyek, szertárgyarapítás, alkalmi segélyezés). A műsoros estélyek jövedelmének 3/4 részét a tanári kar rendelkezésére bocsátja, s így is 1923/24-ben 31 543 lejt forgat, új kottákat, hangszereket szerez be, kamatmentes kölcsönöket nyújt.

A tanári kar örömmel látja az ifjúság ébredő aktivitásának és egészséges közszellemnek kibontakozását. A fegyelmezéssel eddig sem volt annyi baj, mint a „boldog békeévekben” vagy a háború külső és belső izgalmaitól fűtött napokban. Azt a néhány kihágást az intézeti rendtartás ellen, amit az óra- és kollokviummulasztók, konviktusi rendbontók, legációból komoly indok nélkül elmaradók, kollégájuk ellen sztikozódók elkövetnek, az igazgató dorgálása, komoly feddése megtorolja, 2–3 súlyosabb esetet pedig – mint láttuk – internálással, kizárással büntetnek. A becsületbíróságnak egy szigorú ítéletét (kizárás) azonban mérsékelik, reverzálisra változtatják. Az igazgatói jelentések 1922/23 óta mindig elismeréssel említik meg „az ifjúság komoly magvának [és tekintélyes része ehhez tartozik], nagy többségének” buzgóságát, puritán kálmista viselkedését. Igaz, hogy most már nemcsak akadémiai istentiszteletek s estélyek, szombat esti précesek és csütörtöki bibliamagyarázatok, hanem mindennapi reggeli áhítatok, tanórák előtt és után a professzorok imádsága, a la-

kőszobákban végbemenő ének, bibliolvasás és imádság, hallgatók rendszeres látogatása, bibliakörök és gyakorlati munkák egészítik ki a nevelés megszokott intellektuális részét.

A közösségi élet 1920/21-ben meggazdagodik az Ifjúsági Keresztyén Egyesülettel. Benne a régebbi, kisebb körre terjedő, csendes megmozdulások végre gyümölcsözővé érlelődnek. Célja az ifjúság keresztyén szellemű barátságának és Krisztus iránti felelősségének felébresztése, ápolása, az érette folyó buzgó egységes munka, s programjába felveszi 1922/23 óta az egész romániai magyar diákság evangéliumi szellemben való nevelését, egy táborba gyűjtését is. A tanári kar 1921. febr. 23-án jóváhagyja az alapszabályokat, s e hó 28-án végbemegy az alakulás Ravasz igazgató megnyitó és Járosi Andor választmányi tag záró imádságával. Az elnök (Jeszenszky József) mellé egy főtitkár és a három munkakör (biblia, szociális és missziói tanulmányozás) titkárai lépnek. S a megszokott apparátusban (pénztáros, iratterjesztő könyvtáros, jegyző) előbb még 3, majd 6, végül 8 választmányi tag szerepel. Habár nem mindenik theologus tagja az egyesületnek s az akkori ifjúsági elnök (az új alakulat főtitkára) szerényen „amolyan tapogatózásfélé”-nek nevezi, „hogy a vallás életté lehessen”, mégis mindinkább a közfigyelem homlokterébe kerül. A főiskolás diákság „transzcendentális érdeklődése” elemi erővel nyilvánul meg Wilder Róbert világszövetségi titkár ápr. 21 és 23-i látogatása alkalmával, amikor ez – akárcsak Mott János átutazásakor – mindkét nap a késő esti órákig alig győz feleletet adni az előadása után felvetett kérdésekre. Beszédét az Ifjúsági Egylet (Theologus Kör) gyorsírás után készített litografált íveken terjeszti, s ezzel utat nyit az egyesülettel való komoly foglalkozás számára. A szakosztályokban, különösen a bibliatanulmányozásban (bibliakörök, előadások, megbeszélések), a munka lendületesen folyik, de a szociális érdeklődés az aktuális problémák kimerítése után pár év múlva lanyhulni kezd. Mikor 1924/25-ben a falu társadalmi élete s a magyar falusi ember családi élete, vallása, világszemlélete kerül sorra, a teljes eredménytelenség veszélye fenyeget: „Közismert dolgok ezek, nincs fizikai idő a velük való foglalkozásra” – hangzik a kifogás. A missziói munkakör pedig egy pár évig külmisziói előadás-sorozatot tart és azt beszéli meg, de 1923/24-ben „tisztán gyakorlati térre torlódik át”, s elsősorban Erdély kálvinista ifjúságát, majd az egész romániai magyar ifjúságot akarja Krisztus zászlója alá hívni.

Az IKE-munka terjesztésére főként az ősi kollégiumok diáksága mutatkozik alkalmas talajnak, s az 1923. ápr. 26–28-i első kolozsvári konferenciát az innen összegyűlő 29 résztvevő számára tartják meg. De már a következő tanévben (ápr. 14–16.) tartott vezetői konferencián Nagyvárad, Brassó középiskolásai és két földműves gyülekezet (Magyarfodorháza, Mezőkeszű) ifjai is ott vannak, s 1924/25-ben a tanoncmiszió is megindul. E tanévben a missziói munka már négy ágat foglal magába: a 18 csoportban 500 gyermekből álló kolozsvári vasárnapi iskolát, a 11, főként középiskolai és 7 gyülekezeti bibliakört 480 taggal, 200 tanonc vallásos nevelését s a Kolozsváron és vidéken tartott vallásos estéket. Utóbbiak is az ifjúsági mozgalmakkal kapcsolatban propagatív jellegűek voltak. Ezenkívül az 1923/24-es tanévben 9 theologus látogatja meg a középiskolai bibliaköröket és gyűjt ott új tagokat.

Jó segítséget nyújtanak az ifjúságnak a Keresztyén Diákok Világszövetsége ide látogató titkárai: Wilder és M. Prys után 1921/22-ben Morgan, 1922/23-ban M. Lucy, M. Bidgrain és Dartgue genfi professzor, 1923/24-ben újra Morgan és Ernst Sartorius, 1924/25-ben Niebergall professzor vesz részt a theologusokkal vagy a vidéki vezetőkkel együtt tartott konferenciákon. A bukaresti titkárnő, Miss Prys sokat fáradozik a román és magyar mozgalom egyesítésén, s csakugyan sikerül egy közös munkaprogramot velük kidolgoztatni, a nemzeti szövetségbe a mi munkánkat magyar tagozatként bekapcsolni. Két diákunk (Musnai és Járai) részvétele a bukaresti konferencián (1924. április 12.) és Manoilescu Grigore országos elnök 1924. november 16–17-i látogatása megnyitja a lelki kincsek személyes kicserélését is, ami aztán néhány éven át áldásos eredménnyel folytatódik. Még egy magyarországi konferencián, Tahiban is képviseltetik magukat 1923 nyarán négy taggal.

Különös figyelemre és elismerésre méltó az a munka, amit az IKE az iratterjesztés terén végez. 1923 január havában hosszas utánajárás után megindítja az Ifjú Erdély c. ifjúsági lapot, mely „a munkának, békességnek, szellemi nemességnek, az igazság és szeretet eszményeinek hatalmában akarja egyesíteni és vezetni az erdélyi magyar ifjúságot”. Imre Lajos főszerkesztő mellett mindig egy theologus szerkesztő is tevékenykedik. A lap nevelő, ismeretterjesztő és nemesen szórakoztató cikkeivel, verseivel s a kezdő tehetségek kibontakozására szánt „Somvirág” c. rovatával, műsoros estélyeivel (1923. november 13., 1924. március 26.) nemsokára meghódítja ifjúságunkat. A kezdő év 837 előfizetője két év alatt 1600-ra növekedik. Magához ragadja a kezdetben a Diakonissza Ház szolgálatában álló iratterjesztést s az 1922/23-as tanévben már a MEKDSZ, Studium, egyházkerület és más kiadó cégek könyveit, füzeteit is terjeszti. Megindítja az „Élő könyvek” sorozatát. Egy évig társul Az Út iratterjesztésével, de mivel ez sokkal nagyobb arányokban dolgozik s a befolyó jövedelem megosztása az új alakulatra nézve nem előnyös, ismét saját lábára áll. A különválás meghozza az anyagi fellendülést, egyszerre a vagyon 19 779,85 lejjel szaporodik, s egész összege készpénzben és követelésben 23 055,75 lejt tesz ki. Ennyire emelkedik az első év 120 leje. A könyvtár pedig hasonló arányban gyarapszik.

A lelki, evangéliumi elmélyülés mellett az IKE szellemi önállóságra, összetartásra, egységes nevelési eszmény megvalósítására és gyakorlati életrevalóságra neveli az ifjúságot. A tanári kar nevelő munkája, mely neki 1921/22-től fogva „kiváló gondját képezi”, jórészt ennek az öntevékenységnak serkentésében, irányításában és eredményei számbavételében áll. Mint jellegzetes tünetet kell feljegyeznünk a Lelkészek Baráti Szövetsége két tagjának, Musnai László tekei lelkész, theologiai magántanárnak és Farkas Jenő udvarfalvi lelkész, marosi esperesnek 1922. április 1–2. napjain történt látogatását, amikor istentisztelettel, előadással és megbeszéléssel szolgálják a gyakorló lelkipásztorok és theologiai ifjúság kapcsolatainak szent ügyét. S az 1924 májusában néhány estén Tavaszy professzor vezetése alatt tartott első *theologuskonferenciát*, mely a fakultáson folyó lelki munkákkal szemben való magatartást, a szektakérdést s a népünk iránti felelősséget tárgyalja. Áldott kezdeményezések, amelyek a következő években terebélyesednek ki.

Ezek után az ifjúsági mozgalmak életében nem sok változást jelent az 1923. évi egyházkerületi közgyűlés 70. számú határozata, mely a hivatalos egyházi szervezet keretén kívül eső bármely elnevezésű egyesületek alakulását, működését az anyaszentegyház egysége, erősítése érdekében megtiltja. A rendeletet, bár a fakultáson mindenik egylet a hivatalos kereteken belül működik, a túlbuzgó igazgatótanács az itteni viszonyokra is alkalmazza (2404–1924 I.). Az előjáróság megbízásából tehát 1924. júniusban a tanári kar feloszlatta az Ifjúsági s Ének- és Zeneegyletet. Az előbbi szép vagyont, 87 672,62 lejt segélyezésre fordítja, az utóbbié pedig az intézeti zenetanár használatába megy át. Szerencsére az IKE mint az országos alakulat tagozata tovább működhetik. Az egyletek helyébe lép egy új alakulat, az Ifjúsági Presbitérium. Itt az elnök mellé mindenik évről 3–3 tagot választanak, és nagyjában ugyanazt a szerepet tölti be az intézet lelki háztartásában, mint a feloszlott Ifjúsági Egyesület. A becsületbírósgot újból megalakítják, jegyzeteket adnak ki, kulturális és szórakoztató munkát végeznek. A segélyezésre is juttatnak 3500 lejt, s kedvezményeket eszközölnek ki.

A kisebbségi élet másik áldása, a *külfölddel való intenzív kapcsolat*. Míg a világháború előtti és alatti években a nemzeti önállóság és erőteljes kultúra szinte gátolja ezt, most a protestáns világ tekintete ismét a szenvedő, elhagyatott, új életproblémákkal viaskodó erdélyi testvér egyház felé fordul, s minden alkalmat megragad, hogy neki segítségére siessen. Amerikai presbiterianus testvéreink, Goos professzor, Schaeffer lelkész és Beach moderátor látogatása, körútja meghozza a Presbiteri Világszövetségbe való bekapcsolódást (1923. január 22., felvétel május 3.), s új erőt, segítséget jelentenek az iskoláért, lelki értéinkért vívott harcban. Good magával viszi az első erdélyi diákot, Maksay Albertet az ottani egyetem (Louisville stb.) látogatására, s a Presbiteri Világszövetség újból meginduló ülésén (Zürich

1923, Cardiff 1925) Teleki Artúr főgondnok mellett kerületünket Imre professzor képviseli. Ezzel alkalmuk nyílik a theologia helyzetének ismertetésére is. Cramer és Böhl professzorok látogatása (s az első beiktatása) után a holland Gereformde Kerk szigorú kálvinistái: Bonermann és Hoekstra kampeni, Nordtsij utrechtii professzorok és Kook kampeni könyvkereskedő jönnek Erdélybe. 1924. május 5–7-én az ottani töretlen kálvinista hitvilág nagy igazságait (abszolút kegyelem, Isten legfőbb vigasztalása) és gyakorlati útmutatásait (házi látogatás, hitvallásos iskolai nevelés) hirdetik az érdeklődő professzoroknak, lelkészeknek és theologiai ifjúságnak. E tanév elején (1923. okt.) Al. Ramsay volt londoni presbiterianus lelkész, az Egyházak Békeszövetségének titkára fordul meg a fakultáson, s a nemsokára összeülő színajai konferencián (1924. szeptember 22–23.) mind ő, mind kollégája, Dickinson szót emelnek az itteni magyar és német egyházak sérelmeinek orvoslása érdekében. Így az első gyűlések (Novisad és Bukarest 1923) majorizáló (görögkeleti) törekvései után mégiscsak vallást tesznek protestáns testvéri hűségükről. Közben a vasárnapi iskola misszionáriusai, Nánássy Lajos perth-ambogi lelkész, id. Victor János, James Kelly világszövetségi és Pearce amerikai főtitkár tartanak nálunk előadásokat. Kimagasló és emlékezetes esemény a vallási kisebbségek védelmére alakult amerikai vegyes (felekezetközi) bizottság ellenőrző látogatása (1924. június–július), melyben a minket forrón szerető és értünk lelkesedő Beach és Schaeffer mellett Hurn és Cornish (unit.) lelkészek vesznek részt dr. Laky Zsigmondné társaságában. Több hétig tartó, fárasztó útjuk megdöbbentő élményeit egy súlyos angol nyelvű röpiratban (The religions minority of Transsylvania) tárják fel a világ közvéleménye előtt. S ha útjuknak *reális* eredménye kevés van, mégis sikerül belevinni a köztudatba az erdélyi problémát, ami aztán éveken keresztül foglalkoztatja a lelkeket. Beach egyúttal megnyitja diákjainknak a princetoni theologia látogatásának lehetőségét, s mint a kerületi gyűlés tiszteletbeli tagja (Schaeffer szintén), 1926-ban újra eljön hozzánk, s jelen van Makkai püspök beiktatásán. 1925. március 24-én a Zürichben megalakult s az evangéliumi egyházak anyagi segélyezésén fáradozó Europäische Zentralstelle agilis főtitkára, Keller Adolf genfi professzor jelenik meg Erdélyben, s igyekszik a már 1922. december 1-től működő egyesületnek velünk szemben elkövetett mulasztását (ide jön a legkedvezőbb segély) helyrehozni. A fakultás meleg felkarolása abban nyilvánul meg, hogy a tanári kar és négy belföldi s két külföldi tanuló diák segítségét vállalja az egyesület nevében az ún. Rockefeller-alapból. A következő tanévben nyolc hallgatónk (egy külföldön) kap egyenként 14 087 lejt ilyen címen. Mivel pedig a segély élvezete tudományos munkássághoz van kötve, ifjaink a fáradhatatlan Kelemen Lajos tanár segítségével megkezdik az Erdélyi Múzeum-Egyesület gazdag levéltári anyagából a református egyházat és iskolákat érdeklő anyag lemásolását. 1925 tavaszán és nyarán még két látogatás zajlik le. Dr. Knight glasgow-i, dr. Colligan londoni lelkészek s Downici presbiter, Beveridge budapesti skót lelkész kíséretében a kolozsvári zsidó missziói állomás létesítése érdekében fordulnak meg Kolozsvárt és Marosvásárhelyen (április 18–21.), tesznek bizonyosságot Krisztus s az új élet dicsőségéről s az egyház építésének módjairól és áldásairól. Nyáron (július 23–25.) még Dr. Macfarland, az Egyházak Békeszövetségének elnöke Beach és Herron professzorok társaságában tanulmányozza Kolozsvárt, Nagyenyeden és Szászvároson egyházunk életét. Hozzák az amerikai Federal Council üdvözlését, s buzgón agítálnak a nemsokára (augusztus 19–30.) összeülő stockholmi konferencia érdekében.

Elképzelhetjük, hogy az a sok kedves külföldi látogatás, amelynek gyakoriságára és megtisztelő voltára Erdélyben a fejedelmi kortól fogva még nem volt példa, mennyire kiragadja egyházunkat és fakultásunkat eddigi fájdalmas izolált helyzetéből. Vendégeink, különösen az amerikaiak, meglepetve látják az itteni jól szervezett ősi református iskolai apparátust s a mind határozottabban kibontakozó, öntudatos hitéletet, áldozatkészséget. Számba veszik régi és újabb szervezkedéseinket, könnyek közt szemlélik lelkészszentelés alkalmával az egyház ifjú munkásainak heroizmusát, amivel küzdelmes, nyomorúságos pályájukra elindulnak. Good világszövetségi moderátor megható, vigasztaló beszéde a kerületi közgyűlésen (1922.

június 22.), Cramer professzor székfoglalója, Beach professzor elismerése az igazgatótanács ülésében (1922. augusztus 17.), Schaeffer meleg testvéri részvéte, Keller derült, bizakodó svájci egyénisége, Niebergall s a holland professzorok és belmissziós titkárok értékes előadásai, módszeres utasításai feledhetetlenek maradnak a lelkek előtt. Otthon beszámolnak az erdélyi magyar reformátusok helyzetéről, s mozgósítják érdekünkben a gyülekezetek és egyesek áldozatkészségét. „Túlságosan hosszú ideig voltunk – minden testvéri kötelék mellett is – ismeretlenek egymás előtt ... legfőbb ideje, hogy azok, akik igazán testvérek, lehetőleg szorosabban egyesüljenek a közösség és rokonszenv által közös céljaik szolgálatára” – írják a skót egyesült szabad egyház vezetői, s meghívják egyházunk képviselőit az ottani General Assembly gyűléseire.

A folyton erősödő világkapcsolatok egyik áldott eredménye a *külföldi egyetemek mind gyakoribb látogatása*. 1918–21 között természetesen senki sem vállalkozhatik erre, hiszen az egyház közjogi helyzetének tisztázatlansága, a háború után még évekig uralkodó nemzetközi feszültség s az itthoni nagy lelkészhiány nem engedi meg a kimozdulást. De az 1921/22-es tanévben már 5 diákunk bátran nekivág a kockázatos külföldi tanulmányútnak. Egyikük, Szakács Kálmán azonban Budapesten megállapodik, s ott folytatja Kolozsvárt megkezdett és még be nem fejezett tanulását. A végzetek közül Nagy András Bázélbe megy, ahol egyelőre ösztöndíj nélkül, magántámogatással (Iselin Theofil) s az Üdvhadserg segélyével tartja fenn magát. Köblös Endrét Marburgban és Heidelbergben Niebergall karolja fel, Jeszenszky Józsefet és Muzsnai Lászlót a montpellier-i akadémia veszi fel teljes ellátással s útiköltség utalványozásával hallgatói közé. Az itthoni tanári kar legalább az odautazásban segíti őket 1500–2500 lejjel. A következő, 1922/23-as tanévben csak Bíró Mózes III. éves hallgató van Marburgban, az 1923/24-es tanévet pedig Berlinben és Zürichben tölti. Természetesen olyan kikötéssel, hogy az itthoni kötelező tantárgyakból ott kollokválni tartozik. 1922 őszén montpellier-i kedves hugenotta testvéreink felajánlják, hogy két kolozsvári és két már itteni teológiai akadémian tanuló diákunkat részesítsék az ingyen tanulás és ellátás kedvezményében. De mikor megtudják, hogy csak egy református főiskola van Erdélyben, ennek tanulói részére tartják fenn azt. A távoli hely és kevésbé ismeretes tanári kar nemigen vonzza oda az ifjúságot. Az oda felajánlott két hallgató: Maksay és Tar Mihály visszalép, s csak 1923/24-ben van ott ismét egy hallgatónk: Csekme Ádám. E tanév elején már jelentkezik Strasbourg is, amelynek dékánja, Robert Will két theologus ösztöndíját helyezi kilátásba. Viszont az itteni tanári kar szintén vállalja két francia ifjú ingyenes ellátását és tanulási lehetőségét. Anélkül persze, hogy erre valaki akadna. Tőlünk Olajos László és Kállay István mennek oda, Maksay Albert pedig Good professzor jóvoltából a louisville-i és chicagói presbiterianus teológiai fakultásokat látogatja. A következő tanévre már megnyílik a skót egyesült szabad egyház támogatása, s Horváth Jenő Aberdeenben, Bedő Béla az angliai Abergatwithben tanulhatnak. Bíró János Zürichben, Maksay Pittsburghban, Kállay István, Patay Lajos és Orbán Erzsébet Strasbourgban iratkozhatnak be. Ez utóbbi akadémia 1924 őszén egyenesen 10 diákunk felvételét, ösztöndíjjal való ellátását helyezi kilátásba. Bizonyosan mivel értesül az itteni internátus zsúfoltságáról és elhelyezési nehézségekről. Csakugyan, a következő tanévben már négyen mennek oda. Az itthoni ifjúság is kiveszi részét nélkülözéssel küzdő strasbourgi diáktársai támogatásából, és stipendiumalapjából 1923/24-ben kétszer 500, 1924/25-ben pedig 500 lej segítséget nyújt nekik. A négy normális tanévben tehát összesen 18 theologus ifjú tud eljutni országhatáron túli református testvéreinkhez, s nyer tőlük feledhetetlen értékes lelki kincseket, tudományos és gyakorlati életünkben felbecsülhetetlen áldásokat. Az ezutáni korszak meghozza a holland és más világhírű egyetemek (Oxford, Párizs, Utrecht, Kampes, Princeton stb.) látogatását is.

A belső élet két rekapituláló és számba vevő megnyilvánulása a *fakultás fennállásának 25 és 30 éves jubileuma*.

Az elsőt a főhatalom-változás izgalmas légkörében természetesen nem tudják megfelelő keretek közt megünnepelni. Az 1920. október 6-i tanári gyűlésen Ravasz igazgató röviden bejelenti, hogy a f. hó 3-án megtartott ünnepségen Nagy Károly püspök imádkozott, ő pedig évmegnyitó beszédet tartott, „melynek tárgyát a theologiai fakultás negyedszázados jubileuma képezte”. Képviseltette magát az igazgatótanács, az elöljáróság és a tanárképző intézet. Említett beszédében Múlt és jövő címen tisztázza azt a kérdést, hogy mit hoz át fakultásunk a múltból és mit ígér a jövő. Keresztyén történeti-filozófiai meglátással rajzolja meg az intézet születésének és fennállásának három sorsdöntő szellemi tényezőjét: Bethlen Gábor keresztyén kultúrállamát, az emberi szellem isteni méltóságába vetett hitét s ennek életformáló erejét, a protestáns autonómián nyugvó és a theologióban kicsúcsosodó akadémiai nevelést. Majd az 1867-től fogva uralkodó s intézetünket létesítő modern protestantizmussal, amely a vele szövetséges idealizmus alapján az állami mindenhatóság és az elfojtott társadalmi erők forrongása közt keresi önálló nevelési esélyét és fennmaradásának létfeltételeit. Azután a gyülekezetek megmentésére, megelevenítésére fordítja minden erejét. Végül a mai idők parancsát, a magyar kultúra művelésének, a népszervezésnek és a református keresztyén hit propagálásának programját. Megrajzolja a világnézeti és theologiai felfogások eltolódásával módosuló lelkipásztori típusokat, s megállapítja a fakultás szellemi alkatát, értékét, munkája addigi eredményeit. Szeretettel, hálával köszönti az első tanári kar még életben levő, buzgón munkálkodó tagjait: Nagy Károly püspököt és Kecskeméthy István most lelépő igazgatót. Mindössze ennyi az, amit a 25 éves jubileum az intézet életében jelent. A folyton hullámzó, világi és egyházi pálya, ittmaradás és expatriálás közt tanácstalanul ingadozó ifjúság és létben, legfőbb értékeiben támadott erdélyi magyarság mellett nincs idő és kedv egyébire. S mégis, az a tény, hogy ez a tanév hozza meg az intézet anyagi válságának hatása alatt az eddigi izolált helyzetből való kilépést, a gyülekezetekkel való sűrű kapcsolat feltételét s ennek eredményeként az 1921-ig befolyó 67 764,44 lej adományt, mutatja, hogy a fakultás jó úton halad, az egész kerület szívébe zárta s annak fennmaradásáért kész a legmesszebbmenő áldozatot hozni.

Annál díszesebb, nagyobb szabású a 30 éves jubileum 1925. okt. 4-én. Ez is az évnnyitó ünnepel kapcsolatos. A díszteremben most már nemcsak az intézeti hatóságok és hallgatók, hanem a volt tanítványok és üdvözlő küldötségek tömegei is szoronganak. Előbb ismét Nagy Károly püspök imádkozik és ad hálát Istennek az egyházunkban, iskoláinkban és fakultásunk megmaradásában mutatkozó gondviselő kegyelméért. Majd 2Kor 13,7 alapján tesz megrázó bizonyosságot a Krisztus halálának vigasztaló erejéről, az érette való kereszthordozás megnyugtató, újjáteremtő hatalmáról, szépségéről. „Erdélyi magyar kálvinizmusunk boldogulásának, megújulásának reménye attól függ, hogy mennyire lesz a Krisztusé.” A Magyar Zenekonzervatórium vegyeskarának gyönyörű éneke (El nem hagyom az Istent) után Tavaszty Sándor igazgató mond ünnepi beszédet Múltunk öröksége és örökségünk szelleme címmel. Ravasszal ellentétben, ő csak röviden foglalkozik a theologiai oktatás háromszázados múltjával, megállapítja, hogy Bethlen és Apáczai dicséretes kezdeményezését az egyes kollégiumokban vegetáló, sokféle imponderábilis hatás alatt álló, végül a legszívárabb racionalizmusba torkolló akadémiai tagozatok munkája követi. Míg végre visszatér a kerület a vidéki, rövidlátó partikularizmus helyett az ősi koncepcióhoz: *az egyetemes erdélyi magyar és egyetemes kálvinista keresztyén szellemi élet mindenoldalú szolgálatára kész, missziói hévtől égő és missziói kitekintésű lelkek neveléséhez. Sajátság és egyetemesség, kegyesség és tudományoság ennek követelményei.* Gondos históriai áttekintést nyújt a fakultás létesítését megelőző két évtizedes belső harcokról, az intézet születéséről, mely által Szász Domokos szavai szerint a kerület „alkotóerejét manifesztálja”. S keresi ennek az alkotóerőnek győzelmes megnyilvánulását a fakultás kormányzásában, autonómiája kibontakozásában s a professzorok gyors egymásutánban végbemenő változása mellett is zavartalan szellemi fejlődésben, az ifjúság öszmunkásságában. Eddig már 3188 ember nyerte itt meg lelke alakítását, köztük

2131 theologus és 859 tanárjelölt, akikhez még a tanárképző 198 hallgatóját is oda lehet számítani. Hálásan emlékezik meg az egyetemmel való kapcsolatáról, különösen Böhm és Schneller nevelői munkásságáról. S az első nemzedékből még most is működő Kecskeméthy professzorral. Örökségünknek időleges javai: jó hírnév, társadalmi presztízs, erkölcsi súly, az erdélyi magyar társadalom közbecsülése. Szellemtörténetileg pedig az *igazi keresztyén univerzalizmus*, mely távol áll mind a szűkkörű szeminariumi szellemtől, mind az utópiákat hajszoló gyakorlatiatlan latitudinarizmustól. „A speciális theologiai világnézet valamennyi értékes árnyalata képviselve volt fakultásunkon az elmúlt 30 esztendőn keresztül. Egyik irány sem tudott soha szélsőségesé válni, s minél inkább egyéni akart maradni, annál kevésbé tudta kivonni magát a kölcsönhatások áldott, gazdagító, mélyítő befolyása alól. *Ez a szintézisekre vezető és ösztönző belső erő fakultásunk igazi geniusa.*” A katedra fölé írt Igét: *Verbum caro factum est* – mi nem a fakultásra, hanem egyes-egyedül a Jézus Krisztusra vonatkoztatjuk. Ő a jelenvaló és jövőendő világok központja, reá néz a múlt, a jelen és jövőendő.

Az Igéből és reformatori lélekből újjászületett evangéliumi szellem nyer kifejezést az ünnepeket követő előjárósági díszgyűlés határozatában. Itt először hálát adnak Isten oltalmáért, s kérik az Ő kegyelmét, hogy az intézet „hivatásának teljesítésében soha engedetlen ne legyen a látás iránt, melyet Isten Igéjében neki mutat, sőt inkább vezetői és hallgatói a Krisztus szolgálata iránti vágytól betöltve és összekapcsolva szolgálhassák az evangélium terjesztésének ügyét”. Megemlékeznek az elhunyt tanárokról és tanítványokról, különösen az alapító Szász Domokos püspökről s az első igazgatóról, Kenessey Béláról. Végül kimondják, hogy a most begyűlt adományokból egy szegénysorsú, jó előmenetelű theologus ifjú segélyezésére alapítványt létesítenek. Az üdvözlő küldöttségek (püspök, gyülekezet) közt a testvér protestáns felekezetek, a római katolikusok, a kolozsvári és nagyenyedi kollégiumok, a Magyar Párt, EMKE és Magyar Irodalmi Társulat s a volt és jelenlegi tanítványok szerepelnek szeretettől, elismeréstől és hálától sugárzó jókívánságaikkal. Majd családias közebed s utána a Szász Domokos és Kenessey Béla sírjának megkoszorúzása következik. Este fényes akadémiai estély van, melynek kiemelkedő pontja Makkai Sándor előadása *az erdélyi szellemről*. Erdély – állapította meg – Kelet és Nyugat összekötő pontján *örtornya a nyugati civilizációnak*. Különös emberi öntudat ébred fel itt, mely a végletek közt középutat keres, aranyhidat épít, *a külső szegénység mellett lélekben elmélyült kicsiny és mégis fontos emberi szellemet képviseli Európában*. Ez a hivatása a fakultásnak is. Reményik Sándor ugyanekkor öt gyönyörű költeményét olvassa fel, melyek közül különösen a magasban, Isten közelében tenyésző, csillagszirmokkal pompázó Alpesi rózsa és *Ha nem lesz többé iskolánk...* címűek ragadják meg a hallgatóság lelkét. Utóbbi, mint olyan sok más verse, tulajdonképpen egy bibliai hely (itt Jer 3,32–33) ihletésére születik s az erdélyi magyarság lelkére köti az örök szent hivatást:

Bölcsek leszünk, szentek leszünk,
 Hogy gyermekeink lelkéhez közel,
 Mindig közel legyünk.
 Nem leszünk semmi más;
 Hitben, hűségben, tisztaságban
 Egymásnak folytonos példaadói.

A 30 éves jubileumnak még két külső eredménye van. Az egyik az az áldott kezdeményezés, mely a három ifjú professzor: Imre, Makkai és Tavaszy felhívására – Üzenet volt hallgatóinkhoz, legifjabb lelkipásztor testvéreimhez (Ref. Szemle 1925. 377.) – a kerület hivatalos lapja hasábjain új, figyelemre méltó rovatot szül „Lelki találkozásaink a szolgálatban” címmel. Itt a Jézus Krisztus-i szeretet és imaközösség jegyében a gyakorló lelkészek feltárják s a professzorok megbeszélik velük a lelkigondozás és belmisszió aktuális problémáit, akadályait, célkitűzéseit. Újabb alkalom kínálkozik tehát az egyház és fakultás összefogására, együt-

tes, szent munkájának végzésére. A másik eredmény a jubileumi alap, mely már az első iskolai évben 50 000 lejen felül emelkedik, s egy szegény hallgató tanulását, ellátását jó részben biztosítja. Az adakozók közt megemlíthetjük Ugron főgondnok 5000, Ravasz püspök 10 000 és Imre Lajos kézdimartonfalvi lelkész 5000 lejes adományát. A tanév befejezése után kerül nyilvánosságra Killyén Sándor lelkész, igazgatótanácsi irodavezetőnek elhalt fia emlékére tett 100 000 lejes fejedelmi alapítványa – szintén a fakultás növendékeinek segélyezésére. A kedves öreg patrónus ezenkívül még személyileg is segélyezi a theologusifjúságot, különösen a szívéhez nagyon közel álló szilágysági származásúakat.

A jubileumi tanév fájdalmas eseménye Nagy Károly püspök halála 1926. febr. 16-án. 1925. máj. 21–29. napjain még bejárja munkatársaival a nagyenyedi egyházmegyét, s fáradtságos „üdüléssel” agitál egyházunkért. Aug. 28-án kiadja utolsó körlevelét (888–1925), melyben buzdítja a híveket, hogy egyházunk iskoláiért és intézményeiért, az érettek folyó harcban, sorsdöntő napokban minden áldozatot hozzanak meg és buzgón imádkozzanak. Az okt. 4-i ünnepségen utolsó alkalommal hirdeti az Igét s esedezik könyörgésével kedves intézetéért az Úrhoz. De nemsokára elemi erővel tör ki rajta régi gyomorbaja és a mirigyek rákos megbetegedése (szarkóma), s megakadályozza munkája folytatásában. Dec. 6-án Budapestre kerül a Manninger szanatóriumba. Még odautazása alkalmával is, a vonaton olyan megragadóan tárja fel az Ótestamentum szépségeit két vele beszélgető zsidó útítársának, hogy azok leszálláskor kezecskéznek neki. Sajnos a két hónapi szanatóriumi kezelés már nem segíthet rajta. Febr. 2-án hazahozzák, s itthon kétheti szenvedés után Isten magához öleli őt. Betegségében, de kivált az utolsó négy napon mindegyre Jézushoz, az ő „édes Megváltójához” sóhajtozik, s boldogan tesz vallást róla: „Olyan áldott csendességem van!” Míg végre febr. 16-án reggel fél hatkor, rövid agónia után, lelke visszatér Istenhez. Holttestét előbb a fakultás dísztermében ravatalozzák fel, onnan pedig a temetés napján a Farkas utcai templomba viszik. Ott Tavaszgyörgy igazgató, itt Vásárhelyi Boldizsár lelkész imádkozik felette. Makkai főjegyző pedig 1Kor 12,4–6 alapján mond róla híven jellemző, építő, megrázó tanítást. A részt vevő nyilatkozattevők, küldöttségek közt ott vannak a kerület egyházmegyéi, intézetei, a magyarországi egyház vezetői és testvérfelekezetei, a politikai, közigazgatási és katonai hatóságok, egészen az uralkodóig. A külföldiek közül kiemelkedik Söderblom uppsalai érsek és Keller genfi professzor levele is. Skócia egyháza márc. 2-án kelt levelében többek közt ezt írja: „Bámultuk az Úr Jézus Krisztus szolgálatában és egyházunk érdekeinek védelmében tanúsított odaadását a történelmi Erdélyben, és tiszteltük *mint a presbiteriánus elvek bátor és önzetlen harcosát.*” Jellemző, hogy a skót zsidómisszió első kolozsvári lelkésze, Chisolm F. Róbert febr. 22-i emlékbeszédében (1Móz 5,24 és Zsid 11,5) életét a covenanterek törekvésével állítja párhuzamba. Mint azok, ő is felhívja az utódokat, hogy *úgy éljenek, hogy vallásuk igazságát hamisítatlanul és sértetlenül képviselhesék a további nemzedékek előtt.* „Ott kezdeni, ahol mi végeztük!” Csakugyan ez Nagy Károly munkásságának centruma. Számára a kálvinizmus, melynek mélyeséges igazságáról ifjúkorában megbizonyosodik, nemcsak az üdvösség igazi útja, hanem jellemformáló, nép- és nemzetmentő sorskérdés is. A reformátor szívéhez nőtt nagy igazságokat, Isten önkijelentését, világkormányzó és üdvöt adó szuverenitását, a Szentháromságot, predestinációt, sőt végül a Krisztus preegzisztenciáját, a válság újjászülő erejét mind mélyebben és őszintebben magáévá teszi. Úgyhogy végül az egykori theologus a Heidelbergi Káténál köt ki, ezt terjeszti s teszi kötelezővé a konfirmációi oktatásban. Liberalizmusának maradványa legfennebb annyi, hogy Isten Krisztusban adott kijelentésének személyes átélését, mint a Szentlélek bizonyágtételét, egész élete végéig erőteljesen hangsúlyozza s ennek fundamentális jelentőségét mint a hitcikk forrását túlzottan kiélezi. De azért a Biblia előtte már nemcsak textusgyűjtemény és kegyes történeti személyiségek rajza, hanem *a Jézus Krisztussal való találkozásnak döntő színhelye*, ami nélkül nincs keresztyénség, még kevésbé igazi lelkipásztor (Sepsiszentgyörgy 1924). A hit személyes jellegének energikus felfogása teszi őt fogékonyvá a keresztyén kultúra, társadalmi élet s

főként a hitvallásos iskola értékeinek megbecsülésére. Kálvin szerint nemcsak az egyes ember, hanem Isten népének, a nemzetnek kiválasztását, isteni küldetését, hivatását is tanítja, s ebből folyik az Isten előtti egyenlőség, a nemes nemzeti önértéket is elismerő demokrácia és a kultúrmunkát folytató, határozott, munkás, felelősségteljes jellemeket nevelő református iskola (Br. Bánffy D. emlékezése a püspöki jelentésre, 1922). Innen magyarázható céljainak való szívós odaadása, állandó felelősségre, kötelességteljesítésre sürgető prófétai zordonsága, amit a róla szóló megemlékezések mind kiemelnek. S a nemzeti érdeket, érzést kigúnyoló áldemokrácia elleni küzdelme, mivel abból egy sátáni ábrázat vigyorog ránk: „a néperdek leple alól a Mammon imádata”. Petőfi és Bem demokráciája „egy olyan theokráciában szentelődött meg, hol a nép szava valóban Isten szava, nem azért, mert túlordítja a mennydörgést, hanem mert tisztább és szentebb az angyalok szavánál” (Püspöki jelentés, 1922). A teljes nemzeti kultúrélet gazdagságából folyik nála a világi tudomány, művészet megbecsülése. Püspökeink közt az egyházi éneklésnek lelkesebb apostola alig van még rajta kívül, s egy lelkészi kurzuson (Sepsiszentgyörgy 1924) kijelenti, hogy fel akarja lázítani a falvakat a kántorok ellen, ha azok a 79. zsoltárt és a 170. éneket nem tanítják meg. De követeli, hogy világi, Erdélyről szóló, sőt szerelmi és virágénekeket is tanítsanak az ifjúságnak, mert „egy szív sem rossz, amelyik könnyezni tud”. Így nála „idővel a tudomány becsülését a népkultúra értékelése foglalta el, a ragyogó szónokból hovatovább mély hitű bizonyosítvány lett, majd nagy és szenvedélyes egyházpolitikus és egyházkormányzó” – mondja Tavasz. Ugyancsak ő találóan mutat rá, hogy mennyire félti népét a megalkuvások, engedékenységek és politikai kibúvók keresésétől s a lassú építés helyett türelmetlen prófétai fanatizmussal az iskolázás által már saját korában meg akarja téríteni.

A fakultásnak fennállása óta valósággal jó szelleme, aki nem tűri a kálvinizmus szellemétől való elhajlásokat. Ifjú professzor korában Lang Henrik alapján harcol az egészségtelen pietizmus ellen. Majd Bartók püspök iskolaállamosításaival szemben kezd erőteljes küzdelmet. Aztán az ifjabb tanárokat óvja a vallástörténeti iskola túlzásaitól. Ifj. Bartók Györgynek a keresztyénység abszolút voltát, Makkainak a kijelentés élmény feletti elsőbbségét vési szívébe. Hadat üzen az ORLE és Lelkészegyesület demagógiájának, külső, anyagias törekvéseinek s a szélsőséges, egyházon kívüli agitációinak. Egyházát az élő hiten s az ebből fakadó áldozatkészségen akarja felépíteni (Püspöki jelentés, 1921). Közben hevesen támadja a klerikalizmust, a kapitalizmust, a felelőtlen bankpolitikát, a militarizmust és az állami mindenhatóságot. „Történelmi idők hatalmas gátja ő, amely rettenetes vizeket tartott fel s a magyarságnak a világviharból még megmaradt szép virágoskertjét sok szent kincseivel védte a pusztulástól” (Tavasz). Milyen egyoldalú munka lett volna az, ha közben nem véste volna bele a lelkekbe Isten mennyei világának drága értékeit! De így annak eredménye egy áldott pozitívum: hitünk, valláserkölcsei jellemvonásunk megmaradása, aminek elmélyítésén most már a következő nemzedéknek csak tovább fáradoznia kell. Fejlődése egy a fakultáséval.

Halála előtt pár évvel kijelenti a Baráti Szövetség vezetői előtt: „Remélem, hogy engem is az ifjabb nemzedékhez számláltak!” Utolsó napjaiban pedig ezt mondja: „Most tudnám, mit kell prédikálnom.” Amiket azonban látott s amiket Isten megjelentetett neki, azoknak hűséges és elszánt bizonyosítvány volt (ApCsel 27,16). A lehetőségeket óvatosan mérlegelő, békés vizeken evezni óhajtó, egyházi emberek előtt ő éppolyan érthetetlen, mint a nacionalista imperialista állam kormányzó és szekértolói előtt. Azok őt „hálából” autokratának nevezik, ezek meg irritantizmussal vádolják. Még budapesti, gyógyulást kereső útjait, a külföldi látogatásokat és pásztorleveleit is államellenes izgatással hozzák kapcsolatba (Ref. Szemle 1925. 698.). De ő ezekkel mit sem törődve, határozottan halad annak a pályának betöltésében, amelyre Isten őt elhívja (ApCsel 20,24). Tanítása, példaadása annál fényesebben világít, minél nagyobb sötétség borul Anyaszentegyházára.

2. Erő és munka az erőtelenségben

IRODALOM: TAVASZY SÁNDOR: Mi a filozófia, Kolozsvár 1928. – Kierkegaard személyisége és gondolkozása. Erdélyi Múzeum 1930. – A hit és valóság. Uo. 1933. – A theologia a tudományos életben. Ravasz Emlékkönyv, 1941. – A szociális és gazdasági törekvések theologiai-etikai megítélése. Kolozsvár 1931. – A szociológia filozófiai alapjai. Erdélyi Múzeum 1931. – IMRE LAJOS: A protestantizmus és a proletariátus. Uo. 1932. – NAGY G.: A kapitalizmus jövője és a kálvinizmus. Debrecen 1932. – A német egyházi harc fázisai a Kirchenblatt für die ref. Schweiz évfolyamaiban (1937-től). NAGY G.: A keresztyén nacionalizmus és internacionalizmus a lelkipásztori munkában. Az Út 1934. – Személyes feljegyzések az 1934-i theologiai ifjúsági konferenciáról. – KISS BÉLA: A németországi egyházi helyzet újabb eseményei. Uo. 1935 és Az újreformatori theologia és a német feltörés. Uo. 1936. – JÁROSI ANDOR: A német ev. lit. reformmozgalmak. Debrecen 1933. – Niebergall Emlékkfüzet. Kolozsvár 1934. – HORVÁTH JENŐ: Tudományos theol. konferenciák. Uo. 1935. – M. NAGY OTTÓ: Barth Károly feleletei előadásával kapcsolatban. Uo. 1937. – NAGY ANDRÁS: Jeremiás és kora. Kolozsvár 1929. – Életrajzi adatok a magántanári vizsgák jegyzőkönyvében. – Az V. évf. beindítása a Ref. Szemle 1935-ös évfolyamában. Uo. a hozzászólások. Az egész kérdésről a Bethlen-kollégium röpirata: Tetőzzük be a lelkészképzés reformját. Nagyenyed 1937 és GÖNCZY L.: Az erdélyi lelkészképzés utóbbi 20 éve. Az Út 1942. – A tanári kar V. évf. tervét I. Az Út 1937. 202–07. – GÖNCZY L.: Lelkészképzés és lelkészto-vábbképzés. Ref. Szemle 1938. – MUSNAI L.: Gyakorlati lelkipásztori tanfolyam, Theol. Szemle 1937. – A magántanárok életrajzi adatai a vizsgai jegyzőkönyvek mellett a fakultás emlékkönyvében olvashatók. – Az új tanároké, előadóké, főgondnokoké, előjárósági tagoké, gondnokoké, szenioroké szintén. A főgondnokok életrajza az 1933/34 és 1935/36-i theol. értesítőben is. – Vizsgálati és fegyelmi jegyzőkönyvek. – GÖNCZY L.: Református Nőszövetség. Ref. Szemle 1927. 52. – Z. NAGY B.: Az ifjúságot Krisztushoz kell vezetni. Erdélyi Református Naptár 1940. – MAKKAI SÁNDOR: Egyház és állam. Ref. Szemle 1935. 404. – Kultusz törvény. Uo. 1928. 308. s köv. – BALOGH ARTHUR–SZEGŐ IMRE: Románia új alkotmánya, Kolozsvár 1923. 24. – KOVÁCS ANDRÁS: Párhuzamvázlat az új és régi alkotmánytörvény közt. Ref. Szemle 1938. 121. s köv. – Királyi szózat, imádság. Uo. 1939. 1–2. – MAKKAI SÁNDOR: Erdélyi református problémák. Uo. 1931. 212. – Roller M.: A Román Népköztársaság története. Kolozsvár 1952. 571. s köv. – MIKÓ IMRE: Huszonkét év. Bp. 1941. – BÖZÖDI GYÖRGY: Székely bánja. Bp. 1943. 156. – MAKKAI SÁNDOR: Protestáns közviszonyok Romániában. Magyar Prot. Almanach, Bpest 1933. – LAÁR FERENC: A kongrua érdekében. Ref. Szemle 1933. 177. s köv. – NAGY G.: Az ítélet villámfényében. Uo. 1935. 538. – A következő aktákat az 1939. évi püspöki és 1940. évi belmissziói jelentésből veszem. – ILLÉS GYULA: Az új középiskolai törvényjavaslat. Ref. Szemle 1927. 33, 87. – R. SZEBEN ANDRÁS: Az erdélyi magyarság népoktatás-ügyének statisztikai mérlege. Bp. 1934. – KISS ÁRPÁD: Az állami magyar tannyelvű elemi iskolák és tagozatok. Magyar Kisebbség 1936–37. – Ennek 1932–37-es évfolyamaiban s az igazgatótanács jelentésében a sérelmek és támadások. – A Makkai Nem lehet c. cikkével (Láthatár 1937) kapcsolatos vita a Keleti Újság 1937. febr. 13, 24 és márc. 5-i számaiban. Vásárhelyi nyilatkozata: Ref. Szemle 1937. 104. – Makkai programbeszéde az 1926. jún. 19-i egyhker. közgyűlés jegyzőkönyvében (41. sz.). – MUSNAI LÁSZLÓ: Kecskeméthy István. Ref. Szemle 1938. – IMRE LAJOS: Egyházunk belmissziói munkájának két évtizede. Az Út 1938. 8–10. sz. – NAGY GÉZA: Tizenöt év a Lelki Egyház szolgálatában. Akik kősziklára építettek. Kolozsvár 1937. – TAVASZY SÁNDOR: A theol. tudomány az élet szolgálatában. Kálvinista Világ 1929. 182. – Krisztusnak egy jámbor szolgálója [Makkai S.]: Visszaestünk? Ref. Szemle 1929. 23–24. – A nagyenyedi tudományos theol. konferenciáról: Az Út 1930. 34., Ref. Szemle 1930. 193, 199. Az előadások a Dolgozatokban. – NAGY GÉZA: Barth theologijának előzményei, kritikája és jelentősége. Debrecen 1927. – Makkai kritikája Tavaszgy Dogmatikájáról. Ref. Szemle 1932. 162. A Vasadyé Theol. Szemle 1932. 487–499. – KELLER ADOLF: Der Weg der dial. Theologie. Holland kritikák magyar theol. tudományos munkákról. Az Út 1934. 26. – Belmissziói adatok a püspöki és belmissziói előadói jelentésekben (Ker. közgy. jegyzőkönyvek és Ref. Szemle). – NÉMETHY SÁNDOR: Pagodák árnyékában. Bp. 1944. – Árvaházról és kórházról a Ref. Naptár és püspöki jelentések beszámolóiban, a hivatalos egyház építő munkáiról a kerületi jegyzőkönyvekben és igazgatótanácsi jelentésekben egész 1941-ig. Királyhágómelléki kerület közgy. jegyzőkönyvei s Egyházi és Isk. Szemle 1927 után. Reformátusok Lapja 1940-ig. Itt a Gyenge-ügy fejleményei is, főként a püspöki jelentésekben. – Tanári székfoglalók és igazgatói jelentések a fakultás értesítőiben. – VASADY BÉLA: A lelkészképzés reformja. Debrecen 1940 és a megfelelő konventi jegyzőkönyvek.

a) Külső helyzetkép

A református egyház társadalomszemlélete az állami életet Isten jósága elsőrendű eszközének, áldásnak minősíti, s nem kíván egyebet tőle, csak azt, hogy a nyilvános békességet és nyugalmat felmutassa, a vallásos életre felügyeljen s annak akadályait elhárítsa, előmenetelét munkálja. Igazságot szolgáltatson a védtelennék a szegények felemelésével és a gonoszok megfélekezésével, megbüntetésével (II. Helv. Hitv. XXX.). Egészen ebben a szellemben nyilatkozik az erdélyi egyházkerület új püspöke, Makkai Sándor az egyház és állam viszonyáról, a Presbiteri Világszövetség 1935. szept. 4–9-én Podjebradyban tartott gyűlésén: „Bármely államforma vagy tényleges államhatalom keresztyéni megítélésének egyetlen mértéke az, hogy civilizáló, szervező-korlátozó és védelmező erejével mennyiben segíti elő és hogyan szolgálja az egyes lelkekben és a társadalomban az evangéliumi élet kivirágzását és gyümölcsözését. Az államnak így isteni jelentősége van abban, hogy a testtől született embert neki kell azok közé a feltételek közé szorítania, amelyek közt az egyház a lelkeket átforgató munkát végzi.” Az az új állam, melynek keretei közé jutott az erdélyi református egyház, minden elfogult megítéléssel szemben, még mindig őrzi a tőle református részről megkívánt vonásokat. Az 1928-i kultusztörvény „valamennyi felekezetnek *egyformán* garantálja a szabadságot és támogatást, s ha az 1923. március 28-i új alkotmány a görögkeleti vallást uralkodónak s a görög katolikust elsőbbségi jogúnak minősíti is és az így tett megkülönböztetést minden vonalon érvényesíti, az egyházi autonómia, állami védelem és támogatás *nagy általánosságban* a protestánsok részére is fennáll. Az 1938. február 20-án megjelent királyi rendelet pedig az akkor életbe léptetett új, diktatorikus alkotmány keretei közt ismét megtartja a megelőző rendelkezéseket. Igaz, hogy a politikai és vallási tevékenységet élesen különválasztja, de a házasságoknál az egyházi áldás kötelezővé tételével s az egész törvény „erősebb keresztyén szellemével”, később a feltűnőbb sérelmek orvoslásával még szorosabbá igyekszik tenni az egyház és állam közti viszonyt. II. Károlynak az egyházi lapokban közölt rádiószózata és imádsága, melyet népe békéjéért, lelki ébredéséért mond 1939. január 1-jén reggelén, mutatja, hogy az államvezetés komolyan értékeli a hitéletet.

S mégis, ha beletekintünk az erdélyi magyar egyházi vezetők akkori nyilatkozataiba, megdöbbenve látjuk azok elkedvetlenedését, sötét ítélkezését a külső viszonyok felett. Mint ha folytatódna Nagy Károly 1923. évi püspöki jelentésének panaszja: „A világháború – fájdalom – tovább dühög; de ami egyenesen a Sátán szolgálatába állítja munkáját, az az a hazugság, hogy a béke érdekében, a béke eszközeivel... A materializmus világnézete most termi világtörténelmi gyümölcsöt.” „A válság képe nem változott – mondja Makkai 1928-ban –, sőt talán még bonyolódottabb. Krisztus és a Sátán harca még eldöntetlenül folyik híveink életében.” Egy 1931-i összefoglalásában az egyháznak a néppel együtt végbemenő *külső* összeomlásáról beszél az agrárreform, iskolapolitika miatt, és az intézményes magyar élet sohasem egyezhetik bele abba, hogy az erkölcsi törvények a társadalmi életben pusztá formaiságokká süllyedjenek le, s hogy az „arany állókép” előtti meghajlással a hazugság és bestialitás érvényesüljenek. Hasonló hangokat hallunk kicsendülni a theologiai fakultás igazgatóinak évzáró és évnyitó beszédeiből. Tavasz a kollektivitás jelszava alatt tobzódó individualizmust (1932), Imre Lajos a liberalizmus és diktatúra veszedelmét (1934), az elvilágiasodást (1935) látja és hibáztatja. Az 1939/40-es tanévet megnyitó bibliai magyarázat pedig csak azzal tud vigasztalni, hogy ma, mikor viharos, vad természeti erők dúlnak, ebben a borzalmasan gonosz és felfordult világban egyedül Isten közelsége szünteti meg az aggodalmakat.

A külső helyzet tehát egyáltalán nem mondható ideálisnak, egyházi szempontból elfogadhatónak. Pedig az a másfél évtized, amelyről most szólunk, Erdélyre nézve viszonylagos nyugalomban telik el. Románia az első világháborút rendkívül kedvező eredménnyel zárta le. Területe három új tartománnyal, Besszarábiával, Bukovinával és Erdéllyel megnagyobbodik, 137 908 km²-ről 316 132 km²-re nő, tehát az emelkedés 128%-os. Lakosainak száma a mege-

lőző 7 904 404 helyett most 17 343 549 lesz (118,5%-os szaporodás), gabonával bevetett területe a korábbi 5 665 160 hektárral szemben 11 751 586 hektár, ipari termelésének növekedése meg éppen 235%-os. Nemzeti és gazdasági igényeit ilyenformán a győztes hatalmak a legmesszebbmenő módon kielégítik. Különösen Erdély az, mely az ipar, gépi energia és tőkebefektetés 50–60%-ával gyarapítja az állam gazdaságát. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha itt lendül fel leginkább a kedvező konjunktúrát kiaknázó bankpolitika s az új impérium egyfelől külföldi befektetések igénybevételével, másfelől a vállalatok nacionalizálásával igyekszik pozícióit megerősíteni. A liberalizmus, mint említettük, itt nagyon jól megfér a szabad versenyt biztosító nacionalista egoizmussal. Miután a Szovjetunió saját belső ügyeivel (mezőgazdasági és ipari termelés növelése) van elfoglalva s egyelőre nem gondol terjeszkedésre, Romániát kelet felől nem fenyegeti. A nyugati új területek megtartását a győztes hatalmak s az általuk létrehozott, elsősorban az ő érdekeiket védő Népközösség biztosítja. Maguk az „utódállamok” pedig szintén összefognak most nyert birtokaik megvédelmezésére (kisantant, 1921. április 23. és június 7.). A Szovjetunió által 1924-ben és 1932-ben megtett, békés megegyezésre irányuló ajánlatait a román kormány visszautasítja, s minden eshetőséget mérlegelve folytatja az időközben megkezdett háborús készülődéseit. De egyelőre nem fenyegetik a nemzetközi bonyodalmak. Japán előretörése az általa Kínától elfoglalt Mandzsúriába (1932), Hitler németországi uralma (1933), Abesszínia megszállása az olaszok által (1935) és a spanyol ellenforradalom (1938) közvetlenül nem érintik. Nacionalista bel- és külpolitikája töretlenül fennáll, s csak ennek intenzitása nő a 30-as években. Az ország élén 1918–40 között 22–24 kormány váltakozik, tehát minden évre jut egy-kettő. A két uralkodó, I. Ferdinánd és II. Károly, illetve a közbeeső régenstanács kormányzása lényegében alig tér el egymástól. Liberális, parasztpárti, nemzeti keresztyén és nemzeti parasztpárti politikusok teljesen egyetértenek a román nép és nemzeti egyházaik s az uralkodó társadalmi osztályok legmesszebbmenő felkarolásában, a kisebbségek, munkásság és protestánsok háttérbe szorításában vagy éppen elnyomásában. Az 1929-ben megalakult Vasgárda, a nemzetiszocializmus itteni rohamcsapata, mindenik kormánytól szabad agitációs tért nyer, sőt a nemzeti parasztpárt egyik vezére, Vajda, átveszi tőlük a román elem kizárólagos közéleti uralmának jelszavát (numerus valachicus 1933), a másik, Maniu pedig egyenesen választási egyezményt köt velük a liberálisok ellen (1937). II. Károly parancsuralma megpróbál a féktelen politikai, nemzetiségi és vallási agitációinak véget vetni, s 1938. nov. 30-án annak szélsőséges vezetőit (Zelea Codreanu és társai) legyilkoltatja. De az új vezér, Horia Sima, az „egységpárt” átmeneti támogatása után, a külpolitikai események hatása alatt magát II. Károlyt űzi el trónjáról (1940).

Az európai külpolitika láthatára akkor telik meg villamos feszültséggel, mikor az első világháború után kifosztott és súlyos katonai és gazdasági megtorlásokkal, jóvátétel-fizetéssel megterhelt Németország újból talpra áll s összefogva a fasiszta Olaszországgal, megkezdí reuniós és hódító akcióit. Egymás után szerzi vissza a Saar-vidéket, Elzász-Lotaringia egy részét (Rajna-vidék), s csatolja magához Ausztriát és a Szudéta-földet. Az ezt megítélő müncheni egyezmény (1938. szept. 30.) már maga mellett látja fellépni Angliát és Franciaországot is, s miután a Szovjetunió a japán háborúval van elfoglalva, megindítja keleti támadását Danzig és Lengyelország elfoglalására (1939). Az új világalakulásban Oroszország is siet megerősíteni impériumát. 1939-ben Lengyelország keleti részét szállja meg, 1940. jún. 28-án Besszarábiát és Észak-Bukovinát visszaszerzi Romániától. Közben pedig már a finn Karélia és Viipuri elfoglalására tör, ami e nép hősie ellenállása mellett is sikerül neki (1940. márc. 12.).

A magyar állami életben ekkor zajlanak le az olasz–német pártfogás alatt végbemenő országrész-visszatérések a Felvidéken, Kárpátalján és Erdélyben. S habár a királyi diktatúra a területi integritást védő Antirevizionista Ligát felosztatja, az 1938 óta napirenden levő visszacsatolások az erdélyi magyarságot az irritentizmus gyanújába sodorják. Megindulnak a

közéleti vezetők, köztük lelkészek, tanárok, iparosok, kereskedők, presbiterek ellen a hadbírósi perek, amelyek csak az 1940. augusztus 30-án történt részleges határkiigazítással érnek véget.

b) A szenvedések

Erdély református népe ez időben tulajdonképpen hármassal hordoz. Mint magyar, a kisebbségi elnyomást, mint protestáns, a háttérbe szorítást és megrövidítést, mint leszegényedett földművesek, munkások és iparosok egyháza pedig, a kíméletet nem ismerő kapitalizmus uralmát. Az, hogy egyes közéleti vezetői részt vettek a nagyobb iparvállalatok és bankok igazgatásában, sorsának sem javításában, sem romlásában nem játszott *döntő* szerepet. Hiszen ezek félrevonulása sem változtathatott volna az uralkodó rendszeren, támogatásukat pedig nem nélkülözhetette.

A gazdasági romlás elsősorban a magyar egyházakat sújtja. Az 1939. évi igazgatótanácsi jelentés szerint az erdélyi kerület 24 421 hold elvett földbirtokáért mindössze 19 666 842 lej kárpotlást kapott, 368 846 778 lej helyett, tehát a veszteség 349 179 936 lej. A csekély földterülettel rendelkező gyülekezetek és iskolák földigénylése 22 571 hold 146 □ól pedig kielégítetlen marad. A román egyházak és lelkészek bőséges kielégítéséről, többek közt a theologiai fakultás kis földbirtokának a görög katolikus esperes részére való átadásáról már megemlékeztünk. Az így szenvedett kár természetesen pótlásául csak egy gazdaságilag megerősödött földműves osztály áldozatkészsége szolgálhatott volna. De a szegénysorsú (vagyonalan vagy törpebirtokos) magyarság jogos igényeinek mellőzése (1/3 rész helyett 1/5 részt elégitenek ki), a közbirtokossági területek (erdők, legelők) kíméletlen megrövidítése, telepések, tisztviselők ingatlanainak elvétele miatt ez nehezen mozdul meg. A kellő gazdasági felszereléssel nem rendelkező új birtokosok nem tudják a földváltást az államnak fizetni, s mivel 1929 óta a kanadai és orosz gabona beáramlása miatt az egész ipari termelés és pénzpiac súlyos válságba jut, az eladósodott (40%-os bankkölcsonnökel terhelt) nép még inkább elproletarizálódott. Az ország gabonatermése felére esik vissza, s a falu megindul a bányavidékek, gyárak és az idegen nagy városok építkezési vállalatai felé. Különösen az ősi foglalkozásaiból (állattenyésztés, fafaragás) kiforgatott székelység özönlik az ókirályságba. A három határszéli vármegye szegény, törpebirtokos lakossága 73,6%-ról (1914) most 89,4%-ra nő, s az összlakosság 74%-a 1930-ban semmi birtokkal nem rendelkezik. Az innen kiáramló néptömegek Bukarestet az egyik legnagyobb református gyülekezetté teszik, és vele együtt 9 anyaegyházat alkotnak, melyeknek ide-oda hullámozó lélekszámát a püspök 1932-ben száz-ezerre, a letelepültekét negyvenezerre teszi. De az 1939-i naptárban az utóbbiak száma 52 619. Felduzzadnak a Zsil-völgyében szervezkedő bányászgyülekezetek, hol a lélekszám 1932-ben 5999. Tehát 1925-től fogva 1044 a szaporodás. Sajnos a gazdasági válság következtében itt is az életszínvonal mind nyomorúságosabb, a munkáselbocsátások, a leépítések napirenden vannak, s a lélekszám ismét az előbbi színvonalra esik vissza (4955). Mikor az 1929-i lupényi sztrájk egyik áldozata felett Babos Sándor lelkész túlságosan éles hangú temetési beszédet mond (kenyér helyett golyót kaptatok), mint lázítót, hat hónapi elzárásra ítélik. Végül az 1928 óta mindegyre ismétlődő bankbukások a kisemberek betéeteinek millióit sodorják el.

Az állam siralmas gazdasági helyzetén alig könnyít valamit a mezőgazdasági adósságok szanálásáról megjelent törvény, az úgynevezett konverzió (1932. május 20.). A bankkölcsonök összege 50%-kal leszáll ugyan, de a közvagyon az állami kárpotlásban nem részesülő kisebbségi bankok kényszeregyezségei folytán még inkább apad. Az állami tisztviselők fizetésének leszállítása után most odalesz a kongrua 23%-a (68 millió lej helyett csak 20 903 lej), s ezt is megterhelik a 42–33%-os áldozati adóval. Végül 1931-ben és 1932-ben hét hónapig semmi sem jön e címen. S csak egy újabb kormányváltozás tudja ismét mozgósítani a liberális tökét az államháztartás egyensúlyba hozására. De egy református lelkész képviselő, Laár

Ferenc megállapítása szerint az 1933-ban kiutalt kongrua az ortodox lelkészek számára majdnem kétszerese a reformátusokénak (3600–1960). És majdnem háromszorosa az unitáriusokénak (1400). 1937-ben még inkább kiélesedik ez az igazságtalan megkülönböztetés (4060–1800–1200). Természetesen a magyar felekezeti iskolák állami segélyezéséről nincs is szó. Csak 1929/30-ban kap a református egyház ilyen címen 3 635 382 lejt az igényelt 30 millió helyett. Végre aztán az utolsó évben, 1939. ápr. 1-től fogva ezt is beillesztik az állami költségvetésbe.

Az egyházmegyék s a püspök mindegyre panaszkodnak a nép elszegényedése s az egyházi bevételek apadása miatt. A külföldi segély már 1927-ben 193 ezer lejre apad, s egy év múlva a kultusztörvénynek azon rendelkezése, hogy ezt csak miniszteri jóváhagyással lehet elfogadni (9. §), még kétségesebbé teszi. A hívek egyházi adója és adománya 1930-ban megközelítőleg 47 837 425 lejt az erdélyi területben, tehát 4 millióval kevesebb, mint 1928-ban. Mivel azonban csak az iskolai szükséglet 64 millió, a kollégiumok és egyházközségek 41 milliót fedeznek saját megmaradt vagyonukból és rovatalaikból. S ha az állam 3 milliónyi segélyét is számba vesszük, a deficit e tételnél 20 millió. Az egész egyházkerület évi szükséglete 1932-ben 200 millió lejt, aminek kb. csak 50%-át fedezik a hívek és gyülekezetek, 25%-át pedig az államsegély. Pedig az utóbbi is 25–30% redukciót szenved. „Nincs más kivezető út, mint egy általános, igazságos, készségesen vállalt egyházi teherhordozás – a rettentő gazdasági helyzet dacára is.”

A gazdasági válság egyik megdöbbentő tünete az, hogy a szükségessé vált leépítéseket elsősorban a kisebbségi, magyar protestáns és román katolikus hivatalnokok, alkalmazottak és munkások elbocsátásával hajtják végre. Akik mégis számíthatnak a megtartásra, azokat kíméletlen nyelv- és irodalomvizsgának vetik alá, ez pedig természetesen kevésnek sikerül. Még van számukra egy esély, s ez az *áttérés valamelyik román nemzeti egyházba*. Megindul ezek részéről hatósági segédlettel a lélekhalászat, mely 1930–35 között 1873 fős népmozgalmi veszteséget idéz elő a református egyházban. A kitérők legnagyobb része a két román egyházhoz csatlakozik, ami a püspök szerint erőszakos térítésekre vall. De a szektákhoz áttérők száma is tekintélyes: 391. A püspökválasztás sem hoz megkönnyebbülést e téren, 1937–39 között újabb 1786 lélek lesz hűtlen református hitéhez. Úgyhogy a román impérium második évtizede összesen *3659 fős veszteséggel zárul*. „Ha valakinek kihull a kezéből a mindennapi kenyér és mi nem tudunk neki kenyeret adni, akkor elismerem, hogy nekem nagyon nehéz azt mondani: Éhez és tartsd meg a hitedet. Ide már mártíri hűség kell” – jelenti a püspök 1937-ben. Viszont szerinte a szektáskodással szemben a „szilárd gyülekezeti fegyelem és a hitben biztos öntudat” a védőfegyverek. Vegyük hozzá még ehhez az állami közigazgatásnak azt a felületes eljárását, mely a kultusztörvény 24. §-ában említett vallásos egyesületek = kisebb szekták osztályába besorozza a protestáns egyházak belmissziói alakulatait is, s ezek működését a hatóságoktól teszi függővé. Holott ezek tulajdonképpen nem külön jogi személyiségek, hanem az egyház céljait szolgáló alakulatok, tehát annak szerves részei (Tusa G.). Az 1929. ápr. 22-én megjelent törvénytörvénymagyarázat, illetve -módosítás csak részben oszlatja el a félreértéseket, s ezért az alsóbb közigazgatási tényezők állandóan zaklatják, gátolják az egyházépítő összejöveteleket, alakulatokat. Maga a vallástanítás, ez a nélkülözhetetlen egyházi funkció, a támadások keresztüztébe kerül. Egy-egy román hangzású névvel bíró vagy vegyes házasságból származó, de református születésű gyermek vallásoktatásáért sokszor a lelkészek közelharca folyik, ami természetesen a két román egyház javára dől el. A minisztérium 1936-ban újból szabályozza a hitoktatást (89407. sz.), s 1937-ben a vasárnapi iskolák működését (7980. sz.), de azért a kiáltó sérelmek felsorolásával tele van az 1937-i igazgatótanács jelentés. Ugyancsak itt a templomon kívüli vallásos összejövetelek betiltásáról, megzavarásáról, református iskolás növendékeknek görökkeleti templomba vezetéséről, szórványok látogatásának megakadályozásáról, templomok erőszakos megrongálásáról, magyar feliratok eltávolításáról olvasunk megrendítő beszámolót. „Ilyen körülmények között a

lelkészek építő munkája és az egyház kormányzása legyőzhetetlen akadályokba ütközik.” A sérelmek orvoslását Laár Ferenc tanácsos próbálja meg, de az állambiztonsági hivatal vezérigazgatója azzal védekezik, hogy a hatóság csak „a kommunista üzelmeknek akar véget vetni”. Ugyanekkor 21 lelkész ellen indul hivatalos vizsgálat, s közülük négyen 1–2 havi kongruaelvesztéssel büntetettek. Az 1939-i jelentésben már a presbiteri gyűlések és a konfirmáció megtartásának akadályozásáról, betiltásáról, valamint az időközben életbe léptetett katonai előképző (premiliter) tanfolyamok református tagjainak ortodox templomba vezetéséről, idegen szertartásokra (keresztvetés, térdeplés) kényszerítéséről is olvasunk. A minisztériumok ismét megértő rendelkezéseket tesznek, de a helyi hatóságok azokat nem respektálják. A templomok megrongálása mellé most temetői sírkövek kidöntése is járul. A katonaság lelkeszi irodát, gyülekezeti termet foglal le, s a csendőrség egyes helyeken a legátusok számára gyűjtött adományokat és az énekeskönyveket kobozza el. Egyik lelkész (Magyarbikal) pedig azt panaszolja, hogy „az állami iskola magyar nyelvű tanulóinak megtiltották az anyanyelvükön való imádkozást”. Az 1938–39-es években 11 lelkész kerül vád alá, s 1940-ben a megidézettek egy része egész a bécsi döntésig börtönben ül. A nemzetiszocializmus romániai megnyilvánulása tehát itt építész helyett a kisebbségek, főként a magyarok és ezek egyházi élete ellen intéz veszedelmes támadásokat.

Az iskolaharc sem vigasztaló. 1926-ban ugyan új, Averescu-párti közoktatásügyi miniszter, Petrovici veszi át az iskolák kormányzását, de az eddigi szellem nem sokat változik. Sőt, az 1927 elején megjelent új középiskolai törvény azzal, hogy az egységes középiskolák ezután 7 osztályból állanak, bevezeti két modern nyelv kötelező tanítását, ami az eddigi hárommal (román, latin, görög) ötre emeli az idegen nyelvek számát s a reális tárgyak és filozófia óraszámát megszorítja, ami zsúfoltabbá teszi a tanrendet. A tanulók egészségi állapota emiatt mindinkább romlik (idegesség, tébécé). A negyedik gimnázium végén tartott abszolváló és az érettségi (baccalaureat) vizsga most is idegen elnök, illetve idegen bizottság előtt megy végbe, ami az eredményt nagyon kétségessé teszi. Fenntartja az Anghelescu kultúrznáját, mely a színmagyar vidékeken szolgáló román tanárok fizetését 50%-kal, a „kiváló iskolai tevékenységet” felmutató tanerőket 100%-kal emeli fel. Megmaradnak a név- és valláselemzés meg az állami iskolákból a felekezeti iskolák tanulói számára előírt kötelező eljelentkezés (dovad□) tortúrái, s az állami ellenőrzés még szigorúbbá válik. Az államsegély nélkül küszködő, hatósági támadásoknak kitett református iskolák tanulói létszáma állandóan apad. 1925. máj. 14-én az egyházkerületi közgyűlés kénytelen az előbb erőszakkal elvett, majd a Népszövetség utasítására visszaadott szászvárosi Kuun-kollégium működését beszüntetni, szép, új épületét a kormányynak 8 millió lejért eladni, az ókollégiumban árvaházat és Hunyad megyei tanulók részére elemi iskolát, népinternátust nyitni. 1927. aug. 13-án pedig egy másik ősi kollégium, a székelyudvarhelyi zárul be, illetve alakul át – elnéptelenedés miatt – tanítóképzővé (35. jkv. sz.). S ha az 5 776 933 lej áldozattal épült kolozsvári leánygimnázium (1927) és brassói kereskedelmi iskola (1928) megnyitása valamennyire kárpótolja is az erdélyi egyházat, annál megdöbbentőbb a királyhágómelléki kerületben a nagyváradi tanítónőképző átmeneti bezárása és a szatmári főgimnázium, illetve tagozata nyilvánossági jogának megvonása. Ugyanerre a sorsra jutnak Erdélyben a zilahi, tordai és dicsőszentmártoni iskolák. Utóbbi kettő meg is szűnik. Az idegen helyen és román tanárok előtt tartott érettségi vizsgák eredménye siralmas. Az első években ez a tanulók 35–49%-ának sikerül, s csak a román nyelv fokozatos elsajátításának eredményeként emelkedik fel az arány egyes iskoláknál (Sepsiszentgyörgy, Kolozsvár) 61–67%-ra (1939). De van olyan kollégium, a zilahi, ahonnan még akkor is csak egyetlen növendék vizsgázik sikerrel. A tanulókat a tantárgyak és idegen nyelvek miatti túlterhelés (napi 11 óra), a tanárokat pedig a mind-egyre tartott nyelvvizsga, az 1933-ban életbe léptetett diplomakiegészítő vizsga (capacitate) és a bizonytalan helyzet kedvetlenülíti el. Hasonló tünetek jelentkeznek az elemi iskoláknál, melyeknek száma a nyilvánossági jog késedelme vagy megtagadása miatt folyton apad.

1940-ben Erdélyben már csak 358 van és a Királyhágómellékén 140 elemi iskola, középiskola pedig 16 (13+3). A református gyermekeknek mindössze egyharmad része jár egyházi iskolába. A helyzet azért is aggasztó, mert az állam által felmutatott ún. magyar iskolák, illetve tagozatok száma is megfogyatkozik. 1933–37 között 427-ről 44-re száll alá, úgyhogy a 261 000 magyar tankötelesből kb. 175 000 már román iskolába szorul (1935). Angheliescu maga mindegyre visszatér a tanügy élére. Sőt 1933-ban egy ideig miniszterelnök, és ott szerepel II. Károly „szakértői” kormányában is (1938). Szelleme pedig a nemzeti keresztyén és nemzeti parasztpárti kormányokban is töretlenül érvényesül. Az erdélyi magyarság vezetői a Népszövetségnél peticionálnak a tanügyi sérelmek (névelemzés, kultúrzóna stb.), a magyarokat szidalmazó tankönyvek és a Vasgárda által elkövetett kegyetlenségek tárgyában. De a nagy nemzetközi fórum, sokszor a helyzetet nem ismerő, távoli országok, Guatemala, Venezuela, Panama, Japán és Ausztrália képviselőinek javaslatára, nem tartja szükségesnek a beavatkozást. A román kormány ígéretét pedig a megnyugtató intézkedésekre vonatkozólag készpénznek veszik. A királyi diktatúra végre megkezdzi az iskolák állami és községi segélyezését, s a nyilvánossági jog rendezését is gyorsabb ütemben intézi (Caliani). De ekkor – mint láttuk – a nemzetiségi és vallási sérelmek szaporodnak el és teszik bizonytalaná a nevelést, oktatást.

Az egyetemes magyarság sérelmei, a reformátusok tekintélyes számánál fogva, szintén fájdalmasan érintik az egyházat. A sűrűn ismétlődő választási harcok tele vannak visszaélésekkel, erőszakosságokkal, képviselőjelöltek letartóztatásával, a szavazók bántalmazásával vagy éppen lelövésével (Nyárádmagyarós 1937). A lelkipásztorokat nemcsak törvényszék elé állítják és bezárják, hanem sokszor véresre verik (Megyaszay Mihály, Felsőcsernáton; Gráf József, Lupény; Igyártó Sándor, Bélzerénd stb.). A folyton erősödő nacionalizmus zsidóellenes tüntetésekből, rombolásokból, verésekben és az irredentizmussal megkommunizmussal vádolt magyarság testi-lelki javainak, elsősorban az egyházi épületeknek (iskola, papilak, templom) súlyos megrongálásában, a magyar lakosság és vezetői fenyegetésében, bántalmazásában ölt testet. Ekkor folytat szívós agitációt Ghibu, a kolozsvári egyetem pedagógiaprofesszora, a r.k. státus és annak ingatlanai ellen. Különösen a román többségi falvak (Pata, Magyarigen, Miriszló, Marosgombás, Haró) magyar lakói szenvednek a súlyos kegyetlenségektől (1932, 1933, 1937). A Torda környéki unitáriusokat, főként Sinfalván, lelkipásztorokkal együtt 1932. máj. 31-én antirevizionista tüntetők véresre verik, házaikat feldőlnek. 1935 tavaszán az Udvarhely megyei Kányádon az antirevizionista nyilatkozatot aláírni nem akaró református egyháztagokat a templomajtóból hurcolják a csendőrszerepre és ott bántalmazzák.

A társadalmi élet két legfontosabb tényezője, a hatóság és a néptömeg egyaránt egyházunk s ennek népe ellen fordul, s a legellentétesebb, de éppen ezért legalaptalanabb vádak, gyanúok miatt kiszámíthatatlanul dühöng ellene. A magyar parlamentárok, Sándor József, Gyárfás Elemér, Laár Ferenc, Willer József és mások, elszántan és kitartóan támadják a kormány nacionalizmusát s teszik szavá a jogtalan sérelmeket, de a gyökeres orvoslás – bár kisebbségi alminiszterek bukkannak fel (Brandsch Rudolf, erban Mihály, Dragomir Silviu) és 1938. máj. 4-én kisebbségi statútum is jelenik meg – még mindig késik.

A sajtó természetesen mindig nyilvántartja a magyarság sorsának súlyosbodását s a reánehazedő elnyomás tüneteit, amiért sokszor a hírlapírók bűnhődnek. Az irodalom pedig különböző módon reagál azokra. Van olyan könyv, amely az erdélyi magyarság felett meghúzza a halálharangot (Székely Mózes, ill. Daday Lóránt: Zátony), s van, amelyik jóízű, de mélységes társadalmi kritikát rejtő székely humorral teszi szavá a zilált közéleti állapotokat (Tamási Áron: Ábel a rengetegben). Fellendül a vigasztalást nyújtó történelmi regényirodalom, melynek művelői főként a Kemény János theologiai főgondnok által életre hívott Helikonnak református írói, Makkai püspök, Bánffy Miklós és Kós Károly főgondnokok. A költészet pedig híven kitart a legszentebb evangéliumi, nemzeti és társadalmi igazságok, érdekek védelme mellett (Szombati Szabó István, Maksay Albert, Reményik Sándor, Áprily Lajos).

Általános megdöbbenést kelt az, hogy Makkai püspök, magas állásáról való lemondása és Magyarországra távozása után, mint debreceni egyetemi professzor egy ottani havi folyóiratnak, a Láthatárnak 1939. februári számában cikket ír Nem lehet címmel, melyben a kisebbségi sorsot idejét múlt, elviselhetetlen életformának, erkölcsi lehetetlenségnek minősíti. Szerinte a mai kort „a nemzeti öntudat soha nem ismert, új értelmű kivirágzása és megteljesedése jellemzi”. Erdélyi szolgálata alatt nyert szomorú tapasztalatai alapján kimondja ezt a lehangoló ítéletet: „A kisebbségi sors nemcsak gyakorlatilag, hanem elvileg és lényegileg is lehetetlenné és tarthatatlanná vált.” Azokat, akik korábbi meggyőződését, nyilatkozatait ismerték, csak részben lepte meg ez az állásfoglalás. Hiszen az erdélyi közéleti állapotok pesszimiztikus megítélése könyveiben, jelentéseiben, igehirdetésében eddig is mindegyre felbukkant. 1932-i összefoglaló dolgozatában már leszögezte, hogy az itteni református egyháznak mint nemzeti szociális és kulturális intézménynek „népével együtt kellett összeomlania és megsemmisülnie az agrárreform, az iskolapolitika, az intézményes magyar élet elsorvadása, a külső impérium teljes hiánya következtében. Jelenlegi cikkében csak az bántja az erdélyi reformátusságot és közéletet, hogy nem foglal egyúttal állást, mint korábban, életprogramja másik fele mellett: „Az egyház, ha lelki egyházzá lett, kötelezett is, de képes is lett arra, hogy a politikai nemzetből lelki nemzetet neveljen s ezzel örökre megmentse azt, ami nemzetének életében örökkévaló érték.” Ezt a lételt most talán az elszakított magyarság jobb jövője reményében elhallgatja, és kritikusaiknak kell újra kimondani. Ők állapítják meg, hogy a cikk, 30–40 sor kivételével, hű képét adja az erdélyi magyarság tragikus sorsának, s csak az említett sorokban levő és a protestantizmus alapvető tételével meg nem egyező konklúzióval nem értenek egyet (Szász Endre). Költőtársa, Reményik Sándor egyenesen emlékezteti őt a régi Makkai Sándorra, aki vele együtt kisebbségi sorsunkat mártír példának és tanító küldetésnek vallotta, önmagunkon túl, a többségi nemzet felé. „Állandó belmisszióval önmagunk közt s a lélek végtelen lehetőségeivel hátunk mögött egyszer majd othont találunk a minket körülvevő népek között... Az erkölcsi törvény magyar követelmény. Nekünk lehet, mert kell!” A sajtó megszólaltatja utódát, Vásárhelyi Jánost is, aki jóhiszemű nyilatkozatában arra utal, hogy Makkai szerint csak a nemzeti eszme *kizárólagos és minden más szempontot mellőző érvényesülése* alapján nem lesz lehetséges a kisebbségi élet. De gyakorlati következtetéseket nem vont ki ebből. Vásárhelyi tehát keresi a kisebb népek (magyarok és románok) és erdélyi felekezetek közti megbékélés útján e súlyos kérdés megoldását. Annyi tehát tény, hogy a jelenlegi helyzetben Erdély magyar és protestáns vezetői mind a nacionalizmus egyoldalú uralmát, mind kisértését elutasítják maguktól.

c) Építő munka

A legújabb kor theológiája, a megelőző XVIII. századbeli felvilágosodástól eltérőleg, mind határozottabban állítja *a hit és ennek tárgyai: Isten, Ige, egyház, istenországa önállóságát, sajátos különbségét a világgal szemben*. Tulajdonképpen reformatori örökség ez, hiszen Luther, Kálvin és társaik nem tesznek egyebet, mint hogy a politikával, skolasztikus filozófiával és gazdasági étellel összefonódott, ezek szolgátságban sínylődő keresztyénséget kiszabadítják megalázó, reménytelen helyzetéből, s visszaadják tápláló forrásának, az isteni kegyelemnek és a testté lett Ige kizárólagos uralmának. Munkájukat megkönnyítik a vajúdo idők, az a zilált világpolitikai és tudományos helyzet, mely szinte kényszeríti a Krisztus után vágyó s őt megtaláló lelkeket az önálló út keresésére. S azóta mindegyre ismétlődik ez a reformációs megmozdulás, amikor ezek a külső tényezők hasonló alakban jelentkeznek.

Az imént vázolt megpróbáltatások s még inkább a mögöttük álló társadalmi alakulatok és a bennük működő korszellem Erdély református egyházát is kikerülhetetlenül terelik ebbe az irányba. Azok a hősies erőfeszítések, amelyeket Nagy Károly püspök és munkatársai az itteni gazdasági romlás feltartóztatására s a kisebbségi szerződés által biztosított kulturális autonómia, felekezeti oktatás megmentésére fordítottak, nem hozták meg a kívánt eredményt. S a

hívek széles rétegét az a veszély fenyegette, hogy emiatt magának az egyháznak a munkáját is kételkedő reménytelenséggel fogják tekinteni. Szükség van arra, hogy valaki ezt a maga örök üdve tisztaságában odaállítsa szemeik elé s az egyház életképességét további munkalehetőségek feltáráásával újból bebizonyítsa. Erre a feladatra vállalkozik a kerületnek 1926. április 17-én majdnem egyhangúlag (148 szavazatból 145) megválasztott új püspöke, Makkai Sándor. „Súlyos esztendőök és nehéz vívódások között indult ki lelkemben az az igazság – mondja június 19-én tartott székfoglaló beszédében –, amelyre minden igaz lélek segítségével püspöki munkám egész súlyát óhajtom ráhelyezni, s amelyet már régebben életem jelígeje szerint így fogalmaztam meg: *Az egyház egyház.* Ez azt jelenti, hogy az anyaszentegyháznak eredete, célja és munkája, valamint minden munkájának módja sajátos, önálló és öncélú, s mint ilyen, nem lehet semmi földi érdekek, nem, még a legdrágábbnak sem eszköze és szolgálója, hanem minden földi érdek, a legdrágább is, mint a nemzet és a kultúra, az ő anyagi karjai közt, örök és nem mulandó céljaik szerint kell hogy megszenteltessenek az Isten dicsőségére.” Elveti tehát azokat a közkedvelt tételeket, hogy az egyház nemzetfenntartó tényező, népnevelő és oktató intézmény, szociális szervezet, a szabadelvűség bástyája vagy éppen a világi értékek képmutató munkálója. Nem, mert ennek fundamentuma Jézus Krisztus (1Kor 3,11), ő maga pedig Krisztus élő teste, tagjai a vele összefonódott s a nemzet, kultúra és társadalom megszentelésén munkálkodó, hívő szívek. Az intézményekkel összeleplegyedett és összetévesztett egyház helyett *az élő, a lelki egyház* új idejét, a kegyelmi idő hajnalát hirdeti. S első biztató pásztori szava ez: Testvéreim, bízhatok! Bízhatok, de ne magatokban, ne is a falakban, ne is az intézményekben, ne is az emberi konstitúciókban, de bízhatok, bízhatok teljes szívetekből a Szentlélek Isten hatalmában!” Ez a belülről állandóan megújuló egyház „mindig tud legalább még egy keskeny utat és szoros kaput, mely a halál árnyékának völgyében az életre vezet”. A lelki munkások az *öntudatos* egyháztagok; „egyetemessé kell lennie a lelkipásztori szellemnek”. Ez a Nagy Károly által is erőteljesen hangoztatott követelmény most kibővül az *egyházi irodalom és szeretetmunka* fellendítésének sürgetésével. Fegyelmelés és kultusz terén rendet kell teremteni. Célja a szabad evangéliumi szervezetek bevonásával, ha azok készek erre, kialakítani *a munka, a tevékeny szeretet egyházát, a mozgékony missziói népegyházat.* A liberalizmus közönyös türelmességével szemben, amely egyik legnagyobb nyomorúságunk volt a múltban, *a leghatározottabb és megalkuvás nélküli felekezeti öntudat alapján áll,* s így keresi a többi felekezettel a békességet. Az állammal szemben építő munkát ígér, ha ez édesanyánk nyelvét, őseink hitét, kultúránkat, szorgalmas munkánkat, tulajdonunkat, államegyházi egyenlőségünket és otthonunkat védelmezi, tiszteletben fogja tartani.

A programbeszéd tehát egy teremtő, prófétai egységbe foglalja azokat a legszentebb és legsürgetőbb feladatokat, amiket a nagy elődök, Molnár Albert, Nagy Károly és Ravasz, s a tisztán látó kortársak, Révész és Tavaszy hangoztattak. Még az első belmissziós törekvések apostolainak a hatása is érezhető rajta. Tizenkét évvel később ezt olvassuk a Kecskeméthy professzor halála (1938. május 12.) alkalmával írt egyik cikkben: „Bár félreállott élete végén, mégis megérte eszméi győzedelmét tanítványai által. *„Intézményes egyház helyett a missziói bizonyágtétel útját járjuk”* (Musnai L.). Most már az erők összefogása alapján a kitűzött célok megvalósítása van hátra.

Mindnyájan tudjuk, hogy a következő évtizedet *a szociális érdeklődés hulláma* jellemzi. A mindinkább kibontakozó gazdasági világválság elemi erővel sürgeti, hogy az állami és társadalmi tényezők a munka és tulajdon összeütközésének, a munkásság és földműves osztály megélhetésének kérdéseit megoldják. De egyúttal azt is, hogy a vezető intézmények, többek közt az egyház, szervezettebbek, öntudatosabbak, fegyelmeltebbek legyenek. E téren csak folytatni kellett a megelőző évek megkezdett munkáját. A dialektikai vagy reformatori theologia most Tavaszy theologiai igazgatósága alatt igazán a fakultás s a kerület uralkodó irányzata lesz. Törhetetlenül hangoztatja 1927-i megnyitó beszédében, hogy „a

kijelentés az örök isteni prius, s az embert Isten megszólítása, Isten hozzá intézett szava tette emberré... Akit Isten még nem szólított meg, állhat a humanisztikus művelődés bármilyen magas fokán, ágálhat a civilizáció minden fegyverzetében, mégsem ember". Mikor az 1927. augusztus 15-i kerületi közgyűlés elfogadja az öntudatos lelki vezeték nevelésére szolgáló szelekciót, a theologiai ifjak minősítő vizsgáját s a fegyelmet és komoly tanulást életbe léptető szabályzatot, odaállítja évzáró beszédében az új utak és módok lehetőségét Krisztus örökkévaló királyi életében való részvétellel: „*Hogy részt vegyünk az ő evangéliumának harciban, s ezekben a harcokban alakuljunk az ő képére, ismerjük meg ezt a világot, az anyaszentegyház hivatását s önmagunkat... Senki sem ismeri Krisztust, aki nem küzd vele. Mert ő nem elpuhító békességet hozott, hanem fegyvert a hazug béke és a hamis megalkuvások ellen.*” A fakultás új rendes tanárai is már ezen a hangon beszélnek. Gönczy Lajos székfoglaló beszédében (Az én szolgálatom, 1926. okt. 3.) az eddigi antropológiai vallástudománnyal szemben az irracionális isteni kijelentésen alapuló teocentrikus theológiát, az Ige megismerését és alkalmazását, a konfesszionális meghatározottságot akarja nevelői munkájába, a theologusok „gyülekezeté”-be vinni. Maksay Albert az Újszövetség jelentéséről értekezik a mai keresztyénségre nézve, s leszögezi, hogy míg maga a kijelentés végleges, befejezett, teljes, örökkévaló egész, addig a *kijelentésvétel* még mindig tart, és soha nem szűnik meg. A testté lett Logosz több mindennél. Nagy Géza pedig Duns Scotus theológiájában fedezi fel a mai theologiai felfogás úttörő nyomait, midőn ez elvont fogalmak helyett magával a szabad, szuverén Istennel s az ő üdvözítő útjaival, ezeknek személyes elsajátításával (dominatis – subiectio) foglalkozik (1927. október 2.). A korábbi koncepciók törekvései, a theologia biztos, szilárd alapra helyezése, tudományossága és gyakorlatiassága most célhoz érnek s oda állanak a lelki egyház szolgálatába.

Ezek azok az évek, amikor a Szentírás buzgó tanulmányozása alapján elmélet és gyakorlat, theologia és egyházkormányzat, kegyesség és építő munka mind összefognak Krisztus uralmának az itteni egyház életében való megvalósítására. A feladat kettős: 1. az egyházat, illetve annak hivatalos és önkéntes munkásait minél öntudatosabban hívó, evangélium szerint megújult (református) keresztyénné tenni és abban biztosítani a kegyelem újjászült és megszentelő áradását; 2. a gyakorlati életet áthatni az Ige és a krisztusi szeretet szellemével. A feladat első része állandóan napirenden tartja az iskolai és theologiai nevelés mellett a lelkipásztorok, tanárok és tanítók továbbképzését is. Ez elsősorban az egyházkerület által korábban is rendezett, évenként tartott református *nagyheteken* történik. Nagyenyeden az öntudatos kálvinizmus (1926), Brassóban a lelki egyház (1927), Tordán a hitvallás (1928), Nagykárolyban – hol a két kerület hivatalosai már együtt vannak és megünneplik a nagy bibliafordító emlékét – az egyházi élet gyakorlati kérdései (1929), Marosvásárhelyen a belmissziói alakulatok seregszemléje, útkeresése (1930) és Nagyváradon a szociális kérdés (1932) vannak napirenden. Sajnos ekkor gazdasági és egyéb okok (politikai nyomás) miatt ezek a nagyszabású találkozások, melyeket különben mindig a meghitt bibliaórák keretében és a komoly tanulmányozás, vitatkozás alkalmi tettek magas színvonalúakká, megszűnnek. S csak később, 1938. január 6–9-én találunk egy hasonló gyűlést Bukarestben, az ókirályságbeli lelkészek, presbiterek és nevelők számára, részben a speciális teendők megbeszélésével. De közben megkezdődik a hivatalos munkások külön önévelése. Nagyenyeden 1930. április 23–26-án lezajlik a nagy jelentőségű *lelkészi tudományos konferencia* a dialektika-theologia kérdésében. A következő két évben Kolozsvárt, a fakultáson vannak ilyenek, mégpedig vidéki lelkipásztorok (Dávid Gyula, Illyés Géza, Musnai L.) bevonásával dogmatikai, etikai, bibliai, egyháztörténeti és gyakorlati kérdésekről. 1935. március 13–16-án Brunner, 1936. október 5–6-án Barth professzorok is részt vesznek e konferenciákon feledhetetlen előadásaikkal, bizonyágtételükkel. 1937. július 23–30. napjain pedig Csombordon, az ottani gazdasági iskola gyönyörű parkjában van lelkészi üdülő tanfolyam a legidősebb egyházi problémák bibliikus és hitvallásos szellemi megbeszélésére. Végül 1939. január 11–13. napjain már az

egyházkerületi lelkészértekezlet rendezésében tartják a tudományos teológiai konferenciát, teológiai, társadalmi és gyakorlati kérdésekről.

Hosszas és termékeny vita zajlik éveken át arról a kérdéstről, hogy vajon a lelkipásztorok önkéntes, személyes döntésen alapuló, meghitt közösségben vagy pedig a kerületi és egyházmegyei szervezet automatikusan adott szervezetében tömörüljenek. Az első álláspont fenntartása azért is nehéz, mert a püspök, ki azt annak idején a Baráti vagy Vécsi Szövetség létesítésével képviselte, most a hivatalos egyház első szolgája, s építő elgondolásait ennek szervei útján is igyekszik megvalósítani. A Szövetség tagjai még mindig ragaszkodnak az általuk híven képviselt „lelki front” és az intézményes egyház közt fennálló különbség tényéhez, s ennek alapján – bár demokratikus szellemi alapszabály-revízióval (1928) – igénylik a tovább működés jogát, az Értekezlet létjogosultságát védők viszont joggal hivatkoznak arra, hogy a szervezkedés áldásait minden lelkipásztor számára hozzáférhetővé kell tenni. Mivel pedig ezt az érdeket elsősorban az újra felelevenített Lelkészegyesület képviselői, mégpedig a hivatalos egyházzal szemben állandó kritikával, Makkai püspöknek és munkatársainak meg kell találniuk az ellentétek harcából kivezető utat. Így dönt a tordai nagyhét állásfoglalása (1928) szellemében az 1932. november 14–22. napjain tartott zsinat a mellett, hogy a *lelkészek testületi szervezkedése a Lelkeszi Értekezletek alakjában oldandó meg*. Ez a határozat azonban csak a Lelkészegyesület felszámolásához vezet (1932. február 18.). A kritikájában elvi színvonalon mozgó Vécsi Szövetség még 1936. július 16-ig megtartja összejöveteleit és tovább dolgozik. Ugyanígy tesz a hitvallási alappal és egyházzervevettel nem sokat törődő Élő Keresztények vagy Evangéliumi Munkások Szövetsége (CE) is, melyet 1926 óta Kecskeméthy professzor a Kis Tükör című evangelizáló lap és építő összejövetelek segítségével még mindig fenntart. S bár az 1928. február 1–5-i theologuskonferencia a Szövetséget történeti és hitvallási alapon megfelelő bírálatban részesíti s az igazgatótanács is kénytelen működését ellenőrizni, ez tovább folyik egész korszakunkon keresztül. Évi konferenciái közül különösen az 1937. augusztus 27–30. napján tartott kolozsvári emelkedik ki, ahol már a betegeskedő elnök helyett Kádár Géza kolozsvári lelkész vezeti az ügyeket.

A lelkipásztorok öntudatosítását szolgálja az *egyházi sajtó*. A hivatalos Református Szemle mellett, melynek szerkesztője 1928-ig, majd 1936 után ismét Tavasz, a közbeeső időben pedig Vásárhelyi János kerületi főjegyző, Vásárhelyi is jó ideig (1936) a Vécsi Szövetség tagja, s komoly hitvallásos meggyőződésével, széles körű érdeklődésével, nagy gyakorlati érzékével híven képviseli a megújulás és építő munka egyházát. A teológiai elmélyedésre, tudományos és gyakorlati kérdések megvitatására szolgál a Ravasz távozása után nemsokára (1923. április) újból megjelenő *Az Út* című havi folyóirat Imre Lajos szerkesztésében. Témaköre kibővül most a reformátori teológiával ellentétes irányok, társadalmi mozgalmak, nemzetiszocializmus, nacionalizmus beható kritikájával, melyet a külföldről ide látogató kiváló tudósok (Brunner, Barth) előadásai s az ezek nyomán előálló viták ismertetései is támogatnak. Egyháztörténeti, dogmatikai, etikai és gyakorlati tanulmányok teszik a folyóiratot az összes teológiai tudományok sajtóorgánumává. A nagyobb értekezések vagy egészen újak 1928-tól fogva „Dolgozatok a református teológia kéréből” című sorozatban külön is megjelennek 1927-ben. Megindul a főként értelmiségiek lelki szükségéi kielégítésére szánt Kálvinista Világ, előbb Maksay Albert, majd Nagy Géza, Végül Tavasz Sándor szerkesztésében. Később (1934) *Kiáltó Szó* nevet vesz fel, és (1940 után) László Dezső is szerkesztője lesz. Mivel Tavasz az 1926. jún. 19-i főjegyzőválasztásnál egyelőre kisebbségben marad, megőrzi e lapokban az egyházi élet elvi szemléletéhez és megítéléséhez szükséges távolságot. Különben is hitvallása ez: „A teológiai tudomány arra van hivatva, hogy ott álljon a forrásnál s a küzdő egyháznak folytonosan nyújtsa az Ige tiszta és elegyítetlen vizét; arra van hivatva, hogy magasan lobogtassa azt az eszményt és azt a mértéket, amely az egyház reformációja által alkotott hitvallásokban mint a Szentlélek újjáteremtő dokumentumaiban él... *Folytonos reformáció alatt tartja az egyházat, s az egyházban élő népi és nemzeti*

közösséget, s ezek által az egész társadalmat.” Világos, hogy ilyen célkitűzés mellett a „szent elégedetlenség” inkább él benne és az említett folyóiratokban, mint az egyház hivatalos vezetőiben. 1928-ban megjelent cikke, A múlt és a jövő év egyházunk életében (Kálvinista Világ) kihívja Makkai ellenállását a kerület hivatalos lapjában. Ő az egyházi élet ellen emelt kifogásokat (elkülsősiesedés, túlzó érvényesülés, reprezentáció, centrális adminisztráció) „egyoldalú sötétlátásnak, prófétáskodó zsörtölődésnek” minősíti. Rámutat a hit öntudatosítása, a kultusz és konfirmáció reformja, diakónia és nőszövetség terén végzett munkákra, s védi az egyház alkalmas voltát ezeknek teljesítésében. „Jobb lesz dolgozni, hogy jobbak legyünk, és nem becsülni le Isten kegyelmének áldásait még az adminisztrációban sem.” Igazságot, szeretetet és építő kritikát vár az egyházban élő Szentlélek iránti bizalmatlanság helyett. A fakultás tanárainak „keresztyén kritikája” kénytelen rámutatni a nő- és férfiszövetségeknek (1927–1932), különösen az előbbieknél külső, elsősorban szociális érdekek szolgálatába szegődő jellegére, s ami ezzel együtt jár, a tömeghatás és feltűnő siker keresésének veszedelmére. „Mindkét munka *szorosabb értelemben véve* nem belmissziói munka” – írja Imre Lajos összefoglaló dolgozatában. Hiszen a „szociális érdeklődés hullámának” eredményei. Persze az egész tevékenységnek az egyházi szervezetbe (presbitérium, egyházmegye és kerület) beletagolása mégis alkalmat és lehetőséget ad bennük az Ige szellemében és az Ige tanulmányozásával folyó lelki munkára.

Komolyabb ellentét robban ki a püspök és professzorok közt az *öntudatosítás theologiai alapvetése* kérdésében. A reformatori teologia szent egyoldalúságai, a tudományos érdek s általában a kultúrával kapcsolatot kereső protestantizmus lebecsülése, az élménykeresztyénység elleni harc, a speciális erdélyi fejlődés és jelenlegi helyzet tekintetbe nem vétele, az eddigi „építő teologia” útjairól való letérés – aggodalmat keltenek. Az új irány is még kiforratlan s nehezen érthető, paradox tételei inkább megdöbbenést és bűnbánatot, mint felszabadító, éltető világosságot árasztanak. Nem csodálhatjuk, ha a püspök félti eddigi és tervbe vett munkáinak normális fejlődését a mind gyakrabban felhangzó kritikától meg a jelszavakba belekapaszkodó, sokszor tétlenséget takargató újdonságkereséstől. Aggodalmait a nagyenyedi tudományos theologiai konferencián (1930. ápr. 23–26.) tárja fel az ott jelenlévő 35–40 lelképásztor, professzorok és kollégiumi tanárok előtt. Természetesen a fakultás jelenlévő négy tanára védi az új irány létjogosultságát, s Tavasz újra leszögezi azt az általa korábban (1913) nem nagyon helyeselt tételt, hogy „a módszeres és rendszeres tudományos követelményeknek alkalmazkodniok kell az illető tudomány sajátos tárgyához”. Elveti az élményekben való gyönyörködést mint vallási hedonizmust, továbbá a belmisszióknak sok helyt tapasztalható üzemiesítését, a valódi kultúra helyett a kultúra bálványozását. Imre Lajos szerint Jézus Krisztus a nevelésnek nem eszménye, hanem feltétele, Gönczy szerint pedig az igehirdetés az egyháznak egyetlen tevékenysége, mely a többiek tartalmát is meghatározza. Maksay a theologiai exegézisnek a Szentírás emberi történeti oldalára is tekintő, kritikai, történelmi szempontokkal való kiegészítésére utal. A hallgatóság nagy érdeklődéssel, s akárcsak a Niebergall–Makkai–Tavasz-féle vita alkalmával, hangos tetszésnyilvánítással kíséri az ellentétes álláspontok körvonalazását. Ez arra is mutat, hogy kéri a mindkét oldalon jelentkező követelmények igazságát, jogosságát. A végeredmény pedig az, hogy „senki sem győzött, senki sem vesztett”. De „ütött az utolsó óra, hogy a megalkuvások eltűnjenek. Isten félelmes szuverenitása újból érvényesíttessék, az evangélium komoly ügy legyen”. Ezt az örök érdeket akarja védeni az új teológiával kapcsolatban a vitán betegsége miatt meg nem jelenő Nagy Géza tanulmánya, mely a debreceni Theol. Szemlében jelenik meg (1930). Itt a Tavasz történeti fejtegetéseit folytatja, s továbbviszi egészen a legújabb irodalomig s a transzcendentális és teocentrikus teológiáig, s a külföldi kritikák (Harnack, Troeltsch, Ritschl Otto és Kolffhaus) felhasználásával mutat rá Barth rendszerének nagy jelentőségére, de kiegészítendő hiányaira is. „Barthtal szemben, ahol nem tudok vele egy úton haladni, a reformátorokra, elsősorban Kálvinra megyek vissza.” Úgy látszik, ez a pártatlanságra törekvő

s a nagy döntő esemény, a reformáció normatívumait hangsúlyozó tanulmány jótékony hatást vált ki mindkét oldalon. Tavasz is magáévá teszi Református keresztyén dogmatikájában (Kvár 1932) azt a követelményt, hogy Barthot Kálvinnal kell korrigálnia s a személyes hitet (élményt) és szigorú rendszerességet meg kell tartania. Ezt Makkai a róla szóló ismertetésben örömmel állapítja meg. Szerinte ez a könyv „a mai kor kérdéseire úgy felel, ahogy ma szabad és lehet felelm”. Erdélynek ez a fokozatosan helyreálló lelki egysége olyan hatással van a magyar theologiai gondolkodásra, hogy az ottani vezető szellemek, Ravasz, Révész, Mátyás Ernő, Várady, Török István és mások szintén az új theologia szempontjait érvényesítik gyakorlati és tudományos munkásságukban. Külföldön pedig Keller Adolf a református ökumenizmus, a holland Dekker Vilmos a tudományos fejlődés szempontjából jóleső örömmel regisztrálják az Erdélyből kiinduló theologiai megújítást. Ugyanekkor a Református lelkészek Lapja is, mely 1928. máj. 1-től Derzsi Endre kisgalambfalvi lelkész szerkesztésében jelenik meg és főként egyházalkotmányi, testületi és vagyoni kérdésekkel foglalkozik s a főhatóság felett éles kritikát gyakorol, az igazgatótanács felszólítására megszűnik (1932. febr. 18.). Az általa képviselt érdekeket most a Lelkészerkezetek és a többi sajtótermékek igyekeznek napirenden tartani. A testvérkerület hivatalos lapja, az Egyházi és Iskolai Szemle is nevet és szerkesztőt cserél. Címe Reformátusok Lapja lesz, szerkesztői pedig Debreczeni István és dr. Gyenge János lelkészek (1927. febr.). Nagy áldása a kibontakozó építő munkának, hogy *majdnem mindenik belmissziói munkágnak megvan a maga folyóirata, újságja*, mely az elvi kérdések állandó nyilvántartásával s az eredmények regisztrálásával irányítja azok menetét. Közülük 1923-tól fogva az Ifjú Erdélyt Imre Lajos az ifjúsági munka, 1927-től Az Én Kicsinyeimet Gönczy Lajos a vasárnapi iskola, 1929-től a Református Családot Maksay Albert a nő- és leányszövetség szolgálatába állítja. Kecskeméthy István 1926. februárban újra megindítja a CE-mozgalom népszerű lapját, a Kis Tükört. Nagy Géza pedig előbb a Kálvinista Világot szerkeszti, majd a Károlyi Gáspár Társaság Egyháztörténeti Adattárának I. kötetét (1933). A vidéki egyházi lapok közül kiemelkednek a Nagy Lajos székelykeresztúri lelkész szerkesztésében 1924 óta megjelenő Harangszó c. vallásos néplap, amely azonban 1932-ben a gazdasági krízis áldozata lesz, Nagy Sándor bukaresti lelkész Egyházi Újságja a regáti misszió (1929), a Pálfi Károly ákosfalvi lelkész által kiadott Református Ifjúság (1933) a falusi bibliakörök és ifjúsági egyletek lapja, s a Juhász Albert által szerkesztett Vezetők Lapja az építés felelős tényezői részére jelenik meg. Az Erdélyi Református Egyházi Könyvtár a kerület kiadásában folytatja a magyarországi parokiális kötetek sorozatát, s egyháztörténeti, építő és hitvallási munkák után 1937-ben és 1938-ban két kötetben kiadja a Református Lelkipásztor Kézikönyvét a belmissziói tevékenység irányítására. Mindkét kerület összefogásából születik 1931-ben a Károlyi Gáspár Irodalmi Társaság, melynek tagjai egy év alatt 585-re szaporodnak, s amely tudományos, művészeti és irodalmi szakosztályaival, felolvasóuléseivel, képkiállításával a tiszta evangéliumi műalkotások ápolására fogja össze az arra hivatottakat. Sajnos kintűnő elnökei, Makkai Sándor, majd Kristóf György, végül Imre Lajos sem tudják versenyképpé tenni a sok tekintetben hasonló, de világi célkitűzésekkel is dolgozó Erdélyi Helikon és Erdélyi Múzeum mellett.

A sajtó útján való egyházépítés szolgálatában áll a mind nagyobb szabású *iratterjesztés*. Ennek úttörői munkáját Az Út kiadóhivatal és könyvkereskedése végzi. 1923. okt 1-től fogva 14 önálló művet ad ki, s több százezer bibliai és egyháztörténeti traktátust, református naptárt, levelezőlapot, képecskét hoz forgalomba, 710 018 lej értékben. Miután azonban az igazgatótanács 1926. aug 19-én kimondja egy *központi iratterjesztés* létesítését, Az Út megszűnik, s ennek raktári készlete 403 274 lej ellenében átmegy a Központ tulajdonába. Egy év múlva itt már 3 269 805 lej értékű könyv és irat van, s 10 hónap alatt 27 827 könyvet, füzetet, közte 2135 bibliát ad el. Sajnos a külföldi és különösen a magyar könyvek magas ára, vám és cenzúra miatt kénytelen inkább belföldi és jutányos árú brit könyvek (bibliák) eladására szorítkozni. A püspöki jelentés, minden évben boldogan számol be a forgalom növeke-

déséről. Miután a naptár, iskolai valláskönyvek, hitvallási iratok, énekeskönyvek kiadása is itt összpontosul, *anyagi téren* az időközben újra felelevenített Az Út és Ifjú Erdély kiadóhivatala körül szervezett iratterjesztés nem bírja vele a versenyt. De ennek kiadványai is ott vannak mindenütt a gyülekezetekben s a hívek kezében. Egy nagy seregszemle zajlik le az egyházi irodalom termeléséből 1939. jan. 11–14. között a theologiai fakultáson rendezett *református könyvkiállításon*, ahol 70 erdélyi és 16 királyhágómelléki jelenlegi lelképásztor több száz eredeti műve szerepel. Főként a prédikáció- és egyháztörténeti irodalom van képviselve, de helyet találnak ott a theologia többi ágai is, csak az egyházi és *elvi alapon álló* belmissziói könyvek nincsenek kellő számban. „A református lelképásztor igazi nemeslevele, amit itt látunk – mondja megnyitó beszédében Vásárhelyi püspök –, mert a legszebb lelképásztori jelző, a tudós lelképásztor cím valósága van tekintetünk előtt.” Közülük különösen figyelemre méltók a theologiai professzoroknak az egyház hitét öntudatosító s az egyházkerület vezetőinek gyakorlati és építő jellegű munkái. De az evangéliumi szellemű szépirodalom is képviselve van. Ez évben indul meg Dávid Gyula székelyudvarhelyi lelkész, theologiai magántanár szerkesztésében, Szabó András ny. kollégiumi igazgató fordításában Kálvin János újszövetségi írásmagyarázata c. hézagpótló vállalat, mely a reformátornak az újszövetségi könyvekhez írt exegézisét nyújtja az olvasónak. 1940 után az egész magyar református egyház veszi át a munka folytatását.

A fakultás tanárai készségesen és örömmel segítenek abban a nagyszabású *egyházépítő és belmissziói tevékenységben*, mely ez évtizedekben kibontakozik. Vallják ugyan a reformátori theologia szellemében, hogy „mi nem építjük Isten országát, azt maga az Úristen építi, mi legfeljebb csak szolgálunk. De hogy a mi szolgálatunkból Isten mennyit használ fel, az az Ő ítéletének dolga”. Mint láttuk, ez a szolgálatvállalás megnyilvánul a közegyházi tisztségek elfogadásában és lapszerkesztésekben is. De ott vannak ők a megújuló egyházi élet összes életmegnyilvánulásain a református nagygyűlésektől, lelkészi konferenciáktól elkezdve egészen a vasárnapi iskolákig és ifjúsági egyesületek seregszemléiig, igehirdetés, előadás, áhítatos imaórák tartásával és termékeny vitaközlések bevezetésével. Külföldről idelátogató tudós hittestvérek, köztük Keller Adolf, Ágoston Sándor jugoszláviai püspök, Buxtorf Károly bázei lelkész boldog örömmel konstatálják itt a tudományos theologia és gyakorlati egyházépítés szoros kapcsolatát s az ebből származó eredményeket. Az egész munkát irányító Belmissziói Bizottságnak a theologiai tanárok mindnyájan tagjai. Mikor azonban ezt 1933. nov. 25-én az egyes alakulatoknak és intézményeknek *felelős vezetőit* magába foglaló Missziói Tanács váltja fel, ebben már természetesen csak a kerületi főjegyző és belmissziói előadó tisztebet betöltő két professzor foglal helyet. A munka azért feltartóztatlanul folyik tovább az egész korszakon keresztül. A vasárnapi iskolák száma erdélyben 1935-ig 419-re (19 309 gyermek), a fiú- és leányszövetségeké 336-ra (6078 tag) nő, a nőszövetség 512, a férfiszövetség 186 tagozatot számlál, 25 876, illetve 7763 szervezett egyháztaggal. Sajnos három év múlva, 1938-ban már a munka hanyatlásáról olvasunk, aminek okai nemcsak a fentebb ismertetett hatósági intézkedésekben, hanem a tagok közönyösségében, a „népi” szellem elöretörésében, sőt, a vezetők önállóságának, felelőségének lanyhulásában is keresendők. Ezt a visszaesést az 1937-i püspöki jelentés főként az ifjúsági alakulatoknál állapítja meg, még a nőszövetségi és vasárnapi iskolai tevékenység minden akadály ellenére zavartalan. Az ifjúsági bibliakörök, IKE-alakulatok száma 1940-ig 255 csoportra száll le, a tagok számának csökkenése valamivel enyhébb: 5708.

Jegyezzünk fel még néhány figyelemre méltó adatot e nagyszabású belmissziói ébredésről. A vasárnapi iskolák 1931 óta a Világsszövetség romániai tagozatába is beleilleszkednek, s így az itteni többi protestáns (evangélikus, baptista) egyházzal is ápolják a testvériséget. A lelki épülés mellett a növendékek részt vesznek a szászvárosi árvaház és külmisszió támogatásában is. Az ifjúsági munkában 1926. okt. 6-án szenior osztály alakul az iskolából kikerült felnőttekből. 1927-ben a főiskolások is bekapcsolódnak ide (révi konferencia), s 1929 óta

külön népes konferenciákat tartanak. 1936-ban kezdik meg a sáfársági hetek tartását ennek az áldott mozgalomnak népszerűsítésére, 1938-ban pedig megrendezik az első munkatábort Bábonyban, s a középiskolákban miniszteri engedéllyel „lelki gyakorlatok” címmel népes összejöveteleket rendeznek. A nőszövetség védelme és támogatása mellett szervezkedik 1929-ben a leányszövetség, mely természetesen az ifjúsági munkába is beletagozódik. A gyülekezeti életben való tevékenység mellett felkarolják a Református Kórház és napközi otthonok, aggmenházak, árva- és szeretetházak létesítését, fejlesztését is. 1935-ben Bukarestben az ott élő alkalmazottak számára leánynevelő otthont nyitnak meg, 13 városban pedig a cselédlányok közt 26 leányvezető Lídia-köri munkát végez. 1932-ben pedig megkezdí Kolozsvárt Református Menza címen az itteni szegény főiskolai hallgatóknak rendszeres ebédkosztal való ellátását. A férfiszövetségek nagy városokban külön otthonokat rendeznek be összejöveteleik részére, 1938-ban pedig Kolozsvárt Református Tanoncotthont nyitnak, 1939-ben Brassóban és Sepsiszentgyörgyön református tanonciskolák szervezésében vesznek részt. Désen meg ingyen orvosi rendelőt állítanak be szegény betegek részére, mely 8 év alatt (1941-ig) 3000 beteget ingyen vizsgálatban, kezelésben és gyógyszerben részesít. Kolozsvárt a főiskolások élelmezésébe is bekapcsolódnak. A mind erősebbé, tisztábbá váló közös hit és szeretet megindítja 1931 óta a teológiai ifjak segítségével a *rendszeres szöványmissziót*, mely az 1929-ben megjelenő bukaresti Egyházi Újság előfizetésével és támogatásával a regáti misszió barátait e terület gondozására, a Lelkészek Baráti Szövetsége 1934-i kezdeményezésére (Marosújlak) a Missziói Tanács két vezetőjét, a püspököt és belmissziói előadót nyeri meg az egész munka közvetlen irányítására. Régi és életbevágó munkaág bontakozik ki az egyház *külmissziói* tevékenységében. Babos Sándor lupényi lelkipásztor vállalja ezt a szent feladatot, s miután előbb Bázelen az ottani Missziói Intézetben két, Skóciában pedig egy évig ily irányú tanulmányokat végzett, 1931–32-ben a kerület külmissziói utazótitkárnak alkalmazza. Munkatársa, Horváth Jenő missziói lelkész megszervezi a Külmisszió Barátainak Körét, melynek gyűjtése, agitációja végre 1932-ben az erdélyi egyházkerületnek a Skót Misszióval való közös munkavállalásában nyilvánul meg. Így 1933. augusztus 24-én megtörténik az igazgatótanácsi határozat alapján a Babos ünnepélyes kibocsátása Mandzsúriába. A pártoló tagok létszáma 1936-ig 1669-re, az adományoké 455,018 lejre nő, úgyhogy Babos egy hazalátogatása alkalmával magával tudja vinni női munkatársát felesége, Lőrincz Mária személyében (1937. április 11.). Az évi konferenciák Kolozsvárt, Brassóban és Székelyudvarhelyen folyton ébren tartják a külmissziói érdeklődést, s az idővel (1938) mutatkozó deficit pótlásáról az itthoni utazólelkész, illetve titkárok gondoskodnak.

Számoljunk be végül a nagyobb szabású szeretetintézményekről. A megszüntetett szászvárosi Kuun Kollégium óépületében a kerület 1928 őszén megnyitja a zabolai árvaház beolvasztásával az *egyetemes árvaházat* és Hunyad megyei elemi iskolai internátust. Az intézet lelki vezetői Borbáth Dániel, majd Kristóf György, végül Bedő Béla lelkészek. Buzgó munkásságuk folytán az itt gondozottak létszáma 1939-ig 82-re emelkedik, kiket az ott alkalmazott három diakonissza családi közösségekben csoportosít, meglepő nevelési eredménnyel. A *Református Kórház és Diakonisszaképző Intézet* kezdete a marosvásárhelyi szanatóriumban (magyar kórházban) 1928. jún. 1-én történt első három diakonissza jelentkezésére és kiképzésére nyúlik vissza. De a jelentkezők folytonos szaporodása felbátorítja a püspököt és munkatársait egy önálló református kórház létesítésére, anélkül hogy a marosvásárhelyi áldásos kapcsolatot feladnák. A terv a buzgó gyűjtésből, egy sorsjátékból és a szászvárosi kollégium új épülete eladási ára egy részének (3 és fél millió lej) épületvásárra felhasználásából valósul meg, s a kórház 1933. máj. 22-én végre 40 ágyhellyel és megfelelő rendelőhelyiségekkel megnyílik. Ide helyezik át a Diakonisszaképző Intézetet is, és Kovács Benedek vezető lelkész munkáját itt a Szászvárosról idehelyezett Borbáth Dániel folytatja. A svájci hittestvérek adománya lehetővé teszi 1935-ben egy diakonisszaotthonra szolgáló új épületszárny építését, 1940-ben pedig a szucsági üdülőotthon megvásárlására és berendezésére kerül a sor.

Közben, különösen a 30-as évek vége felé, az adományok mennyisége folyton nő, imaház, alapítványi betegszobák létesülnek, s a diakonisszák száma 1941-ig 51-re emelkedik. Ezek elsősorban a kórházban tevékenykednek (20), de a kolozsvári, nagyváradi és vidéki szeretetintézményeknek is jut most már hűséges, krisztusi lelkületű munkás. *Árvaházat* létesít még a testvérkerület Nagyváradon, s Lórántffy Zsuzsannáról nevezik el. Szeretetházak pedig a közép- és főiskolás tanulók (lelkészek, tanárok és tanítók gyermekei) kedvezményes ellátására Kolozsvárt és Brassóban működnek áldásos eredménnyel. 1934. jún. 6-án megkezdí működését a kolozsvári *aggmenház*, a régi ispotályok örököse, s utána több városban létesülnek ezek, valamint a szegény kisgyermek napközi foglalkoztatására, étellemezésére berendezett *napközi otthonok*. A hívek, különösen a nőszövetségi tagok, társadalmi különbség nélkül valósággal versenyeznek ezeknek gondozásában, kifogástalan ellátásában. 1935. okt. 20-án nyílik meg a Bethlen-kollégium új tagozataként a *csombordi gazdasági iskola*, mely a gazdasági hitvallásos képzése mellett a belmissziói alakulatok támogatásában és egy ideig a teológiai ifjúság nevelésében is áldásos szerepet játszik.

Makkai püspök 1936. jan. 15-i búcsúüveleiben azt írja, hogy tízévi munkája az volt, hogy „egyházunkat változtassuk át Isten vitézkedő Anyaszentegyházává, mely az *öntudatos hit és az abból fakadó tevékeny szeretet élő egyháza*”. Olyan program, amelyet híven igyekezett megvalósítani, s amelyet utóda, Vásárhelyi János is némi módosításokkal magáévá tesz: „Anyaszentegyházunk Isten országának szolgálatára valóban alkalmas legyen, hogy egyházunk Krisztusnak igazi egyháza, teljesen az Ige egyháza legyen” (1936. jún. 30.). A munkaterületek nem változnak, s a Lélek által sugallt módszerek is nagyjában ugyanazok. A teológiai fakultás *mögött és előtt* tehát egy ébredő és evangéliumi hivatását komolyan felfogó, azt megvalósító egyházi élet áll.

d) Közegyházi intézkedések. Törvényhozás és közigazgatás

Az egyházépités folyamata tulajdonképpen két, egymással párhuzamosan haladó mozgalom eredője. A Lélek szabad tevékenysége nyomán ébredések, önkéntes csoportosulások keletkeznek, amelyek aztán bizonyos idő múlva beilleszkednek az egyház normális munkaágai közé. Másfelől az egyház az ébredés hatása alatt revízió alá veszi eddigi, törvény által szabályozott szolgálatait, s igyekszik ezeket is meglelkesíteni, azaz a benne munkálkodó Szentlélek megfelelő, öntudatos eszközeivé tenni. Ahol e két mozgalom kiegészíti egymást, ott az egyház rendes vagy éppen lendületes fejlődése jelentkezik. De ahol az együttműködés elmarad, ott egyik részről bizalmatlanság, elhidegülés vagy éppen elszakadás jelentkezik, a másik részen pedig megcsontosodás, az életerők fokozatos elhalása.

Az erdélyi református ébredés, mint láttuk, eleitől fogva hangoztatta egyházi jellegét, s az ezzel ellentétes mozgalmakkal szemben állást foglalt. De ez nem tartja őt vissza attól, hogy időnként ne gyakoroljon komoly kritikát a hagyományos életstílusból lassan kibontakozó egyház felett, vagy ne mutasson rá ennek egyik-másik feltűnő mulasztására, tévedésére. Viszont az egyház hivatalos vezetősége is szemmel tartja őt, s ha kell, a mindnyájunkkal közös kegyelem és felelősség alapján figyelmezteti a történelem által már kipróbált, mérsékelt utak betartására. Szerencsére a jó tanács elfogadására mindkét részről megvan a hajlandóság, s így a fejlődés nagy általánosságban zavartalan.

Az egyház tehát ez évtizedekben állandóan napirenden tartja az eddigi funkciói meglelkesítését, öntudatosítását. Ennek első jele a *vallástanítás reformja*. Mint láttuk, az evangéliumi és reformátori szellem előretörése rendjén az igazgatótanács már 1921. jan. 24-től fogva elrendeli a Heidelbergi Kátének a középiskolák III–IV. osztályába való bevezetését, s a konfirmáció reformja, különösen 1924 óta, állandóan napirenden van. A püspök ez évben kiadott pünkösdi körlevelében annak rendes templomi gyülekezeti magyarázatát is elrendeli. 1928-ban Imre Lajos belmissziói előadó és egy egyházkerületi bizottság elkészíti a vallástanítás új tantervét, mely hat év alatt feldolgozza a legszükségesebb bibliai és egyháztörténeti anyag

megtanítása rendjén a Heidelbergi Káté megfelelő részeit, kellő illusztrációk segítségével. Ennek alapján a theologiai tanárok és munkatársaik elkészítik az új valláskönyveket, melyeknek kötelező használatát előbb az igazgatótanács, majd az 1929. évi kerületi közgyűlés is elfogadja, kimondja (62. jkv. sz.). Ugyanekkor hasonló szellemű új középiskolai vallástani-tási tervet is léptet életbe (67. sz.), melynek tankönyvei 1930-ig szintén elkészülnek. Ezzel a vallástanítás és konfirmáció sokat vitatott kérdése nyugvópontra jut, s a következő évekre csak a gyakorlati élet által követelt korrekciók végrehajtása (egy évig tartó konfirmációi előkészítés, kis, rövidített káté kiadása stb.) marad.

Évekig tartó vita és előkészítő eljárás folyik az *istentisztelet reformja* körül. A magyarországi testvér egyház 1929-i Zsinata már új ágendát fogad el, s ennek megfelelő ágendáskönyvet ad ki (Ravasz L.). Erdély sem maradhat el a reformátori hagyományok és gyülekezeti érdek által elébe adott követelmények megvalósításától. 1929-ben jelenik meg egy e célra kiküldött bizottság tárgyalásai után Makkai püspök munkája *A mi istentiszteletünk* címmel, „egyelőre nem használatra, hanem tanulmányozásra”. Az erdélyi (1668), az új magyarországi és külföldi rendtartások szem előtt tartásával e téren is az ősi kálvini elemeket (lelkészi vezetés, bibliaolvasás, bűnvalló imádság és bűnbocsánat-hirdetés) eleveníti fel. Átdolgozza és kibővíti az eddigi úrvacsorai kérdéseket, beiktatja az első sákramentumba a keresztszülők fogadástételét és az apostoli hitformát, hasonló szellemben módosítja a házasságkötési szertartást. Az új agenda természetesen előbb meglepi és kritikára, ellentmondásra készíti a liberalizmus légkörében felnőtt papi nemzedéket, s itt-ott a heves tiltakozások sem maradnak el a szerintük túlzottan dogmatikus alkatelemek ellen. De az ébredés tábora örömmel fogadja, és sokan minden főhatósági kényszer nélkül is bevezetik. Úgyhogy mikor az 1932. nov. 14–21-i zsinat elé kerül a kultusz egységes szabályozása, ez némi módosítással elfogadja azt, fennhagyván a szabadságot arra, hogy ahol a gyülekezet kívánja, az ún. II. számú, az erdélyitől alig eltérő magyarországi liturgiát is használhassák. Sajnos az énekeskönyv 1923-i szükségreformja után az egyetemes énekügy terén nem történik semmi a megújulás érdekében. A testvérkerület egyszerűen átveszi és alkalmazza az 1921-i debreceni énekeskönyvet (szerk. Baltázár és Fejes püspökök, Seprődi János tanár, Szügyi József békési kántor), a mind sürgetőbben jelentkező lelki igényeket pedig egy új konferenciái énekművet: Zengjen hálaének (Kolozsvár 1928) igyekezik kiegészíteni.

Mind erőteljesebben hangzik fel a kívánság az ősi *egyházi fegyelem* felelevenítése érdekében. Az egyes belmissziói alakulatok elsősorban a maguk kebelében léptetik életbe, a nagyobb lelkipásztori megmozdulások, a Lelkészegyesület, belmissziói és lelkészi értekezletek, kurzusok, különösen 1924 óta (Sepsiszentgyörgy), mindegyre sürgetik ennek egyetemes rendezését. Végre a sok helyi kísérletezést megelégedő egyházmegyék felkérésére, az 1932-i zsinat felhatalmazása alapján, maga az igazgatótanács veszi kezébe a dolgot, s az 1933. nov. 26-i egyházkerületi közgyűlés elé terjeszti az egyházfegyelmi szabályzat tervezetét azzal a céllal, „hogy az *egyházi törvénykezést megelőzően az egyház tagjait a hitvallásunk szerinti életfolytatásban nevelés és gondozás útján megtartsa, a tévelygőket pedig helyes útra vezesse*”. A közgyűlés bizonyos pótlásokkal s a fegyelmező testület elnöke, 2–3 tagja és plénuma előtti intés-dorgálás fokozatai (Mt 18,15–17), végső esetben úrvacsorától és választói jogtól eltiltás stb. életbeléptetésével a szabályzatot elfogadja, és miután végrehajtására vonatkozólag lelkészi értekezletek és intézetek javaslatait is bekéri, az igazgatótanács 1935. jan. 1-én kezdődő hatállyal életbe lépteti. Ugyanakkor kiadja az Egyházi Könyvtárban Imre Lajos professzornak *Az Ige és fegyelem c. munkáját* (Kolozsvár 1934), mely e fontos egyházi tevékenység elvi alapjait és alkalmazási módszereit a reformátori theologia szellemében tárgyalja.

Igen jelentős főhatósági (zsinati) intézkedés a *református tanárok (1937) és tanítók (1938) értekeztetének* engedélyezése, összehívása, irányítása, hiszen az egyháznak az építő munka ez áldott területe: az iskolázás még mindig rendelkezésére áll. Sőt, az 1937-i tanári értekez-

lettel kapcsolatban a vallás tanárok külön megbeszéléseket is tartanak a tanrend, tankönyvek, lelkigyakorlatok és állami iskolai tanulók nevelése tárgy sorozattal. A következő évben pedig Tavasz és Imre professzorok kiadják tájékoztató füzetüket Amit a református középiskoláról mindenkinek tudnia kell címmel, s itt az egyház és iskola lelki kapcsolatára és együttműködésére értékes utasításokat adnak.

Végül nem hagyhatjuk említés nélkül azt a hatalmas gazdasági teljesítményt, melyet az egyház alkalmazottai *anyagi segítése* érdekében kifejt. Az 1922. júl. 15-i egyházkerületi közgyűlés felállítja az idős egyházi tisztviselők s ezek özvegyei számára a Nyugdíj- és Özvegy-Árva Gyámintézetet, melynek egyik ága, az 1929-ben megalakult Segélyegylet, a tagok temetkezési kiadásait igyekszik pótolni az elmaradottaknál. 1939. dec. 31-ig az első alakulat 72 000 000, az utóbbi pedig 4 570 000 lejt fizetett ki a tagoknak. Hasonló alakulatok jönnek létre és működnek a Királyhágómellékén is (1926. jún. 23.). Vegyük hozzá még ehhez azt, hogy a kongrua 50%-ának terhére az igazgatótanács mindig készen áll arra, hogy előleg formájában segítséget adjon lelképászoroknak, s a külföldi hittestvérek részint a főhatóság, részint egyes lelképászorok vagy theologiai tanárok útján szintén támogatják a nélkülözök lelkészeket, tanárokat, tanítókat és gyülekezeteket, s megrendülve ismerjük be a kegyelemnek a kicsinyekben és erőteleneben megért megdicsőítök munkásságát.

Egyetlen pont van, ahol a fejlődés lassú, sőt egy bizonyos ponton meg is áll. Ez pedig az *egyetemesség törvényhozás*. Bizonyos nélkülözhetetlen, közös szervezetek ugyan már korán létesülnek. Így 1921. júl. 2-án a két kerület közös konventi törvényszéke időszak tanácsának Közalapi és Baldácsy-alap bizottságának létesítését mondják ki az erdélyiek, s 1924–26 között legalább az első alakulatot össze is állítják a mindkét oldalról megválasztott delegátusokból. Erdély azonban ereje és ősi, életteljes autonómiaja tudatában nem nagyon siet a zsinat előkészítésével, mivel „még nem érkezett el az ideje annak” (1926, 34. jkv. hat.). Csakugyan a testvérkerület végleges megalakulása, állami elismertetése és püspökének, Sulyok Istvánnak és főgondnokának eskütétele még mindig késik. Ez utóbbi ugyan hamarosan (jún. 29.) Nagyváradon megtörténik, de a kerület elismerése csak 1939. nov. 22-én! Az új kultusz törvény születése is már folyamatban van, aminek rendelkezéseit szintén jó volna figyelembe venni. De azért mindkét részről előkészítök bizottságot állítanak össze, mely hozzáfog az eddigi törvények átvizsgálásához. Úgyhogy mikor 1928-ban a kultusz törvény megjelenik, habár annak egyik záróintézkedése a zsinat összeülését csak a végrehajtási utasítás megjelenése után egy évvel tartja időszerűnek (ez is csak részletekben valósul meg), a két kerület 1929. jún. 9-én mégis összeül a közös törvényhozásra. Időközben az erdélyi egyházkerület főjegyzője, Vásárhelyi János elkészíti az I. törvénycikknek, az egyházalkotmányoknak a tervezetét, s azt a közbejött gazdasági válság szülte halogatások után végre az 1932. nov. 14–21-i zsinat elfogadja. Itt végre, akárcsak a magyarországi új törvénykönyvben, a hitvallási alap, a belmisszió egyházi jellege, a konfirmációhoz kötött egyházi tagság és a nők választójoga is helyet foglalnak. A közigazgatásban pedig az eddigi személyi tagoltság helyett igen helyesen az erdélyi testületi (kollegiális) szempontokat érvényesíti. Ugyanekkor – mint láttuk – a liturgia, lelkészszentelés és egyházfegyelem kérdésében is hoznak irányt mutató határozatokat, és sort kerítenek legalább a lelkészképzésről szóló II. tc. *bizottsági* tárgyalására. Ezzel a közös törvényhozás munkája lezárul, s a gyülekezetek és lelkészek még mindig a régi 1904–1907-i magyarországi törvénykönyv használatára vannak utalva. Természetesen a lelki, hitéleti, nevelésügyi és missziói feladatok teljesítése közben a közös munka együttes vezetőségeket vagy legalább testvéri együttthaladást, támogatást termel ki.

Az egyetemesség egyház építök munkáját fájdalommalan keresztezi egy belső válság, mely az eddigi történelmi szervezetektől elszakadva, egy új *református szabad egyház* létesítését kezdeményezi. A mozgalom beindítója egy nagyváradi születésű (1880), de Kolozsvárt végzett (1904) lelképászor, dr. Gyenge János, aki erdélyi (Krasznaszóvat, Torockószentgyörgy) és királyhágómelléki (Bélzerénd, Mezőtelegd, Nagyzerénd) prédikátorsága után Nagyvára-

don francia nyelvtanár, majd 1927. márc. 15. óta a rétyi parokiális körben segédlelkész. Mint ilyen, egy presbiterválasztás miatt összeütközésbe kerül Sulyok püspökkel, s ez a további zavarok elkerülése végett Szatmárhegyre helyezi át. E „lefokozás”-ra megtagadja az engedelmességet, s hozzászatlakozó híveivel megalakítja a református szabad, illetve „romániai óhitű ref. egyházat”. Egyik vidéki kollégája, Pálfi István berei lelkész szintén vállalja vele a sorsközösséget, s megpróbálják élőszóval és Evangéliumi Hírnök c. lapjuk útján ortodox-pietista szellemben a táborgyűjtést. A román kormány előzékenységét, az új alakulat elismerését, az ideiglenes agitációs szabadságot s kongrua ígérését, a külföldi hasonló megmozdulásokkal ellentétben, túlzott lojalitással viszonzozzák, az egyházi hatóság pedig mindkettőjüket felfüggeszti régi állásukból, s a palástviseléstől is eltiltja. A lelkipásztorok és gyülekezetek azonban, bár 1924-ben, Beach és Schaeffer amerikai kiküldöttek nagyváradi látogatásakor nagy lelkesedéssel vállalják a szabad egyház eszméjét, mégis visszariadnak ettől a sajátos alakulattól, s a két lelkész lassanként kis csoportjával magára marad. Közben a Gyenge lelkében mind erősebb lesz a vágy, hogy a történelmi egyház széles területén fejtsse ki missziói tevékenységét, s miután munkatársa 1931. márc. 31-én Dunaszentilónán ismét visszatér a királyhágómelléki kerületbe, ő is enged Thury Kálmán főgondnok szeretetteljes közbenjárásának, és kibékül püspökével. Ezután Szalárdon lesz lelkész 1936. novemberben bekövetkezett haláláig. Kísérlete, minden kifogásolható vonásai mellett, komoly figyelemztetés volt a történelmi egyház belső megújulásának sürgősségére.

e) A fakultás szellemi élete

Azok között a reformatori igazságok között, melyeket az 1921-től tartó erdélyi ébredés napvilágra hoz, az egyik legfontosabb a *theologia és az egyház szoros, szerves kapcsolata*. Nem lephet meg tehát, ha Makkai püspök 1926. jún. 19-i programbeszédében a lelkészképzést az *élő, missziói egyház építésére szolgáló műhelynek* tekinti, „amely alkalmas az Istentől küldött lelkek e célra való formálására és az Istentől nem küldöttek kiszelektálására”. A lelkipásztori munka elengedhetetlen feltétele „a teljesen öntudatosított, másokat irányítani, nevelni képes hit s a teljesen akcióképesé telt és munkára begyakorolt szeretet”. „A lelkészképzés reformjának kérdése tudomány és életrend kérdése, ha mindkettőt a Krisztusban hívő lelkület lehelete mozgatja.” Sürgeti tehát egy előkészítő év, a szelektálás és új életrend beállításával a fakultásnak egy önmagát építő, fenntartó és kormányzó *mintagyülekezetté* alakítását. Hasonlóképp gondolkozik a fakultás új igazgatója, Tavasz Sándor, midőn az 1925. okt. 4-i jubileumi beszédében – amint láttuk – az erdélyi magyar és egyetemes kalvinista keresztyén szellemi élet *minden oldalú szolgálatára kész, missziói hévtől égő és missziói kitekintésű lelkek nevelését sürgeti*. A következő év okt. 3-án Gönczy Lajos, mint a filozófiapedagógia, illetve a gyakorlati theologia professzora szögezi le székfoglaló beszédében, hogy a fakultás az erdélyi református egyháznak egyik szerve a gyülekezetek építését és Isten dicsőségét szolgáló lelkésznevelékek nevelésére. 1927. okt. 2-án pedig Maksay Albert, az újtestamentumi tudományok és Nagy Géza, az egyháztörténet új professzorai tesznek vallást arról, hogy az Igét mint döntő tényezőt minden emberi módszer, tudomány, tan és gyakorlat fölé kell helyeznünk s a logikai ellentmondások kiküszöbölése helyett az előttünk haladó, magát kijelentő és minket engedelmességre kényszerítő Isten uralmára kell tusakodnunk. Ugyanakkor az igazgató a theologusok sajátos mivoltát ebben látja: „alázatosan és fölényesen, szelíden és határozottan, fegyelmelzetten és bátran vallják, hirdessék és cselekedjék, hogy valóban *Isten szavának bizonyágtévői, sokszor roskadozó, de mindig győzedelmeskedő hordozói*”. S az új theologiai tantervet úgy üdvözli, mint amely „koncentrálja úgy a tudományos érdeklődést, mint az önnevelést, valamint az intézményes nevelést az Isten Igéjének mindent átfogó, mindent újjáalakító hatalmára és igazságára”.

Mielőtt tehát az 1927-i tanterv létrejönne, már ennek szellemi előfeltételei és előjelei készen vannak az egyházi vezetők és professzorok gondolkozásában, gyakorlati intézkedései-

ben. Az 1925/26-os tanévben, egyelőre még mindig az Ifjúsági Keresztyén Egyesület keretében, megszaaporodnak a gyülekezeti munkákat (vasárnapi iskola, bibliaköri oktatás) végző theológusok. Ők maguk pedig az intézetben öt bibliakörbe csoportosulnak az Ige elmélyedő tanulmányozására. A legtöbb szobában esti áhítat van, s az internátusi élet a fegyelmezett, rendes keresztyén élet felé nagy haladást mutatott ebben az évben. A professzorok buzgón segítgetnek az egyház belmissziói építésében és egyéb szolgálataiban, s mint egy nagy család tagjai viselkednek egymással és az ifjúsággal szemben. A külső szabályozás lehetősége tehát mind a tanrendben, mind az életfolytatásban adva van. Emellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt sem, hogy a magyarországi testvér egyházban 1922–24 között végbemegy a lelkészképzés reformja, s az 1924. évi konvent új tanulmányi, nevelési és vizsgálati rendtartást léptet életbe (89. jkv. sz.). Itt a legfontosabb újítások a következők: felvételnél a lelki alkalmatosság megvizsgálása (rövid önéletrajz), az I. év végén megtörtendő szellektó; a teljes Biblia elolvasása és alapos ismerete, egyházi irodalomtörténet, hitvallások ismertetése, filozófiai és intenzív szemináriumi képzés. A nevelési rend a felügyelő tanár lelkigondozói munkáját, a bibliaköröket, a gyülekezeti munkában való részvételt és a szüni-dei viselkedésről való beszámolót hangsúlyozza. Egy év múlva (1925. jún. 9.) már a konventen az V. évfolyam beállításáról tanácskoznak, s a tiszántúli kerület javaslata azt Debrecenben és Budapesten, az ottani gyülekezetekkel kapcsolatban akarja megvalósítani. A két lelkészképző intézetben pedig gyakorlati dogmatika vagy apologetika, cura pastoralis, gyakorlati bibliamagyarázat, jogi ismeretek, néphigiénia, népiskolai szervezet, mezőgazdaságtan, kibernetika (irodai munka-, gyűlésvezetés), egyházművészet, társadalmi élet, egyházkerületek története, liturgikai, katekétikai és gazdasági gyakorlatok, külmisszió és a szekták ismertetése foglalnának helyet. A javaslatot azonban a konvent az anyagi erők fennforgó szüksége és a káplánhiány miatt kénytelen levenni napirendről (1925, 68. jkv. sz.), és csak két év múlva teszi azt a gyakorlati intézkedést, hogy a III. év elvégzése után minden theológusnak meg kell szereznie a tanítói oklevelet (1927, 91. jkv. sz.). 1931-ben ezt a segédlelkészi vizsga letétele utáni időre tolják ki, s külön a lelkész-tanítói tanfolyamok rendezésével próbálják megoldani (200. jkv. hat.). De miután így a lelkészképzés ideje egy évvel mégis meghosszabbodik, a theologiai tanárok konferenciájának felterjesztésére a konvent 1938-ban lépéseket tesz az ötéves theologiai tanterv kidolgozására és életbeléptetésére (201. jkv. sz.). Itt aztán az addigi erdélyi tapasztalatokat is hasznosíthatják.

Egyelőre a kolozsvári fakultás az 1927. aug. 15-én tartott egyházkerületi közgyűlés 45. jkv. sz. határozatával új szabályzatot kap. Ennek a hatóságokról szóló, szervezeti része alig szenved változást. Annál fontosabb a tanulmányi része, ahol a már jelzett szempont, az öntudatos lelki vezérek nevelése határozottan érvényesül. A felvételnél az illetékes lelkipásztor és vallástanár bizonyítványa, ajánlása és önéletrajz szükséges, s a megfelelő alkalmassági vizsgálatok után a hallgatók a díszteremben ünnepélyes fogadalmat tesznek a lelkiismeretes tanulmányozásra, az Igével és imádsággal való naponkénti táplálkozásra, alázatra és szolgálatkészségre. Az I. év bevégzése után minősítő vizsga van, s csak a tanulmányi és valláserkölcsi szempontból kifogástalanok tanulhatnak tovább. A fegyelem mind az óralátogatásnál, mind a kollokviumoknál és az internátusban (nevelési és rendtartási szabályzat) szigorú, ott a tanárok és igazgató, itt pedig a szobafőnök, szenior, ifjúsági bíróság és természetesen a felügyelő tanár vigyáznak a rend betartására, alkalmazzák a megfelelő nevelői és büntető intézkedéseket. Az előadásokat kérdezőórák szakítják meg, s a kollokviumokról indokolatlanul elmaradó évet veszti. Igaz, hogy a vizsgai tárgyakból a II. és IV. év végén egész 1935-ig (34–1935 ig. tan. rend.) nem kell kollokválni. Az I. vagy előkészítő év új tárgyai a Szentírás teljes tartalmi ismertetése, a református hitvallások és a magyar református egyház története. Ezenkívül vannak a régi alapvető tárgyak: theologiai és filozófiai enciklopédia, héber és görög nyelv, szónoklati gyakorlat. A felsőbb évek vizsgatárgyai a régiek. Idők folyamán itt csak annyi változtatás történik, hogy a tanári kar javaslatára az igazgatótanács 1937-ben

engedélyezi a II–IV. éven nagymértékben összezsúfolt, felszaporodott óraszám csökkentését s a bibliai tárgyaknak az alapvizsga anyagába való felvételét. Mindvégig fennáll a hallgatók kötelezettsége a nyári szünetben végzendő magántanulmányozásra és a gyülekezeti munkában való gyakorlati munkára. Ezt 1928 nyarától fogva a szabályzat 244. §-a értelmében a tanári kar minden év végén előírja, s a tartalmi kivonatok és munkanapló a következő iskolai év elején bemutatandók. Egészen új még a *református tanárképzésről* szóló szakasz 231–32. §-a, mely az erre a pályára készülő tanárjelölteknek az I–II. évben 8–8, a III–IV. évben 10–12 óra hallgatásával és kollokviumi vizsgai kötelezettséggel lehetővé teszi a lelkesítő oklevél megszerzését. Ez a nagy anyagi áldozattal, a jelöltek teljesen ingyenes ellátásával fenntartott intézkedés azonban nem sokáig áll fenn. A kezdetben (1929) szép számban (16) beiratkozott tanárjelöltek száma 1936-ig 1-re apad. Két pályát, a román tannyelvű egyetemet és a tanulmányi eredményt szigorúan számon kérő teológiai fakultást látogatni, tárgyaikat tanulni, szemináriumokban részt venni csak a legtehetségesebbeknek sikerül, a többiek állandóan elmaradoznak, vizsgáik letételével késlekednek. S egy újabb tantervreformnál ez az intézkedés lekerül napirendről.

Nagy gondot okoz a teológiai nevelés *gyakorlatiasabbá tétele*. Az az *áryalati eltérés*, mely Makkai és Tavasz teológiai felfogásában fennforog, itt is érezteti hatását. A püspök már az 1930-i nagyenyedi tudományos teológiai konferencián leszögezi azt a kétségtelen igazságot, hogy a reformátori teológiát az itteni erdélyi viszonyok által meghatározott helyzet tekintetbevételével lehet hirdetni. A nyugati, rafinált kultúrával szembeni állásfoglalás jogosult, de nálunk még inkább ápolni kell és nem ostromolni a tudományt és műveltséget. A személyes élmény pedig a hitéletben itt előbb még csak *feladat*, s csak azután kell nyesegetni annak divergens hajtásait. 1931-i püspöki jelentésében még erősebb hangot használ: „A lelkészképzésben folytonos gonddal tovább kell haladni abban az irányban, hogy a theologus- ifjúság öntudatában, ismeretében és életprogramjában a *történeti, nemzeti, szociális és karitatív* tényezők és vonások hatalmasan kibontakozzanak. Hogy olyan nemzedék növekedjék, amelyik a teológiai tudomány szempontjai alatt az emberi ismeretvilág, a világi tudomány területén is kedvvel és hozzáértéssel búvárkodjék, ahelyett hogy »mint bűnös tévedések és istentelen humánus« erőlködéseit, ostoba göggel mellőzze azt s így kiszolgáltatassa magát ellenségeinek.” Ezzel szemben Tavasz már a konferencián megállapítja, hogy Erdélyben nincs rafinált kulturális élet, de van kultúrabálványozás (dal, színház, szépirodalom), s a püspök előadását az erdélyi kultúrprotestantizmus magas színvonalú megnyilatkozásának tekinti. A következő két év igazgatói megnyitó beszédében pedig ismét határozottan állást foglal a minden szupranaturalizmust tagadó immanens világkép, az elgépiesített technikai civilizáció, az önbálványozó nacionalizmus és harcot hirdető internacionalizmus ellen. „Ennek a mai világnak szenvednie és nyomorognia kell, mert kultúrálatlan és hitetlen. Az igazi kultúra az Istentől újjáteremtett szellem uralma a test felett és a test tiszta élete a szellem szolgálatában.” Amíg tehát Makkai inkább az igazi, Isten szerinti kultúra fokozatos kibontakozását szemléli népe életében s megelégszik a leendő lelkipásztorok öntudatosításával, addig Tavasz az itteni álkultúra sötét vonásaira tekint, s ezeket, valamint az ezek ellen viaskodó, „az ellentmondások viharában” álló igehirdetőket állítja a kijelentés ítélete és meggyógyító hatalma alá. A két szemléleti mód értéke és használhatósága felett lehet vitatkozni, de egyelőre még mindkettőre szükség van.

Teljesen egyik mindketten az igazi kultúra keresésében és építésében. Hiszen Makkai – mint láttuk – kezdettől fogva keresi a vallás igazságának *egyetemesen* kényszerítő erejét, mikor Windelband és Dunkmann után a szentségeket mint a legfőbb értékek egységét és érvényességét garantáló valóságot a gondolkodás és cselekvés számára nélkülözhetetlennek tartja. Újabb fejlődését a vallás *hitté* erősödése jellemzi. Isten objektív valóságának egyéni megragadása az ő személyes hatására történik (kijelentés), de e hit boldog, belső birtokát az *élet bizonyágtétele*, ennek meggazdagodása igazolja. Ezt a „hívó pragmatizmust” Tavasz

kifogásolja, és az ő filozófiai fejlődésével egészíti ki. Már 1929/30-i igazgatói megnyitó levelében örömmel üdvözli Heidegger Mártonnak, a Kierkegaard gondolatvilágát továbbfejlesztő marburgi (majd freiburgi) filozófusnak a lét és élet vagy valóság problémájáról írt fejtegetéseit. Az eddigi elvont „tisztá” lét helyett az életet az idő kategóriája alatt, mint a létezésért való *gondból*, aggodalomból kiszabaduló és *Istenben kiegészülő egzisztenciát* szemléli. S ennek feltételei az élet és bűnbánat. Így lesz az élet minősült hit, amit Isten személyes megszólítása által meghatároz, döntésre kényszerít. Eddig is hirdette, hogy a filozófia a gondolkozó és megismerő szellem valóságát és az *egyetemes valóság* végső elveit kutató tudomány, mely pedig ez kritikai jellegű lesz, a tudományos kérdések továbbkérdésének tudománya, most az ősatra, az ősi aktivitásra, Istenre utal. S miután az ő megismerése a theológiában a kijelentés alapján ennek *folytonos ítélete* útján lehetséges, a theologia az elsődleges, ti. a kritikai tudománnyal békességben él, csak a másodlagossal, a tekintélyekre támaszkodó, végérvényes feleletekkel dolgozó tudománnyal kerül összeütközésbe. A valóság nagyobb, mint az ember, nem fér el sem az észbe, sem a cselekvő akaratba, sem a tapasztalatba vagy a képzeletbe, a kijelentés tartalmát pedig megfelelő módon, emberi beszédben kifejezni sohasem tudjuk. Így a fakultás még mindig híven őrizi az ősi hagyományt, a *kegyesség és tudományosság* odaadó ápolását. „A hit és tudás közötti konfliktus csak akkor válik egyikre vagy másikra katasztrofálissá, ha mindenáron ki akarjuk a kettőt békíteni, s a thesis síkjában egy nevezőre hozunk olyan tényezőket, melyek különnevezőjéek és valóságuk összemérhetetlen” – mondja 1930-ban. Természetesen erről az állásponttól elutasítja Diósadi Kultsár András Új gondolatok régi titkokról c. könyvét, annak sajtóságos alaptételét: „a semmi a valóság képe” – s ennek az ember önmegismerésére és Isten létezésére reávezető hatását. „A mozgást, anyagot, tért és időt nem lehet és nem szabad Istennel egy sorba helyezni. Azok és Isten s az ő kegyelmi világa *minőségileg* merőben két különböző sort jelentenek.” Mint Kantnál a transzcendens Isten és az immanens világ. S ha Kecskeméthy professzor felkarolja a Kultsár sajtóságos filozófiáját, Tavaszly kifejezi azt a meggyőződését, hogy a Mindenség egészének értelmezése csak Isten létének feltétele alatt lehetséges, de ő a véges sor egyes jelenségeinek (mozgás, anyag, tér és idő) magyarázatát megengedte az ő szuverén nevére alludálás nélkül is.

A nyugodt filozofálásnak azonban véget vet a történelmi fejlődés. A *társadalmi mozgalmak* ez években alaposan ostromolják a hitet és az egyházat. Az 1928–32 között jelentkező gazdasági válság mindinkább előtérbe állítja a társadalom betegségeinek gyógyítására irányuló törekvéseket, az itt előálló problémáknak sokszor az evangéliumtól független vagy éppen azzal ellentétes megoldását. Érdekes, hogy amíg ez években Budapesten már az egyik theologiai professzor, Kováts J. István szociológiai előadásokat tart, itt még csak ez a követelmény hangzik fel az igazgatói beszédben: *A theologusnak a szociológiában is meg kell látnia a theologiai problémát s a szociológián túl és a szociológia felett a theológiánál kell maradnia. Mert a theologia életbevágóvá, döntő erejűvé, lelkiismereti kérdéssé tudja tenni a helyes szociális ítéleteket és igazságokat*” (1930). A „Keresztyén szociológia” problémái azonban megmaradnak a Keresztyén etika előadásának keretében, s csak a félévek közti theologiai konferenciákon (1929–32) szerepelnek az egyház és a munkásmozgalmak (Horváth J.), a szociális és gazdasági törekvések (Tavaszly), kapitalizmus és kálvinizmus (Nagy G.), a keresztyén munkásmozgalom (Borbáth D.) ismertetései és megbeszélései. Ezek közül a Tavaszly és Nagy Géza előadásai, valamint Imre Lajosnak A protestantizmus és a proletariatus c. dolgozata nyomtatásban is megjelennek, s hű képét adják a Krisztus szerinti új gazdasági rendért való tusakodásnak. Távol áll tőlünk a munkásmozgalom és apostolainak lekicsinylése. Tavaszly már egy 1931-i, világiak előtt tartott előadásában igazat ad Marxnak minden szellemtörténet-írással szemben abban, hogy „valóban a társas emberi szellem meg van kötözve a társadalmi-gazdasági tényezőktől, s hogy ez a felismerés és az ennek nyomában támadt forradalom új lökést ad a társadalmi-gazdasági erőknél”. A jelzett theologiai

előadásában pedig éppen dicséri A tőke c. munkának a mammonizmust ostromozó, „megragadó entuziazmusát”, „nagyszerű erkölcsi kritikáját”, mikor a keresztyén egyházak szellemi élete csak világnézeti harcokban merült ki. A liberalizmus vaksága mellett felnőttek a kapitalizmus, militarizmus és nacionalizmus Babel-tornyai, s mikor a keresztyénség felébredt, „egy modern pogánysággal állott szemben”. De ez a mozgalom visszaadta az embert a földnek (vö. Jn 17,15), s mint a keresztyénség, eszkatologikus. Persze éppen olyan határozottan felmutatja a dogmatikus vagy abszolút materializmus elleni kritikái kifogásait, s a pusztai technikai, sok veszedelemmel járó civilizáció helyett az embernek a gazdasági tényezők alóli szellemi felszabadulását sürgeti. Imre Lajosnál megtaláljuk a protestantizmus és proletariátus *egyező vonásait* is. Így azt, amint már Engels felfedezte: az emberi hatalom, igazság és tudomány abszolútságának kétségbevonását, a kálvinizmus demokráciáját. Továbbá az eszkatológiát, az ember közösségi, földi viszonyok közti megítélését s a bűn társadalmi hatalmát. De minden esetben rámutat e közös vonásaiknak a biblikus protestantizmus által vallott, eltérő sajátosságaira is. S bár szerinte a reformátusság nincs annyira kitéve az elproletarizálódásnak, mint a többi felekezetek, mégis a városi gyülekezetek munkásainak gondozása és a tanoncnevelés elengedhetetlen. Szerencsére az erdélyi kisebbségi sorsban az egyház nem tartozik egyetlen olyan hatalmi csoporthoz sem, mely kezében tartaná a hatalmat s befolyást gyakorolhatna a közállapotok változására, ennél fogva kihívná a proletariátus ellenszenvét. Sőt, a gazdasági helyzet nyomorúságaiban az egyház és annak vezetői is osztoznak. A Nagy Géza tanulmánya Marxszal együtt vallja, hogy a kapitalista tömegáru-termelés, munkafolyamat ma már nélkülözhetetlen, de ennek önkényességét és kiszámíthatatlanságát, mammonizmusát, az embert eszközzé lealacsonyító gép kultúráját, korlátlan erkölcsi individualizmusát a kálvinizmus szellemével teljesen ellentétesnek látja. A szocializmust ő is pozitíve értékeli: „megtanított arra, hogy a gazdasági tényezők tekintetbevétele nélkül nincs alapos történetírás, és hogy ezek törvényszerűségének ismerete nélkül nincs komoly, alkotó munka”. A liberális közömbösség és olcsó alkalmazkodás helyett a hitnek a való élet átalakításában mutatkozó bátor kezdeményezésére van szükség. Mindenik tanulmányon végigvonul az a meggyőződés, hogy a megoldási kísérletek közül (ezeket a legutóbbi tanulmány ismereti is) egyiket sem lehet lezártnak, abszolútnak tekinteni. Hiszen ezt a protestantizmus még a földi egyházaknál is vitatja.

Gyakorlatilag a „szociális hullám” a fakultás életében nem sok változást idéz elő. Az 1925/26-os és 1926/27-es tanévben egy-egy kéthetes (május 1–14.) s az 1928/29-es tanévben a szabályzat 139. §-ának 3. pontja értelmében 4 napos gazdasági tanfolyamot tart az EGE. Az 1929/30-as tanévben felbukkan s azután egy ideig minden tanévben rendszeren szerepel Török Bálint gazdasági egyleti főtitkár heti egyórás előadása a IV. évesek számára Falufejlesztéstan címmel. 1933/34-ben kéthetes gazdasági tanfolyamot is tart (EGE). Az igazgatói évről megemlékeznek az ifjúság intenzív szociológiai érdeklődéséről (tanulmányozás, előadások hallgatása, viták), s a tantervbe felveendőnek óhajtják a keresztyén etikai kérdésekkel foglalkozó előadásoknak *theológiai szociológiává* való kiszélesítését (1932). De ez csak szerény mértékben valósul meg. Az ifjúság lelkében pedig már a következő tanévben újabb változás áll be: „Mintha a tanulmányozás kérdése lépett volna előtérbe, s vele együtt a szociális élet kérdései a személyes életkérdéseknek adták át némileg a helyet” (1933). A theologiai konferencia (febr. 7.) előadásai közt pedig ott szerepel egy érdekes előadás: Az Ószövetség jelentősége a keresztyén hit és theologia terén – melyben Maksay professzor az Ószövetségnek a hitéletben, exegézisben, igehirdetésben és dogmatikában való szükségességét fejtegeti. Ez annak a jele, hogy az ún. *német keresztyénség* támadása az Ótestamentum ellen, melyet Ludendorf vezérezredes kezdeményezett, de különösen Rosenberg Alfréd politikus és író nagy feltűnést keltő könyve, a *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* (1932-ig négy kiadás) táplál, Erdélyben is felveti a *teljes* bibliai kijelentés problémáját. A kérdést később Gönczy professzor is feldolgozza *Mi szükségünk van az Ótestamentumra? c. theologiai tudományos*

értekezésében (Kolozsvár 1939), s ebben részint egyháztörténeti és hitvallási, részint a tartalmi egyezés és hitbeli nélkülözhetetlenség érveivel utasítja vissza az Ótestamentum félretételére irányuló kísérleteket. Az 1933. évben feltűnő német *nemzetiszocialista* uralom aztán teljesen kibontja ennek a politikai rendszernek sajátos vallási programját. A november 13-i gyűlés a berlini Sportpalotában nyíltan követeli az Ótestamentum eltörlését, a lelkészek és egyházkormányzók alkalmazásában s a gyülekezeti tagok elkülönítésében az árja paragrafus alkalmazását, az „egyszerű örömhír” megtisztítását a keleti tanításoktól, a szenvedő, megtört, szolgai Krisztus helyett egy hősie Jézus tiszteletét a faj szerinti keresztyénség számára. „Az egyetlen valódi istentisztelet a mi néptestvérünk (Volksgenosse) szolgálata s egy valódi népi egyház építése, ahol Luther Márton német reformációja tökéletes lesz s megfelel a nemzetiszocialista állam *teljességi (totális) igényeinek*.” Két nap múlva egy hatalmas ellenzék (Pfarrernotbund), melyen Barth professzor és 3000 lelkész vesz részt, tiltakozik az árja paragrafus, ótestamentum-ellenesség, ariánus krisztológia, naturalista és pelagiánus változtatás, államistenítés ellen. Mert mindezek forrása az, hogy a hit számára a *népiséget és történetet* a kijelentéssel egyenlő, második forrásnak tekintik. Ez utóbbi mozgalom létrehozta aztán a reformatori örökséghez ragaszkodó barmeni szabad zsinatot (1934. január), mely hitvallásával és az irányítás céljából megválasztott testvéri tanácsával (Brüdererrat) a lelkészek és gyülekezetek ezreit (6–8000) tartja befolyása alatt. Nyílt egyházszakadásra azonban nem kerül sor, s a két protestáns felekezetet és a különböző irányokat egyesítő Evangelischer Bund béketörekvései, valamint a Hitler által kinevezett birodalmi püspök mellett intézkedő egyházi (geistliches) minisztérium, illetve a három püspökből és egy jogtudósokból álló bizalmi tanács (1939) tartják fenn – sokszor erőszakos eszközökkel – a külső egységet. 1940-ben aztán, a második világháború hatása alatt, a hitvalló lelkészek és professzorok elleni eljárásokat beszüntetik.

Az erdélyi református egyház és ennek theologiai fakultása természetesen a hitvalló front mellett áll. Erre kötelezi őt a reformációnak nemrég visszanyert drága öröksége, az állami abszolutizmus elleni hagyományos küzdelme s a svájci theologiai professzorokkal (Barth, Brunner) való szoros kapcsolata. Arról is tudomása van, hogy a külföldi testvér egyházak és világkapcsolataik, többek közt az Élet és Munka, valamint a Presbiteri Világszövetség is súlyosan elítélik a német keresztyénség mozgalmát. Az új politikai rendszer romániai alakulatai, a Vasgárda (1929) és Antierevizionista Liga (1932) meg éppen megdöbbentő hatást váltanak ki, midőn az egyetemes magyar nép ellen szélsőséges agitációval és kegyetlenségekkel igyekeznek célkitűzéseiket megvalósítani. A hitlerizmus tehát nálunk semmiféle formában megértésre és rokonszenvre nem számíthat. Hatása egyelőre csak annyi, hogy a *nemzeti élet problémái*, melyek különben eddig is állandó figyelemben részesültek, most az érdeklődés homlokerébe kerülnek. A püspök évmegnyitó bibliamagyarázatai a mi halálra ítélt nemzetünknek lelki néppé, lelki nemzetté formálását sürgetik, s 1934-ben a theologiai konferencián Imre Sándor egyetemi tanár könyvéhez kapcsolódva, a nemzetpedagógia kérdéseiről tart eszméltető előadásokat (egyházi iskolák jelentősége, tudománytörténet átértékelése, néphangulat életképessé formálása). Ugyanekkor Nagy Géza a keresztyén nacionalizmus és internacionalizmus lehetőségeiről, hatásairól és feladatairól, Járosi Andor ev. lelkész, magántanár a nemzetiszocializmusról és keresztyénségről, a német protestáns egyház három irányáról, a német keresztyénségről, ifjú evangélikusokról (Althaus) és hitvallókról értekezik. Ő és Kiss Béla csernátfalusi lelkész a legelszántabb támadói a német keresztyénségnek, akik előadásaikkal, dolgozataikkal, személyes bizonyágtételükkel megcáfolják azt az egyes német professzorok által táplált balhítet, hogy az új református theologia kálvinizálja a lutheránus vallást.

JÁROSI ANDOR 1897. december 5-én született Újsándorfalván (Torontál vm.), hol atyja, Járosi Pál, igazgató-tanító. Anyja Padhoradszky Olga. Elemi iskoláit Besztercebányán és Újpesten, a gimnáziumot a nagyenyedi és kolozsvári kollégiumokban végzi. A theológiát

1916–20 között Eperjesen (I–III. év) és Kolozsvárt (IV. év). Mint jeles végzettségű ifjú kerül a kolozsvári gyülekezet harcos papja, Kirchknopf Gusztáv mellé segédlelkésznek (1920. júl. 1.), kinek erőszakos eltávolítása után a helyébe tett német lelkész, Alberti Richard mellett a magyar evangélikus gyülekezet gondozója, 1924–26 között helyettes, 1926–44 között rendes lelkései minőségben, közben az 1922/23-as tanévet Marburgban tölti, hol Niebergall professzor meleg atyai szeretettel karolja fel őt, s egy egész életre szóló tudományos és gyakorlati indítást nyer tőle. A humánumot – amint mesteréről is mondja – minden teológiai fejlődése mellett ő sem tudja elejteni, s az ifjúságnak szenvedélyes barátja. Itthon szorgalmasan tanulmányozza a dialektika-theologia feltörését, amelynek egyik előkészítője Heiter, ev. képviselő: Gogarten, Althaus és Tillich, de mellettük a református Barth és Cordier is mind győzelmesebben határozzák meg gondolkozását. Végeredményében pedig Luther, kinek műveit mindig buzgón, szakavatott tudással tolmácsolja, hódítja meg az Ige feltétlen uralma és ennek érvényesítése számára. Magántanári vizsgája, melyet 1931. jún. 25–26. napjain a fakultáson tesz le a református professzorok előtt, a gyakorlati teológiai szakcsoportból képesíti őt. Munkája a debreceni Theológiai Szemle kiadásában jelenik meg Az evangélikus liturgiai reformmozgalmak címmel, s benne alaposan ismerteti a régebbi és újabb liturgiai irányokat (művészi, objektív, misztikus és szimbolikus). Alapos kritika után a legutóbbi, az Ige primátusát valló bemenchemi mozgalomhoz csatlakozik. Fő törekvése vitathatatlanul az, hogy „az egyoldalú szellemiséget legyőzve, érvényt szerezzen a természeti és testi magától értetődő létjogosultságának az istentiszteletben”. A „hit akaratából”, az igazság kifejezéséért való birkózásból születik az Istennel való találkozás – „az Ő ember számára adott önmagára való utalása”. Az Ige és kultusz egymáshoz való viszonyát igyekszik tisztázni és realizálni itthoni liturgiareformjában, mely hamarosan az erdélyi magyar ev. egyház közkinccse lesz. A fakultás evangélikus hallgatóinak a hitvallási és gyakorlati tárgyakban állandó docense, de egyúttal lelkigondozója, tudományos és gyakorlati útmutatója, kinek hallgatására a 30-as években a magyarországi evangélikus teológiai hallgatók is örömmel sietnek. Közben tudományos és irodalomkritikai munkát végez az itteni teológiai, egyházi és szépirodalmi lapokban. 1941-ben az észak-erdélyi evangélikusok esperesévé választják, s mint ilyen működik 1944. okt. 7-én történt elhurcolásáig s ez év december 26-án az Úrálban (Magnitogorszk) bekövetkezett haláláig.

Hű tanítványa, lelki testvére, KISS BÉLA 1908. szept. 29-én születik Bácsfaluban (Brassó vm.) Szülei: Kiss Béla ev. lelkész és Kovács Rozália. Elemi iskolái végzése után a brassói r. kat. főgimnázium növendéke, s 1926–30 között a fakultáson tanul. Ezután Hosszúfaluban segédlelkész, majd Csernátfaluban helyettes és végül rendes lelkész (1931). Itt működik egész életén át, még akkor is, mikor egyháza egyik teológiai professzora lesz. Kiváló gyülekezeti munkáját állandó tudományos foglalkozás egészíti ki, melynek gyümölcsei az evangélikus és református egyházi lapokban, tudományok folyóiratokban jelennek meg. Magántanári vizsgáját 1940. jún. 20-án teszi le a fakultás bizottsága előtt, hol egyháza részéről Purgly László főfelügyelő, Nikodémusz Károly és Argay György esperesek és Járosi Andor teológiai magántanár, lelkész is megjelennek. Dolgozata, A theologia naturalis problémája, a legújabb teológiai fejlődésnek e sokat vitatott kérdését tárgyalja először történeti, majd kritikai szempontból. Végigvezet, egy általános vallástörténeti kitekintés után, a keresztyén egyházi fejlődésen, ennek a görög filozófia által meghatározott középkori dogmaalkotásán, majd a reformáción és az ennek hatása alatt álló vagy ettől elhajló protestáns theologia történetén. Jóleső örömmel olvassuk a két reformátor alapvető megegyezéséről, theologia-naturalis-ellenességéről szóló fejtegetéseit, Kálvin iránti elismerő szavait s a Barth–Brunner vitában az előbbihez való csatlakozását. Az egyes irányok kritikája, az itt-ott előforduló elírások, a természet helyes értékelése a reformátoroknál, a theologia és tudomány egymáshoz való viszonya részint a szóbeli vizsgán, részint magántanári előadásában (R. Otto) nyernek megvilágítást. De így is „a dolgozat kiválóan alkalmas arra, hogy a természeti theologia

egész problematikájába bevezessen és olyan kritikai szempontokat kölcsönözzön, amelyek segítségével biztosabban találunk vissza a reformátori teológiához”.

Az 1935-i marosvásárhelyi tudományos teológiai konferencián, ahol különben Brunner professzor is jelen van, Tavasz A faj, nép és nemzet etikai értelmezése címmel tart előadást, és kimutatja, hogy a pusztai faji adottság még nem jelent értéket, csak a szellemi, etikai értéküzdő, a nevelés útján kialakuló nemzet. Ez megbecsüli más népek értékeit, s műveltségének forrásai az egyházak, iskolák, művészeti és társadalmi tömörülések. Az Ige parancsa a személyes élet megbecsülése. Ugyanilyen hangot üt meg Imre Lajos teológiai igazgatónk 1934-i évmelegítő beszéde (Egység és béke), melyben megállapítja, hogy a *nemzeti egység iskolája*, különösen ha azt még a faji egység elmélete is támogatja, buzgón igyekszik átfesteni és így eltüntetni minden különbséget, megteremtven egy egységes, egyforma felfogást, gondolkodást, életmódot, magatartást. Célja az, ami a Bábel tornya építője volt, hogy az egységben rejlő erő varázseszközeivel az ember önmaga teremtsen meg kultúrájának, gazdasági életének, vallásának és egyházi életének diadalát. Ezzel szemben a béke Istene egyenként, személyesen győz meg és gyűjt össze az ő egyházába, hol a saját hivatásukat ápoló emberek és életkörülkörülmények a Szentlélek munkája nyomán megtalálják az igazi élettelen együttműködés útját.

A fakultás azonban a legenergikusabb választ akkor adja az új nacionalista kereszténység-re, amikor a tanári kar előterjesztésére előbb az elöljáróság (36–1936 sz.), majd az egyházkerületi közgyűlés (12–1937 sz.) Bartha Károlyt, ki Bonnból történt eltávolítása után Bázelen telepedett meg, tiszteletbeli professzorának választja meg. Az erről szóló diploma hálaival emlékezik meg arról, hogy a teológia reformátori szellemű művelésével abban teljes megújulást hozott és annak megbecsülést szerzett, művelőibe új életkedvet öntött, s őket Isten Igéjében rejlő szolgálatokra emlékeztette. A külső elismerést megelőzi 1936. okt. 4–7. napján az illusztris tudós személyes látogatása, mely a fakultás tanárain, hallgatóin, elöljáróin kívül a világi híveket, sőt a többi protestáns és a görögkeleti egyház tagjait is nagy számmal gyűjtötte össze előadása (Isten kegyelmi kiválasztása) meghallgatására. Az ezzel kapcsolatosan befutó 80 kérdés közül kétségtelven a legérdekesebb az, amelyik a nemzeti és művelődési kérdésnek teológiai értelmezését tudakolja. Itt a Biblia alapján Barth reálisan kifejti, hogy csak egy választott nép van: Izráel, a többi mind az üdvözölközés népe. A népiség csak bűnös testi létforma, mit Isten kegyelme elfogadott, kibékített és fenntart. „A nemzeti élet csak akkor válik lehetségessé, ha áll a kereszt és hirdetik a feltámadás és örök élet örömhíre.” Az élet jogát Isten adja, ezt kell népünknek hirdetni, s ennek a nemzeti életért való munkában meg kell felelnünk. Így lesz a mi nemzetünk iránti szeretetből Isten tiszteletének egy része, ami alól magunkat ki nem vonhatjuk. Ott szerepel a kérdések közt ez az aktuális kérdés is: a természeti teológia és humanizmus értéke. A felelet erre nem lehet más, mint hogy Istennel csak úgy lehet találkozni, hogy ő kijelenti magát. S ez kegyelemből, csodaképpen történik. Azt a humanista elképzelést pedig, hogy az ember saját eszével valamit megismerhet Istentől, Luther szerint meg kell fullasztanunk, hogy ne tudjon kiúszni.

Barth látogatása, igen szerencsés módon, éppen összeesik egy, az Ótestamentum örök értékéről, legdrágább igazságáról: Az Úr szenvedő szolgájáról szóló tanári székfoglalóval. Ezt a tudománykört eddig 40 éven keresztül Kecskeméthy István professzor művelte és tolmácsolta az ifjúság számára. Ő maga a rendes, jól kidolgozott előadásokon kívül még szolgálati utolsó éveiben is szépirodalmi munkát végez. Befejezi 1931-ig a 12 kis prófétához írt, még 1912-ben megkezdett kommentársorozatát. Közben a Deuteronomiumról ír tanulmányt (1929), s a szívéhez annyira közel álló Márk evangéliumát, melyet egy szent eposznak tart, ülteti át versbe (1927), majd gyakorlatilag magyarázza (1933). Lefordítja az egész Ószövetséget, melyet a Skót Bibliatársulat ad ki 1931-ben, és hozzáfog az Ótestamentum fordításához. De ezt, bár lázasan igyekszik vele, nem tudja teljesen befejezni. Éppen 40 évi szolgálatának évfordulóján, 1935 januárjában szélütés éri, úgyszólván fél évi kínos erőfeszítés után az

1936/37-es tanév elején nyugalomba megy. 70 éves kora és 40 éves pályája ünnepére volt tanítványai, köztük három püspök, Ravasz László, Révész Imre és Makkai Sándor, két egyetemi (filozófiai) professzor: Bartók György és Tankó Béla s a fakultás volt és jelenlegi, valamint magántanárai Theologiai tanulmányok címmel emlékkönyvet adnak ki, hol hű jellemzését és munkássága ismertetését is olvashatjuk (Musnai L.). Bár élete utolsó szakaszában a vallástörténeti iskola meglepő eredményei sokszor radikális bibliai elméletek felvételére csábítja és vallja, hogy a theológiának metafizikai (Kulcsár-féle) megalapozottságra van szüksége, megmarad Isten alázas és Krisztus által megváltott gyermekének, ki nem szűnik meg az élő hit sugarait előadásában, igehirdetésében és 1933-ig megjelenő néplapjában (Kis Tükör) a kereső és hívő lelkek számára felragyogtatni. A keresztyén ébredési mozgalomhoz (CE) való kitartó ragaszkodása sem teszi őt egyháza sorsa iránt érzéketlenné, azt buzgón igyekszik a lelki megújulás áldott útjára terelni. Helyettesítésére egy évig az előjáróság NAGY ANDRÁS nyárádszentbenedeki lelkészt, theologiai magántanárt hívja meg (14–1935 sz. hat.), akit az igazgatótanács jóváhagyásával (6571/1936 III.) rendes tanárként alkalmaz s az 1936. okt. 4-i évmegnyitó ünnepélyen állásába beiktat.

Az új professzor 1899. jan. 24-én született Magyarózdton (Alsó-Fehér vm.) egyszerű földműves családból. Atyja, Nagy István, ki az ottani Radák-uradalomban dolgozik, anyja, Magyar Kata nagy szeretettel, de komoly református szellemben nevelik, tanulási vágyát pedig a helybeli falusi iskola, majd a nagyenyedi Bethlen-kollégium (1911–17) elégítik ki. Utóbbi helyen ingyenes, és a felső osztályokat a háború miatt összevontan végzi. 1917–18-ban katona, kit előbb az orosz, majd olasz fronton teljesített szolgálatai után a lázongó tömeg Piskin megfoszt rangfokozatától, s úgy tér haza szüleihez. De már 1918 tavaszán beírják a theologiai hallgatók közé, s 1919-re az I. és II. évfolyamot el is végzi. Ekkor egy évig a Hunyad megyei Borbátvizen és Lupényban van mint exmittált theologus segédlelkész, az 1920/21-es tanévben pedig a IV. évet végzi. Külföldön a bázeli egyetemen tanul, ahol Iselin Theofil is támogatja az Alumneumban nyert ellátási lehetőségek mellett. Ő fedezi a vakációkban németországi utazásait, midőn az ottani jelentősebb protestáns városokat és ezeknek szeretetintézményeit látogatja meg. A lelkészi vizsga letétele után (1922) előbb Marosvásárhelyen káplán, majd 1923. jún. 24-től 1924. dec. 12-ig szentgericei, ezután 1936-ig nyárádszentbenedeki lelképásztor. De az 1935/36-os tanévben már hetenként 3 napig bejár Kecskeméthy professzor helyettesítésére. Svájci kapcsolatait állandóan fenntartja, és levelezése, személyes látogatásai útján sok segítséget eszközöl ki az építkező vagy szegény gyülekezetek és a nélkülöző lelképásztorok számára. Közben szorgalmasan folytatja a szívéhez annyira közel álló ószövetségi tanulmányokat, melyekhez az indítást világhírű bázeli professzorától, Duhm Bernhardtól nyerte. S mégis a reformátori theologia hatása alatt fokozatosan távolodik el ennek vallástörténeti felfogásától. Ha a tények megállapítása és a nyelvészeti eredmények terén hozzá sokszor hű is marad, azok magyarázatában már nála a krisztusi kijelentés motívuma és hitvallási szempontok érvényesülnek. Így készíti el már 1929-re theologiai magántanári dolgozatát Jeremiás prófétáról, melyet a szóbeli vizsga letételének engedélyezése céljából május 1-én benyújt. A bírálatok el is készülnek, de a lelkiismeretes szerző előbb 1, majd 2 évi haladékot kér a vizsgálatra. 1932. jún. 15-én aztán ez is megtörténik. A szakbírálat kedvezően fogadja a nagy jelentőségű prófétai személyiségről szóló munkát, s különösen annak részletesebb korrajzi részét méltatja elismeréssel. Bár megjegyzik, hogy a próféta szentírásbeli könyvének kritikai ismertetése (eredeti és betoldott részek, szerkesztés) hiányzik. Természetesen Kecskeméthy most már mint vallástörténész ennek az iskolának az eredményeit szerette volna a dolgozatban látni és Izráel vallási fejlődésében a népies kánaáni hit elfeltételét (szenthelyek, bennszülött istenek), a deuteronomiumi reformnál pedig ennek a Jósias és környezete apokaliptikus hangulatából s nem egy törvénykönyvből való magyarázatát hangsúlyozza. A szerző „protestáns lelkesedését” szembeállítja a vallástörténet eredményeivel, pedig azon a tényen, hogy Jeremiás protestáns, sőt predesztinációs

hitű próféta, ki a nacionalista, állami és ceremóniás hitet kárhoztatja s az embert akarja az általa hirdetett abszolút „dabárhoz” alkalmazni és nem megfordítva, semmiféle újabb kutatás nem változtat. A széles körű tanulmányozást, a problémák ismeretében való otthonosságot, bár ezek megoldása sokszor elmarad, mindenik bíráló elismeri és dicséri a szerző önállóságra törekvését, rapszodikus, sejtető stílusát. A szóbeli vizsga lezajlása után az új magántanár A deuteronomium keletkezéséről címmel tart előadást. Székfoglalójában pedig Az Úr szenvedő szolgájáról értekezik Ézs 40–55. részei alapján. Megemlíti a német bibliakritikusok egyik legújabb panaszát, hogy ti. az ószövetségi tudományok és az egyházak között a híd megszakadt, már palló sincs (Göttingen, 1935. szept. 4–10.), s vallást tesz arról, hogy a Bibliát csak a maga egészében, az Újtestamentum szempontjából lehet megérteni. A krisztológiától mentes exegézis a Talmud álláspontjára vezet, holott a szenvedő szolga csak egy, a peegzisztens, alázatosan tűrő lelki Izráelt teremtő s végül felmagasztalt, de az egyházban ma is élő, éretünk közbenjáró Krisztus.

Ezzel a theologiai vagy pneumatikus exegézis bevonult a fakultásra. A tanári kar már 1933-ban sürgeti a gyakorlati theologiai tantárgyak mellett a világnézeti, szociográfiai, művészettörténeti, közigazgatási és gazdasági tárgyak tanítását, s ez okból az V. évfolyam beállítását. Az új értelmű nacionalizmusnak azonban nemcsak ez a hitvallási öntudatot ébresztő hatása van. Pozitív eredményként kell elkönyvelnünk azt, hogy az 1936/37-es tanévzárói beszéd szerint „a falut, a falusi gyülekezetek magárahagyottságát, tanácstalanságát, szükségét, egyszóval a falutanulmányozást” a fakultás mindinkább felkarolja. Már az 1933/34-es tanévben a főiskolás IKE előadás-sorozatában kizárólag Erdélyről szóló előadások szerepelnek, a következő tanévben pedig megkezdődnek a vasárnapi kultúrdélutánok, ahol a néprajzi kérdések megvitatása után nótatanulás folyik. Hetenként kétszer pedig tornakör. A *szórványmunka* mindinkább az érdeklődés homlokterébe kerül, s ennek gyakorlati művelői – eltekintve a mindenkit kötelező nyári munkától – évről évre szaporodnak. (1939/40-ben 22 theologiai hallgató 12 szórványt gondoz.) A történelmi szemináriumban a gyülekezeti történetírás adatainak gyűjtéses lemásolása és feldolgozása is folyik. 1939-ben megjelenik két theologiai hallgatónak, Makkai Endrének és Nagy Ödönnek tekintélyes néprajzi gyűjteménye: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez – melyet az Erdélyi Múzeum tudományos füzetei közt is érdemesnek tartanak kiadni. 1936. július 28. és augusztus 12. között pedig lezajlik a *bábonyi munkatábor*, hol Kós Károly egyházmegyei főgondnok, theologiai előjárósági tag és Szabó T. Attila tanár, theologiai előadó vezetésével a falumunka országos hírű tudósának, D. Gusti bucaresti professzornak támogatása mellett 21 főiskolás, elsősorban theologiai hallgató vesz részt. A gazdasági teljesítményt (útkészítés, kaszálás, gyűjtés, talajjavítás) e kis magyar szórvány szociográfiai viszonyainak tanulmányozása és feldolgozása egészíti ki, s utat mutat minden későbbi hasonló jellegű munkához (mezőüljaki papilak, kötelendi templomépítés).

Ennek az általános korhangulatnak ad kifejezést Makkai püspök, midőn a már gazdasági és orvosi cikkeket is szép számmal közlő Református Szemle 1935. július 30-i számában kiadja a jelszót: „Tetőzzük be a lelkészképzés reformját!” Visszatekintve az 1927-i tantervreform óta eltelt időre, megállapítja, hogy a tananyag nem sok, sőt a többoldalú gyakorlati kiképzéshez még azt szaporítani kell. Tehát *több időre van szükség a lelkészképzéshez*. Főként a hiányos, tervszerűtlen és rendszertelen segédlelkészi intézmény vár sürgős pótlásra, s ezt csak a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban, illetve az a mellett levő kisvárosi gyülekezetben szervezendő *ötödik évfolyam* beállításával lehet megvalósítani. Itt az igehirdetési, liturgiális, vallástanítási és pasztorális tárgyak tanulmányozását megfelelő gyakorlatok egészítik ki, s a jogi, népegészségügyi, gazdasági és szövetkezeti előadások megadnák a ma annyira szükséges kor- és népismeretet, irányítást a leendő, főként falun elhelyezkedő lelkészeknek. A kollégium ilyenformán ismét munkába veheti Bethlen Gábor által kitűzött miszióját: az egyházi élet három tényezőjének, a lelkipásztorinak, tanítónak és – csombordi

gazdasági iskolája révén – a presbiternek egységes nevelését. Az eszmét örömmel karolják fel mind a gyakorlatiasabb kiképzést sürgető falusi és városi lelkészek, mind a tudomány korszerűségét hangoztató tanárok. A Bethlen-kollégium pedig boldogan vállalja a terv megvalósítását. Az 1935. november 23-i kerületi közgyűlés az igazgatótanácsnak az egyházmegyéék meghallgatása után erről készített javaslatát változtatás nélkül elfogadja, s a részletek kidolgozásával (tanterv) a fakultás tanári karát, az életbeléptetéssel az igazgatótanácsot megbízza (35. jkv. sz.). Természetesen az előmunkálatokban a Bethlen-kollégium és a testvérkerület megbízottai is részt vesznek. Maga a fakultás tanári kara egy 1937-i tantervmunkálatában szintén híve a reformnak, és ennek theologiai (az étellel való kapcsolat), pedagógiai (túlterhelés megkönnyítése, önálló tanulmányozásra nevelés) és egyházi indokait (Krisztus testéért való munka, a gyülekezet megismerése) sorakoztatja fel. De már ekkor állást foglal a mellett, hogy minden tanfolyamterv mellőzésével, az *V. tanév a theologiai intézettel szoros kapcsolatban, annak kebelében nyerjen elhelyezést*. Ez utóbbi szempontot a Makkai-féle terv is hangsúlyozza, anélkül hogy az enyedi tartózkodás követelményét feladná. Az új egyházkerületi főjegyző, Tavasz Sándor pedig már székfoglalójában (1937. jan. 30.) kijelenti, hogy „ha az Ige testté lett Krisztusban, így Krisztusnak testté, történetté kell lennie az egyházban, a népközösségben, a sajátos kultúrában”. A tanterv vitájában (1937. nov. 20.) aztán újra hangsúlyozza, hogy a mai theologiai gondolkodás egzisztenciális jellegű, gyakorlati és pozitív tudomány, ennél fogva „Krisztusnak be kell lépnie a társadalmi, állami és gazdasági életbe és el kell foglalnia mindezekben az Őt egyedül megillető, uralkodói helyet. Ez a theologiai gondolkodás azonosítja magát azokkal az intenciókkal, amelyek arra irányulnak, hogy theologiai hallgatóink a csombordi gazdasági iskolában tovább képeztessenek, mert a jövődő tanítóival és presbitereivel való kapcsolatot már az előbbi évfolyamok részére is biztosítani kívánja”.

A történelmi hűség kedvéért ismét meg kell említenünk, hogy a koncepció jó része már feltalálható a tiszántúli egyházkerületnek az 1925. jún. 9-i konventi gyűlés elé terjesztett javaslatában, mely a két kápláni év egyike helyett a négy főiskola végzett hallgatóit a budapesti és debreceni theologia mellé szervezett, gyakorlati és világi tárgyakkal foglalkozó *lelkészképző intézetben* akarja elhelyezni. A konvent azonban – amint láttuk – sem akkor (68. jkv. sz.), sem 1929-i ülésében (101. jkv. sz.) nem tudja a javaslatot magáévá tenni, mert az érdekelt kerületek nem járultak hozzá és az anyagi erők elégtelensége meg a káplánhiány szintén ellene szólnak. Az erdélyi terv ettől csak abban különbözik, hogy a Bethlen-kollégium bevonásával az egyházi élet három legfontosabb munkatársának egymáshoz való kapcsolatát erősíteni s így nevelésüket a legfőbb kérdésekben egységessé akarja tenni.

Makkai püspök 1936. május 15-i lemondásával azonban a koncepció sorsa is ingadozásnak van kitéve. Ez a körülmény és a minisztériumokban való tárgyalások késleltetik a kerületi közgyűlés ide vonatkozó határozatának életbeléptetését. Az 1936/37-es tanévben tehát egyelőre próbaképpen behívja a IV. évet végzett hallgatókat egy nov. 15-től máj. 15-ig rendezendő tanfolyamra, Nagyenyedre. Vezetője dr. Musnai László theologiai magántanár, a kollégium rektor-professzora, a theologiai tantárgyakat ő és Dávid Gyula árapataki lelkész, theologiai magántanár adják elő.

DÁVID GYULA 1902. szeptember 6-án született a Háromszék megyei Komollón, hol atyja, Dávid József lelkipásztor. Anyja Csutak Mária. Elemi iskoláit Zalánban, apja újabb állomáshelyén, középiskoláit a sepsiszentgyörgyi kollégiumban, a theológiát Kolozsváron végzi (1921–25). Egy évig a kolozsvári alsóvárosi parokiális kör segédlelkésze, egy évig (1926–27) pedig Bázelen szisztematikai és gyakorlati theologiai előadásokat hallgat, s az 1930-i nyári félévre ide újból visszatér. 1927 óta árapataki lelkész, de eredeti dolgozatai Az Útban, a reformátori theologia etikai problémái és prédikációfordításai (Hartenstein, Ámosz, Isten és a kenyér) gyakorlati érdeklődése felől tesznek bizonyosságot. 1935 októberében vallásstanári képesítést szerez. 1936. március 24-én magántanári vizsgára jelentkezik, és ez év

jún. 19-én A közösségi élet etikája c. dolgozatának szóbeli vizsgálata és előadása (A bűn mint etikai probléma) alapján őt a fakultás magántanárának habilitálják. A szakbíráló megállapítja, hogy a dolgozat főként Brunner nagy etikai műve, a *Das Gebot und die Ordnungen* hatása alatt, de Barth, Thurneysen és Gogarten munkái alapos tanulmányozása alapján – Kálvin rendszere megfelelő helyeinek felkarolásával készült, s bár a régi és új elem szerves egybedolgozása, ami főként a kijelentés és erkölcsi törvény meg az Ige és kultúrközösségek egymáshoz való viszonyában lett volna szükséges, további megvilágításra vár, mégis hézagpótló nyeresége theologiai irodalmunknak. 1938-tól fogva székelyudvarhelyi lelkész, később esperes és egyházkerületi főjegyző.

A tanfolyamon 15 theologiai és 20 jogi, irodalmi, egészségügyi, nyelvi és gazdasági tantárgy szerepel, az utóbbiak természetesen megfelelő gyakorlatokkal. A bibliatanulmányozást és egyházi közigazgatást Musnai rektor, a keresztyén hit és élet kérdéseit, egyházismerttet Dávid Gyula magántanár, a missziói és vallásitanítási gyakorlatokat Juhász Albert tanítóképzései vallásitanár adják elő, illetve vezetik. A többieket a kollégium enyedi tagozatának és a csombordi gazdasági iskolának a tanárai. Az oktatás hat hónapig tart, s azon 12 erdélyi férfihallgató vesz részt, miután a királyhágómellékiek segédlelkészi kinevezést kaptak s a nőket felmentették. A nagy óraszám (35) azonban elveszi a kedvét az ifjaknak az egyház gyakorlati munkájában való részvételtől, egyesek unják a gazdasági előadásokat, mert „erre egyáltalán semmi szükség nincsen, sőt éppen káros, mert az igazi lelkipásztori hivatástól kísérti meg eltéríteni”. Az önfegyelmet egy saját magukból alakított egyházközség s ennek előljárói útján próbálják gyakorolni, külön bibliakörük is van. De a csombordi, két napra előírt kimenetelt kifogásolják, elhanyagolják, a kollégiumi rend és az ifjúsággal való együtt étkezés ellen tiltakoznak, ultimátumszerű követelményeikkel, sztrájkba lépésükkel zavarba hozzák tanáraikat s a kolozsvári előjárók beavatkozását teszik szükségessé. Pedig fizetniök semmit sem kell, sőt hasznos, tanulságos és üdítő kirándulásokra viszik őket Gyulafehérvárra, Nagyszebenbe, Balázsfalvára, Dicsőszentmártonba, Gáldtőre és Budapestre. Ha még megemlítjük, hogy a köteles írásbeli dolgozatok elkészítésén kívül az önmunkásságban is felületeséget tanúsítanak, megállapíthatjuk, hogy a „kísérleti tanfolyam” eredménye csak egyeseknél áldásos, másoknál alig számottevő. Az itt nyert tapasztalatok tehát a terv módosítását parancsolják. A fakultás tanári kara nem lát más kivezető utat, mint a tanfolyamnak V. theologiai tanévkénti beillesztését az intézet életébe, mert így „a hallgatókon az egyedüliségnek, árvaságnak érzése vesz erőt”, míg a Kolozsvárt történő elhelyezés biztosítaná a lelkészképzéssel való elevenebb kapcsolatot s az előadó a theologiai tanárok munkaközösségében élne. Alkalmi előadók itt is vannak, az itteni berendezkedés pedig gazdaságosabb. De a gazdasági kiképzést még fennhagyja Csombord számára. Az igazgatótanács egy bizottsága (1937. jún. 24.) csakugyan megosztja az általa is helyeselt V. évfolyam működését Enyed és Kolozsvár közt, s az 1937. nov. 20-i kerületi közgyűlés 33. jegyzőkönyvi határozatával, a Bethlen-kollégium agilis főgondnokának, Szász Pálnak hozzájárulásával ezt szintén elfogadja. Így a IV. évet végzett ifjak okt. 15-től december 1-ig és máj. 1-től jún. 15-ig Nagyenyeden gyakorlati (6 lelkipásztori és 20 gazdasági tantárgy), a közbeeső időben pedig Kolozsvárt theologiai (exegézis, összehasonlító dogmatika, ekleziasztika, poimenika, egyházi törvények, homiletika, vallásitanítás) és szellemtudományi (művelődéstörténet, jogi ismeretek, román nyelv, néptudomány) képzésben részesülnek. Az egyházi közigazgatásról és szociográfiáról alkalmi előadások vannak. Új intézkedés az, hogy a főhatóság most a fakultás többi hallgatóit is bevonja az enyedi kollégium szellemi közösségébe, s az egyes évfolyamok 25-ös csoportjai felváltva 14 naponként ápolják az ottani tagozatokkal a testvéri kapcsolatokat. Az igazgatói évről egyelőre csak annyit állapít meg, hogy „fakultásunk életrendjét, a nyugodt tanulmányozást nem csekély próbára tették ezek a látogatások”. De évnnyit beszédeben Isten Igéjével ellenkező materialista felfogást lát, holott a vagyonban való bizakodást az

evangélium is elítéli. A lelkipásztori munka lekcisnylése, a gazdasági és kulturális vezetés előretörése nyer benne kifejezést, s így megbontja a lelkipásztorképzés egységét. „Aki más, jobb világot akar, az ne a külső körülményeket, hanem a lelkeket akarja mássá, jobbá formálni. Istennek és a léleknek ez a szolgálata a lelkipásztor feladata.” Minden egyéb csak „járulékos, mellékes, idői és esetleges”. Az V. évfolyamnak az intézettől való elválasztása ezt „egy rendeltetésénél fogva más szellemű iskola nevelő hatásai alá állítaná, amely a legjobb akarat és a legnagyobb erőfeszítés mellett sem lenne képes biztosítani a theologiai szempontoknak a feltétlen uralmát... Inkább az egész fakultást költöztessék le Enyedre, sem hogy egy évfolyamot leszakítsanak a törzsről”.

Mint láttuk, a kerületi közgyűlés méltányolja ezt az álláspontot, s csakugyan, az V. évfolyamot beilleszti az intézet életébe. De a Makkai-féle koncepció többi értékeit is meg akarja menteni a fenti intézkedéseivel. Az ellentétek további kiéleződését nagymértékben enyhíti az, hogy a földművelésügyi minisztérium 1938. május 28-án megtiltja, hogy a theologusok a csombordi gazdasági iskolában lakjanak és tanulmányozzanak. Az V. évesek tehát egyelőre szabadságot kapnak, és csak az évváró ünnepre és vizsgára térnek vissza a fakultásra. Ilyenformán, a sikertelen közbenjárások után, nem marad más kivezető út, mint hogy az V. tanévet véglegesen, a maga teljes egészében Kolozsvárt helyezték el. Ezt indítványozza az igazgatótanács az 1939. nov. 25-i kerületi gyűlésnek, mely azután a Bethlen-kollégium professzorainak (Elekes V., Musnai L., Csefő S.) az eddigi terv fenntartására irányuló javaslatait elutasítja és ilyen értelemben határoz. A gazdasági képzést is heti 22 órában hat hétig kolozsvári szakértők végzik, s „a lelkészek számára a csombordi gazdasági iskolában gyakorlati gazdasági tanfolyamokat fog rendezni” (34. jkv. sz.). Sajnos ez csak egy évben történhetik meg.

A nagy vita záróakkordja az 1939-i *tantervreform* (35. sz. ker. hat.), melyet a 33–1937 sz. határozat alapján a tanári kar készít elő, s amelynek alapvonalait Gönczy igazgató egy terjedelmes cikkben (Ref. Szemle 1938. 335.) már előre ismerteti. Három szakasz van a lelkészképzésben: alapvetés, elméleti és gyakorlati tanulmányozás. Az első (I. év) a szükséges alapismereteket (nyelvek, filozófia, hitvallás, ref. egyháztörténet a magyar történelem háttérével, magyar nyelv, társas élet, szónoklati gyakorlatok), a második (II–IV. évek) az eddigi elméleti tárgyakat és szemináriumokat, a harmadik (V. év) az 1937-i kerületi közgyűlés által elfogadott gyakorlati és szellemtudományi és gazdasági diszciplínákat, illetve ezek munkáit foglalja magába. Az új szabályzat a theologus-tanárjelöltek képzését – mint láttuk – megszünteti, de a 3–15 évig szolgáló református tanárok lelkésszé képesítését lehetővé teszi (214–18. §), szabályozza a vallástanárok vizsgálatát (219–33. §), átdolgozza a legációkról és külföldi tanulmányozásról szóló szakaszt (134, 135–140. §), beiktatja az I. éves minősítési vizsga után most az V. évesek záróvizsgáját is (150–55. és 191–98. §) s a királyhágómelléki kerület vizsgabizottsági tagságát (174. §). A végzett hallgatók kibocsátását ünnepélyesebbé teszi (92. §) „A tantervre nézve jellegzetes a *bibliai és hitvallási alap* fokozatos hangsúlyozása. A bibliai tudományok minden vizsgálaton helyet találnak. A gyakorlati teologia még nagyobb fontosságot nyer... Különös figyelem fordított a hallgatók hiányos magyar nemzeti műveltségének és társadalmi neveltségének pótlására.”

A nagy társadalmi forrongás, a teologia elméleti és gyakorlati problémáinak élénk vitái közben távozik el a földiek sorából az első nagy tanári generáció még élő személyisége, Kecskeméthy professzor. Halála 1938. május 10-én, temetése, nagy részvétellel, 12-én történik. Az igazgató által tartott gyászbeszéd Zsid 11,8–10.13–16 alapján szemléltető módon rajzolja azt a nagy átalakulást, amely a korban és az elhunyt professzorban 43 esztendő alatt végbement. Mint lett a bibliai kegyességet hozó apostolból a szabadelvűség védője az ortodoxiával szemben. Örök nomád, magányos és állandó meglepetéseket tartogató, harcos forradalmár volt, aki az uralmon lévő helyett mindig mást akart, s mint *lelki szabadsághős* mindig az alantlevők (lelkészegyesület, politikai párt, tudományos vita, megvádolt diák) mellé állott. A

hit embere, ki fényes lelki adományai mellett is megmarad a fakultás szolgálatában, de nemcsak az ótestamentumi próféták képét viseli, hanem a Bárány királyi széke előtt álló mennyei vénékét is. Jézus báránya volt öregén, de férfikorában és ifjúságában is. „Lelkét Istenhez könyörögve tartóztatjuk.” Nemcsak az egyház, volt és jelenlegi tanítványai, hanem az Evangéliumi Munkások Szövetsége és a Gazdák Takarékpénztára is búcsút vesznek tőle. Közéleti (politikai) és tudományos munkássága felett még mindig nincs kimondva az utolsó szó, de Krisztustól vett és továbbadott értékei el nem kallódhatnak.

Végül meg kell emlékeznünk azokról a *magántanárokról*, kik ez időszakban kapcsolódtak bele vizsgáikkal, tudományos munkásságukkal és előadásaikkal a fakultás életébe.

A Diakonisszaképző Intézet és Református Kórház megnyitása (1933) szükségessé teszi ennek számára egy megfelelő vezető lelkipásztor beállítását. A főhatóság bizalma Borbáth Dániel szászvárosi árvaházgondozó lelkészre esik, ki ettől fogva átveszi az áldásos intézmény lelki vezetését, s aki időközben, 1932. dec. 19-én theologiai magántanári vizsgát is tesz.

BORBÁTH DÁNIEL Székelykeresztúron született 1905. május 3-án, atyja Borbáth Dániel ügyvéd, anyja Borbély Ilona. A gimnáziumot az ottani unitáriusoknál végzi, s 1923 őszén a debreceni egyetem orvosi és filozófiai fakultásaira iratkozik be. Közben theologiai előadásokra is ellátogat. De a lelkétől idegen életpálya és környezet nem tudják őt ottmaradásra bírni, 1924. februárban hazajön, s egy fél évi nagyszabeni tartózkodás után a fakultás növendéke lesz. Itt a professzorok, különösen Mátyás Erő előadásai, meleg érdeklődése, irányítása s a mind lendületesebben kibontakozó IKE-munka vannak reá jó hatással. Segédlelkézi szolgálatát Temesváron, főleg ennek gyárvárosi részén teljesíti, de már 1929-ben Bázelen van, 1930-ban pedig Zürichben. Előbbi helyen egy ideig a Theologiai Alumneum szeniora is. Barth és Brunner új szempontjaival, Thurneysen és Ragaz előadásaival s a külmiszió és ifjúsági munka eredményeinek ismeretével meggazdagodva tér haza. Itthon előbb a kolozsvár-hidelvei gyülekezet segédlelkésze, majd Szászvárosra (1933–34), végül ismét Kolozsvárra kerül. Közben szorgalmasan tanulmányozza az eddig nálunk csak másod-harmadkézből ismert ókatolikus egyházi atyákat, Irenaeust, Tertullianust és Athanasium, sőt őket egy külön tanulmányában közölt szempontjai (A vallástörténeti és dialektikai theologia kijelentésről szóló dogmatikai tanítása, 1931) szerint igyekszik megérteni, magyarázni. E munkásságának gyümölcse magántanári dolgozata: Athanasius krisztológiájának jelentősége a jelenkori theológiában. A szakbírálat ezt kedvezően fogadja, mivel nagy kritikai gonddal készült s Athanasius jelentőségét (váltságmegtestesülés) és az újkori tévelygések által előidézett krisztológiai válság Athanasius alapján való korrekcióját alaposan tárgyalja. Természetesen a reformátori theologia immanens szentháromságtanánál köt ki, s az ennek alapjául szolgáló krisztológia kérdéseit tisztázza. A bírálatok kifogásai főként dogmatörténelmi jellegűek, amennyiben a „kálvinizált” Athanasiusnál nem veszi észre a görög szellem és keleti misztika hatását, sem a reformáció hozzájárulását a helyes üdvtörténeti krisztológiai tan kialakulásához. Nem foglalkozik az újabb theologiai irányok *relatív* jelentőségeivel, s Kálvinnál még nem fedezi fel az ő kanonikai szentháromságtana és a *communicatio idiomatum részben való* elfogadását. A dolgozat és a vizsga e kérdéseket tisztázza, és a reá következő előadást – A vallásfilozófia a theológiában – a professzorok és az ifjúság nagy érdeklődéssel hallgatják meg.

Az 1919-ben Magyarországtól elszakított és Csehszlovákiához csatolt Felvidék 228 ezer magyar reformátusának ez időben külön theologiai szemináriuma nyílik meg Losoncon, Sörös Béla lelkész, kerületi főjegyző igazgatósága alatt. Az egyes tantárgyakat időnként behívott professzorok adják elő, a hallgatók pedig külföldön, sőt Kolozsvárt is gyarapítva ismereteiket, fejezik be tanulmányaikat. Ide, Losoncra hívják meg előadó tanárnak 1936-ban Tunyogi Csapó András, 1937-ben pedig Nagy József erdélyi lelkészeket, kik időközben, 1935. jún. 21-én magántanári vizsgát tesznek.

TUNYOGI CSAPÓ ANDRÁS 1907. márc. 4-én született magyarlapádon (Alsó-Fehér m.). Atyja Tunyogi Csapó János lelképásztor, anyja Sándor Lujza. Az elemi osztályokat Patakfalván, a középiskolát a kolozsvári, székelyudvarhelyi, marosvásárhelyi és nagyenyedi ref. kollégiumokban végzi. 1925-től 1929-ig Kolozsvárt, 1929–30-ban a cambridge-i Westminster College-ben tanul theológiát. 1930–32 között segédlelkész Paptamásiban és Désen, 1932–39 között Bálványosváralján rendes lelkész. Ezután Budapesten hitoktató. Magántanári dolgozata – Az ótestamentumi áldozat – felöleli e kérdésnek vallástörténeti előzményeit is, R. Otto valláslélektani megállapításai alapján, bár tisztán látja a bibliai áldozatnak megelőzőtől különböző sajátosságát. Felmutatja ennek hármasságát (szakrális, megfizető és hálaadó), és mindenikben keresi, megtalálja a Krisztus áldozatának előképét. Szól a Jahve „szentségköréről”, melynek megrontása és helyreállítása a bűn és áldozat fázisain keresztülhaladó ember sorsa, s amely végleges megoldáshoz az újtestamentumi kegyelem-közösségben jut. Végül az áldozattal összefüggő kultuszfejlődésnek két szakaszát (prófétaság, papság) tárgyalja, s az élő hit és dialektika theologiai szellemében a coccejanizmus tipológiáját eleveníti fel. A dolgozat, itt-ott felesleges vagy nem elég világos fejtegetéseitől eltekintve, széles körű tanulmányozás eredménye, s a hozzá csatlakozó vizsga és előadás: Az ótestamentumi bibliká-theologia módszere – szintén erről győzik meg annak elbírálását és hallgatását.

NAGY JÓZSEF 1907. jan. 10-én született Brassóban. Atyja Nagy József iparos, anyja Bartalis Rozália. Az elemi iskolát szülővárosa magyar és német iskoláiban végzi, középiskolát ugyanott a r. kat. gimnáziumban. A fakultáson megkezdett theologiai tanulmányait (1923–29) megszakítja egyévi zürichi tartózkodással (1926–27). Később, 1936 nyarán a genfi ökumenikus szemináriumon vesz részt. Lelkészi vizsgája letétele után 3 évig Kolozsváron szenior, 1931-ben vallástanári vizsgát tesz. 1933–39 között Déván, aztán Balázsfalván lelképásztor. 1935. jún. 21-én magántanári vizsgára jelentkezik Kálvin és a művészetek c. dolgozatával. Ebben inkább egyháztörténeti, mint gyakorlati theologiai szempontok szerint, egy általános művészettörténeti bevezetés után, nagy lelkiismeretességgel tárgyalja a reformátor személyiségét, viszonyát az egyházi és profán művészetekhez. Előbbi helyen főként a zene, ének és prédikáció, utóbbi helyen különösen a képzőművészet és irodalom kálvini álláspontjai nyernek megvilágítást. Végül a miszticizmus elutasításával az Isten dicsőségének termékeny elvénél köt ki. S e szempontból bírálja az erdélyi kultuszt és énekügyet. Mint említettük, a bírálat főként a theologiai szempont egységes alkalmazásának hiányát kifogásolja. De emellett azt is, hogy az építő művészet problémái, az ígéhirdetés tartalmi és formai elvei, az egyházi és profán művészetek egymáshoz való viszonya, sőt magának a kultusznak a célja nincsenek kellőleg tisztázva. Azonban itt is a szóbeli vizsga és próbaelőadás (A dialektika-theologia homiletikai kritikai szempontjai) rendjén e kérdések megfelelő tisztázást nyernek.

A következő két magántanárt a kolozsvári református kollégium adja. Egyikük László Dezső, 1932 óta ott mint vallástanár működik, a másik Bíró Sándor, ugyanaz időtől fogva igazgatósági titkár, majd a történelem tanára.

LÁSZLÓ DEZSŐ 1904. júl. 12-én születik Sepsiszentgyörgyön, hol atyja, dr. László Ferenc tanár, jeles archeológus, anyja Bodor Ida. Tanul szülővárosában (Székely Mikó Kollégium), majd 1922–26 között a kolozsvári, az 1926/27-es tanévben a glasgow-i theologian. 1927–28-ban theologiai szenior, 1927–33 között ifjúsági utazótitkár, közben (1927) pár hónapig medgyesi segédlelkész. Miután 1931-ben vallástanári vizsgát tesz, 1932-ben előbb mint óraadó tanár működik Tárkányi György mellett, majd ennek nyugalomba vonulása után (1934) rendes vallástanár lesz. Gazdag irodalmi működése mellett szerkeszti az Erdélyi Fiatalok c. szemlét (1930), majd a Kiáltó Szó főmunkatársa lesz (1933). Cikkei nagy számmal jelennek meg az erdélyi és magyarországi egyházi és társadalmi lapokban, folyóiratokban. Kisebbségi művei egymás után látnak napvilágot. 1936-ban a Kerületi Lelkészértekezlet titkára lesz, 1940. május 1-én pedig a belvárosi (Farkas u.) gyülekezet lelképásztorá s nemsokára

országgyűlési képviselő. Az 1936. jún. 24-i magántanári vizsgán Az egyház és az egyház szolgálata c. munkája szerepel, s a szakbírálattal szerint egyike a mostanában megjelent legfigyelemreméltóbb dolgozatoknak. Hiszen nem kisebb feladatra vállalkozik, mint hogy a gyakorlati teológia rendszerét adja s azok diszciplínáit elhatárolja. Habár Brunner Etikája alapján dolgozik, az egyházban a Szentlélek Isten munkáját nem állítja kellő élességgel előtérbe, s az egyházi élet súlypontja inkább a szociális, mint a lelki vagy kultuszközösség. Az egyház három jellegzetes vonását a szentségben, egységben és katolicitásban látja, szolgálatát pedig a Heidelbergi Káté alapján a prófétai, főpapi és királyi tevékenységben. Szerinte ezeknek megfelel az egyházi tisztviselők hatásköre és kötelessége, de tételének alkalmazása nem mindig sikerül. Amilyen elismeréssel fogadja a bizottság a nagy készültséggel és világos rendszerrel írt tanulmányt, éppannyira kifogásolják az eddigi erdélyi teológiai fejlődés (Ravasz stb.) feletti kritikát és az itt-ott mutatkozó hézagokat, ellentmondásokat. A vizsgához csatlakozó előadás: A teológiának mint gyakorlati teológiának határkérdései alapján a bizottság örömmel állapítja meg a jelöltnek arra való alkalmasságát, „hogy a tudománynak nemcsak studense, hanem másokkal közlője is legyen”.

BÍRÓ SÁNDOR Alsósófalván (Udvarhely m.) született 1907. ápr. 12-én. Atyja Bíró Sándor földműves, anyja Kacsó Lídia. Az otthoni elemi s a székelyudvarhelyi ref. kollégium gimnáziumi osztályait látogatja, 1926–30 között pedig a kolozsvári teológiai fakultás növendéke. Közben a román nyelvű Ferdinánd Tudományegyetem hallgatója, úgyhogy 1930–32 között lelkészi és tanári képesítést szerez. Külföldi tanulmányútjain a párizsi Protestáns Teológiai Intézet, a Sorbonne (1930–31) és a budapesti egyetem hallgatója (1933). Lelkészi állást nem foglal el, csak időnként végez szolgálatokat a kolozsvári gyülekezetben és kollégiumban. Egyházi és művelődéstörténeti, de különösen iskolapolitikai dolgozatai, tanulmányai szép számmal jelennek meg az itteni lapokban, folyóiratokban. Sőt egy tankönyve is: Az ókor története (1937). Magántanári dolgozata: A francia reformátusok küzdelmei a XVII. században – az egykorú Elie Benoit és P. D'Avigny művein kívül a kor legnevesebb ismertetőinek (Fagniez, Michelet stb.) kutatásaira támaszkodik, bár az újabb Rankét nem használja eléggé, s a német Schott és a magyar Kovásznai Tóth, Ballagi és Pruzsinszky érdemes munkásságáról sem beszél. Inkább pragmatikus, pozitivistá szellemben dolgozik, mintsem hogy a belső élet (kegyesség, hitvallás, teológia, szeretetmunka) megmozdulásait venné számításba. De így is a lelkiismeretes kutatás és szemléleti csoportosítás tanúbizonyosságát szolgáltatja, s miután a felvetett részletkérdésekben is nagy jártasságot tanúsít, előadásában éppen ennek egyikére ad feleletet (A francia ref. társadalom és papság a XVII. században).

Magántanáraink természetesen előadásaikkal és nevelő, irányító munkásságukkal bekapcsolódnak a fakultás szellemi közösségébe, s mind tudományos, mind gyakorlati téren híven képviselik a világprotestantizmusban végbemenő nagy fordulatot: a reformátori teologia előretörését.

f) Külső és belső igazgatás, gazdálkodás, segélyezés

Az államélet megszilárdulása után a fakultás közjogi helyzete nem változik. Az 1928-i kultusztvény tulajdonképpen csak az addigi joggyakorlatot kodifikálja. Kimondja a 11. §-ban a történelmi egyházak szerveinek, tehát az általuk fenntartott tanintézeteknek is szervezeti és jogi személyiségét, a 12. § pedig ezeknek a belső ügyekre és vagyonkezelésre vonatkozó autonómiáját. Természetesen a felsőbb egyházi hatóságok felügyelete mellett. A 15. § pedig megengedi, hogy a felekezetek a klérus kiképzésére speciális intézeteket alapíthassanak, vezethessenek. Ezeknek tantervét az illetékes egyházi főhatóság állapítja meg és közli a kultuszminisztériummal. A román történelem, nyelv, irodalom s az ország alkotmánya a főhatóság, kultusz- és közoktatásügyi minisztérium által megállapított tanterv alapján kötelezően tanítandók, de a teológiai képzés és valláserkölcsei jelleg sérelme nélkül. E tárgyakból a külföldön nyert lelkészi diplomák jogosítása alkalmával is a jelöltet egy, a kultuszminisztéri-

um képviselője által kiegészített bizottság mindig megvizsgálja. Az itt körvonalazott autonómián aztán nem is esik sérelem, a szörványosan fellépő nézeteltéréseket jórészt sikerül eloszlatni. Így pl. az igazgatótanács által alkalmazott (1929. febr. 16.), de a minisztérium által 1930-ban minden ok nélkül felmentett román tanárnak, Pop Severnek a visszahelyezését e főhatóság ismét keresztülvizsi (2015–1930 kir. dekrétum). Az újabb meg újabb tantervi intézkedések, szolgálatok minden akadály nélkül érvényesülnek, s az V. év beállításánál is csak a theologiai hallgatónak a csombordi gazdasági iskolából való eltávolítása idéz elő aggodalmakat, eljárásokat. Sajnos, mint láttuk, eredmény nélkül (1939-i ker. közgy. 34. jkv. sz.). A földművelésügyi minisztérium elutasító határozata miatt a gazdasági képzés Kolozsvárra kerül. Az utolsó két évben a hatóságok a legációkat zavarják, de az igazgatótanács a kultuszminisztériumnál keresztülvizsi a theologiai hallgatókra vonatkozó tiltó rendelkezés visszavonását (5683–1940 III. sz.).

A kormányzás két legfontosabb tényezője most is az előjáróság és a tanári kar. A felügyelő főhatóságok száma az 1927-i szabályzatban megszaporodik eggyel. A 3. § szerint ti. ide kerül a romániai református egyház zsinata, melynek mint törvényhozó és legfőbb intézkedő gyűlésnek az intézetre vonatkozó hatáskörét az Egyházi Törvény szabja meg. A zsinati törvényhozás azonban, mint láttuk, csak az I. tc. megalkotásáig jut el, s a lelkészek képzéséről és alkalmazásáról szóló II. törvénycikknek csak a bizottsági tárgyalása folyik le (1932. nov. 14–21.). Ennek 2. §-a kimondja azt, hogy a lelkészképzésre és -képesítésre vonatkozó részletes szabályokat, ha csak egy theologiai főiskola van, az azt fenntartó egyházkerület közgyűlése, ha pedig több ilyen főiskola működik, a zsinati állandó bizottság állapítja meg. Minthogy itt az első esettel van dolgunk, a zsinat alig tesz egyebet, mint az eddig érvényben lévő vizsgálati rendet, két éves segédlelkészi szolgálatot és a kultusztörvényben körülírt különbözőzeti vizsgát foglalja a törvénytervezetbe. Új intézkedés az, amit különben az 1928. nov. 26-i egyházkerületi közgyűlés 54. sz. határozata már kimondott, hogy a lelkészi képesítést megszerző nők csak vallásoktatói, középiskolai, vallás tanári, belmissziói és diakóniai szolgálatra alkalmazhatók, szószéki és liturgiális szolgálatot azonban nem végezhetnek. Az a kerületi rendelkezés, hogy szolgálatuk a férjhezmenés napján megszűnik, itt nem fordul elő. A 3. § pedig magában foglalja azt a teljes zsinati gyűlésen is kimondott intézkedést, hogy azok, akik a II. lelkészképesítő vizsgát leteszik, tehát teljes lelkészi képesítést nyernek és az anyaszentegyház szolgálatában állanak (ha segédlelkészek is), a legközelebbi egyházkerületi közgyűlésen felszenteljenek. Egyébként az egyházkerületi közgyűlés tárgyalja és fogadja el az említett teljes szabályzatokat. Ezek mellett még külön határozatokban mondja ki a női lelkészek alkalmazását, a református tanárképzés tanulmányi rendjét, a vallás tanár-képesítés szabályzatát s a theologiai hallgatók közgazdasági és jogi oktatását (54–1928 sz.). 1931-ben felfüggeszti a theologiai tanárjelöltképzés be nem vált szabályzatát (64. sz.). 1935-ben az V. évfolyamot állítja be Kolozsvárt és a Bethlen-kollégiumban (35. sz.). 1937-ben a vallás tanárképesítést módosítja két tárgy összevonásával s két újabb (A pedagógia története, A protestáns iskolázás) felvételével. Ugyanekkor a theologiai magántanári vizsgát illetően elrendeli a jelöltnak a szakprofesszorral való előzetes tanácskozását. 1937-ben ismét rendezi az V. évfolyam s a többi négy évfolyam enyedi hospitálásának ügyét (33. sz.), míg végül 1938-ban az utóbbi beszűntetésével teljesen Kolozsvárra korlátozza azt. Az egyházkerületi közgyűlésen mindig tárgyalás alá kerül különben a többi tanintézet közt a fakultás helyzete is, s az időnként kiküldött tanügyi bizottság jelentése alapján foglalkoznak az ifjúság egészségi állapotával, a berendezkedés és helyiségek pótlásával, a testvéri kerület fenntartási járulékával (1932 és 1933), vagy pedig éppen örömmel és megnyugvással veszik tudomásul a fakultáson folyó, legteljesebb elismerést érdemlő nevelői és oktatói munkát (1933, 1939).

A közvetlen felügyelet és védelem most is az igazgatótanács dolga. Ez hagyja jóvá az évi költségvetéseket, számadásokat, építkezéseket, vásárlásokat, sőt a tanárok meghívását, alkalmazását is a kerületi gyűlésnek való utólagos bejelentés mellett. Foglalkozik a hallgatók

felvételi feltételeivel (1926–1931), ezek számának korlátozásával (1932 óta), engedélyezi a leckepezés életbeléptetését (1931). A tantervben, tanmenetben való kisebb változtatások, mint amilyen pl. a vizsgatárgyakból való első kollokviumi kötelezettség (1933), az alapvizsgatárgyak közé egy bibliai tantárgynak beiktatása, a II. évben külön exegetikai előadás és a latin nyelv fakultatív bevezetése (1937), a legátusfogadás szabályozása mind itt nyernek megemlést, megnyugtató intézkedést. Külön meg kell említenünk a püspök intenzív érdeklődését, mely a tanárokkal tartott nevelői és módszeres megbeszéléseken, ifjúsági konferenciákon való személyes részvételekben, előadásokban, istentiszteleteken való szolgálatokban s az eléje terjesztett kényesebb fegyelmi és vagyoni ügyekre vonatkozó intézkedésekben nyilvánul meg.

Egészen sajátos a *testvérkerület* viszonya a fakultáshoz. Minthogy a fenntartás és kormányzás az erdélyi kerület feladata, az igazgatásban nem vehet részt. De az a tény, hogy a hallgatóknak jelentős száma, 1926/27-ben majdnem fele (62), máskor egyötöd-egyharmad része innen kerül ki, mégis szükségessé teszi tehervállalását a fenntartásban. S bizonyos esetekben módot és alkalmat kell nyújtani neki a nevelés irányítására is. Az 1927–29-es tanévekre csakugyan évi 50 000, ezután pedig az előjáróság felkérésére az intézetet évi 100 000 lejjel, a hallgatókat a gazdasági romlás miatt előbb fokozatosan csökkenő, majd ismét emelkedő összegekkel segítjük. Ennek ellenében a tanári kar a félévi theologuskonferenciákra időnként meghívja a testvérkerület vezetőit, lelkipásztorait, s az 1939-i szabályzatba két tagot iktat be onnan a lelkészképesítő bizottságba. A hallgatók – a tanulmányi segélytől eltekintve – ugyanazokat a kedvezményeket (legáció, titkárságok, élelmezésnél támogatás stb.) élvezik, mint az erdélyiek. Az egyesületi és belmissziói munkákban meg együttesen buzgólkodnak. A gazdasági tanfolyamba, illetve az V. év tanmenetébe, kerületük határozata következtében, szintén bekapcsolódnak.

Természetesen a közvetlen igazgatás most is a tanári kar és az *előjáróság* dolga. Mindkettő működését a szolgálatban előírt módon folytatja. A tanári kar időnként a püspök vezetésével metodikai, félévenként pedig a tanulmányi eredményt számba vevő gyűléseket tart. Vagy pedig mint fegyelmi szék foglalkozik a súlyosabb erkölcsi vétségekkel. Az előjáróság legtöbbször a maga teljes alakjában (nagygyűlés) ülészik, de a szabályzat 19. §-a értelmében számadásvizsgáló bizottsága is van. Az 1938-i nagyszabású építkezéshez az igazgató elnökte alatt egy építési bizottságot is küld ki, mely a sürgős ügyeket, ha teheti, ő maga intézi el, de a döntő kérdésekben mindig az előjárósági gyűléshez fordul. Egyébként az официális professzorok és háznagy vezetnek az ügyeket.

Új hivatalként 1926. október 22-én beállítja a tanári kar s egy év múlva a szabályzat 76. §-ában a kerületi gyűlés is jóváhagyja a *seniori tisztséget*. Feladata az ifjúság lelki gondozása, fegyelmezése és tanulmányi irányítása. Emellett az igazgatói irodában is segítkezik. Elsőnek M. Nagy Ottó végzett theologust, ifjúsági utazótitkárt alkalmazták e célra teljes ellátás és legációválasztásban való részesedés mellett. Utána egy év múlva a szintén utazótitkár László Dezső következik, majd 3 évig Nagy József (1929–32), Farkas Jenő (1933–35), Szigethy Béla (1935–36), Mester István (1936–37), Juhász István (1937–39) és Sárközi Endre (1939–40). Ők egyúttal az Ifjú Erdély c. lap felelős szerkesztői is. A *háznagy* alkalmazása, rendszeresítése, munkaköre most szintén belekerül a szabályzatba (75. §). Fizetését ugyancsak ez írja elő. De az 1938. márc. 10–11-i generális vizitáció kezdeményezésére az 1932 óta beállott kényszerű csökkenés miatt (2500 lej) és eddigi működése méltánylásául, havi 4000 lejre emelik. Természetesen ő és családja (felesége és két kiskorú gyermek) az intézetben lakást és teljes ellátást kap. Munkája csakugyan pótolhatatlan.

Az igazgatói tisztelet 1924-től 1928-ig Tavasz Sándor tölti be. Ekkor a szabályzat értelmében lemond, de a június 27-i előjárósági gyűlés a tanári kar javaslata alapján őt újra megválasztja a következő ciklusra is. Ennek indoka az, hogy másként nem lehetne az igazgatótanács és kerületi gyűlés tagja, ami pedig intézeti szempontból szükséges. Az utána következő

Imre Lajos pedig, mint kerületi belmissziói előadó, nagyon el van foglalva (18. sz. hat.). 1932-ben azonban mégiscsak vállalja ezt a terhes, felelősségteljes tiszteletet, s viseli 4 éven keresztül. Ekkor anciennitás szerint Gönczy Lajos jön, kinek igazgatóságát aztán 1940. június 25-én eddigi munkájára és a bizonytalan világhelyzetre tekintettel az előjáróság ugyanazzal az indoklással hosszabbítja meg, mint a Tavaszét.

A többi tisztségek emiatt alig módosulnak. Így 1924–1928 között Imre Lajos a gazdasági felügyelő, majd 4–4 éven keresztül Maksay Albert, Gönczy és Nagy Géza. Internátusi felügyelők Maksay, Gönczy, Nagy Géza és újból Maksay. A könyvtárt állandóan Tavasz Sándor adminisztrálja. A tanárok sorrendjét a tisztségek viselésében az intézeti szolgálati idő (anciennitás) határozza meg, de 1927-ben Maksay, ki egy évvel korábban lesz helyettes tanár, mint Nagy Géza, lemond elsőbbségi jogáról ennek javára. Mivel azonban már akkor intézeti konviktusi felügyelő, ez a tény csak a lakásválasztásnál lesz irányadó.

Az üres tanári állások betöltéséről már a szellemi élet változásánál megemlékeztünk. Minthogy 1925 nyarán (augusztus) Mátyás Ernőt a sárospataki theologiai akadémia rendes tanárnak hívja meg, utána egyelőre helyettesi minőségben MAKSAY ALBERT következik.

Az új professzor 1897. június 7-én született Sopronban. Atyja M. Ferenc posta- és távközlési felügyelő, anyja Bartal Margit. Az elemi és középiskoláit a Kolozsvári Református Kollégiumban végzi. Utána két évig orvosnövendék, de közben (1915–18) mint katona végigküzdi az első világháborút. Mikor a teológiát az akkor nyújtott kedvezményes összevonással és alkalmi segédlelkései szolgálatokkal (Újtorda, Kolozsvár) 1920-tól 1922-ig elvégzi, Nagy Károly püspök titkárául alkalmazza. Innen viszi magával ezt az ő „egyik legreményteljesebb fiát” James Good amerikai professzor az újvilágba, ahol 1923–25 között a louisville-i, chicagói és pittsburghi presbiterianus teológiákat látogatja. Louisville-ben megszerzi a theologiai baccalaureatust is (A halhatatlanság gondolata a Szentírásban), és a kentucky, himberoiille-i, az inokiariai, indianapolisi szórványgyülekezetekben, végül a pennsylvaniai daysytown-resterburghi magyar egyházközségben végez átmeneti és helyettes lelkései szolgálatokat. Hazatérésekor, bár addig inkább az Ótestamentummal foglalkozott, az igazgatótanács őt az újtestamentumi tanszék ellátásával bízza meg, és miután az 1925. október 16-i tanári gyűlés amerikai magiszteri diplomáját a szükséges szakvélemény meghallgatása után honosítja, illetve az itteni magántanári képesítéssel egyenlő rangúnak ismeri el, itthoni működése akadálytalan. Az egyházkerületi gyűlés aztán az előjáróság meghívását 1927. aug. 15-én jóváhagyja, s ez év szept. 1-től mint rendes tanár működik. Mint láttuk, alaposan kiveszi részét mind az intézeti, mind a közegyházi szolgálatokból. melleleg pedig Erdély magyar irodalmi életéből is. Az 1926. április 17-i közgyűlés, ugyancsak előjárósági határozatok alapján, jóváhagyja Tavasz Sándornak Makkai püspökké választása következtében a vallásbölcsezet és szisztematika-theologia tanszékre való meghívását és Gönczy Lajosnak a filozófiai-pedagógiai, tulajdonképpen a gyakorlati tanszék rendes és Nagy Géza magyarbikali lelkésznek az egyháztörténet helyettes tanárául való alkalmazását. Utóbbi rendes tanárrá választása a Maksayéval egy időben történik, és székfoglalójukat is egyszerre (1927. október 3.) tartják.

Ez idő tájt, 1928. április 15-től fogva kezdi meg működését egyelőre mint Ionescu Péter helyettese, 1931 óta pedig mint kinevezett rendes tanár DR. POP SEVER, *a román nyelv és irodalom tanára*. Született 1901. júl. 27-én a Naszód megyei Pojénben (Poiana Ilvei), hol atyja, P. Károly községi pénztárnok. Elemi iskolát szülőfalujában és Naszódon, gimnáziumot pedig ugyancsak Naszódon, az ottani Co buc határőr-gimnáziumban végez. Egyetemet Kolozsvárt, külföldön meg Párizsban (Sorbonne), Barcelonában és Turinban (1925–27). Mint gazdag tudású román filológus már 1923 óta egyetemi asszisztens, lektor és előadó tanár. Nyelvészeti dolgozatait románul és franciául írja, s 1933-ban elkészíti Románia lingvisztikai atlaszát. A theologiai ifjúságnak igazi megértő barátja, jó nevelője, kinek akadálytalan alkalmazásáért az igazgatótanács is exponálja magát (1931). Az 1940-i bécsi döntés követke-

tében elhagyja az intézetet, s előbb Bukarestbe, majd Brüsszelbe telepedik át, hol folytatja tudományos és tanári működését.

Változások történnek a közegészségtan és orvosi ismeretek előadásában is. Az 1927-ben visszavonuló Filep Gyula helyébe DR. TÖRÖK IMRE nyer alkalmazást. 1885. július 16-án született Németbogsán. Atyja T. Béla telekkönyvvezető, édesanyja Povolni Róza. Elemi iskoláit Karánsebesen, a gimnáziumot a kolozsvári kollégiumban végzi. Az egyetemet e városban és Budapesten, Münchenben és Lipcsében. Mivel katonaorvosi stipendiummal tanul, 1908-tól fogva mindegyre behívják helyőrségi szolgálatra, kórházba, 1912-ben pedig a bécsi 1 sz. huszárezred orvosává lesz. Már a háború első évében (1914. október 12.) elfogják az oroszok, s 1918-ig itt, főként Szibériában szenved. Hazatérése után mint gyakorló orvos működik, de közben tudományos szakdolgozatokat is írogat magyar és német nyelven, s részt vesz az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvosi Szakosztályának munkájában. A fakultáson 1927–32 között adja elő a közegészségtant; ekkor (május 1.) tragikus baleset áldozata lesz. Egyik barátja, Kuck Ferdinánd kirándulás közben eltévedt fegyvergolyójával fejét széttroncsolja. „Isten világának és az Isten által plántált titkos szépségű és rejtélyes mélységű életnek volt a fáradhatatlan kutatója – jelenti róla az igazgató –, ki nemcsak biológusszemmel, de theologustekintettel is vágyott belenézni kozmikus távolságok csillagvilágába.”

Utóda DR. KORONKA ISTVÁN lesz, kit az előjáróság 1932. június 21-én alkalmaz. Mezőbergenyén született 1890. december 25-én, atyja K. Ödön földbirtokos, anyja Buday Rozália. Elemi iskoláját szülőfalujában, a gimnáziumot a marosvásárhelyi kollégiumban végzi, az egyetemet Kolozsvárt, Budapesten és Bécsben. A háborúban ő is részt vesz, de mivel hamarosan megsebesül, 1915–18 között mint kórházi katonaorvos működik. Mint jó nevű belgyógyász ismeretes Kolozsvárt, s így kerül a fakultás szolgálatába, hol egészen a II. világháború végéig megmarad. Ekkor külföldre távozik.

Évekig tartó gondot okoz az *egyházi ének és zene* rendes tanári székének betöltése. Az itt 1922-ben alkalmazott Nagy Gerő ti. minden egyéni kiválóságai mellett sem hajlandó az ifjúságot karénekekre tanítani. Így 1929-től fogva mellette TÁRCZA BERTALAN, a kolozsvári kollégium ének- és zenetanára, a Romániai Magyar Dalosszövetség főtítkára működik mint karénekevezető. Született 1882-ben Alsóaprán, tanul Aknaszlatinán és Máramarosszigeten, ezután tanító és zenetanár Sepsiszentgyörgyön (1916) és Kolozsváron. Itt az országos dalosversek és karnagy tanfolyamok fáradhatatlan szervezője. Őt e minőségben rövid ideig, 1936 első felében Kárpáti Emil ev. énekevezér, 1937. február 1-én pedig Delly Szabó Géza váltja fel, ki somogyicsurgói születésű (1883) s 1908-tól kolozsvári ev. tanító, 1909-től fogva zene-konzervatóriumi tanár. Az 1936/37-es tanév második felében Nagy Gerő már rendes tanóráit sem tudja ellátni betegsége miatt, úgyhogy ezért betegszabadságot kér. Helyettese előbb mint óraadó, 1940. ápr. óta mint tanár a kolozsvári kollégium helyettes zenetanára, BENEDEK KÁLMÁN lesz. Ő 1912. szeptember 30-án született Nagyajtán, hol atyja, B. Zoltán orvos, anyja Paxy Karola. Tanul Sepsiszentgyörgyön, a zeneakadémiát pedig Bukarestben és Kolozsvárt végzi. Előbb Sepsiszentgyörgyön (1934), majd 1936-tól a kolozsvári kollégiumban ének- és zenetanár. Innen hívja el az előjáróság bizalma a távozófélben levő Nagy Gerő utódának. Ennek 1940. március 31-e után történt nyugalomba vonulása után ő lesz az egyházi ének és zene megválasztott tanára. Kiváló zenei képzettsége következtében most már az énekkart is ő vezeti, s e téren az ifjúsággal országos hírfő bemutatókat, körutakat rendez.

Az *idegen nyelvek* tanítása természetesen most is állandóan napirenden van. Közülük a reformáció és a tudományos képzés szempontjából kétségkívül legfontosabb a *német nyelv*, melyet az 1932/33-as tanévtől fogva mindenki köteles tanulni. Előadója DR. CSÁSZÁR KÁROLY ref. leánygimnáziumi tanár, aki, bár római katolikus vallású (atyja Cs. Dávid kereskedő, született 1887. január 28.), de anyja (Ködöböcz Ilona), tanulmányai (doktori disszertációja: Medgyesi Pál) és alkalmazása, de különösen emelkedett hitfelfogása révén éppúgy beilleszkedik a református főiskola tanítási szellemébe, mint a református dr. Balogh Ernő a

Marianuméba. Minthogy a tanári kar határozata folytán (212–1934) az I. éves hallgatók kötelesek az év folyamán tanulmányozni a tanári kar által kijelölendő magyar nyelvtant és irodalomtörténetet s erről a minősítő vizsgán be is kell számolniok, az 1936/37-es tanévtől fogva e tárgy előadása is reá hárul, s végzi azt hűségesen egészen az 1940-i változásig. Ekkor állami leánygimnáziumi igazgató lesz, s megváltik az intézettől. Az *angol nyelvet* 1924–32 között a felsőbb leányiskolai és tanítónői képzettséggel bíró, de egy évig (1923/24) Edinburghban is tanult CSÜRÖS BLANKA (atyja Csűrös Pál szászvárosi tanár, anyja Pénteki Blanka) tanítja. 1926-tól 1932-ig azonban a haladóknak szükséges angol beszélgetést az itteni skót zsidómiszsió lelkipásztora, Chisolm Robert (sz. 1893, Glasgow) vezeti nagy szakértelemmel és buzgósággal. A német nyelv kötelezővé tétele után ez a tárgy egy ideig kimarad a tanrendből, de Chisolm egészen a glasgow-i Trinity College héber professzorának való meghívásáig (1933) és utóda, Coulter Tamás 1934. dec.-től fogva, ezután is szívesen foglalkoznak az angol nyelvet tanulni óhajtó theologusokkal. Hasonló a helyzet a *francia nyelvvel*, melynek előadója dr. Kovács János, a kereskedelmi akadémia ny. tanára (sz. 1865. márc. 16-án Répcseszentgyörgyön, tanul itt, Kőszegen, Szombathelyen, Székesfehérváron, Budapesten, Nancyban és Párizsban), kiváló tankönyv- és szótáríró, több tudományos cikk szerzője. 1932-ben azonban e nyelv rendes tanítása megszűnik, és mikor 1935-ben Bíró Sándor, ki a fakultásnak nemsokára magántanára lesz, újból megkezdí azt, már csak az „önként vállalkozókat” oktatja. Ilyenek pedig mindig akadnak, hiszen a külföldi tanulmányozás ezt is éppen olyan szükségessé teszi, mint az angol nyelvet.

Egészen sajátos terület a mind szélesebb körű *gazdasági képzés* ellátása. Mint láttuk, itt egyelőre évenként csak pár hetes tanfolyamokról van szó, amelyeket Török Bálint, az Erdélyi Gazdasági Egylet főtitkára rendez (sz. 1887. dec. 31. Kolozsvárt. Török István kollégiumi tanár és Béli Anna gyermeke, tanul itt, Magyar- és Olaszországban, az Erdélyi Gazda szerkesztője). Ő adja elő 1929-től 1933-ig Falufejlesztéstan címen a IV. évesek részére a legszükségesebb gazdasági ismereteket is. De az 1936 őszén megnyíló nagyenyed-csombordi segédlelkész tanfolyam, mely a következő tanévben V. évfolyamként illeszkedik be az intézet életébe, s amelynek áldásaiban egy ideig időnként a többi évfolyamok hallgatói is részeseülnek, a szakképzett gazdasági előadóknak (köztük falusi lelkészeknek is) egész seregét állítja be a fakultás szolgálatába. Így adják elő *Nagyenyeden* a növénytermesztést és mezőgazdaságtant dr. Nagy Endre és Seyfried Ferenc, az állattenyésztést Szeghő Dénes, a kertészetet Veress István, a méhészetet Káli Dénes és Stief Ottó, a szövetkezeti ismereteket Fekete György, a gazdakörök szervezését Ady Elemér. *Kolozsvárt* pedig (1938–40) az állattenyésztést Szeghő Dénes, a növénytermesztést, üzemtant és gazdaságtant Seyfried Ferenc és Telegdy László, a kertészetet Gärtner Róbert, a méhészetet Stief Ottó, a szövetkezeti ismereteket Petrovay Tibor, Nagy Zoltán és Dózsa Albert. A theologiai tantárgyak már említett előadói Nagyenyeden Musnai László, Dávid Gyula és Juhász Albert, a pedagógiai tárgyaké ez utóbbi mellett még Csefő Sándor tanítóképzői igazgató, ki az elemi iskolák vezetéséről, felügyeletéről ad útmutatást az V. éveseknek. (1937–39 között Kolozsvárt ezt dr. Illés Gyula tanügyi előadó tanácsos tartja.) Az általános, de az egyházi munkával szoros összefüggésben levő tantárgyak előadói Nagyenyeden Elekes Viktor, Erdélyi Gyula (a Bethlen-kollégium ismertetése), Pogány Albert (magyar irodalom), Köble József (román nyelv), Csögör Lajos (egészségtan), Kolozsvárt pedig dr. Szabó T. Attila (népnyelv), Kós Károly (templomstflusok), dr. Darkó Ákos (klenódiiumok), Kelemen Lajos (erdélyi kulturális intézmények), dr. Tusa Gábor és Kovács András (jogi ismeretek, magánjavak, közbirtokosság, adózás), Bíró Sándor (román egyházak) és Mester Mihály (egyházi vagyonkezelés). A theologiai tantárgyak előadása 1938-tól fogva a kolozsvári professzorok által történik.

Az *előljáróság* képe is ez évek alatt mindegyre változik. Mikor 1926. máj. 26-án Ugron István a kerületi főgondnokság miatt lemond a fakultás vezetéséről, helyébe az 1926. jún. 19-i kerületi közgyűlés BR. KEMÉNY PÁL malomfalvi birtokost választja meg. Ugyanakkor dr.

Kovács András kolozsvári ügyvéd gondnokká lesz. Az új főgondnok 1867. március 8-án született Malomfalván, szülei Kemény Domokos és Kemény Ilona. Tanulmányait a marosvásárhelyi kollégiumban s a magyaróvári gazdasági akadémián végzi. Katonáskodása után az egyszerű falusi birtokos feltűnés nélküli életét választja, de egyházához való közismert ragaszkodása, munkás szorgalma, szerető lelkülete közismert. Egymás után választják meg a Bethlen-kollégium előljárósági tagjának (1905), a nagyenyedi egyházmegye (1922) s végül a fakultás főgondnokának. E tisztségeiben „sohasem emelkedést, világ szerinti fényt, dicsőséget keresett és látott, hanem a szolgálatra való újabb és teljesebb alkalmat... Meglepő tájékozottsággal kísérte figyelemmel az intézet életéről szóló adatokat, jelenségeket, és tudjuk, hogy azokat szívében hordozta és tusakodott értettük” – jelenti róla az igazgató, mikor 1934. ápr. 15-én váratlanul eltávozik közülünk az örök hazába.

Gondnoktársa, DR. KOVÁCS ANDRÁS egyszerű földműves szülők gyermeke, atyja Kovács András kisgazda, anyja Kocsis Sára. Született 1884. júl. 26-án Mákófalván. Összes iskoláit Kolozsvárt végzi, csak az ügyvédi vizsgát teszi Budapesten 1913-ban. Az impériumváltozás követelte eskü le nem tétele miatt 1919–26 között hivatalát nem folytatja, de ezután a politikai légkör enyhülése következtében ismét gyakorló ügyvéd. Sőt, 1930-ban a kolozsvári városi tanács tagja lesz, 1932-ben pedig helyettes polgármester. A fakultás gondnoksága mellett 1933 óta a kerület ügyésze, 1941-ben pedig táblabíró lesz a kolozsvári ítélőtáblán. Bibliás hite, közvetlen, egyszerű viselkedése a nagyvárosi gyülekezet presbiteri tisztebe juttatja, a teológián pedig mint konferenciái és egyik jogi előadó az ifjúság nevelésében szintén részt vesz.

Az előljáróság többi tagjait főként az 1927. aug. 13-i, 1933. nov. 26-i és 1937. nov. 20-i kerületi közgyűlések választják újból – a Szabályzat 24. §-a értelmében ötévi időtartamra. De az időközben lemondottak vagy elháltak helyébe a csonka ciklusra új tagok jönnek. Így 1926-ban Kovács András helyett dr. Vékás Lajos, a Minerva könyvkiadó vállalat igazgatója, 1935-ben az 1934. júl. 31-én elhalt Hegyi András körtvélyfájai lelkész helyébe dr. Musnai László teológiai magántanár, nagyenyedi rektor-professzor, az 1935. jún. 18-án elhunyt Kovács Dezső helyébe Kós Károly építész-mérnök, író, s az 1938. máj. 12-én elhalt Kiss Albert sepsi esperes helyébe Kádár Géza kolozsvári lelkész, generális direktor. A rendes választások alkalmával megválasztatnak, illetve újraválasztatnak 1927-ben Vásárhelyi János kolozsvári lelkész, egyházkerületi főjegyző, Vásárhelyi Boldizsár kolozsvári, Kovács László dési, Hegyi András körtvélyfájai és Kósa Mihály egerbegyi lelkészek, Kovács Dezső kollégiumi igazgató, dr. Vékás Lajos, dr. Bene Ferenc dési ügyvéd, egyházmegyei főgondnok, 1933-ban Kósa Mihály helyébe Kiss Albert bikfalvi lelkész, sepsi esperes és Gönczy László kollégiumi igazgató, 1937-ben pedig csak az eddigi tagok maradnak meg.

Új főgondnok kerül az intézet élére 1935. nov. 23-án BR. KEMÉNY JÁNOS személyében. Született 1903. szept. 1-én Pittsburghban, atyja Kemény István. A kolozsvári ref. és unitárius kollégiumokban tanul, s a teológiai fakultás rendes hallgatója 1925-től 1929-ig. Önálló lelkészi állást nem vállal, de a vécsi gyülekezetnek alkalmi segédlelkésze, patrónusa, presbiter s a görgeányi egyházmegye egyik kerületi képviselője. Kiterjedt közéleti, főképp irodalomszervezői munkássága (Helikon) és gazdasági gondjai nem akadályozzák őt a szívéhez forrott, egykor Csiky István vécsi lelkész által felébresztett, ápolt egyházi építő tevékenységében. Az ifjúsági konferenciák egyik előadója, bibliakörök buzgó résztvevője, a belső megújulás egyik hű előkészítője. Így lesz ő az első olyan vezetője a fakultásnak, aki ennek hallgatója volt. Tehát annak életét közvetlen tapasztalatból ismeri, s gondjait hordozza egész a II. világháború után bekövetkezett nagy átalakulásig.

Az előljáróságnak a tanerők pótlása, meghívása, alkalmazása s a tanmenet, nevelés irányítása mellett főként az intézet anyagi ügyeit kell igazgatnia. Mint a megelőző időkben, most is a fenntartásnak három főforrása van: *az ingatlanok, az államsegély és a hallgatók díjai.*

Az ingatlanok közt még mindig szerepel a 16 hold 854 ööl állam által elvett földterület megmaradt részecskéje: 1 hold 387 ööl, melyet részesműveléssel hasznosítanak a konviktus javára. De meggyarapodik az 1932. szept 5-én vásárolt 2 hold 850 ööl békási kerttel, amit a gazdasági oktatás céljaira szerzett a takarékpénztárakból kivett 180 000 lej alapítványi tőkéiből. 1934-ben fekteti be ily természetű pénzt az Apáca utcai (akkor Cal. M. Foch 50a) 2400 m² nagyságú belseg megvásárlására, melyen kétszoba-konyhás kis lakás van a Kolozsvári Korcsolyaegylet bérletében. A belseg értéke 500 000 lej, de ez az összeg a pénzromlás és kereslet miatt folyton nő, 1938-ig már kétszeresére-háromszorosára emelkedik. Egy másik telek vásárlása válik szükségessé az 1938 májusában megkezdett s új tanári lakások céljára szánt épület elhelyezésére. Ezt az egyházkerulettől veszi meg az intézet a Farkas (Kogălniceanu) és Bethlen utcák sarkán 700 000 lejért. Számottevő jövedelmet azonban csak a főépület boltberei s a Cal. M. Foch 42. sz. alatt levő rendőrség, bejelentőhivatal és postahivatal által bérelt épület hasznóberei jelentenek. Az 1925/26-os tanévben ezek összege 428 200 lej, de az árak rohamos emelkedése folytán, különösen 1932 után ez is nő, úgyhogy az 1939/40-es tanévben már 809 285 lej az ingatlanok jövedelme. Fizetési nehézségek főként a főépület alagsorában elhelyezkedő Gutenberg nyomdánál és a rendőrségnél mutatkoznak. Előbbi évi bére 100 000 lej, mégpedig svájci frank szerint valorizálva (11–1926 előj. hat.). De a pénzromlás és keresetcsökkenés miatt mind nehezebben fizet, úgyhogy végül a méltányosságból 46%-os redukcióval megállapított bért, 56 000 lejt is alig tudja megadni. Végül passzívái miatt csődöt jelent, s az egész nyomdát a fakultás veszi meg 6783 lejért olyan kikötéssel, hogy eddigi tulajdonosának (Jordáky Lajos) azt bérbé adja, s mihelyt adósságait tisztázza, ismét visszaadja neki (4748–1933 előj. hat.). Az intézet különben bőven ad neki munkát, úgyhogy hamarosan ismét rendbe jön. A rendőrség házbére 30%-os redukcióval megvalahogy befolyik, de a víz- és köztisztasági díjaknak a szerződésben kikötött fizetését elhanyagolja, s ezek összegét, 300 000 lejt a fakultásra mint tulajdonosra táblázzák (1937. febr. 26.). Az állam meg mint elévült követelést nem akarja megfizetni. Az odíózus ügy 2–3 éven át foglalkoztatja a gazdasági hivatalt és előljároságot, s végül a Nemzeti Újjászületés Frontja és a Magyar Népközösség közbenjárásával rendeződik (13–1939 előj. hat.). Itt a házbéremelés is, ami a főépület boltjainál most 20%-os, sikertelen (19–1939 előj. hat.).

Az államsegély kizárólag a személyi kiadásoknak, mégpedig a rendes tanároknak a fizetésére szolgál. Időnként emelkedik az új tanerők beállításával, a kor- és családi pótlékkal. Ezért az 1925/26-i 597 012 lej 1934/35-ig 1 130 052-re nő. Kecskeméthy professzor távozása és Nagy András alkalmazása ez összegben nem sok változást jelent, mert itt a hiányzó korpótlékok helyett családi pótlékok jönnek. A 30-as évek elején azonban a gazdasági válság következtében életbe lép az áldozati adó, vagyis a fizetés leszállítása. Az eddigi havonkénti 15 051–20 680 lej helyett most a fizetések 11 552–15 710 lejre csökkennek, úgyhogy az intézet a professzorokat 1750–2500 lej havi személyi pótlékkal segíti (4–1931 előj. hat.). Ennek fedezete úgy áll elő, hogy a Szabályzat 131. §-a 1. p.-ban nyújtott tandíjmentességet az igazgatótanács engedélyével törlik s *leckepez* címen minden hallgatótól évi 3000 lej folyik be, aminek 25%-a azonban jó tanulóknál elengedhető (5–1931 előj. hat.). A családos, többgyermekes tanárok életfenntartása így is nehéz, s az intézet kénytelen őket pénzübeli és természetbeni előlegekkel, hitelbe adott tűzifával, élelmiszerral támogatni, amiknek törlesztése 1928-ig a rendkívüli segélyekből történik. De a válság miatt ez megszűnik, s az előlegtartozásokat 1931 óta a havi fizetésekből vonják le. Az igazgatótanács engedélye folytán 1935. dec. 5-én (38. sz. előj. hat.) az eddig rendeltetésére fel nem használt s egyszer (1931. máj. 21.) már e célra mobilizált tanári tanulmányi alapot fordítják erre, 1938 óta pedig életbe lép a törvényben előírt (141. §) heti 10 órán felüli előadások, szemináriumok, gyakorlatok óraszámainak díjazása. Minthogy ez eddig nem járt, e címen a régtől fogva felgyűlt előlegtartozások összegét kitevő 78 383 lejből is törlik a fennmaradt 25 000 lejt. Az ezutáni előlegeket pedig főként az óradíjak fedezik.

Az *intézeti díjak* nagyjában ugyanazok, mint a megelőző években. Az 1925/26-os tanévben beíráskor 191 lejt fizetnek a hallgatók nyugdíjárulék, könyvtárdíj, ének- és zenekari díj, orvosi díj és irodaköltség címén. Az internátusért egész évben 2400 lejt, a konviktusért 4600 lejt, 10 kg zsírt és 150 kg búzát. De már a következő tanévben a beíratkozási díj lényegtelen emelkedése (10 lejt) mellett az internátusi díj 3400, a konviktusi díj 6000 lejt lesz. S a természetbeni fizetés megmarad. Ezt először az 1928/29-es tanévben törlik, de ennek ellenében az internátusi díj 3500, a következő két évben 4000, a konviktusi díj 9000, illetve két évig 10 000 lejt lesz. Ezután a nagy pénzhiány miatt előbb a konviktusi díjat szállítják le, majd az internátusit is, úgyhogy 1932/33-ban az utóbbi már csak 3200, előbbi pedig 5000 lejt. Két tanévben ismét nincs változás, de ekkor a konviktus igénybevevők elapadása (numerus clausus!) miatt annak fenntartása mind nehezebbé válik, s megkezdődik ismét az élelmezési díj emelése, úgyhogy 1939/40-ben már 6800 lejre nő. Az internátusé azonban változatlan. Beíratkozáskor most már 300 lejt fizetnek. A leckepező összege mindig ugyanúgy 3000 lejt. Az általános gazdasági helyzet bizonytalansága, ingadozása tükröződik vissza a fizetetlenül maradt díjhátralékokban. Ezek is az 1931/32-es tanévben érik el a maximumot, 468 785 lejt, ami a kirótt összegnek (914 750 lejt) felénél is több. Ennek oka a gazdasági jelentés szerint a növendékek egyre növekvő fizetéseképtelensége s az államsegély elmaradása, ami mind a jelenlegi hallgatók (lelkészgyermek), mind az állásba ment hátralékosok törlesztését megbénítja. Úgyhogy a lelkészgyermekket kénytelen az intézet egyelőre ingyen élelmezni, s a tanári kar az igazgatótanácsnak a lelkészek és tanítók gyermekei díjfizetési kedvezményére vonatkozó rendelkezését (6619–1932), a havonkénti törlesztést itt is életbe lépteti s az összes hallgatókra kiterjeszti (35–1932 sz. hat.). Viszont a notórius nemfizetőket sem kollokviumra, sem vizsgára nem bocsátja. Ennek az intézkedésnek s a díjak leszállításának következtében a következő tanévben a hátralék 115 992 lejjel apad, amiben az időközben főként svájci testvéreinktől érkezett összesen 124 175 lejt segélynek is igen nagy szerepe van. 1933/34-ben ez már 179 895 lejt. A további könnyebbülést emellett még az is előidézi, hogy az ifjúsági önszegélyző a legátumok eddigi 3%-án kívül még újabb 5%-kal siet a hátralékosok támogatására (1934/35), s az egyházmegyék részint a hátralékosoknak a kezükön átmenő kongruákból való levonásával, részint újabb adományokkal igyekeznek az adósságok összegét apasztani. A királyhágómelléki kerület is növeli a hallgatói segélyösszegét. Az 1930/31-es tanévben a tanárok két körüton végzett szolgálataikkal 22 742 lejt gyűjtenek e célra. Működésbe jönnek aztán a *helyi segélyakciók*. Már korábban is élveznek egynéhányan a helybeli Magyar Diákmenzán (Ellenzék) kedvezményes vagy éppen ingyenes élelmezést. A válságos 1932/33-as tanévben buzgó hidelvei családok, vasutasok és hivatalnokok látják vendégül – főként ebédkosztot nyújtva – 6 hallgatónk. Az akadémiai istentiszteletek és a református nők bibliakörének perselypénzei szintén fedezik 2–3 hallgató ellátását. A FIKÉ egész éven át 150 ebédsegélyt nyújt, az intézet szuterénhelyiségében pedig megnyílik a helybeli férfi- és nőszövetségek által létesített ingyenmenza, ahol ismét 11 theologus kap jóízű, tápláló ebédet. Sőt maga az ifjúság is csoportonként vagy egyenként esetről esetre lemond a konviktusi ételadagjáról, s átengedi azt nélkülöző társainak. A segítőkészségnek e spontán megnyilvánulásai a helyzet javulásával lassan elmaradnak vagy csökkennek, de az Ifjúsági Egylet pénzsegélye s az Ellenzék és a Nőszövetség menzáinak jótéteményei mindvégig fennállanak. Az 1939/40-es tanévben már az előbbin 9 hallgató nyer kedvezményt, utóbbin 22 kap ingyen ebédkosztot. Az egyházmegyék közül pedig nyolc nyújt nekik 20 188 lejt segítséget. Végül a tanári kar létesít az eddigi kilenc officális-titkár internátusi-konviktusi kedvezménye mellé évi 20 000 lejtből s az istentiszteleti perselypénzből (évi 15–20 000 lejt) 8 féldíjas kedvezményt az I. és II. éves hallgatók segélyezésére (48–1939 sz.). Vegyük még hozzá ezekhez az évi háromszori *legációk* jövedelmét, mely az 1925/26-i 601 894 lejtről 1940-ig 774 260 lejtre emelkedik (egyre esik 4854, illetve 5610 lejt), s beláthatjuk, hogy egyház és társadalom mindent megtesz a theologiai hallgatók zavartalan tanulásának biztosítására. A segélyek összege

1939/40-ben már 1 168 563 lej, mely jótékonyan járul hozzá az intézeti tartozások, hátralékok csökkenéséhez (1940-ben 29%). Az V. évfolyammal kapcsolatos kiadásokat pedig az egyházkerület fedezi.

Feltűnő, hogy az előző évtizedekhez képest mennyire megkevesbedik az *alapítványok* jövedelme. Ennek magyarázata ezeknek az impériumváltozás alkalmával beállott elértéktelenedése, másfelől a már többször érintett gazdasági válság, mely még a meglévők és újabbak jelentős részét is elsodorja. Az 1925-i jubileummal kapcsolatban ugyan a gyülekezetek, egyházmegyék és egyesek szépen adakoznak, úgyhogy az 1917. évi reformáció s egyes kisebb alapok (Deák S., Wass B., Köblös, Tőkés K., Vásárhelyi József) beolvasztásával a jubileumi alap 1929-ben már 109 922 lej. Az előljáróság pedig 1926. júl. 2-án felhívja az egyházmegyéket, hogy létesítsenek jótékony alapítványokat, ösztöndíjakat a fakultás, illetve ennek hallgatói számára, vagy emeljék fel ezeknek már meglévő összegét. De azok – sajnos – nem nagyon sietnek vele. Hat egyházmegye egyenesen elutasítja a kérést, s csak a kalotaszegi és kézdi traktusok ígérnek évi 10 000 lejt e célra s a küüllői 3000 lejt. A többi nem válaszol. „Erdélyi egyházmegyéinkben a theologia ügye nem olyan elsősorú érdek, mint kellene lennie” – állapítja meg az 1927. febr. 18-i előljárósági gyűlés (17. sz.). Kárpótlásul Keller Adolf közvetítésével az intézet és hallgatói két tanéven át részesülnek az amerikai Rockefeller-alapítvány tanulmányozási segélyében. 1925/26-ban 7 hallgató egyenként 14 087 lejt, összesen 98 609 lejt, 1926/27-ben egyenként 13 250, összesen 92 750 lejt kap ilyen címen. Sőt, ez utóbbi alkalommal a 4000 svájci frank ügyes beváltása következtében még 50 000 lejen felüli összeg meg is marad, amelyet az intézet fenntartására fordítanak (7–1927 sz. hat.). Az ösztöndíj élvezői kötelezve vannak az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában Kelemen Lajos főlevéltáros vezetésével az ottani, egyházunkat érdeklő anyag rendszeres másolására, 1927/28-ban pedig két hallgató élvezi a princetoni theologiai főiskola ösztöndíját, személyenként 8500 lejt. Ugron István főgondnok is tesz 20 000 lejes alapítványt, melynek kamatai a modern nyelvekben előhaladó ifjakat jutalmazzák, s a Killyén Sándor-féle 100 000 lejt kamatai szorgalmas és jellemes theologusokat, elsősorban lelkipásztorok gyermekeit (14, 15–1927 sz. előj. hat.). Az egyházmegyék is lassanként megmozdulnak, úgyhogy az 1929. nov. 15-i számbavételnél már a széki, marosi és görgényi traktusok alapjai is szerepelnek, utóbbiak éppen tekintélyes összegekkel (22 199,54 és 12 239,70 lejt). A háznagy ekkori jelentése szerint változó időkben és összegekben jönnek a Bethlen fejedelmi (16 db à 100 lejt), az orbai, nagyenyedi, kézdi, küüllői és széki ösztöndíjak, segélyek. 1940-ig, az utolsó két tanévben a Bethlen-ösztöndíj egyenként 200 lejt emelkedik, az egyházmegyék közül pedig még a gyulafehérvári, erdővidéki és udvarhelyi vesznek részt kisebb-nagyobb összegekkel az ifjúság segélyezésében. A fenti számbavételnél kitűnik az is, hogy a hadikölcsönkötvények, közhasznú részvények, Magyar Jelzálog és Hitelbank záloglevelei elértéktelenedtek, összegeiket tehát le kellett írni, másokat – mint láttuk – csekélységük miatt a jubileumi alapba kellett beolvasztani. A két régi alapítvány közül a Kuun Gézáé és feleségéé 6561 lejt, a Szacsвай Sándornéé 30 000 s több kisebb-nagyobb alap, köztük a Ravasz Lászlóé és feleségéé (5271,36 + 2995,09 lejt), Bekess Károlyé (8943 lejt), Révész Imréné (1385 lejt), Grandpierre Emilé (8232,94 lejt), Benedek Károlyé (21 003,02 lejt), Konzeptus (80 315,16 lejt), tanulmányi (88 818,40 lejt), összesen 422 158,90 lejt értékben a Kolozsvári Takarékpénztárban, mások, többek közt a Szász Domokosé (5130 lejt) s a Killyén- és Ugron-alapok 130 050 lejt értékben az egyházkerületnél vannak elhelyezve. Ez utóbbiak nem is forognak veszélyben, de a Kolozsvári Takarékpénztár fizetésektelensége miatt az előbbiekből csak 138 000 lejt tud a háznagy kimenteni. A folyószámlán levő pénzből pedig 180 000 lejt (26–1932 előj. hat.). Az alapítványi pénzek egy részét, köztük a jubileumi alapból 70 000 lejt a békási kert árába (180 000 lejt) számolják el.

Ez idő tájt tesz dr. Viktor Gabriella kecskeméti tanárnő első lelkészképesítő vizsgája emlékére theologusok segélyezésére 12 000 lejt alapítványt, melynek kamatai csak akkor adan-

dók ki, ha 100 000 lejre nő (1930. jún. 28.), Régeni György kolozsvári hittestvérünk pedig le is teszi a 100 000 lej alapítványát e célra, 20 000 lejt készpénzben és 80 000 lejt Hermannstädter Allgemeine Sparkasse betétkönyvben (1932. jún. 17.), 1938-ban meg a 30 éves találkozózn részt vevő lelkészek tesznek e célra 6000 lej adományt. De ezek speciális rendeltetésüknél fogva az intézet terhein nem sokat könnyítenek. Egészen tragikusnak mondható egy szépen elgondolt és tervezett alapítvány sorsa, a dr. Vályi Gáboré. Mint a fakultás volt főgondnoka, 1926-ban az intézetre hagyja a Majális utcában levő emeletes házat, de azzal a kikötéssel, hogy felesége, Gidófalvy Matild fogja ezt haláláig haszonélvezni. Az özvegy azonban a házat eladja az EMKE-nek, s 1931. jún. 29-én egy 700 000 lejes betétkönyvet ad át a fakultás gazdasági hivatalának úgy, hogy ennek kamatait ő fogja innen félévenként felvenni. Halála után pedig az egész tőke az intézet lesz, sőt az EMKE is fog még fizetni ennek 300 000 lejt (14–1931 sz. előlj. hat.). A betétet azonban a Kolozsvári Takarékpénztár kezeli, s ennek fizetéseképtelensége miatt 67 215 lejre olvad le, melynek kamata mindössze 2115 lej. A tőkét az előjáróság beleegyezésével a Gondoskodó Bankba helyezik el, és 1940-ig 238 496 lejre nő. Ez a gazdasági hivatalnál maradt összeggel együtt 1940-ig 308 496 lejt tesz ki, mely után az intézet, mivel a tőkét 1938-ban főhatósági jóváhagyással építkezésre felhasználta, az özvegynek 5%-os kamatot fizet. Az özvegy azonban állandóan az eredeti tőke kamatait követeli, mert szerinte a gazdasági hivatal terhelte a felelősség azért, hogy azt nem vették ki idejében a kolozsvári bankból. Az 1937. febr. 26-i és 1940. márc. 8-i előjárósági gyűlések azonban a háznagyot és gazdasági felügyelő tanárt felmentik e súlyos vád alól, s végül csak a megmaradt 308 496 lej kamatainak fizetését tartják kötelezőnek. Az özvegy még ezután 17 évig él (meghalt 1957-ben), s a fakultás ez idő alatt az időközben újra elértéktelenedett tőke után fizeti neki a kamatokat, időnként némileg megpótolva, sőt eltemetésének költségeit is jórésztben ő hordozza.

Ilyen mostoha gazdasági viszonyok és kétes sorsú alapítványok mellett is az intézet anyagi helyzete csodálatos módon nem ingadozó, sőt határozottan kedvezőnek mondható. A háznagy élelmessége az előjáróság és a két főhatóság utasításainak megfelelően mindegyre gondoskodik a rendelkezésre álló pénzek gyümölcsöző befektetéséről. Ezt leginkább a már említett ingatlanvásárlások mellett az *építkezések* mutatják. 1927-ben a háznagy számára építenek lakást. Eredetileg a könyvtár északi végén levő helyiségek átalakítása van tervbe véve, de miután az ottani nagy szobák olvasóteremnek vannak kiszemelve, a másik épületszárny végében levő tanári iroda, szállás megtoldása kerül előtérbe. Itt aztán fel is épül 1927 nyarán még egy új szoba a megfelelő mellékhelyiségekkel. Az itteni külön bejárati kapu pedig emiatt megszűnik. Az építkezést Moll Elemér mérnök végzi 290 000 lejért, melynek fedezete 185 760 lej a kerületnél kezelt tőkepénz és 100 000 lej kölcsön, amik természetesen a következő években visszafizettetnek (24, 25–1927 előlj. hat.). De minthogy időközben egyik családos új tanár, Nagy Géza beköltözése esedékes lesz, az előjáróság az új lakrészt neki adja (49–1927), s a háznagy csak a könyvtár, kert melletti szobákban marad. Az 1928/29-es tanév óta pedig a másik végében levő nagy helyiség ifjúsági olvasó, „tanulmányozó”-terem lesz, a megfelelő kézikönyvtári berendezésekkel. A helyzet csak akkor javul, mikor a CFR említett kiköltözködése (1928) után 1933-ban a II. emelet utca felőli szárnyának végén Kappel orvos által elrekvirált lakás felszabadul. Ekkor az itteni átalakítások végrehajtása után Nagy Géza ide költözik, helyébe pedig Maksay Albert jön (51–1933 előlj. hat.), de a háznagy még mindig a régi helyén lakik. Gyökeres változás a lakások és tanterem elhelyezésében Kecskeméthy professzor nyugalomba vonulása, kiköltözése (1936) és az új tanári lakásokra szolgáló kétemeletes új ház felépítése folytán áll elő (1938). Az új professzor, Nagy András ti. egyelőre vidékről jár be, majd a városon Kovács András gondnok Jókai utcai házában helyezkedik el. A Kecskeméthy-féle lakásban egyelőre a történelmi szeminárium, ig. titkári szoba és az V. évesek lakrészei találnak helyet. De már az 1936. decemberben tartott módszeres értekezlet külön memorandumban kéri az igazgatótanács engedélyét

és segítségét itt egy új tanteremnek, új lakószobáknak, betegszobának létesítéséhez s a könyvtár helyiségeinek kibővítéséhez. A terv azonban csak akkor kerül kivitelre, amikor hosszas keresgélés után egy másik nagyobb épület vásárlása meghiúsul s az intézet reászánja magát egy egészen új ház építésére.

1938. márc. 10–11. napján Vásárhelyi püspök megvalósítja régi szándékát: *generális vizitációt tart a fakultáson*. Vele vannak gr. Teleki Artúr kerületi főgondnok, Illés Gyula és Mester Mihály előadó tanácsosok. A püspök, a főgondnokkal együtt, bevezető áhítat (Jel 22,3) után a rendes és óraadó tanárok előadásait hallgatja végig. Erről ő az 1939-i jelentésében „a bizalom és megnyugvás elismerésével emlékezik meg. A theológián komoly és alapos, határozottan hitvallásos, egyházépítő szellemben folyt a munka. A theologia tanári kara pedig állandóan gyarapodó, értékes irodalmi munkássággal szolgálja hitünk öntudatosítását, vesz részt egyházi közéletünk minden építő tevékenységében”. Ezalatt Illés Gyula az igazgatói irodában az adminisztrációt, Mester Mihály a gazdasági hivatalban az anyagi helyzetet vizsgálja. 11-én ifjúsági konferencia van, melyen az időközben sürgősen Bukarestbe hívott püspök már nem vesz részt. Itt az új alkotmánnyal kapcsolatos egyházi feladatok kerülnek előadásra és megbeszélésre. Este meg közös vacsora van az ifjúsággal. Az Illés jelentése sürgeti az ének- és zenetanári állás betöltését, két professzor theologiai doktori vizsgájának letételét, szemináriumi s egy nagyobb dolgozószoba, új tanterem és ig. titkári szoba beállítását, állandó lelkesjellegű igazgatói titkár alkalmazását, theologiai tankönyvek kiadását. Mester Mihály a háznagy fizetésének rendezését ajánlja, amelyet – mint láttuk – 4000 lejre csakugyan kiegészítenek. Megállapítja egyúttal, hogy az intézetnek 2 602 530 lej felhasználható pénze van a hátralékokon kívül, melyből 432 558 lej bányásági lísztvásárlás, 1 397 921 lej pedig készpénz. Egyúttal szükségesnek látja a fakultáson levő IKE pénzügyi felügyeletét, a tanári előlegek rendezését, az ifjúság alaposabb segélyezését, egyes tanári családok konvikтусi koszthordásának eltiltását. A háznagy az 1938. május 3-i tanári gyűlés elé terjesztett jelentésében beszámol arról, hogy a nagy pénzkészlet részben a takarékpénztárban kezelt alapoknak kimentése s a konverzióból megmaradt részek házi kezelése folytán állott elő, részben igazgatótanácsi segély: 335 000 lej, 666 839 lej pedig tényleg 19 éven át megtakarított pénz (kevés személyzet, vízvezeték nyári használatának szüneteltetése stb.). De 1931 óta alig van valami gyarapodás. Megtudjuk ebből, hogy a konceptusalap 144 000, a lelkészek felajánlása 10 770, a tanári tanulmányi alap 22 589, a jubileumi 51 873, a Grandpierre–Bekess-alap 73 806, a Szacsvainé 21 491, a Benedek Károlyé 22 093, a marosi egyházmegyéé 25 821 lejt tesz ki. Ami a theologusok segélyezését illeti, ezeknek egész évi ellátása 12 940 lej, amelyből egy erdélyi hallgató 8000 lejt segélyként megkap, tehát csak 4940 lej marad fedezetlen. Így tehát kedvezőbb, mint más főiskolásoké. Senki sem marad levizsgázatlanul anyagi okok miatt. Ugyanekkor a tanári kar védelmébe veszi az IKE önálló iratterjesztését és pénzgazdálkodásának autonómiáját, melyet a többi belmissziói alakulat is zavartalanul élvez. Ez nem intézeti, hanem missziói munka által szerzett vagyon, melyet nem lehet merev külső adminisztrációval kezelni és megkötni. Egyes tanári családok konvikтусi koszthordását pedig pedagógiai szempontból továbbra is helyesli.

Mindez nem változtat azon a tényen, hogy a fakultásnak tényleg tekintélyes összegű megtakarított pénze van, amelynek gyümölcsöző felhasználását az ingadozó gazdasági helyzetben valamiképpen biztosítani kell. Így kerül sor az új tanári lakás építésére. Ez év máj. 11. és jún. 14. között Maksay professzor, az előkészítő lépések megtételével megbízott internátusi-konvikтусi felügyelő újabb és újabb terveket, költségvetéseket terjeszt a tanári kar elé. A legutolsó (jún. 14.) szerint az új tanterem, szeminárium, titkári szoba létesítése, berendezése és a lakásjavítás 425 240, az új épületé pedig 2 253 147 lejbe kerül, ami összesen 2 678 387 lej. Ennek fedezete a fakultás készpénzállománya, 1 500 000 lej, az átalakításra szánt igazgatótanácsi segély, 335 000 lej és egyes bankbetétek mobilizálása kb. 400 000 lej értékben. De ez utábbi már kölcsön, mert idővel restaurálni kell azokat. A még hiányzó összeget szintén

kölcsönveszik, úgyhogy mikor az építkezés befejeződik, a végösszeg 2 361 237 lej. Így 164 634 lej többletkiadás mutatkozik, s az adósság 1 200 000 lejt tesz ki (20–1940 sz. előlj. hat.). Jelentős kiadást okoz a laza talaj miatti betonalapozás, ami 60 000 lejjel növeli a költségeket. Az új épület alapkövetétele 1938. júl. 13-án történik, mikor Nagy András professzor a Jer 29,1–14 felolvasása után imádkozik, a bevégzett ház felszentelése pedig 1939. márc. 12-én Gönczy Lajos igazgató bibliamagyarázatával (Jn 1,14 és 5Móz 6,6–9) és imádságával megy végbe. Építője Deák Ferenc építészmérnök terve és Kovács Gyula főmérnök ellenőrzése mellett Újvárosi Sándor építészeti vállalkozó, míg az intézeti átalakításokat Tordai Mihály mérnök, vállalkozó végzi el. 1939 kora tavaszán aztán három tanár: Tavasz, Maksay és Nagy András beköltözik az új lakrészekbe, s a háznagy átmegegy a neki épített lakásba. Az általa eddig használt lakrészből könyvtári, ifjúsági és tanári olvasóterem lesznek, az eddigi tanulmányozóterem pedig a folyton szaporodó könyvek elhelyezésére szolgál. A másik szárnyon levő két üres tanári lakásba most már az említett, sürgetett tanteremek, helyiségek, beteg- és lakószobák jönnek. „Ezáltal kielégítést nyert sok szüksége az oktatásnak és nevelésnek” – jelenti örömmel az igazgató. A tekintélyes összegű építkezési adósságnak a fedezete az Apáca utcában levő belsőség, melynek értéke már 1938-ban 1 millió felül van.

Megemlítendő még az, hogy 1935. júl. 2-re a svájci hittestvérek segítségével elkészül a könyvtár alatt az intézet új, több vízcsapból álló zuhanyfürdője. A felszerelést, átalakítást a Törzs és Ormai cég végzi, az ellenőrzést pedig Vidovszky Ferenc mérnök teljesíti. Ekkor kerül alapos javításra a központi fűtőkészülék kazánja és hálózata is (30–1924, 18–1935 sz. előlj. hat.). Így az ifjúság egészségi állapotának a javulására megvan a lehetőség.

A *költségvetések* képe természetesen évenként változó. De azért bizonyos állandó jelleg végighúzódik rajtuk. Az 1925/26-os tanévben a szükséglet 2 297 703, a fedezet 2 300 173 lej, ami a hallgatók szaporodása és a pénzromlás miatt 1929/30-ban már 3 847 243 és 8 825 462 lejre emelkedik. Az 1932/33-i kritikus tanévben is még mindig aktív az előirányzat (3 193 033 és 3 386 735 lej), de csak úgy, hogy az 1931 második felére járó és még be nem folyt 409 010 lej államsegélyt is beveszik a fedezet összegébe. A következő 1933/34-es tanévben a helyzet ismét normális, a 3 013 133 lej szükséglettel szemben 3 105 302 lej a fedezet, tehát 92 169 lej többlet mutatkozik. Csak az utolsó tanévben (1939/40) van ismét hiány, amennyiben a 3 890 375 lej szükségletre csak 3 730 332 áll rendelkezésre, fedezetlen marad 160 043 lej. Az ingadozást az 1938/39-es tanévi nagy építkezések, átalakítások indokolják. Az egész gazdálkodást különben a józan takarékoság és előrelátó megfontolás jellemzi. Csak addig terjeszkedik a kiadás, ameddig a bevételek bírják. S ha nehézségek árnyékolják be a jövőt, a mérsékelt díj- és házbéremeléshez folyamodnak, vagy a segítségre készséget mozgósítják.

g) Tanulmányozás és nevelés. Ifjúsági alakulatok

A fakultás hallgatóinak száma – a kisebbségbe jutott magyar ifjúság tanulási és elhelyezkedési lehetőségének csökkenése miatt – állandóan növekedőben van, egészen az 1930/31-es tanévig. Az 1925/26-os tanév első felére beiratkozottak létszáma 165, ez 1930-ig 191-re szaporodik. „Olyan tekintélyes szám ez – jelenti az igazgató 1927. jún. 19-én –, amekkorával a külföldi theologiai fakultások vagy akadémiák közül csak nagyon kevesek rendelkeznek. De viszont egyetlen theologiai főiskola sincs, amely a tudományos gondolkozásra előkészítelenebbül venné át hallgatóit a középiskolák karjai közül, mint a mi fakultásunk.” Hibáztatja aztán a koncipiálóképesség fejlesztése helyett a középiskolai nevelésben csupán az *emlékezet tartalmi ismeretekkel való gazdagítását*, a klasszikus nyelvekben való járatlanságot. „Világtörténelmet, világirodalmat, sőt magyar történelmet és magyar irodalmat alig-alig ismerik.” Magával a főiskolai tanulmányozáshoz szükséges *formális* képesítéssel is baj van. Az idegen nyelvű és ismeretlen bizottságok előtt tartott érettségi vizsgák eredménye siralmas, több mint fele a tanulóknak megbukik, s csak az utolsó években emelkedik a sikeresen vizs-

gázók száma 60% fölé. A theologia viszont befogadja még a hallgatók lehető legnagyobb számát is. Az 5021–1926 sz. igazgatótanácsi körlevél megengedi az I. évre a baccalaureatus (érettségi) nélküliek felvételét is, „ha egyébként alkalmasoknak mutatkoznak”. De már a II. évre az ilyenek csak rendkívüli, indokolt esetben írhatók be, és kötelesek az érettségi bizonyítványt megszerezni. A tanári kar pedig kimondja, hogy azoknak, akik az I. évfolyam alatt leteszik az érettségit, a hallgatott tárgyait beszámítják (10–1926). De a helyzet így sem javul. Az ismételten elbukott ifjak közül sokan Magyarországra mennek át, és ott állanak érettségi vizsgára. Úgyhogy az igazgatótanács kénytelen beleegyezni abba, hogy akiknek ott ez a vizsga sikerül, azok itt nálunk a theológiát rendszeresen végezhetik. Kongruájuk kiutalására vonatkozólag azonban nem vállal felelősséget. A még nem érettségizettek felvétele azonban – legalább 7-es általános osztályzattal – még 1929/30-ban is tart (30–1928 sz. előlj. hat.). Végül a 4776–1930 sz. igazgatótanácsi rendelet csak a romániai baccalaureattussal rendelkezőknek engedi meg a felvételt. A magyar érettségisek is kötelesek ezt megszerezni. Ugyanekkor az I. évre csak 40 hallgató felvételét engedélyezi (105–1930 sz. tanári kari hat.). A létszámnövekedés tehát ennek következtében megáll, de 1931/32-ben még mindig 189. Ezért az 5156–1932 igazgatótanácsi rendelkezés életbe lépteti a túltermelés miatt a *numerus clausus*: az I. évre 15 erdélyi és 5 királyhágómelléki hallgatónál több nem vehető fel. A testvérkerület azonban már az 1935/36-os tanévben 8-ra, 1936/37-ben 10-re emeli fel az I. évesek számát, az erdélyi pedig az 1936/37-es tanévtől 20-ra, 1939/40-ben 25-re. Időközben ti. az érettségik eredménye javul, s az ifjúság más pályákon is elhelyezkedik. A létszám korlátozásának tehát már nem sok értelme van. De a felvett ifjak előkészületlensége sokáig állandó panasz. Az 1927-i tanterv ugyan ezen igyekszik segíteni az előkészítő év és annak alapvető tárgyai: hitvallás, enciklopédia, magyar református egyháztörténet, görög–héber nyelvtan beiktatásával, s mint láttuk, 1934 óta a magyar nyelvtan és irodalomtörténet is szerepel a minősítő vizsgán. 1936-ban pedig ennek előadását felveszik a tanrendbe. Végül 1937-ben a latin nyelv fakultatív tanítását lépteti életbe a tanári kar (250. sz. hat.).

A baj azonban az elvi alapvetés hiányában keresendő. A püspök az ifjúsági konferenciákon, módszeres értekezleteken s különösen 1933. évi jelentésében mindegyre panaszkodik a theologusifjúságnak a *liberális individualizmusból* folyó lelki fogyatkozásai miatt az egyházi felettes hatóságokkal való érintkezésben, az engedelmes szolgálatban. „A szabadosságnak, fegyelmezetlenségnek, egyénieskedésnek, formátlanságnak, rendtelenségnek az a neveletlen szelleme és a kálvinizmus heroikusan fegyelmezett szelleme között semmi közösség sincs.” Sürgeti tehát a teljes életre való nevelést. Az 1933. dec. 7-i tanári gyűlés is foglalkozik a jelentés e részével, s megállapítja, hogy az nem igazságos, mert A lelkipásztor és társas élet c. kollégium Gönczy Lajos által 1930/31 óta, az egyházigazgatási gyakorlatok pedig Imre Lajos vezetésével a f. tanévben már előadatnak. A személyes nevelés céljából a jól bevált bibliaköri munka mellett bevezették a *patronátus*-rendszert. Eszerint minden évfolyamnak van egy professzor felügyelője és lelkigondozója, irányítója. Később, 1936 óta mindenik irányítója az általa vezetett bibliakörnek. Emellett 1930 óta mindenik professzor külön heti fogadóórát tart, melyen lelki kérdéseket is tárgyal; egyúttal annak patronusa is lesz. Ami pedig az igazgató 1929-i évzáró beszédének azt a tételét illeti, hogy az ifjúság nemzeti történelmünk és múltunk megítélésében megdöbbentő tájékozatlanságot és hiányosságot mutat, s amely vád a püspöknél is mindegyre visszatér, annak oka egyfelől a középiskolai oktatásunk e téren való nagy fogyatékosága, másfelől az egész magyar múltunk folyamatban levő átértékelése, melyet nemcsak a modern magyar történetírás (Acsády, Szekfű), hanem az erdélyi tudományos és szépirodalom, köztük Makkai püspök is folytat. A régi, biztosnak hitt normák ingadozását a magyar történetnek a theologiai tantárgyak keretében való feldolgozása sem tudja feltartóztatni.

Nagy akadály a nevelésnek az első tanévekben a kintlakás és exmisszió. A kettő egy ideig egymással összefügg, hiszen az intézet lakószobáiból egy egész emeleti sor le van fog-

lálva, s a folyton szaporodó ifjúság kénytelen a ref. kollégiumban vagy a városban elhelyezkedni. Még az 1929/30-as tanévben is 37 hallgató lakik a városban. 1925/26-ban kénytelen a tanári kar beleegyezni abba, hogy 25 hallgató, ki az internátusban nem fér el és szegénysége miatt nem tud a városban lakást fogadni, vidéki gyülekezetekbe menjen s csak kollokválni járjon az intézetbe. De ez egyfelől a bent maradt hallgatókra van elkedvetlenítő hatással, másrészt a lelkesítő kar színvonalának leszállítását idézi elő. Így a tanári kar 1926. aug. 19-én kimondja, hogy egyetlen ifjúnak sem engedi meg, hogy a theologia elvégzése előtt a gyülekezetekben segédlelkész legyen. Az ilyen irányú kéréseket tehát ezután következetesen elutasítja. S csak az 1939/40-es tanévben kerül sor ismét 7 hallgatónak hosszabb-rövidebb ideig való exmittálására. A kintlakás is természetesen mind nevelési, mind gazdasági szempontból állandóan aggasztja a tanárokat és előjárókat. A nevelés és keresztyén épülés érdekében „a mai posványos társadalmi életben” az lenne a kívánatos, hogy minden hallgató bent lakjék, egy gyülekezetet alkosson – olvassuk az 1931-i jelentésben. Ez aztán a lakószobák fokozatos felszabadulásával s két tanári lakás e célra való átalakításával lassanként meg is valósul. Addig is e tanév óta az I. évesek – kivéve a kolozsvári lakosokat – kötelesek az internátusban lakni, egyeseknek pedig még a felsőbb években sem engedélyezi a tanári kar a kintlakást. A mindinkább szaporodó nőhallgatók pedig csak a helybeli Szeretetház internátusában lakhatnak, ha szüleik vagy közeli rokonaik nincsenek Kolozsvárt (160–1935 sz. tanker. hat.).

A hallgatók internátusi elhelyezését nagyban megnehezíti az a körülmény is, hogy e 15 év alatt az 1488 erdélyi ifjú mellett 504 királyhágómelléki, 84 jugoszláviai, 27 magyarországi, 24 csehszlovákiai és 86 református nőhallgató, valamint 154 evangélikus theológus tanul az intézetben, akik, az utóbbi csoporttól eltekintve, itt minden külső támasz nélkül állanak s elsősorban tarthatnak igényt arra, hogy a fakultás lakásukról és élelmükről gondoskodjék. Közülük leginkább a királyhágómelléki és jugoszláviai testvérkerületek fiai azok, akik máshol nem is tanulhatnak, tehát felkarolásuk, elhelyezésük elengedhetetlen kötelesség. A csehszlovákiai hallgatók száma, különösen az 1937/38-as tanévben szaporodik fel (11), aminek magyarázata az, hogy két tanáruk, Tunyogi és Nagy József, innen kerül ki és ők erősítik a kolozsvári és losonci intézetek közti kapcsolatokat. Persze az 1938-i müncheni döntés után ezek egyelőre megszűnnek. Az evangélikusok egy része pedig szász rendkívüli hallgató (1930–39), akikről, épp mint a többiekéről, egyházunk gondoskodik. De szükség esetén az internátusba is felvétetnek.

A tanulmányozás általános kereteinek biztosítására szolgálnak azok a *konferenciák*, melyeket az 1926/27-es tanévtől fogva minden év februárjának első napjaiban, a II. félév megkezdése előtt tartanak a professzorok, a püspökkel, meghívott vidéki és helybeli előadókkal együtt, az egyház, társadalom és tudományos élet időszerű kérdéseiről. Már láttuk, hogy miként tükröződik vissza ezekben a korszellem és új theologiai orientáció, s miként használják fel ezeket az előadók az ökumenikus kapcsolatok és belső egyházi problémák megvilágítására. Az itteni bibliaórákon pedig a személyes és közösségi élet legfontosabb kérdései, a közös megbeszéléseken a tanulmányozás célkitűzései, nehézségei s ezeknek megkönnyítése szerepelnek. Egy darab friss élet áramlik be e napokban az intézet zárt és főként elméleti téren mozgó munkásságába, ami a további nevelés és tanulás szempontjából igen áldásos. Az 1927/28. évi konferencia pl. a szórványok, új települések és Ókirályságba kiköltözők nyilvántartását, gondozását is kötelezővé teszi az ifjúságnak, a későbbiekben a szocializmussal való viszonyt tisztázzák. Megható egyes gyakorló lelkipásztorok, Dávid Gyula, Kovács Károly, Horváth Jenő, Földes Károly, Pálfi Károly, Kovács László stb. beszámolója gyülekezeti munkájukról, személyes fejlődésükről. Az előjáróság tagjai közül Kovács András és Kemény János gondnokok, az előadók közül Járosi Andor és Tusa Gábor szolgálnak még ilyen alkalmal. Az 1933-i és 1934-i konferenciára felvonulnak az intézeti orvos mellett az újonnan létesített ref. kórház orvosai is (Mester G. és Parádi K.), s a legkényesebb kérdéstről, a nemi élet súlyos problémáiról folytatnak megbeszéléseket az ifjúsággal. A női hallgatókkal dr.

Kovács Margit foglalkozik. De 1935 után ez a kérdés már csak az *I. évesek konferenciáján* szerepel. Ezeket ti. az 1932/33-as tanév óta minden október első felében két-három professzor (egy ideig a senior is) tartja, hogy tájékoztassa őket új tanulmányi viszonyaik céljáról, annak megvalósításáról s az internátusi rendről. Viszont 1936-tól fogva az összes évfolyammal rendszerint a szombat esti préces után többször tart az igazgató összejevetelt, ahol az aktuális intézeti kérdéseket és a legációt beszélük meg. A februári háromnapos általános konferencián a 30-as években megjelennek a testvér magyar theologiai főiskolák küldöttei is, és örömmel kapcsolódnak be az erdélyi egyházak élető kérdései feletti vitákba.

A rendes tantárgyakat a két szabályzat 139., illetve 141. §-ai írják elő. Jellemző, hogy a keresztyén hittan hamarosan dogmatika, az erkölcsstan keresztyén vagy theologiai etika, a keresztyénség és protestantizmus története egyháztörténet néven kezdenek szerepelni, és így mennek át a második szabályzatba. A két bibliai irodalom és vallástörténet mellett pedig itt már jelentkezik ezeknek kiegészítő és normatív része, a biblika-theologia is. Az I. előkészítő év és ennek új tantárgyai beiktatása némi eltolódást idéz elő a tanrendben, de azért a régi változó módszerrel még mindig elő lehet úgy adni a diszciplínákat, hogy a második év végén az addig szokásos tárgyakból alapvizsgát tehessenek. Persze a protestáns egyháztörténet, az 1925/26-os tanévi theologiatörténettel kibővíve, most már átmegegy a III-IV. év tananyagába, s az I. lelkesítő vizsga egyik tárgya lesz. Viszont az alapvizsgán egy bibliai tárgy beiktatása szükségessé teszi az 1933/34-es tanévtől kezdve a II. éven egy külön exegetikai kollégium tartását. Egészen új intézkedése az 1927-i szabályzatnak a 79. §-ban előírt minősítő vizsga, melyet az I. év összes tárgyaiból a püspök és teljes tanári kar előtt kell letenniük, s amikor nemcsak tanulmányi, hanem vallásérkölcsei szempontból is megvizsgálatnak. Nagy változást szenved a tanrend az V. év beiktatásával. Ide, mint láttuk, új szempontú exegezisek (egyes helyek nyelvtani és exegetikai feldolgozása), egészen új tárgyak: Erdélyi művelődéstörténete, összehasonlító dogmatika, ekleziasztika s homiletika, poimenika és katekétikai gyakorlatok jönnek. A jogi ismeretekről s a néptudomány és az egyházi élet különböző kérdéseiről pedig heti három órán, a gazdasági ismeretekről hat héten át heti 22 órán a legkülönbözőbb előadókát hallgatják. Végül pedig a rendes tárgyakból való kollokválás után theologiai záróvizsgálatot tesznek exegezisből, dogmatikából és ekleziasztikából. Az új évfolyam tehát nem szaporítja az eddigi négy évfolyam tananyagát, és mérsékelt vagy bizonyos időtartamra előírt tanóráival még szabad időt is enged az öntevékenységre. A tanári karnak különben állandó gondja a túlterheléstől való óvakodás, az *óralátogatás könnyítése*. Az 1937/38-as tanévben már odáig jutott az intézet, hogy I. éven 28 kötelező és 2 fakultatív, összesen 30, II. éven 29 kötelező és 4 fakultatív, összesen 33, a III-IV. éven 28 kötelező és 3 fakultatív, összesen 31 tantárgy szerepel. A gyakorlati munkák óraszámja 2-4. Az V. éven 20 kötelező óra van, és 5 órai gyülekezeti munka. Így az igazgató örömmel jelentheti, hogy az I-IV. éveseknek szabadon hagyhatták egészen a szombatot s a hétfő és péntek délutánjait, a többi délutánokra is csak nyelvi órák, szemináriumok, ének- és zeneórák jutnak. Az V. éveseknek meg éppen két szabad napjuk (hétfő és szombat) van, s délutánonként is csak rendkívüli esetben van egy-egy alkalmi előadásuk. Ennek a megértő és szeretetteljes eljárásnak az eredményei a tanulmányozás, az önmunkásság terén és az egészségi állapotban mutatkoznak.

Szorgalmasan tartják a professzorok a szemináriumokat és a speciális kollégiumokat. Az előbbieket tantárgyakként felváltva minden második évben, utóbbiakat tetszés szerint. A reformátori iratok olvasása és ismertetése, melyekről még 1925/26-ban Makkai tartott (Kálvin genfi kátéja) szemináriumot, most átmegegy az egyháztörténet professzorához, a többiek főként a szakjukba vágó magyar theologiai irodalmat (Geleji, Tóth Ferenc, Solymossy J., régi katekétikai és liturgiai művek) dolgoztatják fel. De Tavaszynál előfordulnak Kierkegaard s természetesen Böhm Károly is. Egyik speciális kollégiumát A mai filozófia főkérdései címmel a tanári kar engedélyével *az intézeten kívüli közönség is látogatja*. Theologiai disputációk címmel meg heti 2 órás megbeszélést tart világnézeti kérdésekről (1934/35). Igen

értékes előadásokat tart Imre Lajos 1925–29 között Az ifjúsági, bibliaköri és vasárnapi iskolai munkákba bevezetés címen. Gönczy pedig az utóbbiról gyakorlati szemináriumot. Imre Lajos még a szexuális pedagógia kérdéseit is feldolgozza, majd Locke-ot, Schnellert, a poimenikából pedig a szórványkérdést és az egyház missziói munkáit. A két exegézisprofesszor szövegkritikai és nyelvészeti (arám, koiné) tanfolyamokat tart, a kódexeket, feliratokat ismerteti, s a Septuagintát és apokrifusokat fordíttatja. A többi keresztyén egyházak ismertetése részint a rendszeres theologia (dogmatikájuk), részint az egyháztörténet (jelenlegi életük) keretében szerepel. Utóbbinál még a régi krónikaírók és az egyházi irodalom, közélet kiváló személyiségei. Az 1932/33-as tanév óta rendszeresen folyik az intézetben is dogmatikai gyakorlatok címmel a régi oklevelek, misszilis levelek és protokollumrészletek másolása. Egyelőre a könyvtári tanulmányozóteremben, majd 1936 óta a Kecskeméthy-féle lakásból e célra berendezett szemináriumi helyiségben. Itt főként a könyvtár régebbi duplum műveiből egy kis könyvtár és folyóiratok is állanak az ifjúság rendelkezésére, s a régi gyülekezeti feljegyzések lemásolása során az erdélyi falu és szórványok kérdése is megbeszélésre kerül. Az újonnan képesített magántanárok is kiveszik részüket az ilyenfajta munkából. 1925/26-ban Nagy Géza tart speciális kollégiumot a vallási tapasztalat elméletéről. Különösen Járosi Andor az, aki a jelenkor nagy theologusairól, majd a vallásos szocializmusról és Dosztojevszkijről tart feltűnő és mindenkit vonzó előadásokat. László Dezső a református lelkészről beszél, amint ez a történelem folyamán él és munkálkodik, Bíró Sándor a jelenlegi egyházpolitika főkérdéseiről, Tunyogi szempontokat nyújt az ótestamentumi theologia magyarázatához, Nagy József Kálvin igehirdetését s a halál és örök élet kérdéseinek homiletikai feldolgozását világítja meg. Borbáth egy tanévben (1935–36) dogmatikai szemináriumot vezet a XIX. század első felének theologusairól, s az 1937/38-as tanév II. felétől fogva ő adja elő a I. éveknek a hitvallás-ismertetést. Az V. év alkalmi előadásaiába és nyelvtanításába egyesek (László D., Bíró S.) szintén bekapcsolódnak.

A professzorok irodalmi működését részben már fentebb láttuk. A Kecskeméthyét meg éppen ismertettük. Lapszerkesztésükről megemlékeztünk. Az 1925/26-os tanévben még a Makkai munkásságát is ide számítjuk, kinek ekkor jelenik meg az Öntudatos kálvinizmus c. jeles összefoglalása, Budapesten és Kolozsvárt egy időben. Valamint Aratás címmel tanulmányainak, előadásainak és prédikációinak egy újabb kötete (Losonc 1926). Kollégái, utódai, mint ő, szorgalmasan dolgoznak az egyházi lapok (Református Szemle, Az Út, Református Család, Lelkipásztor, Kálvinista Világ, Kiáltó Szó, Protestáns Szemle, Theologiai Szemle, Igazság és Élet) s a világi tudományos és szépirodalmi folyóiratok, lapok (Erdélyi Irodalmi Szemle, Erdélyi Múzeum, Pásztortűz, Helikon) hasábjain. Itteni nagyobb dolgozataikat Az Út, Erdélyi Múzeum, Theologiai Szemle és Minerva Könyvtár tudományos könyvtárai s a fakultáson és kerületnél levő iratterjesztések építő sorozatai külön is kiadják. Az egyházkerület parokiális köteteként jelennek meg Nagy Géza Kálvinista jellemképek (1929) és Imre Lajos Az ige és a fegyelem (1934) c. munkái, s utóbbi szerkesztésében A református lelkipásztor kézikönyve c. gyakorlati útmutató két kötete (1937–38). A kerületi iratterjesztés adja ki Nagy Géza Az Ige hódítója c. egyháztörténeti tankönyvét (1939). Külön, saját kiadásban lát napvilágot Tavaszy Sándor Református keresztyén dogmatika c. hézagpótló, általános feltűnést keltő könyve (Kvár 1932), Nagy Géza Akik kösziklára építettek c. alatt összegyűjtött dolgozatai (Kvár 1937), Imre Lajos Hívás és élet c. prédikációi és előadásai (Kvár 1938). Ugyancsak ő adja ki A szórványmunka elvei és gyakorlati kérdései c. alatt 1940-ben poimenikai szemináriuma résztvevőinek dolgozatait. A Károlyi Gáspár Társaságnál jelenik meg Nagy Géza Egyháztörténeti Adattára (1933), az Erdélyi Szépművés Céhnel, illetve Helikonnál Maksay Albert amerikai élményei (Idegen partok) és Tavaszy Sándor erdélyi útleírásai (Erdélyi tetők). A professzorok közös munkásságából születnek a népiskolai és alsógimnáziumi osztályok valláskönyvei (1928–29), az Isten nagyságos dolgai c. prédikációgyűjtemény, a Kecskeméthy Emlékkönyv (Theologiai Tanulmányok, 1935), részben a Niebergall-

emlékfüzet (1935) s a fakultásról szóló német nyelvű tájékoztató (Eine theol. Fakultät in den Südkarpathen, Basel 1935). A két gyakorlati theologiai tanár, Imre és Gönczy részt vesz az 1929-i ágendáskönyv (A mi istentiszteletünk) szerkesztésében. A magántanárok közül többen kiadják habilitációs dolgozataikat, s Az Út tudományos füzetek között és önállóan is megjelentetik munkáikat. Külön említést érdemel az, hogy végre külföldi folyóiratokban is feltűnnek a professzorok írásai. Az 1931/32-es tanévtől fogva Imre Lajos a Presbiteri Világszövetség tudományos szemléjében, az Evangelical Quaterlyben közöl tájékoztató és pedagógiai cikkeket, Nagy Géza pedig ugyanezért az elberfeldi Ref. Kirchenzeitungban s a genfi La semaine religieuse-ben, 1934-től főként a bázeli Kirchenblatt für die ref. Schweiz, 1938 után a zürichi Freitagszeitung c. svájci folyóiratokban foglalkozik. Részt vesz egy nagyobb dolgozatával a Vischer Eberhard professzor tiszteletére írt bázeli emlékkönyv (Kirche und Leben) megírásában is. Fájdalommal nélkülözzük a tanárok irodalmi munkái között az annyszor, legutoljára a generális vizitációkor sürgetett theologiai tankönyvek, kompendiumok kiadását. A Makkai-féle vallásfilozófián és Tavaszgyogymatikáján kívül egy sem jelenik meg, s a hallgatók még mindig csak a géprészes kurzusokból készülnek. Tanáraik csak részleteket jelentetnek meg előadásaiukból különböző dolgozataikban, munkáikban. Az önálló tudományos tevékenységre pedig főként a szemináriumokban nyújtanak támogatást.

Ennek most is egyik legjelentősebb tényezője a könyvtár, melyet – mint láttuk – most mind fokozottabb mértékben tesznek az ifjúság részére hozzáférhetővé és használhatóvá. Igen áldásos intézkedés az, hogy az 1928/29-es tanévtől az olvasóteremben a legfontosabb lexikális és gyűjteményes munkák, kommentárok, szótárak, enciklopédiák, adattárak, szak- és egyházi lapok, reformátori és újabb standard művek mindennap rendelkezésére állanak az elméledő tanulmányozás után vágyódó lelkeknek. Itt a kitétt s naponként használt könyvek száma folyton emelkedik, 1928/29-ben 106 mű 364 kötetben, 1939/40-ben pedig már 230 mű 535 kötetben. A bel- és külföldi folyóiratok száma is növekedik, 1927/28-ban 6 magyar és 9 idegen nyelvű újság, szemle van itt, 1939/40-ben 38 magyar és 20 külföldi. De vannak olyan tanévek (1929–32 között), mikor az összes lapok száma 80-on felül van. 1932 után Az Út és a Kálvinista Világ is ide adja át a számára beérkezett cserépéldányok számait, évfolyamait.

A könyvtár gyarapítása részint a költségvetésben erre előirányzott összegből, részint adományozás útján állandóan folyik. 1925/26-ban még csak 15 523 mű, 26 323 kötet az állomány, 1939/40-ben pedig már 21 843 mű és 33 805 kötet. Tehát a növekedés 6320 mű, 7482 kötet. Különösen 1932-ig szép a gyarapodás. Van olyan tanév (1929/30), amikor 1147–1416. A vásárlás legnagyobb az 1930/31-es tanévben: 298–368. Az adományozásban most is az elhunyt vagy eltávozó egyházi férfiak hagyományai érdemelnek említést. Így a Nagy Károly püspöké: 142–302, Herepei Gergelyé 205–234, Sámuel Aladáré 9–11, Czirjék Mihályé 101–134, Vályi Gáboré 390–550, özv. Szász Gerőnéé 8–16, Killyén Sándoré 371–500, Gazda Mártoné 120–125, Nánágy Dánielé 140–182, Makkai Sándoré 153–157, Sófalyv Károlyé 69–110, Gáspár Jánosé 75–109, Jancsó Sándoré 48–68, Hegyi Andrásé 68–68 mű, ill. kötet. De az aktív szolgálatban levők is, elsősorban a professzorok, megteszik e téren kötelességüket. Így Imre Lajos az 1929/30-as tanévben 70 művet 71 kötetben, Tavaszgyogym pedig szintén ez időtől fogva, szinte minden évben ad 4–19 kötetet. Kecskeméthy értékes kommentárjait adja át Musnai László esperes, majd a kollektor előbb 19 művet 24 kötetben, azután 1935/36-ban 99 művet 107 kötetben. A külföldi tudósok és írók közül Strohl, Barth, Brunner, Schlatter, Schwarz Rudolf, Kickelberger, Thurneysen, Clavier Stähelin, a magyarok közül György Lajos, Kristóf György, Szabó T. Attila, Szabó Dezső, Gál Kálmán, Lukinich Imre szerepelnek az adományozók között. Ide kerül az elnémult szászvárosi Kuun-kollégium könyvtárának legértékesebb része, 675 mű 938 kötetben (1928–29), Az Út és Ref. Szemle adománya: 51 mű 63 kötetben. Az intézmények közül említést érdemelnek a Casa Școalelor, mely 245 mű, 252 kötet adományával megveti egy román nyelvű kézikönyvtár alapját (1927–28). A Magyar Tudományos Akadémia 1929–33 között minden tanévben

megküldi értékes kiadványait. A Román Tudományos Akadémia is 1930–31-ben 14 művet ad 15 kötetben, a Fédération Protestante de France 1936/37-ben és 1938/39-ben összesen 12 művet 13 kötetben, a Minerva könyvkiadó 26 művet 32 kötetben. Svájci lelkésztestvérek adománya 112 mű és kötet, a Bekess Károlyé 24. Egészen sajtószerű eset, mikor dr. Pataky Jenő orvos öt, egyházunkat érdeklő értékes régi okmányt ad át a könyvtár levéltára számára (1926/27). Vagy mikor dr. Matolcsyné 6 darab vakok számára készült Bibliát ajándékoz 7 kötetben (1927/28). S a román kultusz- és külügyminisztérium megküldi ugyanakkor egyes fontosabb kiadványait és propagandairatait. Közben a kéziratár is gyarapodik a Szász Domokos, Molnár Albert, Imre Lajos és mások írásos hagyatékával s az Erdélyi Múzeumban és a fakultáson készült másolatokkal, a hallgatók értékesebb dolgozataival, pályamunkáival.

A tanulmányozás egyik drága alkalmát az évről évre tartott *akadémiai estély*, mely 1934-től 1939-ig, a megszigorított körülmények között (ostromállapot) adventi vagy böjti istentiszteletek néven szerepel. Itt rendszeren a professzorok tartanak előadást az erdélyi és külföldi nagy reformatori személyiségekről, egyházépítőkről, vagy megvilágítják a személyes és közösségi keresztyén élet időszerű problémáit, jubileumi megemlékezésekben elevenítik fel Zwingli, Goethe, Gustav Adolf, Senczi Molnár Albert, Kőrösi Csoma Sándor, Alvinczi Péter, Kálvin Intitutiója személyes és tudományos értékeit. Kezdetben sűrűn szerepelnek mellettük az erdélyi irodalom jelesei: Tamási Áron, Nyíró József, Gyallai Domokos, Reményik Sándor, Dsida Jenő, Kovács Dezső, Kemény János, Maksay, Varró Dezső, Kiss Jenő, novelláikkal, verseikkel, valamint a zene-, ének- és szavalóművészet kiválóságai. 1930 óta pedig a theologiai énekkar is. Sajnos az említett megszorítás következtében ezek jó része elmarad, s 1934/35 után csak egyszerű liturgiai keretben helyezkedik el az előadás. De 1939/40-ben újra megnyílik a régi, gazdagabb műsorra a lehetőség, s ekkor a súlyos világnézeti és társadalmi kérdések taglalását ismét szép közönség látogatja.

Az akadémiai *istentiszteleteket* előbb csak adventtől virágvasárnapig, majd 1927-től a reformáció ünnepétől fogva áldozócsütörtökig, 1928 után egész Szentháromság vasárnapig a professzorok, püspök és a helybeli magántanárok, köztük Járosi Andor ev. lelkész is, rendszeren végzik az ifjúság és idesereglő hittestvérek nagy épülésére. Természetesen az úrvacsoraszertásokkal kapcsolatban, melyeken két alkalommal, adventben és böjtfő vasárnapján az ifjúság lehetőleg teljes számban részt vesz. Az istentiszteletek perselypénze a szegénysorsú hallgatók segélyezésére fordítatik. Vannak aztán ifjak, kik a vasárnap délutáni *CE-összejövetelekbe* is bekapcsolódnak, s ott Kecskeméthy, a többi professzor és a senior bibliamagyarázata, valamint a közös ének és imádság útján erősítik hitüket. Végül az 1927-i szabályzat 244. §-ában előírt s a következő tanévtől kezdve életbe léptetett *nyári munkaprogram* szolgáltat alkalmat az ifjúság elmélyedő tanulmányozására, elméleti és gyakorlati továbbképzésére. Ennek első fele a Szentírás, hitvallások, Institutio és jelentősebb modern theologiai (magyar, román vagy fordított) művek elolvasását, kivonatolását írja elő. De 1938-tól fogva ez kibővül az égetően időszerű szociológiai, főként a fakultás eredményeit tartalmazó könyvek tanulmányozásával is. A gyakorlati program pedig előírja az illetékes lelképásztor útmutatása mellett a gyülekezet és szórványai, települései építő munkájában való részvételt, sőt a szomszédos gyülekezet támogatását is, ha ott nem lenne vakációzó theologus. A gyakorlati munkáról munkanapló vezetendő, melyet a lelkész által kiállított szolgálati bizonyítvánnyal s az elméletileg tanulmányozott könyvek kivonataival az új iskolai év kezdetén kell bemutatni. Ezek nélkül senki sem iratkozhatik be. A legjobb munkálatok végzői évfolyamonként 500–500 lej pénzjutalomban, illetve könyvjutalomban részesülnek. Ez az intézkedés nagyban hozzájárul ahhoz, hogy „az Isten országa szolgálatára készülő ifjak állandóan benne éljenek e munka légkörében” s intézeti stúdiumaikat nagyobb eredménnyel és fokozottabb érdeklődéssel folytassák.

Mutatják ezt az évről évre javuló *tanulásbeli eredmények* is. Az igazgatói jelentések kezdetben „éppen csak elég”, majd „jó közepes”, később „lelkiismeretes és pontos” munkálko-

dásról számolnak be. Fel-felhangzik ugyan a panasz amiatt, hogy az előírt köteleességek teljesítése mellett az elmélyedő tanulmányozás még mindig fogyatékos, de a kedvezőbb viszonyok (lakás, könyvtári olvasó stb.) következtében 1933-tól fogva ez is fokozódik. S csak a „hamis gyakorlatiasság” (1934/35), rendszertelenség (1935/36) s a világesemények miatti nyugtalanság (1938/39) akadályozzák még mindezt. Nem tagadhatjuk az első években az egészségtelen, túlszűfolt vagy bizonytalan lakásviszonyok bénító, romboló hatását sem. Mikor az intézeti orvos jelentése szerint az ifjúságnak több mint 50%-a idült betegségben szenved (1925/26) s a következő tanévben már 55 tudócsúcshurutos, 30 influenzás, 20 idegkimerült és 8 vérszegény hallgató van, mit lehet várni a tanulótól? Az influenzában szenvedők létszáma tovább nő egészen 1934/35-ig (45), amikor egy járvány is végigseper az internátuson, de a tudócsúcshurutosok és idegesek létszáma folyton apad az internátus felszabadulása, a betegszoba kibővítése és kedvező elhelyezése, különösen pedig a jól felszerelt és hetenként használt meleg zuhanyfürdő beállítása következtében. Súlyosabb esetekben az orvos ajánlatára az egyes betegeket szabadságolják (1929/30-ban 14-et), de így sem lehet elkerülni a szörványos haláleseteket (1930/31-ben 4). Nagy áldás az egészségügyben a Református Kórház, hol azonnal el lehet helyezni a hosszabb ápolást vagy operációt igénylő betegeket. Itt az 1938/39-es tanévtől fogva az ifjúság rendszeres röntgenvizsgálatban részesül, amivel a bajok megelőzése biztosítva van. Hátráltatja a tanulást a nyomasztó gazdasági helyzet, a hátralékok felszaporodása s emiatt a konviktusból való kizárás vagy az 1933/34-es tanévtől fogva a kollokviumoktól, vizsgáktól való eltiltás is. Ekkor ismét felszökik a nem kollokválók száma, s az 1938/39-es tanévben ismét ott állunk, mint 1925/26-ban, a II. félévben a hallgatóknak szinte fele, 153-ból 71 nem tesz eleget ebbeli köteleességének. Az 1927-i szabályzat 144. §-a ugyan előírja, hogy aki csak egy tárgyból is *indokolatlanul* elmarad a kollokviumról akár az I., akár a II. félévben, az évét elveszti, s ezt az 1939. évi szabályzat 146. §-a megismétli. De a tanári kar maga adja kezébe a hanyagoknak a kibővőt: a tartozások miatti eltiltást a kollokválástól és vizsgáktól. Vegyük hozzá még ezekhez a professzoroknak azt az eljárását, hogy sokszor a megérdemelt elégtelen jegy beírása helyett újabb kollokvium letételére utasítják az eredménytelenül tanulókat, s így megértjük azt a különös jelenséget, hogy a nem kollokválók száma az elégtelenek számának az I. félévben majdnem ötszöröse (92–452), a második félévben majdnem hússzorosa (41–817). Ezért nincs feltűnőbb panasz a jelentésben a tanulásbeli előhaladás miatt, miután az elmaradt kollokviumok nagy része a következő tanév elején lezajlik.

1925-től 1940-ig különben a következő kollokviumi eredmények mutatkoznak:

I. félévre beiratkozott 2367, jeles 340 (4,36%), jó 793 (33,5%), elégséges 665 (28,09%), elégtelen 92 (3,89%), nem kollokvált 452 (19,10%), kimaradt 26 (1,06%);

II. félévre beiratkozott 2355, jeles 195 (8,28%), jó 642 (27,24%), elégséges 644 (27,33%), elégtelen 41 (1,74%), nem kollokvált 817 (34,68%), kimaradt 17 (0,73%).

Ha összehasonlítjuk e statisztikát a közvetlen megelőző évekével, kitűnik, hogy majdnem minden ponton mutatkozik a javulás, különösen a jelesen és jól végzettek számában, csak az elégségesek száma növekedik a II. félévben egypár %-kal. A nem kollokválóké pedig, kiket itt már külön is számba lehet venni, kevesebb, mint ott az ilyeneké és elégteleneké együttvéve. Ezeknek létszámát különben a rendes kollokválásra nem kötelezett rendkívüli hallgatók (1928/29-ben 18!) engedélyezett elmaradása is fokozza. Jó hatással van a tanulásbeli eredményre még az új szabályzat által életbe léptetett minősítő vizsga, az időközi kollokviumok rendszere, szemináriumok rendes tartása, a senior és tanárok személyes nevelő hatása s a tantervkönnyítés.

A vizsgálatok eredménye már sokkal hívebben tükrözi a hallgatók előmenetelét, miután itt csak a jelentkezők teljesítményei szerepelnek, az elmaradók helyett alig egynéhány visszalépő van az alapvizsgán. A kellő körültekintéssel fölvetett és minősítő vizsgára jelentkező 445 személy közül természetesen szinte mindenki átmegy, csak az 1929/30-as tanévben utasíta-

nak el egy, 1932/33-ban pedig három hallgatót. De az alapvizsgán már megkezdődik a rostálás: 639-ből jeles 78 (12,20%), jó 165 (25,82%), elégséges 266 (41,63%), elégtelen 120 (18,78%), visszalép 10 (1,59%). Igen jó hatással van az eredményre az, hogy az 1935/36-os tanévtől fogva a vizsgatárgyakból is kell kollokválni, s így ezeknek a másodszori kikérdezése nem találja készületlenül az ifjakat.

Az I. lelkészképesítő vizsga eredményei a következők: 550-ből jeles 50 (9,09%), jó 172 (31,27%), elégséges 255 (46,36%), elégtelen 72 (13,09%), visszalép 1 (0,19%).

A II. lelkészképesítő: 508-ből jeles 32 (6,30%), jó 145 (28,54%), elégséges 274 (53,34%), elégtelen 57 (11,22%).

A három vizsga közül az alapvizsgai eredmény jobb, mint a megelőző éveké, különösen a jelesek és jók számánál. Itt és az első lelkészképesítő vizsgán örvendetesen megapad az elégtelenek száma, csak a II. lelkészképesítőn több valamivel, mint ott (11,11–11,22%). De még mindig normális. Egészen új intézkedés az 1937/38-as tanévtől fogva bevezetett V. éves theologiai záróvizsga. Ennek tárgyai részben a megelőző évek anyagának összefoglaló áttekintései, részben gyakorlati exegézis. Az erre jelentkező 54 vizsgázóból jeles 16 (29,63%), jó 25 (46,30%), elégséges 13 (24,07%). Tehát mindenki átmegy.

Az intézetbe való belépés alkalmával az új hallgatók 1926. október 3. óta előbb a tanári kar határozata, majd a szabályzat 90. §-a értelmében együttes ünnepélyes fogadalmat tesznek mind a lelkiismeretes tanulmányozásra, mind az intézeti rend megtartására, főként az Ige és imádság áldásai felhasználására. Ennek ellenpárjaként az 1930/31-es tanévtől fogva életbe lép s bekerül az 1939-es szabályzat 93. §-ába a végzett hallgató ünnepélyes kibocsátása és átadása a kerület vezetőségének. Mindkét szertartás, különösen az utóbbi, a hívek és érdekeltek nagy számát vonzza a díszterembe, s míg egyfelől az ifjak lelkét szent elhatározással tölti el, addig másfelől a fakultás egyházhoz való tartozását dokumentálja.

A mindegyre jelentkező, sőt fokozódó szükséglet azt is parancsolja az előjáróknak, hogy a lelkészképesítő vizsgák után egyeseket *vallástanároknak* képesítsen. Az erre vonatkozó szabályrendeletet a kerületi közgyűlés 1928. évi 54. sz. határozata állapítja meg, és ez az 1936. évi 53. sz. határozata módosításával az 1939-i szabályzatba is belekerül (219–233. §). Ennek alapján vallástanítási képesítést nyernek 1931-ben: Mezey Mihály magyarláposi, Olajos László marosvécsi, Szabó Endre tordosi lelkészek és M. Nagy Ottó okleveles lelkész, László Dezső utazótitkár, Nagy József szenior, 1935-ben Dávid Gyula árapataki lelkész, 1936-ben Bor László, Kiss Árpád, Nagy Zoltán, Tunyogi Cs. András, 1937-ben Bányai Ferenc, Balázs József, 1939-ben Geréb Pál, Horváth István, Morvay Pál, Tóth Imre, Bfő Sándor, Mester István és Kovács Zoltán segédhitoktatók, illetve rendes lelkészek, összesen 20-an. A szabályzattól eltérően 1936-tól fogva, éppen mint a theologiai magántanári vizsgánál, csak az egyszerű, képesített fokozat szerepel. Különbözeti vizsgát tesz 1925/26-ban Juhász Péter r. kat. lelkész, 1930/31-ben pedig dr. Viktor Gabriella kecskeméti tanárnő, akinek szintén csak bizonyos tárgyakból kell a lelkészképesítő vizsgát letennie. Lévitavizsgát, bár a szabályzat 209–22., illetve 247–59. §-ai ennek kétéves tanfolyam bevégezése utáni tartását előírja, most nem tartanak. Van lelkipásztor elegendő.

Az elmélyedő tanulmányozás egyik megnyilvánulása a *pályatételek megoldása*. Mint a megelőző években, most is az e célra szolgáló alapokat összevonják, s csekély kamataikat 500–600 lejre egészítik ki. De újabb adományok is folynak be ilyen rendeltetéssel. Így Máté Elek sóváradai lelkész előbb pályadíjakat (500–500–1000) tűz ki, majd 1000 lej szorgalmi díjat ad egy I. éves theologusnak. A Bekess-alap (250–1000 lej közt változó) kamatait az iratterjesztésben, az Ugron-alap kamatait, előbb 1000, majd 33 lejt a modern nyelvekben, Nagy Gerő adományaként a harmóniumjátékban kiváló előmenetelt tanúsítóknak 100 lejt, Kovács László 2–300 lejes szorgalomdíját egy jeles tanulónak adják. A Killyén Sándor-alap kamatát, 1000 lejt az utolsó 3 tanévben egy-egy szorgalmas ifjú élvezi. Pályadíjakat adnak és tételeket tűznek ki Tavasz professzor, Müllerné Dósa Lili, Kerekes András zilahi vallásta-

nár, Mac Intosh skót moderátor és egy 1934-ben végzett teológus. Sajnos a Tavaszgy pályatételei ritkán oldatnak meg, s az 1935/36-os kitűzött teológiai történeti téma: Geleji Katona István teológiája a Váltás titka alapján s a két év múlva kitűzött tétele: A XVI. sz.-beli magyar hitvallások teológiája – évről évre egyre megoldatlanok maradnak. A Kerekes Andrásét pedig, bár mindegyre könnyebbíti (előbb Svájc, majd Bazel, végül a svájci egyházi élet valamelyik korszakának érintkezése egyházunkkal) csak a legutolsó tanévben dolgozzák ki. A többiek, a Mac Intoshé két évben, két különböző témával (Perkins, a puritanizmus) megtalálják az eredményes feldolgozást. Jellemző, hogy az első három tanévben egyetlen pályamunka sem érkezik be, s azután is sokszor csak 1–2. *Az utolsó tanév hozza meg az összes tételek kidolgozását.* Természetesen a prédikációk, műfordítások, évszázó imádság, héber nyelvi és harmóniumversenyek nyertesei minden évben megkapják jutalmukat. Úgyszintén azok, akik a nyári munkaprogramot dicséretesen dolgozták végig, s 1937/38 óta azok, akik valamelyik szemináriumban legszebb munkát végeztek. Itt könyv- és pénzjutalmak, dicséretetek is szerepelnek. A pályatételek sikeresebb kidolgozása céljából a tanári kar ez időtől fogva a szemináriumokban tárgyalt anyag tekintetbevételét határozza el, és az útmutatást is felajánlja a munkálkodóknak. Ez azért is szükséges, mert egyes tételek (Deismann Adolf munkássága és teológiai jelentősége, Böhm Károly és a mai magyar filozófia) egy teológiai ifjú tudását, tájékozottságát meghaladják.

Jó hatással van a hallgatókra s az egész egyházi életre a *külfölddel* való sűrű érintkezés. Elmondhatjuk, hogy a fejedelmi kor óta még ez sohasem virágzott annyira, mint az elnyomtatás és háttérbe szorítás e válságos évtizedeiben. A Vaida miniszterelnökkel kötött londoni egyezség s a párizsi kisebbségi szerződés értelmében évről évre ellátogatnak ide a külföldi testvér egyházak vezetői és tudósai. 1925/26-ban Webster, Beveridge, Livingstone és Chisolm skót lelkészek, kik közül utóbbi itt is marad mint zsidó misszionárius. 1926/27-ben Allier párizsi dékán, 1927/28-ban Weatherhead skót moderátor, Webster, Buist és Jeffery lelkészek, Hepp amszterdami professzor, Macfarland, a Keresztyén egyházak jóbarátsága c. mozgalom apostola, Will és Strohl strasbourgi tanárok, 1930–31-ben Gautenbein svájci lelkész és Keller professzor, 1932/33-ban Mac Intosh moderátor és Webster, 1933/34-ben Buxtorf bázeli lelkész és Seigneur Emil francia misszionárius, 1934/35-ben Brunner professzor, 1935/36-ban Hoffmann Konrad amerikai misszionárius és Louis Blanc svájci lelkész, 1936/37-ben Barth bázeli és Clavier montpellier-i professzorok, 1937/38-ban Ágoston Sándor jugoszláviai püspök és Kiviranna tallini lelkész, 1938/39-ben Black skót moderátor és Stähelin Richard svájci lelkész, Moogens Zenthen koppenhágai teológus. A professzorok meg szinte minden évben mennek a magyarországi teológiai tanári konferenciákra, mások meg, Tavaszgy, Imre és Maksay a Presbiteri Világszövetségi Konferencián képviselik egyházunkat. Vagy a jugoszláviai testvér egyházban tartanak előadásokat (1928. október 23–25.). Igen bensőséges az erdélyi magyar evangélikus egyházzal való érintkezés, melynek minden ünnepélyes megmozdulásán két magántanár, Nagy András és Borbáth jelen vannak mint képviselők és tartanak még Svájcban is előadásokat, prédikációkat.

Maga az ifjúság pedig boldogan látogatja tanulmányai közben vagy ezek bevégződésével a külföldi egyetemeket, teológiai főiskolákat. E 15 év alatt 138 erdélyi ifjú fordul meg ott, ami az 1921–25-i létszámmal (18) együtt 156 külföldi tanulmányutat jelent. Svájcban Bazel, Zürich és Genf, Franciaországban Strasbourg, Montpellier és Párizs, Hollandiában Utrecht és Kampen, Nagy-Britanniában Cambridge, Aberdeen, Glasgow, Edinburgh, Németországban Berlin, Heidelberg, Bethel, Halle, Bonn, Königsberg, Lipcse, Kassel és Tübingen főiskolái, diákokthonai, professzorai meleg szeretettel fogadják be hitben és tudásban gyarapodni vágyó ifjainkat. Legtöbben természetesen Svájcba mennek, különösen mióta Barth is ott tanít. Az egyik kedves jugoszláviai német hallgatót, Röhrig Jánost 1932. november 24-én Halléban hívja el az Úr az örök hazába, de öccse, Röhrig Gottfried már ismét ott van Lipcsében (1934/35). Kedves szokás alakul ki 1932/33-tól, amikor 4 református ifjú Budapesten és

Debrecenben, 1934/35-ben kettő ugyanott, ezután pedig minden tanévben 1–2 evangélikus Sopronban végez 1–2 félévet, vagy ott fejezi be itteni tanulmányait. A külföldre menők a szabályzat 135. §-a értelmében előzetesen itthon vizsgát tesznek annak az országnak nyelvéből és egyháza ismeretéből, ahová igyekeznek, s a magyar protestáns egyháztörténet és annak jelenlegi helyzete legszükségesebb adataiból. S csak ezután kapnak ajánlólevelet az ottani stipendiumokra. Igen szép és áldásos a fakultásnak az az intézkedése, hogy a Killyén-alapból két ifjúnak ad 2000–2000 lej segítséget ilyen tanulmányútra (1934). Ezek az utak kapcsolják bele igazán az erdélyi egyházat és ennek tudományos életét a világhittestantizmus vérkeringésébe, s teszik azt továbbra is élet- és fejlődésképesé. A külföldi hittestvérek sűrű látogatása pedig felmérhetetlen szellemi nyereséget és anyagi segítséget jelent.

A nevelés egyik elengedhetetlen gyümölcse, az *erkölcsi élet és fegyelem* lassan, de biztosan követi a tanulmányozásban való előhaladást. Azokat az időket, amikor évközben mindenki azt tehette, ami tetszik, s a fakultás ifjúsága alig különbözött a többi, világi örömeiket hajhászó főiskolástól, most már elfújta a sok megpróbáltatás szele s az ezeknek nyomán fel lépő lelki megújulás és munka. Reggelenként előbb a konviktusban, 1929-től pedig a díszteremben van ének, igeolvasás és imádság, a szobákban pedig a nap ismét ezzel a közös áhítattal zárul. Szerdán este csoportos bibliakör van, szombaton este meg valamelyik professzor tart bibliamagyarázatot az egész ifjúságnak. A személyes megbeszélések alkalmai szaporodnak. A szenior pedig, mint az ifjúság élő lelkiismerete, szemét állandóan ott tartja az egyeseken, különösen a botladozókon, és igyekszik őket Krisztus útján megtartani. Így értjük meg, hogy az első években a hallgatók magaviselete „nem adott okot súlyosabb kifogásokra”. S az első komolyabb fegyelmi esetek csak 1928 tavaszán bukkannak fel, amikor különben is az új szabályzat rendtartása fokozottabb éberségre int s a 246. § első fokon a szenior elnöklete alatt minden évfolyamról választott 2–2 tagból álló *ifjúsági bíróság* működését beindítja. Az általa megítélt esetek az előadásokra járás elmulasztása, illetve viselkedés, meg nem felelő társaságba járás, engedély nélküli távozás az intézetből. De előfordul a részegeskedés és néhányszor a kártyázás is. Különösen a kintlakók ellen van panasz, úgyhogy a szenioroknak a rendetlenkedőket külön figyelmébe ajánlják. 1930-ban a konviktusi élelmezés ellen lázongók és ezt kigúnyolók, meg egy híveink kitérésében állítólag segédkező evangélikus ifjú, végül egy feltételelesen felvett, házassági szédelgést elkövető hallgató ellen folyik eljárás. Az ifjúsági bíróság előzetes vizsgálat után hozott határozata a tanári kar fegyelmi széke elé kerül, és ez legtöbbször jóváhagyja. De a túl szigorú ítéletet enyhíti is. Egyesek feddésben, dorgálásban, pénzbüntetésben (egy legátumukat a szegény tanulók javára befizetik) vagy éppen kitiltásban részesülnek. Megtörténik az is, hogy visszaveszik az illetőt a megelőző évre, és így tanulmányait vele meghosszabbíttatják, de reverzális mellett az ítéleteket sokszor felfüggesztik. Kedvezménymegvonás és végleges kitiltás (a házasságszédelgés esetében) is előfordul. Érdekes és jellemző tünet az, hogy egyesek kiszolgáltatják magukat a romboló korszellemnek s egyházunk tanításával ellenkező jelszavaknak. Már 1928-ban is ott szerepel egyik vádlottnál az antiszemitizmus. 1932-ben pedig két ifjú kerül bíróság elé amiatt, hogy tőlünk távol álló vagy éppen egyházellenes lapokban (Erdélyi Futár, Új Arcvonal, Temesvári Hírlap) cikkeket, verseket írnak illetlenül támadó vagy éppen rágalmozó hangnemben. Természetesen megintik, vagy évfolyamot kell ismételniük s a sértésekért bocsánatot kérniük. A tanári kar pedig kimondja, hogy ezután *senki sem adhat ki cikket, verset újságoknak igazgatói cenzúra nélkül* (1932. március 12.). De 1938-ban egy IV. éves egy egész verskötet kiadásával, melyben a teológuséleletet és FIKE-t súlyosan kritizálja, ismét megszegi ezt a határozatot, úgyhogy ennek tanulását is egy évvel meghosszabbíttják és minden tevékenysége egy tanár felügyelete alá kerül. Az 1934/35-ös tanévben – sajnos – két megtévedt ifjú – különben tekintélyes egyházi emberek gyermeke – kerül lopás gyanújába, s miután ez beigazolódik, mindkettő a II. félévben kilép a hallgatók közül. Később megjavulnak, s egyik a közgazdasági, másik pedig a tudományos élet derék munkása lesz. 1939-ben egy ifjú egy ágendáskönyv eltulajdonításá-

ért kap súlyos büntetést (intés és egy legációtól való eltiltás), 1935 és 1936-ban báli mulatságokban elkövetett vétkek fordulnak elő. Közülük egyik éppen a konstancai szórványgyülekezetben történik, és egyházi pénzek hűtlen kezelésével, a bukaresti előljárók elleni támadással is súlyosbodik. Természetesen kizárják, de ha megjavul, visszatérhet. Ő azonban inkább választja a hajlamainak megfelelő katonai pályát, és Magyarországra megy át. A másik báli incidens felmentéssel végződik. 1937-ben egy III. éves hallgató adósságcsinálásért, éjszakai csavargásért és botránys viselkedésért kap szigorú ítéletet, megfosztják a húsvéti legációba menéstől, s ha a legkisebb vétséget elköveti, eltávolítják. De időközben megjavul, s a IV. évet is elvégzi. Mindezek az esetek az ifjúság előljáróinak és a tanári karnak felelősségérzetére, de egyúttal irgalmasságára is világot vetnek. Megtörténik például, hogy egyik súlyosan megfegyelmezett hallgató elkeseredésében kitér egyházunkból s a gyulafehérvári r. kat. teológiára iratkozik be. Ott azonban pár hét múlva megbánja tettét, visszakérezkedik, s a fakultás megbocsát neki, kiszabadítja és újból visszafogadja tékozló gyermekét.

Igen fontos, sok tekintetben elsőrangú tényező a nevelésben az ifjúság *egyesületi élete*. Persze ez nemcsak a lelkiület alakításának, hanem egyúttal az öntevékenységek, önképzésnek szolgálatában is áll. Egyelőre még fennáll a 70–1923 sz. kerületi közgyűlési és 1924. márc. 21-i igazgatótanácsi határozat, mely az egyházi egyesületek alakítását eltiltja, illetve az ilyeneket feloszlatja. A főhatósági intézkedést – mint láttuk – a fakultáson is végrehajtják, úgyhogy itt az első tanévben csak a két évvel azelőtt működő ifjúsági presbitérium s az e mellett kialakult önképzőkör szerepelnek. Természetesen az Ifjúsági Keresztyén Egyesületet, mint egy országos tagozat államilag elismert alakulatát, a feloszlató határozat nem érinti. A presbitérium, épp mint a régi egyesület, kurzusokat ad ki, könyvtárat, olvasókört tart fenn, és segítéyz az ifjúság és gyülekezetek adományaiból, műsoros estélyek jövedelméből. Az önképzőkörben pedig részint a tagok, részint meghívott tudósok előadásokat, megbeszéléseket tartanak, elbeszéléseket, verseket olvasnak fel és bírálnak, ének- és zeneszámokat mutatnak be. A presbitérium és önképzőkör aztán már a következő tanévben ismét egybeolvad *ifjúsági egyesületté*, miután az 1927. február 17-i igazgatótanácsi gyűlés a nőszövetségi szervezkedés engedélyezésével ismét megadja az engedélyt az egyházi egyesületek működésére. „Mert az egyház a gyakorlatban nem tudott eleget tenni azoknak a kötelezettségeinek – írja Gönczy professzor –, melyek pedig elvileg reá mint egyházra vártak.” Így az 1926/27-es tanévtől egész 1939/40-ig minden tanévben mindkét alakulat, az Ifjúsági Egyesület és Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület zavartalanul működik, sőt az előbbi az 1932/33-as tanévben új alapszabályt is készít, mely aztán az 1939. évi szabályzatban annak függelékeként a szervezet, gazdasági tisztségek és munkaágak (önsegélyezés, betegsegélyezés, ének és zene, önképzőkör és fegyelmezés) körülírásával kap helyet. Itt most is az önképzőkör mutatja a legingadozóbb képet. Hiszen bár az 1926/27-es tanévben az elnök szép programot tűz ki, s az egyesület hat munkaágat vállal, mégis szerényen beismeri, hogy „a dolgot a magyar helyesírás és stílus tanulmányozásával kellene kezdeni”. És sürgeti, hogy vezessék be legalább fakultatív tárgyként a magyar irodalomtörténetet, szükséges segédtudományaival, és a magyar történelmet. Másfelől „illessze be az Ifjúsági Egyesület programjába a kulturális munkát is”. Miután idővel mindkét kívánság teljesül, s 1934-től az FIKÉ keretében folyik a munka, az Ifjúsági Egyesület önképzőköre idővel ellanyhul, és 1929 után – eltekintve az 1932/33-i szép mulatságtól – csak néhány összejövetelt s egy-egy díszgyűlést, emlékünnepet tart. Pályátetelei pedig, melyek kezdetben munkára serkentik a tagokat, meddők.

Annál kedvezőbb, a már ismertetett és jól bevált fegyelmezés mellett (ill. becsületbíróság is!), az *önsegélyező munka*. A tagok beiratkozási rovatalaiból, legátumok %-aiból (35% 1927/28 óta), kurzusok előállításából és adományokból a pénzvagyon folyton nő. És bár egyesek a nekik kiadott gyorskölcsönöket nehezen fizetik vissza (1932-ben konverzió), sőt elszámolási nehézségek is fordulnak elő, az első nyilvánosan bejelentett 52 309 lej törzsvagyongon (1928/29) tíz év alatt 219 054 lejre szaporodik (1937/38). Persze ebben benne van a

felszerelés s az évről évre gyarapodó könyvtár értéke is (87 334 lej). Az egyesület 1932 óta betegsegélyeket nyújt házipatika fenntartásával s a receptekre 50%-os költség folyósításával. S a Református Kórházban ápolat ifjak kezelési napjainak egy részét fizeti. A szegény hallgatók rendkívüli ingyensegélyeket kapnak, s – mint láttuk – az eladósodottakat igyekszik a tagok újabb támogatásával nehéz helyzetükből kiszabadítani. Olvasótermük, mely előbb a 29–30. sz. szobákba, végül a II. emelet végső nagy lakószobájába (1. sz.) kerül, a tanári kar által kiutalt 8250 lejért vásárolt új népi bútorokkal s rádióval bővül, és végül 6 napilap, 8 hetilap, 25 folyóirat áll benne. Könyvtárunk ekkor 363 kötetből áll, melyek főként magyar szépirodalmi és tudományos művekkel látják el az olvasókat. 1935/36-ban 148 könyvet ajánldékoznak a szórványoknak. Egyes gyűjteményes munkákat meg nemsokára történelmi szeminariumunknak adnak át.

Szép munkát fejt ki az *Ének- és Zeneegylet*, mely 1929-től fogva egy ideig Tárcza Bertalan, majd 1937-től fogva Benedek Kálmán vezetése mellett az itthoni estélyek műsorát gazdagítja, vagy körutakat tesz és az 1938/39-es tanévben „az eddigi évekhez képest csúcsteljesítményt ért el”. Sajnos a következő tanévben a körút tervét „rajtunk kívül álló okok miatt” nem tudják megvalósítani – jelenti az elnök. Ekkori vagyona, a felszerelésen kívül, 8227 lej, valamivel kevesebb, mint a megelőző évben. Az Ifjúsági Egyesület tehát, mint *keret*, áldásosan teljesíti szent hivatását.

A lelkeség, mégpedig ennek református keresztyén minősége, még inkább lüktet a Főiskolás Keresztyén Ifjúsági Egyesületben. Hiszen itt már tekintélyes elnökök (László Dezső, Imre Lajos, Maksay Albert és Nagy András), alelnök főtitkár, négy titkár és 14 választmányi tag (4 egyetemi hallgató stb.) avatott vezetése alatt az egyetemi hallgatók bevonásával folyik a munka. Ennek területei a négyes programnak megfelelően a bibliakör, az irodalom, illetve kulturális nevelés, a testnevelés és a szolgálat. A bibliaköri munka különveszi a theologusokat, kiknek szerdán este előbb öt, később hat, majd nyolc csoportja van, melyeket a professzorok (Imre L. a leányokét is) és senior vezetnek. Péntek este meg az egyetemi hallgatók, főiskolások gyűlnek össze előbb egy, később 2–3 csoportban. A látogatás – eltekintve a theologusokétól, ahol ez kötelező lesz – ingadozó, különösen az 1937/38-as tanévben apad le átlag 15–20-ra, de általában növekedő tendenciát mutat. Az utolsó két év képe mégis vigasztaló. 1938/39-ben itt megfordul 192 diák, tehát a ref. főiskolások 50%-a, 1939/40-ben pedig a látogatók átlagos száma 42. Ekkor már minden szombat este, majd minden negyedik bibliaóra után a főiskolás lelkész vezetésével imaóra van. Ezenkívül minden évben egy téli és egy nyári konferenciát, 1938-tól fogva lelkigyakorlatot tartanak, utóbbit vidéken. Itt előbb rendszeren a középiskolásokkal, iparosokkal és földművesekkel együtt vannak (Magyaró 1925, Sáromberke 1926, Rév 1927 stb.), sőt a seniorok (végzett főiskolások és lelkészek) is megjelennek. De az előbbieket mégis nemsokára külön konferenciáznak (1930/31-től). A kolozsvári összejövetelt szeretetvendégség zárja be, s mindkettő nagy lelki meggazdagodást jelent az ifjúság számára. Megtartják a sáfársági és a világszövetségi egyetemes imaheteket s a karácsonyi ünnepet is. A főiskolás lelkész pedig 1938-tól fogva kéthetenként istentiszteletet tart, s pásztori látogatásokat végez a szobákban és külső diákinternátusokban. Öröndetes jele a munka terjeszkedésének, hogy Bukarestben (1935), Temesváron és Iasi-ban is alakulnak főiskolás IKE-csoportok.

A *missziói munka* évről évre szaporítja a középiskolások, földművesek és iparos ifjak csoportjait, úgyhogy az utazótitkár beszámolója szerint 1940-ben 255 csoport működik 5708 taggal. Az 1926/27-es tanévben kimutatott 49 bibliakör 620 résztvevője tehát majdnem meg-tízszereződött! Ide tartozik a gyülekezeti munka is, melyet Kolozsvárt a vasárnapi iskolásoknál és a külvárosokban (Tordai út, Fellegvár, Donát út, Hidelve, Kardosfalva) vagy pedig a közeli kalotaszegi falvakban végeznek. A szórványmunka Kolozsvár környékén (14–16 gyülekezet) állandóan folyik, s az ókirálysági Bresoi-ba és Ploiești-be is legátust küldenek, Moreni-ben pedig egész nyáron tartják az ottani exmittált theologust. Nyári vakációkon egész

sereg ifjú jelentkezik, hogy gyülekezetében vagy annak környékén IKE-munkát végezzen. Kolozsvárt a szektás hívők meglepetve tapasztalják, hogy mi is tudunk imádkozni. Vitatkozó munkásvezérek előtt is bizonyoságot tesznek (1933/34). A fakultás szuterénjében inasothont nyitnak, az ipariskolában hat ifjú vallásórát tart. Foglalkoznak a vak gyermekekkel, szegényekkel, cigányokkal, aggokkal. A sajtó útján való evangelizálás legkedvesebb orgánuma, az Ifjú Erdély c. lap évről évre több ezer példányban jelenik meg, s habár előbb a szeniorok, majd a földművesek részére Pálfi Károly lelkész külön lapokat indítanak (Kéz a kézben, Ref. Ifjúság), mégis megmarad a mozgalom vezető újságjának. Az iratterjesztés cselekvő vagyona 1930-ban már 426 249 lej.

Egészen különlegesen áldásos tevékenységet folytat az egyesület tagjai *művelődési színvonalának* emelése érdekében, amit a kisebbségi élet mostoha körülményei közt nem lehet eléggé felbecsülni. Ez az ún. szociális munkakör előadás-sorozatot rendez a kisebbségi és valláserkölcsi kérdésekről (1925/26), vallásos és irodalmi estélyeket (1926/27), szegény diákok felsegítesét szolgáló templomi ünnepélyeket (1927–29), majd a külmisziói és ókirályságbeli munka iránti érdeklődést ébresztgetik (1930–34). Közben városnézést, kirándulásokat nyújtanak az elárvult magyar főiskolás ifjúságnak. 1932/33-ban és 1933/34-ben, a legmostohább időkben, a tanárjelöltek és orvostanhallgatók részére *szemináriumokat* tartanak szakelőadásokkal és megbeszélésekkel, s a jogászokat is nyilvántartják. Ugyanakkor egy újabb irodalomtörténeti előadás-sorozatot indítanak Reményik Sándor, Jancsó Elemér, Kristóf György, Járosi Andor és Kós Károly részvételével. Pályadíjakat tűznek ki mind az Ifjú Erdélynél, mind a főiskolásoknál. 1934/35-ben megkezdődnek a vasárnap délutáni *kultúr-délutánok* irodalmi, művészeti, vallási és néprajzi előadásokkal s hozzájuk csatlakozó, rendszerű népszerű nótázással, melyben a látogatók száma sokszor a 120-at is eléri. Delly Szabó Géza vezetése alatt külön dalkar alakul az egyesületben, mely azonban az 1937-i vasgárdista merényletek hatása alatt, az ostromállapot miatt, kénytelen beszüntetni működését. De 1938-ban újrászervezkedik Benedek Kálmán vezetése alatt 60 taggal, s a megújult magyar zene ápolását tűzi ki céljául. Ennek szolgálatában áll az egyesület több ezer példányban megjelent kis gyűjteménye: A mi dalaink.

A *testi nevelést* a konferenciák alkalmával rendezett kirándulások s az itthoni játékdélutánok végzik, egész addig, amíg 1934/35-ben megnyílik a ref. kollégiumban Lőrinczi Ferenc vezetésével a 45 tagból álló tornakör. De ez az 1938/39-es tanévben megszűnik. Legnagyobb akadálya ennek az önálló épület, otthon hiánya. Míg a világszövetség egyes utódállamokban, Csehszlovákiában és Jugoszláviában, ahol pedig kevés a protestáns, fényes központi épületeket emel az ifjúság evangelizálására, addig ezt itt fájdalmasan nélkülözzük. Egész 1933-ig a fakultás nyújt az egyesületnek helyiséget, menedéket, ekkor egy évig a belvárosi férfiszövetségtől kapnak egy szobát, végül 1934-től fogva a belvárosi parókia szuterénjében húzódnak meg. Itt van az olvasó- és játékkerem, a Nőszövetség ingyen menzája, de már a külföldön elmaradhatatlan torna- és fürdőhelyiségek hiányoznak. Az egyesület vagyona a missziói célokat szolgálja, alig gyűl fel 15 év alatt egypár ezer lejre (3797 lej). Nagy értéket képvisel az iratterjesztés, melynek megmentését, autonómiáját a tanári kar szorgalmazza. Ez 1938-ban Bekess háznagy kiválása folytán Sipos Géza főiskolás lelkész vezetése alá kerül, s a kerületi iratterjesztéssel összhangban végzi áldásos munkáját.

A *testvéri kapcsolatok* ápolásánál meg kell emlékeznünk a romániai ortodox egyházzal együtt tartott konferenciákról (Sepsiszentgyörgy, Piatra-Neamț, Törösvár), melyek azonban az ortodoxia féltékenysége miatt 1929 után csak levelezésre szorítkoznak. Csak a legutolsó tanévben jön ide Galdau lelkész, aki a FACSZR bukaresti vezetője. Annál sűrűbb az érintkezés levélben és élőszóban a Világszövetséggel, melynek évi konferenciáin Bulgáriától Észak-Amerikáig mindig ott vannak az erdélyi képviselők. Sőt, 1939-ben az amszterdami világkonferencián is jelen van két diákunk. A Szövetség pedig két látogató, Reewes és House lelkészek révén veszi fel az egyesülettel az érintkezést (1935–40). A magyar Soli Deo Gloria és a

MEKDSZ konferenciáin is állandóan megjelennek a kiküldöttek, s 1930 nyarán 40 ottani keresztyén diák látogat el Erdélybe, kiket meleg szeretettel fogadnak.

Az IKE tehát kinőtt a régi theologusi keretéből, s egyik elnöki jelentése szerint nemcsak a belmissziónak, de az öntudatos református lelkipásztor és értelmiség képzésének is egyik legfőbb eszköze lett.

IV. A kősziklára épült ház

(1940–1949)

IRODALOM: – DAVID GYULA: A református theologia tanítása az államról. Az Út 1937. – GROB RUDOLF: Aufbau der Gesellschaft. Zürich 1940. – HALASY NAGY JÓZSEF: Mai politikai rendszerek. Budapest 1943. – BALOGH ARTHUR: Nemzet és állam. Erdélyi Múzeum Emlékkönyve, 1933. – NAGY GÉZA: A keresztyén nacionalizmus és internacionalizmus a lelképásztori szolgálatban. Az Út 1938. Uő: Metamorphosis Transsylvaniae. Kirchenblatt für die ref. Schweiz 1940. – Uő: A kisebbségi kérdés református szempontból. Prot. Szemle 1941. – MIKÓ IMRE: Huszonkét év. Budapest 1941. – TAVASZY SÁNDOR: Az ethika mai kérdései. Kolozsvár 1939. – BÁNYAI LÁSZLÓ: Harminc év. Bukarest 1949. – ROLLER M.: A Román Népköztársaság története. Kolozsvár 1952. – Az egyházi terület megosztása és ennek adatai. Ref. Szemle 1940-i (később helyesbített) közléseiben Nagy Ferenc esperes, dél-erdélyi püspökhelyettes jelentésében (Theologiai Fakultás levéltára). – A Ref. Szemleben a püspöki körlevél, Tavaszcy cikkei és Gönczy évnvítő beszéde. – MUSNAI LÁSZLÓ: Az Ige szolgálatában. Nagyenyed 1945. – TAVASZY SÁNDOR: Nem versenyzünk és nem versengünk. Ref. Szemle 1942. – NAGY GÉZA: A református egyház és a nemzetiségek. Láthatár 1942 (előadás a debreceni szabadegyetemen). – Az erdélyi magyarság és egyház elleni vádak Vásárhelyi J. felsőházi beszédében (Ref. Szemle 1944. január 10. sz. melléklete) és TAVASZY SÁNDOR Az egyház ma c. vezércikkében (uo. 1944. január 30.). – A szociális igazság mellett VÁSÁRHELYI J.: Egységes szolgálat (uo. márc. 10.) és ZÓLYOMI JENŐ: A református lelképásztor feladatai a szociális családvédelem körül (uo. április 10.). – A dél-erdélyi adatokat Nagy Ferenc püspökhelyettesnek a fakultás levéltárában őrzött jelentéseiből s az ottani református naptárból veszem. – Az új és erdélyi egyházak a Ref. Szemle 1944. 128. lapján. – Az átalakulás, a politikai, társadalmi események az idézett két (magyar nyelvű) román történelmi munkában, a református naptárak világszemléiben, az egyházi események pedig a Ref. Szemle megfelelő évfolyamaiban s a kerületi közgyűlés jegyzőkönyveiben (1941–42) és az igazgatótanács jelentéseiben (1942–44) találhatók, a szövegben idézett adatokkal. – KENESSEY BÉLA: Nyílt levél. Erdélyi Protestáns Lap 1898. 34–36. – RÉVÉSZ IMRE: Találkozás. Debreceni Protestáns Lap 1940. szept. 15. – Erdélyi Református Lelkésznek Szövetségének alapszabálya. Ref. Szemle 1944. 16. – IMRE LAJOS: Jelentés az 1942. évi missziói munkáról. Kolozsvár 1943. – Az országos egyházi és erdélyi egyházkerületi missziói munka viszonya. Ref. Szemle 1943. – A leventemozgalom és az ifjúsági munka. Az Út 1943. – TAVASZY SÁNDOR: Mythologia és eszkatologia. Uo. – Uő.: A keresztyén tudományok módszeres együttműködése. Uo. 1944. – A romániai erdélyi református egyház Intéző Bizottsága gyűlésének jegyzőkönyve. Aiud 1941. – NAGY FERENC jelentései, 1941–43 (Theologiai Fakultás Levéltára). – MUSNAI L. cikkei a Református Naptárban, Aiud 1943, 1944. – Fülöp Ferenc bekecsalji esperes levele Nagy Géza theologiai tanárhoz, 1945. február 1. – Járosi Andorról a Lelképásztor c. ev. havi folyóirat külön emlékszámot ad ki. Budapest 1947. – A háború utolsó hónapjainak és a külső változásnak egyházi eseményeit közli a Ref. Szemle 1945. évi első (máj. 20.) számának Beszámolója. – Püspöki Székről és igazgatótanácsi ülésről uo. Halálózsákokról itt és a 4. (szept. 30.) számban (nem teljes!). – Igazgatótanács hat ügyosztályáról jelentés a Ref. Szemle 1947. évi 10. számában. A belmissziói és szeretetmunkákról uo. Különösen kiemelendők az Imre Lajos és Horváth Jenő ezekről szóló cikkei s a Diakonissza Kórházról szóló összegező beszámolók Borbáth D.-től és másoktól. 1948. 12. sz. – Az anyagi dolgokról a tanári kari és elöljárósági gyűlési jegyzőkönyvek, ill. az itt elhangzott jelentések szólnak. A szellemi kapcsolatról a Ref. Szemle évfolyamai. – Nagy András A váltáság gondolata az Ótestamentumban c. művének ismeretése Tőkés Istvántól. Ref. Szemle 1947. 75–76. – A magántanári vizsgákról a megfelelő jegyzőkönyv tájékoztat. Életrajzi adatok az Emlékkönyvben és személyes információ útján is. – A Bethlen theologiai akadémiáról I. fentebb. – Az 1944 utáni tanévekről nyomtatott értesítők, illetve évkönyvek nem jelennek meg (159–1945 sz. tanári kari hat.), így az Imre Lajos helyettes igazgató és Maksay Albert igazgató gép- vagy kézirásos jelentéseit s ezek mellékleteit használok utóbbi szívességéből. Természetesen a jegyzőkönyveket, tabellákat, levelezést és hivatalos lapot is. – VASADY BÉLA: A lelkészképzés reformja. Debrecen 1940. – A magyarországi református egyház theologiai főiskoláinak tanulmányi, nevelési és vizsgálati szabályzata. Budapest 1940. – KOVÁTS J. ISTVÁN: A lelkészképzés reformja. Budapest 1941. – A Román Népköztársaság Alkotmánya. Bukarest 1948. A tanügyi reformot életbe léptető rendeletörvény (dekrétum) a Ref. Szemle 1948. évi 171., az új kultusztörvény (177. sz. dekrétum) uo. a 48., az iskolai államosítás végrehajtásáról szóló dekrétum (176. sz.) uo. az 529. lapo-

1. Ellentétes áramlatok sodrában

a) A kerület megosztása

„Az egyháznak Krisztus felé kell haladnia – mondja Barth egy 1946-os előadásában –, nemcsak a védett és elegyengetett úton, hanem a hullámokon is.” Ez a kockázatos feladat vár reá évszázadunk negyedik évtizedében mind külföldön, mind hazai területen. A XIX. század minden lendületes haladása mellett is megoldatlanul hagyta napjainkra a két legégetőbb kérdést: a *munkásosztály felszabadulását és a nemzeti önállóságot*. Azok a törekvések, melyek egyik megoldását a másik megvalósításától tették függővé, csak nem érték el a kívánt eredményt, s ezért akár akarjuk, akár nem, még mindig *külön* is tekintetbe kell vennünk a két sürgető érdek kielégítését. A Szovjetunió megnyugtat ugyan minket, hogy keretei közt teljes szociális és nemzeti szabadság van, de *mint államnak* tovább kell küzdenie önállóságáért, fejlődési lehetőségéért. S a hozzá csatlakozó országok közül nem egy a nemzeti egységet azóta is a szociális érdek fölé helyezi. A fél- és teljes kapitalista államok pedig kénytelenek minden konzervatív nacionalizmusuk mellett is a munkásosztály fokozatos felemelésén fáradozni, ha határaikon belül egészséges és életképes belső életet akarnak teremteni. Mindez abból következik, hogy még egyik nemzet sem tudja nélkülözni a társadalmi önfenntartás legerősebb eszközét: az állami életet, ennek kereteit és szolgálatait.

A református teológia, mint a megelőző fejezetben láttuk, a Biblia és hitvallás tanítása alapján szintén elismeri ennek szükségességét, Istentől való rendeltetését. S bár Kálvin az Institutio különböző kiadásában az *államforma* kérdésében bizonyos szabad álláspontot képvisel, mégis végeredményében az arisztokratikus (nem feudális!) *köztársaságban* látja leginkább biztosítva a nép jogát és szabadságát. Mind ő, mind mai követői (Barth, Brunner, Thurneysen) a *jogállam* kiépítését sürgetik, s a törvényhozásban és kormányzásban az igazságosság, következetesség és méltányosság érvényesítését. A hatalmi kényszer, ez a sajátos ótestamentumi pedagógiai eszköz, itt a méltányosság és szeretet mellett alárendelt szerepet játszik. *Végső eszköz*, épp mint az önvédelem terén a fegyveres háború. Maga a sokat emlegetett nemzeti állam pedig nem egy népfaj impériuma a többi nemzetiség vagy éppen más gyöngébb, legyőzött ország felett, hanem egy helyi, történelmi vagy sorsközösségben is élő *politikai* nemzet megvalósulása, érvényesülése. A faj és ennek lelki formája, a nép felett ott áll mindig a *nemzet* mint eszményi életközösség, melynek célt és tartalmát csak Isten adhat az ő Igéje által. A nagy társadalmi összefüggéseknek is ez a forrása, s csak az Igében gyökeröző humanizmus ment meg az egyoldalú fajimádó nacionalizmustól. A Biblia tanítása szerint az ember önérték (Ézs 13,12; Mt 12,7), s amennyiben ezt a mai gazdasági ökumenizmus is komolyan érvényesíti, tulajdonképpen öntudatlanul Isten országának útját egyengeti.

Mivel magyarázható mégis korszakunkban a fasizmus és nemzetiszocializmus átmeneti előretörése? És leveretése után is ismételt felbukkanása? Természetesen nem csak gazdasági okokkal. Még a demokratikus történetírás is kénytelen elismerni, hogy „a kapitalista stabilizációt aláásta az első világháborúban győztes és legyőzött országok közti harc is” (Roller). A legyőzött Olasz- és Németország elveszti a népfelcsúszás számára igénybe vett gyarmatait, katonai és gazdasági tekintetben ki van szolgáltatva a nyugati nagy államoknak, melyek tőle a demokrácia nevében veszik el életfeltételeit. Csoda-e, ha a békeszerződés elleni tiltakozás és agitáció végül a szélsőséges nacionalista politika rendszerét termeli ki? A kisebb államok is súlyosan megfizették a wilsoni elvekben való hiszékeny bizakodást. Jogtisztelő humanizmus és demokrácia helyett újabb nacionalista törekvések áldozatai lesznek. S a fenti két ál-

lam önállóságra ébredésétől, fejlődésétől várják ők is sorsuk jobbra fordulását. Hiszen a Szovjet, amelyik itt még számításba jön, saját maga belső kiépítésével és régi állami területe restaurációjával van elfoglalva. Az utóbbit – mint láttuk – a német–oroszmegnemtámadási szerződés (1939. aug. 30.) alapján a keleti lengyel területek megszállása (1939. október 6.), a balti államokban katonai támaszpontok létesítése, majd a finn Karélia elfoglalása (1940. március 12.) és Besszarábia meg Észak-Bukovina visszacsatolása (1940. jún. 28.) útján hajtja végre.

Az egyes régi magyar államterületek visszacsatolása tehát nem meglepő és nem szörvényszerű jelenség. Kapitalista és szocialista államok az új külpolitikai légkörben sietve állítják vissza megcsonkult birtokállományukat. Természetesen egy kisebb ország még inkább függ a nagyhatalmak közti konstellációtól, semhogy saját sorsát kezébe vehetné, irányíthatná. S miután Németországnak eminens érdeke, hogy kelet felőli békeességét semmi háborúskodás se zavarja meg, Románia és Magyarország kölcsönös kibékítésére törekszik. Együttal a gazdasági javakban inkább bővülködő Romániát s ennek uralkodóját is ki akarja kapcsolni angol érdekelttségéből. Hogy aztán Károly királyt az itteni nemzetiszocializmus szélsőséges alakja, a Vaszgárda által is sakkban tartja s ez végül őt távozásra kényszeríti (szept. 4.), az már a külpolitikai játék eredménye.

Az 1940. aug. 30-i bécsi döntés szerzői tehát nem közvetlenül az érdekelt országok, hanem a két, akkor vezető szerepet játszó nagyhatalom, Német- és Olaszország. Romániának és Magyarországnak, melyek nem is tudnak egymás közt megegyezni, nincs egyéb dolguk, mint elfogadni, aláírni azt. S beletörődni abba, hogy Erdélyből 43 492 km² terület 2 577 291 lakossal magyar és 59 989 km² terület 3 000 000 lakossal román birtok legyen. A megosztás elleni nemzeti felzúdulásokat ott Teleki Pál miniszterelnök, itt az elűzött király kiskorú fia, Mihály helyett kormányzó Antonescu tábornok és Maniu csöndesítik le.

A református egyház, bár hívei magyarok, szintén ellentétes érzések közt fogadja a döntést. Igaz, hogy két kerületi központja, Kolozsvár és Nagyvárad 18 (14 + 4) egyházmegye, 526 (394 + 132) gyülekezet és 532 460 (362 460 + 170 000) lélek magyar uralom alá kerül, s így nemzeti életének fejlődése biztosítva van. De örömet lefogja, mélyen megzavarja az új határon túl maradt, tőle elszakított hét teljes és hét töredék (később négy új egyházmegyében egyesült) egyházmegyében élő 256 anyaegyház s az ő (179 240 + 51 986) 231 226 tagjának kétséges sorsa. A theologiai fakultás is természetesen a magyar területen van, a kolozsvári, nagyvárad, szatmári, zilahi, marosvásárhelyi és sepsiszentgyörgyi középiskolákkal, internátusokkal, szeretetintézményekkel és 260 erdélyi népiskolával együtt. Viszont román területre kerülnek a nagyenyedi és brassói középiskolák, 104 elemi iskola, internátusok, szeretetintézmények, köztük a szászvárosi egyetemes árvaház. Az itteni életet nemcsak a kormányzatot átható nemzetiszocialista diktatúra elnyomó intézkedései teszik sötétté és vigasztalanná, hanem a hívek és egyházi vezetők Észak-Erdélybe való tömeges átköltözése, átszivárgása is. A lelkipásztorok közül 49, a tanárok és tanítók közül pedig 129 hagyja el ottani helyét s jön magyar területre.

A fakultásnak és az egyházi főhatóságoknak most már az a feladata, hogy elősegítsék a dél-erdélyi hittestvérek egyházi és nevelési szervezkedését, megmaradását. Másfelől, hogy kivédjék az Erdély és a református egyház számára idegen, túlzó nacionalista és felekezeti vakbuzgóságot, ellentéteket szító szellem beáramlását. Szerencsére kijárták már a kisebbségi élet nagy iskoláját, s a tiszta evangélium és az ezen felépülő református theologia alapján az újabb nehézségek egymás után megoldódnak. Maga az erdélyi püspök, Vásárhelyi, első körlevelében a Zsid 12,12–15 verseivel vigasztalja a határon túl maradtakat, és előjáróik iránti engedelmisségre, hivataluk, munkakörük további hűséges betöltésére, fegyelmezettségre inti őket. S csak ezután óvja az itteni híveit lármás és gyűlölködő viselkedéstől az igazság, szeretet és megbocsátó Krisztus nevében (Ef 4,31–32). A főjegyző Tavasz professzor pedig két cikkben is tárgyalja az új tartalmú nemzetszemléletet, mely a 22 éven át fülünkbe ordító

zó nacionalizmus, pártos szellem és handabandázás helyett evangéliumi tartalmat ad magyarságunknak, többet dolgozik és hitben, erkölcsileg mélyebb, igazságosabb. Ennek a *tiszta etikai* nacionalizmusnak, mely az ApCsel 17,25 szerint mélyen humanista, hűséges és önzetlen, a forrása csak az Isten iránt háládatos szív és neki szentelt élet. Hasonló hangokat üt meg Gönczy theologiai igazgató évmegnyitó beszéde. „Intézetünk ebbe az új időbe a régi lélekkel akar átlépni. Feladata az új viszonyok közt is marad a régi: a *Szabadító Krisztusnak* engedelmeskedő lelkipásztorokat nevelni az ezen a földön élő reformátusok számára. Eszményképünknek legjellegzetesebb vonása volt a múltban és kell hogy legyen a jövődében is: a kicsinyekhez való lehajlás... *Többségi sorsban is lélek szerint kisebbséginek kell maradnunk*. Isten szuverenitásáról, a bűn hatalmáról és az áldozatos kötelesség teljesítéséről nem szabad elfeledkezünk.” Az egyetemes egyház vezetői, szervei, főiskolái, valamint a külföldi (svájci) református testvérek üdvözlő szavai szintén ezt a keresztyén önmérsékletet, az elszakítottak iránti felelősséget s az új feladatokat sugározzák.

Az új viszonyok közé került erdélyi főhatóságoknak első kötelessége tehát a veszélyben forgó dél-erdélyi testvérekről való gondoskodás. Az aug. 31-i igazgatótanácsi gyűlés létrehozta Nagy Ferenc gyulafehérvári esperes, püspökhelyettes és Bethlen Bálint főgondnok vezetése alatt az ő ottani nagyenyedi központi szervét, az esperesekből, egyházmegyei főgondnokokból és középiskolai igazgatókból álló Intézőbizottságot, mely aztán a következő év máj. 20-án nélkülözhetetlen hat ügyosztályával átveszi a gyülekezetek és iskolák, szeretetintézmények kormányzását. Ennek *döntő* irányítását a királyhágómellékiek szintén elismerik, bár Nemes Elemér lugosi lelkész-esperes itt önállóan is intézkedik. Ami pedig minket itt leginkább érdekel, az Intézőbizottság az Igazgatótanács tudtával és beleegyezésével a *lelkésznevelésről* is gondoskodik (okt. 5.). A Bethlen-kollégiumban az ott maradt 8 régi és 9 új theologiai hallgató számára egyelőre tanfolyam, de az 1941/42-es tanévtől fogva theologiai főiskolai akadémia nyílik meg, hol két képesített magántanár, Musnai László és Nagy József, egy theologiai és egy filozófiai doktor, Horváth Jenő és Illyés Géza, egy valástanár, Juhász Albert, végül egy román gimnáziumi tanár, Vulcu Gheorghe látják el az előadásokat s a nevelés, vizsgáztatás többi teendőit. Anélkül, hogy a tanárok és lelkészek megelőző állandó foglalkozásait (lelkész, tanár) elhagynák. A rendkívüli idők többletmunkáját készségesen vállalják, és még irodalmi, társadalmi munkát is végeznek. A kolozsvári fakultásnak nincs módja és lehetősége arra, hogy e szervezkedést irányítsa. S mégis az ő ifjabb testvérenek tekinti, akit megfelelő tanerőkkel, az itt előadott tananyag kézírataival, könyveivel, levélbeli, néha személyes érintkezéseivel, imádságos, szolgáltni, segíteni kész szeretetével állandóan támogat. Amint látni fogjuk, erre is elkerül a sor.

Egyelőre Erdély mindkét felében a két uralkodó népfaj igyekszik megerősíteni pozícióit. E tekintetben az államhatalom készségesen áll rendelkezésükre, habár a külső segítség motívumai sokszor eltérnek egymástól. Az északkeleti részben pl. a 22 év alatt elszenvedett háttérbe szorítás miatt keletkezett veszteségek, hiányok pótlása, a *restauráció* a főcél, délnyugaton pedig az eddig kivívott előnyök *fokozása* a román elem szinte kizárólagos uralmáig. Ott a hajtóerő a visszacsatolás, az új távlatok és lehetőségek boldog birtoka feletti öröm, amelyet még növel egyes délvidéki területek, Bácska, Baranya, Muraköz visszaszerzése (1941. ápr. 10–18.). Itt meg a kétszeres területvesztés (Besszarábia, Bukovina, Észak-Erdély) miatt érzett *keserűség* s a megtorlások ebből születő vágya. Ott az államélet, kormányzás egész 1944. márc. 19-ig alkotmányos keretek közt folyik, jórészt a régi, liberális szellemi törvények (vallásageyenlőség, egyházi iskolák államsegélye stb.) alapján, itt pedig II. Károly eltávolítása (sept. 4.) után az őt követő Mihály helyett Antonescu diktatúrája rendelkezik kormányozza a legionárius államot. Kegyetlenségek azonban ott is, itt is fordulnak elő. A látszólag békés impériumváltozás is áldozatokat követel, mert a román hatóságok erre a magyar hivatalnokok, munkások és bányászok elbocsátásával, majd az országból való eltávolításával válaszolnak. Viszont a magyar hatóságok ezt a nagyobb városok, Kolozsvár,

Nagyvárad egyes román lakosainak, köztük egyházi embereknek határon áttételével torolják meg. A vasgárdista elemeket először magyar területen tartóztatják le, Románia pedig egy általuk szított kormányellenes lázadás vérbe fojtásával számol le velük (1941. jan. 22–24.). Az orosz hadüzenet és háború (jún. 22. és 25.) mindkét államban az eddigi külpolitika szomorú következménye, melyet csak egy német megszállás kockázatával lehetett volna elkerülni. Magyarországon, amely a csapatokat a sztálingrádi véres csata (1942. nov. 19. – 1943. jan. 18.) után visszaparancsolja (1943. máj. 24.) s csak rendfenntartó és tisztogató egységeket hagy szovjet területen, erre is rákerül a sor. A folyton növekvő háborúellenes hangulatban a szövetségesekkel is érintkezést kereső Kállay-kormányt Hitler, a kormányzó tiltakozása ellenére, 1944. márc. 19-én a német érdekeket, utasításokat kiszolgáló Sztójai-kormányval váltja fel, s csapatai kezükbe veszik a honvédelem és belügyek irányítását. Közben mindkét ország a harctéren súlyos emberveszteséget szenved. Az elővigyázatosabb Magyarország egy félmilliót, Románia, mely 1943/44-ben is teljes erővel harcol, egymilliót. A véres eseményeket feltartóztatni igyekvő munkásvezérek az erőtlen fék tragikus szerepére vannak kárhoztatva, s egy részük háborúellenes izgatás miatt halálbüntetést szenved. A hátvédjüknek tekintett zsidóság ellen pedig egymás után jelennek meg a teljes jogú állampolgárságtól megfosztó, munkaszolgálatra behívó, végül 1944-ben másoktól elkülönítő és haláltáborokba űző rendeletek. A nacionalizmus, mely a liberális légkörben még megfér a jogegyenlőség és szabad verseny elvével, most a nemzetiszocializmusban szövetségre lép az animális jellegű faji gondolatokkal, s kizárólagossága milliók múlását idézi fel. 1944-ben, a magyar alkotmányosság bukása után, napvilágra hozza, megnöveli az addig illegálisnak tekintett *s hatóság és katonaság által elítélt, meg nem tűrt nyilaspártot*, melynek aztán olyan szomorú szerep jut az ország összeomlásában. Románia még idejekorán (1944. aug. 23.) kilép a központi hatalmak szövetségéből, s az orosz hadsereghez csatlakozik, de a szerencsétlen magyar alakulat a békét kereső kormányzó elűzése után tovább harcol a németekkel, s Budapest (1945. febr. 13.) s az egész ország feldúlását és megszállását idézi fel (ápr. 4.).

Az egyház, ha hitvallása és eddig tanított teológiája nem is figyelmeztette volna, ösztönzerűleg érzi, hogy a folyton erősödő és Németország által importált, mesterségesen szított, végül kormányzati elvvé tett faji gondolat hívei, gyülekezetei, intézményei számára végzetesen veszedelmes. Nem utasítja el a magyar területre került nagyszámú áttérni óhajtó, közösségébe vágyó lelkeket (1940–41-ben 8329), sem az 1942 után e célból jelentkező zsidókat, de vallja püspökhelyettesével, hogy „nem azért küzdünk, hogy ezt a világot megnyerjük, hogy földi hatalmat szerezzünk, hogy nagy lélekszámmal dicsekedjünk, mert az egyház feladata népének életét hozzáigazítani Isten tulajdon beszédéhez ... hogy ... legyen az országnak és a népnek ... megbékítője”. S a zsinati szabályrendelet (1943. máj. 22.) értelmében csak a leggondosabb fél vagy egész évi előkészítés után engedélyezi az áttérők felvételét. Természetesnek látja a hivatalok és a régi erdélyi kultúrintézmények átvételét s az eddig háttérbe szorított magyar értelmiségi, iparos, kereskedő és földműves osztály felkarolását az állami és társadalmi alakulatok (Oncsa, Otba, Önállósítási Alap, Erdélyi Kirendeltség, Hangya és Szövetkezeti Központ stb.) által. De aggodalommal nézi, hogy egyes vármegyékben (pl. Kolozs m.) a népiskolai oktatás nyelve mindenütt magyar s a román nyelvnek csak kisegítő szerepe van. És azt, hogy a román egyházak az 1920-ban könnyelműen államosított iskoláikat a mostani háborús nehézségek miatt nem tudják ismét kezelésükbe venni. Ami pedig többi sérelmeiket illeti, azokra vonatkozólag egyik teológiai professzor nyíltan hirdeti Kuyper, Brunner, Teleki Pál és Balogh Artúr érvei alapján, hogy ezek megnyugtató megoldása a Szentírás, nemzeti becsület és erdélyi hagyományok követelménye. Ugyanezt ismétli egy hasonló szellemben tartott debreceni szabadegyetemi tanfolyam keretében. A fakultás igazgatója 1941-i évmegnyitó beszédében Széchenyit állítja oda követendő példaul az ifjúság és egyházi körök elé, mert a türelmetlen, gyors változásokat felidéző, önerejében elbizakodott, vádaskodó, bűnbakkereső, ítéletmondó mozgalmak helyett önkritikát, bűnbánatot, újjászületést s komoly

gazdasági reformokat hirdet. Érzékenyen reagál az egyház és a fakultás lelkiismerete az *egyházi totalitarizmus* olyan eredményei ellen, mint a kereszt kítűzése az állami hivatalok és intézmények falaira (egyetem) (1941. nov. 17.) meg a vegyes házasságból született gyermekek vallását előre meghatározó reverzálístörvény életbeléptetése (1942. júl. 1.). S megteszi a maga védekező intézkedéseit. 1942. febr. 19-én megkezdődik a zsidó származású állampolgárok, katonák és hivatalnokok igazoltatása, ami több százezer ember és család jogfosztásával, hivatalvesztésével jár. Az egyház természetesen nem helyesli ezt az eljárást, s bár az erre vonatkozó rendeletek hivatalos lapjában megjelennek, alkalmat és módot talál arra, hogy ilyen lelkészeit, tanárait és tanítóit állásukban meghagyja. A teológiára való felvételük egész 1943. jan. 5-ig még mindig lehetséges, bár legációba nem merik őket kibocsátani. Ekkor a tanári kar kimondja, hogy *újabbakat*, még ha evangélikusok is, nem vesz fel, de a régiiek akadálytalanul tovább tanulhatnak. Az egyházba való áttérésük szabadsága a zsinati tanács említett rendelete (1943. máj. 22.) és a belügyminiszter 1943. dec. 14-i törvényjavaslata rendelkezései értelmében biztosítva van. Mélyszéles lelki megrendüléssel nézik a református hívek és vezetők a szerencsétlen zsidó családok 1944 tavaszán való elhurcolását, de éppúgy nem tehetnek ez ellen semmit, amint a Hitler előtt hitelét veszített, leváltott Kállay-kormány sem. Csak a szószerk és a sajtó az, ahol a püspök tiltakozik a Kain útján elinduló s irgalmasság helyett önzést, bosszút hirdető *tévtanítók* s a főjegyző a Krisztus nélküli, gyűlöletet szító *idegen tudományok* ellen (Ref. Szemle 1944. máj. 30-i és jún. 20-i szám). A konvent 3609–1944 számú leirata értelmében diakónusi igazolvánnyal védi az egyház zsidó származású presbitereit (jún. 30.), részt vesz a keresztyén vallású zsidók különleges kezelését, megkülönböztetését célzó konventi akcióban (jún. 17.), a lelkipásztorok pedig az elhurcoltakat és családtagjaikat segítik szeretetadományaikkal – amíg lehet.

A szociális igazságért és békéért küzdők sorsát már nem kísérheti ilyen bátor kiállással, hiszen a földalatti erők rejtett kegyetlenségeiről nem szerezhet tudomást, így is magára vonta eddig azt az ítéletet, hogy „az erdélyi magyarban nincs elég nemzeti öntudat, nemzeti önérzet”, és hogy az egyház „zsidóbarát”. De a püspök az erdélyi ökumenikus közösség 1944. márc. 8-i ülésén tartott elnöki megnyitójában a nagy keresztyén világközösség feladatai és munkái ismertetésével kapcsolatban leszögezi az egyház szociális feladataival való foglalkozás szükségességét, a társadalmi igazságtalanságok megoldásának isteni parancsát. Egy vidéki lelkipásztortól (Zólyomi J.) származó másik cikk pedig „az evangélium szociális üzenetének bátrabb, radikálisabb, korszerűbb megszólaltatását” sürgeti Kutter szellemében (ápr. 10.). Természetesen, amíg a nagy átalakulás bekövetkezik, addig a lelkészi kar nem tehet egyebet, mint hogy azt hirdesse és a „mindent legyőző szeretet ezerféle leleményességével keresse azokat az utakat és módokat, amelyek által a különböző nem egyházi munkákban is missziói szolgálatot végezhet” (jún. 30.).

A nemzet és társadalom elesett, segítségért kiáltó tagjai iránti felelősség tartja ébren a *dél-erdélyi hittestvérek* iránti állandó aggodalmat, érdeklődést, támogató szolgálatkészséget. Az ottani helyzet számukra mind súlyosabb lesz. A többségi nemzetnél a területvesztés miatt érzett keserűség nagyon rossz tanácsadó, s ennek eredményeként egymás után következnek az egyházi életet megszorító szigorú rendeletek, intézkedések. Az egyházi lapokat 1942 októberében betiltják, a nyelvhasználat a templom, a család és a megmaradt iskolák falain kívül veszedelmes és súlyos kockázattal jár, a helységek nevét csak románul szabad írni. A családlátogatást, konfirmációt mindegyre akadályozzák. A 104 elemi iskolából 1943 végére csak 74 marad, a brassói iskolákat és a nagyenyedi főgimnáziumot bezárják. A lelkészek, tanítók és hívek zaklatása, bántalmazása odáig megy, hogy a püspökhelyettes 1942 júliusában a német–olasz vegyes bizottság védelmét kénytelen kérni, s ez kell hogy lehetővé tegye egyesek áttelepedését. A kisebb gyülekezetek népességét a munkaszolgálatra behívás, katonáskodás, háború fogyaszítja, anyaegyházból szórványokká lesznek. A kongruát a könnyen beindított hűtlenségi eljárás miatt sokan elvesztik, iskolai és teológiai államsegélyről szó sem

lehet. Szerencsére a kultuszselekmények és vallástanítás zavartalanok, s a hívek áldozatkészsége csodálatos mértékben bontakozik ki. A gyülekezeti szükségletek kielégítése mellett hűségesen fizetik az egyetemes egyház, theologia, tanítóképző, árvaház fenntartói járulékait, sőt a tanítók és lelkészek nevelésére egyházmegyei ösztöndíjakat is létesítenek. Mikor azután a theologiai hallgatókat is behívják katonai szolgálatra, azoknak egy jelentős része, szám szerint 19 magyar területre szökik, s Kolozsvárt folytatja tanulmányait. A hívek és anyaegyházak száma állandóan apad, 1944-ben már csak 175 038 református van ott 246 anyaegyházban, *66 258 lélekkel és 10 gyülekezettel kevesebb, mint az elszakításkor.* Viszont magyar területen az anyaegyházak és rendes lelkészi állások száma 1944-ig csak az *erdélyi kerületben* 24-gyel szaporodik, köztük 14 szórványmissziói jelleggel, a lélekszám pedig 1944-ben már 430 165, tehát *77 705-tel több, mint 1940-ben.* Igaz, hogy ebben a kétszeresére emelkedett születések és áttérések száma is közrejátszik. Viszont a tiszántúli kerületbe beolvadt királyhágómelléki kerület most már számba nem vehető lélekszám- és gyülekezetszaporodása nincs beleszámítva.

Mindent összevetve, a megosztás miatti fájdalmat nagyban enyhíti az északkeleti rész lendületes fejlődése. Pedig a református egyház itt a 850 000 lélekből álló görög katolikus egyháznál még mindig pár százezer lélekkel kisebb, és míg az közjogilag a róm. kat. egyház után a második helyet foglalja el, nagyobb kongruát kap a protestánsokénál és a hivatalos istentiszteletek alkalmával is ezek fölött előnyben részesül, ez – magyar jellege dacára – részben tovább hordozza kisebbségi sorsát. Ezzel szemben azonban az egyetemes magyar református egyházba, belmissziói és közoktatási szervezetbe való bekapcsolódás következtében (1941. máj. 19.) *belső erői* szabadon bontakozhattak ki. Az 1868:53 tc. alapján itt mégiscsak vallássegénylőség van, mely az államvezetés magyar és liberális jellegénél fogva a protestantizmus missziói, nevelő és szeretetvevékenységét megfelelő támogatásban részesíti. Az iskolahálózat a rendes államsegély következtében kibővül, a nagyszabású szórványmunka, népiskolai nevelés, internátusok, diakonisszakórház, aggmenházak, napközi otthonok, zágoni árvaház, szentmátéi szórványotthon s a hatalmasan fellendülő iratterjesztés emlékeztetik az egyházat a fordulat kedvező lehetőségeire. A hatóságok most – a korábbi ellenségeskedés és gyanúsítás helyett – elkezdve a közösségi előljáróktól a minisztériumokig készségesen meghallgatják az egyház kérését, és a háborús körülményekhez képest igyekeznek azokat teljesíteni. A vallás- és közoktatásügyi meg belügyminiszterek, különösen pedig ezeknek református államtitkárai, Fáy István és Pataky Tibor, többször ellátogatnak ide, s a helyszínen győződnek meg a szükségletek jogosultságáról, tárgyalják meg a megoldások módozatait, segítik az újabb építkezéseket, támogatják az új gyülekezeti és iskolai szervezkedéseket. S természetesen tartják az egyház sajátos hivatásának s az ebből folyó munkaágaknak védelmét minden nemzetiszocialista totalitárius törekvéssel szemben. Impozáns megnyilvánulása ennek az 1943. szept. 3–5. napjain Marosvásárhelyt tartott református nagygyűlés, hol az egyetemes egyház konventi elnöksége, püspökei, főgondnokai s a hívek tízezrei külön-külön veszik számba az egyház munkaterületeit, intézményei sorsát, s azoknak evangéliumi megújulására vonatkozó értékes alapelveket fektetnek le, deklarációkat fogalmaznak. Az itteni egyházak hősiesség küzdelmének elismerése mellett az őszinte bűnbánat és más felekezetekkel való testvériség hangja is felhangzik. S a jelen levő Fáy államtitkár személyes bizonyosságtételével is hozzájárul a találkozó „magyar református, de tartalmában pozitív, eszközeiben békesseges” jellegéhez.

Ezek után senki sem csodálkozhatik azon, ha az erdélyi református egyház e nyugtalan, bizonytalan körülmények közt az őt munkájában felkaroló kormányzattal békesseges viszonyban él. Anélkül, hogy a háttérben leselkedő pogány szellemű német nemzetiszocialista törekvések elleni küzdelmét feladná. Mikor azonban ezek 1944. márc. 19. után gátlás nélkül kezdenek feltűnedezni, mindent megtesz romboló hatásuk kivédésére.

b) Demokratikus uralom

Az 1944/45-ös theologiai tanév mind a fakultás, mind az egész egyház számára újabb megpróbáltatást jelent. Hiszen a háború 1943 óta hovatovább az angolszász–oros szövetségnek kedvez, s a német–magyar–román–olasz–bolgár összefogás lépésről lépésre szorul vissza. Az amerikaiak észak-afrikai partraszállása és kelet felé való előnyomulása után, 1942/43 telén az afrikai olasz gyarmatok is elesnek, s 1943 nyarán már az itáliai félszigeten folyik a harc, sőt maga Róma is veszélyeztetve van. Keleten pedig a sztálingrádi csata lezajlása után megkezdődik a német visszavonulás, s az 1944. jan. 12-én megindított szovjet villámtámadás márc. 29-én eléri Románia 1918-i régi határát, a Prut folyót. Délen a kis államok, Bulgária, Albánia sietve szakadnak el eddigi szövetségeseiktől (1943. okt.), s a német érdekszféra mindinkább északra szorul. 1944. márc. 19. után az angolszász repülők kíméletlenül bombázzák Magyarországot és Románia jelentős városait, Budapestet, Debrecent, Bukarestet, jún. 2-án pedig Kolozsvárt is. Ez pedig egyfelől emberi életben s gazdasági javakban való hatalmas veszteséget jelent, másfelől komoly figyelmeztetés az eddigi bel- és külpolitika felszámolására. „A háború vihara fejünk fölé tornyosodott – jelenti a fakultás igazgatója az ápr. 29-én »szűk családi körben« megtartott évváró ünnepélyen –, munkánk lehetőségét kétségessé tevő légkört teremtett.” Megmozdulnak Erdély mindkét felében a radikális társadalmi átalakulást hirdető erők, s Magyarországon az 1944. márc. 15-i ünnepélyek alkalmával a munkások a német csapatok eltávolítását követelik s a demokratikus szabadságjogok és a béke mellett tüntetnek. A dél-erdélyi területeken pedig a Román Kommunista Párt és a Magyar Dolgozók Országos Szövetségének kitartó agitációja következtében az 1943-ban létesült Antihitlerista Hazafias Front 1944. május 1-én *Munkásegységfronttá* alakul át, s ez Molotov külügyi népbiztos ígéretére, valamint a szovjet kormány fegyverszüneti ajánlatára támaszkodva, illegális lapokban és kiáltványokban sürgeti a Hitlerrel való szakítást, Antonescu elfűzését s a szövetségekkel való megegyezést. De mint láttuk, csak aug. 23-án kerül erre a sor. E hó 31-én a szovjet hadsereg már Bukarestben van, s szept. 12-én, Románia megkötí a fegyverszünetet, mely hadserege csatlakozásának árán az 1940-i határok visszaállítását helyezi neki kilátásba. Magyarországnak Észak-Erdély megtartásáért indított offenzívája, mely egy hónapon keresztül a Maros és Aranyos völgyét harctérre változtatja át, most már, a megfelelő német támogatás hiányában, nem tudja feltartóztatni az orosz csapatok előnyomulását. Kolozsvár okt. 11-én hatalmukba kerül.

Ezekben az apokaliptikus időkben nincs más menedéke, útmutatója és vigasztalása az egyháznak, mint az Ige. A bombatámadások alkalmával a gyülekezetek és intézetek végrehajtják a szükséges védekezési rendeleteket s az értékek biztonságba helyezését. A károsultak, elárvultak és hajléktalanok részére általános adakozást rendeznek, s így enyhítik azok veszteségeit, fájdalmait. A kormány felhívására, de a Lélek indítására is, buzgón imádkoznak az élethalálharc békés befejezéséért, s önfeláldozó kötelességteljesítéssel sietnek a távol levő vérző hittestvérek munkái pótlására. A fakultás igazgatója Dán 11,32-vel vigasztalja a megriadt ifjúságot: „Az Istenét ismerő nép felbátorodik és cselekszik”, s egy kolozsvári lelkészértekezleti előadásában (máj. 3.) arra figyelmeztet, hogy az igehirdetésben tartsuk szabadon az Istenhez vezető utat. Vegyük fel a háború minden terhét, hordozzuk Isten előtti önvizsgálattal, bűnbánattal. Ne a gyűlölet, hanem a szeretet vezessen! A püspök a kibombázott hidelvei templomban *megettérésre* s szeretetszolgálatra hívja fel a lelkeket (jún. 11.), a főjegyző pedig a teremtményvilágban való reménykedés helyett az életről való lemondás készségére és Jézus Krisztus által a teremtő Istenben való hitre (1Jn 5,4–5.) (júl. 30.). Az Útban a szerkesztő Imre Lajos mutat rá a lelkek legmélyén levő romlottságra, ahol önzés, igazságtalanság, gőg uralkodik, s nemzetünkben „a gyáva ijedezés és álhősiesség” váltakozó hangulatára, melyből csak az Isten szent és változhatatlan törvényének való engedelmisség menthet meg a Jézus Krisztus által (154.)

Ezek után megérthetjük, hogy mikor már a szovjet hadsereg átkel a Maroson és a Harasztos–Torda vonalon veszi fel a harcot, a szept. 13-i tanári gyűlés Jer 5,15–19 alapján a maga félelmes valóságában méri fel a válságos helyzetet. Azonban egyúttal reménykedik is a prófétai ígértben: „De még ezekben a napokban sem teszek benneteket egészen semmivé, azt mondja az Úr.” Kimondja, hogy *helyén marad s életét és szolgálatát Istennek ajánlja*. A közeli harcok előre látható kimenetelét az óvóhelyen várják be, ott folytatják pl. szept. 15-én a légiriadó által megzavart alapvizsgát, ott tartják az áhítatokat, oda menekítik családjaikat és védelmet kereső tanítványaikat, ezek hozzátartozóit s az összerombolt református kórház diakonisszáit. Az október 11-i bevonulás szerencsére itt áldozatot nem követel, mint a városon lakók közül. A földi javakban egyeseket ért károsodás pedig távolról sem éri fel azt, amit egy menekülés esetén kellett volna elszenvedniök. Az intézetet sújtó rongálásokról és veszteségekről a vagyontügyek ismertetésénél szólunk. Itt csak annyit, hogy ezek is később pótolhatnának. Az egyházi élet pedig, mely a gyorsan kiürített Székelyföldön s a tűzvonalba eső Maros mentén súlyos veszteségeket szenved és hónapokon keresztül megbénul, Kolozsvárt és a legtöbb környékén lévő faluban az orosz parancsnokság rendeletére zavartalanul folyik tovább. Csak a fűtés és élelmezés nehézségei aggasztók.

Természetesen tisztában van mindenki azzal, hogy e nagy változás az egyházat és annak főiskoláját *új feladatok elé állítja*. Amíg a harcok folynak Magyarországon, Szlovákiában, Ausztriában és Németországban, addig nincs meg a lehetőség arra, hogy teljes mértékben levonják a változásból adódó következtetéseket. Magának Romániának sincs még megnyugtató módon kialakult politikája. Az orosz csapatokat követő Maniu-gárda által elkövetett kegyetlenségek, melyek református híveknek és egyes lelkészeknek kivégzésében nyilvánulnak meg, a „történelmi pártok” által támogatott (liberális és nemzeti parasztpárt) Sănătescu-, majd Rădescu-kormányok összetétele, antidemokratikus aknamunkája a dél-erdélyi viszonyok folytatásával fenyegetik az itteni református egyházat. Szerencsére 1945. márc. 6-án a néptömegek nyomására új kormány alakul Groza Péter dévai ügyvéd elnöklete alatt, melyben a győztes szovjet hatalom is annyira megbízik, hogy átadja neki Erdély kormányzását. Az egyház is több bizalommal van iránta, hiszen egykor a szászvárosi Kuun-kollégium növendéke volt s népünk kultúráját mindig szerette, becsülte. 1944. okt. 16-án a Magyar Dolgozók Szövetsége Brassóban *Magyar Népi Szövetség*gé alakul, s ez a Román Kommunista Párttal egyetértve kieszközli és megnyugvással fogadja az 1945-i *nemzetiségi státútumot*, mely az összes itt élő népeket nyelvre, fajra, vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül *egyenlő jogúaknak, szabadoknak nyilvánítja s nekik kulturális és teljes vallászabadságot biztosít*. Ugyanakkor a földreform, a közigazgatás purifikációja, a háborús bűnösök megbüntetése és a hadinyereségek megadóztatása jelentkeznek a demokrácia vívmányaiként. Igaz, hogy az utóbbiak a még mindig kísértő s mindenkit gyanúsító nacionalizmus kezében a magyarságra és a református hívekre aggasztó jellegűek lesznek. De ez nem gátolja meg az egyház hozzájárulását az új kormányzati rendszerhez.

A püspök, kinek semmi oka sincs az elmenekülésre, helyén marad, s 1944. szept. 3.–1945. január 5. között szinte minden héten összegyűjti a kolozsvári és ide menekült vagy belátogató lelkipásztorokat, teológiai tanárokat, s velük megbeszélve az időszerű eseményeket, intézkedés történik az egyház építő és segítő munkájának folytatására. Sokszor drámai csöndben a reájuk zuhanó, elháríthatatlan csapások miatt. A hiányzó munkaeszközöket pótolják, igehirdetést, vallásoktatást szerveznek, betegek és menekültek gondozását vállalják, keresik s felveszik a kapcsolatot a közlekedési eszközöktől megfosztott vidékkel. A lelkészek újabb szervezkedését nem tartják szükségesnek, mert ezek már állásuknál fogva fegyelmezésüket és érdekeiket védő szervezetben élnek. Erre csak 1948. januárban kerül sor (Egyházi Alkalmazottak Szakszervezete). Számba veszik az iskolák és belmissziói munkák új feladatait, s beindítják a kötelező egyházi adózás helyett az önkéntes megajánlások rendszerét.

Közben a gyülekezetekben és a fakultáson, főként a férfiak számára, mindegyre tájékoztató előadásokat tartanak, hozzászólásokkal, melyeken a hit és keresztyén élet vitássá lett kérdéseit beszél meg. 1945. ápr. 18–19-én már a püspöki szék, 20-án pedig az igazgatótanács is összegyűlhet, ahol ismét megjelennek a dél-erdélyi esperesek és középiskolai igazgatók, s megbeszélik a legsürgősebb teendőket. A Groza miniszterelnökkel és a kultuszminiszterrel történt személyes jóindulatú tárgyalás (máj. 19–20.) után a püspök Nagyenyeden intézkedik, hogy az Intézőbizottság munkája felszámolása végett az év végéig tovább működjen (máj. 30–31.). Természetesen az egyházmegegyék régi keretei is helyreállanak, visszakapják törvényes előjáróikat. A Bethlen-kollégium theologiai akadémiaja megszűnik, illetve a kolozsvári olvad be. 1947. júl. 5–6. napjain már egyházkerületi közgyűlés is van. 1948. jún 26-án pedig a kultuszminisztérium rendelete jelenik meg, mely az 1940. aug. 30-ig fennállott nagyváradi egyházkerületet és püspökséget továbbra is fenntartja. Itt azonban a békekötésig még mindig fennáll a tiszántúli kerület vezetőségének jogigénye. Közben a háború utolsó évében elhalt Sulyok István püspök után a püspökhelyettesi munkát Csernák főjegyző, Vaday Béla legidősebb esperes, délen pedig Nemes Elemér lugosi lelkész, esperes is végzik. A később (1947. ápr. 16.) törvényesen megválasztott Csernák Bélát azonban a kormány idős kora miatt nem erősíti meg, s helyébe 1948. március havában Arday Aladár nagyszalontai lelképásztort választják és iktatják be.

Kenessey, a fakultás első igazgatója az 1898-i hitelvi és építő problémákról folytatott vita alkalmával a következő kijelentést teszi: „Az egy szabad vallásgyakorlaton kívül külön jogokra nincs szükségünk. Biztosítuk szellemi befolyásunkat, s a Léleknek erejével szerezzük meg az egyházak közti elsőséget, mert csak ebben van erő.” A második világháború utáni évek kell most már hogy igazolják e tétel igazságát. A teljes vallásszabadságot – mint láttuk – már a nemzetiségi státútum biztosítja, s az 1947. febr. 10-én megkötött párizsi békeszerződés II. r. 1. szakasza 3. cikkelyének 1. pontja szintén kimondja, hogy Románia minden szükséges intézkedést megtesz, hogy a román fennhatóság alá tartozó minden személy számára biztosítsa fajra, nemre, anyanyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül az *emberi jogok és az alapvető szabadságok használatát, beleértve a szólás, a sajtó és kiadás, a vallás, politikai vélemény és nyilvános gyülekezés szabadságát*. Maga az 1928-i kultusztörvény is még érvényben van, s csak 1948-ban kerül sor néhány artikulusanak módosítására, majd ez év aug. 4-én egy új rendelet törvényre (Ref. Szemle 1948. 215, 480, 567.). Addig a Magyar Népi Szövetségnek sikerül nemcsak a hitvallásos iskolák fennmaradását és segélyezését, hanem új magyar nyelvű iskolák, sőt egyetem szervezését is biztosítani, az elemi és középiskolákra felügyelő, önálló magyar főigazgatóságokkal együtt (1945. szept. 21.). Most aztán az új törvény alapján új egyházi törvény, státútum készül, melyet a két kerületnek Kolozsvárt 1948. okt. 24–27-én tartott zsinata állapít meg.

Egyház és theologiai fakultás tehát minden különösebb nehézség nélkül illeszkednek bele a dolgok új rendjébe. A püspök első körlevele (1945. máj. 20.) Isten iránti hálával fogadja a béke áldott napját és áldottabb jövőendő kiépítésének, népek és nemzetek között igazságosabb életrend megteremtésének lehetőségét. S újból elítéli a brutális erőszakkal és hatalmi vággyal dolgozó fasizmust, a faji türelmetlenséget, hőskultuszt, az emberi személyiséget eszköznek lealacsonyító diktatorikus gondolkozást. Imre Lajos theologiai igazgató pedig két elvi jelentőségű cikkében igazolja egyházunk demokratikus jellegét s tűzi ki ennek újabb építő feladatait (Ref. Szemle 8. és 52.). A lelképásztorok, bár még 1945. júl. 23-án is 71 üres állás van, jórészt visszatértek helyükre, vagy el sem hagyták azt. Az iskolák, még a fakultás is, 1944 novemberében már működnek, a belmissziói munka, szeretetintézmények felkarolása teljes lendülettel indult meg. Minden ok megvan arra, hogy a romok felett egy reményteljes jövő bontakozzék ki a hívek és gyülekezetek számára.

2. Egyház és theologia az új viszonyok közt

Az egyháztörténet-írás számára alig van érdekesebb látvány, mint végigkísérni az egyház és vele szoros összefüggésben élő theologiai nevelés sorsát az állami élet alakulásainak különböző fázisain. Az erdélyi református egyháznak az a sajátságos kiváltság jutott, hogy nyolc év alatt három különböző államformával kerül kapcsolatba: a liberális nemzeti magyar állammal, a fasista román katonai diktatúrával és a román demokratikus állammal. Sőt, ha hozzávesszük ezekhez az 1947. dec. 30-án kikiáltott Román Népköztársaságot, egy negyedik feltűnésével is számolnunk kell. Miután azonban ez egyelőre saját berendezkedésével, teendőivel van elfoglalva, az egyházra és theológiára nézve sorsdöntő intézkedései csak az 1948-as év második felében vagy még később jelennek meg. Addig pedig fakultásunk története is lezárul. S meg kell elégednünk az ennek s általában a felekezeti oktatásnak a megszüntetésére vonatkozó első rendeletek ismertetésével. A továbbiak és ezek hatásainak felmérése későbbi feladat, amelynek teljesítésére még a szükséges történelmi távlat hiányzik.

a) Az észak-erdélyi terület egyházi élete

A liberális magyar állam, mint tudjuk, 1848-tól fogva a régi erdélyi valláspolitikát folytatja, azzal a különséggel, hogy az itteni fejedelmek református szellemű kormányzása helyett most a római katolikus egyház közjogi és társadalmi primátusa érvényesül. Természetesen a törvénybe iktatott vallásegyenlőség határain belül. Erdély református népe azonban így is kedvezően fogadja az első világháború előtti és alatti, régi patrónust, s a *szellemi* kapcsolatok kiépítésére minden alkalmat megragad. Örömmel veszi tudomásul, hogy mikor az ő „protestáns gyökérzetű és túlnyomóan református alapszövetű szellemével” az egyetemes egyház életébe bekapcsolódik, ezt a volt tanítvány és theologiai tanár, Révész Imre tiszántúli püspök „nagyszerű erőgyarapodásnak tekinti, amely missziói tekintetben s általában a szellemi irányítás terén csakhamar éreztetni fogja hatását”. Az okt. 28-i tanári gyűlés pedig már hálásan regisztrálja a fakultás világából Korvin-koszorúval kitüntetett író és tudós személyiségek, Kemény János főgondnok, Kós Károly előjárósági tag, Tavaszky professzor, Reményik Sándor költő, valamint Bartók György és az egyetemi tanárnak kinevezett Balogh Ernő és Szabó T. Attila felé sugárzó elismerést. Az országgyűlési képviselőben is megtörik a jég. Most már *mindenik* ref. püspök és kerületi vezető főgondnok tagja lesz a felsőháznak, s az új erdélyi képviselők közt az egyháznak 9 vezető személyisége foglal helyet. A következő év máj. 6-án tartott egyetemes konvent és az e hó 19–20-án tartott zsinat elnöke, Balogh Jenő főgondnok megköszöni az egyháznak a megpróbáltatás évtizedei alatt végzett hősies munkáját, s az ún. egyesülési törvényjavaslat tárgyalása rendjén, Bánffy Miklós főgondnok felszólalására, továbbra is fenntartják az erdélyi kerület régi egyházalkotmányi sajátosságait (püspök, főgondnokok választásának módja, igazgatótanács, patronátusok stb.). Lelkészeit, özvegyeit és árváit úgy kapcsolják bele az országos nyugdíjintézetbe, „mintha az elmúlt 23 év alatt is megszakítás nélkül a magyarországi egyházhoz tartoztak volna”. Erdély még azt megelőzőleg, márc. 29-én a kerületi gyűlés tiszteletbeli tagjainak választja a konvent két vezető tagját: Ravasz László elnököt, Benedek Zsolt tanácsost, valamint Pataky Tibor államtitkárt. A következő évben pedig egykori főgondnokát, Bóér Elek közigazgatási bírósági tanácselnököt (nov. 21.). Ugyanekkor vesznek végbúcsút két elhalt régi tb. tagtól, Webster skót és Goutenbein svájci lelkipásztoroktól, kik a legnehezebb napokban híven segítették az egyházat és annak gyülekezeteit, ifjúságát. Az új környezetbe való bekapcsolódás további jelei a Szenczi Molnár Albert síremlékének felállítása, az itt őrzött nyáradszeredai Bocskai-szobor visszaadása (1941. okt.), a zilahi Wesselényi-szobor újrafelállításának (1942. aug.) s a helyi egyetem, gazdasági akadémia megnyitásának, a vármegyei törvényhatóság és magyar ev. egyházközösség megalakulásának ünnepegei s az ezeken való részvétel. Valamint az a sok

megtisztelő látogatás, melyben a fakultás az évek során részesül. 1940-ben a sárospataki testvér főiskola regősei, 1941-ben Geszthelyi Nagy László egyetemi magántanár gyarapítják előadásaiikkal a falumunka iránti szeretetteljes érdeklődést, s Egerházy Lajos lelkész az Országos Református Jólleti Társulat programját ismerteti. 1941-ben Ravasz László, a fakultás új tb. professzora és felesége, továbbá Fáy István államtitkár, Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter, 1942-ben a Magyar Református Theologiai Hallgatók Országos Szövetsége, Makkai Sándor egyetemi tanár (ápr. 26–29.) s a theologiai tanárok konferenciájának tagjai (okt. 19–20.), 1943-ban Deák János (jún. 6.) és Karner Károly (nov. 23.) soproni theologiai tanárok, Révész Imre tiszántúli püspök és Balogh Jenő konventi elnök (szept. 1.), Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter és Lőrincz Szabolcs miniszteri osztályfőnök látogatnak ide. Előadást tart Makkai Sándor Egyházunk belső feladatai, Papp László A szentföldről, Karner Károly Mythosz vagy evangélium? címmel. Közben Dávid Gyula székelyudvarhelyi és Tőkés József málnási lelkészek, esperesek tárják fel az ifjúság előtt érdekes előadásaikban az egyház és állam viszonyát s az egyházmegeye legfontosabb problémáit (1943. máj. 5. és 1944. márc. 10.). S lezajlik egy 10 éves találkozó (1943. jún. 6.) a szokásos köszönetmondásaival, üdvözléseivel és meghitt beszélgetéseivel. Csak egyetlen szín hiányzik a közegyház és fakultás életéből: a megelőző évtizedekben olyan intenzíven ápoltt kapcsolat nyugati hittestvéreinkkel. A háború bezárja a kölcsönös látogatás esélyeit, s ha a levelezés, szellemi közlekedés fenn is áll, de mindössze csak a Protestáns Világszövetség főtitkára, Anton Jongen vetődik el ide 1943. ápr. 3-án és tart előadást A keresztyén egyházak legfontosabb kérdéseiről.

Az ünnepek és látogatások örömteljes napjai után azonban bekövetkezik a *józan szám-bavétel* ideje is. Első látásra az egyház felszabadult erői most mind a nevelés, mind a belmissziói és szeretetmunka terén akadálytalanul érvényesülhetnek, és szép eredményeket produkálnak. Az iskolahálózat, eltekintve 10 „szünetelő”, valójában az államosító lelkészedésnek helyet engedő elemi iskolától és a tanítói kar nyolcadrészének állami (román nyelvű) iskolákban való alkalmazásától, töretlen. Sőt, 8 új elemi iskola szervezkedik, főként a székelyegyházmegeyében, ahol a református iskola inkább védi a nemzeti érdekeket is, mint az állami. Megnyílik újra a székelyudvarhelyi és máramarosszigeti gimnázium, Sepsiszentgyörgyön új fiúliceum és tanítóképző létesül (1941), s az ottani, székelyudvarhelyi és marosvásárhelyi polgári leányiskolák, miután az utóbbi helyébe lépő református leánygimnáziumot a kormány államivá tette, lendületesen fejlődnek egyenként háromszáznál több növendékükkel. 1942-ben Sepsiszentgyörgyön női kereskedelmi tanfolyam létesül. De a püspök 1942. évi jelentése nincs megelégedve a református elemi iskolába járó gyermekek arányszámának növekedésével (59 819-ből 26 299, 1944-ben 25 791, 39,9%), s a kormánytól kéri az előző évtizedek alatt elvett több mint 70 iskolai telket, engedélyt a 74 üres tanítói állásnak kiegészítő tanerőkkel való betöltésére, a lelkészek oktató munkájának méltányos díjazását. Egyes helyeken a református és állami iskolák állanak szemben egymással; ott az állami iskolákat be kell szüntetni és a nemzeti és egyházi misszióban kipróbált felekezeti iskolákat kell megtartani, erősíteni. Egy év múlva az unitárius egyház főtanácsai ülésén hangzik fel erélyes tiltakozás a kultuskormányzat „etatizáló irányzata” ellen, s nem engedik a felekezeti iskolák megtartására irányuló törekvést „szentimentális hagyományok védelmének” minősíteni, amint ezt egy államtitkár (Baky) tette. Egyenesen súlyosnak mondja az 1944-i igazgatótanácsai jelentés a tanítóihiányt és a hitvallásos iskolák tandíjterhet, ami az állami iskolákban nincsen meg. A hála és türelem mellett megszólal tehát a kritika hangja, s elítéli a totális nacionalizmus és etatizmus egyes feltűnedező jelenségeit.

A *belmissziói munka* az első években zavartalan, de 1942-ben hanyatlak, pedig négy nőszövetségi, 2 ifjúsági és egy külmissziói titkár szép tevékenységet fejt ki. Vasárnapi iskola 300–348 (24 278), IKE 182, 1942-ben 126 (4701), leányszövetség 173, 1942-ben 121 (1800), nőszövetség 345, 1942-ben 311, férfiszövetség 106, 1942-ben 63 gyülekezetben működik, ez utóbbiak 18 398 és 19 921, illetve 3234 és 4934 taggal. 1941-ben 39, 1942-ben 27 gyüleke-

zetben ifjúsági otthon is van. Az istentiszteletek, vallásos összejövetelek, családlátogatások, házi istentiszteletek, konferenciák, iratterjesztés képe megnyugtató. Sőt, új munkáigak is szervezkednek. Így a falumunkát és öntudatos egyháztagságot építő népfőiskolák, 7 helyen, melyek közül a sepsiszentgyörgyit az ottani közössítés tagjai, a 4 egyházmegye lelkeszei adományokkal állandó épületben helyeznek el. 1942. nov. 7-én megtörténik Sepsiszentgyörgyön a nőszövetségi konferencia keretében a papnék szövetségének megalakítása „a hatékonyabb evangéliumi munka érdekében”, s erről ezután a hivatalos lap is rendszeres beszámolókat közöl. A Debrecenben 1933 óta fennálló *Diakónusképző Intézetnek* is akad innen egy-
pár növendéke. A *Diakonisszaintézet*, hol már 42 a testvérek száma, 1941. jún. 7–12-én országos konferenciát rendez, melyen vendégül látja a másik anyaegyház diakonisszáinak képviselőit. S Bánffy Dániel támogatásával létrejön ennek az áldott intézetnek szucsági üdülőtelepe (1940). A testvérek jelentős része: 25 személy most gyülekezetben szolgál. A *szentmátéi szórványotthon* (1943) berendezéséről és fenntartásáról a Ref. Jövő olvasói is gondoskodnak. Zágomban 1943-ban megszervezik az új kerületi árvaházat, mely 80 növendék befogadására van tervezve. A *férfiszövetségi* munka azonban egyes helyeken szünetel, mert „sokan úgy vélik, hogy már most minden megerőltetés nélkül is elhalad az egyház a maga útján” (Parádi F.). Az IKE-munkacsoportok száma pedig 1943-ban 149, a leányszövetségeseké jóval kevesebb. Itt az a hiedelem él, hogy „az anyaszentegyház munkáját más is elvégezheti helyettük”. Erős versenytárs öt egyházmegyében az állam által propagált *leventeintézmény*, mely az ő felekezeti igényeket is kielégíteni akaró vallásérkölcsi, fizikai nevelésével, egészségápolásával, fegyelmével, kulturális programjával a keresztyén ifjúsági munka régi programját látszik kisajátítani. 1942-ben már 190 gyülekezetben csak leventemunka folyik. Ugyanezek a motívumok: az *egység* a nemzet és állam érdekében, *hazafias szólamok*, gyakorlatiasság a női és férfiszövetségek munkáinak kerékkötői. Így értjük meg a panaszt amiatt, hogy az 1943. okt. 21–24-i zilahi kerületi nőszövetségi konferencián 2 egyházmegye nem képviselteti magát s éppen a szilágysági alakulatok nagy többsége iránta „teljes érdektelenséget mutat”. Némi magyarázat- és mentségképpen felhozhatjuk azt a történelmi jelenséget, mely az első világháború idején is feltűnik, hogy a nemzeti életért folytatott súlyos harcok idején a felekezeti célkitűzések helyett inkább az ezeket valami módon egyesítő állami akciók, szervezkedések tolnak előtérbe. Ilyen pedig bőségesen van, mint pl. a téliségély akció (1941), hadiárva felsegítése (1942), honvéd családok (1943), bombakárosultak (1944) számára beindított gyűjtések, estélyek, ahol a különböző egyházak karitatív alakulatai, ezeknek vezetői együttesen fáradoznak a háborús nyomor enyhítésén.

Az ezek hatása alatt jelentkező elszíntelenedést a kerület azzal akarja megelőzni, hogy mindenik belmissziói munkaág sajtóorganumában, a hivatalos lapban és az évenkénti naptárakban, különösen 1943-ban, mindegyre emlékezteti a híveket az egyház tevékenységének sajátos vonásaira. Szép példája ennek a *külmisszió* iránti érdeklődés fenntartása, fejlődése, hol a pártfogók száma már 2092 s az évi adományoké 4235 P (1942). A skót hittérítőknak Mandzsúriából való kivonulása után Babos Sándorék munkáját Harlanban a Magyar Evangéliumi Missziói Szövetség veszi pártfogásába, s a kerület egész 1944. aug.-ig konferenciával, egy utazótítkár (Némethy S.) munkájával és gyülekezeti gyűjtéseivel állandóan napirenden tartja a hitéletnek ezt a nélkülözhetetlen megnyilvánulását, tevékenységét.

Az *iratterjesztés* is felfrissül a többi kerületektől és központi szervektől kapott kiadványokkal. Megjelenik a Heidelbergi Káté román fordítása is. A kerületi iratterjesztés forgalma 1943-ban 61 704 könyv, füzet, az Ifjú Erdélyé is tekintélyes. Különös áldást jelent a Magyar Bibliatársulat 1942. ápr. 9-én történt megalakulása, mely a brit világtársulat segítségével kezdi meg munkáját és 1943. jún. 6-án éppen Kolozsváron tartja egyik konferenciáját.

Az erdélyi egyházkerület még a külső változás kísértései közt is hűségesen kitart belmissziói munkásságainak addigi önállósága mellett, s egyik magyarországi alakulatba sem olvad be (5177–1942 sz. konv. körlevél). Sőt 1941 őszén megnyitja a fakultás második eme-

letén Missziói Központi Irodáját, ahol a kerület előadója mellett egy segédlelkész dolgozza fel a gyülekezetek és egyházmegyék jelentéseit s irányítja azok munkáját. Különösen a szörványmissziót, ahol 608 szörvány 13 000 lélekkel van nyilvántartva. A szeretetintézmények természetesen a konvent felhívására beletagolódnak az Országos Szeretetszövetségbe, s az új egyházi törvény 85. §-a értelmében egyházi jellegüket még inkább hangsúlyozzák. Csak azt mondja ki az 1942-i kerületi gyűlés, hogy eddigi önálló gyűjtési köréhez továbbra is ragaszkodik (88. jkv. sz.). A kerület vezetői, képviselői és a theologiai professzorok tevékeny részt vesznek az országos zsinat, konvent, tanügyi és parokiális bizottságok munkálataiban, s ott az egyesítés, nyugdíjügy, vallástanári képezés, szörványügy, lelkész-tanítói, illetve lévitai állások, iskolai és belmissziói munka szabályozásában való közreműködéssel, végül a vonatkozó tc. átdolgozására benyújtott részletes javaslattal (1943. márc. 26.) tolmácsolják az egyház sorsáért tusakodó, evangéliumi álláspontjukat. De már az 1944. ápr. 15-re összehívott egyházkerületi közgyűlés „a rendkívüli viszonyokra, elszállásolási és utazási nehézségekre tekintettel” elmarad. A konvent és az 1942. ápr. 9-én létesített zsinati tanács 1944-i ülésein sem tudnak megjelenni, s csak levelezés útján veszik tudomásul a zsidók sorsának enyhítése érdekében tett lépéseket. Az őszi és téli események aztán teljesen lehetetlenné teszik az együttes munkát.

E mozgalmas évek eseményei a fakultás szellemi életében is éreztetik a maguk hatását. „Hogy fel fog most ismét a ti theologiatok virágozni!” – írja 1940 őszén a Reformierte Schweizer Zeitung szerkesztője az egyik professzornak. Csakugyan, mint később látni fogjuk, a külső anyagi, szellemi támogatás nem marad el, sőt egészen 1944-ig állandóan fokozódik. Anélkül természetesen, hogy az az intézet önállóságát károsítaná. Sőt, 1943-ban az előjáróság szükségét látja, hogy a különböző minisztériumokhoz vezetett küldöttség útján tisztázza és biztosítsa az állandó segítség módozatait (nov. 3–5.). Az út eredményes, de éppen Fáy államtitkár figyelmezteti a küldöttséget arra, hogy az intézetet *biztosabb* alapra, az egyház élőtökéjére (hívek áldozatkészsége, rendszeres hozzájárulása) kell fundálni. Csakugyan meg is alakul budapesti mintára, a Fakultás Baráti Szövetsége s ennek megfelelő párja, a Coetus Theologorum, melyek a külső támogatás ellenében a lelkipásztorok tudományos és a gyülekezetek építő munkájába való tevékeny részvétel ígéreteit hozzák (jan. 5. és 16. kari jkv. sz.). Maga az egyetemes egyház azzal fejezi ki „csodáló elismerését” a fakultás eddigi munkája iránt, hogy a konvent 44–1942 sz. határozatával hozzájárul az eddigi Szabályzata használatához, bizonyos átmeneti egyeztetéssel, egészen az 1944/45-ös tanév végéig. S az 1941. máj. 7-i ülésen elfogadott középiskolai vallástanár-képezítő vizsgálati szabályzat alapján ennek helyéül 1944-ig Kolozsvárt jelöli ki. Ide jön, mint láttuk, az Országos Theologusszövetség és a Theologiai Tanárok Egyesülete is évi konferenciáit megtartani, s a professzorok hamarosan az egyetemes konvent, zsinat, ezek bizottságainak és az egyháztársadalmi alakulatok, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Magyar Bibliatársulat vezetőségének tagjai lesznek. Egyikük, Imre Lajos, a Magyar Ref. Vasárnapi Iskolai Szövetségnek és az Ifjúsági Keresztyén Egyesületek Szövetségének elnöke lesz. Ugyanezt a tisztelet tölti be Nagy András az Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetségében.

Irodalmi munkásságuk töretlen, és elsősorban az erdélyi egyházi és theologiai szükséglet látja el. Önálló munkáik: Gönczy Lajos: A mi fakultásunk (Kvár 1941), Az erdélyi lelkészképzés utóbbi húsz éve (1942); Tavaszy Sándor: Erdélyi személyiségek (Bp. 1942), A két Apafi fejedelem (Kvár 1943); Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat (Kvár 1940), Az esztétika ismeretelméleti alapjai (Bp. 1943), Ekleziasztika (Bp. 1941), Katechetika (Bp. 1943), Milyen legyen a ref. népiskolai vallástanítás tanterve és módszere? (Kvár 1942), A népművelés mint pedagógiai feladat (Kvár 1942), A keresztyén vallástanítás (Győr 1943); Nagy Géza: Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban (Kvár 1942); Maksay Albert: Erwin Wittstock Das Hochzeitschmuck c. regényének fordítása. – Közös munkáik: Munkára fel! (belmissziói program vezérfonallal, itt lelkipásztorok is! Kvár 1941, 1942), A

világot legyőző hit (Kvár 1943). Nagyobb gyűjteményes munkákban, mint pl. az Erdélyi Missziói Egyesület Emlékkönyvében, a Ravasz L. Emlékkönyvben, az Erdély öröksége, Erdély változásai c. kiadványokban, Erdélyi csillagokban, Erdélyi Tudományos Füzetekben, Magyar Ref. Templomok c. díszműben Tavasz, Imre Lajos, Gönczy Lajos és Nagy Géza írnak nagyobb tanulmányokat. De a debreceni Theológiai Szemle, a budapesti Ref. Élet, Láthatár, Szellem és Élet, Szépművészet, a kolozsvári Erdélyi Múzeum, Erdélyi Helikon, Pásztortűz, sőt az Ungarn és Hungarian Quarterly c. német és angol folyóiratok, valamint a Kirchenblatt für die ref. Schweiz is hozza cikkeiket, dolgozataikat. Előadásaikkal, ígihirdetéseikkel bejárják a legkisebb gyülekezetektől elkezdve a legmagasabb szellemi fórumokig (Országos Prot. Napok, Kálvin téri templom, kolozsvári és debreceni szabadegyetemek), Sepsiszentgyörgytől Pápáig a legkülönbözőbb összejöveteleket, ünnepeket és konferenciákat. Vidéki körútra viszik az ifjúságot: Budapestre, a Bácskába (1942. máj. 5–10.), Szilágyságba (dec. 2–6.), sőt 1944. márc. 2–6. napjain egy egész egyházmegye, Bekecsalja összes gyülekezeteiben velük együtt missziói munkát végeznek. Intézeti munkáikban az előadásokon, szemináriumokon végzett és nevelői tevékenységük mellett a hadiszolgálatra behívott háznagyot helyettesítik.

A régi tanítványok közül Juhász István és Mózes András lelkészek a debreceni egyetemen theológiai doktori fokozatot nyernek a román reformációról írt műveikkel (1940. dec. 20.; 1942. jún.). Muzsnai László budapesti hitoktatói, amerikai magiszteri és doktori képesítését a tanári kar elismeri (419. sz.). Egyikük pedig, Kozma Tibor árpástói lelkész, 1942. jún. 12-én magántanári vizsgát tesz a gyakorlati theologia szakcsoportból.

KOZMA TIBOR született 1909. dec. 3-án Szabadkán. Szülei: Kozma Hugó színművész és Buday Ida. Tanulmányait, mind az elemi, mind a középiskolait, végül a theológiát, Kolozsvárt végzi. Utóbbi helyen különösen Járosi Andor ev. lelkész, magántanár előadásai tesznek rá nagy hatást. 1931–32-ben Cegében, azután két évig Zilahon segédlelkész Kádár Géza esperes mellett. 1934-ben pedig Árpástó választja meg rendes lelképásztorának. Egy évig (1937/38) tartó bázeli tanulmányútja által előidézett megszakítással itt munkálkodik egész 1945-ig. Nagy előszeretettel tanulmányozza az újreformátori theologia elméleti és gyakorlati törekvéseit (Barth, Thurneysen), s ezek szellemében több cikket ír Az Útban és a Ref. Szemlében. Magántanári dolgozata: Az imago Dei problémája és a prédikált Ige (Kvár 1942) szintén e területen mozog. „Brunnerrel szemben, a szigorú barthi álláspont minden következményének levonásával állapítja meg, hogy újjá kell teremtetnie az embernek, hogy visszanyerje istenképességét és ezáltal Istennel való kapcsolatát.” Homiletikai alapvetését (élő Ige, Szentírás és prédikáció viszonya, az újjáteremtés útja) következetes, rendszerető gondolkodását mutatja, bár a szakbírálat több bizalmat várt volna a prédikáció iránt, amit ő egyenesen „bűnös vállalkozásnak” nevez. S a gyakorlati theologia lehetőségének, elhelyezésének részletesebb felmutatását. Próbaelőadásában – Amit Schleiermachtetől és Niebergalltól tanulhatunk (Ref. Szemle 1942. 27.) – elmegy e két, újabban többször egyoldalúan megítélt theologusnak pozitív méltatásáig, bár megállapítja alapvető hiányosságait is. Később mint szilágypaniti lelkész és zilahi vallástanár folytatja építő munkáját. Ez a vizsgálat is, éppúgy, mint a megelőzőek, megmutatja, hogy a fakultás theológiai fejlődése túlnőtt az újreformátori theologia kezdeti szélsőségein és buzgón keresi a tudománnyal, etikával s a gyakorlati egyházi élettel való szerves kapcsolatát. De híven őrzi a racionalizmustól, naturalizmustól és pragmatizmustól eltérő sajátosságait. Erre pedig a válságos években igen nagy szüksége van.

Sajnos a szellemi élet felszabadulásának és kitágulásának megvan a maga aggasztó következménye is. Az ifjúság számára most megnyílnak a magyar egyetemek és főiskolák kapui, s a világi pályákon való elhelyezkedés lehetősége, sokszor állami ösztöndíjjal való tanulás után, egyesek előtt vonzóbb, mint a barna kenyeret, legtöbbször falusi életet kínáló lelkipásztori hivatás. Már 1940 őszén a jelentkező 22 I. évesből csak 14 iratkozik be, s az egész létszám 60-nal apad. Igaz, hogy ebben benne vannak a Dél-Erdélyben maradt, tehát

Nagyenyedre, valamint Debrecenbe és Sopronba távozó királyhágómelléki református és evangélikus hallgatók is. A következő tanévben 7 erdélyi elsőéves van, s az összlétszám 70. 1942/43-ban ismét csak 7 I. éves és összesen 64 hallgató, 1943/44-ben 8 I. éves és 60 hallgató. Pedig időközben 19 dél-erdélyi menekült theológus is szaporítja a létszámot. Ez a jelenség, bár a magyar theologiai főiskolákon is hasonló a helyzet, állandóan nyugtalanítja a vezetőseget, s az igazgató és kerületi tényezők buzgón keresik a baj lelki és anyagi okait, igyekeznek ezeken segíteni. Azonban a bibliai (Mt 9,37; Zsid 11,24–28) és történelmi érvek, a mozgásba hozott külső segítség (ösztöndíjak, kedvezmények, segélyek) sem képesek a fogyást feltartóztatni. S az utolsó tanév megnyitója már a falvak megromlott légkörét, a hívek felelőtlenségét jelöli meg ennek okaiul, s az egész anyaszentegyház, családok, gyülekezetek és iskolák öntudatos ébresztését, mozgósítását sürgeti. De maga az intézet is egyszer kötelezőszerűen, mások sürgető felkérésre alkalmat nyújt az ifjúságnak a világi dolgokkal való foglalkozásra. Az egyetemi (bölcészeti kar) előadásokat nemcsak az I–II. évesek, de a felsőbb évfolyamok hallgatói is látogathatják, persze az utóbbiak csak úgy, ha óráik az itteniekkel nem ütköznek (312–1940, 27–1942 tanári kari hat.). A gazdasági előadások a II. félévben egy hónapot vesznek igénybe, heti 25 órával. Sőt, időnként a magyar falu helyzetéről, a szövetkezeti eszméről és a telekkönyvről alkalmi előadások is vannak. A leventeképzés külön oktatóval már 1941 őszén megkezdődik, s a nyári hónapokban a megfelelő korosztályok katonai szolgálatra vonulnak be. A négy székely vármegye 1922–25-ben született ifjait 1943 őszén rendes szolgálatra kötelezik. A népfőiskolai munka mindegyre igénybe veszi a buzgóbb, öntudatosabb ifjakat 1–2 hónapig. 1943. okt. 28-án a tanári kar hozzájárul az ifjúság cserkésztszti kiképzéséhez (306. sz. hat.). Mindezek olyan alkalmak, amelyek észrevétlenül lazítják a theologiai tanulmányokkal való benső kapcsolatot, s egyeseket, kiknél ez kevésbé mértéktartó, a világi pályák felé sodor. A lelkészek egy része szintén beiratkozik az egyetemre, vagy más foglalkozást vállal. Az 1942. évi kerületi közgyűlés kénytelen 14 ilyen esettel foglalkozni, s a lelkészjelleg fenntartását 4 esetben elutasítja, kettőnél függőben hagyja (43. sz. hat.). Szerencsére azok, akik megmaradnak a fakultáson, igazán elismerésre méltó buzgósággal dolgoznak, tehát a minőség kárpótol a mennyiségért. *Egyetlen* alkalommal kísért köztük az antiszemitizmus, de a tanári kar az ifjúsági egyeslet ily szellemű határozatát a Gal 3,28 alapján megsemmisíti, s a kívülről szított szenvedélyek lecsillapodnak (315–1942 sz. hat.).

A külföldi tudományos élethez való viszonyt Tavaszynak a Bultmann közismert jelszavára – az Újtestamentum mentesítve a mitológiától (Entmythologisierung des Neuen Testaments) – adott válasza fejezi ki: Elismerjük, hogy az újszövetségi tudósítások nem metafizikaiak, hogy Jézus élete nincs lezárva a múltban. De mikor Bultmann e tárgysorozatot tisztán egzisztenciális és eszkatologikus jellegűnek tekinti, a Heidegger-féle filozófia még mindig nem tisztázott gondolatmenetét használja fel. Holott elég a hitet és az eszkatológiát hangsúlyoznunk, amint az Újtestamentum ezt teszi. Ugyanezt az álláspontot képviseli A theologiai tudományok módszeres együttműködése c. kis tanulmányában is, ahol a theologia ismeretjelleget az élő Igére, Krisztusra való ráutalásban s az Igének mindenik ismeretkör tárgyi jelentésére való visszautalásában látja és szemlélteti. Ehhez a koncepcióhoz mindenik munkatársra ragaszkodik. Sajnálattal veszik tudomásul, hogy tb. professzor testvérünk, Barth a svájci Kirchenblattban az angolszászok tájékoztatása céljából tévesen, nacionalista színben állítja be a magyar protestantizmust. De mivel a nyílt polémiaának nincs lehetősége, megelégszenek az ő magánlevelekben való tájékoztatásával (110, 176–1943 tanári kari hat.). Ezt különben az ott megjelenő magyar vendég professzor is megtette.

b) Dél-Erdély

„Aki vallja és átéli a kálvinista hitnek a mélyenjáró tanítását, hogy egész életünk és történetünk fordulatai kívül állanak a mi hatalmunkon, az ma sem tehet mást, mint alázattal hajlik

meg az Isten világhozjárásának ama ténye előtt, melyet Pál így summáz: »Könyörülök, akin könyörülök, és kegyelmezek annak, akinek kegyelmezek!« Fogadjuk hát mi is a csoda ajándékokat rejtegető Úristen ezen ténykedését ... azzal a boldog hittel, hogy mi is tudjuk és valljuk, hogy akik az Istent szeretik, azoknak minden javukra van! Egyedül ez a hit az, amely képessé tesz arra bennünket, hogy a lecsüggesztett kezeinket és ellankadt térdeinket felegyenesítsük, lábainkkal egyenesen járjunk.» Így vezeti be Nagy Ferenc esperes, püspökhelyettes a Dél-Erdélyi Egyházkerületi Rész Intézőbizottságának 1941. máj. 20-án tartott gyűlésén első jelentését. Erre a bátorító hangra csakugyan szükség van, mert a Romániában maradt 200 000-en felüli református lélek hűség és kitartó gondozásra vár. Az egyházkormányzás és -építés kipróbált eszközei pedig nekik egyelőre rendelkezésükre állanak. Maga az államhatalom tulajdonképpen az 1928-ban kiadott kultusztörvény mellett áll, és habár – mint láttuk – ez a végrehajtás rendjén bizonyos módosításokon megy keresztül, még mindig az egyház- és kultúrpolitikát szabályozó jogalap. De már az 1929-i törvényt magyarázat és az 1936–37-i módosítások jelzik azt a nagy hiányt, amelyet a végrehajtási utasítás meg nem jelenése okoz. Így a 30-as évek folyamán jelentkező sérelmek és akadályok tekintélyes része orvoslás nélkül marad. Most pedig Erdély két részre osztása következtében még inkább szaporodnak.

A kultusz, az igehirdetés és ennek templomi, liturgiális megnyilvánulásai természetesen szabadok. Az állam továbbra is utalja a kongruát, csak azoktól vonja meg, akik ellen – joggal vagy alaptalanul, ez egyelőre nem számít – feljelentés érkezik, hogy a törvény ellen tanít meg cselekszik. Megvannak az egyházi és iskolai földek, épületek. Megmaradnak, de most már államsegély nélkül, az iskolák, bár egy részük, mint láttuk, elsorvad vagy szünetel. Az egyházkormányzat *személyi szervei* e négy év alatt is működnek. A testületi igazgatásnak azonban útjában áll a gyülekezeti tilalom, mely előbb a vasgárdisták, majd a kommunisták ellen irányul, de az egyház iránti bizalmatlanságból is fakad. Mert ki tudja, hogy a felforgató mozgalmak nem hűződnek-e meg az egyházi összejövetellek leple alatt? Az Intézőbizottság imént említett gyűlése után nem ül össze. Szerencsére megalakulnak itt a nélkülözhetetlen ügyosztályok, többek közt a Missziói Tanács is, s ezek ellátják a közigazgatási és irányító tevékenységet. Az enyedi főhatóság alakítását és kormányzását a miniszter elismeri, sőt a királyhágómelléki töredék vezetését is Nemes Elemér lugosi esperes által. De már az egyházkerületi közgyűlést „a mai körülmények közt” nem engedélyezi (1941. márc. 27.). Presbiteri, egyházmegyei és intézőbizottsági gyűlések csak a községi és városi előljáróságok, illetve a minisztérium engedélyezésével tarthatók. Ez valójában csak a presbiteri gyűlések szabályszerű működését jelenti, ahol azonban a bejelentés elmulasztása sokszor súlyos veszéllyel jár s a szigorú ellenőrzés a presbiterek minden kedvét elveszi a gyűléseken való megjelenéstől.

Még kockázatosabb a *templomon kívüli építő munka* sorsa. Itt a 15091/1941 sz. kultuszminiszteri rendelet érvényesül: „a különböző egyházi jellegű testületeknek és társulatoknak gyűléseik tartását illetőleg alkalmazkodniuk kell a gyűlésekre és összejövetellekre vonatkozó intézkedésekhez”. Mivel pedig a helyi hatóságok ezek engedélyezését legtöbbször elutasítják, nem is tanácsos ilyenek tartásával kísérletezni. Ha mégis megpróbálják templomi ünnepség, énektanulás vagy jótékonsági akció alakjában, a hadbíróság elé kerülnek (Nagyenyed, Pusztakamarás). Sőt, van példa a vallásoktatás és konfirmáció megakadályozására (Felvinc, Györgyfalva), idegen szertartási cselekmény rákényszerítésére (Nagyenyed, Alsósszentmihály), templomfoglalásra (Mezőszakál), harangláb, harangok, úrasztala, kegyeszek megsemmisítésére, eltulajdonítására is (Gerebenes, Borberek, Cintos). Különösen az északi részt elválasztó határ mentén nehéz a helyzet. Itt a lelkészek családlátogatása is tilos (Tordaszentlászló, Györgyfalva, Mócs stb.). A lelkészek és lakásaik sokszor alaptalan vádra súlyos bántalmakat, támadásokat szenvednek, melyek egy részéről a püspökhelyettes a kultuszminisztériumnak, az államvezető tábornagnak, s végül a német–olasz vegyes bizottságnak tesz jelentést (1942. júl. 23.). Egyes esetekben a határátlépés segít (Resica, Újtorda). A magyar feliratok használata, e nyelven való hivatalos levelezés, telefonbeszélgetés és

érintkezés mindegyre akadályba ütközik, sőt a magánbeszélgetés is egyes helyeken (Vajasd). A helyzet a vasgárdisták jan. 22-i leveretése után sem enyhül, sőt fokozódik a súlyos gazdasági és katonai rendelkezésekkel, s ez csak szaporítja a menekülők számát.

Két fontos indoklás hangzik fel mindegyre a kérések és panaszok elutasításánál. Egyik az, hogy a kisebbségi jogokat is biztosító trianoni békeszerződést a magyarok érvénytelenítették, tehát „nincs ma semmi jogalapjuk e tekintetben” (Caliani). Hát bizony e kérdésről a bécsi döntésben megfélekedtek. Igaz, hogy Románia eddigi ilyeszerű intézkedéseit, többek közt az 1938. aug. 4-i kisebbségi főkormánybiztossági irányelveket az új rendszer sem hatálytalanította, de most már hiányzik a végrehajtáshoz szükséges megértő hajlandóság. Így nincs más választás a panaszosok számára, mint tovább tűrni vagy menekülni. A másik indok az, hogy „a magyar hatóságok ugyanezeket az intézkedéseket fogantatosították”. Holott egyes eseteket, mint pl. magyar területen a román nyelvű egyházi lapok megjelenésének betiltását, a panaszosok dokumentumokkal cáfolták meg (1942. szept.). A bántalmazások alapjául felhozott hírek a magyarok kegyetlenkedéseiről, amint ez rendszeresen történni szokott, túlzott alakban kerülnek a közvélemény elé, s olyanokat sújtanak, akiknek semmi részük sincs azokban.

De az élet, az építő munka még ilyen körülmények közt sem szünetel. A gyülekezeti és iskolai munka a korlátozott tevékenységi lehetőséggel és szigorú ellenőrzés mellett is tovább folyik. A belmissziói alakulatok „rejtett módon” tovább működnek. Az 1943-i Református Naptár például az egyház szempontjából és védelme alatt tárgyalja az egyes munkaágak (nők, gyermekek, árvák, férfimunkások, iskolák, munkások köre) időszerű kérdéseit s az azok megoldására még kínálózkodó lehetőségeket. A szervezkedés, adminisztráció és ünnepek helyett tehát most maga a munka lép előtérbe. Így válik lehetővé a lelkek építése és sok áldásos segélyakció. A szeretetintézmények közül a szászvárosi árvaház a kórház céljára bérbe vett Kuun-kollégium helyett az ún. kis kollégiumban talál helyet, a brassói szeretetház a szabadságolt igazgató helyett új vezetőket kap, a csombordi gazdasági iskola a Nagyenyeden működő Gazdasági Egylettel együtt szépen működik. Az itteni kollégiumban, tanítóképzőben a Gyulafehérvárról kimaradt r. kat. növendékek is tanulhatnak. Mint ahogy a nagyszebeni r. kat. tanítóképző szintén befogadja a reformátusokat.

Az 1942. októberben betiltott három egyházi lap pótlásául megindul az 1941-ben szervezett Bethlen-nyomda sajtóján az *iratterjesztés*. Igen helyesen a hívek legsürgősebb, legelembibb lelki szükségleteit akarják kielégíteni. A theologiai professzorok, Nagy József, Horváth Jenő svájci (Barth, Thurneysen) prédikációkat fordítanak, a püspök és lelkipásztorok közreműködésével átdolgozzák a Heidelbergi Kátét, bibliaköri vezérfonalat, szórványkátét, énekeskönyvet adnak ki. A Magyar népmesék c. gyűjteményt, a Körösi Csoma Sándor-életrajzot tartalmazó füzet sorozatot a gyulafehérvári Majláth-gimnázium tanári karával együtt írják, a tankönyveket Bedeleanu román tanárral. Nem hiányoznak a komolyabb tudományos dolgozatok sem, melyek szerzői az itteni vallás tanárok és lelkészek (Jakab Zsigmond, Kiss Béla, Kristóf György, Nagy Lajos). De természetesen ezek is az egyház *mai* kísértésével, igehirdetéssel, a hitvallás és *mindennapi* élet viszonyaival, végül a theologia jelenlegi szolgálatával foglalkoznak. Csak a Biblia elfogyása okoz súlyos gondot, amelynek újrabehozatalára nem tudnak engedélyt kapni.

Az egyházi élet nélkülözhetetlen erőforrása, a *theologiai munka* az elszakítás után azonnal megindul, s előbb (1941. jan. 20–22.) a Kolozsváron elmaradt, függőben levő kollokviumokat, vizsgákat veszi be a tervezett intézet négy előadó tanára: Musnai László, Nagy József, Horváth Jenő és Illyés Géza. Majd 1941. máj. 2.–jún. 26. között *tanfolyam* indul a hiányzó tanulmányok, lehallgatatlan féllevek pótlására. Ez év szept. 2-án pedig a 15019/1941 sz. miniszteri leirat alapján megkezdődik a *Bethlen Gábor Theologiai Akadémia* rendes munkája. A tanári kar meg kibővül a rendszeres tárgyak előadására alkalmazott Juhász Albert vallás tanárral és az evangélikus Kiss Béla theologiai magántanárral, Vulcea Gheorghe román tanárral. De ezek mind egyúttal régi munkakörüket is megtartják. Öröndetes jelenség, hogy a

nagyenyedi tanulók közül hét és az evangélikus egyház ifjai szintén beiratkoznak, úgyhogy a tanfolyam nyolc hallgatója az akadémia felállításával folyton szaporodik. 1941/42-ben 27, 1942/43-ban 30. De 1943/44-ben már csak 22, 1944/45-ben pedig 12-re apad a létszám a katonai behívások, határátlépések, végül a háborús események következtében. A végeredmény a következő: beiratkozott összesen 38, ebből végzett 16, meghalt 2, kilépett 12, tovább tanult 8. A lévitai tanfolyamra és vizsgára 26 tanító jelentkezett és képesítetett, 3 áttérő pedig különbözeti vizsgát tett. Az összes képesítettek száma 59, kik közül az evangélikus lelkészek a kerület vezetői által Brassóban 1945. júl. 15-én felszenteltettek. Hét vallásánár vizsgázott, négy kollégiumi tanár pedig lelkészi oklevelet szerzett. A tantárgyak, sőt jórészen a tananyag is ugyanazok, mint Kolozsvárt, sőt a gazdasági órákat is megtartják év eleji kurzussal vagy évközi előadókkal. Az életrend (bibliaórák, konferenciák, internátusi rendtartás) is ugyanaz. Erről Horváth Jenő, a gyakorlati theologia tanára igen hű és szemléletes képet ad. Úgyszintén Kiss Béla az ev. hallgatók neveléséről. A gyakorlati életre való nevelés, a kollégiumi ifjúsággal és gyülekezetekkel való kapcsolat és szolgálat természetesen még inkább előtérbe lép, mint az elmúlt években. Az új intézet munkája méltán állítható a francia pusztai egyház számára lelkipásztorokat képesítő lausanne-i theológiai akadémiáé mellé (1729).

c) A két rész együttes élete

„Most meg kell tanulnunk, hogy az egyház építését meglássuk a szegénységben is – olvassuk Lüthi svájci lelkész Nehémiás-kommentárjában (Die Bauleute Gottes. Basel 1945). – Ahol néhány szegény asszony egy szétbombázott templom romjai közül nagy nehezen előkotor egy énekeskönyvet és a romok szélén, szabad ég alatt énekel abból, ahol ketten vagy hárman vigasztalást nyernek a Biblia egyik megszenesedett lapjából, *ott már jelen van az egyház.*” „Láttunk sok szétrombolt templomot – írja németországi útleírásaiban (Deutschland zwischen gestern und morgen. Basel 1947. 58.) –, s rájöttünk itt arra, hogy megkímélt egyházak is lehetnek szétromboltak, s viszont, hogy szétrombolt templomok fölött is titkos kímélet lebeghet. Milyen nagy az egész világon s a mi országainkban is azoknak az egyházaknak a száma, melyek egész a fundamentumig szét vannak rombolva, jóval előbb, mielőtt egy bomba éri őket.”

Istennek hála, a II. világháború utáni erdélyi egyházi életre egyik jellemzés sem talál. Inkább a 2Kor 4,8–9-et alkalmazhatjuk reá: „Kétségkedünk, de nem esünk kétségbe, tiportatunk, de el nem veszünk.” Az a háború, melynek vihara e területen tombol másfél hónapon át, nem vallásellenes jellegű, hanem a fasiszmus megtörésére irányul. Mint láttuk, a kerület központja nagyjában sértetlenül kerül ki belőle, rombolások, kegyetlenkedések főként a Székelyföldön, a Maros és Szamos mentén, Kalotaszegen vannak. Itt békés földművesek, munkások, diákok esnek áldozatul, Kolozsvárt pedig a polgári lakosság néhány ezer tagját, köztük ifjú lelkészeket, tanárokat hurcolnak el. A templomok (169), parókiák (162), iskolaépületek (135) „sok helyt súlyos rongálást szenvednek, berendezésük, főként a papi lakásoké és 60 harang odalesz, az egyházi levéltárak Marosvéctől Tövisig jórészen vagy teljesen megsemmisülnek. A bekecsaljai esperes e tekintetben 60%-os veszteséget állapít meg. De ő írja ezt is: „*Templomaink, iskoláink nagy általánosságban, mint falak, megmaradtak. Lélek is tanyázik bennük, még a megrostáltatás idején is.*” Az itthoni legyilkolt dr. K. Tompa Artúr kendilónai és Szabó Géza kispetri lelkészekén kívül kb. 40-re tehető azoknak a lelkipásztoroknak, tanároknak és tanítóknak a száma, akik otthon, menekülés közben, vagy valamelyik kórházban, vagy Budapest ostrománál életüket vesztik. Köztük Sulyok István püspök Nagyváradon, Kádár Géza kolozsvári lelkipásztor és Dr. Illyés Gyula volt igazgatótanácsi előadó tanácsos Budapesten, Dr. Czirják János kézdimárkosfalvi lelkész Komáromban. A fakultás növendékei közül Széll Sándor a harctéren, Csia Béla Háromszéken, Petri József a deportálás következtében hal el, két theológiát végzett kolozsvári ifjú tanár, Bodrogi János és Bartalis József pedig szintén ennek áldozata lesz. Egyesek Budapesten és Sopronban tűnnek el. A

hívek és gyermekeik, különösen a bevonultak, elhurcoltak, több ezren esnek el vagy tűnnek el nyomtalanul. A fakultás vesztesége a kiváló evangélikus előadó lelkész, Járosi Andor is, ki egy munkaosztagban az Urálban, Magnitogorszkban fejezi be szenvedésteljes életét (1944. dec.). Egész életében, különösen pedig utolsó éveiben, szóval, írásban és cselekedettel szenvedélyesen küzdött a német nemzetiszocializmus lelket és egyházat mérgező hatása ellen, s a halálveszedelembé sodort zsidóságnak még élete, szabadsága kockáztatásával is védelmezője volt. És mégis, a fasizmus vádjával deportálják és veszti el életét!

Nem érheti ez a vád a református egyház egyetemét sem. A püspök az első kerületi gyűlésen (1947. júl. 5.) kijelenti, hogy „*a történelem ítélőszéke előtt nem kell szégyenkezniünk. A fundamentumról soha le nem térünk, hanem mindenkor és mindenekben Isten rendelkezését tartottuk irányadónak. Ezért nem hajlottunk el az igaz útról se a román-, se a zsidókérdésben...* Erre nézve bizonyosság egyébként az a hála, melyet egyházunk iránt kifejezésre juttattak egyfelől a többségi egyházak püspökei, másfelől pedig a zsidóság reprezentáns képviselői”. Csakugyan, már az ARLUS egyházi alosztályának kolozsvári alakuló gyűlésén (1945. jún. 14.) az összes felekezetek képviselői Vásárhelyi püspököt kéri fel az elnöki szék elfoglalására s a gyűlés vezetésére. Már itt a fenti szellemben nyilatkozik, de természetesen hangsúlyozza azt is, hogy a gyűlés atkától való szabaduláshoz *szükség van az alázatos és egyéni bűnbánatra*. „Nem elég általánosságban beszélni, nem elég másoknak akár a román, akár a magyar népnek a bűneiről szólni, hanem éppen önmagunkra kell gondolnunk.” Az egyházaknak is *töredelmet kell tartaniuk*. Ez a nyugodt, biztos önértet, de mégis „a viszonyok mostohasága” következtében vagy egyéb, személyes hibából kevesebb sikerrel gyakorolt szeretet miatti *bűnbánat és megtérés* az alaphangja Imre Lajos említett iránymutató cikkeinek (Egyházunk szervezete és a demokrácia eszméje; Egyházunk munkájának jelen feladatai. Ref. Szemle 1945. 8, 52.). S a Tavaszy Sándorénak: *Időben lenni és hitben élni* (uo. 114.), ahol megállapítja, hogy a sok hazugság és ennek Isten tűz tekintete előtt való pusztulása után megmaradt a kegyelemre és bűnbocsánatra szorult, de a kegyelemben és bűnbocsánatban szabad és boldog ember. Mivel pedig a szabadság a hitnél kezdődik, formái, az Ige és hitvallás a mérvadók, melyekhez a hívő embernek igazodnia kell. A lelkipásztor nem Isten és ember közti közvetítő pap, hanem Isten titkait kutató theologus. Az egyház sokat emlegetett „lemaradása” pedig ne fájjon senkinek, mert annak csak egy igyekezete lehet, hogy *az Isten maradjon az egyedüli tényező az ő életében*. A mi Urunk Jézus Krisztus sem volt tényező a maga korában. „Az egyház akkor volt a leggyöngébb, mikor a leghatalmasabb volt, s akkor volt mindig igazán nagy és hatalmas, amikor a leggyöngébb volt; nem paradoxonok ezek, hanem dialektikus igazságok, de nem a dialektika, hanem a hit által.”

Ezek a szempontok a vezetők figyelmét a külső viszonyok nélkülözhetetlen szabályozása rendjén elsősorban a további építés és nevelés problémái felé irányítják. A két kerület normális igazgatása és kormányzása az erre nyert katonai és kormányrendeletek alapján megindul, az eltávozottak (204) egy theologiai tanár, 3 központi tisztviselő és 34 lelkész kivételével hazatérnek, igazoltatnak, tanárok, tanítók megkezdik újból hősi munkájukat. A lelkészek közül 180 kifosztást, 57 börtönt, 25 letartóztatást, 21 megvertetést stb. szenvedett. A kongrua már 1945. ápr. 1-től utalványozva van, csak az a meglepő, hogy az esperesi tiszteletdíjak alacsonyok, még a készkiadásokat sem fedezik, és nemsokára, 1947. jún. 1-én a lelkészi kongruailletmény 30% csökkenést szenved. Ennek következtében az igazgatótanács kénytelen 83, főként idősebb lelkipásztorát s egypár segédlelkészt „elbocsátott”-nak, kongrua nélkül tovább működőnek nyilvánítani. Ezeknek a fizeteskiegészítéséről most már a kerületnek kell gondoskodnia (1947. júl. 31.). Ezzel szemben az egyházközségek 1946-ban még 34 644 kat. hold birtokkal rendelkeznek, melyből 10 367 hold papi kanonika, 10 229 hold erdő, 24 415 hold mezőgazdasági ingatlan. Az iskolákéval együtt 20 774 hektár 2824 m². Ha megemlítjük, hogy 1947-ben már 354 elemi (745 tanító), 14 közép- és egy gazdasági iskola (298 tanár), valamint egy főiskola, a theologiai fakultás (6 rendes, 10 magán- és 3 tb. tanár) működik s az

állam a személyi kiadások tekintélyes részét hordozza, és hogy az elemi iskolákban a református növendékek 40,4%-a tanul (67 003-ból 27 088) – a gyülekezeti élet képét megnyugtatónak mondhatjuk. Hiszen a 626 anyaegyházból is ekkor még 576 kongruás, s 8 új egyházközség és egy új lelkészi állás (Sepsiszentgyörgy) szerveztetik. A hívek hozzájárulása állandóan emelkedik. A hataimas szilágyszolnoki egyházmegye 4 esperesi kerületre (1947), a kolozsvári egyházközség pedig 4 önálló gyülekezetre oszlik (1945). Igaz, hogy 1945. máj. 8-án azt írja egyik igazgatótanácsi körlevél, „hogy jelenleg az egyházkerület pénztárának semmi néven nevezendő bevétele nincs, mert az egészen alacsonyan megállapított házbérvédelmek nem fedezik a közterheket (illeték-egyenérték) és a javítások költségeit”. De az önbiztosító és nyugdíjalapok s a segélyegylet hamarosan megkezdik működésüket, befolyznak az egyházközségek rovatalai, a kerületi gazdálkodás tehát – az infláció mellett is – tűrhető helyzetbe kerül.

Annál nagyobb a feladat az 529 068 lélek gondozása. Már maga a létszám is mutatja, hogy az erdélyi kerület népessége, mely 1940-ben 541 700, az elszakadás, kiköltözés (Regát), újabb világháború és szétszórás következtében 1947-ig 12 632-vel apadt. „A dél-erdélyi egyházmegyékben a születések arányszáma mindenütt kisebb az elhalálozásokénál.” De része van ebben az *újabb kitéréseknek is, melyeknek száma 1944–45-ben 1771-gyel múlja felül a hozzánk áttérteknek számát.* „Csupán megjegyezzük – írja az igazgatótanácsi jelentés –, hogy a viszonylag nagy veszteséget kis részben a szekták, nagyobb részben pedig azok az érdekek okozták, amelyek az 1944 előtt tömegesen egyházunkba tért más vallásúakat az uralomváltás után visszavitték régi egyházaikba.” Ha mármost ezektől el is tekintünk, még mindig megmarad a szekták állandó aláaknázó munkája. A baptizmus, adventizmus, millenizmus (Jehova tanúi) ismét alaposan kihasználják a világháború és ennek szörnyű következményei miatt felébredt apokaliptikus hangulatot, s mivel külföldi kapcsolataik hamarosan helyreállnak, újult erővel fognak hozzá térítő munkájukhoz. Maga a püspök is kötelességének érzi, hogy külön körlevélben (1945. júl. 20.) hívja fel erre főként a marosi, görgényi és szilágysági egyházmegyékben munkálkodó lelkipásztorok és tanítók figyelmét s lelkükre kösse a buzgó igehirdetés, evangelizáció, zsolnártanuló, testvéri összejövetelek és iratterjesztés hatásos eszközeit. A kerületi főjegyző pedig alapos tanulmányban (Korunk lelki válsága a gyülekezeti életben. Ref. Szemle 1946, 2. sz.) foglalkozik a hit megrendülésének lélektani okaival (létbizonytalanság, világnézeti és vallási álpótlékok, érzékenység, végső dolgok iránti érdeklődés), s a gyógyulás útját ő is a szorgalmas iget tanulmányozásban, a buzgó, személyeskedéstől mentes, életteljes bizonyágtételben, egymás testvéri támogatásában látja. *„Minden válság csak a válság által szüntethető meg. Krisztus a mi egyetlen orvosunk, aki nem egy időre szóló válságot szerzett, hanem minden időre szóiót. Ezért nem esünk kétségbe semmiféle válságban.”*

Az igehirdetésnél nagy nehézség, hogy még 1945 nyarán is 68 üres lelkészi állás van, három gyülekezet pedig nem kívánja többé a visszatért prédikátor szolgálatát. Ez a körülmény az 1921-i szükségmegoldás felé tereli a figyelmet. Az igazgatótanács – a fakultás tanári karának javaslatára (33–1945) – már 1945. ápr. 20-án kimondja egy lévita- és egy diakónusképző tanfolyam rendezését, s a felvételre vonatkozólag körleveleket ad ki. De „az előírt feltételeknek megfelelő jelentkezők csekély száma miatt” mindkettő elmarad. Hiába foglalkozik e kérdéssel egy év múlva újból a tanári kar és javasolja a lévita számára két nyári hatetes és a diakónusoknak három hónapos tanfolyam tartását (126, 151, 152–1946). Időközben ti. a theologusok létszáma örvendetesen fellendül (1947-ben I. éven 39, II. éven 44, összesen 124), tehát az átmeneti lelkészhiány szűnőfélben van. Jellemző tünet, hogy az igazgatótanács „komoly egyházi érdekből csak különösen indokolt esetben, püspöki engedély alapján” engedi meg a lelkészek egyetemi tanulmányozását (1946. máj. 7.). Tehát a néhány év előtti kísértés az új magyar egyetem felállítására következtében még mindig fennáll.

A lelkipásztori munka öntudatos folytatását a hivatalos szervek ellenőrzése mellett főként a *lelkészértekezletek* táplálják, irányítják. Az elnök-püspök és László Dezső titkár már 1945. máj. 15-én sürgetik az egyházmegyei értekezletek beindítását, s ezek programjára vonatkozólag hasznos útmutatásokat adnak. Jó segítség a még mindig szép készlettel rendelkező és újból lendületesen meginduló kerületi *iratterjesztés*, melynek könyveiről, füzeteiről, traktátusairól a hivatalos lap egyidejűleg részletesen tájékoztat. Csakugyan megindulnak az egyházmegyei és köri értekezletek, s most már rendes bibliorával, lelki, gyülekezeti és missziói kérdésekkel teszik azokat minél áldásosabbakká. A kolozsvári egyházmegye lelkészei a teológiai tanárokkal együtt 1946/47 telétől fogva a traktus minden gyülekezetében kettőnként megjelennek, s ott a különböző egyházi szolgálatokban és az alakulatok összejövetelein családlátogatással egybekötött ébresztő napokat tartanak. Az állandó evangelizáció és az újraéledő belmissziói munka számbavételével, beindításával a főhatóság Horváth Jenő magántanárt bízta meg, aki az egész kerületet beutazza és tapasztalatairól, működéséről mindegyre beszámolókat közöl (1946. okt.). Imre Lajos pedig missziói munkaprogramot ad az egyes munkaágak korszerű, személyes, testvéri (bensőséges munka!) tevékenysége számára (1945. dec. 30.). Általános jelentéséből (1947. jan. 31.), mely természetesen még pontos statisztikát nem tud nyújtani, kiderül, hogy a vasárnapi iskola az ő vezetői tanfolyamaival most is a legéletképesebb, legelterjedtebb, hogy az Ifjúsági Keresztyén Egyesület és a Leányzövetség már népes konferenciákat tart (Szucság, Nagyenyed, Holtmaros, Szilágyság stb.), a nőszövetség és papnék egyesülete, sok helyt bibliaköri formában, tovább tevékenykedik. A Férfiszövetség most van beindulóban, és az 1946. okt. 24-i püspöki szék utasítása szerint legtöbb helyen a Tízparancsolat sorozatos magyarázatával, megbeszélésével foglalkoznak. Felkarolják a presbiternevelést is, de ezek részére mindegyre külön konferenciákat rendeznek. Vallásos estélyek, templomi ünnepélyek sokfelé vannak, az iratterjesztés – a Biblia hiányának fájdalmas konstataálásával – a régi buzgósággal folyik. A régen annyira kedvelt Bibliaolvasó Kalauz most röviden évenként a református naptárakban jelenik meg, úgyszintén az egyház egyes tevékenységeire vonatkozó cikkek és beszámolók is. Új munkamező tárult fel a deportálásból *hazatérő zsidók* közt. Ezekből 20-an a fakultás internátusában kapnak szállást (1945. jún. 26.), s hamarosan megindul köztük és a keresztyén hitre tért vagy áttérni akaró lelkek közt a kerület „Jó Pásztor Missziója”, mely hetenként két délután a tanácsteremben bibliorát, majd műsoros előadásokat, evangelizáló hetet rendez. Az egész kerületre kiterjedőleg pedig megalakul a misszió Baráti Társasága, a lelkigondozás és szociális segítség célkitűzésével. A szervezés és munka ilyenformán a skót misszióból itteni kézbe megy át (Horváth Jenő). Ez a tevékenység pótolja némileg az egyház szünetelő külmisszióját. Babos Sándort ti. időközben Hulánból a mukdeni teológiára tették át, ahol görögöt, németet és egyiptomi históriát tanít 1946 májusáig. Ez év jún 1-én aztán a skót misszió és az UNRA segítségével Pekingbe érkezik családjával, ahonnan, miután haza nem tud beutazási engedélyt kapni, Amerikába megy át (Princeton). A kínai bennszülött egyház ti. hozzászása vita után úgy döntött, hogy nem kéri visszatérését. De a külmissziói konferenciát aug. végén itthon még mindig megtartják. Egyetemes jellegű konferenciákra a sok külső nehézség miatt – az IKE-től eltekintve – egyelőre nem kerülhet sor. A lelkészértekezletek egyes vidékeken tömörülnek. Így pl. Uzonkán a háromszéki, Marosvásárhelyen a környékbeli egyházmegyék (1945. aug. 8. s köv. nap), Kolozsvárt pedig a kolozsvári és kalotaszegi egyházmegyék (szept. 25–26.). Ez utóbbi helyen egyúttal nőszövetségi és papnékonferencia is van. De már a szatmárnémeti zsinat 300. évfordulója megünneplésére (1946. aug. 10–15.) tervezett nagyenyedi lelkipásztori, tanítói és tanári konferenciát az arra jelentkező résztvevők nagy száma és ebből származó anyagi nehézségek miatt, minden gondos előkészület mellett, a kerületi vezetőség kénytelen elhalasztani. Ehelyett Székelyudvarhelyen vannak a teológiai tanárok részvételével Luther-ünnepségek (halála évfordulója) és értekezletek (szept. 15–16.). Az ökumenikus szellemet főként az Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetsége propagálja,

midőn a fakultás dísztermében a baptistákkal és testvérgyülekezettel együtt evangéliumi hétért rendez (szept. 16–23.). De maga az egész egyház is megtartja 1946-tól fogva – az Egyházak Világtanácsa felkérésére – okt. 6-án az úrvacsoravétellel egybekötött egyetemes ünnepet, s nov. második hetében az ifjúsági keresztyén imahetet. 1947-től fogva az ev. egyházzal ökömunkás munkaközösséget ápol. 1948 után főként az ortodox egyházzal való kapcsolatok állanak előtérben.

Új lendületet vesz a megpróbáltatás napjaiban a *szeretetmunka*. E téren most is a nőszövetségek fáradoznak legtöbbit, midőn a helyi szegények, betegek és elhagyottak mellett felkarolják a két kerületi árvaház (Szászváros, Zágon), a diakonisszakórház és a fakultás segítésére beindított akciókat. De a helyi szeretetintézmények (agghemházak, napközi otthonok) fenntartása, gondozása is az ő kedves kötelességük. A diakonisszák száma az utóbbi 3 év alatt kiképzett 20 testvérrel folyton nő, 1947 év végéig eléri az 54-et. Az 1944/45-i szörnyű megpróbáltatások (bombázás, négy testvér hősi halála, költözködés, kifosztás stb.) után újra rendbe hozzák a használható épületrészeket, s itt és a szucsági üdülőben, valamint a gyülekezeti életben tovább folyik a szent, mentő munka. Vezetők, orvosok és baráti szövetségi tagok (1944. ápr. 30.) mindent megtesznek ennek zavartalan menete érdekében. A két árvaház, Szászváros 50, Zágon 5 növendékkel, már 1946-ban szépen működik, s a hívek karácsony másodnapján perselypenze fenntartásukra megy. Sőt Marosvásárhely egyenesen két új gyülekezeti árvaházat szervez saját és a környék árvái számára. A kolozsvári és brassói szeretetházak újra befogadják az egyházi alkalmazottak gyermekeit, árváikat, díjtalanul, a többi kedvezményes díjfizetéssel.

Ha még megemlíjtjük, hogy *iskoláink* nevelésében az evangéliumi, népies szellem mindinkább érvényesül (1946. okt. 8–10-én kollégiumi értekezlet), és hogy a hivatalos lap 1947. febr. 15-én a *gyülekezeti munkát szabályozó egyházkerületi határozatokat*, ezeknek *bibliográfiáját* újból a lelkipásztorok kezébe adja, megállapíthatjuk az egyházi élet csodás megújulásának tényét. Az 1948. aug. 4-i új kultusz törvény s az ezeknek hatása alatt elkészült új zsinati törvény (Statútum) az iskolák és szeretetintézmények államosítása után is meghagyja az egyháznak az igehirdetés, építő összejövetelek és vallásoktatás lehetőségét, s így az munkásságát folytathatja. A fakultás tanári karának az a határozata, hogy az ősi kollégiumok görögkeleti mintára teológiai előképző iskoláknak nyilváníttassanak vagy legalább Nagyenyeden kántor- és diakónusképző intézet létesíttessék, nem megy teljesedésbe. Sem a régi teológiai tagozattal rendelkező középiskolák ilyeszerű könyvanyagának Erdélyi Ref. Könyvtár címen való egyesítési terve (60 és 61–1948 jkv. sz.).

A fakultás sorsa az 1944/45-i változások alatt elsősorban a pusztá fennállás és továbbműködés lehetőségének biztosítását követeli az arra hivatott tényezőktől. A kitört ablakokat, ajtókat, megrongált és megfogyatkozott berendezést pótolni kell, a gyéren beszállingózó ifjúság számára – a központi fűtés hiánya s a beszerzési nehézségek dacára – meleg otthont, ellátást kell nyújtani. Biztosítani kell a tanári kar megélhetését. Államsegély hiányában az igazgatótanács és püspök karolja fel a súlyos helyzetben levő intézetet, s részint pénzelőleggel, részint élelmiszerekkel és rendkívüli segélyekkel támogatja azt. A még távol levő professzorok (Maksay igazgató és Juhász) s a hadifogságba esett zenetanár Benedek Kálmán helyettesítéséről gondoskodnak. Az elmenekült háznagy helyébe új munkás kerül, Krizsovánszky Jenő, az Ifjú Erdély iratterjesztésének kipróbált, lelkesízi jellegű vezetője. Hamarosan megindul az egyházmegyék, lelkészértekezletek, nőszövetségek és gyülekezetek segélyakciója, amire égető szükség van a pénzbeváltás és a mindinkább elhatalmasodó pénzromlás (infláció) miatt. Mikor pl. 1947. március havában az udvarhelyi nőszövetség és lelkészértekezlet egy teológus fizetendőségeit magára vállalja, kiderül, hogy ennek egy évre pénzben 4 és fél millió, terményben (liszt, zsír stb.) 40 millió lejt kell fizetnie. Az ez évben (jan. 27.) megalakított vagyoniügyi bizottság alig bírja már a versenyfutást a folyton emelkedő árakkal. Az intézet anyagi helyzete nagyon súlyos, jelentik május 20-án, még a fűtőanyag

s egyebek beszerzése sincs biztosítva, pedig ugyanekkor 3 millió 835 lej folyik be egyesektől s a gyülekezetektől, s a püspök 10 millió rendkívüli segílyt juttat az intézetnek. Végre az 1947. aug. 15-i pénzügyi reform (stabilizáció, 1 millió lej = 50 lej) s az egyházmegyék és királyhágómelléki kerület rendszeres tehervállalása, valamint a földgáz bevezetése enyhíti a válságos helyzetet.

Addig is az intézet valóságos *menhelye*, átmeneti otthona lesz a háború áldozatainak. A bombázás és megszállás izgalmas napjaiban a tanári családok és hallgatók mellett a diakoniszta, igazgatótanácsi tisztviselők, menekült, majd hazatérő lelkészek, a kollégiumokból, tanítóképzőből kiszorult középiskolások, egyetemi hallgatók, életben maradt deportált zsidók, végül több éven át a Móricz Zsigmond Kollégium egyetemi hallgató növendékei változtatják egymást az internátusban. Közben 1945. febr. 24. – 1946. ápr. 6. között orosz tisztek vannak beszállásolva, márciusban egyik tanteremben rendőri tanfolyamot tartanak, s megnyílik a vidéki lelkészek vendégszobája (febr. 12.). Mindez némi viszonzószolgálat a gyülekezetektől befolyt pénz- és termésbeni adományokért. De jele annak, hogy *a fakultás és egyház a legnehezebb időben egymásra talál* és szerető atyafiak módjára segítik egymást a megpróbáltatás napjaiban.

Ugyanez a tünet jelentkezik szellemi téren is. A professzorok hűségesen segítik előadásaiikkal, konferenciái megbeszéléseikkel, igehirdetéseikkel a gyülekezeteket, értekezleteket és belmissziói alakulatokat, s ha a rendes továbbképző kurzusok hiányoznak is, a sorozatos előadások és a Coetus Theologorum időnként megtartott összejövetelei tisztázzák a legsürgősebb problémákat. Az 1945. ápr. 26-i tanári gyűlés örömmel üdvözli Nagy Andrásnak A válság gondolata az Ótestamentumban c. nagy munkája megjelenését, melyben 1. a válság sajátos bibliai értelmezését, 2. ennek előfordulási helyeit, a locusok magyarázatait, 3. az egyes szentiratokban való jelentőségét veszi vizsgálat alá. A *theologiai exegézis* itt magyarologiai történeti alapvetéssel bővül, s még az egészséges allegorizálás álláspontját is vállalja a krisztológia érdekében. 1945. dec. 10–16. napjain egy adventi előadás-sorozatban a püspök és professzorok a legújabbban felmerült nagy kérdésekről (Isten világuralma, ember, egyház, létrendek, munka, szabadság, béke) értekeznek, s állásfoglalásukat nemsokára Az idő határán c., theologiai dolgozatokat tartalmazó füzetben jelentetik meg (Kvár 1946). 1947-ben Gönczy Lajos Vigyázzatok és imádkozzatok c. imakönyve, Tavasz Sándor A szenvedés titka és Imre Lajos Krisztus visszajövetele c. népszerű könyvei, füzetei jelennek meg a nagyenyedi Bethlen-nyomdában. Ugyancsak ez adja ki Ravasz Lászlónak A magyar ref. oikumené c. értékes traktátusát. Nagy Gézának egy publikációja a Történelmi és irodalmi adatok a magyar ref. egyház történetéből c. füzetben lát napvilágot (Zilah 1946), s megírja a Kelemen Lajos Emlékkönyv számára A Bethlen-kollégium tudományos gyűjteményeinek történetét (Kvár 1948). Mindenik professzor szorgalmasan írogat az egyetlen megmaradt egyházi lapban, a Ref. Szemlében, s itt az egyes reá bízott rovatok szerkesztését is végzi. A nagyobb szabású irodalmi munkának most az általános gazdasági helyzet mellett sajátos akadályai is vannak. Így Tavasz Sándornál és Imre Lajosnál az 1946. febr. 1-én megnyíló Bolyai Egyetemen vállalt tanári elfoglaltság, mely egész 1947. okt. 29-ig rendkívül lefoglalja őket. Tavasz még az Erdélyi Tudományos Intézet társelnöke, Imre pedig a kerületi belmisszió előadója. Nagy Gézánál pedig egy nagyobb egyháztörténeti munka megírása jelent állandó lekötöttséget. Az irodalmi és gazdasági ügyek intézésében igen jó szolgálatot tesz Juhász István magántanár, ki előbb a román nyelv és irodalom helyettes tanára (1945. aug.), majd az 1947 decemberében szervezett hetedik rendes tanszéken a keleti egyház, theologia és ökumenikus (összehasonlító) dogmatika rendes tanára lesz (256. sz. tankerületi és 62. előlj. hat.). Közben pedig megírja és kiadja magántanári dolgozatát, A székelyföldi református egyházak c. monográfiáját (Kvár 1947), s francia és görögkeleti egyházi szemléket közöl.

A fakultás fennállásának *félszázados jubileuma* a nehéz viszonyok közt 1945. nov. 4-én bensőséges, családi keretben folyik le. Az ünnepi istentiszteleten Gönczy Lajos hirdeti az Igét, az emlékbeszéd-jellegű megnyitót pedig Maksay igazgató tartja Az Ige szolgálatának útján címmel. Utóbbi visszatekint az elmúlt 50 év kimagasló eseményeire, nagy vezető és tanító személyiségeire, s leszögezi a tételt, hogy *a középpont mindig egy volt, az igaz tan, a kultuszról szóló egészséges tudomány*, még a liberális theologiai korszakban is. Egyedül ennek a biztos és szilárd fundamentumnak tulajdoníthatja a fakultás, hogy fél századának nem egy súlyos válsága ellenére megtarthatta a rábízott talentumokat, hogy az itteni két kerület mellett az evangélikus testvér egyháznak, a romániai magyarságnak, a jugoszláviai és cseh-szlovákiai reformátusságnak is nevelő munkájával segíthetett, hogy a belmisszióknak és szociális kérdéseknek állandó tanulmányozását napirenden tarthatta és tárgyalhatta. Az egyházkerület üdvözlétét Tavasz püspökhelyettes, a Bethlen-kollégiumét Musnai László professzor tolmácsolta. A helybeli egyházi hatóságok is képviseltetik magukat, az unitáriusok részéről Józán Miklós és a theologiai akadémia igazgatója vannak jelen. Délután az előljáróság, tanári kar és ifjúság szeretetvendégségén Tavasz Sándor tart előadást a régi professzorokról. A jubileum utóhatása a Nagy Géza professzor heti 1 órás előadása a fakultás küzdelmes múltjáról. De a többi előadások is tekintettel vannak erre az ünnepi alkalomra. A következő év febr. 18-án és márc. 7-én pedig a Luther-ünnepségek a nagy reformátor jelentőségét méltatják (Nagy G., Vásárhelyi J.).

A szellemi élet *általános* képéből még hadd emeljük ki azt, hogy a *vallástanári vizsgálatok* az egyetemes magyar egyháztól való elszakadás után is tovább folynak egész 1948 őszéig, s itt 19 ifjú lelkész szerzi meg az előírt képesítést. Theologiai magántanári vizsgát pedig hatan tesznek. Ezek közül dr. Juhász István és dr. Horváth Jenő 1946. nov. 5-én vizsgáznak.

JUHÁSZ ISTVÁN atya Juhász Albert nagyenyedi vallástanár, a Bethlen Theologiai Akadémia egyik előadója, anyja Barabás Blanka. Született 1915. ápr. 16-án Nagyenyeden, ahol elemi és középiskoláit is végzi. 1932–36 között a kolozsvári theologiai fakultás, 1936–37-ben a bukaresti és nagyszebeni theologiai főiskolák hallgatója. Ezután két évig ifjúsági szenior, s a kolozsvári román egyetemen is tanul. 1939/40-ben a bukaresti református főiskolai otthon igazgatója. 1941-től 1945-ig az Erdélyi Tudományos Intézet tagja, majd igazgatója. Közben (1940) a debreceni egyetemen megszerzi a theologiai doktorátust A reformáció az erdélyi románok között c. művével, mely ennek a sokat tárgyalt egyháztörténeti kérdésnek végre alapos, az ortodoxia és egyetemes dogmafejlődés keretébe beillesztett megoldását nyújtja. Külföldi útjai (Bulgária 1935, Budapest 1938–39, Bécs 1943) is jórészt e tudományos célkitűzését szolgálják. Sok cikke, kisebb-nagyobb tanulmánya jelenik meg Az Út, Ref. Szemle, Kiáltó Szó, Hítel, Erdélyi Múzeum, a budapesti Archivum Europae Centro-Orientalis c. folyóiratokban s nagyobb dolgozatai az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyvében. Magántanári vizsgájára A székelyföldi ref. egyházmegyék történetét készíti el (Kvár 1947), melyben ezt a Benkő József óta nálunk csak kezdetleges összefoglalásokban jelentkező tudományos műfajt karolja fel. Természetesen modern apparátussal, az anyag kritikai megrostálásával, a társadalmi tényezők, legújabb egyházjogi elméletek, felekezeti viszony, belső élet s provinciális sajátosságok tekintetbevételével. A szóbeli vizsga az egyes kényesebb vagy függőben maradt problémák fejtegetését hozza meg, a magántanári előadás A XVI. századi német lutherizmus és Bizánc, Tübingen és II. Jeremiás pátriárka kapcsolatait tárgyalja szakértelemmel.

HORVÁTH JENŐ az egyházi irodalom és építő munka régi munkása, ki megelőzőleg 1937-ben szintén Debrecenben szerzi meg theologiai doktorátusát. A külmisszió lényege c. dolgozata az ottani Theologiai Szemlében jelenik meg. Született 1900. okt. 13-án Marosújváron, hol atya Horváth Lajos bányafelügyelő, anyja Magyar Anna. Iskoláit szülővároskájában és Nagyenyeden végzi, a theologiat Kolozsvárt (1921–25), külföldön pedig Glasgow-ban, Aberdeenben és Bethelben (1924–26) tanul. Lelkészi szolgálata még theologuskorában kezdődik

(Kolozsvár-Hidelve 1924), Nagyenyeden folytatódik (1926–27), s ismét Hidelven fejeződik be (1927–28). 1928-tól az 1940-i impériumváltozásig aninószai lelkész, közben (1932 után) kerületi külmissziói titkár, sőt 1936 nyarán a bázeli külmissziói intézet hallgatója is. Aninószai hívei elfogyása miatt Nagyenyeden talál új munkakört, az ottani új theologiai akadémia előadó tanáraként. 1945-ben Kolozsvárra költözik, s itt mint a J6 Pásztormisszió szervezője s kerületi utazólelkész tevékenykedik. Magántanári dolgozata, A belmisszió lényege felmutatja ennek a munkának általános képét, egyháztörténeti fejlődését, református jellegzetességét és módszerét. Mint theologiai doktori értekezésében, itt is ennek az építő tevékenységnek inkább történeti fejlődésébe s jelenségei elbírálásába mélyed el, mintsem az egyház lényegének tárgyalásába, a gyakorlati theologia rendszerének kiépítésébe, a belmisszió ebben való elhelyezésébe. A reformátori theologia jótékony hatása nála is léptenyomon jelentkezik, és az egyház állandó reformációjának hangsúlyozása, az egyes építő és missziói szolgálatok gyakorlati ismertetése, új célkitűzései a gyülekezeti élettel való állandó kapcsolat tanújelei. Próbaelőadása A református egyházi belmisszió vonatkozásait tisztázza.

Geréb Pál lelkipásztor és Nagy Zoltán vallástanár habilitációja 1947. dec. 5-én történik meg.

GERÉB PÁL 1912. aug. 8-án születik Apanagyfaluban, hol atyja Geréb András lelkipásztor, anyja Czirják Emília. Tanul otthon és Nagyenyeden, a fakultásnak pedig 1930-tól 1934-ig növendéke. Külföldi tanulmányútja alatt Zürichben (1934/35) főként Brunnert és a filozófus Griesenbachot hallgatja, de Genfben, az ottani Ökumenikus Szemináriumban Barthot, Aaruban, a főiskolások diákkonferenciáján pedig Thurneysent is. 1935–39 között kolozsvári segédlelkész, 1939-től Nagyborosnyó lelkipástorra. 1944-ben Debrecenben theologiai doktrátust szerez A történet az Ige mértéke alatt c. munkája (Debrecen 1944) és vizsgálata alapján. 1940-ben lefordítja és kiadja Brunner Saat und Frucht c. prédikációskötetét (Jézus példázatai). Igehirdetése természetével támogatja Kádár Géza kolozsvári lelkész havi folyóiratát, a Lelkipástorot is. Magántanári értekezésének címe: A békéltetés szolgálata, a közösségi alap problémája; ebben a dogmatika és etika élettelses kapcsolódását mutatja fel. Tárgyalja benne 1) a teremtő Istent mint a közösségi élet létrehozóját, 2) a bűnt mint ennek megrontóját, 3) az emberi autonómiát, 4) a Megváltó Isten helyreállító munkáját és 5) az egyházat mint igazi közösséget. Nagy gondot fordít az individualizmus és kollektívizmus viszonyának, az öntudat kifejlésének, a tudomány és filozófia értékének s végül az állami életnek vizsgálatára, amelynek rendjén egyes túlzó, a szekularizmust lebecsülő, de mesterei hatásából magyarázható tételei is jelentkeznek. Ezeket aztán a szóbeli vizsgán tisztázza. Első előadása A teremtett világ helyreállítása vagy rekapituláció problémáját fejtegeti a tárgyhoz méltó alapossgal.

NAGY ZOLTÁN, bár székely származású, Mezőtúron születik 1906. okt. 5-én. Atyja Nagy Kálmán gazd. tanár, anyja Szécsi Mária. Iskoláit Kisújszálláson, a sepsiszentgyörgyi kollégiumban, a főiskolát a kolozsvári theologian végzi (1924–28). Ezután egy évig bukaresti segédlelkész, 1929/30-ban pedig az edinburghi theologiai fakultáson újszövetségi, rendszeres és gyakorlati előadásokat hallgat. Itthon segédlelkéshi állást visel Zilahon és Székelyudvarhelyen, rendes lelkész Felsősfalván (1933–36), utána vallástanár Sepsiszentgyörgyön (1936–42) és Kolozsvárt. Sok, főként valláspedagógiai tanulmánya jelenik meg Az Útban, Ref. Szemlében, prédikációfordításai a Lelkipástorban, cikkei a Kiáltó Szóban. Magántanári dolgozatát Az iskolai fegyelem evangéliumi alapjairól írja, s főként az evangélium, az igehirdetés és általános pedagógia egymáshoz való viszonyának tisztázása képezi vizsgálatának tárgyát. Igen helyesen hangsúlyozza, hogy a *nevelést is meg kell váltania* Krisztusnak, s rámutat arra, hogy ez az igazság miként jelentkezik az újabb katekétikai irodalomban. Próbaelőadása ezzel az újabban ismét nagyon időszerű kérdéssel foglalkozik: A módszer theologiai követelményei a vallásos nevelésben.

1948. okt. 14-én, tehát már a fakultás önálló életének végső napjaiban teszi le magántanári vizsgáit Horváth István szatmári vallástanár és Tőkés István igazgatótanácsi előadó-lelkész.

HORVÁTH ISTVÁN 1913. nov. 23-én született Szatmáron, hol atyja Horváth Géza dohányjövédéki főtiszt, anyja Nyárády Berta tanárnő. Az elemi és alsó középiskolai osztályokat a szatmári ref. kollégiumban végzi, a felső gimnáziumi osztályokat a román állami líceumban. A kolozsvári theologiai fakultáson (1931–35) főképp rendszeres theologiai stúdiumokkal foglalkozik, s Geleji Katona Istvánról ír „meglepő tudományos gondossággal” pályamunkát. 1935–37-ben Bázelen tanul, s ott Barth szemináriumában tevékenykedik. De emellett bibliai, egyháztörténeti és gyakorlati stúdiumokat is végez. Részt vesz a genfi Ökumenikus Szemináriumban, ahol különösen Thurneysen, Hailjema és Kagowa előadásai ragadják meg lelkét. 1937-től 1939-ig nagyváradi és temesvári segédlelkész, 1939 után szatmári vallástanár, de a tanárhiány miatt az 1947/48-as tanévben egyéb tantárgyakat is tanít. Doktori dolgozatát még 1943-ban megírja a debreceni egyetem theologiai fakultása számára, de mivel nem tudja kinyomatni, 1947-ben Kolozsváron adja be magántanári vizsgára. Közben egy exegetikai tanulmánya a Károlyi Gáspár Emlékkönyvben, két kisebb tanulmánya – Az ó- és újszövetségi pedagógiáról és Tudakozzátok az írásokat – Szatmáron jelenik meg (1939). Említett magántanári dolgozata Az úrvacsora sákramentumáról szól, s ennek problémáját, újszövetségi alakját, ajándékjellegét, elfogadásának módját (hely, idő, résztvevők), gyümölcsseit és meghatározását tárgyalja. A bírálókat többet szeretett volna hallani Krisztus jelenlétének mikéntjéről (communicatio idiomatum) és Zwingli újabb megítéléséről, de elismeri az újabb protestáns (Barth, Brunner, Asmussen, Kalmis) és r. kat. dogmatikusok alapos ismeretét, egyes igazságok (a sákramentum objektív, üdvre szükséges értéke stb.) pompás megállapítását s a fejtegetések helyes sorrendjét. A magántanári előadás Krisztus királysága alapvető dogmájával foglalkozik.

TÖKÉS ISTVÁN atyja Tőkés József málnási lelkész, anyja Simon Emma. Született 1916. aug. 8-án Málnáson. Elemi iskoláiban otthon, a gimnáziumban Sepsiszentgyörgyön tanul. A fakultásnak 1933-tól 1939-ig növendéke, 1938–39-ben Bethelben, Kasselben és Tübingenben (Kittel) s egy ideig a budapesti theologiai könyvtárban végez exegetikai tanulmányokat. Végül 1940-ban Bázelen Barthot és Cullmannt hallgatja. 1940–45 között itthon püspöki titkár és a főiskolások lelkésze, 1945 után az igazgatótanács I. ügyosztályának előadó tanácsosa. Dolgozatai Az Útban, Ref. Szemlében, Kiáltó Szóban és más folyóiratokban jelennek meg. A magántanári vizsgára A bibliai hermeneutika, tekintettel az Újszövetségre c. tételt dolgozza ki, s főként a három nagy reformátor és egyes klasszikus ref. hitvallások alapján tisztázza ezt a fontos kérdést. Felmutatja a reformátori exegézis útját: a Szentlélekre való figyelmet, az Írás önmagából való megértését, melyet az imádság és kegyes élet támogat, s az emberi fáradozását, mely bár nem vezet teljes eredményre, mégis szükséges. Tehát az örökévaló Isten döntő fórum, a hit analógiája és nem a tridenti zsinat. A szóbeli vizsgálaton a Kánon terjedelme, ihletettsége és az általános (gyakorlati) írásmagyarázat problémái szerepelnek, az előadás pedig A Nestle-féle újszövetségi szöveg legújabb kiadásáról szól.

Mindkét vizsgáló a képesítést „elismeréssel nyeri el, és a bizottság a magántanári oklevelek kiadására engedélyt kér a kerületi közgyűléstől, tekintet nélkül a dolgozatok megjelenésére, „mivel theologiai művek kinyomatására belátható időn belül nincs kilátás”.

3. Államhoz és egyházhoz való viszony. Közigazgatás és vagyonkezelés

a) A fakultás a magyar területen

Az 1940-i területmegosztás némileg módosítja a fakultásnak az államhoz való viszonyát. tagja lesz annak a lelkészképző apparátusnak, mely a magyar állam legfőbb felügyeleti és segítő jogának (jus supremae inspectionis et advocatiae) elismerése és az egyetemes konvent legfőbb irányítása, ellenőrzése mellett négy theologiai akadémiát tart fenn, s a debreceni egyetem theologiai fakultását is az állammal megkötött szerződés alapján *részben* adminisztrálja (Egyh. Törvények. Budapest 1933. I. és V. tc. 116–128. §; itt van az egyetemhez való viszony szabályozása is). Ennek alapján vagyoni és önkormányzati joga van, mint az egyetemes egyháznak és a többi egyházi hatóságoknak, szervezetnek. Természetesen most felélednek az 1895-i szabályzatnak a 27. és 28. §-ai, melyeknek értelmében a theologiai hallgatók kötelesek bizonyos filozófiai és pedagógiai előadásokat az egyetemen hallgatni s a bentlakásba protestáns tanárjelölt ifjak is felvétetnek (1893/1894 és 33440/1941 min. leirat). Az első intézkedés az 1941/42-es tanévtől fogva már életbe lép, de a másikra – részben – csak az utolsó, 1943/44-es tanévben kerül sor. Ennek oka az állami élet anyagi, háborús nehézségei. Mint láttuk, a fakultás elöljárósága éppen a gazdasági ügyek (államsegély, renoválások és menekült theologusok támogatása, rendőrségi házbér, földhözjuttatás, nyugdíj, tanárjelölti ösztöndíjak) megnyugtató rendezésével tisztázza az államhoz való viszony kérdését, s az 1943. nov. 3–5-i budapesti küldöttségjárás után Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter ez év nov. 23-án személyesen jelenti be az 1897-től járó 18 ingyenes tanárjelölti ösztöndíj visszaállítását. Az állam most már folyton növekvő segítségével pótolja a fakultás személyi kiadásait, sőt az V. évesek gazdasági oktatásáról is ő maga gondoskodik. A 6 rendes tanárt és Benedek Kálmán énektanárt pedig a Nem Állami Tanszemélyzet Országos Nyugdíjintézete tagjai közé sorolja. Az intézet kormányzásába és nevelésébe nem szól bele, csak az 1941-től fogva életbe léptetett leventeórák (401. tankerületi hat.), a hallgatók nyári katonai kiképzése (204–1941) és az egyetemes konvent s a főhatóság útján közölt háborús rendeletek jelzik a felügyelet létezését. De az utóbbiak sem érintik a fakultás autonómiáját, a zsidóellenes intézkedéseknél pedig, mint láttuk, a tanári kar – akárcsak a kerületi főhatóság – megtalálja az áthidaló, egyhíthó megoldások útját.

Annál bensőbb az egyetemes főhatósággal, a *Konventtel és ennek Tanügyi Bizottságával* való kapcsolata. A tanári kar 1942. febr. 16-án tervezetet készít az 1940-i budapesti, konventi theologiai szabályzat életbeléptetésére vonatkozólag, s a vizsgálati rendet illetőleg bizonyos módosításokat kész elfogadni, de a tantárgyak beosztásához s az V. év eddigi alakjához ragaszkodik (56. sz. hat.). A Konvent azonban a fakultás „22 évi pro Deo et pro Patria végzett munkájának csodáló elismerése” jeléül a lelkészképzésnek és nevelésnek eddig kialakult rendjét az 1944/45-ös iskolai év végéig változatlanul hagyja (44–1942 sz. hat.). Vannak aztán olyan kötelezettségek, amelyek alól nem lehet Kolozsvárt sem felmenteni. Ilyen az 1941-i vallástanári szabályzat, melynek elkészítésében különben az itteni igazgató is részt vett, s a szükséges jelentések, statisztikai adatok felterjesztése. Javaslattétel a theologushíány leküzdésére (210–1942) és a tanítók lelkészi képzésére (200–1943) vonatkozólag. Mikor pedig a konvent a lelkész-tanítók helyzetét akarja tisztázni, a tanári kar inkább a nálunk jól bevált léviták megtartását, egyes gyülekezetek társítását és a szórványügy rendezését sürgeti (378–1942). S csakugyan, ezen az úton halad a kisebb gyülekezetek megmentése. A konventi tanügyi bizottság pedig dicsérettel emlékezik meg a kolozsváriak gazdag nevelői munkásságáról (7–1942).

A helyi főhatóságok közül a *kerületi közgyűlés* a tanári kar, elöljáróság és középiskolai vallástanár-képesítő bizottság tagjainak megválasztásáról gondoskodik. Az első gyűlésen egy tb. tag meghívását hagyja jóvá (Ravasz L.), s az elöljáróságban egy elhalt világi tag (Bene F.) helyét tölti be dr. Bartók György egyetemi tanárral (18, 21, 33–1941). Ugyanekkor dr. Muzsnai László budapesti lelkész, theologiai magántanárnak a fakultáson a *venia docendi* megadja (30–1941). Az 1942. nov. 20-i gyűlés összeállítja a püspök és helyettese vezetésével a theologia tanári karából és három gimnáziumi tanárból a vallástanár-képesítő bizottságot (30. sz. hat.). Itt tárgyalják a kerületi tanügyi bizottság jelentésének keretében a fakultás helyzetét. Megnyugvással veszik tudomásul, hogy itt „értékes tudományos és hívő szellemű pásztori nevelői munka” folyik, de aggodalommal nézik a hallgatók számának csökkenését. Az orvoszert a kerületi és egyházmegyei ösztöndíjak mellett a középiskolai vallásoktatás és az egyházi társadalom segítő, öntudatos ébresztő munkájában keresik, a további intézkedéseket pedig az igazgatótanácstól várják (90–1942 sz. hat.).

Az állandó igazgatás három szerve közül kétségkívül a *tanári kart* terheli leginkább a munka súlya. Itt intézkednek a felvételekről, melyeknek feltételei a régiak, csak a tanítói képesítéssel bírókra vonatkozólag kell határozatokat hozni. Az 1942/43-as tanévben még úgy veszik fel őket, mint rendkívüli hallgatókat, s kötelezik arra, hogy két év alatt érettségizzenek (222–1942), de a következő tanévre már – a konvent engedélyével – rendes hallgatóknak írják be őket (200–1943). Evangélikus menekült és zsidó vallásról áttért ifjak felvételét is itt döntenek el s szereznek a nélkülözők számára segítséget. Erre és az intézet segélyezésére nézve javaslatot készítenek (359–1940), melyre az igazgatótanács öt egész és tíz félstipendiumot létesít (600–300 lej), s ugyanennyinek létesítésére felhívja az egyházmegyéket és gyülekezeteket (9046–1941 l.). A tanári kar dönt az ösztöndíjak és leckeépénzkezdvezmények odaítéléséről, a szeniori állás egyévi ideiglenes megszüntetéséről (322–1942) s a háznagyi állás helyettesítéssel való betöltéséről (164, 241–1941, 218–1942). Ez utóbbi határozatokat természetesen az elöljáróság és igazgatótanács is megerősíti. A rendes tanári gyűlések mellett a püspök jelenlétében tanácskoznak az intézet anyagi helyzetéről és a tanárképző beindításáról (1941. nov. 17.), mely utóbbira vonatkozólag a kérdés időszerűvé válása alkalmával Maksay Albert részletes tervet készít (7–1944 sz. hat.). Itt veszik számba a félévi tanulmányi eredményeket, s alkalmazznak intést a hanyagokkal szemben. Megállapítják a tanrendet és a tanfolyamok idejét. A fegyelmi ügyek az ifjúsági bíróság döntése után szintén itt nyernek elintézését. Gondoskodnak a katonasághoz behívott helyettes háznagy és tanárok helyettesítéséről s a legációk szabályozásáról, foglalkoznak a tanítóképzősökkel (381–1940), az énekkari tagok előnyeivel (345–1942), beszámolókat kérnek (141–1944), levelezést, tárgyalásokat folytatnak a külföldi stipendiumok dolgában (172–1941, 105, 320, 321–1942, 76–1943), pályatételeket tűznek ki, és számba veszik azok eredményeit. Sok gondot okoz az V. évesek rendes oktatása, kiket az igazgatótanács 1943-ban és 1944-ben a segédlelkészhiány miatt már márc. 30-án felment a további tanulmányozás alól (117–1943). A tanári kar ismételt reklamációi a tanév szabályszerű befejezése érdekében eredménytelenek (26, 352–1943), sőt 1944-ben maga tesz javaslatot, hogy az összes hallgatók számára a tanév ápr. 29-én érjen véget (75–1944), amit a főhatóság is elfogad. Előkészíti a tanári kar az akadémiai estélyeket, konferenciákat, a kötelendi templomépítő munkatábort (174–1943) s a bekecsalji missziói hetet (22–1944). Sok gondot okoz a tanári fizetések rendezése, besorolások, családi pótlékok, óradíjak megállapítása, ingatlanok eladása, vásárlása, igénylése s a számadások, költségvetések, melyeket természetesen ezután mindig az elöljáróság, illetve az igazgatótanács is megerősít. A tanári karból indul ki végül az új официálisok, elöljárósági tagok és ügyész választása, kiknek megerősítését, ill. nyilvántartását az elöljáróság, igazgatótanács és kerületi gyűlés gyakorolja. Ellentét a három-négy vezető szerv közt alig fordul elő, hiszen a bizalom kölcsönös s a szent cél: az Anyaszentegyház építése közös. Legfennebb az internátusban elhelyezett keresztyén missziói iroda házbérének átmeneti elmaradása (32–1942 tanári kari hat.), az V.

év tanulási idejének megrövidítése ébreszt a tanári karban kellemetlen érzéseket, de ezek is elmúlnak a nagy megpróbáltatások hatása alatt. Megemlíthetjük itt még azt, hogy az igazgatótanács a tanári kar aggodalmaskodásával szemben a prédikáció, műfordítás és évszázó ima pályatételének további fenntartását kívánja (674–1942), ami természetesen teljesebben megy.

A tanári tisztségek e négy év alatt nem változnak. Igazgató, gazdasági felügyelő, internátusi, konviktusi felügyelő, könyvtáros és jegyzők ugyanazok, mint az 1936–40-es ciklusban. A szeniori állást 1940/41-ben Sárkány Endre, 1941/42-ben Mezey Lajos viseli, 1942. nov. 3-án azonban a tanári kar a jelöltek meg nem felelő volta vagy vonakodása miatt kimondja, hogy az állást egyelőre nem tölti be s a teendők ellátásával, féldíjas kedvezménnyel Bakcsy Gábor V. éves hallgatót bízta meg. De már 1943. ápr. 5-én ismét sor kerül ennek a nélkülözhetetlen nevelő tényezőnek beállítására, amikor is Hermann János segédlelkészt alkalmazták. Nagy veszteség éri a fakultás háztartását kitűnő háznagyának, Bekess Károlynak a távozásával, ki a főhatalom változásakor visszanyeri kir. táblai irodaigazgatói állását s emiatt 1941. júl. 1-én megválik az intézettől. Érdemeit, gondviselészerű munkásságát a gyűlések jegyzőkönyvei, az 1940/41. évi Értesítő fényképpel ellátott lapjai méltatják. Szerencsére éber tekintetét továbbra is ott tartja kedves intézetén, s tanácsával, személyes segítségével ezután is gyámolítja azt. Utódául a tanári kar Ady László magyarnagykapusi lelkészt szeretné megnyerni, de mivel ő a választást nem fogadja el, egyelőre e tisztségre helyettest alkalmaz Kovács Lajos kollégiumi tanító személyében. Fizetése a VIII. illetve VII. fizetési osztály szerint 3 személyre szóló ellátás és nyugdíjjogosultság, amely feltételeket a választással együtt az igazgatótanács is jóváhagy (5469–1941 sz.) és minden évben meghosszabbít.

KOVÁCS LAJOS 1899. jan. 17-én született Aradon, hol atyja Kovács István MÁV-tisztviselő, anyja Bíró Etelka. Elemi iskoláit Debrecenben, Büdszentmihályon és Szászújórön végzi, a középiskolai osztályokat Nagyenyeden és Zilahon, a tanítóképzőt szintén Nagyenyeden. 1917–18-ban az olasz fronton katona. 1924-ben lévitai, 1926-ban jegyzői, 1931-ben kántori, 1937-ben karmesteri okleveleket szerez. Tanítói állást visel Buzában (1917–19), Mezőveresegyházán (1921–23), Zsobokon (1923–36) és 1936 óta a kolozsvári ref. kollégiumban. A kalotaszegi és kolozsvári egyházmegyék tanácsosa s a kerületi tanügyi bizottság tagja, ki pedagógiai cikkeivel az egyházi sajtóban is mindegyre szerepel. Ő és felesége, Ferenczi Róza az igazgatói és internátusi-konviktusi jelentések szerint buzgó, előrelátó gondossággal vezetik az intézet háztartását. Sajnos az új háznagynak 1942. júl. 20-án katonai szolgálatra kell bevonulnia, s majdnem egy évig, 1943. jún. 10-ig távol van az intézettől. Ez idő alatt teendőit Nagy Géza gazdasági felügyelő és Maksay Albert intézeti konviktusi felügyelő látja el Bekess Károly táblai igazgató segítségével. A „minden külön díjazás és óraszámcsökkentés nélkül” helyettesítő professzoroknak az 1943. évi évszázó beszéd mond hálás köszönetet.

A főgondnok és gondnok személye változatlan. Az elöljáróság összetétele annyiban módosul, hogy az 1940. ápr. 25-én elhalt Bene Ferenc helyébe az 1941. márc. 28-i kerületi közgyűlés a fakultás egykori professzorát, majd egyetemi tanárt és rektort, dr. Bartók Györgyöt választja meg. Az elöljáróság ugyan 1942 végén megújítandó lett volna, de a kerületi közgyűlés össze nem ülése miatt ez elmarad. A tanári kar ugyan 1943 őszén megteszi a jelölést s az 1942. nov. 6-án elhalt Vásárhelyi Boldizsár helyébe Nagy Lajos, egy évek óta üres helyre pedig Tőkés József espereseket jelöli, az igazgatótanács azonban a fenti okból csak a régi tagok mandátumát hosszabbítja meg (8263–1943 sz.).

Az ügyészi állást 1940. júl. 1. óta DR. BORBÁTH SAMU ügyvéd tölti be. Született Székelykeresztúron 1905. máj. 3-án, atyja Borbáth Dániel ügyvéd, anyja Borbély Ilona. Elemi és középiskoláit szülőhelyén, az egyetemet Kolozsvárt végzi (1930). Egyévi katonai szolgálat után Székelyudvarhelyen folytat ügyvédi gyakorlatot, de innen 1933-ban Kolozsvárra költözik, ahol nemsokára a Dermatá gyár jogügyi osztályának vezetője lesz. A FIKE egyik buzgó

vezető tagja, aki tanulókorában, majd Székelyudvarhelyen és Kolozsvárt feleségével együtt részt vesz ennek munkájában. Az 1941/42-es tanév óta az V. éven a jogi ismeretek előadója, később, 1947-ben a fakultás gondnoka.

A tanári és előadói karban fájdalmas veszteség TUSA GÁBOR ügyvéd halála, ki az 1937/38-as tanévtől kezdve 1941-ig az V. évfolyamon a jogi ismereteket tanítja. Született 1890. okt. 18-án Désen, atyja pénzügyigazgató, anyja Mósa Eszter. Tanulmányait Sepsi-szentgyörgyön s a kolozsvári és budapesti egyetemeken végzi. Ügyvédi gyakorlatot folytat Kolozsvárt, s egyúttal az egyházkerület ügyésze, a kolozsvári kollégium gondnoka, igazgatótanácsos és zsinati képviselő. Közben számos cikke és tanulmánya jelenik meg a különböző tudományos folyóiratokban, a főhatalom változásakor pedig országgyűlési képviselő lesz. Mint ilyen, a fakultás és az ifjúság anyagi megsegítése érdekében a kormánynál fáradhatatlanul munkálkodik. Végül elbetegesedik, s 1941-ben átadja előadói tisztét Borbáth Samunak. 1942. okt. 18-án pedig az Úr magához veszi hűséges gyermekét.

Az V. évfolyam egyik buzgó előadója DR. SZABÓ T. ATTILA gimnáziumi, majd egyetemi tanár, aki 1906. jan. 12-született Fehéregyházán, hol atyja, Sz. Károly a kincstári telep igazgatója, anyja Bartók Ida. Elemi iskoláit Désen, a középiskolát ugyanott és Kolozsvárt végzi. Az itteni theologia és egyetem elvégzése után egy tanévet Edinburghban és St. Andrews-ben (1926/27), egyet pedig Budapesten hallgat (1932/33). Közben lelkészi és tanári szolgálatot végez Nagyenyeden és Zilahon (1930–36). 1935-ben Debrecenben filozófiai doktorátust szerez. 1936-tól fogva az Erdélyi Múzeum szolgálatában áll. 1936-ban megszervezi a bábonyi munkatábort, s ettől fogva egészen 1940-ig előadja A gyülekezet megismerésének elmélete és gyakorlata c. kollégiumot az I–IV. éveseknek, 1937–41 között pedig a Népryelvi gyűjtés, nyelvjáráskutatás, helynév és települési kérdések c. előadást vagy szemináriumot tart az V. évesek számára. Miután azonban az egyetemen 1940-től fogva a magyar nyelvészet ny. rk. tanára lesz, 1941 után már nem működik a fakultáson, de gazdag irodalmi munkásságával az egyházi tudományosságna is igen jó szolgálatot tesz.

A román nyelv professzora, Pop Sever 1940-ben külföldre távozván, helyébe a tanári kar előbb Balázs János (1940–42), majd Tatár Ferenc (1942–44) kollégiumi tanárt alkalmazza előadóul. Sajnos Tatárnak is, mint Benedek Kálmán zenetanárnak, 1944. márc. 22-én be kell vonulnia, s így a tanévet már nem tudja befejezni. Az angol- és németórákat pedig 1940–44 között Maksay és Nagy András professzorok látják el.

b) A nagyenyedi Bethlen Gábor Theologiai Akadémia

Az új dél-erdélyi főiskola kormányzását az ottani súlyos helyzet határozza meg. Az igazgatótanács 12063/1940 III. sz. leiratával felhívja a dél-erdélyi egyházi elnökséget a lelkész-képző intézet felállítására és a lelkész-képesítő bizottság megválasztására. Egyelőre ez utóbbi megy teljesezésbe, és az 1941. máj. 20-i Intézőbizottság Bíró Lajos lelkészt, nagyenyedi esperest és dr. Illyés Géza magyarkirályfalvi lelkészt, küllői egyházmegyei főjegyzőt választja meg ebbe. Természetesen a meghívásra kijelölt theologiai tanárok is tagjai e bizottságnak. Így lesz lehetségessé, hogy már ez év jún. 27. és 28. napjain az itt lévő theologus ifjak alap- és lelkész-képesítő vizsgákat tegyenek. Közben a kerület és a Bethlen-kollégium megbízottaiból alakult *szervezőbizottság* folyton munkálkodik a theologiai akadémia létesítése és megnyitása érdekében. Az elhelyezéssel nincs baj, hiszen a kollégium előjárósága már 1940. nov. 7-én kimondja az 1896-ban megszüntetett theologiai főiskolai tagozat újbóli megnyitását, s 1941. márc. 13-án egy négytagú küldöttség Pácliseanu vezérigazgatóval tárgyal a megnyitásról és államsegélyről. Az akadémia létesítése ellen nincs kifogás, s az meg is nyílik, hiszen a kultusztörvény 15. cikke erre jogot ad. De természetesen a tanrendet, tanszemélyzetet be kell jelenteni, s a román nyelvet, irodalmat és történelmet tanítani kell (15089/1941 min. rendelet). Az államsegély azonban, miután az egyházkerületet jogilag nem ismerik el, csak két töredék (fragment) létezését tartják törvényesnek, s különö-

sen mivel az államnak jelenleg több mint 2000 menekült lelkész, tanár és tanító ellátásáról kell gondoskodnia – elmarad. Így a Bethlen-kollégiumra, valójában pedig Nagy Ferenc esperes-püspökhelyettesre és társaira hárul az a heroikus feladat, hogy a theologiai akadémia fenntartását biztosítsa. Szerencsére a tanárok megmaradnak régi állásukban és itteni fizetésük megélhetésükre elegendő. A többletmunka díjazásának fedezete pedig a kerület rovatalaiból, a kollégium még mindig meglévő vagyonából, segélyekből és a kerületi iratterjesztés (naptárak stb.) szép jövedelméből kerül ki. Az ifjúság is – a jól ellátott evangélikusokat kivéve – még hozzájárul az internátusi és ellátási költségekhez, és ezek előteremtésében a kollégium bizonyos feltételek mellett visszatérítendő kölcsönnel, intézeti felügyelettel járó díjazással, tanítósággal, az egyház pedig gyülekezeti megbízatásokkal segíti őket. Legációra nincs most lehetőség, 1944/45-ben pedig még a leckepez is életbe lép az adminisztrációs és nem theologiai órák költségeire. A vagyoni gazdálkodás tehát éppúgy a kiszámíthatatlanság jegyében folyik, mint az óralátogatás a sok katonai behívás, betegség és utazási nehézség miatt. De a hit ezeken mind győzedelmeskedik.

Az igazgatás szervei, tekintettel a 15091/1941 sz. miniszteri rendeletre, mely az egyházi gyűlések tartását is az általános állami rendelkezésekhez való alkalmazkodáshoz köti, főképp személyi jellegűek. Az igazgató: Musnai László, a kollégiumi rektor: Elekes Viktor, a tanítóképző igazgatója: Csefő Sándor és Nagy Ferenc esperes a legfontosabb tényezők, akik a legsürgősebb dolgokban intézkednek. Természetesen a theologiai akadémia szerves része a Bethlen-kollégiumnak, s ennek előljárósága, melyben ott van minden tagozatnak, tehát a theologianak az igazgatója is, az akadémiának egyik főhatósága. De itt legtöbbször csak a már megtörtént intézkedéseket jelentik be. A tanári meghívásokat a kerület és kollégium kiküldötteiből összeállított *szervezőbizottság* eszközli, s ez pótolja az igazgatótanács helyét. Maga az *intézőbizottság* mindkét ülésén behatóan foglalkozik a lelkészképzéssel, s különösen az 1941. máj. 20-i ülés 19–27. sz. határozatai érdemelnek említést e tekintetben. Itt nemcsak a létesítést, szervezetet, tanári meghívásokat, igazgatói megbízást mondják ki, hanem egyes tanárok lelkészi s az összes tanítónövendékek lévitai képesítését is. A 26 sz. határozat pedig igen helyesen hangsúlyozza a lelkészek alapos pedagógiai, gazdasági, missziói és nyelvi kiképzésének szükségességét. Az 1944. aug. 22-i népes intézőbizottsági ülés újból kimondja a theologiai oktatás fenntartását, s habár a háborús zavarok ezt jó ideig akadályozzák, mégis nov. 23-án újra megkezdi ezt 12 ifjú számára, s mind az I., mind a II. félévet lezárva, a tanévet május végén befejezik. A 11 református és négy evangélikus segédlelkész kibocsátásával pedig az akadémia „be is végezte öt év előtt vállalt feladatát”. A többi, még nem abszolvált hallgató Kolozsvárt fejezi be tanulmányait.

c) A két főiskola újraegyesülése

A történelmi nevezetességű 1944. évben lejár a fakultás választott tisztviselő tanárainak mandátuma. A május 17-i tanári gyűlés megejti a szokásos jelölést (127–1944 sz.). Az igazgatóságra következő Nagy Géza azonban, irodalmi megbízatására hivatkozva, sem ezt a hivatalt, sem a gazdasági felügyelőséget nem vállalja, s így az ő személye kikapcsolásával az officiumok így oszlanak meg: igazgató Maksay Albert, gazdasági felügyelő Tavasz Sándor, internátusi-konviktusi felügyelő Nagy András, könyvtáros Tavasz, jegyzők Gönczy és Nagy András professzorok. Az előljáróság és igazgatótanács szintén megerősítik az új tisztikart (jún. 20. és júl. 31.). De alig kezdi meg ez működését, reászakad az intézetre a háború közvetlen közelsége miatti bizonytalanság. A város lakossága aggódva néz a megszállás elé, sokan pedig a menekülés útjára lépnek. A szept. 13-i drámai lefolyású tanári gyűlés ugyan a helybenmaradás mellett dönt, de „ez nem jelent végleges megkötést”. Így a tanári karból Maksay igazgató és Koronka István orvos, a tisztviselők közül Kovács Lajos háznagy elhagyják a várost. Előbbi három hónapi szabadságot kér, amit az igazgatótanács jan. 1-ig meghosszabbít, de egy újabb szabadságkérés után is (márc. 26.) csak május 24-én tud visszatérni

hivatalába. Helyettese Imre Lajos, kit a tanári kar 1944. okt. 30-án bíz meg ezzel a nehéz munkakörrel (196. sz.). A többi officálisok helyükön maradnak, és a tanári karral együtt mindegyre tanácskoznak, intézkednek az intézet berendezésének mentése, az internátus lakhatóvá tétele, benépesítése, tanári fizetések, hallgatók ellátása s az ingatlanok hasznosítása kérdéseiben. A bizonytalan időre távol levő háznagy helye azonban sürgősen betöltendő. Az 1944. szept. 15-i tanári gyűlés itthon maradt feleségét bízta meg a konviktus vezetésével, a gazdasági iroda ügyei intézésére pedig KRIZSOVÁNSZKY JENŐ lelkészt, az Ifjú Erdély iratterjesztésének vezetőjét kéri fel. 1945. márc. 24-én a Szabályzat 74–75. §-ai értelmében a tanári kar rendezi munkakörét és fizetését. Ez havi 1000 pengő, továbbá lakás (élelmezés, fűtés), melyet (a tanári fizetés 60%-a) feleségével és két kiskorú gyermekével együtt élvez, családi pótlékkal (havi 120 P) és nyugdíjjogosultsággal. Miután azonban még hitoktatói munkát is végez és ezért fizetést kap, megelégszik havi 150 P-vel és a természetbeni ellátással. Lelkészi jellegét az intézet minden körülmények közt fenntartja s a nevelői munkában való részvételére is igényt tart (205–1944, 64–1945 sz. hat.). Az igazgatótanács máj. 7-én jóváhagyja alkalmazását, s az előljáróság is júl. 2-i ülésében tudomásul veszi.

Az új tisztségviselő 1916. júl. 20-án született Szapárfalván, atyja Krizsovánszky Ádám igazgató-tanító, anyja Tarsánszky Szidónia tanítónő. Az elemi iskoláit szülőfalujában, a gimnáziumot Lugoson végzi (1928–36), a teológiát pedig Kolozsváron (1937–42), hol 1943-ban vallástanári képesítést is szerez. 1942-től 1944-ig az Ifjú Erdély iratterjesztését vezeti.

Miután Herman János szenior is itthon marad, az intézet igazgatása fennakadás nélkül folyik tovább. 1945–1948 között azonban a szeniori állás gazdasági okokból betöltetlen. Ekkor Molnár Dezsőt választja meg a tanári kar (4–1948). Az anyagi hiányok pótlása mellett, ami – mint láttuk – egy nagyszabású belkörü segélyakcióvá szélesedik ki, gondja van a tanári karnak a távol levő vagy hiányzó tanárok helyettesítésére, a tanmenet, nevelés (konferenciák, estélyek, bibliakörök és fegyelmezés) eddigi rendjének fenntartására, az V. évfolyamokkal való pótlására, segélyek, kedvezmények, ösztöndíjak és pályadíjak szétosztására, vallástanári és magántanári vizsgák előkészítésére és bevételére. Megteremti a kapcsolatot az új magyar egyetemmel, ahol két tanár tanít. A theologusok őket ott mini vendéghallgatók hallgathatják, be is iratkozhatnak heti 12 órával (de ez nem kötelező!), kollokviumaikat pedig a fakultáson kell letenniök (17, 28, 58–1946 sz. hat.). Miután azonban a két professzor 1947. okt. 29-én lemond ottani alkalmazásáról és a teológiát választja, a kapcsolat fenntartására nincs szükség (200–1947). A tanári kar állandóan figyelemmel kíséri, részben irányítja az egyház belmissziói és tudományos mozgalmait, ápolja a többi ref. kerületekkel és felekezetekkel, elsősorban az evangélikusokkal és a világszervezetekkel való kapcsolatot. Javaslatokat készít a diakónus- és lévitaképzésre, az állami nyugdíjintézetbe való belépésre és az állami vallástanárvizsga anyagára, menetére vonatkozólag.

A hiányzó tanerők pótlását illetően, Maksay átmeneti helyettesítésétől (Gönczy, Borbáth, Tőkés I., 211–1944) eltekintve, megemlíthetjük, hogy a román nyelvet előbb Herman János szenior tanítja. De az 1945/46-os tanévben már Juhász István mint helyettes tanár (104–1945 sz. tanári kari hat.), akit aztán az 1947. dec. 2-i tanári gyűlés a szabályzat 142. §-a alapján egyúttal a keleti egyház, teológia és ökumenizmus (összehasonlító dogmatika) rendszeresített tanári székére is megválaszt (256. sz. tanári kari hat.). A dec. 3-i előljárásági gyűlés a választást jóváhagyja, s mivel belső ügy, egyszerűen az igazgatótanácsnál bejelenti (62–1947). A modern nyelvek tanítását az 1944. dec. 13-i tanári gyűlés elsősorban a professzorokra bízta (215. sz. hat.), de e sok nehézséggel járó tanévben erre nem kerül sor. 1945-től aztán Nagy András tartja a német- és Horváth Jenő magántanárral az angolórákat, Jeney József IV. éves pedig francia nyelvet tanít (1946–48). Ugyancsak Nagy András, a hadifogságban levő s csak 1948 tavaszán hazatérő Benedek Kálmán helyett, az egyházi ének és zene oktatója, míg az énekkar vezetését Csutak Csaba segédlelkész vállalja. Az intézeti orvos

és egészségügyi előadások teendőit először dr. Fazakas János, majd 1945/46-ban Péterffy Pál ref. kórházi főorvos látja el.

Végül az 1946/47-es tanévtől DR. TONK EMIL, a FIKÉ régi buzgó tagja veszi át ezeket (226–1946). Született Nagyváradon 1910. aug 2-án (Atyja Tonk Emil asztalos). Tanul itt és Kolozsvárt, hol főképp a gyermekgyógyászat specialistája lesz. Vezető szerepet tölt be a keresztyén ifjúsági mozgalmakban, szaktudománya mellett theologiai és egyházi érdeklődése állandóan élénk és áldásos, s ez a Tavaszy professzor családjába való bekapcsolódás után még erősödik. Részt vesz a világháborúban, és román hadifogságot szenved. Az 1946. dec. 3-i tanári gyűlés örömmel fogadja az új orvos egészségügyi terveit, egy év múlva pedig az előjáróság jelentéséből megállapítja, hogy „az általa tanúsított figyelemre még nem volt példa” (43. sz. hat.), s külön köszönetét fejezi ki odaadó fáradozásáért.

Az V. éves tanfolyam rendes előadói, a professzorokon kívül, Borbáth Samu intézeti ügyész, ki a jogi ismereteket és Nagy Zoltán egyetemi tanár, ki a szövetkezeti ismereteket tanítja. Utóbbi a IV. éveknek is egész éven át (181–1946). Súlyos betegsége, végül halála (1948. jan. 11.) miatt azonban e tárgy előadása megszűnik. Az 1947/48-as tanévben László Dezső esperes-lelkész, theologiai magántanár veszi át Imre Lajostól az V. éven az egyház-igazgatási gyakorlatok vezetését. Ugyanekkor ifj. Kós Károly egyetemi tanársegéd a III. éveknek néprajzi előadásokat tart. A magántanárok száma Járosi Andor halálával, Tunyogi Cs. András és Bíró Sándor külföldre távozásával megapad, de az újabb hat vizsgázóval ismét megszorodik. Közülük Nagy József balázsfalvi lelkész tart az 1946/47-es tanévben speciál-kollégiumot az önként jelentkezőknek Kálvin levelezése címmel.

Az előjáróság összetétele is ez évek alatt megváltozik. A főgondnok ugyanaz, mint eddig, de a gondnok, Kovács András táblabíró (1947), két világi előjáró, Bartók György és Vékás Lajos (1947) expatriálnak, a lelkészek közül pedig Kádár Géza Budapesten légitámadás áldozata lesz (1945. febr. 2.). Így az 1946/47-es tanévben három lelkési és két világi tag helye üres. Ennek pótlásául a tanári kar és előjáróság javaslatára az igazgatótanács 1947. ápr. 15-én felkéri átmenetileg László Dezső kolozsvári és Ady László magyarnagykapusi lelkészeket, továbbá dr. Buza László egyetemi tanárt és Bekess Károly főigazgatót a hiányzó helyek betöltésére (3023–1947 III.). Végül az 1947. júl. 5-i kerületi közgyűlés 10 évi időtartamra az előjáróságot a következőképpen állítja össze: főgondnok Kemény János, gondnok dr. Borbáth Samu, lelkési tagok 5 évi időtartamra: Ady László, Berecky József (Tasnád), Dávid Gyula (Székelyudvarhely), László Dezső, Musnai László, világi tagok, szintén 5 évig, Bekess Károly, dr. Buza László, Gönczy László és Kós Károly. Az ügyészi teendővel a tanári kar Tunyogi Cs. Gyulát bízta meg (228–1947). Minthogy azonban a pénzromlás és bizonytalan gazdasági helyzet gyakori tanácskozásokat tesz szükségessé, a tanári kar 18/1947 sz. javaslata alapján az előjáróság 1947. márc. 25-én 8 sz. határozatával a szabályzat 18. §-a alapján *gazdasági bizottságot* alakít a tanári kar mellé. Ennek elnöke a gazdasági felügyelő professzor, jegyzője a háznagy, ügyvezető igazgatója Bekess Károly, hivatalból tagok az официális professzorok és Juhász István helyettes tanár.

Az előjárósági gyűléseken Kemény János főgondnok súlyos megpróbáltatásai miatt ritkán elnököl, helyette Gönczy László és Borbáth Samu vezetik az üléseket. Jóváhagyják a tanári kar határozatait, tárgyalják az officiálisok jelentéseit, költségtervezeteket és számadásokat. A tanári fizetést és tisztviselők díjazását természetesen az infláció miatt 25%-kal emelni kell (11, 13–1945), engedélyezi lefoglalással fenyegetett tanári lakások bérbeadását (18–1945), 1947-ben kéri egy intézeti nevelő (spirituális), egy titkár és egy altiszt számára az államsegélyt, de a pénzügyminiszter nem ismeri el ennek jogosságát (9. sz. hat.). Ugyanekkor már az internátus túlszűfolttségének megszüntetésére és a fürdő üzembe helyezésére nézve is lehet határozatokat hozni (13. sz. hat.). Ez év dec. 3-án a hetedik rendes tanszék létesítését hagyják jóvá (62. sz.), s megnyugvással veszik tudomásul az intézeti orvos lelkiismeretes jelentését (43. sz.) és Bekess gondviselésszerű munkásságát (kölcsonök, javítá-

sok). Csak a könyvtár és olvasóterem hiányai aggasztók (46, 48. sz.). A tanterv módosítása is végbemegy, amennyiben az I. évesek is hallgatnak pedagógiai tárgyakat, s a vallástörténetet és vallásfilozófiát az I–II. éven váltakozva adják elő. A vallástanár-képesítésnél és áttérők próbaidejénél (kettő helyett egy év!) is változások lépnek életbe. Az 1948-i előjárósági gyűlések (jan. 25., máj. 31.) végül állást foglalnak az idő előtt nyugdíjba küldött négy professzor további működése mellett, amit az Egyházi Törvény VI. tc. 109. és VII. te. 10. §-ával, valamint a felsőfokú oktatásról szóló törvény 89. §-ával támogatnak, de a miniszter elutasít (228841/1948). Sajnálattal veszik tudomásul, de remélik, hogy sok alkalmuk lesz még a szolgálatra. A távozásra kényszerült tanároknak pedig köszönetet és elismerést fejeznek ki (20–1948. nov. 20.).

Az *igazgatótanács* hűségesen támogatja a fakultást az egymásra torlódó nehéz problémák elintézésében. Maksay igazgatónak szabadságot ad, és visszatérése után védelmébe veszi őt a minisztérium részéről támasztott kifogással szemben. Végül az elmenekült, de visszatért lelkészekkel együtt az ő sorsát is megnyugtatóan rendezi. A hallgatók hadmentességének fenntartását a püspök a román egyházzal együtt újból kieszközli (1946. ápr.). Az 1945. ápr. 20-i igazgatótanácsi ülés engedélyezi Tavasz és Imre professzorok egyetemi alkalmazását, és jóindulattal egyengeti számukra a kettős foglalkozás lehetőségét, egészen kizárólag a fakultás szolgálatába való visszatérésükig (1947. okt. 29.). Ugyancsak az említett ülés foglalkozik a theologiai hallgatók létszámemelésével, a lévita- és diakónusképző tanfolyam beindításával. Állandóan tárgyalja a fakultás anyagi nehézségeit. A kerület gazdasági előadója, Dóczy Ferenc segít az első bizonytalan költségvetés elkészítésében (1944. dec. 13.), a következő évben liszt-, zsír- és tűzifasegélyt ad (febr. 12.), a tanári fizetéseket havonként kamatmentesen előlegezi (aug. 4.), s erre 100 000 P-t ad, segélyt s az államegély terhére ezután is előleget utalványoz (1946. febr. 2. és 19., jún. 3.). Jóváhagyja az új háznyag alkalmazását, s minden évben a díjak és fizetések emelését. A tanári kar „nagyobb elgondolásokat” sürgető határozatára vonatkozólag a „kis visszatérítések” álláspontján van (1946. aug. 4.), de alig egy év múlva a püspök útján ismét 10 millió lej segélyt ad és felkarolja a testvérkerülettel együtt a fakultás rendszeres, egyetemes egyházi segélyezését a gabonaárak változása szerint (1947. május–június). Jóváhagyja a hazatérő tanárok számára az 1944/45-ös tanév beszámítására vonatkozó határozatát. Az V. év tanfolyamokkal való pótlását maga kezdeményezi, s habár 1947 elején annak rendes visszaállítását kívánatosnak tartja (márc. 25.), mégis a helyzeten nem tud változtatni. Ez évben gondoskodik az előjáróság hiányzó tagjainak ideiglenes pótlásáról, és kerületi gyűlés elé terjeszti a fakultás utóbbi három évről szóló jelentését, kiemelve abban, hogy a tanári fizetésekről 1945. ápr. 1-től az állam gondoskodik s az egyetemmel való kapcsolat még mindig fennáll. 1948 májusában a minisztérium körlevele alapján megteszi a lépéseket az orosz nyelv tanszékének szervezésére, s az előjáróság határozatai alapján a tanári kar felterjesztést tesz a vallásügyi miniszterhez a négy nyugdíjba küldött tanár további működésének engedélyezése érdekében (4160. sz.). Ez ügyben Tőkés István előadó tanácsos végzi ott a szóbeli tájékoztatást, de eredménytelenül (4408. sz.). Az 1948. szept. 21-i igazgatótanácsi ülés már az új főiskola felállítását tárgyalja.

A kerületi közgyűlés ez idő alatt mindössze egyszer ül össze, 1947. júl. 5–6. napjain. Itt természetesen tárgyalják az igazgatótanács tanügyi jelentésének a fakultásra vonatkozó részét, anélkül hogy arra vonatkozólag különösebb megjegyzést tennének. Megújítják az előjáróságot, és javaslatot kérnek tőle arról, hogy milyen legyen a vallástanárok egyházi képesítővizsgája (29. sz.). Elfogadják Maksay igazgató indítványát, hogy azok a magántanárok, kiknek *venia docendij*e időközben érvényét veszítette, ennek meghosszabbítását kérhessék az *igazgatótanácstól*. Ez az állandó főhatóság a tanári karral, официális professzorokkal és gazdasági bizottsággal együtt megnyugtatóan vezeti át az intézetet e súlyos esztendő megpróbáltatásain.

d) A Theologiai Fakultás vagyoni helyzete

A vagyoni helyzet és pénzgazdálkodás előrelátható és egyenletes irányításáról csak 1944-ig lehet szó. Az 1940-i pénzváltás nem idéz elő meglepetést és zavart, hiszen az eddigi érvényes valutakulcs (1 pengő = 30 lej) szerint megy az végbe. A 105 282 lej értékű papír ára tehát most 3509,40 P lesz. Az ingatlanoknál – sajnos – még mindig nem kerülnek vissza a borhánCSI földek (15 hold 467 ööl) a helybeli gör. kat. lelkész tulajdonából, ki azokat 1922. szept. 15. óta minden ellenszolgáltatás nélkül használja. Sőt, az intézetnek azt a kérését sem teljesíti a vármegyei gazdasági felügyelő, hogy legalább kötelezzék a haszonélvezőt a földnek a BorhánCS melletti Szopor tanyán lakó református földműveseknek való bérbeadására, „mert a románok szövevségeseink”. Így nem marad más út, mint a földigénylés. Erre vonatkozólag a tanári kar kérését (55–1943, 29–1944) Tavasz püspökhelyettes a minisztérium helyi kirendeltségénél, majd az 1943. nov. 3-i előljárási küldöttség magánál a földművelésügyi miniszternél előterjeszti, és kedvező választ kap. De már nincs idő és lehetőség az ígélet beváltására. A városrendezés alkalmával azonban a Kőrösi Csoma Sándor utcában egy kis, 2151 m²-es belsőseget kap az intézet (164–1941), amelyet aztán 1941. okt. 20-án Kolozsvár városának 15 000 P-ért sikerül eladni. Ugyanakkor hálával fogadja a tanári kar Bekess Károly és felesége 2,5 hold szántóföld céladományát, amelynek termése feles műveléssel a konviktus számára folyik be (409–1941). Eladja az intézet az Apáca utcai házas telkét is 34 000 P-ért, s ebből kifizeti az új tanári lakások felépítéséből származó s a kolozsvári takarékpénztárnál még fennálló 28 456 P adósságát. Sőt, a fennmaradó összegből (5544 P) és a pénzkészletből, megtoldva 10 000 P kölcsönnel, melyet a FIKÉ-től vesz fel, megvásárolja a Tordai út 18–20. sz. alatti házas telket 35 000 P-ért. A kölcsönből az 1943/44-es tanévben már csak 4400 P áll fenn. Ami aztán a házbérekéből és újabb adományokból lemorzsolódik. A főépület bérleti megszaporodnak most a MÁV-val, midőn ez a II. emeletnek előbb öt, majd hét szobáját, melyet az intézet a haligatók kevés száma miatt amúgy is nélkülözhet, bérbe veszi hivatali helyiségek céljára. Mind ennek a lakrésznek, mind a többi földszintnek a bére – utóbbiaké a régi alacsony értékben – rendesen folyik be. A rendőrségi épületnél azonban baj van. Mint láttuk, az első évben a belügyminisztérium nem akarja vállalni a régi házbér mellett a vízdíj és egyéb mellékljárulékok fizetését, sőt az ottani házmesztert is ki akarja telepíteni. Végül hosszas tárgyalás után havi 1500 P-t fizet, ami megfelel a gazdasági hivatal által követelt évi összegnek (18 000 P). Viszont a víz- és mellékljárulat az intézet hordozza. Az új tanári lakás természetesen inkább kiadást jelent, mint jövedelmet (tanári házbérek). De az 1943-i mennyezetomlások szükségessé teszik az egész épület felülvizsgálását, amit az előljárási kétszer is elrendel (jan. 16. és okt. 24.), a vállalkozó pedig a szükséges javítást elvégzi. Egészen új szükséglakrész a légoltalmi óvóhely, melyet 1943-ban 2300 P költségvetési szükséglet mellett készítenek el (148–1943 sz. hat.), és amely igen jó szolgálatot tesz a bombázások alkalmával. A rendőrségi épületben ez 25 000 pengőbe kerül, melynek felét az intézet fizeti (412–1944). A főépület alapos javítására azonban nem kerül sor. Szinyei miniszter látogatása alkalmával kijelenti, hogy az ő budapesti épülete is hasonló állapotban van. Várni kell vele a háború végéig! Ez pedig – tudjuk – újabb romlásokat hozott. A kazánházat azonban rendbe hozzák, s az évi kisebb javításokat elvégzik. Jellemző kortünet még, hogy 1942 elején a kolozsvári járásbírósa előtt Náthán Mór 8000 pengő kártérítést követel járulékaival együtt a fakultástól, amiért 1932-ben állítólag értékén alul árban vásárolta meg tőle a békási kertet. De keresetét a bíróság elutasítja (41 és 328–1943).

A vagyoni régi jelentős részét képező *alapítványok* most alig jönnek tekintetbe. Hiszen ezek 3/4 része az 1932-i gazdasági válság alkalmával elveszett, a megmaradt összeg pedig a békási kert árába ment, vagy pedig házilag gyümölcsözik. Az 1942. aug. 19-i számbavétel alkalmával mindössze a Viktor Gabriella 494,18, Révész Imre 12,88 és Ady Samu 34,03 pengő értékű alapítványok említetnek, melyek most a kolozsvári takarékpénztárban levő folyószámlához csatoltatnak. Természetesen kamataik az alapítólevélben megjelölt célt szol-

gálják. A pályatételekre és szorgalmi díjakra letett alapítványok (Ugron, Bekess, Zwingli, Teleki, Kecskeméthy, Killyén és jubileumi) kamatait jórészt kiegészítve kiváló növendékek nyerik el, de az intézet számára inkább kegyeletes kötelességet, mint jövedelmet jelentenek. Ide sorolhatjuk a tragikus sorsú Vályi-alapot is (10 283 pengő), melynek évi 5% kamatait, 514,15 pengőt az özvegynek minden évben pontosan kifizetik. A tőkét 1938-ban építkezésekre használták fel. S mégis, ennyi viszontagság közt is újabb alapítványok folynak be. 1941 tavaszán Ravasz püspök megküldi a néhai Killyén Sándor által nála letétbe helyezett öt darab koronajáradék-kötvényt, melyet ő a fakultásnak hagyott (148. sz. hat.), 1942. aug. havában pedig M. Nagy Ottó zilahi vallástanár tesz szülei emlékére 1000 pengő alapítványt theologusok segélyezése céljából, s ennek részleteit 1944. jún. 28-ig teljesen befizeti (232–1942 és 80–1944 tanári kari hat.). Alig két év múlva, 1946. febr. 19-én elhal az intézet e kiváló volt növendéke, ki értékes tudományos munkássága mellett mint első ifjúsági szenior, majd a teológiára készülő szilágysági ifjak páratlan nevelője feledhetetlen munkát végzett az Anyaszentegyház javára.

Az intézet fenntartását a belkörüli vagyonon kívül az *államsegély, a kerület, egyházmegyék és gyülekezetek adományai* biztosítják. Az állam – mint láttuk – nem veszi át a személyi fizetések fedezését, mint a románok, de évről évre növeli a segítségét. 1941/42-ben 50 000, 1942/43-ban 22 000 pengőn kívül még 69 500, 1943/44-ben 120 500 pengő segélyt folyósít, melynek kieszközlésénél Bernáth Géza miniszteri tanácsos és Szász Lajos pénzügyminiszteri államtitkár, később miniszter hittestvérünk végeznek kitűnő szolgálatot. A tanárjelölti ösztöndíj 1200, a teljes összeg 21 600 pengő (354–1943). A konvent 1941-ben 2000 pengő renoválási segélyt ad, Tusa Gábor képviselő pedig 11 hallgató részére 1850 pengő támogatást eszközöl ki (366, 476–1941 sz. tanári kari hat.). A tanárok besorolása megtörténik az V. és VI. fizetési osztályba, Benedek Kálmán, az ifjú zenetanár pedig a VIII. fizetési osztályba kerül. Családi és háborús pótlékok s óradíjak egészítik ki a járandóságokat. A tanári tanulmányi alap is időnként (1942, 1944) kiosztatik köztük, karácsonyra pedig rendszeren segélyt kapnak. Mint OTBA-tagok, ingyen orvosi kezelésben részesülnek, s tagjai lesznek a Nem Állami Tanerők Nytdíjgyezületének.

A királyhágómelléki kerület most a tiszántúlihoz visszatérve, természetesen nem vállalja az eddigi 100 000 lej támogatást, s az igazgatótanács sem látja helyénvalónak, hogy e kérdésben közbenjárjon (22–1941 sz. tanári kari hat.). De az első tanév végén mégis 600 pengőt küld segélyezésre (jan. 25.). Annál feltűnőbb, hogy a külföldi hittestvérek még az 1943/44-es tanévben is elküldik szerény adományaikat. A németek által megszállt Hollandia reformátusai 140, 200 és 160 P-t, a svájciak pedig 4600 frankot. Utóbbiak inkább a dél-erdélyi theologiai akadémiát segélyezik. Maga az erdélyi kerület komolyan hozzáfog a theologuslétszám növelése érdekében az ifjúság állandó, rendszeres támogatásának megvalósításához. Az 1941-i tanévmegnyitó hálás köszönettel emlékezik meg arról, hogy az igazgatótanács 9046. sz. leiratával számukra 5 egész és 10 fél ösztöndíjat létesített, összesen 6000 pengő értékben, s ugyanennyinek a létesítésére felhívta az egyházmegyéket is. A tanári kar ennek alapján csak három ingyenes helyet tart fenn az igazgatói, gazdasági és vezető könyvtárosi titkárok számára, a többiek (internátusi, konviktusi, egészségügyi és 2 könyvtárosi segéd) ellátását most az ösztöndíjak fedezik. Sőt, a tanárok is létesítenek együtt egy ösztöndíjat (55 P). Az egyházmegyék közül az 1941/42-es tanévben még csak öt vesz részt a segélyakcióban, összesen 419,67 pengővel, de a következő tanévben már 11, 4146 pengővel. Mivel azonban járulékaik nem folynak be pontosan, s csak 8 marad meg közülök 3263, illetve 3900 pengő adománnyal, a kerület 1943/44-ben maga veszi át az ő részükéről ígért 6000 pengő ösztöndíj fizetését is. A gyülekezetek és egyesek adományai 1943/44-ben 212 pengőt, 1943/44-ben 13 049,77 pengőt tesznek ki. Ugyanekkor jutalmazásra 440, illetve 1480 pengő folyik be. Egészen sajtáságos jelenség a *dél-erdélyi menekült theologusok* felsegítésére irányuló akció. Ezek az ottani katonai behívások, zaklatások és sötét kilátások hatása alatt átlé-

pik a határt, s ágynemű, pénz és elegendő ruházat nélkül felvételüket kérik a fakultásra. 1942 decemberétől 1943. jún. 5-ig 19 ottani ifjú érkezik ide, s felvételük, elhelyezésük elől nem lehet kitérni. A tanári kar az igazgatótanácshoz és minisztériumhoz fordul támogatásért. A kolozsvári nőszövetség pedig ágyneművel látja el őket. Mivel azonban az állandó támogatás késik, a testvértheológiákhoz is felhívás megy érdekükben. Ez aztán meghozza a kívánt eredményt. 1944-ig 15 343 pengő pénz és kb. 10 000 pengő értékű ruhanemű gyűl össze számukra, aminek több mint felét a budapesti theologia Baráti Szövetsége lelkes agitációjának lehet köszönni (18–1942, 147–1943 sz. tanári kari hat., 1943/44-i értesítő 25. l.). A tanári kar különben elrendeli, hogy minden segélyezett ifjú köteles valamilyen intézeti munkát vállalni (495–1941).

Gyülekezeti támogatásnak minősíthetjük a *legációkat* is, melyeknek anyagi eredménye évről évre emelkedik. 1940/41-ben az egész összeg 20 307, 1943/44-ben 48 279 pengőt tesz ki, amiből egy hallgatóra először 225 pengő, végül már 847 pengő esik. Az akadémiai isentisztetelek *perselypénze*, mely egyes sürgősebb karitatív céloktól (hadbavonultak családjai, bombakárosultak, diakonisszaintézet, árvaház) eltekintve, szintén a szegénysorsú theologiai hallgatókat támogatja (pl. egyetemi beiratkozási díj), 738,81 pengőről 2068,84 pengőre nő. Vegyük még hozzá a Nőszövetség által fenntartott ref. menza ebédsegélyét, mely előbb évi 4000, majd 2000 pengőt tesz ki, s a leckepezéből mindig elengedett egynegyed résznyi tartozást – s megállapíthatjuk, hogy a tanulás és eltartás költségei folyton javulnak. 1940/41-ben segélyezésre 32 965,77 pengő ment ki, 1941/42-ben 47 198,83, 1942/42-ban 50 000, 1943/44-ben csaknem 100 000. Az egyénenkénti segély pedig, mivel az utolsó évben az egész összegnek csaknem fele a menekült hallgatóknak jut, végül 830 P-re emelkedik, úgy-hogy egy ifjúnál az egész évi 990 P fizetendőségből csak 160 marad fedezetlen. „Szinte ingyenes volt fakultásunkon a lelkésznevelés” – olvassuk az egyik jelentésből (1941/42).

Maguk a díjak természetesen lépést kell hogy tartsanak a háború okozta drágulással. Állandónak csak a leckepező marad, évi 100 P, de az internátusi díj 133 P-ről 250-re, a konvikтусi 267 P-ről 800-ra nő. A beiratkozási díjak pedig 10 P-ről előbb 40, majd 50 P-re, amihez még hozzájárul az 5 P biztosíték és 20 P ifjúsági egyleti járuléka. Az 1943/44-es tanév korai bezárása miatt azonban a konvikтусi tartozásból mindenki 112 P díjelengedésben részesül. A sok segély, ösztöndíj és díjelengedés mellett is azonban évről évre tekintélyes internátusi-konvikтусi hátralékok mutatkoznak. Az 1940/41-ben még mindig aggasztó arány (50%) a következő tanévben már 40%-ra csökken, s ezután is állandóan enyhülő tendenciát mutat. Csak a leckepező marad magas (60–70%). Az intézet költségvetése a biztos jövedelmek ingadozása miatt állandóan *hiányt* mutat, és ez 5355 P-ről végül 29 125 P-re emelkedik. De az utolsó év számadási képe ennek dacára kedvező: a 767 023,82 pengő forgalom mellett 20 317,22 pengő *nyereség* mutatkozik, ami főként az államsegély tekintélyes összegének tulajdonítható.

Az anyagi gazdálkodás egyik ága, a *könyvtár* évről évre szépen fejlődik. Különösen meglepő az első két tanév gyarapodása: 727 mű 883 kötetben, amiből legtöbbet adott a Debrecen Városi és Tiszántúli Egyházkerületi Nyomda (100–116), a Magyar Tudományos Akadémia (72–96), Franklin Társulat (74–83), Szabó T. Attila (74–79), Magyar Szemle Társaság (90–90), Atheneum (40–41), Sylvester Könyvnyomda (32–39), Bethlen Könyvkereskedés (29–32), Ravasz László (23–31), pápai főiskola (18–20), Révész Imre (14–18), Ecsedy Aladár (15–15), debreceni hittanhallgatók (15–15), Nemzeti Könyvtár (13–26 mű, illetve kötet). A kézikönyvtár állománya is az évi szaporodással (14–20) már 244–555 műből áll. A következő években kimagaslik az Egyetemes Konvent (82–87), Magyar Tudományos Akadémia (25–48), Kristóf György (21–21), Szűcs János lelkész (28–30) (1941/42), Gönczy Lajos (85–100), Egyetemes Konvent (16–22), Nagy Andrásné (8–10) (1942/43) adománya. De ezekhez járul még Kerner Károly, Sz. Kun Béla, Tankó Béla, Kállay Kálmán, György Lajos egyetemi tanárok adománya. A kerületi Iratterjesztés, a Ref. Szemle, Az Út és Kiáltó Szó

szerkesztőségei, a Földművelésügyi Minisztérium, Vásárhelyi és Józán püspökök, László Dezső, Kiss Tihamér, H. Kiss Géza, Pákozdy László lelkészek és mások is hozzájárulnak kisebb-nagyobb adományaikkal a közös, a kézi- és tanári könyvtár gyarapításához. Így 1944-ben már 23 529 mű van 35 810 kötetben, tehát a négy év alatti szaporodás 959 mű 1122 kötetben. A kézikönyvtár állománya pedig 244–555-ről 258–571-re nő. A lapok és folyóiratok száma azonban ez idő alatt a külföldi termékek elmaradása miatt 60-ról 36-ra csökken. Végül csak egypár svájci és német folyóirat jön be. Örvendetesen emelkedik az ifjúsági olvasóterem látogatóinak száma. Naponként átlag 20–25 hallgató fordul meg itt, s 1943/44-ben összesen 924. A kikölcsonzések az 1941/42. évi 673-ról 1943/44-ig 426-ra apadnak, ezzel szemben az olvasóteremben ekkor használt 394 mű az intenzív tanulmányozás kétségtelen jele. A háborús bizonytalanságok közt szívesebben forgatják a könyvtári helyiségekben a tudományos munkákat, mint hogy a kikölcsonzással és hazavitellel kitegyék azokat az elkallódás veszélyének.

Alaposan megváltozik a fakultás gazdálkodásának képe az 1944-i fordulat után. A gazdasági jelentés ugyan megnyugvással jegyzi fel, hogy az ingatlan vagyonban semmi változás nem történt s a főépületet kivéve, melynek ablakai betörtek s falazata, külső frontja és díszterme nagyon megviselt állapotban van, épületeinket jelentősebb kár nem érte. A téli fűtés hiánya miatt azonban csörepedések és súlyos falrongálások állottak elő. A házbérek 1945/46-ban már normálisnak mondhatók. A főépületé 1 562 256, a rendőrségi épületé 930 000, a Farkas utcai tanári szállásé 403 116, a Tordai úti ikerházé 321 718 lej. A házbérfelvételek ekkor 3 215 080 lej. A békási kert (2 h 850 □öl) széna- és gyümölcsstermése s a Borhánásban a Bekess-féle 2 és fél hold alapítványi szántó föld gabonája az intézet, a tanárok és a konviktus javára fordítatik, de a közgazdálkodásban alig jelentenek valamit. Az újra utalványozott államsegély 1945 tavaszától fogva havi 1 246 598 lej, s mint eddig, a személyi kiadásokat, a tanári fizetéseket fedezi. Az alapok és ösztöndíjak az újabb pénzbevételek és rohamos pénzromlás következtében elértéktelenedtek vagy kölcsönvételre az intézet számára, s most már csak terhet jelentenek. Kamataikat tízszer megpótolva, az előírt célra fizetni kell. Így pl. a Vályi-féle alap kamatát, az 514 pengőt, mely most 13 878 lejt tesz ki. Tehát a pénzátszámítás kulcsa 1:27.

A gazdálkodás bizonytalansága főként a szakadatlan *díjemelésekben* mutatkozik meg. Az *internátusi díj* 1944/45-ben előbb 30 pengő, majd 1000 lej, 1945/46-ban 6000, később 12 000, 1946/47-ben 400 000 és 500 000, majd a pénzbevételek következtében 1947/48-ban 4500 lej. A konviktusi díj összege az élelmiszerárak rohamos emelkedése miatt sokáig csak naponként volt megállapítható. 1944/45-ben a napi étkezés 3,50 pengőbe, júniusban 550 lejbe kerül, 1945/46-ban 800, illetve 2500 lejbe, ami 200 étkezési nappal számolva évi 160 és 500 ezer lejnek felel meg. 1946/47-ben az egész évi összeg először 800 000, majd 1 560 000 lej. Végül 1947/48-ban 7200 lej. A leckepezés az első évi 100 pengőről, illetve 2700 lejről hamarosan 8000-re, majd két-három éven át 100 000-re nő, a pénzbevételek után 800 lej lesz. A beiratási díj a szokásos mellékjárnévelékekkel (fürdés, biztosíték, ifjúsági egylet) először 80 pengő, ami a következő tanévekben 4000, 65 000, végül 800 lej lesz. A konviktusi díjhoz azonban hozzájárul a tanári kar 1945. júl. 2-i határozata alapján mindenik hallgatónál 100 kg búza vagy 80 kg búzaliszt és 10 kg zsír vagy étolaj (141. sz. hat.), ami a következő tanévben így módosul: 160 kg liszt, 5 kg zsír, 30 tojás és 3 kg szilvaíz (157. sz. hat.), a második félévben 150 kg liszt, 10 l olaj, 5 kg zsír. Ez 1947/48-ra is megmarad (101–1947 sz. hat.). De ugyanakkor a beiratkozási díjat 10%-kal felemelik, s a júl. 10-i tanári gyűlés minden hallgatótól 1 millió lej beszerzési előleget kér a jövő tanévre (151. sz. hat.). A vizsgadíjak 1945-ben: alapvizsga 1500, lelkészsképesítő 3600, vallástanári 10 000, magántanári 150 000; ez 1947-re 200, 300, 600, 800 ezerre s 1 millióra emelkedik. Világos, hogy a szintén súlyos gazdasági nehézségekkel viaskodó ifjak nagyon késedelmesen tudják teljesíteni fizetési köte-

lezettségeiket. Sőt már a 21–1945 sz. határozat szerint a természetbeni járulékokat a titkárok is tartóznak fizetni, itt díjfelengedés nincs.

Nem marad más útja a konviktus fenntartásának, mint a *közegyházi segélyezés*. 1944/45-ben még mindig utalja a kerület az eddig járó ösztöndíjakat 10 885 pengő értékben, s a bekecsalji egyházmegye 600 pengőt küld e célra. Egyesek adománya pedig 1796,66 pengőt és 22 702 lejt tesz ki. 1945 nyarán aztán megkezdődik az a nagyszabású segélyakció, amely ékes bizonyossága annak, hogy a gyülekezetek és egyesek mennyire szívükön hordozzák a próféták fiainak eltartását (1Kor 18,4). Már 1945-ben rendesen folynak a legációk, összegeik azonban ingadozók. Az adakozók sorát egy volt theologiai hallgató, Sarkady Zoltán nagyváradi ügyvéd nyitja meg 20 000 lej adományával, kijelentvén, hogy szeptember 1-től fogva minden tanévben egy ifjú ellátását magára vállalja (151–1945 sz. hat.) Nemsokára Nagy András intézeti-konviktusi felügyelő professzor számol be a háromszéki és marosi egyházmegyék lelkészi konferenciáján rendezett gyűjtése eredményéről, mely 494 200 lejt tesz ki. Egyes buzgó lelkek, mint Horváth Jenő, Adorján Gábor, Bíró Lajos, Sass Kálmán, Gönczi Béla, Horváthy Sándor Dermata-igazgató mellett felvonulnak az egyes egyházmegyék, nőszövetségek és gyülekezetek kisebb-nagyobb pénzádományaikkal, melyeknek összege az 1945/46-os tanév végén az 5 milliót is meghaladja. A terménysegítséggel együtt meg 7 824 690 lejt tesz ki. A környezetben levő kalotaszegi, szilágysági és mezősegi gyülekezetek, köztük a kicsiny, pár száz lelkes Magyarfráta, lisztet, burgonyát, paszulyt, zsírt szállítanak be a konviktus számára. A Szilágysomlyó környéki egyházak pedig tekintélyes pénzádományaik után egy teherautón 23 q búzát küldenek. Horváthy igazgató és felesége ruhaneművel segíti az ifjúságot (254–1946 sz. hat.). Elkezdve Nagyváradtól Székelyudvarhelyig mindenki átérzi a theologia fenntartásának szent kötelességét. Ez utóbbi helyen a gyülekezet és nőszövetség vállalja egy theologus ifjú tanulási és eltartási költségeit, ami az infláció tetőfokán a 40 millió lejt értékű terménnyel 44 és fél millió lejt tesz ki. Az 1946/47-es tanévben még a svájci Hilfswerk der E. Kirchen 1000 frank tanulmányi és 60 frank könyvtári segélyt küld, a püspök pedig 10 millió lejt utal át, mely a tanári fizetésekre (4 600 000) és élelmezésre (5 400 000) megy. Jutalmazásra egyesek 4 800 000, a következő tanévben pedig 19 465 stabilizált lejt adnak össze. Legnagyobb jelentőségű a nehezen beszerezhető és utolérhetetlen áron forgó élelmiszerek adományozása. A tanári kar már 1945. dec. 1-én részestül ezekből (266. sz. hat.), s 1946. febr. 26-án kimondja, hogy a gyülekezeti segélyek egyharmad része a gazdasági pénztár, kétharmad része a konviktus és tanári családok felsegítésére fordítandó, tehát természetesen az egyes pénztáraknál fennálló ifjúsági tartozások törlesztésére is (79. sz. hat.). Így 1945/46-ban az ifjúság 3 000 000 lejt tanulmányi és pénzsegélyben részesül, s 1947. jún. 13-án 17 hallgató 8 millió 500 ezer lejt s a rendkívül felgyűlt terményhátralékok kiegyenlítésére 57 hallgató összesen 3441 q búza-, 192 l olaj- és 113 kg zsírsegélyt kap. De 19 vissza kell hogy térítse később a neki most *előlegezett* járandóságot (130–131. sz. hat.). 1948. ápr. 24-én 81 500 lejt erdélyi és 19 465 lejt királyhágómelléki segélyt osztanak ki 63 hallgatónak.

Érdekes a Bethlen-kollégiumtól járó 16 fejedelmi ösztöndíj sorsa. Ennek értékét az ottani elöljáróság 1947. máj. 1-én 16 millió lejben és 200 l borban (12 millió lejt) állapította meg. Így a tanári kar 10 egész (egy 1 750 000 lejt) és 12 fél (egy 875 000 lejt) ösztöndíjat oszt ki belőle (jún. 13.), de az ez évi elöljárósági gyűlésen elhangzott gazdasági jelentésből azt olvassuk, hogy az így befolyó 40 millióból „nincs gyakorlati haszon” (46. sz. hat.). Tehát már ez is kevés értéket képvisel. 1948 tavaszán már csak a 200 l bor jön onnan, s a tanári kar a végleges rendezést sürgeti, mert most csak 10 egész és 6 fél ösztöndíjat tud adni belőle (42, 76, 93. sz. hat.). Az 1948. jún. 25-i elöljárósági gyűlés pedig kimondja, hogy szükségesnek tartja az eredeti 32 ösztöndíjnak a Bethlen-kollégium vagyonára teherként való rávezetését, s egyúttal bejelenti igényét az egyes kollégiumoknál a lelkészképzést szolgáló alapítványoknak egyházunk számára való beszolgáltatására. Emellett sürgeti az egyházmegyék segélyeinek rendszeres utalását (9. sz. hat.).

A kiszámíthatatlan vagyoni ingadozás elkerülése végett a vagyoni bizottság a püspök beleegyezésével már 1947. máj. 29-én felhívást intéz a két kerület gyülekezeteihez, hogy az új kenyér hálaadási ünnepén mindenik legalább a perselypénzzel és egy q búzával segítse az intézetet, ami 750 q-t tenne ki. Az ezen felüli termény ref. tanárjelöltek nevelésére menne. Így a legfontosabb dologi szükségek fedezve volnának. Ez év nyarán Tőkés József és László Dezső esperesek egy *általános segélyakció* beindítását kezdeményezik, melynek célja volna az összes szeretetintézmények és a theologia rendszeres segítése. A tanári kar Isten iránti hálával fogadja e szép tervet, s habár a királyhágómelléki kerület már elfogadta az intézetnek a gyülekezetek által való fenntartását, csatlakozik az általános segélyakcióhoz, s abba Bekess Károlyt delegálja (155–1947). De már az év vége felé kiderül, hogy a kiszélesített segélyakció az időközben (aug. 15.) végbement stabilizálás (egy millió lejt 250 lejtben váltanak be) és a gabonakvóták miatt nem járt sikerrel. S a nagymérvű díjhátralékok, gyöngé fizetési készség miatt vissza kell térnie az önálló segélyakcióhoz, mert csak ez tudja biztosítani a vagyoni egyensúlyt s a konviktus fennmaradását (241, 246. sz. hat.). De most már az imént jelzett okok miatt ez sem jár akkora sikerrel, mint eddig. Annyit elér az intézet, hogy amíg az 1945-i internátusi-konviktusi *veszteség* egy év alatt 147 454 lejről 902 421 lejre nő, addig 1947-ben itt 305 910 lejt, 1948-ban pedig 132 697 139 lejt *nyereség* mutatkozik, ami bár részben díjhátralék, mégis a háztartás pozitív jellegét mutatja.

A gazdasági pénztár bevételei és kiadásai már nem érintik olyan súlyosan az intézetet, mint a lakás és élelmezés szükségai. A főépület az első gazdasági jelentés szerint gyöngé állapotban van ugyan, de az 1944. nov. 19-i katonai rekvirálás csak ajtókat, ablakokat rongált s az intézet berendezéséből csak a díszterem értékesebb bútorait, piros bársony székeit, az úrasztalát, 2 könyvtári íróasztalt, 18 széket, az internátusból pedig 40 vaságyat vitt el. Egyes könyvek, kimutatások és számadási könyvek kiszórásáról, elviteléről is szól a panasz (201, 209–1944 tanári kari és 19–1947 előlj. hat.). Hogy aztán az itt elhelyezett diakonisszaintézeti és lelkészi bútorok is érzékeny kárt szenvedtek, az ennek a sokat szenvedett, egyszer kibombázott és háromszor ingóságait vesztett testvérintézetnek külön tragikumuma. A fakultás vezetőinek, tanárainak eljárása, tiltakozása a városi katonai parancsnokságnál és a pártvezetőségénél eredménytelen (201, 209–1944). A hiányzó értékek pótlására a tanári kar 1946-ban 10 darab kettős ágyat készített (242. sz.), de az intézeti jelentés szerint 25 faágy lesz belőle, Bekess igazgató pedig a tanácssteremnek 1947-ben 15 széket, Imre Lajos professzor egy órát ajándékoz. Az úrasztala hiányát Bornemisza Elemérné pótolja egy értékes, művészi kivitelű családi asztallal. A tanári kar 1945 nyarán megállapítja, hogy a főépület rendbehozatala és berendezésének pótlása félmilliónál több lejtbe kerül (165. sz. hat.), de nagyobb renoválásra nincs lehetőség. Csak az évi legszükségesebb takarításokat, meszeléseket s a romlások javítását hajtják végre a nyári szünetekben. Súlyos kiadást jelent a központi fűtés, hiszen a szénszükséglet ára 1945-ben 2 millió lejről 5 millióra szökik, s ezt is nehezen lehet beszerezni (163, 248. sz. tanári kari hat.). A tanári kar tehát 1946. júl. 27-én kimondja, hogy a kazánt ezután nyersolajjal (pakura) fogja fűtetni. A gép átalakítása pár hónap alatt végbe is megy, „aránylag olcsó áron”, 5 375 800 lejtért (205. sz. hat.). De ekkor a nyersolaj beszerzése ütközik nagy nehézségbe. Úgyhogy az 1946/47-es tanév második félévének megkezdését emiatt előbb febr. 10-re, majd febr. 24-re kénytelenek elhalasztani. A következő tanévben sem javul a helyzet, mert a karácsonyi szünet után a kollokviumokat ismét csak febr. 19-én tudják megkezdzeni (266–1947 sz. hat.). Végre 1948. márc. vége felé megkezdődik a földgáz bevezetése, melynél 60 hallgató 3 professzor és a szenior vezetése alatt 93 m hosszú és 120 cm mély sánc kiásásával is közreműködik (22, 24–1948). Ezzel a fűtés nehézségei megszűnnek.

A házbérek, mint említettük, 1945 őszén már normalizálódnak, és 3 215 080 lejt tesznek ki. De a rendőrségi és Tordai úti épületek „rongált és gyenge állapota” miatt az itteni jövedelem a karbantartásra megy, a főépület javítása pedig félmilliónál többbe kerül (248–1945 sz. tanári kari hat.). Az évi adó 2 millió lejt, a mellékjárulékok 1 millió felül vannak. A követ-

kezdő, 1946/47-es tanévben a helyzet még nehezebb. A kert és szántó termése s a 49 513 430 lej ingatlanjövedelem (a rendőrségé 18 millió!) alig fedezi az adót és a rovatokat. „A közterhek magasak, a házak csak terhet képeznek.” Az a terv, mely 1945 őszén felmerül, hogy a fakultás nyisson könyv- és papírkereskedést s így pótolja a havi 300 000 lejes deficitet, nem megy teljesezésbe, s 1946 nyarán csak az segít, hogy Bekess igazgató kölcsönt szerez, amiből az intézet és a rendőrségi épület fedelét megjavíttatja, a csatornákat kitarakíttatja, a meszelést, ablakok pótlását elvégezteti, a víz- és villanyvezetékeket rendbe hozatja. Sőt a nyersolajfűtés céljából is átalakítást végeznek (46–1947 előlj. jkv. sz.). A kölcsön visszafizetése valutaromlás miatt nem lesz a mindenfelől segített intézetnek nehéz feladat. A tanári fizetéseket az államsegély fedezi, az intézet pedig a többletóradíjakkal, a pótkollokviumokból gyarapodó tanulmányi alap felosztásával, karácsonyi és egyházkerületi segélyekkel pótolgatja. Egy *beszerzési alap* létesítése azonban, amint 1946. febr. 19-i gyűlésükön tervezik, a fizetések és konviktusi kiadások *belkörü* fedezésére, most a lehetetlenséggel határos. Az adományozott terményből időnként nekik is jut, sőt a közös sertéshizlalásra vonatkozólag is hoznak határozatot (94–1946). Ez évben kezdődnek meg a tárgyalások a kerület és állami nyugdíjintézet közt, s 1947. szeptemberben a tanárok annak tagjai lesznek. A nagyszabású világakcióból ide csak a Dán Vöröskereszt füstölthál- és a svájci hittestvérek aszaltgyümölcs- és konzervküldeményei jutnak el, melyek az itteni gyülekezetek terményadományai mellett inkább csak szimbolikus értékűek.

A *költségvetések* összeállítására annyira illuzórikus, hogy mellettük 1946 őszétől fogva egy külön normál költségvetést készítenek, ahol az összes hiányok fel vannak tüntetve (203. sz. tanári kari hat.). Az 1947 elején létesített gazdasági vagy vagyoniügyi bizottság (18. sz. tanári kari és 8. sz. előlj. hat.) kénytelen sokszor ettől függetlenül is intézkedni, ha küldetését sikeresen akarja teljesíteni. Természetesen a rendes költségvetés 1944/45-ben már hiányt mutat – 139 884 lejt –, s az egyensúly ezután sem áll helyre. Az 1946/47-es tanévben 114 460 000 lej fedezetlen, 1947/48-ban pedig mindössze 2667 lej maradvány mutatkozik.

A *számadások* képe vigasztalóbb, ami annak a jele, hogy az adakozási készség megszűnyenti a kishitűséget. Az első két évben a gazdasági pénztár 968 571, ill. 6 530 228 lej, az internátus-konviktus 147 454 és 902 421 lej veszteséggel zárul. De az 1946/47-es tanév *nyeresége* 212 236 000 és 305 910 775, az 1947/48-asé pedig 417 091,28 és 132 697,39 lej. A forgalom tetőpontja 1947-ben 1 145 618 391 és 1 535 878 431, ami a stabilizálás után, 1948-ban 417 091,28 és 132 697,39 lejre száll el.

Az elértéktelenedett alapok már csak történelmi emlékek. Az 1947. jún. 13-i tanári gyűlés úgy dönt, hogy a Killyén-alap 1040, a Kecskeméthy-alap 8390, az Ugron-alap 140, a Zwingli-alap 13 lej kamata a tőkéhez csatolandó, mert a jutalmazást most a gazdasági pénztár és egyesek teljesítik. Egy év múlva már ezt és a szorgalomdíjakat a Teleki, Zwingli stb. *emlékére* utalják (92–1948 sz.): az idők vihara elsodorta a tőkét. Csak a Vályi-féle alapítvány éli túl a megpróbáltatásokat az intézet által felvett kölcsön alakjában, melyért az özvegyet a rendes évi kamatokkal, valorizált értékben, kártalanítani kell (1946/47-ben 20 000, 1947/48-ban 500 lej). Sok gondot okoz a volt helyettes háznagy elszámoltatása, melyet 1945. jan. 20-tól 1946. dec. 3-ig a tanári kar, illetve az általa kiküldött bizottság nagy utánajárással végez. Az igazgatótanács is sürgeti. A bizottság jelentése alapján aztán végre kiderül, hogy kiadásait részben igazolta, részben megtérítette, a felszerelés csekély kárait pótolni fogja. Életére vonatkozólag pedig adatok nem állanak rendelkezésre (245. sz. hat.).

A *könyvtár* a nehéz viszonyok közt természetesen alig gyarapodik. Az 1944/45-ös katonai rongálás, bútorvesztés, majd a tél vége felé fellépő csőrepedés még inkább megviseli. Gyarápítására a költségvetésben mindig elő van irányozva bizonyos összeg, mely 1946/47-ben 1 millió 200 ezer lejre emelkedik s 1947/48-ban is még 20 000 lej. De a vásárlás a nagy ár-emelkedések miatt nem valósul meg. Az 1947-i állomány helyesbített végösszege: 23 886 mft 36 221 kötetben, tehát 1944-től fogva mindössze 357 mft és 411 kötet a gyarápodás. Az ada-

kozások ekkor sem szünetelnek. 1946-ban Csemák püspök ad 20 darab értékes Szikszay-féle áhítatossági könyvet. Musnai László, Kristóf György és a Bethlen-kollégium szintén részt vesznek az állomány növelésében. Utóbbi helyről ide kerülnek a nagyenyedi theologia régi jegyzőkönyvei is. 1947-ben a Minerva könyvkiadó ad 50 darab régi könyvet. Az évi jelentések közül az 1945/46-i lehangoltan írja, hogy könyveszerzésre nem volt pénz, de nem volt könyv sem, amit beszerezhetünk volna. A könyvforgalom a hallgatók létszámának csökkenése következtében kisebb, mint eddig volt, s az olvasóterem látogatása csak rövid ideig lehetséges a fűtőanyaghiány miatt. Az 1946/47-i jelentés megállapítja ugyan az időközi, említett gyarapodást és a kikölcsonzések számát (487), de azt is, hogy a túlságosan igénybe vett könyvek elhasznált, rongált állapotban vannak, újrakötetni őket nem tudja az intézet. A szakkatalógus szétszakadva, a kellő munkaerők hiányoznak. A külfölddel való kapcsolat megszűnését meg egyenesen vészes jelenségnek tekinti (48–1947 előlj. jkv. sz.). 1948. máj. 12-én a tanári kar sürgeti egy *Erdélyi Ref. Könyvtár* létesítését a nagyenyedi, kolozsvári, marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi kollégiumok könyvtárainak egyesítésével s egyúttal ezek régi magyar könyveinek a fakultás számára való beszolgáltatásával. Ennek és a Telekitékának az önállósága ti. megmaradnak. Ugyanekkor *Levéltári Bizottság* felállítását javasolja Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila, Nagy Géza és Juhász István tagokkal (60, 61. sz. hat.). A nemsokára (jún. 25.) megtartott előjárósági gyűlés pedig felhívja a lelképászorokat, hogy az ifjúsági olvasóterem szükségére könyv- és pénzadományokat küldjenek (11. sz.). E határozatok mutatják, hogy ennek az elsődrendű tanszéknek a gondozása, fejlesztése a vezetők és professzorok állandó gondját képezi. Nem tehetnek arról, hogy az idők megpróbatásai a tervek megvalósítását akadályozzák.

4. Tanulmányozás, nevelés, ifjúsági ügyek

a) Tanterv, tantárgyak, tanévek

Mielőtt a fakultás a magyarországi lelkészképzés keretében elhelyezkedett volna, az egyetemes konvent 1940. ápr. 18-án tartott ülésének 275. sz. határozatával újból megállapította „theologiai főiskoláinak tanulmányi, nevelési és vizsgálati szabályzatát”, s még ez évben kiadta és az illetékes szerveknek megküldötte. Ugyanakkor Vasady Béla debreceni professzor a Lelkészegyesület c. lapban ismerteti az 1924 óta megjelent tantervreform-tervezeteket, s munkáját ő is külön füzetben (*A lelkészképzés reformja. Debrecen 1940*) közrebo csátja. Ebben „erkölcsi kötelességből” részletesen tárgyalja a professzortársai, Csikesz Sándor és Révész Imre által 1937 végén készített érdekes javaslatot, mely a lelkészképzés egyesítése, a partikularizmusok és az anyagi erők szétforgácsolásának leküzdése céljából a tanmenetnek a következőképpen való felépítését indítványozza: egy előkészítő év legyen Pápán, négy teljes tudományos képzést nyújtó év Debrecenben, az egyetemen, és ezután egy-egy gyakorlati év a gyülekezeti élet problémáinak s ezek megoldásának ismertetésére Sárospatakon és Budapesten. Vasady gondosan felállítja most már a tervezet mellett és ellen felhozható érvek mérlegét, s habár igyekszik tárgyilagos lenni, mégis – különösen az ehhez csatolt 10 pozitív érv felsorakoztatása után – arra az eredményre jut, hogy „a felmerült reformjavaslatok közül a legmegfelelőbbnek a Csikesz–Révész-féle reformtervezetet tartjuk” mind tudományos, mind gyakorlati szempontból. Sőt, az anyagi és berendezkedési előnyök mellett „az még az állam egyházpolitikai rendszerének megváltozása esetén is a leginkább biztosíthatja lelkészképzésünk zavartalan menetét”.

A röpiratra, mely kétségkívül méltánylandó szempontokat érvényesít s igen üdvös tanulmányi és nevelési reformokat sürget (recipálás mellett az órákon kérdés-feleletetés, nyári

munka, spirituális nevelő beállítása, bibliakörök stb.), Kováts J. István budapesti professzor adja meg az irodalmi választ. Egymás után cáfolja a négy eddigi theologia teljes tanmenetének, leépítésének tervét, a partikularizmus ellen felhozott kifogásokat s az évfolyamoknak 7-re szaporítását. Az államhoz való viszonyra nézve kijelenti, hogy esetleges anyagi előny mellett is inkább az önálló theologiai akadémiákban látja a megmaradás zálogát, mint a radiális egyházpolitika által megszüntethető egyetemi fakultásban. Érdekes, hogy érvelésében most már felmerül a kolozsvári fakultás különleges helyzete is, ahol az I. évesek száma még mindig nagyobb, mint Debrecenben (14–12), s ahova a budapesti, pápai és sárospataki ifjak is szívesebben mennének, hogy kedves környezetben, történeti levegőben, összehasonlíthatatlanul olcsóbban, ugyancsak jó nevű tanári kartól nyerjenek teljes tudományos kiképzést. Sőt, ugyanezen okokból a tiszántúli theológusok jó része is inkább menne Kolozsvárra. Az anyagi érvek (Pápa távolsága Erdélytől, legációk stb.) mellett a történelmi múlt s a külföldi példa is az eddigi keretek fenntartása mellett szól. Az 1937-i debreceni tervnek a készítői közül pedig Csikesz Sándor a legpártatlanabban dolgozott együtt az új konventi terv készítésén s határozottan szembeszállt azzal a törekvéssel, hogy azt a kolozsvári tantervvel való egyeztetés céljából revízió alá vegyék. Az itteni tanári kar szükségtelennek látta e vitába beleszólani (52–1941).

Ennek a kis vitának a lefolyása rávilágít arra, hogy milyen elismeréssel és szeretettel nézik a fakultás eddigi munkáját az ő újabban vele együtt menetelő testvérei. De egyúttal arra is, hogy az itteni tanterv alapján véve az 1940-i egyetemes magyar tantervvel sok rokonságot mutat; tehát – amint a következmények mutatják – egymás mellett továbbra is fennállhatnak. A nevelés célja pl. mindkettőben a *szolgálatra*, mégpedig Isten országa vagy az Ige szolgálatára való tudományos és gyakorlati előkészítés (Erd. 260–261. §, Konv. 2. §), mely 10 félév alatt történik. Megvan itt is, ott is az első előkészítő év a szükséges propedeutikus tantárgyakkal és a minősítő vizsgával, s a többi évfolyamok majdnem azonos elméleti anyagát át- meg átszövik a gyakorlati egyházi munkák. A nevelésnél megtaláljuk az Erdélyben nagyjából bevált nyári munkaprogramot, a tanárok által vezetett bibliaköröket, a Szentírás alapos tanulmányozásának kötelességét s a nemzeti, népi (szociográfiai) szellem hangsúlyozását. De amíg ez utóbbiak Erdélyben főként az V. vagy gyakorlati év keretében helyezkednek el, addig a konventi tantervben ez az év is még az elméleti felkészülés szolgálatában áll. Úgyhogy itt a II. és III. év után van az alapvizsga, a IV. és V. év után pedig az első lelkészképesítő. S csak ezután következik az ET II. 2. §-ban előírt kétévi segédlelkései szolgálat. Mindkét tantervben a tudományos szemináriumokon való részvétel kötelező, sőt a konventi még azt is kiköti, hogy egy évet mindenkinek bibliai szemináriumban kell töltenie. Az egyes tárgyak (ott a latin nyelv az I. éven rendes tantárgy s külön szociológiai és belmissziói előadások, ökumenikus kérdések) látszólag eltérő elhelyezése nem lényegbevágó, mert amint Kolozsvárt megállapítják, ezek benne vannak más fődíszcplínákban (56–1942 tanári kari hat.). A vizsgák és tanmenet említett különbözősége egyes hallgatók átiratkozásánál szintén összhangba hozható. Az V. év végén ott persze I. lelkészképesítő, itt pedig záróvizsga van. De ennek gyakorlatibbá tételére ott is megvan a hajlandóság. Így – miután a konvent az erdélyi tantervet 1945-ig érvényben hagyja (44/1942) – nem marad más teendő, mint átvenni az ottani tanterv egyes üdvös, de nem lényegbevágó rendelkezéseit. Tehát az áttérőkre és nőhallgatókra vonatkozó 93–95. és 100–106. §-okat, a II. lelkészképesítő vizsgánál a kátémagyarázatot (87. §) és az 1941-i konventi ülésen megállapított vallástanárképesítő szabályzatot. De ezek közül is az első 1944 után a lelkész- és theologushány miatt elmaradnak. Az áttérőknél a próbaidő megszűnik, s életbe lép az I. lelkészképesítőnél a házi írásbeli (251–1947), akiket pedig éppolyan feltételekkel vesznek fel, mint a férfiakat. A vallástanári vizsgát most már félévi heti 6–8 órai középiskolai óralátogatás, próbatanítás és valláspedagógiai házi írásbeli után lehet letenni. Itt később sok gondot okoz az államnak az a terve (1947), hogy ő is vallástanár-képesítő vizsgákat fog tartani. A tanári kar ezért leszögezi,

hogy a magyar nyelv és irodalom kivételével az eddigi tananyagból való egyházi vizsgálat bevétele szükségesnek tartja (2–1947), s ez meg kell hogy előzze az államét (217–1947). A zárthelyi írásbelire vonatkozó előírásokról (223. és 226. §) ezután eltekint (217–1947, 46–1948). Az iskolák államosításával azonban ez a terv lekerül napirendről.

Állandóan napirenden van e mozgalmas években az *egyetemmel való kapcsolat* fenntartása. Mint láttuk, ez az 1895-i szabályzat 27. és 28. §-ában van előírva, s a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1893/1894 sz. engedélyén alapszik. Most tehát újból feléled (33440/1941 min. rend.), s eltekintve az 1945/46-os tanév első felétől, mialatt az új magyar egyetem szervezése folyik, 1947 őszéig érvényben marad. Sőt, a III. és IV. éves hallgatók is beiratkozhatnak a bölcsészeti karra (486–1941, 27–1942, 80–1945), és 10 órán felül is hallgathatják az előadásokat, ha ezek a theologiaiakkal nem ütköznek. Más karon azonban csak akkor, ha megszakítják itteni tanulmányaikat (312–1940, 27–1941). Az első tanév említett hiányzó félévében a fakultáson történik a filozófiai és pedagógiai tárgyak előadása, 1946. febr. 1-től pedig a két theologiai professzor egyetemi előadásait hallgatják, egészen ezeknek 1947. okt. 29-én történt kiválásáig, s a fakultáson kollokválnak. Tehát vendéghallgatók és beiratkozásuk fakultatív. Ez idő alatt a háború miatt elmaradt hallgatóknak is egyetemi tanulmányaikat pótolni kell (128, 247–1945, 17, 28–1946, 200–1947). Az 1947/48-as tanévben már nincs kapcsolat az egyetemmel, az ott előadott tantárgyak – szemináriumok alakjában – a fakultás tantervében szerepelnek.

Az államilag támogatott református tanárképzés, az első évtizedeknek ez üdvös hagyománya 1940 óta szintén sok tanácskozás és közbenjárás tárgyát képezi. Mikor végre az 1943/44-es tanév második felében a megalósulás stádiumába jut és a tanári kar gondos, debreceni mintához igazodó előkészítő szervezete alapján négy tanárjelöltet felvesznek az állami stipendiumokra, már alig van idő annak életbeléptetésére (7, 95–1944). A következő tanévekben pedig mind a fedezet, mind a terv végrehajtásához szükséges lehetőség és készség hiányzik. Mindössze két középiskolai tanár (Szabó J., ifj. Nagy Géza) iratkozik be a Szabályzat 214. §-a alapján hallgatási és kollokviumi kötelezettség nélkül, de a vizsgákat nem teszik le (64–1946, 202–1947). Egy idősebb tanár, Csefő Sándor, a Bethlen-kollégium tanítóképző intézetének igazgatója azonban megszerzi, a Szabályzatban előírt tanfolyam elvégzésével, a 254–257. §-ban előírt lévitai vizsgát (1947. jan. 16.).

A tanmenet az országos theologiai tanári konferenciákon (Sárospatak, Kolozsvár, Debrecen) állandóan napirenden van, és változatlanul az 1939-i Szabályzathoz igazodik. Csak 1947/48-ban a román nyelvi, történeti és alkotmánytani órákkal szaporodik fel az addigi 4 óra 10-re. Az V. éven is egész 1943 tavaszáig rendszeren folyik a tanítás, de ekkor az igazgatótanács, tekintettel a lelkészhiányra, márc. 30-án lezárátja (26–1943). A következő tanévben az eset megismétlődik (352–1943). A nagyszabású politikai változás közben az előző tanévben még végig megtartják az órákat, de aztán csak az évfolyam theologiai és kulturális része marad meg évkezdetkor és év vége felé tartott 2–3 hetes tanfolyam alakjában, összevont tantárggyal és előadásokkal, melyek után a kollokviumok és záróvizsgák vannak. A gazdasági tárgyakból csak a szövetkezeti munka ismertetése szerepel, melyet Nagy Zoltán egyetemi tanár tart két éven keresztül (1946–47). Egyébként a tanári kar felhívja az ifjúságot a csombordi gazdasági iskola két tanára, dr. Nagy Endre és Veress István által írt *Gazdatudomány c. könyv* megvételére és tanulmányozására (42–1946), s az I. évesek számára az EMGE rendezésében háromnapos gyógynövény-tanfolyam látogatását írja elő (20–1948). A kulturális előadások a már említettekén kívül még kibővülnek 1940-ben a Mátyas Diákházban tartott magyar irodalmi és földrajzórakkal, de az 1949-ben Kós Károly és Teleki Domokos által tervbe vett művészettörténeti előadásokra már nem kerülhet sor.

Hű tükei a való élettel s annak problémáival való foglalkozásnak a szemináriumok. A történelmi szemináriumi helyiség mellé most 1942 óta a gyakorlati is berendezkedik. Tavasz professzor heti 2 órán Theologiai disputák c. alatt az időszerű kérdések theologiai, később a

gazdasági élet etikai megítélését végzi a négy első s a két felső évfolyam hallgatóságával. Imre a legújabb magyar pedagógiai irodalmat s a modern pedagógiai műveket olvastatja, elemzetteti, és missziói gyakorlatokat vezet a hallgatók által teljesített ilyenmű munka számbavételére, irányítására. Megnyílik 1942–44 között a dél-erdélyi munkaközösség, Gönczy Lajos vezetésével, az elszakított területen élő hittestvérek egyházi élete adatainak gyűjtésére s az azokból származó elméleti és gyakorlati következmények levonására. Ugyanis a homiletikai-liturgiai szemináriumban régi és újabb énekszerzőink életét, munkásságát s az egyház hitének ebben való jelentkezését dolgoztatja fel. Az Ószövetségből Nagy András 1944/45-ben Jeremiás próféta tragikus sorsát, szerepét tárgyalatja, a következő tanévben pedig Maksay az Újszövetség szociális tanításait. Az egyháztörténeti szemináriumban ilyen témák fordulnak elő: az erdélyi gondolat, a XVII. és XVIII. század erkölcsi élete, majd azoknak egyházi és politikai röpiratait, az 1848/49-i szabadságharc, természetesen mindenik témakör a kor protestáns íróinak művei alapján s a jelenre alkalmazott tanulságokkal. De nem hiányoznak az elmélyedő és szorosabban vett tudományos kérdések sem. Ilyenek: a Septuaginta és az Újszövetség, valamelyik ószövetségi könyv szövegkritikája, irodalomtörténeti és bibliká-theológiai feldolgozása, Kant Transzcendentális dialektikájának olvasása és értelmezése, a Kovács Ödön–Filó–Ballagi-vita ismertetése, régi egyházi protokollumok, oklevelek és misszilisek olvasása és másolása (diplomagyakorlatok). *Speciálkollégiumot* Nagy Géza tart a tanári kar megbízásából az 1945/46-os tanévben A theologiai fakultás története címmel, Nagy József magántanár pedig az 1946/47-es tanév második felében Kálvin levelezéséről, melyet aztán a nagy reformatori személyiségekkel folytatott. Sajnos Muzsnai László budapesti hitoktató lelkész, kinek princetoni és montreali magiszteri, doktori képesítést a tanári kar elismerte, s aki a kerülettől *venia docendi* kapott, kellő jelentkezők hiányában nem tudja megtartani A dialektikai theologia filozófiai háttéré c. meghirdetett előadásait (1941/42).

A tanév 9 hónapos tartama e rendkívüli időben természetesen többször megrövidül. Így 1940-ben csak okt. 20-án, 1944-ben nov. 29-én, 1945-ben a vallásügyi miniszter rendeletére nov. 4-én, 1947-ben járványos betegség miatt okt. 7-én kezdődik az előadás. A félévek bevégeződése karácsonyban (1945-ben jan. 19-én), a II. félévnl pedig május–június hónapokban normálisnak mondható. Csak 1944-ben van már ápr. 29-én évváró (légitámadások). De a két félév közti szünet, a fűtőanyaghiány miatt, mindegyre meghosszabbodik. Így 1943-ban csak febr. 15-én, 1946-ban 26-án, 1947-ben 24-én, 1948-ban 19-én lehet megkezdeni a II. félévet. Csodálatos módon az 1944/45-i kritikus tanévben ez rendes időben kezdődik, febr. elején, aminek magyarázata, hogy a nagyon rövidre fogott I. félév előadásait sürgősen pótolni kell s az általános fűtőanyaghiány miatt sem okoz gondot annak a pár helyiségnek a kifűtése, ahol a kevés számú hallgató összegyűlhet.

b) Nevelés és fegyelem

A rendes tanulmányozás mellett állandóan folyik az *ifjúság nevelői munkája*. Régi kerektek a szobai áhítatok, a reggeli és szombat esti précesek, a szerda esti csoportos bibliórák (1943/44-ben egy közös csoportban havonként, 1944/45-ben csak egy csoportban, hol a tanárok felváltva szolgálnak). Az akadémiai istentiszteletek, ünnepélyek és estélyek most is megvannak, és gondos, tervszerű előkészítés után megtartatnak. Az istentiszteletek és ünnepélyek látogatása rendszeres, még az 1945-ben fűtetlen díszteremben is egybegyűl a buzgó hallgatóság. De az estélyek rendezésénél, mint általában a belmissziói munkában, *belső* nehézségek mutatkoznak. Az 1940/41-ben igazán időszerű kérdésekről (Biblia, állam, egyház, Erdély, pogányság, nemzet) tartott heti egy előadásból álló ciklust nagyon mérsékelt részvétel kíséri. Ezért a tanári kar 1943. febr. 2-án elhatározza, hogy ismét gazdagabbá teszi ezek műsorát az 1930-as években jól bevált, az előadások tartalmához simuló művészi pontokkal (27–1943). Így tartják aztán azt a néhány (4–7) estélyt, melyek a háborús témák mellett a fakultás első

professzorairól (Nagy Károly, Kecskeméthy, Kenessey) szólnak (1943/44), s amelyeket a theologiai, belvárosi és kollégiumi énekkarok, neves írók (Kemény János főgondnok, Bartalis János, Sándor Judit és szavaltok tettek változatossá. Egyik estén F. Takács Zoltán egyetemi tanár vetített képes előadást tart az egyházművészet köréből (1943. ápr. 4.). A háború lezajlása után, 1945 adventjében természetesen olyan kérdések kerültek megvilágításra, mint az Isten világaluralma, az ember, közösség, létrendek, munka, szabadság, béke, s mint láttuk, ezek az előadások külön füzetben (Az idő határán) nyomtatásban is megjelentek. A püspök pedig 1946 tavaszán az utolsó 100 év erdélyi püspökeinek életrajzát ismerteti, 1948-ban a zoltárokat. Az 1946 és 1947 adventjében tartott öntudatosító, evangelizációs és a Biblia előállításáról, történeti és mai jelentőségéről szóló előadások látogatása „kielégítő”. Most már a művészi pontok hiányoznak, az estélyek a rendes hétköznapi istentiszteleti keretek közt zajlanak le. Az ifjúság számára az előadások hallgatása, akárcsak az akadémiai istentiszteleteké, fakultatív. Alkalmi előadások, néha megbeszélésekkel, szintén vannak. Makkai, a fakultás volt professzora, egyházunk belső feladatait ismerteti (1942. ápr. 20.). A tanári kar 1943 őszén elhatározza, hogy évenként három esperes és három lelkipásztor előadását kéri munkakörük ismertetéséről és problémáiról (275. sz. hat.). De ezekben csak két alkalommal részesül az ifjúság. Dávid Gyula magántanár, székelyudvarhelyi lelkész az egyház és állam viszonyáról, Tőkés József sepsi esperes egyházmegyéjéről tart előadást (1943. máj. 5., 1944. márc. 10.). A félévi theologiai konferencián azonban mindegyre feltűnnek a vidéki lelkipásztorok. A rendes ünnepségek (reformáció, 1946-ig márc. 15., kétszer okt. 6.), továbbá a Dél-erdélyi Munkaközösség három (1943), a Magyar Népi Szövetség egy (iskolanap, 1946) s a négy kolozsvári egyházköztség világi (egyetemi előadók) tagjainak a Tízparancsolatról szóló estélyei (1947) szintén sok érdeklődőt vonzanak a díszterembe. Sajnos az a szép terv, hogy a professzorok felváltva 10–10 sorozatos nyilvános előadást (publicum collegium) tartsanak a nagyközönségnek, a gondos előkészítés dacára sem tud megvalósulni (140, 158–1947).

A rendes ifjúsági konferenciák most is év elején s a két félév közti napokban vannak. Az előbbiek, mint eddig, a tanulmányozás, intézeti rend, a theologiai pálya és a tiszta élet kérdéseit tárgyalják a professzorok és Koronka István orvos előadásában, hozzászólásokkal. 1944 őszén persze nincs lehetőség ennek megtartására. 1945-ben, tekintettel az 50 éves jubileumra, a theologiai közösség és a volt professzorok élete képezi az okt. 15-i *csendesnap* tárgyát. 1946-ban aztán életbe lépteti a tanári kar Krisztus Egyházainak Szövetségi Tanácsa kezdeményezésére az okt. első vasárnapján tartandó ökumenikus úrvacsoraosztást. Ezt megelőzi az ifjúság számára tartott bűnbánati hét. Így módosul az adventi konferencia (165–1946). A két félév közti theologuskonferenciát minden évben rendszeresen megtartják, gazdag programmal és élénk érdeklődés mellett. A püspök, a professzorok s a felkért lelkészi és világi előadók most is *időszerről kérdéseket* tárgyalnak az evangélium és egyházi élet szempontjából. Így Vásárhelyi püspök a csonka erdélyi kerület problémáiról, saját theologusi és segédlelkészi éveiről, a próféta Lutherről, Tavaszay a mai magyar közéletéről, a demokráciáról, a tudományosságról, a háború utáni gondolkozásról, lelkipásztori hivatásról, Imre Lajos a szórványkérdésről és a háború utáni új egyházi feladatokról, a misszióról, Göaczy a bójtról s a legációról, Maksay a keresztyénség világhelyzetéről, az egyház kísértéseiről s az evangélium szociális tolmácsolásáról, Nagy Géza a kisebbségi kérdésről, a szatmárnémeti zsinatról és a vallásos szocializmusról, Nagy András a zsidókérdésről s a sáfárságról, Juhász a nemzeti feladatokról, a mai világnézetéről s a szabadságharcról értekezik. A magántanárok közül László Dezső témája az új népiség, egyház és állam, új óramutató, a városi lelkipásztor; a Dávid Gyuláé a gyakorlati és elméleti theologus; a Nagy Józsefé az egyház és művészet; a Borbáth Dánielé a bójt; a Tőkés Istváné a lelkipásztor mai helyzete. A lelkipásztorok közül Fülöp Ferenc a lelkipásztorokról a közéletben, Kádár Géza az énekeskönyvről, Herman János a szórványok és a segédlelkész missziói munkájáról tart előadást. A világiak közül Szathmáry Lajos az EMKE-ről (1942), Balogh Edgár a demokrácia és egyház viszonyáról (1945), Buza László a háború

utáni nemzetközi helyzetről (1947) nyújt értékes, eszméltető, irányt mutató tanításokat. A félévi konferenciák keretei a régiek: bibliaórák, áhítatok és csoportos megbeszélések, tanulmányi, fegyelmi és egyházi kérdések. Igen üdvösek azok a beszámolók és megbeszélések, melyeket 1943-ban az országos protestáns napokon részt vevő és a cserediák hallgatók tartanak. Ez évben megkezdődik a legációról való beszámoló is, mely nemsokára írásbeli jelentéstétellel s előkészítő bibliamagyarazattal (1944), a háború után pedig előzetes konferenciával, kötelező prédikációk kiadásával bővül (39–1947, 25–1948). Az újítások Gönczy professzor jelentése szerint áldásosak. A szolgálatról szóló (lezárt) lelkesítő bizonyítványokat pedig újból mindenkinek be kell mutatnia. Ha még megemlíjtjük, hogy az Evangéliumi Munkások vasárnap délutáni bibliakörében, ennek az alakulatnak imahetén s a Jó Pásztor misszió összefüvetelein (1945) is van alkalmá az ifjúságnak részt venni s a maga egyesületi alakulataiban szintén élénk építő munka folyik, akkor beláthatjuk, hogy mennyi erőforrás áll nekik rendelkezésükre. A kötelendi templomépítő tábor (1943) s a bekecsalji missziói hét (1944) a lelki meggazdagodás kézzel fogható eredményei.

De vannak még a nevelésnek elmaradhatatlan követelményei is. Ilyenek a *nyári munkaprogram* és a *testi nevelés*. Az előbbi célja a fakultáson végzett munka kiterjesztése a nyári szünetre elméleti tanulmányozás és gyülekezeti építő tevékenység által. Természetesen az előbbinél elsősorban a Biblia és az Institutio megfelelő részeinek olvasása, kivonatos ismertetése van előírva. Ezek mellett még az időszerű könyvújdonóságok, mint László Dezső: Az Ige egyháza, M. Nagy Ottó: Szent hitünk, a Károlyi G. Emlékkönyv, Niesel Vilmos–Nagy Barna: Kálvin theológiája. A tantervből megvalósul a kötelező olvasmányok rendszere (273–1943). 1944 és 1945 nyarán a mozgalmas idők, a háború és az elmaradt vizsgák pótlása miatt ez a munka szünetel, illetve ha folyik is, a róla szóló beszámolót a tanári kar elengedi (213–1944). Mikor 1946-ban újra napirendre kerül, ismét a Biblia és az Institutio időszerű részeit (utolsó ítélet, a teremtő Isten világaluralma, egyház és állam viszonya) kell feldolgozniok (142–1946). A következő tanévben szintén. A gyakorlati munkáról szóló munkanaplót, az illetékes lelkész által láttamozva, a beíratáskor mindig bemutatják, s kötelező egy külön szolgálati bizonyítvány is. Az eredmény az ifjak tehetsége és buzgósága szerint különböző. Csak 1942-ben jelenti az igazgató, hogy a program megvalósítása általában hanyagnak mondható. A szorgalmasabb munkálatok az iskolai év végén jutalomban részesülnek.

A *testi nevelés* alkalomszerű. Így 1941-ben az Egyetemi Atlétikai Klubba beiratkoznak a theologusok is, s egy nagy internátusi szobát (24.) a tanári kar játékkeremnek enged át nekik. Az 1941 őszén megkezdődő leveleoktatás, katonai kiképzés aztán gondoskodik a fizikai nevelésről. 1943-ban pedig a kötelendi munkatábor foglalkoztatja őket. A nagy változás után ezek helyébe más alkalmi tevékenységek lépnek, mint az intézeti kert gondozása, rendbehozatala (1946/47) és a gázbevezetéshez szükséges sánc kiásása (1948). Közben kirándulások vannak, sőt az egyéb célra elfoglalt és rozoga kerti tornaszerek, pályák is rendbe jönnek. Az udvaron ismét megkezdődik a labdázás. A fürdő pedig, eltekintve a rendes fűtés nélküli évtől, mindig rendelkezésére áll az ifjúságnak. Az egészségi állapot általában jónak mondható. Tanulmányi túlterhelés és internátus rekvirálás most nincs, a fűtési és táplálkozási nehézségek pedig még 1944/45-ben sem okoznak nagyobb bajokat. Az orvosi jelentések mindegyre kedvezőnek minősítik az ifjúság egészségét. A vezető betegségek az influenza, gyomor- és légszűhurut, de szórványosan a tuberkulózis is kísért. Egyik derék növendék, Bokor István III. éves tifuszos fertőzés áldozata lesz (1941. febr. 3.), a sebészeti esetek a diakonisszakórházban kerülnek operációra és kitűnő, gondos ápolásra. Maga az ifjúság pedig gyógyszersegélyt nyújt betegeinek. Az egészségügy vezetésében az átmeneti helyettesítésről és Tonk Emil alkalmazásáról (1946. nov. 4.) már megemlékeztünk. Kitűzött tervei, az összes hallgatók év eleji röntgenvizsgálata, kartotékrendszer, betegek és szobák állandó szemmel tartása, fürdő helyreállítása egy év alatt megvalósulnak, s az 1947. dec. 3-i előljárásági gyű-

lés örömmel veszi tudomásul, hogy habár a városban kiütéscsúsz-járvány volt, az a fakultást nem érintette, az az átmeneti zsúfoltság, amit az internátus alkalmi benépesítése okozott, enyhült, s a súlyosabb betegségek, egyetlen javuló tuberkulózis és két szívbajon kívül, az intézettől távol maradtak. Az új orvos még a dohányzókat is nyilvántartja (43%), s a fogait az ifjaknak rendbe akarja hozatni. Az élelmezési viszonyok is lassan javulnak, a fűtés pedig a gáz bevezetése következtében nem okoz nagy gondot.

A nevelés elengedhetetlen alkotórésze a *fegyelem*. A tanári kar a Szabályzat 277. §-a alapján minden évben, főként a második félév elején, számba veszi az ifjak tanulmányi előmenetelét és erkölcsi magatartását. Itt 1941-ben egyet közülük a sok mulasztásáért, egy másikat pedig a rendetlen, fegyelmezetlen viselkedéséért eltanácsol, a következő években pedig a hanyagokat, visszaesőket név szerint megint. Sőt, 1942-ben az egész ifjúságot is a nyári munka felületes végzéséért. 1945 tavaszán a politikai hatóság sürgetésére lezajlanak a háborús viselkedésre vonatkozó igazolások. Ezt a feladatot most a Szabályzat 282. §-a értelmében az ifjúsági bíróság végzi, megnyugtató eredménnyel (96–1945). A tanulmányozást 1946–48 között az igazgató kielégítőnek mondja, sőt az I–II. éven általában jobbnak, mint a felsőbb évfolyamok hallgatóinál, ahol katonai behívások vannak és elmaradt kollokviumokat kell pótolniok. A fegyelmezés eddigi jól bevált eszközei – a szombat esti igazgatói konferenciák, a szobákban egymás ellenőrzése, imádsággal, intéssel, szolgálattal való támogatása, a senior és ifjúsági elnök, az ifjúsági bíróság és presbitérium nevelő, ellenőrző munkája – most is érvényesülnek, súlyosabb esetekben pedig a tanári kar mondja ki a döntő szót. Így az 1942/43-as tanévben egyik hallgatót szabálytalan pénzkezelés (hangverseny-jövedelem), másikat a 277. §-ban említett erkölcsi fogatkozás miatt ítéli el. Az elsőt csak szigorú reverzállissal tartja az intézetben, de ez a II. félév vége felé önként kilép. A másodikat egyenesen eltávolítja, s mikor mint segédlelkész a püspök próbaidőre alkalmazza, csak ennek kifogástalan teljesítése után fogadja vissza. Van olyan hallgató, kinek megfegyelmezését kéri az ifjúság egy színész nő kultusza miatti viselkedéséért, s a tanári kar őt tényleg dorgálásban részesíti. A következő tanévben a szobai rend súlyos megsértéséért kap három ifjú dorgálást, kettő pedig az okozott kárt kell hogy megfizesse. 1945 májusában megnyugvással veszi tudomásul a tanári kar, hogy egyik IV. éves hallgató a Kardosfalván elmondott legátusi beszédéért (az orosz hadsereg állítólagos bírálata) letartóztatást szenvedett, míg végül az igazgató, senior és egy V. éves társa közbenjárására elbocsátották. A háború utáni átmeneti években persze nehéz a fegyelmet teljes szigorúságában fenntartani, de maga az idők komolysága csöndességre, alázatra és engedelmességre int mindenkit. Az ifjúsági alakulatok közül pedig éppen a FIKE sürgeti a 298. § értelmében újra a kimaradások ellenőrzését s e célból egy nyilvántartó napló bevezetését (225–1947 tanári kari hat.). Felemelő, lelket, hitet tisztító hatást tesznek az évkezdő konferenciái, csendesnapjai mellett az I. évesek fogadalomtétele s az év végi kibocsátások, melyek a hivatás és élet szentségét ismételtelen a lelkekbe vésik.

c) Létszám és tanulmányi előmenetel. Egyesületi élet

„Az aratni való sok, de a munkás kevés” (Mt 9,37) – ezzel a bibliai Igével zárja be az igazgató az 1940-i impériumváltozás utáni iskolai évet. S ez a diagnózis ismétlődik évről évre, egészen 1947 őszéig, amikor az igazgatótanács lévitanfolyamot rendező tervének tárgyalásánál a tanári kar megállapítja, hogy a hallgatók létszáma már 124 (I. év 39, majd 48), tehát a sokszor emlegetett theologus- és lelkészhiány megszűnőben van (219–1947). A fogyás természetes (más kerületbeli és ev. hallgatók távozása) és sajátos (új pályák, háborús szétszóródás) okaira már rámutattunk. Itt most az ezen segíteni óhajtó *orvoszerekről* adunk számot. Mindenekelőtt örömmel állapíthatjuk meg, hogy az igazgatótanács 5156–1932 sz. rendeletével életbe léptetett numerus clausus, melyet különben is később tágitni kellett, most már egyáltalán nem szerepel. Sőt, *felvételi és tanulási könnyítések* jönnek helyette. A tájékoztatóban ott szerepel ugyan az a követelmény, hogy csak érettségi bizonyítvánnyal lehet bei-

ratkozni, de már a tanítói oklevéllel rendelkezők is 1942 óta rendkívüli, 1943 után rendes hallgatók lehetnek. Akik pedig nem tudták még a középiskolát rendszeresen elvégezni, *feltétele-sen* felvehetők, de az érettségét utólag le kell tenniük (250–1940, 272–1947). 1945 után az érettségi bizonyítványt a kultusztörvény is megköveteli, s mindössze annyi könnyítés marad, hogy nemcsak a gimnáziumi, hanem a kereskedelmi és reáliskolai végzettség is elegendő (149–1946). A tanítók, ha az érettségit megszerzik, szintén beírhatók (10–1047). Az új hallgatók felvételét a Szabályzat 82. §-a értelmében a tanári kar teljesíti, de 1944-ben már egy bizottság (160. sz. hat.). Végül 1946 nyarán az igazgató kap erre „legmesszebbmenő felhatalmazást” (149. sz. hat.), természetesen az előírt feltételek betartásával és utólagos jelentéstétellel. Tanárok a 214. § alapján vagy külön igazgatótanácsi engedéllyel szintén beiratkoznak, hallgatói és kollokviumi kötelezettség nélkül (64–1946, 202–1947), de egyikük sem teszi le az előírt vizsgákat. Ellenben három végzett jogász, kiknek a Konventi Szabályzat 3. §-a értelmében csak két évig kell hallgatóknak lenniük, rendszeren kollokválnak és vizsgáznak (177, 180–1946, 203–1947). Áttérő r. kat lelkészek 1943 óta mindegyre jelentkeznek, és 1948-ig mind a hét a Konventi Szabályzat 93. §-a alapján egy év alatt végzi tanulmányait és tesz különbözeti vizsgát. A királyhágómelléki kerület növendékei 1940–44 között elapadnak, végül csak 1–2 iratkozik be, de 1945 után számuk ismét eléri a korábbi kedvező arányt (20–25%). Ekkor a jugoszláviai reformátusok és itteni evangélikusok is visszajönnek, és egyaránt már szerepelnek a létszámban. Nagyon felemelkedik, akárcsak a külföldi egyetemeken, a nőhallgatók száma, akik a lelkészhiányra való tekintettel a többi hallgatótól is megkövetelt feltételek mellett iratkoznak be és a fakultás épületében kapnak – kellő felügyelet mellett – lakást és ételmezést.

A tanulmányi könnyítések sorába tartozik a többi testvérintézetben eltöltött félévek beszámítása. Az enyedi Bethlen-akadémia tanulóinál az azonos tanrend mellett ez könnyen megy, de a Magyarországon tanultaknál is (1944/45-ben 3 Budapesten, 7 Pápán, 1 Debrecenben iratkozik be) megtalálja a tanári kar az évfolyamok eltérő beosztása miatt szükséges áthidaló megoldást (kollokviumok pótlása, évvösszevonások). Harctérről, fogságból hazatérők számára most nincsenek különleges rendelkezések, de tanulmányaik, ellátásuk tekintetében a jóindulatú támogatás mindig mellettük áll. A háború végső hónapjaiban a tanári kar a közlekedés hiánya miatt a beiratkozást postai úton, csekkszámlyával is engedélyezi, s a késedelmekedőknek, ha távollétüket kellő módon igazolják, igazgatótanácsi engedéllyel a II. félévben az első félévet is beszámítják (178–1944, 325–327–1945.). Ezt a határozatot a következő tanévben is meg kell újítani az 1946. jan. 23. előtt felvettek számára (76–1946). Sőt, azok, kik e nehéz időkben az egyetemi előadásokat nem látogatták, ha ezt utólag pótolják, letehetik az alapvizsgát (128–1945). A rendes vizsganapokat sem lehet most már pontosan betartani, s megtörténik, hogy 1944 után évenként 4–5 alkalommal is összeül a bizottság, hogy a tanulmányok folytatásához vagy segédlelkészi vagy vallás tanári szolgálat megkezdéséhez sürgősen szükséges készütséget elbírálja s a képesítést megadja. Az V. év pedig éppen különleges elbánásban részesül.

Megkönnyíti végül a tanulmányozást az a sok anyagi támogatás, amit a két kerület, az igazgatótanács, a kormány, az egyházmegyék, gyülekezetek, theologiai tanári kar évről évre ad tanulmányi segély, ösztöndíj, legátum, ingyenes vagy kedvezményes titkári állások és terményadományok alakjában. A korábban oly jótékony hatású külföldi segítség most a háború miatt csak gyéren jelentkezik, utoljára a svájciaké 1946/47-ben (1000 frank).

Ezek után nem lep meg, ha a hallgatók száma 1940–45 között folyton apadó, azután pedig rohamosan növekvő tendenciát mutat. Az 1940/41-i 94-es (II. év 92) létszám 1944/45-ig 17-re (II. félév 35) apad. De mivel az utóbbi esetben a II. félévre beiratkozottaknál az I. félév is beszámítást nyer, tulajdonképpen 35 akkor is a felvettek száma. 1945/46-tól fogva aztán a létszám 79-ről (74) 1947/48-ig 137-re (135) szaporodik. A beiratkozottak közül megemlíthetjük egy még tanuló és két végzett hallgató elhalálózását (Bokor István 1941, Rákosi Dénes

1942, Bartha Endre 1943), valamint a harctéren elesett Széll Sándor, Csia Béla s az 1944 őszén deportált Petri József, két volt theologus tanárjelölt növendék: Bodrogi János és Bartalis József gyászos elhunytát. Közülük igen fájdalmas a kitűnő tehetségű és végzettségű V. éves Petri József halála, kit iparos apjával és bátyjával együtt hurcoltak el s 1945. ápr. 1-én, húsvét első napján Isinbaiban (Ufa) szólított el az Úr. A teljesen elárvult édesanya kérésére a fakultás dísztermében vigasztaló gyászistentisztelet volt 1946. febr. 24-én. Az 1943/44-es tanévben beiratkozott 19 menekült hallgató, mint láttuk, a nekik nyújtott közegyházi segítséggel akadálytalanul fejezheti be itt tanulmányait, s az 1946/47-ben felvett 21 rendkívüli hallgató is jó részben megszerzi a továbbhaladáshoz szükséges érettségi bizonyítványt és így a rendes tanulók közé kerül.

A tanulmányi *statistika* a következő: 1940–48 között beiratkozott I. félévre 643, II. félévre 624. A megelőző 15 év létszámánál ez kb. 50%-kal kevesebb. Viszont a minőség pótolja a mennyiséget. Jelesen kollokvált az I. félévben 131 (20,37%), jól 252 (39,19%), elégséges 92 (14,30%), elégtelen 2 (0,31%), nem kollokvált 156 (24,26%), kimaradt, szabadságolt vagy meghalt 10 (1,56%). II. félévben jeles 120 (19,23%), jó 227 (36,38%), elégséges 86 (13,78%), elégtelen, nem kollokvált 188 (30,13%), kimaradt stb. 3 (0,48%).

Megállapíthatjuk, hogy a tanulmányi előmenetel a kisebb létszám melletti állandó ellenőrzés, gondos irányítás és számbavétel következtében további javulást mutat. A jelesek és jók %-a 6–11-gyel több, az elégségeseké 5–14-gyel kevesebb, mint az 1940 előtti években. Az elégtelenek %-a pedig – csak az első félévben – eleve szőzden csekély. Igaz, hogy addig is csak 1–2% közt mozgott. Viszont a nem kollokválók száma, akik közt sok az elégtelen és új kollokviumra kötelezett, még mindig elég magas, az összlétszáma 24–30%-a. Ez az első félévben 5%-kal több, a másodikban 4%-kal kevesebb, mint 1940-ig. Pedig itt már nem szerepel a hátralékosok akadályozása, mert ezeket a 190–1942 sz. tanári kari határozat értelmében csak a vizsgák letételétől tiltják el adósságuk kellő mértékű csökkentéséig, vagy a II. lelkészkepesítőnél annak teljes kiegyenlítéséig. Különösen az 1940/41-es tanévben és 1944–47 között magas a II. félévben nem kollokválók %-a: 1944/45-ben 70%, 1945/46-ban 44%, amiről a tanári gyűlésen az igazgató is megemlékezik: „A tanulási eredmény nem kielégítő. Kevés lezárható index van, aminek okai a szellemi és közéleti ziláltság, bizonytalanság” (136–1946. jún. 22.). Az egyházi szolgálatra való időelőtti kibocsátás, az exmisszió főként az V. éveseknél gátolta a kollokviumok pontos letételét. Közülük kerülnek ki 1940-ben és 1942-ben a helyettes tanítók, 1944 után a helyettes segédlelkészek. De időszakos meghívást is kapnak IV. éves társaikkal együtt mint népszámlálók, népfőiskolai kisegítők vagy falukutatók, helybeli vallástanítók és református kollégiumi internátusi felügyelők. Vegyük még hozzá a háborús és háború után közvetlenül következő évek kapkodó, ingadozó lelkiállapotát, a külső kényszerítő körülmények (távollét, harctér, fogság) miatt elmaradt tanulmányok pótlásának nehézségeit, s megkapjuk a mulasztások magyarázatát. Az 1947/48-as tanév már normálisnak mondható, s a nem kollokválók százaléka egyszerre 13–15%-ra csökken.

A vizsgálatok közül persze a minősítő eredménye a legjobb, ahol a 147 jelentkező mind átmegy, képesítést nyer a II. éven való tanulásra. Hasonló jó eredmény mutatkozik az V. év végén letett záróvizsgánál, melyen a 88 jelöltből 28 (31,82%) jeles, 45 (51,14%) jó, 14 (15,91%) elégséges és csak 1 (1,13%) elégtelen. Az alap- és I. lelkészkepesítő eredményei, kevés eltéréssel, egy szinten mozognak. Előbbinél 115-ből 22 (19,13%) jeles, 44 (38,26%) jó, 45 (39,13%) elégséges és 4 (3,48%) elégtelen. Utóbbinál 108-ból 23 (21,30%) jeles, 42 (38,89%) jó, 41 (37,96%) elégséges, 2 (1,85%) elégtelen. Az 1940-i statisztikával összehasonlítva, az alapvizsgánál a jelesek és jók adataiban 7–13%, az I. lelkészkepesítőnél 12,7% emelkedést, az elégségeseknél és elégteleneknél 2–15, illetve 9–12% apadást látunk. Még a II. lelkészkepesítőnél is, amelyik mindig a leggyöngébb szokott lenni, jelentkezik az öröndetes javulás. A jelesek és jók száma 11–20%-kal nő, az elégségeseké és elégteleneké

26 és 5%-kal csökken. Jugoszláviából 4 ifjú az I., 2 a II. vizsgát ott teszi le és a jelentés alapján itt osztályozzák. A 7 különbözeti vizsgán 2 jeles, 2 jó és 3 elégséges általános osztályzatot nyert (Várbeli István, Takács György, Fejér Lajos, Penker Leó, Bogdán Sándor, Merk József és Vass Dezső). Az egyetlen lévitavizsgán Csefő Sándor igazgató nyer képesítést (1947. jan. 16.). Egészen új jelenség a nagytömegű *vallástanár-képesítés*, hol a 83 vizsgázó nevét, kik mind az öt egyházkerületből kerülnek ki, már név szerint fel sem sorolhatjuk. A középiskolák mind sűrűbben alkalmaznak vallástanárokat, amihez a képesítés elengedhetetlen. A jelentkezők közül 17 (20,48%) jeles, 32 (38,55%) jó, 31 (37,35%) elégség és 3 (3,62%) elégtelen minősítést nyert. De ez utóbbiak a szabályzat 10. §-a értelmében javítóvizsgát is tettek. A jelöltek nagy része, 59,03%-a tehát szép eredményt mutat fel, a többiek pedig, egyszerű képességeik mellett is, hűséges munkát végeztek. Ha még megemlítjük azt, hogy ezek az évek hét magántanári képesítést hoztak, kiknek vizsgáit, tudományos készülségüket már ismertettük, elmondhatjuk, hogy e mozgalmas, sorsdöntő időkben a fakultás tanárai és tanítványai nem ülnek tétlenül, építenek, dolgoznak Isten dicsőségére, folyton javuló eredménnyel.

A pályatételek a szorgalmas szeminárium és gyakorlati munkák mellett sem hozzák meg a remélt megoldásokat. Az 1940/41-es tanévben pl. az új élet szenzációi miatt nem jutott ideje az ifjúságnak az elmélyedő munkára (igazgatói jelentés), s csak a homiletikai szeminárium (majd egy szabad textus is) legjobb prédikációját és az évszáró imát díjazták 20, illetve 10 pengővel. A többi jutalom a harmónium, idegen nyelv és iratterjesztés versenydíja, szorgalmi díjak a tanulásbeli előmenetelért, szeminárium munkáért és a nyári program elvégzéséért. Ezek az évről évre visszatérő jutalmazások (később a szórványok és bibliai nyelvek felkarolásáért is) a könyvajándékokkal együtt mindvégig megmaradnak s az eddigi alapok (Nagy Péter, Teleki, Hory, Szász Domokos, Ugron, Killyén, Bekess, Zwingli, Kecskeméthy és Máthé Elek) kiegészített, vagy teljes összegű kamataiból, vagy éppen újabb adományokból (Juhász István, Gál Zsigmond, Borbáth Samu, Bíró Mózes, Bekess Károly, Horváth Jenő) 1947 után főképp a *gazdasági pénztárból* fedeztetnek. Mint láttuk, 1948. jún. 18-án már a tanári kar az egyes elértéktelenedett alapok (Teleki, Zwingli) *emlékére* adja ki innen a jutalmakat, a megelőző évi horribilis összegek (200 000–500 000) helyett most a stabilizált 400–600 lejecket. Sajnos Kemény Jánosnak az 1943. okt. 19-én kitűzött 1000 pengős pályadíja, mely korunk világnézeti küzdelmeit és ifjúsági mozgalmait ismertető dolgozatokat akart jutalmazni, a közbejött tragikus események miatt nem került kiosztásra. Pályamunkák azonban mégis fordulnak elő. Így az 1941/42-es tanévben az egyházi és filozófiai, 1942/43-ban a héber nyelv, bibliai tudományok és filozófia, 1945/46 elején pedig a megelőző tanév tételei közül a dogmatikai és theologiai történeti témák megoldásáért (a sorsszerűség és gondviselés, Kecskeméthy I.). De a másik kettő, az egyházi és filozófiai, melyek közül az utóbbi igen súlyos (Szókratész, Platon, a skolasztika, Hegel dialektizálása és a theologiai dialektika ismertetése, valamint a közöttük levő különbségek felmutatása) az 50–50 pengő díj mellett sem talál kidolgozásra. Az elmélyedő munkára ez átmeneti években alig van lehetőség.

Éppilyen szegényes képet mutat a *külföldi egyetemek* látogatása. Évről évre visszatér az igazgató jelentésében ez a mondat: külföldön nem tanulmányozott senki az ismert nehézségek (ki- és beutazási engedély hiánya) miatt. Mégis 1940–44 között találunk két végzett hallgatót, akik Svábjába ösztöndíjat nyernek: Bereczki Sándor temesvári segédlelkész, ki a Zentralstelle 700 frankos és Mátyás László hitoktatót, ki ennek 600 frank összegű támogatását megkapja. De hogy igénybe vették-e, azt nem lehet megállapítani (472–1941, 105–1943 tanári kari hat.). Nagyon üdvös azonban az 1942/43-ban meginduló cserediák-akció, melynek keretében ekkor két hétig 2 hallgató Debrecenben, a következő tanévben pedig 2 Budapesten, 2 Pápán hallgatja az előadásokat, s helyükbe e helyekről ugyanennyien látogatnak el ide. Egy végzett ifjú, Barabás Mihály pedig az 1942/43-as tanévben Debrecenben folytat egyházi tanulmányokat. 1943 tavaszán Högye Mihály berlini magyar lelkész agitációjára öt hallgató-

nak ígérnek ösztöndíjat a német egyetemeken (Halle stb.), s a tanári kar meg is teszi az ezekre vonatkozó ajánlatokat (76–1943). Svájcban és Strasbourgban szintén megvan a kiutazást reményre (320–21–1943). A vízum elmaradása és a háborús események azonban a kiutazást megakadályozzák. 1944/45-ben aztán a kényszerűség sodorja el az ifjakat más főiskolák hallgatósárára. E tanévben Budapesten 3, Pápán 7, Debrecenben 1 hallgató végzi az I., részben a II. félévet is. A következő tanévben 2 hadifogságba esett ifjú: Molnár Dezső és Soós András iratkoznak be a párizsi, illetve strasbourgi theologiai fakultásra, Csirányi Miklós IV. éves pedig, ki amerikai illetőségű és oda kiutazik, a louisville-i presbiterianus theologia növendéke lesz. Később a leechburgi magyar presbiterianus egyház helyettes lelkésze (183–1946). Az 1946/47-es tanévben már Molnár Dezső Bazelben van, s ugyanoda készül Kozma Endre türei segédlelkész. Mellette még a tanári kar Havadtői Sándort francia (Genf), Sántha Istvánt német, Juhász Istvánt angol (Birmingham) egyetemekre akarja kiküldeni a svájci Prot. Kirchl. Hilfsverein és az Egyházak Világtanácsa segítségével (28, 191–1947). De közülük csak Havadtői jut ki illegális úton Svájcba, hogy aztán ne is térjen többé vissza. Így a külföldi egyetemek látogatása az ifjúság részére egyelőre lezárult.

Jótekonan egészíti ki és hasznosítja a nevelés eredményeit az *egyesületi élet*, mely – tekintve az 1944–46-os évek zavaros, kialakulásban levő viszonyaitól – zavartalanul és rendszeresen folyik. Az Ifjúsági Egyesület, a Szabályzat Függelékében levő alapszabályok 2. §-a értelmében, most is a testvéri közösség ápolását, a tagok keresztyén életének fejlesztését, a fegyelmest és anyagi támogatást tartja szem előtt. Munkái közül az önképzőkori 1934 óta már a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület keretében folyik, ennek életét gazdagítja. A többiek, az említett zökkenőn innen és túl, minden évben feltalálhatók. A testvéri közösség töretlenül fennáll, s az egyetlen ömberi, kívülről szított antiszemita fellángolást a tanári kar 315–1942 sz. figyelmeztetése (Gal 3,28) lecsönnesíti. A már beiratkozott zsidó származású hallgatók a fakultáson maradnak, és az 1944/45-i válságos napokban buzgón védik az intézetet és hallgatóit. A testvéri érzés és a fegyelem tiszta légköre a Szentírás együttes tanulmányozása (szerdai áhítatok, bibliaórák, précesek) következtében megmarad, erősödik. Erre a szeniori állás ideiglenes szünetelése alatt (1942, 1945–1947) az ifjúsági elnök és a presbitérium ügyel, mégpedig – a fegyelmestési esetekből láthatólag – kifogástalan eredménnyel. Megható az 1944/45-i elnöki jelentés (Ince I.), amely a megfogyott, kétségbeesés szélén álló, reménység nélküli ifjúság tanácstalan életét s a megmaradt 50% visszatérését írja le. „Vártuk őket, szeretettel fogadtuk, és a többiekért sem szüntünk meg imádkozni.” S az 1946/47-es tanévről már azt jelentheti Virág Károly elnök, hogy az ifjúság életének belső rendjét – bár szenior még mindig nincs –, a békességet és szeretetet semmiféle komolyabb kísértés nem zavarta meg.

Az Ének- és Zeneegylet 1944-ig igen szép sikerrel működik. Először az intézeti és helyi estélyeken, 1941/42-ben egy magyarországi (Budapest, Szeged, Bácska), 1942/43-ban egy szilágysági körúton is. A háború után, a hadifogságban levő Benedek Kálmán tanár távolléte miatt, először csak 8 tagú, majd mindinkább szaporodó énekharcsutak Csaba segédlelkész vezetésével ismét működésbe jön, s főként az ünnepélyek és akadémiai estélyek programját teszi változatossá. Sajnos a zenekar egyes felszerelési tárgyai elkallódnak, s munkája szünetel. Az egyetel bevételei és kiadásai alig hagynak meg valami pénztári maradványt (1942/43-ban 571,50 pengő), mert a jövedelem jótekonny célokat (Darányi K. Diákház, harctéren levők, szegény hallgatók segítése) szolgál.

Az ifjúsági könyvtár különösen az első két évben mutat fel öröndetes gyarapodást. Ekkor 715 (738) és 158 művel szaporodik, főként adományozás útján. Az ifjúsági olvasóteremben 6–8 napi- és hetilap, 25 folyóirat, rádió és sakk áll a tagok rendelkezésére. 1944 után a könyvtár megmaradt része a fakultás nagykönyvtárába olvad bele. De az 1946. ápr. 13-i tanári gyűlés megdöbbenve értesül arról, hogy az Ifjúsági Egyesület régi iratai szétszórtva hányódnak, s megbízza az internátusi felügyelő professzort azok biztonságba helyezésével. Az

elnök sincs még az intézetben, új tisztikar választandó. A következő tanév aztán ismét meghozza a rendes életet.

Nagyon áldásos munkát fejtenek ki az *önsegélyző és betegsegélyző pénztárak*. Előbbinél a gyors és rendes kölcsönök összege az 1940-i 412,06 pengőről a bevételek arányában folyton emelkedik, 1946/47-ben 4 412 500 lejt tesz ki. A künnlevőségek összeszedése ekkor ismét megkezdődik. A segélyek közül különösen 1941/42-ben az évről évre növelt kiterített palástalap évi támogatása érdemel említést, mely a következő két tanévben 1080 és 1452 pengőt juttat a végzett hallgatóknak. A betegeskedő ifjak gyógyszer- és kórházi kiadásait a Betegsegélyző Pénztár fedezi. Ez 1940/41-ben 115,53 pengőt, 1943/44-ben 150 pengőt tesz ki. A háború után „nagyon szerény keretek közt” ismét megkezdődik működését, s a legszükségesebb gyógyszereket beszerzi, készenlétben tartja, 1–2 súlyosabb esetben pedig az ifjúság külön adakozik e célra. Az ifjúsági pénztár készlete 1940/41-ben 144,32 pengő, 1943/44-ben 496,69 pengő, 1946/47-ben 2 632 294 lej. Nem nagy összegek, mert a bevételeket a folyó kiadásokra (tisztviselők díjazása, kurzuskiadás, segély) fordítják. A tőkegyűjtés különben is most céltalan.

A többi egyesület közül a kapcsolatot főképpen a FIKÉ-vel ápolják, ahol az önképzésben és szórványgondozásban munkaközösség áll fenn. De 1941–1944 között a kolozsvári Magyar Diákok Szövetségével is, amellyel különben előbb gyöngé, később áldásosabb viszonyban van. Annál szorosabb a kapcsolat a testvéri theologusifjúsággal s az országos Theologiai Szövetséggel, melyet levelezés, országos konferenciák (Kolozsvárt 1942. ápr. 27–29.) és a cserediákság útján tartanak fenn. Ezzel együtt munkálkodik azért a célért, melyet Székely Pál ifjúsági elnök 1941-ben így fogalmazott meg: „egy erős és öntudatos református magyarság kiépítése és pásztorolása”. 1948-ban az itteni magyar és román főiskolások szövetségébe küldenek megbízottakat (ápr. 24.).

A *Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület* munkája eleve több és szélesebb körű, mint az Ifjúsági Egyesületé. Ennek van rendes otthona is a belvárosi parókia alagsorában, s bár a rendes tagok létszáma nem nagy (120–130), az egyes munkákba mint építők, hallgatók és résztvevők már többen kapcsolódnak bele. Így pl. a legfontosabb bibliaköri összejöveteleket 1940/41-ben 190-en, később 180-an látogatják. A péntek esti theologiai találkozó mellett a város hat (később 5–4) diákközségében rendes bibliórak vannak, ahol Tőkés István püspöki titkár és társai vezetik a megbeszéléseket (58–60 résztvevő). Ugyancsak ő az 1942 elején eltávozó Sipos Géza főiskolai lelkész utóda, ki a fakultáson vagy a Mátyás Diákház kistermében adventtől fogva rendes istentiszteletet tart (háromszor úrvacsoraszóval), átlag 93–100 résztvevővel. Vasárnap délutánonként rendszeren szociális (a magyar falu élete), irodalmi és diáktársadalmi problémákat beszélnek meg, ahol évenként kb. 250-en fordulnak meg, míg a szeretetvendégségek látogatóinak száma 73–90 közt van. Imahét (nov.), lelkigyakorlatok, konferenciák (Bánffyhunad 1942, Csucsá 1943), vezetőképző tanfolyamok, közös karácsonyest és pásztori és beteglátogatások erősítik a tagok hitét. „Van mintegy 40–50 főiskolási fiú és leány, akik belsőleg is hozzákapcsolódtak Isten ügyéhez és a szó igazi értelmében öntudatos, hívő embereknek nevezhetők, akik hitükről bármikor vallást mernek tenni” – jelenti Tompa László titkár 1943-ban. A háború után ismét megkezdődnek a pénteki bibliórak, „melyeken talán többen vettek részt, mint az elmúlt időkben”. A felügyelő professzor Nagy András és a főiskolási lelkész Tőkés István irányításával tovább folyik a munka. Programot készítenek a vasárnapi délutáni előadások sorozatához, megtartják az időközök mellett az évi nagyszabású nyári konferenciákat (Kolozsvár 1945, Szucság 1946, Egerbegy 1947, Zsibó 1948), melyeken 3–500 lelkes, hinni vágyó vagy már hívő ifjú beszél meg szakavatott egyetemi és theologiai tanárok, lelkészek vezetésével a keresztyénség és erdélyi magyar népünk legfontosabb kérdéseit, s amelyeken sokan kapnak egész életre szóló, döntő indítást új feladatok vállalására. Ilyenkor a helyi vendéglátó gyülekezetek építésére is van alkalom.

A *szolgálat* sokfelé ágazó képe mutatja, hogy a tagok híven sáfárkodnak a rájuk bízott talentumokkal. A Kolozsvári Ref. Kollégium mellett az állami iskolákban, sőt még a Marianumban is bibliakörök, az elemi iskolákban vasárnapi iskolák szervezkednek, ahol évenként 20–25 ifjú végez áldásos építő munkát. 12 theológus és egyetemi hallgató végiglátogatja Erdély fiú- és leány-középiskoláit, valamint az egyes városok iparos és kereskedő ifjúságát, s ezek közt Imre Lajos útmutatásával a keresztyén közösségi munkát erősítik vagy kezdeményezik. Egyúttal az Ifjú Erdélyt s ennek építő iratait propagálják. A közös sajtóorgánium által kihirdetett szellemi munkatábor számára 250 pályamunka érkezik be, s kolozsvári és vidéki estélyein olyan neves magyar írók is szerepelnek, mint Kodolányi János, Karácsony Sándor és Juhász Géza. Szociális téren felkeresik a Kolozsvár területén levő szegény családokat, a külvárosi nyomortanyákat, s különösen az ottani gyermekek sorsát karolják fel ruházat, megélhetés és lelkigondozás tekintetében. A városra beözönlő falusi ifjúsággal minden vasárnap három ifjú foglalkozik.

Külön kell megemlékeznünk arról a nagyszabású *szórványmisszióról*, melynek adatait a tanári kar kívánságára (155–1943) az iskolai év végén 1943-tól fogva külön jelentés tünteti fel. A munkaterület és munkások száma itt évről évre nő. 1940/41-ben a nyári szórványgondozást még csak 9 ifjú végzi 9 helyen, az iskolai év alatt pedig 25 ifjú 15 helyen. 1943/44-ben nyáron már 20 ifjú 51 gyülekezetben, év folyamán 81 ifjú 48 gyülekezetben. A munkások közt nemcsak hivatásszerűen dolgozó theológusok, hanem a kolozsvári MDSZ-szel és a dési IKGY-vel kötött megegyezés értelmében felerészben egyetemi hallgatók és kolozsvári, dési középiskolások is. Sőt, debreceni theológusok, itteni lelkipásztorok és theológiai tanárok is bekapcsolódnak e szent munkába. A fakultás mellett a püspök, egyházkerület, kollégiumok, EMKE, politikai és katonai hatóságok a legbuzgóbb pártfogók. A legfontosabb építő tevékenység természetesen a rendszeres istentisztelet és úrvacsoradsztás, de tartanak az ifjak bibliórákat, vasárnapi iskolát, szerzetvendégséget, vallásórákat, konfirmációs oktatást, házi istentiszteletet, család- és beteglátogatást, énekórákat, kulturális téren pedig mesedélutánokat, szociális, történelmi, néprajzi és egészségügyi előadásokat. A kiosztott bibliák, énekeskönyvek, vallásos és egyéb közművelődési iratok száma 10 000 körül jár, s az 1943/44-es jelentés szerint *egy év leforgása alatt 180 szórványgondozó fordult meg 99 gyülekezetben*. A pénztárban ekkor a sok adomány és segély következtében 31 141 pengő 13 f bevétel, 9088 P 76 f kiadás, tehát 22 052 P 37 f pénzkészlet mutatkozik. A buzgó ifjaknak bakancsok, kerékpárok, vasárnaponként pedig teherautók állanak rendelkezésre. Egyház, iskola és társadalom fognak össze ez években az addig csak kallódó, pusztuló, szétszórót ref. hívek megmentésére. Külön jelentés számol be a kötelendi és szopori, főként menekültekből felszaporodott kis gyülekezetek templomépítési akcióiról, melyeket az ifjúság részint önkéntes munkával (téglavetés, favágás, ásás), részint pénz- és épületanyag-gyűjtéssel támogat. Ugyanakkor áldásos lelki munkát végeznek.

A főiskolás diákokthon, nyári üdülőhely és egy állandó templom építése vagy vásárlása az állandó tervek közt szerepel. Utóbbira a püspök biztatja az ifjúságot, s e célra már úrasztali készletek és adományok érkeznek.

Mindezt a sok munkát, reményt, ígéretes kezdeményezést az 1944 utáni évek nagymértékben korlátozzák. A diákság elszéled, szétszóródik, a pártfogók távoznak, elszakadnak innen, a munka egyelőre szünetel. A kötelendi templomot még 1944 tavaszán befejezi Gál Elemér buzgó hittestvérünk támogatása, de berendezését először széthordják, majd mikor vissza is viszik, a templom már nem nyílik meg. A szopori templomépület faanyaga sokáig a fakultás kertjében áll, végül 1945. aug. 25-én a bútoraitól megfosztott Szeretetháznak adja kölcsön a tanári kar (177–1945). A háború utáni első tanév végén az Ifjúsági Egyesület és a FIKE munkájáról csak rövid *közös* jelentést tesz Ince István ifjúsági elnök és Kozma Endre FIKE-titkár, ahol azt olvassuk, hogy a bibliórák ismét megkezdődtek, év végi konferencia volt, de a szórványok közül mindössze egyet tudtak gondolni. „Ott élő testvéreinkért éreztük

a nagy felelősséget, hiszen talán most lett volna a legnagyobb szükségük az Ige vigasztaló erejére. Sajnos nem tehattuk meg azt, amit szerettünk volna." Ince, az elnök is későn jön be, addig egy nagy gyülekezet (Koronka) eltávozott lelkészét és öt tanítóját helyettesíti (7–1945 sz. tanári kari hat.). De megmarad a két idősebb vezető: Nagy András felügyelő tanár és Tőkés István ifjúsági lelkész, s megkezdik a toborzó munkát. Megvan még a pénz is, mely 1945/46-ban a beváltás után 432 lej s 1946/47-ben 722 295 lejre szaporodik. Mindenekfelett pedig a Lélek, mely újból megeleveníti, egybesodorja a kereső és hűséges lelkeket. Az 1947. jún. 10-én tartott elnöki jelentés már arról számol be, hogy a szucsági konferencia hatása alatt ismét összegyűlnek az ifjak bibliaórákra, előbb a fakultáson, majd a belvárosi egyházközség fűtött tanácstermében. Itt a Bolyai Egyetem megnyitása után az egyetemi hallgatók is elég nagy számmal jelennek meg; az általános létszám 50–60. Úgyhogy 2–3 csoportra kell őket felosztani. A főiskolás istentiszteletek újból megkezdődnek, evangelizációs jelleggel; karácsonyfa-ünnepélyt rendeznek, úrvacsorát osztanak. Az Ifjú Erdély elnémulása után egy körlevél megy az iskolák ifjúságához, s azután 6 főiskolás végiglátogatja Szatmárnémetitől Sepsiszentgyörgyig 14 város 25 középiskoláját, felveszik az ottani diáksággal a levélbeli kapcsolatot, az imaközösséget. Szociális téren a kolozsvári és környékbeli gyülekezetekből beérkező élelmiszer-adományokat osztják ki 30 nélkülöző társuknak, egyet pedig még ruhával és pénzzel is segítenek. Az iskolai év vége felé 3 napos közös ifjúsági konferencia volt. Tudomást szereznek az oslói (Norvégia) világifjúsági konferenciáról is, melybe az itteni FIKÉ szintén bekapcsolódik, de csak imádsága útján. „Bizonyosat teszünk arról, hogy Jézus Krisztus a mi Urunk, Ő a mi Bíránk, vezérünk és királyunk.” A következő tanévi jelentés már – sajnos – hiányzik. Csak annyit tudunk meg a tanári kar jegyzőkönyveiből, hogy a főiskolások bibliaköre még mindig Nagy András professzor vezetése alatt áll (103–1948) s a volt Ifjú Erdély iratterjesztésének likvidációja megkezdődik (ápr. 24.). A népes zsidói konferencia (1948. aug. 12–14.) után már az egyesület alig ad életjelt magáról. Pénzvégyona, körülbelül másfél millió lej, az 1947-i pénzbeváltás alkalmával megsemmisült.

Befejezés

Az 1947/48-as tanév alatt az ország sorsában gyökeres változás áll be, mely igen nagy hatással van az egyházi életre is. Dec. 30–31-én a királyság megszűnik, s helyébe a népköztársasági államforma lép. 1948. febr. 27-én a munkásság egyetlen pártot alkot (Népi Demokratikus Front) a marxizmus-leninizmus elméleti, ideológiai és szervezeti elvei alapján. A következő hónapban új nemzetgyűlés alakul, s ez ápr. 13-án megszavazza az ország új alkotmányát, mely a lelkiismereti és vallásszabadságot újból proklamálja. 22. szakaszával életbe lépteti az ingyenes és kötelező elemi oktatást, főiskolai ösztöndíjakat, 27. szakaszában pedig a következőket mondja: „Egyetlen vallásfelekezetet, vallási társulat vagy közösség sem nyithat vagy tarthat fenn általános jellegű tanintézetet, hanem csak a vallásgyakorlat személyzetét kiképző különleges iskolákat állami ellenőrzés mellett.” Ezzel az intézkedéssel a két református egyházkerület 480 elemi és 21 középiskolája megszűnik. A theologiai tanári kar hiába akarja az alkotmány 27. §-a alapján öt kollégiumát, vagy ha ez nem lehetséges, legalább a nagyenyedit theologiai előképző, illetve kántor- és diakónusképző szakközépiskolának nyilváníttatni (60–1948. máj. 12.), ez a terve nem sikerül. Sem a négy legrégebb kollégium könyvtárának Erdélyi Református Könyvtár címen való egyesítése (61. sz. jkv. hat.). A helyzet még válságosabb lesz a négy idősebb theologiai professzor: Tavaszy, Imre, Nagy Géza és Gönczy nyugdíjba küldésével (május 28.), amit az előjáróság és igazgatótanács közbenjárása sem tud feltartóztatni. A vallásügyi minisztérium, melynek ellenőrzési jogát az új alkotmány a lelkésznevelő intézeteknél is biztosítja, 22844/1948 sz. leiratával a kérést elutasítja. Meg kell tehát tenni a nyugdíjösszegek megállapításához szükséges lépéseket.

Közben a kultusztörvény 49. §-a alapján megkezdődik a „*protestáns kultuszok egyetemi rangú theologiai intézetének*” szervezése. Az előkészítést maga Vásárhelyi püspök veszi kezébe. 1948. szept. 4–6. napján értekezletre hívja össze a református, evangélikus és unitárius egyházak püspökeit, theologiai igazgatóit és szakembereit. Közös határozatokat hoznak az együttműködésre, helyiségek használatára s bizonyos tantervi kérdésekre vonatkozólag. Egy második megbeszélésen (Bukarest) alapszabály-tervezetet dolgoznak ki (okt. 22–23.), melyet a miniszter 42623–1948 sz. alatt jóváhagy. Ennek alapján megteszik a lépéseket az egyes tanszékeknek 1949. jan. 1-i hatállyal való betöltése, illetve az eddigi és további működésre engedélyt nyert professzorok megerősítése érdekében. Közülük Juhász István az egyik nyugdíjazás folytán megüresedett tanszéket, az egyetemes egyháztörténetit, már 1948. nov. 13-án elfoglalja, a tanári kar 193/1948 sz. határozata alapján.

Az 1948. nov. 18-i tanári gyűlésen már csak három professzor van jelen: Maksay igazgató, Nagy András és Juhász István, kik most az új intézet ideiglenes vezetői is lesznek. A nov. 20-i előjárósági gyűlés 3. sz. határozata az eddigi tárgyalások figyelembevételével s a zsinat 104. sz. határozatának tiszteletben tartásával kimondja a közös intézet felállítását: „*Ennek az intézetnek létesítésével az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári theologiai fakultásának fennállása megszakadt, és theologióink az egyetemi fokú protestáns theologiai intézet református theologiai karává szervezendő át.*” Együttal kifejezést adnak ama meggyőződésnek, hogy a kultuszminiszteri határozat, az állami ellenőrzés fenntartása mellett, a lelkészképzés teljes tudományos színvonalát, fejlesztését a hitvallások, hagyományok, törvények és gyakorlat szerint továbbra is lehetővé teszi. Az előjáróság a folytonosság érdekében tovább működik (4. sz. hat.).

Ugyanez a gyűlés, mely sajnálattal veszi tudomásul a négy nyugdíjba helyezett professzor kiválást, mivel az intézet munkaközösségében maradnak, tevékenységüket magánkollégiumok s egyes órák tartása, a didaktika és lelki gondozás terén (istentiszteletek, précesek, bibliáórák) ezután is kéri. Eddigi fáradozásukért a legnagyobb elismerését és őszinte háláját, szeretetét fejezi ki (20. sz. hat.).

Ezzel a Kolozsvári Református Theologiai Fakultás félszázadnál tovább tartó munkája lezárult.

Hallgatók tanulmányi statisztikája

Tanévek	Beiratkozott és végzett	Sikerrel kollokvált	Sikertelenül kollokvált	Nem kollokvált, kimaradt	Külföldön tanult	Bölcsészhallgatók
1895–909	1056	810	44	202	14	
1909–914	386	267	20	99	28	859 (1895–925)
1914–918	128	80	3	45	1	
1918–925	684	340	88	256	18	198 tanárk.
1925–940	2356	1481	41	834	138	49 th. tanárj.
1940–948	624	433	–	191	5	2 th. tanárj.
Összesen	5234	3411	196	1627	204	1108

A hallgatók létszáma legkevesebb 1916/17-ben (21) és 1944/45-ben (17). Legtöbb 1930/31-ben: 191 (év elején). Testvérkerületekből 206, Nagyváradról 652, Jugoszláviából 100, Csehszlovákiából 24. Evangélikus 218. Nőhallgató 118.

Vizsgálatok

Tanévek	Lelkész-képesítés II.	Áttérők kül. vizsgája	Levita-képesítés	Vallásstanár-képesítés	Magántanár-képesítés
1895–909	196	1	–	–	–
1909–914	113	3	9	–	3
1914–918	57	1	–	–	1
1918–925	99	3	137	–	4
1925–940	508	1	–	20	9
1940–948	143	5	1	83	7
Összesen	1116	14	147	103	24

A nagyenyedi Bethlen Theologiai Akadémián 1941–45 között 38 beiratkozott hallgatóból végzett, illetve II. lelkész-képesítő vizsgát tett 16, különbözetest 3, levitait 26 és vallásstanárit 5. A többiek szintén Kolozsvárt fejezték be tanulmányaikat.

Tartalom

Köszöntjük az Olvasót.....	5
Bevezetés, felosztás.....	7
I. Útkeresés (1895–1909)	9
1. Történeti előzmények. Theologusnevelés Erdélyben 1895-ig.....	9
a) A reformáció kora.....	9
b) Akadémia és kollégiumok.....	10
c) Felvilágosodás.....	12
d) A lelkészképzés egyesítése.....	13
2. A kolozsvári teológiai fakultás születése.....	16
a) Kolozsvár egyházi és tudományos jelentősége.....	16
b) Első tervezetések és harcok.....	17
c) A döntés.....	19
3. Felavatás, berendezkedés és első lépések.....	24
4. Az első évek nevelői munkája.....	32
a) Előadások és tanulmányozás.....	32
b) Fegyelem és tanulmányi eredmények.....	38
5. Szervezeti, vagyoni és egyesületi ügyek.....	40
a) Szabályzat és eljárárság.....	41
b) Gazdálkodás.....	42
c) Egyletek.....	46
6. Az egyház megújulása felé.....	47
a) Hitélet a XIX. században.....	47
b) A fakultás ébresztő hatása.....	50
c) A professzorok és az ifjúság építő munkája.....	53
II. Vallástudomány és egyházépítés (1909–1925)	59
1. Világnézeti változások, új teológiai tanárok és koncepcióik.....	59
a) A külföldi teológiai fejlődés.....	60
b) Hazai tudományosság.....	62
c) Új gyakorlati teológiai tanár.....	65
d) Az újtestamentumi tanszék. A debreceni egyetem.....	70
e) Az egyháztörténeti professzor változása.....	75
f) Magántanárok.....	77
g) A közös alapelvek.....	83
2. A belső élet kibontakozása.....	86
a) Tantervreform.....	87
b) Az új szabályzat.....	90
c) Népegészség és tanulmányi eredmények.....	94
d) Hit és erkölcsiség, egyesületi élet.....	98
e) Kormányzat és vagyoni ügyek.....	101
3. A fakultás az első világháborúban.....	105
a) A magyar protestantizmus a háború előtt és alatt.....	105
b) Előadások, szellemi élet, tanulmányozás.....	112
c) Fegyelem, nevelés, egyesületi élet.....	122
d) Kormányzat, anyagi viszonyok.....	126

4. A főhatalom-változás évei	132
a) Egyházunk a békés kibontakozás mellett	132
b) A lelkészképzés válsága	139
c) Létszámemelkedés. Anyagi válság és annak leküzdése	144
d) Új tanerők	149
III. Reformátori szintézis (1925–1940)	170
1. A nagy fordulat	170
a) A theologia megújulásának előfeltételei	170
b) Új theologiai orientáció	177
c) A tűzpróba	180
d) Kormányzat és vagyoni ügyek	182
e) Tanulmányozás, fegyelem, 25 és 30 éves jubileum	194
2. Erő és munka az erőtelenségben	209
a) Külső helyzetkép	210
b) A szenvedések	212
c) Építő munka	216
d) Közegyházi intézkedések. Törvényhozás és közigazgatás	224
e) A fakultás szellemi élete	227
f) Külső és belső igazgatás, gazdálkodás, segélyezés	242
g) Tanulmányozás és nevelés. Ifjúsági alakulatok	254
IV. A közciklára épült ház (1940–1949)	269
1. Ellentétes áramlatok sodrában	270
a) A kerület megosztása	270
b) Demokratikus uralom	276
2. Egyház és theologia az új viszonyok közt	279
a) Az észak-erdélyi terület egyházi élete	279
b) Dél-Erdély	284
c) A két rész együttes élete	287
3. Államhoz és egyházhoz való viszony. Közigazgatás és vagyonkezelés	296
a) A fakultás a magyar területen	296
b) A nagyenyedi Bethlen Gábor Theologiai Akadémia	299
c) A két főiskola újraegyesülése	300
d) A Theologiai Fakultás vagyoni helyzete	304
4. Tanulmányozás, nevelés, ifjúsági ügyek	311
a) Tanterv, tantárgyak, tanévek	311
b) Nevelés és fegyelem	314
c) Létszám és tanulmányi előmenetel. Egyesületi élet	317
Befejezés	325